

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Українське Історичне Товариство

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Історичні науки

ВИПУСК 15

Острог – 2010

УДК 94(082)
ББК 63
НЗ4

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету “Острозька академія”
Протокол № 3 від 28 жовтня 2010 р.*

Друкуються згідно з постановою ВАК від 10.03.2010 № 1-05/2

Редакційна колегія:

І.Д. Пасічник, доктор психологічних наук, професор (головний редактор);
Л. Винар, доктор філософії (історія), професор (головний редактор);
А.Є. Атаманенко, доктор історичних наук, доцент (заступник головного редактора);
В.В. Трофимович, доктор історичних наук, професор;
Л.О. Зашкільняк, доктор історичних наук, професор;
П.М. Кулаковський, доктор історичних наук, доцент;
В.П. Яремчук, доктор історичних наук, доцент;
В.Б. Атаманенко, кандидат історичних наук, доцент;
М.Б. Близняк, кандидат історичних наук;
І.О. Рибачок (відповідальний секретар).

Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип.15 / Національний університет “Острозька академія”, Українське Історичне Товариство. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – 524 с.

До збірника увійшли статті з актуальних проблем дослідження української діаспори. Серед розглянутих питань – аналіз діаспори як явища, громадської та політичної діяльності еміграції та діаспори, культурно-мистецьких здобутків, співпраці українців у світі, розвитку науки, огляди бібліотечної та архівної діаспоріани в Україні й поза нею, діяльність видатних українців та ін. Для викладачів, науковців, студентів та всіх, хто цікавиться українською історією та культурою.

ISBN 966-7631-62-1

© Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010
© Українське Історичне Товариство, 2010
© Автори статей, 2010

ПЕРЕДМОВА

Українська діаспора – важлива частина українського народу, непересічне і складне явище в нашій історії. Сьогодні під діаспорою, узагальнюючи існуючі визначення цього поняття, розуміємо українців або осіб українського походження, що мешкають за межами України. Діаспору поділяють на західну та східну, а також до цього поняття відносять й українців, що споконвіку проживають на власних землях, що опинилися волею політичних рішень ХХ ст. поза українськими кордонами. Останні, власне, діаспорою не є, бо ніколи не покидали рідної землі.

Більш організованою, з добре збереженою національною ідентичністю є західна діаспора. Протягом багатьох десятиліть фактичної бездержавності України українці поза її кордонами зберігали та примножували здобутки української культури, науки, літератури, відстоювали інтереси України, формували позитивний образ України в світі. Винесені з України і підтримані в країнах поселення благодійницькі традиції створювали матеріальну основу для діяльності емігрантів. По всьому світу побудовані українські храми, школи, діють наукові інституції, створені численні творчі та мистецькі колективи, допомогіві, жіночі, молодіжні, спортивні, громадсько-політичні та інші організації. Значна частина українців, особливо представники т.зв. другої та третьої еміграційних хвиль і їх діти є громадянами країн поселення, що дозволяло їм лобіювати інтереси України. До цього процесу сьогодні долучається й остання, четверта хвиля українських емігрантів.

Еміграція 1990-х – 2000-х років не завжди є еміграцією за суттю. Часто це є тимчасове, іноді – кількарічне, перебування особи за кордоном. Це явище в цілому – важливий індикатор внутрішніх проблем України, бо значною мірою є показником економічних негараздів держави, які є одним із головних факторів її появи. І хоча міграційні процеси активізуються сьогодні в усьому світі, з останньою еміграцією з України пов'язана низка внутрішніх негативних для держави процесів: соціальне сирітство з усіма його негативними наслідками, руйнація сотень сімей, втрата Україною частини здібної й активної молоді тощо. Водночас, емігранти активно висилають родинам кошти, чим сприяють економічному розвитку регіонів. Одержаний в інших країнах досвід по поверненні представники четвертої хвилі за-

стосовують в Україні. Поза Україною вони організовуються у власні громадські організації або входять до вже існуючих.

Східна діаспора, що перебуває на теренах країн СНД, доволі успішно намагається організувати власне національне життя, не зважаючи на негативний державний тиск в деяких країнах поселення, особливо Росії. Формування української діаспори тут відбувалось також протягом понад століття. Сьогодні її організації потребують підтримки в першу чергу української держави: на різному рівні – від дипломатичної роботи до забезпечення підручниками українознавчих та українських шкіл, організації таборів для дітей та молоді в Україні тощо. В розвитку взаємовідносин Україна – діаспора, держава протягом останніх 20 років зробила помітні позитивні кроки, але ще багато питань тут існує і вимагає полагодження. При цьому варто враховувати проблеми, розв'язання яких потребуватиме ще значного часу.

В Україні діаспора як явище, різноманітні прояви її діяльності, окремі визначні постаті й інші наукові проблеми викликають значне зацікавлення дослідників. Але, незважаючи на доволі значну кількість різноманітних праць, в діяльності закордонного українства є багато недостатньо вивчених проблем, що робить діаспорознавство одним із найактуальніших дослідницьких напрямів. До цього процесу варто долучитися не лише історикам, філологам, мистецтвознавцям, бібліологам та архівістам, а й політологам, соціологам, психологам, філософам та іншим дослідникам, праці яких можуть створити більш цілісний образ "закордонної України".

Роль українців у світовий розвиток неможливо переоцінити. Протягом двадцяти років незалежності відбулась переоцінка поглядів на українську еміграцію і сьогодні Україна все більше дізнається про закордонних українців, їх непересічний внесок в українську та світову культуру. Сприяти цьому процесу має діяльність наукових інституцій в Україні та діаспорі, активно займаються науковим вивченням проблеми, серед яких діє й Інститут дослідження української діаспори Національного університету "Острозька академія".

Наш Інститут було створено у січні 2002 р. рішенням Вченої ради. При Інституті функціонує унікальна наукова бібліотека і архів, з матеріалами яких працюють дослідники з усієї України. Формування бібліотеки відбувається за рахунок одержання літератури від установ та добродіїв з-поза України, чому в свій час значною мірою посприяло "Звернення Світової Наукової Ради Світового Конгресу Українців до українських установ та видавництва в діаспорі" за підписами

відомих українських вчених Любомира Винара, Асі Гумецької, Аркадія Жуковського, Олега Кравченка, Осипа Мартинюка. Публікація “Звернення” в українській періодиці в Канаді та США, а також внаслідок угод з науковими установами та через інші чинники відгукнулися громадські організації та приватні особи. Крім загального фонду, створено кілька книжкових фондів (на жаль, часто не повних) українських наукових установ в діаспорі, а також три книжкові колекції – Українського історичного товариства та проф. Любомира Р. Винара, професора Сіракузького університету Якова Гурського та Українську колекцію Центру дослідження імміграційної історії Міннесотського університету, одержану завдяки сприяння куратора Центру п. Галини Миронюк. Не маючи можливості назвати тут всіх, підкреслимо, що ми щиро всім дякуємо і сподіваємося на подальшу співпрацю. Віримо, що з часом наша бібліотека буде мати комплекси видань українських закордонних установ та організацій, комплекти періодичних видань, наукову літературу тощо, що дасть можливість якнайповніше використати їх при проведенні наукових досліджень.

Також Інститут успішно передає видання, надіслані з метою розповсюдження їх серед бібліотек України, Науковим товариством ім. Шевченка в Америці. Комплекти видань одержали бібліотеки наукових інститутів Національної академії наук України, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника та відділу україніки Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, бібліотеки численних університетів, міські, районні та інші.

Ми намагаємось бути активними у видавничій діяльності. За час існування інституції спільно з науковими установами діаспори підготовлено та видано понад 20 книжкових видань, в тому числі й три томи “Наукових записок” серія “Історія” з матеріалами міжнародних наукових конференцій, присвячених діаспорознавству, які проводяться що два роки. Серед видань Інституту також праці провідних дослідників з діаспори, що дозволяють ознайомитись із їх творчістю, матеріали до історії українських закордонних наукових інституцій, які можуть стати добрим підґрунтям для дослідження їх діяльності, спогади та ін. Праця над видавничими проектами продовжується і надалі переважно у співпраці з науковими установами діаспори.

Видавнича діяльність, проведення наукових конференцій та формування бібліотечної колекції Інституту вимагають співпраці з науковими, бібліотечними установами та громадськими організаціями в Україні та поза її межами. Серед них – численні університети, наукові

інститути Національної академії наук України, а також Канадський інститут українських студій, Українська вільна академія наук у США, УВАН в Канаді, Наукове товариство ім. Шевченка в США, Канаді, Україні, Український музей-архів у Клівленді та ін. Найактивніша співпраця розгортається з Українським історичним товариством, яке в 2010 році відзначає 45-ліття діяльності і за підтримки якого в 2006 р. в Острозькій академії відкрито кафедру історії української діаспори, почесним завідувачем якої є президент УІТ проф. Любомир Р. Винар. В Академії діє редакційне бюро журналу "Український історик".

Під егідою Інституту проводяться наукові дослідження. За час діяльності підготовлено і захищено низку дисертацій, до дослідження життя закордонних українців активно залучається молодь. З метою поширення знань про діаспору розроблені та викладаються навчальні курси "Культура української діаспори" (для бакалаврату спеціальностей "Історія", "Культурологія" та ін.), "Українська закордонна історіографія" (магістеріум спеціальності "Історія"), "Українська діаспора та її роль у боротьбі за незалежність України" (бакалаврат спеціальності "Країнознавство"), "Українська діаспора" (магістеріум спеціальності "Міжнародні відносини") та ін. Кількість діаспорознавчих курсів постійно збільшується. До курсів заплановано видання навчальних посібників, які сприятимуть поширенню подібних програм в інших університетах України.

За допомогою Інституту було здійснено передачу Національному університету "Острозька академія" творів відомих американських скульпторів українського походження Петра Капшученка (подаровані п. Броніславою Скорупською в пам'ять її сина Петра) та Міртали Пилипенко (подаровані автором). Для відзначення важливих подій в історії української еміграції Інститут влаштовує тематичні виставки.

До збірника увійшли матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції "Українська діаспора: проблеми дослідження", що відбулася у вересні 2010 року в Національному університеті "Острозька академія". В конференції брали участь відомі дослідники з України, Канади, Словаччини, Румунії, Хорватії та інших країн. Праці учасників конференції складають наш збірник, таким чином, поєднуючи різні методологічні підходи та тематику досліджень, поповнюючи науковий доробок в галузі діаспорознавства. Співорганізаторами конференції вже вчетверте стали Інститут дослідження української діаспори Національного університету "Острозька академія", Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Україн-

ська американська асоціація університетських професорів. Ми щиро дякуємо нашим колегам та сподіваємося на продовження співпраці в майбутньому.

Тематика статей визначила і в цілому традиційні для збірника рубрики. При публікації частини статей ми зберігали їх “харківський” правопис.

*Алла АТАМАНЕНКО,
Директор Інституту дослідження української діаспори
Національного університету “Острозька академія”*

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ

Люба-Ірина Горват
(Сату-Маре, Румунія)

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
У ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІЙ РУМУНІЇ
(ПОВІТИ: МАРАМУРЕШ І САТУ-МАРЕ)
У XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.**

У статті проаналізовано соціально-демографічне становище українського населення у північно-західній частині Румунії протягом XX – на початку XXI ст.

Ключові слова: українці, етнічна, лінгвістична, релігійна ідентичність, соціальні і демографічні аспекти.

В статье проанализировано социально-демографическое положение украинского населения в северо-западной части Румынии в течении XX – в начале XXI в.

Ключевые слова: украинцы, этническая, лингвистическая, религиозная идентичность, социальные и демографические аспекты.

This article is devoted to the social and demographic position of Ukrainian's in the north-western part of Romania at the XX – the beginning of XXI century.

Key words: ukrainian's, ethnic, linguistic, religious identity, social and demographic aspects.

Враховуючи суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації в Румунії упродовж останнього десятиліття XX – початку XXI ст., актуальним для дослідників-етнологів, етносоціологів постає вивчення соціальних, етнічних, мовних, релігійних, демографічних аспектів життєдіяльності української національної меншини Північно-Західної Румунії. Українське населення здавна компактно проживало в сільській місцевості гірського повіту Марамуреш та у окремих населених пунктах низинного повіту Сату Маре. Місцеве українське населення зазвичай зберігає власну ідентичність, розмовляє діалект-

ною українською мовою, у своїй масі належить до православної релігійної конфесії. Як свідчить практика, місцеве українство швидко адаптується до нових цивілізаційних викликів в економіці, освіті, релігії, громадському житті. Тобто відбуваються певні метаморфози в їхній етнічній самосвідомості та національній свідомості. Саме тому ми обрали для себе предметом нашої студії соціально демографічні аспекти та етнічну, мовну, конфесійну ідентифікацію українства повітів Марамуреш та Сату Маре у контексті аналізу переписів населення, а особливо перепису 2002 р.

Основні завдання нашої студії полягають у наступному: 1) на основі доступних нам статистичних даних проаналізувати та порівняти кількісний склад міського та сільського населення повітів Марамуреш і Сату Маре, акцентуючи увагу на українській ідентичності Північно-Західного регіону Румунської держави; 2) на основі емпіричного матеріалу виявити соціально-демографічні аспекти, етнічні, мовні та конфесійну ідентичність на основі переписів населення а особливо перепису 2002 р., зробити теоретичні узагальнення та висновки.

На території повіту Сату Маре перша група русинів (українців) з'явилася у період 1336 – 1351 рр. Спочатку вони оселилися в гірських районах регіону Сату Маре, а потім спустилися звідти на південний захід.

У населених пунктах, де було атестовано слов'янське населення на початку XIX ст., сьогодні в деяких з них немає жодного українця, але, замість цього, етнічні українці емігрували з України та повіту Марамуреш, створюючи нові громади типу колоній. У минулі століття такі села, як Бочікау, Тарна Маре, Тарна Міка, Порумбешті, Валя Сяка, Турулунг, Берку, Пелеш, Лазурі, Халмеу, Ботіз, Местякан, Чидряг, частково були заселені українцями. В селах Пелеш, Валя Сяка, Турулунг, Халмеу, Местякан сьогодні вже немає українців.

У XX ст. в населених пунктах Мікула, Паулян, Децебал, Дакія, Траян, Думбрава, Чуперчені, Агріш, Лівада, Драгушені, Джелу з'явилися нові "колонії". В селах Мікула, Чуперчені, Думбрава, Ботіз вивчення яких проводилося у рамках етнографічного дослідження, ініційованого Повітовим музеєм Сату Маре і фінансованого Міністерством культури та національної спадщини Румунії (завдяки особистій підтримки старшого радника пані Ярослави Колотило) "Українці північно-західної Румунії", українці емігрували в XX ст. після Другої світової війни з українських сіл Марамуреша – Верхні Поляни, Русково Бистра, Красна, Вишня Рона. А в село Тарна Маре – хутір

Вагаш, перша українська сім'я емігрувала сюди приблизно 200 років тому з Хуста (Україна) на лісогосподарські роботи.

Слід також додати, що в селах і комунах Сату Маре, на відміну від повіту Марамуреш, які розташовані у гірській місцевості, де сільське господарство робилося тільки на невеликих ділянках з обмеженою посівною площею, географічні умови є більш сприятливі для обробітку землі, тут кращі умови для вирощування та кращі умови для життя українських сімей, які мігрували сюди. Однією з головних умов контексту “міграції” після Другої світової війни, до теперішнього часу, це економічна основа рівня життя щодо наступних питань: українські села в повіті Марамуреш, звідки вони прийшли, гірські села, розташовані на вузьких долинах, розкиданих або дифузного типу, сільськогосподарські землі нездатні забезпечити необхідні ресурси для харчування багатодітних сімей (7-11 дітей). Родючість орних земель низька і недостатня для їх розділу на всіх дітей, тому багато етнічних українців вибрали родючу рівнину Сату Маре.

Ще однією причиною міграції було, особливо в комуністичний період, відсутність близьких промислових центрів, єдині можливі робочі місця знаходилися тільки в гірських центрах Борша і Бая Борша, вирубка лісів (бутинарство) або сезонні роботи були на великих відстанях.

Це масштабне явище, навіть і сьогодні, пояснюється створенням “моделі соціальної поведінки”: перша сім'я, яка поселилася на рівнині Сату Маре з відразу видимими результатами у забезпеченні економічного зростання рівня життя, була взята в якості “моделі”.

Мараморощина – край із стародавньою історією, де з прадавніх часів проживають українці. Українці повіту Марамуреш складають компактні ареали більшості населення комун Поляни, Кривий, Русково, Вишня Рона, Бистра (села Бистрий, Красна, Вишівська Долина), Ремети, Великий Бичків (села Луг над Тисою, Кричунів, Великий Бичків, Тиса). Багато з них документально засвідчено у XIV ст. разом з румунськими селами. Навидимо один приклад: село Русково атестовано документально – кінець XIII – перша половина XIV ст. [11, с. 37]

Таблиця № 1.

Зміна чисельності українців Румунії за переписами населення [13].

Повіти / Роки	1930	1956	1966	1977	1992	2002
Марамуреш	19 249	25 435	29 060	32 723	36 653	34 027

Сату Маре	3 439	483	905	1 146	1 320	1 556
Всього (по Румунії)	45 875	60 479	54 705	55 510	65 472	61 098

Цифрові дані табл. № 1 засвідчують, що українська ідентичність повіту Марамуреш на сучасному етапі є найвищою в Румунії. У відсотковому плані – це 55,7% від кількості всіх українців Румунії. Саме тут за результатами переписів населення 1930, 1956, 1966, 1977, 1992 рр. кількість українців неухильно збільшувалася. Водночас у 2002 р. перепис зафіксував меншу кількість українців порівняно з 1992 р. Така сама ситуація й на загальнодержавному рівні (Див. табл. № 1). На наш погляд, дається взнаки еміграція місцевого українства, яка має соціально-економічно основу. Поряд із переселенням у низинні повіти держави, збільшується кількість трудових мігрантів, основні потоки яких спрямовуються у Іспанію, Грецію, Португалію, Бельгію тощо.

Порівняно з гірським повітом Марамуреш повіт Сату Маре навпаки виділяється зростанням числа українського населення. Якщо у 1956 р. тут ідентифікувалося тільки 483 українці, то за переписом 2002 р. їх кількість перевищує 1,5 тис. осіб.

Як ми переконалися під час польових етнологічних досліджень упродовж 2001 – 2007 рр., кількісне зростання місцевого українства відбулось за рахунок внутрішньої міграції українців з повіту Марамуреш (в основному з сіл Поляни, Кривий, Русково). Це пояснюється тими ж економічними факторами – більша кількість орної землі, краща можливість працевлаштування та ведення власного підсобного господарства, а також за рахунок збільшення народжуваності серед українських сімей та із-за їх приєднання до неопротестантських конфесій та заселення інших нових сіл такі як: Ардуд, Сату Мік та інші (Анна Грездак, інформатор: село Мікула, повіт Сату Маре, 67 років)[1].

З'ясувавши кількісний склад українства звернемося до більш детального аналізу етнічних, мовних та конфесійних реалій у повітах Марамуреш та Сату Маре. Для того, щоб краще збагнути проблему ідентифікації за допомогою математичних підрахунків ми проілюструємо в таблицях варіація окремо міських та сільських жителів повітів, насамперед їхню етнічну та мовну ідентичність.

У табл. № 2-3 ми представили етнічний та мовний склад міського населення повіту Марамуреш. Підрахунки дозволяють констатувати, що етнічні та мовні параметри ідентифікації українців відрізняють-

ся. Так, серед міських жителів повіту Марамуреш виявляється 1 964 українці (0,73%). Найбільше їх проживає у містах Сігету Мармаціей (1 225 чол.), значно менше у Бая Маре (351 чол.) та Вішеу де Сус (274 чол.). Невеликі групи – від чотирьох до двох десятків осіб української ідентичності проживають у містечках Бая Спріє, Сейні, Борша, Кавнік (Див. табл. № 2).

Таблиця № 2.
Етнічний склад міського населення повіту Марамуреш
за результатами перепису населення 2002 року [8].

Населені пункти по- віту	Кількість постійного населення	Румуни	Угорці	Українці	Русини	Роми	Німці	Інші	Недекла- ровані
Municipii și orașe (total)	268 277 (52,6%)	224 526 (83,7%)	35 815	1 964 (0,73%)	56 (0,02%)	3 636	1 879	388	13
Місто Сігету Мар- маціей	41 219	32 867	6 513	1 225 (2,97%)	10 (0,02%)	448	101	53	2
Місто Бая Маре	137 921	114 213	20 459	351 (0,25%)	46 (0,03%)	2 092	475	275	10
Місто Вішеу де Сус	16 879	14 878	530	274 (1,62)	0	70	1 113	14	0
Місто Бая Спріє	16 609	12 469	3 441	45 (0,27)	0	576	55	22	1

Місто Сейні	10 105	8 083	1 780	33 (0,33%)	0	141	61	7	0
Місто Борша	26 984	26 263	522	21 (0,07%)	0	115	49	14	0
Місто Кавнік	5 205	4 205	911	14 (0,27%)	0	54	18	3	0
Місто Тиргу Липуш	13 355	11 548	1 659	1	0	140	7	0	0
Повіт Марамуреш (всього)	510 1091* (100%)	418 405 (82,02%)	46 291	34 026 (6,67%)	56 (0,01%)	8 913	1 954	445	19

* Матеріали статистичного збірника "Recensământul Populației și Locuințelor 18 martie 2002. Vol. IV. Structura Etnică și Confesională" на відміну від даних Дирекції статистики в місті Бая Маре вказують число 510 110 чол., відповідно українців – 34 027 чол., тому у табл. № 9 з'являється на 1 особу більше, ніж у попередніх табличних даних.

Інший аспект, який ми бачимо у вищевказаній таблиці, є поява в переписі населення 2002 р. русинів.

Відносно русинського населення повіту Марамуреш, то було всього 56 чоловік, які декларували свою приналежність до русинської національності. Як показує офіційна статистика саме у містах повіту ідентифікувалося 56 осіб русинів, натомість у сільській місцевості їх взагалі немає (Див. табл. № 2-3)! Такі дані кардинально суперечать поширеними заявами лідерів світового русинського руху щодо наявності в Румунській державі понад 30 тис. русинів [12, с. 8, 11]. Так, Павло Роберт Магочі у праці "Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів" на карті некритично окреслює територію проживання русинів у межах населених пунктів повіту Марамуреш, називаючи

приблизну, розрахункову кількість – 34 тис. осіб, яка “мали би бути” русинами. Поряд з цими “розрахунками” перепис 2002 р. чітко зафіксував 257 русинів у всій Румунії [6, с. 10; 14, с. 9]. З них, як ми бачимо, тільки 56 осіб у “потрібному” ідеологам русинства гірському повіті та 19 чол. у низинному повіті Сату Маре.

На нашу думку, варто б запитати думку самих жителів гірських україномовних ареалів повіту, організувати польові етнологічні дослідження. Наш досвід подібних студій підтверджує факт, який констатував перепис 2002 р. – жителі сіл ідентифікуються українцями, навіть необізнані у своїй більшості з русинською ідентичністю. Цікаво, що з 56 русинів всього повіту Марамуреш – 46 мешкає у Бая Марє, а 10 – у Сігету Мармаціей (Див. табл. № 2). Із 46 русинів міста Бая Марє вважають рідною русинську мову 34 особи, а з 10 русинів Сігету Мармаціей тільки двоє (Див. табл. № 3). Якщо ж ознайомитися з мовою, якою частково публікується видання “Русинська віра” Культурним Союзом русинів Румунії (голова – Георгій Фірцак), то можна чітко констатувати, що це – звичайна українська мова [7, с. 3]. Таким чином, русинська ідентифікація в Румунії становить фіаско. Русинська ідентичність у повіті Марамуреш це – етнополітичне підґрунтя.

Таблиця № 3.
Мовний склад міського населення повіту Марамуреш
за результатами перепису населення 2002 року [10].

Населені пункти повіту	Кількість населення / Мови	Румунська	Угорська	Українська	Русинська	Ромська	Німецька	Інші	Недекларовані
Municipii și orașe (total)	268 277 (52,6%)	228 926 (85,33%)	34 623	1 536 (0,57%)	36 (0,01%)	1 533	1 412	198	13
Municipiul Sighetu Marmației	41 219	33 442	6 415	975 (2,36%)	2 (0,004%)	305	50	28	2

Municipiul Baia Mare	137 921	116 821	19 686	254 (0,18%)	34 (0,02%)	733	241	141	11
Oraș Vișeu de Sus	16 879	15 031	529	232 (1,37%)	0	45	1 035	7	0
Oraș Baia Sprie	16 609	13 059	3 299	39 (0,23%)	0	167	34	11	0
Oraș Seini	10 105	8 175	1 761	6 (0,05%)	0	141	20	2	0
Oraș Borșa	26 984	26 389	445	14 (0,05%)	0	102	26	8	0
Oraș Cavnic	5 205	4 314	868	14 (0,27%)	0	4	4	1	0
Micro Tirgu Lăpuș	13 355	11 695	1 620	2 (0,01%)	0	36	2	0	0
Județul Maramureș (total)	510 109 (100%)	425 558 (83,42%)	44 906	33 505 (6,56%)	36 (0,007%)	4 381	1 476	234	13

Водночас за мовним складом міське населення повіту Марамуреш на 0,57% україномовне. Українську мову як рідну визнають 1 536 осіб, що менше за реальну кількість осіб, які ідентифікувалися українцями (Див. табл. № 3). Україномовна ідентифікація знижується у всіх означених у таблицях населених пунктах. Парадоксом виступає містечко Тиргу Липуш, де за переписом 1 українець, а 2 осіб визнали рідною мовою українську.

Таблиця 4.
Динаміка чисельності населення комун повіту Марамуреш
з компактним проживанням українського населення [2, с. 50, 163].

	Комуни / Роки переписів населення	1930		1956		1966		1977		1992	
		Всього:	З них українців	Всього:	З них українців	Всього:	З них українців	Всього:	З них українців	Всього:	З них українців
Русково	Кривий	3 158	1 743	2 877	2 843	3 741	3 262	4 324	3 938	5 183	4 913
	Поляни	2 045	1 480	2 944	2 843	3 500	3 262	4 072	3 938	5 183	4 913
	Вишня Рона	5 644	4 750	6 298	6 081	7 651	7 086	8 776	8 357	10 561	10 240
	Великий Бичків	4 154	2 385	4 331	3 422	4 773	3 885	5 124	4 346	4 982	4 350
	Бистра	4 662	2 177	3 612	2 505	4 035	2 566	4 585	2 826	4 681	2 922
		1 922	1 399	4 424	3 950	5 473	4 811	5 062	4 606	4 902	4 402

Ремети	2 544	1 385	2 602	1 853	2 741	1 973	3 003	2 280	3 241	2 553
Всього:	23 827	15 621	27 308	23 598	31 814	27 083	35 148	30 425	38 403	34 142

Українці складають компактні ареали більшості населення комун Поляни, Кривий, Русково, Вишня Рона, Бистра (села Бистрий, Красна, Вишівська Долина), Ремети, Великий Бичків (села Луг над Тисою, Кричунів, Великий Бичків, Тиса).

Як бачимо з табл. № 4 населення комун з компактим проживанням українців упродовж 30–90-х рр. ХХ ст. поступово збільшувалося.

За переписом населення 1930 р., в селах повіту Марамуреш зареєстровано 15621 українця із загальної кількості 23827 чоловік.

У переписі населення від 1956 р., зареєстровано зростання чисельності українського населення у селах, де українці проживають компактно: 23598 українців порівняно з 15621 українцем, зареєстрованим у попередньому переписі.

Інша ситуація у селі Великий Бичків, де відмічається зниження загальної кількості населення: з 4662 жителів, зменшується до 3612. Всупереч тенденції зниження загальної чисельності населення, кількість українців зросла з 2177 осіб до 2505. Це пояснюється тим, що особи інших національностей, ніж українська, емігрують в інші місця, а українці оселяються тут.

У 1966 р. залишається та ж ситуація, що і в попередніх переписах населення щодо сіл з найбільшою кількістю українців, а саме Верхні Поляни, де українці жили компактною – 7086 осіб із загальної кількості населення в 7651 чоловіка. На протилежному полюсі знаходиться село Ремети, яке нараховує 2741 особу, з яких 1973 є українцями. Слід зазначити, що загальна чисельність населення, як і українське, для періоду 1956–1966 рр. має тенденцію зростання.

У переписі населення 1977 р. також відзначається тенденція збільшення числа осіб, ніж зареєстрованих під час попереднього перепису населення у компактных українських селах повіту Марамуреш.

Село Верхні Поляни залишається на першому місці з точки зору загальної чисельності населення, у тому числі і українського населення, а село Ремети – це село з найменшою кількістю етнічних українців і населення в цілому.

Згідно з даними, зібраними в ході перепису населення 1992 р., відзначається загальне збільшення кількості українців повіту Марамуреш до 34 142 осіб. Також значно збільшилась кількість етнічних українців в компактних українських селах повіту Марамуреш. Село Верхні Поляни залишається на першому місці з кількістю в 10240 жителів українців, а Ремети, як і в попередні роки, на останньому – 2553 українці. Поясненням цьому може бути те, що у Реметах багато змішаних шлюбів з румунами та угорцями, багато українців особливо молоде покоління, втрачають свою етнічну ідентичність і мову.

Слід підкреслити, що у селі Бистра, загальна кількість населення зменшується на 160 осіб. Це явище можна спостерігати стосовно і українського населення, яке має тенденцію зниження, їх кількість менше на 204 особи в порівнянні з попереднім переписом населення. Це може бути пояснено трудовою міграцією з сільських районів у міські, в повіті Банат, Сату-Маре і на Захід.

Подібна ситуація залишається і в переписі населення 2002 р., коли в селі Бистра зареєстровано тільки 4021 українця. Це зменшення числа українців можна пояснити вище вказаними явищами.

Порівнявши дані табл. № 4 і № 5 у розрізі комун наочно підтверджується попередній висновок про зменшення кількості українців повіту Марамуреш. Отож, у всіх сільських населених пунктах упродовж 30 – 90-х рр. XX ст. українське населення чисельно зростало, а за період 1992 – 2002 рр. у всіх комунах відбувалось зменшення чисельності українства.

Таблиця № 5.
Етнічний склад сільського населення повіту Марамуреш
за результатами перепису населення 2002 року [8].

Населені пункти повіту	Кількість постійного населення	Румуни	Угорці	Українці	Русини	Роми	Німці	Інші	Недекла- ровані
Комуни (всього!)	241 832 (47,4%)	193 879 (80,17%)	10 476	32 062 (13,26%)	0	5277	75	57	6

Ремети	Вишня Рона	Бистра	Русково	Поляни	Кривий
3 058	4 698	4 423	4 854	10 033	4 761
399	207	399	161	256	87
382	421	3	3	61	7
2 260 (73,9%)	4 062 (86,46%)	4 021 (90,91%)	4 578 (94,3%)	9 696 (96,64%)	4 650 (97,7%)
0	0	0	0	0	0
14	0	0	109	2	15
3	5	0	3	8	1
0	3	0	0	10	1
0	0	0	0	0	0

Великий Бичків	4 468	1 447	371	2 639 (59,06%)	0	1	5	5	0
Cămpulung la Tisa	2 484	425	1 964	23 (0,92%)	0	67	2	3	0
Rona de Jos	2 110	2 069	2	18 (0,85%)	0	21	0	0	0
Ocna Sugatag	4 207	3 710	403	14 (0,33%)	0	76	3	1	0
Sarasău	2 416	2 335	14	12 (0,5%)	0	52	2	1	0
Ulmeni	7 153	4 215	1 812	11 (0,15%)	0	1113	1	1	0
Săpanța	3 267	3 240	2	8 (0,24%)	0	17	0	0	0
Petrova	2 693	2 658	4	7 (0,25%)	0	24	0	0	0
Leordina	2 593	2 584	1	7 (0,27%)	0	0	0	1	0

Barsana	6 352	6 342	4	6 (0,1%)	0	0	0	0	0
Vadu Izei	2 856	2 849	1	6 (0,21%)	0	0	0	0	0
Vișeu de Jos	5 282	2 197	2	6 (0,11%)	0	75	1	1	0
Tăuții- Măgheraș	6 713	5 660	968	4 (0,05%)	0	70	7	4	0
Sisești	5 479	5 457	13	4 (0,07%)	0	0	5	0	0
Calinești	3 410	3 404	2	4 (0,11%)	0	0	0	0	0
Recea	5 591	5 255	253	3 (0,05%)	0	77	2	1	0
Baiut	2 699	1 620	1 066	2 (0,07%)	0	1	9	1	0
Giulești	3 366	3 359	1	2 (0,05%)	0	4	0	0	0
Remetea Chioarului	3 003	2 405	431	2 (0,06%)	0	164	1	0	0

Salsig	3 176	3 025	13	2 (0,06%)	0	136	0	0	0
Sălistea de Sus	5 196	5 185	3	1	0	7	0	0	0
Satulung	5 409	4 555	110	1	0	739	1	1	2
Suciu de Sus	6 222	5 979	145	1	0	97	0	0	0
Somcuta Mare	7 708	6 810	167	1	0	722	3	5	0
Rozavlea	6 124	6 111	0	1	0	11	1	0	0
Poienile Izei	1 028	1 027	0	1	0	0	0	0	0
Moisei	9 023	9 011	4	1	0	0	7	0	0
Grosi	2 533	2 508	24	1	0	0	0	0	0
Dumbravița	4 499	4 479	8	1	0	11	0	0	0
Budești	3 470	3 466	3	1	0	0	0	0	0
Boiu Mare	1 276	1 274	0	1	0	0	0	1	0
Bogdan Voda	3 411	3 403	2	1	0	0	0	5	0
Băita de Sub Codru	1 919	1 897	2	1	0	19	0	0	0
Ardusat	2 543	2 518	16	1	0	8	0	0	0

Copalnic- Mănăstur	5 838	5 584	22	1	0	227	1	1	2
Județul Maramureș (total)	510 109 (100%)	418 405 (82,02%)	46 291	34 026 (6,67%)	56 (0,01%)	8 913	1 954	445	19

Порівнявши дані табл. № 4 і № 5 у розрізі комун наочно підтверджується попередній висновок про зменшення кількості українців повіту Марамуреш. Отож, у всіх сільських населених пунктах упродовж 30 – 90-х рр. XX ст. українське населення чисельно зростало, а за період 1992 – 2002 рр. у всіх комунах відбувалось зменшення чисельності українства.

За результатами перепису населення 2002 р. найбільш компактні у етнічному плані – комуни Кривий (97,7% українців з загального числа мешканців), Поляни (96,6%), Русково (94,3%), Бистра (біля 91%), Вишня Рона (86,5%), Ремети (майже 74%), Великий Бичків (біля 60%).

У таблиці відзначено, що в українських компактних селах, як наприклад у селі Поляни, проживає найбільша кількість етнічних українців (9696 чол.), а в селі Ремети – найменша (2260 чол.).

В інших населених пунктах, як засвідчують статистичні дані табл. № 5 українці проживають дисперсно: від одного-двох десятків осіб (Кимпулунг ла Тіса, Нижня Рона, Окна Сугатаг, Сарасиу, Ульмень) до декількох осіб у селах Сепинца, Петрова, Леордіна, Барсана, Ваду Ізеї, Вішеу де Жос та ін.

Аналізуючи мовну ідентифікацію сільського населення повіту Марамуреш, доводиться знову констатувати прикметну різницю у кількості українців та осіб, які визнають українську мову рідною мовою. Так, якщо у сільській місцевості Марамуреша проживає 32 062 українці, то українську мову як рідну визнають 31 969 чол. Зменшення кількості україномовних спостерігаємо у всіх селах (Див. табл. № 6). Парадоксом є тільки угорськомовне село Кимпулунг ла Тіса, україномовних виявилось на 1 особу більше (24 особи), ніж задекларованих українців (23 особи). Як видно з табл. № 6, в умовах іноетнічного середовища задекларована ідентичність 1 особи в селах Giulești (Джулешті), Săliștea de Sus (Силіштя де Сус), Poienile Izei (Поєніле

Ізей), Moisei (Мойсей), Grosi (Гроші), Budești (Будешті), Boiu Mare (Бою Маре), Ardusat (Ардусат) взагалі зникає. Отже, в таких умовах відбувається мовна асиміляція, а згодом настає реідентифікація (зміна етнічної ідентичності).

Слід зазначити, що в міру просування від компактних українських сіл кількість українців зменшується, у багатьох румунських селах все менше людей декларували себе українцями.

Багато з тих, хто залишає компактні українські села і переселяється в інші регіони, втрачають свою етнічну ідентичність і природно інтегруються в румунську або угорську громаду.

Таблиця № 6.

Мовний склад сільського населення комун повіту Марамуреш за результатами перепису населення 2002 року [10].

Населені пункти повіту	Кількість населення / Мови	Румунська	Угорська	Українська	Русинська	Ромська	Німецька	Інші	Недекла- ровані
Комуни (Всього l)	241 832 (47,4%)	196 632 (81,3%)	10 283	31 969 (13,21%)	0	2 848	64	36	0
Кривий	4 761	101	7	4 636 (97,37%)	0	15	0	2	0
Поляни	10 033	269	62	9 685 (96,53%)	0	13	0	4	0

Русково	4 854	180	3	4 567 (94,08%)	0	0	101	3	0	0
Бистра	4 423	400	3	4 019 (90,86%)	0	0	0	1	0	0
Вишня Рона	4 698	215	419	4 055 (86,31%)	0	0	0	6	3	0
Ремети	3 058	372	418	2 259 (73,87%)	0	5	3	1	0	0
Великий Бичків	4 468	1 465	366	2 630 (58,86%)	0	0	2	5	0	0
Кимпулунг ла Тіса	2 484	456	1 994	24 (0,96%)	0	10	0	0	0	0
Rona de Jos	2 110	2 071	1	17 (0,8%)	0	21	0	0	0	0

Ocna Sugatag	4 207	3 763	393	9 (0,21%)	0	38	3	0	0
Sarasău	2 416	2 400	9	7 (0,28%)	0	0	0	0	0
Ulmeni	7 153	5 320	1 805	10 (0,14%)	0	15	2	1	0
Săpanța	3 267	3 245	2	3 (0,09%)	0	17	0	0	0
Petrova	2 693	2 663	0	5 (0,18%)	0	24	0	1	0
Leordina	2 593	2 586	0	6 (0,23%)	0	0	0	1	0
Barsana	6 352	6 345	2	5 (0,07%)	0	0	0	0	0
Vadu Izei	2 856	2 848	1	7 (0,24%)	0	0	0	0	0
Vișeu de Jos	5 282	5 208	1	4 (0,07%)	0	67	2	0	0
Tăuții-Măgheraș	6 713	5 776	928	3 (0,04%)	0	1	5	0	0

Sisești	5 479	5 470	6	3 (0,05%)	0	0	0	0	0
Calinești	3 410	3 409	0	1	0	0	0	0	0
Recea	5 591	5 345	241	2 (0,03%)	0	1	2	0	0
Baiut	2 699	1 657	1 036	1	0	0	5	0	0
Giulești	3 366	3 361	1	0	0	4	0	0	0
Remetea Chioarului	3 003	2 571	430	1	0	0	1	0	0
Salsig	3 176	3 078	8	2 (0,06%)	0	88	0	0	0
Sălistea de Sus	5 196	5 188	1	0	0	7	0	0	0
Satulung	5 409	4 629	98	1	0	680	0	1	0
Suciu de Sus	6 222	6 099	122	1	0	0	0	0	0
Somcuta Mare	7 708	6 917	136	1	0	646	2	6	0
Rozavlea	6 124	6 115	0	1	0	7	1	0	0
Poienile Izei	1 028	1 028	0	0	0	0	0	0	0
Moisei	9 023	9 014	3	0	0	0	6	0	0

Grosi	2 533	2 513	20	0	0	0	0	0	0
Dumbravița	4 499	4 493	5	1	0	0	0	0	0
Budești	3 470	3 467	3	0	0	0	0	0	0
Boiu Mare	1 276	1 275	0	0	0	0	0	1	0
Bogdan Voda	3 411	3 404	1	1	0	0	5	0	0
Băita de Sub Codru	1 919	1 900	4	1	0	14	0	0	0
Ardusat	2 543	2 531	12	0	0	0	0	0	0
Copalnic-Mănăstur	5 838	5 738	19	1	0	80	0	0	0
Județul Maramureș (total)	510 109 (100%)	425 558 (83,42%)	44 906	33 505 (6,56%)	36 (0,007%)	4 381	1 476	234	13

Це стається тому, що змінюється мовне середовище. Не маючи з ким поспілкуватись на рідній мові, не маючи церкви, освіти на рідній мові і міжлюдських відносин, які проходять на румунській та угорській мовах, українець поступово втрачає лінгвістичну і етнічну ідентичність.

Щодо русинського населення в сільському середовищі повіту Марамуреш, то воно просто не існує.

Об'єднуючи дані таблиці 2 і таблиці 5 можна побачити, що у містах повіту Марамуреш ідентифікували себе русинами тільки 56 осіб, з яких 46 проживають в місті Бая Маре, а 10 – в м. Сігету Мармаціей, а в селах не існує жодного русина. Пояснення у вищевказаних таблицях 2 і 3.

Перейдемо до більш детального аналізу етнічного та мовного складу поселень повіту Сату Маре.

Як бачимо з табл. № 7, найбільша чисельність міських українців повіту зосереджена у м. Сату Марє (271 чол.), менше – у м. Карей (24 чол.), м. Негрешті-Оаш (12 чол.) та м. Ташнад (11 чол.). Внаслідок природної та соціокультурної асиміляції (міжетнічні шлюби з місцевими румунами та угорцями, румуномовне виховання та освіта, зрештою самостійна відмова від рідномовної ідентичності) частка українців у містах повіту поступово зменшується. Таке зменшення міського українства відбувалось упродовж 1930 – 1992 рр. За статистичними даними, у м. Сату Марє у 1930 р. проживало 488 українців, переписи населення 1956 та 1966 рр. зафіксували вже 149 осіб з українською ідентичністю; у 1977 р. – 178 чол., у 1992 р. – вже 312 українців, а 2002 р. кількість знову спадає до 271 чол. [3].

Таблиця № 7.
Етнічний склад міського населення повіту Сату Марє
за результатами перепису населення 2002 року [8].

Населені пункти повіту	Кількість постійного населення	Румуни	Угорці	Українці	Русини	Роми	Німці	Інші	Недекларовані
Municipii și orașe (total)	161 722	94 487 (58,42)	62 016 (38,34%)	318 (0,2%)	9	2 4121	1 455	1 002	28
Municipiul Satu Mare	115 142	66 638	45 287	271	8	1 115	1 110	691	22
Municipiul Carei	23 182	9 634	12 596	24	1	385	282	254	6
Oraș Negrești Oaș	13 870	13 194	553	12	0	72	13	26	0

Oraș Tășnad	9 528	5 021	3 580	11	0	840	50	26	0
Județul Satu Mare (total)	367 275	216 077 (58,83%)	129 234 (35,18%)	1 556 (0,42%)	19	13 478	3 827	3 048	36

З даних табл. № 8 добре видно, що сільське українське населення повіту Сату Маре проживає дисперсно. Найбільш чисельна українська комуна – це Мікула (621 українців, що майже 40% всіх українців повіту Сату Маре). Втім, ця чисельність становить тільки 16,41% від кількості жителів комуни (38,43% складають румуни та 38,48% угорці).

Відносно (біля 5%) населена українцями комуна Доба (136 чол.), в основному – це жителі села Паулян (115 українців) та Траян (18 чол.). У селі Дечебал (комуна Ветіш) проживає 101 українець; в селі Чуперчен (комуна Ботіз) – 65 українців; у Мофтіну Мік (комуна Мофтін) – 49 чол.; у селі Думбрава (комуна Лівада) – 32 чол. Внаслідок природного скорочення та еміграції зменшилась кількість українців у поселенні Тарна Маре (27 чол.), адже у 50-х рр. XX ст. тут офіційно мешкало біля 100 українців [3]. У селі Ботіз самоідентифікувалися 22 українці; у селі Еріу Сенкрай – 19 чол.; у Гілвачі – 16 осіб; у селі Ветіш – 13 чол.; в селі Агріш – 12 чол.; Мофтіну Маре та Ратешть – по 10 осіб.

Таблиця № 8.
Етнічний склад сільського населення повіту Сату Маре
за результатами перепису населення 2002 року [3; 8].

Сільські комуни повіту	Кількість постійного населення	Румуни	Угорці	Українці	Русини	Роми	Німці	Інші	Недекла- ровані
Comune (total)	205 553	121 590 (59,15%)	67 218 (32,7%)	1 238 (0,6%)	10	11 066	2 372	2 051	8

Andrid	2 681	1 369	1 145	1	0	161	1	4	0
Arduđ (Ардуђ)	6 486	4 025	1 304	10	0	730	288	129	0
Barsau	2 519	2 516	0	2	0	0	1	0	0
Beltiug (Белтюг)	3 278	1 234	1 094	18	0	438	280	214	0
Bixad	7 544	7 377	40	2	0	83	3	39	0
Botiz (Ботіз)	4 863	2 406	2 236	99	0	105	8	9	0
Craidorolț (Крайдо-ролц)	2 188	1 256	692	39	0	188	7	6	0
Crucisor	2 541	2 231	78	1	0	200	31	0	0
Culciu	4 013	1 896	1 997	1	0	108	3	8	0
Doba (Доба)	2 784	1 838	535	136	6	265	3	1	0
Foieni	1 882	53	1 045	1	0	769	0	14	0
Halmeu	7 314	2 696	4 049	2	0	555	11	1	0
Lazuri	5 362	789	4 297	6	1	253	10	6	0
Livada (Лівада)	7 004	2 409	4 221	41	0	317	5	10	1
Micula (Мікула)	3 783	1 454	1 456	621	2	245	2	3	0

Moftin (Мофтин)	4 328	2 484	1 377	80	0	207	75	105	0
Odoreu	4 854	3 365	1 300	3	0	168	14	4	0
Oraşu Nou	6 862	4 349	2 370	1	0	136	2	4	0
Pauleşti	4 359	1 888	2 063	5	0	395	5	3	0
Pişcolt	3 263	2 020	796	4	0	433	3	7	0
Sanislau	5 195	1 885	2 830	4	0	345	56	70	5
Săuca	1 468	745	514	1	0	208	0	0	0
Supur	4 677	2 993	1 340	1	0	328	13	2	0
Tarna Mare (Тарна Маре)	3 718	3 333	1 169	27	0	166	23	0	0
Terebeşti	1 578	1 061	101	4	0	376	15	21	0
Tiream	2 358	1 137	694	4	0	190	185	148	0
Turulung	3 845	1 226	2 128	2	0	350	110	29	0
Valea Vinului	2 268	2 213	21	2	0	18	4	10	0
Vama	3 669	2 591	994	1	0	74	6	1	0
Vetiş	4 475	2 183	2 050	115	1	116	4	1	0
Viile Satu Mare	3 242	1 348	1 495	2	0	379	11	7	0

Județul Satu Mare (total)	367 275	216 077 (58,83%)	129 234 (35,18%)	1 556 (0,42%)	19	13 478	3 827	3 048	36
---------------------------	---------	------------------	------------------	---------------	----	--------	-------	-------	----

Як бачимо з даних табл. № 7-8 кількість русинів нараховує 19 осіб. Зрештою, ця цифра є також парадоксальною ситуацією. До прикладу, порівнявши цю мізерну кількість із поданими голосами за Культурний Союз русинів Румунії (голова – Георгій Фірцак) до депутатського складу парламенту 26 листопада 2000 р. Так, по всьому повіту Сату Маре за Союз українців Румунії віддали голоси 354 чол., а за Культурний Союз русинів Румунії – 321 чол. [4]. Прикметно, що 112 голосів віддали жителі міст Сату Маре (68 чол.), Карей (13 чол.), Негрешті-Оаш (17 чол.), Тишнад (14 чол.). У багатьох поселеннях повіту Сату Маре, де взагалі не мешкають українці або ж русини фіксуються голоси за Культурний Союз русинів Румунії. Виникає питання: якою є природа цього явища – етнокультурна чи суспільно-політична?

Отже, кількість українства у повіті Сату Маре є досить незначною порівняно з гірським краєм Марамуреша. Через брак необхідної інформації щодо мовної та конфесійної ідентичності українців кожного населеного пункту Сату Маре доцільним буде порівняння загалом мовної ідентичності українства повітів Марамуреш та Сату Маре на фоні повітів, де фіксується етнічна ідентичність найвищою мірою (Сучава, Ботошани, Тіміш, Караш-Северін, Арад, Тульча).

Таблиця № 9.

Мовний склад українського населення за результатами перепису населення 2002 року [13].

Загальна кількість українського населення		Українська	Румунська	Угорська	Російська	Німецька	Інші мови
Повіт Марамуреш	34 027	33 425 (98,23%)	549	35	1	15	2

Повіт Сату Маре	1 556	1 183 (76,02%)	352	17	4	-	-
Повіт Сучава	8 514	7 796 (91,56%)	708	1			
Повіт Тіміш	7 321	6 259 (85,49%)	1 041	3	13	1	4
Повіт Караш-Северін	3 526	3 221 (91,34%)	297	1	5	1	1
Повіт Арад	1 741	1 317 (75,64%)	409	4	2	1	8
Повіт Тульча	1 279	750 (58,63%)	506	-	22	-	1
Повіт Ботошани	896	871 (97,2%)	24	-	1	-	-
Всього (по державі)	61 098 (100%)	56 116 (91,84%)	4 540	149	226	24	43

Як засвідчують статистичні підрахунки, українці повіту Марамуреш найбільшою мірою визначають рідномовну ідентичність – 98,23% – найбільший показник по всій Румунії.

В той же час українство повіту Сату Маре втрачає рідномовну ідентичність. Визначили рідною українську мову тільки 76% українців (Див. табл. № 9). Відбувається мовна асиміляція українства.

За конфесійною ідентичністю населення повіту Марамуреш у своїй більшості ортодоксальне (майже 80%), поширені римо-католицька, реформатська (серед угорців) та греко-католицька конфе-

сійні ідентичності; популярними наразі постають неопротестантські течії – п'ятидесятництво, адвентизм, баптизм (Див. табл. № 11). Що стосується українського населення Марамуреша, то воно на 81,6% ордотоксальне, поширення набувають неопротестантські течії п'ятидесятництва, адвентистів сьомого дня та ін. (Див. табл. № 10).

Аналізуючи конфесійний склад переважно українськомовного сільського населення повіту Марамуреш, можна зробити висновок про повсюдне домінування православної конфесійної ідентичності. Як засвідчують дані табл. № 12, у населених пунктах Поляни, Кривий, Русково досить потужними постають громади п'ятидесятників. Поширені громади адвентистів сьомого дня: в Полянах (318 чол.), Кривому (155 чол.), Реметах (138 чол.), Рускові (91 чол.).

Таблиця № 10.

*Конфесійний склад українського населення
за результатами перепису населення 2002 року [13].*

Загальна кількість українського населення		Ortodoxa	Romano-catolica	Greco-catolica	Reformata	Penticostală	Adventistă de ziua a şaptea	Baptista	Deosebit (alta religie, atei, nedeclarată)
Повіт Марамуреш	34 027	27 776 (81,62%)	74	658	56	3 524 (10,35%)	767	48	1 124
Повіт Сату Маре	1 556	784 (50,38%)	9	25	5	576 (37%)	75	9	73

Повіт Сучава	8 514					
Повіт Тіміш	7 321					
Повіт Караш- Северін	3 526					
Повіт Арад	1 741					
Повіт Тульча	1 279					
Повіт Бо- тошани	896					
Всього (по держа- ві)	61 098 (100%)					
	48 262 (79%)					
	267 (0,47%)					
	1 721 (2,81%)					
	132 (0,2%)					
	6 167 (10%)					
	1 287 (2,1%)					
	252 (0,4%)					
	3 010 (4,92%)					

Натомість у повіті Сату Маре стрімкого поширення набуває конфесія п'ятидесятників (37%), ортодоксальна релігія тут представлена наполовину (50,38%) від загальної чисельності українства повіту.

Своєрідною є конфесійна ситуація в с. Кимпулунг ла Тіса, де існує чисельна греко-католицька громада (353 чол.). За свідченнями респондентів тут відбуваються паралельні богослужіння румунською, угорською, церковнослов'янською мовами, на фоні угорсько мовного середовища побутує українська колядка [5].

Таблиця № 11.
Конфесійний склад населення повіту Марамуреш за результатами перепису населення 2002 року [9].

Загальна кількість населення		Ortodoxa	Romano-catolica	Greco-catolica	Reformata	Penticostală	Adventistă de ziua a şaptea	Baptista	Deosebit (alta religie, ateii, nedecarată)
Municipii şi oraşe (total)	268 277	198 260	25 843	14 011	14 920	6 742	757	1 795	5 949
Comune (total)	24 1832	199 439	4 493	14 171	5 888	8 926	2 886	740	5 289
Total	510 109	397 699	30 336	28 182	20 808	15 668	3 643	2 535	11 238

Проведені нами польові етнологічні обстеження жителів досліджуваної території засвідчують, що місцеве українство, переходячи на неопротестантську ідентичність втрачає етнокультурну специфіку. Відбувається перехід на румуномовну церковну службу, губиться народна духовно-культурна традиція; "українці-покаїти" відмежовуються від основного ядра українства краю. Як наслідок "дрейф" конфесійної ідентичності породжує асиміляційні тенденції у середовищі місцевого українства.

Отже, проаналізувавши статистичний та документальний матеріал, можна зробити наступні узагальнення та висновки: Що у північно-західній Румунії найбільша кількість українців проживає в повіті Марамуреш, в основному в компактних гірських селах.

Із-за важких соціально-економічних умов в цих регіонах, частина з них мігрувала в міста Бая-Маре, Сігету Мармаціей, але більшість з тих, хто вирішив залишити свої рідні села, мігрували у Банат або Сату Маре. Ось чому, в деяких населених пунктах повіту Сату Маре в другій половині ХХ ст., кількість українських громадян починає зростати.

Таблиця № 12.

Конфесійний склад українського сільського населення повіту Марамуреш за результатами перепису населення 2002 року [9].

Населені пункти	Загальна кількість	Ortodoxa	Romano-catolica	Greco-catolica	Reformata	Penticostală	Baptista	Adventistă de ziua a şaptea	Deosebit (alta religie, ateї, nedeclarată)
Поляни	10 033	8 176	62	77	1	1 377	0	318	22
Русово	4 854	4 194	2	5	1	550	0	91	11
Кривий	4 761	3 028	1	1	42	1 490	2	155	42
Вишня Рона	4 698	3 427	402	226	11	27	35	9	561
Великий Бичків	4 468	3 430	378	368	14	25	6	21	226
Бистра	4 423	4 160	0	81	1	4	0	75	102
Ремети	3 058	2 281	249	133	33	31	0	138	193

Кимулунг ла Тіса*	2 484	555	313	353	1 108	1	1	41	112
----------------------	-------	-----	-----	-----	-------	---	---	----	-----

* Примітка: с. Кимпулунг ла Тіса вказується з огляду на мадяризовану українську етнічність та побутування тут греко-католицької конфесійної ідентичності.

Ця міграція в інші райони Румунії пов'язана з кращими соціально-економічними умовами в районах рівнини, де вони можуть практикувати диверсифіковане землеробство на великих площах, де легше з робочими місцями.

Ще одним напрямком української еміграції з Марамуреша, а сьогодні й із Сату Маре, є Захід (країни ЄС та США). Але імміграційний феномен є тільки тимчасовим, тому що всі ті, які виїхали, повертаються додому, тому що вони зареєстровані у всіх переписах, які проходили в другій половині ХХ ст.

Ще однією проблемою є втрата мовної та культурної ідентичності українського населення, особливо українців повіту Сату Маре, тому що тут їх життя проходить в іншому середовищі за умови сильного впливу з боку румунського і угорського населення. У Марамуреші втрата культурної ідентичності не настільки виражена, як в Сатмарі, тому що тут українці живуть в компактних селах, де ще зберігаються українські звичаї і традиції. Тим не менше, в цих селах починає з'являтися вплив угорського та румунського населення, тому що і тут з'являються неопротестанська релігія, змішані шлюби, тощо.

Для ілюстрації цього наведемо приклад: угорськомовне село Кимпулунг ла Тіса – україномовних жителів виявилось на 1 особу більше (24 особи), ніж задекларованих українців (23 особи). Отже, із всього матеріалу видно, в яких умовах відбувається мовна асиміляція, а згодом настає реідентифікація (зміна етнічної ідентичності).

Українство повітів Марамуреш та Сату Маре в сучасних умовах соціально-економічних та громадсько-політичних трансформацій опинилось у вирі складних етнодемографічних, етносоціальних та етнокультурних процесів. Внаслідок міграційних процесів відбулось деяке скорочення чисельності українців повіту Марамуреш (більш як на 2,5 тис. чол.) та певне збільшення (більш як 200 чол.).

Існує неспівпадіння етнічної та мовної ідентичності українства Марамуреша та Сату Маре. Особливо це стосується останнього повіту, де внаслідок дисперсності майже на $\frac{1}{4}$ українці визнають рідною румун-

ську, частково угорську, російську мови. Вкрай актуальною залишається штучна проблема русинської ідентичності в досліджуваній території. Офіційна статистика Румунії засвідчує, що русинська ідентичність фіксується у містах. Дані наших польових етнологічних обстежень практично не фіксують такої ідентичності серед селян, за винятком людей, які зазнали відповідної агітації в сучасних обставинах. Отже, виникає питання про практичний сенс функціонування товариства русинів. Актуальною проблематикою є зміна конфесійної структури українства, яке переймає ідеї неопротестантських громад п'ятидесятників, баптистів, адвентистів сьомого дня, свідків Єгови тощо.

Вважаємо за необхідне надалі вивчати етнодемографічні зміни в середовищі місцевого українства. Насамперед, задля перспективної розробки узагальненого моніторингу соціально-економічного, освітнього, конфесійного життя української національної меншини Північно-Західної Румунії у XX – на початку XXI ст.

Джерела та література:

1. Етнографічне дослідження “Українці північно-західної Румунії”. Повітовий музей Сату Маре (Румунія).
2. Куреляк В. Українці Румунської Мараморощини / В. Куреляк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 184 с.
3. Особистий архів голови повітового філіалу Союзу українців Румунії Михайла Мачоки (м. Сату Маре).
4. Особистий архів голови повітового філіалу Союзу українців Румунії Михайла Мачоки (м. Сату Маре), спр. “Rezultatele alegerilor generale din 26 noiembrie 2000 pentru Camera Deputaților, pe localități”.
5. Польові етнологічні дослідження автора. Запис на цифровий диктофон “Sanyo” 17 серпня 2007 року. Свідчення Ірини Боботи (1935 р.н.), жительки с. Кимпулунг ла Тіса повіту Марамуреш.
6. Трайста М. Русини – фальшива декорація на політичній сцені Центральної Європи / М. Трайста // Український вісник. – 2007. – № 7-8 (квітень). – С. 8–11.
7. Фірцак Г. Політична декларація культурного товариства русинів Румунії / Г. Фірцак // Руська віра (Credința Rusină). – 2003. – № 5. – С. 3.
8. Direcția Județeană de statistică (Baia Mare). Județul Maramureș. Recensământul populației și al locuitorilor (2002). Populația stabilă după etnie.
9. Direcția Județeană de statistică (Baia Mare). Județul Maramureș. Recensământul populației și al locuitorilor (2002). Populația stabilă după religie.
10. Direcția Județeană de statistică (Baia Mare). Județul Maramureș. Recensământul populației și al locuitorilor (2002). Populația stabilă după limbă maternă.

11. Horvat V. Ruscova. O comună ucraineană din Maramureș / V. Horvat, L. Horvat, Ed. Limes, Ed. Lekton. – Zalău, 2005.
12. Magoci P.R. Poporul de niciunde: Istorie în imagini a rutenilor carpatici / P.R. Magoci. – Ujgorod : Editura lui V.Padeac, 2007.
13. Recensământul Populației și Locuințelor 18 marție 2002. Vol. IV. Structura Etnică și Confesională / Institutul Național de Statistică. Editura "Revista Română de Statistică".
14. Traista M. Pseudocongresul rutenilor / M. Traista // Curierul Ucrainean. Seria noua. – 2007 (Iulie). – № 99–100.

Микола Посівнич

(Львів)

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА КОЛОНІЯ В МАНДЖУРІЇ У 1920 – 1945 РР.

У статті висвітлено громадське та культурне життя української діаспори на Далекому Сході та розкрито воєнно-політичну діяльність Організації Українських Націоналістів. Показано роль ОУН у тогочасних суспільно-політичних процесах на далекосхідному регіоні та формування нею умов для виникнення українського державного утворення.

Ключові слова: Провід Українських Націоналістів (ПУН), пропаганда, підготовка, Українська Далекосхідна Січ (УДС), Японія, діаспора.

В статье освещена общественная и культурная жизнь украинской диаспоры на Дальнем Востоке, раскрыта военно-политическая деятельность Организации Украинских Националистов. Представлено роль ОУН в общественно-политических процессах на дальневосточном регионе и формирование ею условий для возникновения украинского государственного образования.

Ключевые слова: Провод Украинских Националистов (ПУН), пропаганда, подготовка, Украинская Дальневосточная Сечь (УДС), Япония, диаспора.

The article sheds light on the community and cultural life of the Ukrainian diaspora in the Far East. In addition, the article focuses on the political and military activity of the Organization of Ukrainian Nationalists, demonstrating the OUN's socio-political role in the Far East region and its contribution towards the overall development of Ukrainian nationbuilding.

Key words: Leadership of Ukrainian Nationalists, propaganda, training, Ukrainian Far Eastern Sich, Japan, diaspora.

В умовах розбудови сучасної української державності та формування основ громадянського суспільства неупереджене та об'єктивне осмислення і висвітлення минулого набуває особливо важливого значення. Вивчення історичного досвіду, ідейно-теоретичних засад та

практики визвольного руху ХХ ст. є необхідною умовою для вироблення подальших напрямків успішного розвитку країни.

Проблематика діяльності українських організацій закордоном залишається на сучасному етапі у вітчизняній науці майже зовсім не дослідженою. Саме вивчення зовнішньополітичної діяльності українського визвольного руху дасть можливість краще проілюструвати розмах боротьби за визволення та встановлення незалежної української держави. Діяльність ОУН на Далекому Сході в історіографії майже не досліджувалася й тому автор постановив розкрити досі невідомі загалом громадські й воєнно-політичні аспекти діяльності. Матеріалами для написання статті стали спогади відомих діячів ОУН – Григорія Купецького [11], Володимира Стахів [21], Миколи Капустянського [9; 10], Дмитра Андрієвського [1], Романа Малашука [16; 17], Євгена Ляховича [15] та Юрія Бойка [2]. В історіографії вказане питання майже не розкрито, окрім, коротких заміток в монографіях Петра Мірчука [18, с. 483, 510-512] та Романа Висоцького [22, с. 377].

Активна діяльність в усіх місцях компактного проживання українців, на думку провідних членів ОУН, мала сприяти подальшому державному будівництву й у самій Україні. Саме на Далекому Сході були всі умови для створення ще одного українського самостійницького центру. Найсприятливіші умови для цього були у Манджурській провінції в Китаї, де українська діаспора, за різними даними, становила 20-30 тисяч і була зосереджена в містах Харбіні (проживало 15-20 тисяч осіб і наприкінці 1920-х рр. було засновано Українську Національну Колонію (далі – УНК) на чолі з д-р Барченком, Український Національний Дім (далі – УНД), Союз Української Молоді (далі – СУМ), діяло товариство Просвіта на чолі з Іваном Паславським та видавався "Український вісник" під редакцією Івана Світа), Мукдені, Дайпені, Гирині. Великі українські громади були у Шанхаї (видавали часописи "Шанхайська Громада", "Український голос на Далекому Сході"), Циндао (випускали газету "На Далекому Сході"), Тяньцзіні, Ханчжоу. В 1934 р. у м. Харбіні завдяки УНК було налагоджено випуск україномовних радіопередач, які охоплювали весь Далекий Схід [7, с. 3548; 19, с. 23; 4, с. 81-82; 11, с. 204-207].

На нарадах Проводу Українських Націоналістів (далі – ПУН) та в листуванні з провідними членами ОУН Євген Коновалець обстоював концепцію розвитку зовнішньополітичної діяльності орієнтуючись на чотири супердержави – Англію, Італію, Німеччину та Японію й балансує між їх інтересами здобувати найвигідніші позиції для України.

У листі до Євгена Ляховича Коновалець зазначав: “Виходячи з заложення, що теперішній стан в Європі й узагалі теперішній розвиток подій не є чимось стабільним, ми в нашій міжнародній діяльності не повинні допустити до того, щоб нас використовували як знаряддя однієї великодержави проти другої. Справа в тому, що фронти в міжнародній політиці ще не визначилися так, щоб ми вже сьогодні могли прийняти вирішення, що мовляв, стаємо й в’яжемо долю нашої Організації з однією групою держав. Ми мусимо й надалі... рівнорядно вести нашу акцію на чотирьох теренах” [15, с. 924-925].

Цікавий погляд на геополітичну співпрацю між Україною та Японією виклав у травні 1939 р. в праці “Місце України в світі” член ПУН Іван Габрусевич. Він зазначав, що тактику ОУН стосовно Японії потрібно розвивати за двома основними сценаріями: 1) японського буфера та 2) української далекосхідної держави. В праці ґрунтовно проаналізовано лише другий сценарій. Успіх у його реалізації мав залежати від таких чинників: 1) питомої ваги України, з одного боку, й організованості українців Далекого Сходу – з іншого; 2) від військово-політичної долі України в Європі; 3) геополітичних обставин серед народів Далекосхідного регіону. Сама поява на Далекому Сході української держави, заснованої на національному принципі, на думку автора, мала підштовхнути народи Азії до активної боротьби проти загарбників [3, с. 11-14, 44-51].

За дорученням Провідника ОУН Євгена Коновальця на початку 1930-х рр. сотник Ріко Ярій налагодив контакти через підполковника німецької армії Курта Грабе контакти у Берліні з військовим аташе японського посольства полковником (згодом генералом) Гірошімі Ошіма. Для безпосередніх зв’язків з ОУН у 1933 – 1935 рр. полк. Ошіма призначив майора Томочіку. Згодом ген. Ошіма став одним із найавторитетніших офіцерів японського війська та керівників Квантунської армії. За його рекомендаціями японський уряд при своєму посольстві у Берліні призначав спеціальних офіцерів щодо українських справ. Ними були підполковник Усуї (1935 – 1937), підполковник Манакі й майор Нагата (1937 – 1939), підполковник Ямамото (1940 – 1941). Ген. Ошіма подав офіційну пропозицію ПУН створити представництво ОУН в Токіо та організувати спільний антибільшовицький фронт на Далекому Сході. Для цього на думку генерала мали сприяти такі фактори: велика українська діаспора в Маньчжурії та значний відсоток українців в Сибірі й гарнізонах Червоної армії. Окрім військових Коновалець доручив Є. Ляховичу у 1933 р. нав’язати кон-

такт з одним із провідних японських дипломатів бароном Нобуто Іто, який в цей час був послом в Женеві. Згодом, коли Іто був послом в Парижі (1934) та Варшаві (1935), Ляхович двічі зустрічався для пологдження різних справ [21, с. 20-21; 15, с. 911-912, 8, с. 988-989].

Особливу увагу Євген Коновалець приділяв в розв'язанні української проблематики подіям на Далекому Сході. Він зумів переконати японський генштаб у тому, що Україна має виняткове політично-стратегічне та економічне значення в аспекті розв'язання східної проблеми. ПУН намагався впливати через Японію й Італію на політику Німеччини щодо українського питання у Східній Європі. У 1937 р. від японського генштабу прибув офіцер, який запропонував координаційний план дій Японії і ОУН у разі початку війни з СРСР. До Японії мав відбутися М. Капустянський для вироблення остаточної угоди. Але Є. Коновалець не підписав попередні домовленості, через те, що в цей час в японському генштабі існували дві концепції розвитку військової доктрини: 1) Сухопутна, яка зводилася до ведення війни проти СРСР; 2) Воєнно-морська – прагнула до скинення англосакського панування на Тихому океані. В ході дискусії перемогу здобула друга, за якою виходячи з інтересів ОУН співпраця була не можливою, бо у власній зовнішній політиці почала орієнтуватися на США та Англію [9, с. 130-131; 10, с. 100; 1, с. 155].

У вересні-грудні 1931 р. японські війська окупували у Китаю Маньчжурію. 1 березня 1932 р. на захоплених територіях під протекторатом Японії була проголошена маріонеткова держава Маньчжоу-Го на чолі з імператором Пу І. Наприкінці 1920-х рр. керівник Японської військової місії (далі – ЯВМ) в Харбіні Камацубаре подав штабу Квантунської армії план створення буферної держави з українського населення на Далекому Сході. Він пропонував нав'язати контакти з українцями та скоординувати військові дії в Україні та Приморському краї СРСР. Японські представники наголошували на тому, що українцям не варто плекати ілюзій стосовно допомоги Заходу, а зосередитися на Далекому Сході, де є всі умови для створення незалежної української держави. ЯВМ вимагала від ОУН виконати такі основні завдання: організаційно об'єднати українське населення; вибрати керівництво, яке могло б очолити визвольний рух та підготувати повстання; встановити зв'язки з українцями, які проживають в СРСР, та сформувати з них нелегальні групи. ЯВМ планувала організувати з українців військові загони та засилати їх для підняття повстання в Уссурійський край, де 60 % населення становили українці. Для цього друкували листівки, які закликали українців до створення автономії [12, с. 83-84].

Співпрацюючи з японськими військовими колами в боротьбі проти комунізму, Є. Коновалець вислав через Токіо в Маньчжурію членів ОУН з завданням налагодити зв'язки з українським населенням Зеленого Клину, з вояками-українцями, що служать в Червоній армії на Далекому Сході, із політичними в'язнями радянських концтаборів. Завданням груп ОУН, висланих на Далекий Схід, було назовні – громадсько-політична діяльність серед української діаспори Маньчжурії, а насправді – налагодження зв'язку ОУН з українцями Сибіру та намагатися нав'язувати співпрацю на місцях із японцями. Заходами ПУН була видана на японській мові книга про Україну, а також були певні спроби з Японії через місто Владивосток встановити лінію зв'язку ОУН до Києва [20].

Свою діяльність ОУН мала поширювати, передусім, на Зелений Клин – південну частину Далекого Сходу (Краснодарський край, Приморська й Амурська області ССРСР) площею понад 500 тис. км² із населенням 2,5 мільйони. З них, згідно перепису 1926 р., українці становили 47 % (на 1 тисячу припадало – 477 українців, 160 – росіян, 32 – білоруси тощо). Українці компактно проживали в районах міста Благовіщенська та озера Ханка, а також українські поселення були розкидані на Зейсько-Буреїнській й Усурійсько-Ханківській рівнинах [5, с. 768, 773, 775].

У зв'язку з цими планами діяльності ОУН на Далекому Сході Коновалець вислав в 1934 р. до Маньчжурії Омеляна Хмельовського – “Борис Куркчі”, а в 1935 р. Миколу Митлюка – “Богдан Лукавенко” і Михайла Затинайка – “Романа Корду-Федоріва”. Маючи підтримку від української громади Харбіну, Митлюк подав на розгляд ПУН план: 1) зорганізувати 20 тис. українців, які є членами російських організацій; 2) створити українські школи; 3) започаткувати українську колонізацію; 4) організувати українську кооперацію; 5) видавати український щоденник та пропагандивні брошури японською мовою; 7) створити бюро праці для опіки над безробітними українцями; 8) організувати українські військові відділи [14, арк.1]. За сприятливих обставин цей план міг бути цілком реальним, хоча для його реалізації бракувало підготовлених кадрів і структур. Основним досягненням Митлюка була перемога над “групою малоросів” на чолі з В. Кулябко-Корецьким і виведення УНК з-під впливу Бюро для справ російських емігрантів. Ставши секретарем УНК, М. Митлюк – “Лукашенко” провадив націоналістичну діяльність і змагався з російськими організаціями за вплив на українців. 23 січня 1937 р. на зборах СУМ було офіційно змінено його назву на Українську далекосхідну січ

(УДС) та ухвалено новий статут. Головою УДС обрали О. Дзигара. Емблемою Січі затверджено герб ОУН, привітанням – "Слава Україні", відповіддю – "Вождеві Слава", гаслом – "Побіда або смерть" [13, с. 117; 19, с. 224]. Митлюк загинув наприкінці серпня 1936 р. при переході радянського кордону по р. Амур в організаційних справах. Переходи через кордон організовували й були відповідальними за них Юрій Олександрович Роя та М. Затинайко – "Роман Корда-Федорів". В 1937 р. на Далекий Схід прибули Михайло Гнатів – "Чорний", Григорій Купецький – "Джура" і Григорій Файда – "Бомба". Після загибелі М. Митлюка представником ОУН на Далекому Сході став д-р Михайло Мілько [18, с. 483, 510; 11, с. 351; 22, с. 377].

Очолити станицю ОУН у Харбіні на нарадах ПУН рекомендував Г. Купецького проф. Євген Онацький – "Домет" [11, с. 476]. За свідченнями Володимира Мартинця та Гр. Джури (Григорія Купецького – *М.П.*), які подає в своїй статті Юрій Бойко, "інструкції і код для зв'язку з Коновальцем вони отримують від Ярослава Барановського. Їм заборонено переходити через кордон ССРСР, вони не сміють унезалежнювати своїх дій від бажань японців, але мають шукати контактів через кордон, випромінювати пропагандивною дією на українців Зеленого Клину, на прикордонні частини Червоної армії, підготувати можливості зв'язку з концентраційними таборами в Сибіру. ПУН наділяє їх дуже обмеженими матеріальними засобами, але обіцяє їм фонди з ресурсів ПУН і вислати їм для керівництва політично і військово досвідчену людину, згодом має прибути значне поповнення сил" [2, с. 616]. Пізніше загальне керівництво мав очолити підполковник Володимир Колосовський з Голландії, але з нез'ясованих причин він і поповнення членами ОУН не прибуло на терени Далекого Сходу [11, с. 24-25].

В Токіо Купецького, Михайла Гнатіва і Григорія Файду поселили в готель Санно. У ньому відбулася зустріч із ген. Угаєм на якій було повідомлено про нову загальну стратегію діяльності ОУН на Далекому Сході. Зв'язковим з ОУН від Генерального штабу Імператорської армії було призначено полк. Акікудзу. Він влаштував зустрічі представників ОУН із трьома вищими офіцерами Генштабу – ген. Ямагучі, полк. Йосшінама та майором, яким було вручено рекомендаційні листи, через які мала бути налагоджена подальша співпраця [11, с. 93-95, 98-99].

В готелі Санно полк. Акікудза подав членам ОУН загальні дані про систему радянської влади на Далекому Сході. Також вони розпочали інтенсивне вивчення російської мови. В Токіо представники

ОУН зустрілися з ген. Гасаїчі Терагуці, який відповідав у японському генштабі за військово-політичні заходи стосовно ССРСР. Основним лейтмотивом зустрічі стала тема розгортання українського фронту боротьби проти комунізму на Далекому Сході ОУН [11, с. 112-113].

Після згаданої зустрічі представників ОУН було переправлено через Цусімську протоку до корейського порту Пусан, а потім поїздом 17 листопада 1937 р. вони прибули до столиці Маньчжоу – Го міста Мукдена. Тут вони зустрілися з ген. Угаєм та ще з трьома вищими офіцерами, членами штабу Квантунської армії у м. Сінкйю, зокрема, ген. Йошідю. Далі представники ОУН відправилися до міста Харбін, де вже діяла організаційна станиця. Першочерговим завданням для членів ОУН стало налагодження співпраці з харбінською Воєнною місією японської Імператорської армії та не вступати з нею в конфліктні ситуації, лишень у принципових питаннях щодо ведення тактики визвольної боротьби [11, с. 126-127, 134-136].

У Харбіні члени ОУН зупинилися в готелі Орієнт. З ними постійно співпрацював Іноде-сан, який їм видав японські документи й організував подальше навчання російської мови. Також вони прочитали та вивчили усі радянські та емігрантські газети Далекого Сходу за 1937 – 38 рр. Для них проводилися советознавчі спецкурси за такими темами: організація військ прикордонної охорони, Червоної армії, ГПУ-НКВД; біографії відомих комуністичних діячів і генералів; відзнаки різних формацій (флот, армія, НКВД, авіація); соціалістичне будівництво (колгоспи, мережі концтаборів, економічне положення); советський шпіднаж та комуністичні організації поза межами ССРСР; національне питання в ССРСР. Для них вказані курси читали Такахасі-сан, Такасі-сан та третя невідома особа. Після проходження курсів члени ОУН приступили до опрацювання потрібних матеріалів на випадок початку війни з ССРСР: різноманітних летючок, брошур, оголошень, закликів на українській мові. Як приклад пропагандистської діяльності ОУН і УДК є летючки видані в 1938 р. у Харбіні на українській й російській мові [2, с. 614-615].

Організаційний зв'язок далекосхідна станиця ОУН підтримувала з членом ПУН Ярославом Барановським – “Лімницьким” й усі звіти щодо її діяльності Купецький писав до Відня. На початку 1938 р. були направлені на навчання у Рим два члени УДС – О. Дзогія та Шевченко, стипендії для яких постарався проф. Євген Онацький – “Домет” [11, с. 152-159, 182-185, 225].

Після ознайомлення із станом організаційних справ у Харбіні

Г. Купецький – "Борис Семенович Марков" ініціював заснування спеціального фонду коштів для Української Далекосхідної Січі, щоб тим самим пошити січовикам однострої. Також в УДС для січовиків були організовані курси водіїв, які проводили брати Заїки. Членами ОУН у Харбіні було взято під свій контроль Український Національний Дім. Завдяки Михайлу Затинайко – "Романа Корди-Федорова" почав виходити з травня 1938 р. тижневик "Далекий Схід" під редакцією д-ра Івана Шлендика тричі на місяць, аж до його закриття восени 1939 р. [18, с. 511; 11, с. 161, 171, 181].

Григорій Купецький, розпочав навчання української мови для членів УДС, а пізніше проводив українознавчі курси – п'ять разів на тиждень. Кожної неділі члени УДС проходили військовий вишкіл, який вели Г. Купецький й М. Затинайко – "Роман Корда-Федорів". Вони проходили його за таким планом – стрільба, муштра, читання географічних та топографічних карт, тактика роя та чоти, історія українського війська. Організацію й керівництво майбутніми збройними відділами УДС було доручено Г. Файді [11, с. 209].

Велике пожвавлення серед українців Маньчжурії викликала звістка про створення Карпатської України. До УСД масово почали вступати українці, які до цього були інертними та вимагати видачі паспортів й надання їм підданства Карпатської України. 22 січня 1939 р. УДС святкувала День Соборності України і мала проводити святковий концерт, який заборонила російська поліція м. Харбіна. Але вказана заборона вилилася у проти російську демонстрацію із співанням націоналістичних пісень – "Не пора, не пора..." тощо. У травні 1939 р. заходами УДС було видано дві летючки з антибільшовицькими гаслами, а на звороті поміщено портрети Євгена Коновальця та Симона Петлюри, як лідерів українського визвольного руху [11, с. 231-241, 254].

У червні 1939 р. Г. Купецький і Г. Файда – "Бомба" почали писати та розповсюджувати летючки й відозви, які закінчувалися такими реченнями: "– Хай живе Українська Національна Революція!; – Смерть ворогам України!; – Смерть Сталіну та його запродавцям!; – Хай живе українська збройна сила!; – Хай живе протисовєтська революція!; – Тільки в своїй хаті – своя правда". На ці заходи ОУН японська влада відповіла в особі майора Ямаока з Харбінської воєнної місії своїми вимогами: 1) Вилучити націоналістичні гасла; 2) Перестати писати проти росіян; 3) Почати співпрацю з білою російською еміграцією в Манджурії; 4) Виконувати без застережень накази японської влади. На вимоги японців Г. Купецький відповів категоричною відмовою.

Дещо пізніше він дістав підтвердження листом від Я. Барановського правильності своїх дій від ПУН [11, с. 189-196, 226].

У відповідь на такі заяви ОУН японська влада почала згортати й обмежувати організаційну діяльність українських установ. Так у грудні 1939 р. Г. Купецькому було заборонено очолювати УДС, а дещо пізніше зовсім її заборонили, як шкідливу організацію. На початку 1940 р. М. Затинайко – “Роман Корда-Федорів” через переслідування японської влади змушений був переїхати до Шанхаю, де організовував діяльність членів ОУН, а також був перерваний зв’язок із ПУН. Японська воєнна місія почала гальмувати діяльність УНК в Манджурії та УНД у Харбіні. У вересні 1940 р. Г. Купецького арештувала японська поліція за проведення антиросійської пропаганди, але пробувши деякий час в тюрмі його, відпустили під заставу. При спробі нелегального переходу маньчжурсько-радянського кордону був арештований М. Гнатів – “Сергій Іванович Василів”, якого після довгих переговорів із місцевою поліцією відпустили. Він був відповідальним в ОУН та УДС за налагоджування зв’язків з українцями Сибіру та Далекого Сходу [11, с. 215-223, 259-260, 264, 475-478].

Щоб не надто дратувати японську владу члени ОУН розпочали проводити свою діяльність конспіративно. Усю свою активність вони зосередили в культурно-просвітницькій сфері, зокрема, було організовано хор та театр, які очолював д-р М.Я. Нестеренко. За короткий час було поставлено вісім п’єс та оперет на сценах місцевих театрів “Орієнт” та “Модерн” [11, с. 246, 292].

У листопаді 1941 р. японська Воєнна місія у Харбіні в особі Акагі-сана проводила зустрічі з Григорієм Купецьким про відновлення попередньої співпраці. Вже після переговорів із полковником японської армії були досягнуті домовленості про співпрацю ОУН і Японією. Перед Різдвом 1942 р. в Харбіні вийшла газета “Сурма”, як офіційний орган ОУН на Далекому Сході. Штемпелі для газети виготовляв С. К. (особа не встановлена). Центральною статтею газети стала – “Природні союзники” в якій вказувалося на спільність інтересів України і Японії у боротьбі проти Росії. Також у 1943 р. було підпільно видано декілька номерів “Сурми”, коли знову з японською адміністрацією почалися тертя через орієнтацію на російську білу еміграцію та включення українського руху в його склад [18, с. 511, 11, с. 312].

В цей самий час у структурах ОУН у Шанхаї активно працювали М. Затинайко – “Роман Корда-Федорів” та М. Гнатів – “Сергій Іванович Василів”. З 1942 р. українська громада зуміла налагодити в Шанхаю власні радіопередачі [11, с. 315; 6, с. 1035].

Японська адміністрація Маньчжурії організувала за 20 км від Харбіну табір для втікачів українців з СРСР (Примор'я і Забайкалля). Його очолював член УДС О. М. (особа не встановлена). Деяким членам ОУН, а саме Г. Купецькому, Г. Файді – "Бомбі", Омеляну Хмельовському – "Борис Куркчі" дозволено в травні 1942 р. проводити національно-виховну роботу, яка пізніше дала вражаючі результати серед українських втікачів, що перебували в таборі з росіянами. Майже всі члени цього табору стали завзятими українськими націоналістами і неодноразово між ними і росіянами виникали бійки щодо національних питань й взаємовідносин. Також представники ОУН на Далекому Сході прагнули втілити ідею незалежної Далекосхідної Зеленої України. Для цього було підготовлено плани створення й затвердження персонального складу уряду й всіляко переконувано японців, щоб на зайнятих територіях організовувати українську адміністрацію навіть там, де українці були у меншості. Були виготовлені пропагандистські листівки для розповсюдження в запіллі майбутнього фронту, а також у японській Воєнній місії у Харбіні пройшли курси радіо дикторів два члени УДС Юрко Г. та його брат (особи не встановлені) [18, с. 590; 11, с. 315-320].

У 1943 р. члени ОУН проводили таємно від японської влади, яка починає орієнтуватися на білу російську еміграцію, націоналістичні свята в помешканні Ю. О. (особа не встановлена) у Харбіні. Відчутним ударом по українському русі в Маньчжурії стало включення японцями в 1943 р. УНК до складу Головного бюро російських емігрантів та призначення його головою В.А. Кулябка-Корецького, який не проводив жодної національно орієнтованої діяльності [11, с. 332-333].

Навесні 1944 р. японці пішли на поступки українцям, дозволивши обрати новий провід УНК. Його очолив інж. О.С. Вітковський та обрано Раду старійшин на чолі з Миколою Самарським, а секретарем було обрано Г. Купецького. Також для УНК було виділено недалеко Харбіну земельну ділянку під хутір, який отримав назву "Сангарійська Січ". Восени 1944 р. японська адміністрація почала організовувати військові відділи з іноземців, більшість із яких складали росіяни. Туди ж японці намагалися включати й українців, але заходами ОУН більшість українців відмовилося там вступати. 19 серпня 1945 р. радянські війська зайняли Харбін й одразу ж були арештовані і розстріляні провідні діячі УНК – О.С. Вітковський, М.Я. Нетребенко, І.П. Шевченко, М.І. Заїка та сотні інших [11, с. 339, 417-418; 6, с. 1035].

У 1945 р. Г. Купецький зумів нав'язати контакти з Миколою Лебедем та налагодив постійний організаційний зв'язок з ОУН-б. Біль-

шість членів ОУН виїхали з Харбіну 15 серпня 1945 р. до міста Тієнсіну, а далі до Шанхаю, де було створено Українську громаду. Її очолював член ОУН М. Гнатів – “Сергій Іванович Висилів”. До неї входило понад 150 осіб. На її базі був створений Український Допомоговий Комітет – основним завданням якого було вивезення українців до США, Австралії та Аргентини. До 1949 р. більшість українців з Китаю УДК переправив разом з американською організацією IRO (International Refugee Organization – Міжнародна Організація Біженців) з Шанхаю на Філіппіни. Основну роботу в УДК по переправці втікачів виконував М. Гнатів за допомогою М. Лебеда [11, с. 458-466, 469-471; 6, с. 1035; 20].

У своїй діяльності Організація Українських Націоналістів на Далекому Сході проводила власну політичну лінію, передусім опираючись на власні сили й намагалася бути її суб’єктом та незалежним чинником формування. В ході взаємовідносин на Далекому Сході між ОУН та Японією виділяються п’ять періодів в процесі яких була й активна співпраця, протидія та нейтралітет. Перший – припадає на 1930 – 1934 рр. коли проходило налагодження офіційних зв’язків; другий період – 1934 – літо 1939 розгортання найактивнішої співпраці в боротьбі проти комунізму; третій – осінь 1939 – січень 1942 протидія діяльності українським установам і організаціям, які перебували під контролем ОУН японською адміністрацією; четвертий – літо 1943 – весна 1944 – намагання японської влади включити й підпорядкувати українські структури російській еміграційній організації та використання українців у власних інтересах; п’ятий – травень 1944 – серпень 1945 – домовленість про ведення спільної боротьби проти комунізму та проголошення про не ведення щодо однієї із сторін ворожої діяльності.

Праця членів ОУН серед українців на Далекому Сході дала значних результатів, зважаючи на те, що там діяла обмежена кількісно група без значної політичної й фінансової допомоги.

Джерела та література:

1. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН / Д. Андрієвський // ОУН (1929 – 1954). – Париж, 1955. – С. 141–165.
2. Бойко Ю. Націоналізм на східноукраїнських землях у добу Коновальця / Ю. Бойко // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 577–617.
3. Габрусевич І. Місце України в світі. (На правах рукопису) / І. Габрусевич. – [б. м.] : [б. в.], 1940. – С. 11–14, 44–51.

4. Дорошенко В. Просвіта, її існування / В. Дорошенко. – Філядельфія : [б. в.], 1959. – С. 81–82.
5. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 768, 773, 775.
6. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 1035.
7. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3548.
8. Зеленко К. Великобританія і Україна / К. Зеленко // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 988–989.
9. Капустянський М. Військова підготовка ОУН / М. Капустянський // ОУН (1929 – 1954). – Париж : [б. в.], 1955. – С. 115–140.
10. Капустянський М. Нариси споминів 1929 – 1939 років / М. Капустянський // Український історик. – 1987. – Ч. 1–4. – С. 99–106.
11. Купецький Г. Там де сонце сходить. Спогади бойовика ОУН на Далекому Сході / Г. Купецький. – Торонто : [б. в.], 1988. – 498 с.
12. Курас Л. Украинская этническая группировка в Харбине в 1930-е годы в освещении советской разведки / Л. Курас // Исторические чтения на Лубянке. Российские спецслужбы: история и современность / ФСБ РФ; Новгородский государственный университет. – Москва; Великий Новгород, 1999. – С. 83–84.
13. Кучерук О. Рико Ярий – загадка ОУН / О. Кучерук. – Львів : "Піраміда", 2005. – 210 с.
14. Лист М. Митлюка (Б. Луковенка) до невстановленого провідника ОУН в США від 25 травня 1936 р. // Архів ОУН у м. Києві. – Арк. 1.
15. Ляхович Є. Діяльність ОУН в Лондоні в 1933 – 1935 рр. / Є. Ляхович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 907–925.
16. Малащук Р. 3 книги мого життя. Спомини / Р. Малащук. – Торонто: "Томін України", 1987. – Т. 1.: Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу. – 358 с.
17. Малащук Р. 3 книги мого життя. Спомини / Р. Малащук. – Торонто: "Томін України", "Студіюм", 1988. – Т. 2: Вибирати не можна тільки Батьківщину. – 416 с.
18. Мірчук П. Нарис історії ОУН / П. Мірчук. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк : [б. в.], 1968. – 639 с.
19. Світ І. Україно-японські взаємини 1903 – 1945. Історичний огляд і спостереження / І. Світ. – Нью-Йорк, 1972. – 371 с.
20. Спогади Євгена Стахів про діяльність ОУН / Записав Микола Посівнич 3 грудня 2003 у м. Львові.
21. Стахів В. П. Сім років україно-японських взаємин, 1934 – 1941 // Дозброї. – № 26. – Травень, 1955. – С. 19–22.
22. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia / R. Wysocki. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.

Валентина Сінельнікова

(м. Київ)

ГОВІРКА ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ВОЛГОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ РФ

Об'єктом дослідження є українські говори Волгоградської області РФ. Аналізуючи українські прислів'я, приказки, топоніми, етнонімічні назви автор доходить висновку, що острівні говірки українців півночі Волгоградської області в умовах багатосторічної етнолінгвістичної ізоляваності від материнської території зберегли у собі значну кількість фонетичних, морфологічних та лексичних компонентів, що дозволяє ідентифікувати їх, як саме українські, а також звертає увагу на швидкі асимілятивні процеси, що у майбутньому може привести до втрати мовної самобутності українців заданого регіону.

Ключові слова: східна українська діаспора, говірка, етнокультурна ідентифікація.

Объектом исследования являются украинские диалекты Волгоградской области РФ. Анализируя украинские пословицы, поговорки, топонимы, этнонимы, автор приходит к выводу, что островные диалекты украинцев севера Волгоградской области в условиях многовековой этнолингвистической изоляции от материнской территории сохранили в себе значительное количество фонетических, морфологических и лексических компонентов, которые позволяют идентифицировать их как именно украинские, а также обращает внимание на стремительные ассимиляционные процессы, что в будущем могут привести к утрате языковой самобытности украинцев данного региона.

Ключевые слова: восточная украинская диаспора, диалект, этнокультурная идентификация.

The research object are Ukrainian dialects of Volgograd region of Russia. Analyzing the Ukrainian proverbs, sayings, place names, Ethnonymical names, author concludes that the Ukrainian island dialects north of Volgograd region in through many years of ethno linguistic isolation from maternal territory kept in a large number of phonetic, morphological and lexical components, which allows them

to identify exactly how Ukrainian, and also draws attention to the rapid assimilative processes in the future that may lead to loss of linguistic identity of Ukrainian given region.

Key words: *Eastern Ukrainian diaspora, dialect, ethnocultural identity.*

Об'єктом цього дослідження є українські говори Волгоградської області Російської Федерації, де існує близько 100 населених пунктів з переважаючим українським населенням, перші з яких виникли наприкінці XVII – на початку XVIII ст. в результаті самовільних та урядово організованих переселень українців у Нижнє Поволжя. На жаль, мова етнічних українців, що мешкають вже більше трьох сторіч у межиріччі Волги та Дону, як і історія української колонізації степових північних районів Волгоградської області є недостатньо вивченою. Автор цієї розвідки спирається на мовознавчі дослідження Андрія Дульзона, Олександри Север'янової, Василя Супруна, В'ячеслава Теркулова, а також на матеріали власних польових розвідок (1996 – 2010 рр.), метою яких було дослідження традиційної культури та побуту "своєрідного українського етнічного острову на півночі теперішньої Волгоградської області" [7].

Перші, ініційовані державою, експедиційні дослідження особливостей нижньоволзьких українських говірок були проведені у 20-ті рр. XX ст. московським філологом, відомим радянським мовознавцем, засновником школи вивчення мов народів Сибіру, дослідником говірок Республіки німців Поволжя (яка частково знаходилася на території сучасної Волгоградської області), уродженцем Саратовської губернії А. Дульзоном ("К характеристике украинских говоров Республики Немцев Поволжья" (1927), в основу якої лягли записи діалектних текстів, записаних в селах Колишкіне, Курнаївка, Савинка, Салтово, Харківка та ін., здійснені безпосередньо дослідником або під його керівництвом). Вчений зробив спробу описати системи консонантизму та вокалізму, зафіксував деякі особливості діалектної морфології. Зокрема, він відмічав, що в українських селах відбувається перехід *o > i*, на місті російського *po, pe* знаходиться *pi* (*гриміти*), наприкінці слова зберігається м'який звук *p* (*чоботарь*), шиплячі звуки – тверді, *v* і тверде *l* переходять в *губне v/u* (удова, вмер, вовк), використовується м'який звук *ц* (*отець*), перед йотованими голосними після губних може бути протетичне *n* або *й* (*мясо, м'ясо*), регулярно зустрічається друга палаталізація (на дорозі, у кожусі). В говорах використовується оклична форма (*сину, жінко, мамо, діду*), давальний

відмінок іменників другої відміни має флексію –*ові/-еві* (*синові, коневі, братові, ковалеві*), дієслова третьої особи теперішнього часу однини мають закінчення –*є/-є* або нульове (*несе, знає/зна, співає/співа*). А. Дульзон також відзначав, що, на той час в українських говірках мало відчувався вплив російської мови, і дійшов висновку, що мова мешканців українських сіл Нижнього Поволжя відноситься до південно-східного діалекту української мови, а також наголошував, що для продовження масштабного вивчення мови українців Нижнього Поволжя та “вирішення питання про класифікацію цих говорів та ступеню впливу російської мови необхідні точні записи на місцях особами зі спеціальною науковою підготовкою” [2, с. 35].

В історіографії мовознавчих досліджень українців нижньоволзького регіону значне місце займає вивчення діалекту білінгвів – українців Волгоградської області послідовниці А. Дульзона, волгоградського філолога О. Север'янової (“Заселение Нижнего Поволжья украинцами” (1974), “Некоторые особенности интерференции при украинско-русском билингвизме на диалектном уровне” (1977), “Украинцы в Нижнем Поволжье” (1991) та ін. [3]). Основним регіоном вивчення особливостей українських говірок були визначені північні райони Волгоградської області – Руднянський та Жирновський: за ствердженням дослідниці, “саме тут компактно розташовані найдавніші багаточисельні українські поселення, а також відбувалися найпізніші – кінця ХІХ ст. – масові дозаселення” [3, с. 4]. О. Север'янова наголошувала на тому, що українські говори Нижнього Поволжя представляють собою єдину систему, тому що у зазначену місцевість переселялися, в основному, носії дуже близьких подніпровських та слобожанських говорів південно-східного діалекту української мови; інтенсивні мікроміграції українців за останні 100 років, підвищення культурного рівня й комунікабельності населення, а також постійний посилений вплив російської літературної мови призвели до того, що в сучасних говорах на цьому етапі їх існування не є обґрунтованим виділення чітко протиставлених груп. Залишки минулих відмінностей, – наголошувала дослідниця, – зберігаються не стільки у мові, скільки у пам'яті представників найстаршого покоління. Однак, у деяких селах зазначеного регіону під час експедиційних досліджень було зафіксовано часткове збереження деяких вузьколокальних діалектних особливостей [3, с. 4].

В результаті дослідження О. Север'янова дійшла висновку, що у 80-ті рр. ХХ ст. українці Нижнього Поволжя зберегли притаманні

їм риси у побуті та мовленні, і наголошувала на тому, що нащадки українських переселенців до цього часу активно використовують у побутовому спілкуванні український діалект, спеціальне вивчення якого не дозволяє говорити ні про "переплавку" українських говірок з сусідніми російськими у щось третє, ні про повну їх асиміляцію російськими. Однак, досліджуючи процеси взаємодії українських діалектів півночі Волгоградської області з оточуючими їх російськими говірками, О. Север'янова відмічала, що найбільша інтерференція в українській мові Нижнього Поволжя (тобто відхилення від норми, викликане впливом іншої мови) спостерігається на лексичному рівні, що проявляється в існуванні російських паралелей для усіх українських лексем, у швидкому розповсюдженні та активному використанні цих паралелей в українській мові, що витісняє українські лексеми в пасивний словниковий запас і призводить до значного скорочення українського лексичного пласта говорів. Лексична інтерференція посилюється по мірі розвитку білінгвізму, впливає на морфологію, а зміни цих обох рівнів призводять до значної перебудови фонетичної системи говорів [3, с. 13-14].

Не зважаючи на певні фонетичні, морфологічні й лексичні зміни під впливом іншомовного оточення, у північному діалектному острові, що досліджувався О. Север'яновою наприкінці 1970-х рр., і сьогодні продовжується функціонування українських фольклорних текстів, виникають нові зразки народної творчості. Отже, можемо стверджувати, що мова (говірка, балачка) для українців півночі Волгоградської області була й залишається одним з основних складників етнокультурної ідентичності, свідченням чого є збереження та активне використання донині значної кількості українських прислів'їв, приповідок, крилатих зворотів у їх лексиконі. Наприклад, діалектологічною експедицією Волгоградського педуніверситету на чолі з В. Супруном (поч. 2000-х рр.) у Ніколаївському районі були записані такі дитячі віршики: *Котилося яблучко, як цебер, як цебер, / Хто впіймає яблуко – піонер, піонер. / Піонери молодці, всі червоні комірці. / А між ними Гриць і Хведь, хто не знає – вийди геть. / Бобик, Бобик, де ти був: я зукав, а ти не чув, / а корови та бички всі поїли бурячки* [7].

Прислів'я та приказки є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого досвіду, який дає право формулювати погляди на етику, мораль, історію. Загалом прислів'я та приказки становлять своєрідний звід правил, якими людина має керуватися у повсякденному житті. Вони рідко тільки констатують якийсь факт, скоріше ре-

комендують чи застерігають, схвалюють або засуджують, – тобто виховують. За ними стоїть авторитет поколінь, високе естетичне чуття й гострий розум. В умовах багатосторічної віддаленості від материнської території збереження й активне використання у повсякденному спілкуванні цієї складової усної народної творчості для українців Нижнього Поволжя є не тільки свідченням шанобливого ставлення до культурних надбань пращурів, але й засобом етнокультурної ідентифікації у іншомовному, хоча й спорідненому, середовищі. Надамо приклади, записані нами в українських селах Ільмень, Рудня, Осички, Терсинка, Козлівка, Лемешкино Руднянського району, Білі Пруди Данилівського району Волгоградської області. Наприклад, вираз найбільшого незадоволення, культурне уникання використання ідіоматичної лексики – *“Тьма тобі в пику!”* Дитячий віршик: *Як іду я по дорозі, та ще й опівночі, / на дорозі сидить гуска – вилупила очі. / Я на неї: Гиля, гиля! – Вона й полетіла.../ Як у мене не ця палка – вона б мене ззіла!* (Тут і далі подається із збереженням діалекту українців півночі Волгоградської області).

Серед записаних нами прислів'їв та приказок (близько 200) значна кількість зберігає зв'язок з трудовим сільськогосподарським календарем, що у минулому був в основі всіх сфер життя українського селянства:

Доц не тоді іде, коли просять, а тоді, коли косять.

Не проси дощу, проси врожаю.

Прийде Пречиста – без мух буде чисто!

Винуватий не той, хто під возом лежить, а хто за биками ходить.

Ти в стороні, а я в бороні.

Оба цоба! (про однакових людей: “Та що з їх взять: вони оба цоба!” – як негативна оцінка, рідше – похвала. Поговірка має походження від команд, якими користувалися, коли у ярмо впрягали двох волів: один віл виконував команду “цоб”, другий – “цобе” (наліво, направо). Воли звикали до певних команд, і, якщо у ярмо впрягалися воли, що звикли до однієї команди “цоб”, керувати ними було важко). Вагоме місце серед нижньоволзьких українських крилатих висловів займають прислів'я та приповідки про сімейне життя:

Кожна хата своїм ликом напхата.

Де лад – там і клад.

Мали діти – мале й лихо, побільшають і погіршають.

Мали діти груди сосуть, а великі – серце!

Великому куску і рот радується.

Невістка – чужа кістка!

Умна жона, коли бочка пиона. (Умна жінка, коли в бочці пшінка.)

Як і на материнській Україні, в прислів'ях та приказках нижньоволзьких українців зберігається певна життєва філософія:

Бог – не теля, баче й відтіля!

Вільному – воля, а бідному – рай.

Не шукай біду, вона сама тебе найде!

Стид – не дим: очі не виїсть.

Гуртом і батька гарно бить!

Який ішов, таку й найшов.

Природне відчуття гумору, притаманне українському народу, демонструють гумористичні та саркастичні фразеологізми півночі Волгоградської області:

Голодній кумі одно на умі.

Їж, кума, млинці, їж! – Та я вже і так три з'їла. – Ні, кума, чотири!

Як би так хотілось робить, як не робить!

Приходь до мене, кума, коли мене дома нема.

Додамо також, що мова переселенців з Центральної та Слобідської України мала великий вплив на формування ономастичного простору Волгоградської області: на її теренах і сьогодні побутує велика кількість макро- й мікротопонімів, гідронімів, макро- й мікроетнонімів, антропонімів української етіології. В нову місцевість українці переносили топоніміку своєї Батьківщини, яка, за визначенням дослідника мови діаспори Б. Ажнюка, має визначальний вплив на ідентичність особи і цілої спільноти, що зумовлено самою природою цієї лінгвістичної категорії: ономастикон має особливу стійкість до процесів етнокультурної асиміляції: навіть після того, як мова виходить з активного ужитку, географічні та особові назви здатні функціонувати, як національні символи, протягом тривалого часу [1, с. 244]. Селища *Київка* (Єланський район), *Новокиївка* (Новоанінський район), хутори *Київський* (Данилівський район), *Полтавський* (Новоанінський район), селища *Стара й Нова Полтавка* (Старополтавський район), село *Харківка* (Старополтавський район), один з кутів с. Олійникове (Данилівський район) – *Харківка*; села *Мала й Велика Чернігівка* (Новоніколаївський район), село *Києво-Полтавське* (Старополтавський район), – ці назви коментарів не вимагають. Заволзьке село *Савинка* отримало свою назву від однойменного поселення у Харківський губернії; за назвою селища, що неподалік Києва, отримав своє ім'я хутір *Фастів* у Іловлінському районі. Назви хутору *Черкаський* й озера

Черкаського (Урюпинський район) етимологічно є пов'язаними з етнонімом “черкаси”, який до кін. XVII ст. використовувався в офіційних документах, а також літературі у значенні “українці Подніпров'я”. Значна кількість топонімів Волгоградської області має походження від неофіційного макроекзоетнону “хохол, хохли”: наприкінці XVIII ст. біля Царицина на землі поміщика Бекетова українці заснували село *Хохлівку* (Бекетовку), у Серафимовичеському районі знаходиться хутір *Хохлачев*, один з крайків селища Рудня, де мешкало українське населення, має назву *Хохляча Бундєвка* [5]. Етнічні особливості мови українців Нижнього Поволжя яскраво проявляються в такий складовій ономастикону, як антропоніміка (власні імена, прізвища, різноманітні прізвиська української етіології, що донині активно побутують у середовищі волгоградських українців) [4].

Говорячи про стан збереження українських говірок Волгоградської області, не можна оминати проблему швидкої мовної асиміляції етнічних українців Нижнього Поволжя. Важливу роль у відносно прискореному процесі асиміляції відіграють історично-культурні чинники: асиміляція в середовищі української національної меншини нижньоволзького регіону провокується і багато в чому спрощується споконвічною мовною і культурною близькістю українців і росіян. Без сумнівів, рівень збереження національної ідентичності безпосередньо є пов'язаним із збереженням мови своєї національності. За даними Всеросійського перепису населення 2002 р., тільки 47 % українців Волгоградської області визначили рідною мовою українську [5, с. 299]. О. Север'янова наголошує: українці у межиріччі Волги та Дону стали двомовними – знали раніше тільки свій діалект, з часом опановували російську мову, при чому засвоювали не російський діалект найближчого оточення, а вже нівельовану мову великих центрів, так званий загальноросійський варіант мови. На жаль, зі свідченням дослідника, простір використання українського діалекту весь час зменшується, він використовується на сьогодні здебільшого у побутовому спілкуванні [3, с. 14]. Додамо також, що за зміною поколінь і в результаті міжетнічних шлюбів українська мова перестає вживатися і в сімейному спілкуванні, існує стійка тенденція мовної русифікації. Носіями українських говірок сьогодні залишаються здебільшого люди старшого віку, переважна ж більшість дітей мови не знає й не може вивчити, оскільки в умовах відсутності системи освіти рідною мовою, єдиним притулком української мови залишається сім'я.

За свідченням сучасного філолога-україніста В. Супруна [7], в пів-

денних районах Волгоградської області процеси деукраїнізації привели до зміщення російських і українських говорів, що дозволило професору Л. Орлову виділити групу аксайських говорів в складі російських діалектів області. Самі мешканці цих місць називають себе "помішанцями" (від укр. "помішатися"). На жаль, слід відзначити, як негативну тенденцію, те, що українське населення Волгоградської області, яке не має змоги задовольняти свої потреби в засобах масової інформації та отриманні загальної освіти на рідній мові, в умовах повної відсутності українського радіо й телебачення, українських бібліотек, сьогодні сприймає рідну мову як явище статусно нижчого гатунку, ніж сусідні російські говірки й російська літературна мова. На цьому наголошує В. Супрун, який підкреслює, що "побутує самоназва хохли (зазвичай з аканням: *хахли*)..., іноді як протиставлення населенню України. Це слово проникає в неофіційну топонімію: оточуюче населення називає українське село Сидори Хохляндія, Хохли. (З архіву автора: "*Да хто ми – хохли, перевертні...*" – В.С.). Однак є й розуміння єдності українського народу і мови: "*А язык, дѣтка, шо тут, шо український, сходиться. Тіке український – він круче [7]*". З архіву автора: "*А ти мене хоч розумієш? Бо ви ж у Києві вродє нашому балакаєте, а вродє й трохи не так...*".

Відтак, – наголошує В. Супрун, – крім асимілятивних процесів серед мешканців регіону, що компактно проживають в колишніх українських селах, відмічається й своєрідний процес виділення особливої етнографічної групи (хохли) в рамках російського народу. Ці люди вважають себе росіянами, відрізняють себе від українців, що мешкають на материнській території, але у побуті користуються українським діалектом, зберігають елементи української культури (пісні, обряди, фольклор), розуміють зв'язок свого походження з українським народом [6, с. 124]. Наприклад, як відмічає В. Теркулов, в с. Мачуха, що виникло в XVII ст., мешканці й сьогодні розмовляють українською. Більш того, там ще залишилися пасивні білінгви (зазвичай, люди старшого віку) – вони розуміють російську мову, але розмовляють діалектною українською з яскраво вираженими рисами полтавського діалекта (це саме спостерігаємо в селах Ільмень, Осички Руднянського району: навіть існує самоназва "*полтавці*" – В.С.) – літературною мовою майже не розмовляють [8].

Отже, для українців Нижнього Поволжя мова була й залишається одним з основних складників етнокультурної ідентичності. На жаль, робота по вивченню анклавних говорів українців Волгоградської об-

ласті, відроджена на початку 2000-х рр. групою українських (В. Теркулов) та російських (Н. Тупікова, В. Супрун) вчених, за браком коштів не була доведена до логічного завершення. На превеликий жаль, сьогодні не існує жодної мапи українських говорів Росії, хоча її опрацювання має стати одним з першочергових завдань сучасної україністики. Хоча українські та російські філологи, що досліджували українські говори Волгоградської області на поч. 2000-х рр., дійшли висновку, що “адаптаційні процеси, етнокультурна ситуація й міжнаціональні толерантність не перешкоджають збереженню етнолінгвістичної специфіки мовної поведінки інформантів, самоідентифікації мовної особистості в етнічному плані” [9, с. 195], зауважимо, що під впливом як об’єктивних (міграції сільського населення, вплив засобів масової інформації і т. ін.), так і суб’єктивних (стремління селян влитися в міське середовище) факторів, сьогодні відбувається нівелювання говорів, що у майбутньому може привести до втрати їх самобутності. Острівні (анклавні) говірки українців півночі Волгоградської області, що, в умовах багатосторічної етнолінгвістичної ізольованості від материнської території зберегли у собі значну кількість фонетичних, морфологічних та лексичних компонентів, що дозволяє ідентифікувати їх, як саме українські, заслуговують на подальше наукове дослідження в рамках загальнонаціональної програми з відповідною фінансовою підтримкою.

Джерела та література:

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б.М. Ажнюк. – К., 1999. – 295 с.
2. Дульзон А. К характеристике украинских говоров Республики Немцев Поволжья / А. Дульзон. – Покровск : Центр. бюро научн. изучен. диалектов АССР НП, 1927. – 36 с. (Отчёты и статьи ЦБНИД. – Вып. 1).
3. Северьянова А. А. Некоторые особенности интерференции при украинско-русском билингвизме на диалектном уровне : автореф. дисс. ... канд. филолог. наук / А. А. Северьянова. – Ростов-на-Дону, 1977. – 15 с.
4. Сінельнікова В. В. Українські антропоніми як складова ономастичону Волгоградської області Російської Федерації: прізвища та прізвиська / В.В. Сінельнікова // Наш український вимір. Міжнар. збірник інформ., освітніх, наукових, метод. статей і матеріалів з України та діаспори. – Чернівці : ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2008. – Ч. 7. – С. 455–465.
5. Сінельнікова В. В. Формування ономастичону Волгоградської області Російської Федерації під впливом мови українських переселенців: топоніми і гідроніми / В.В. Сінельнікова // Актуальні проблеми історії, теорії та

практики художньої культури: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. XVIII. – С. 299–306.

6. Супрун В. И. Коренное украинское население Поволжья и Подонья: от появления до перехода в статус скрытого меньшинства // Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития: материалы Междунар. научно-практ. конференции (Москва, 11 – 12 ноября 2009 г.). – К.; М.; Уфа : Изд-во Уфимского филиала МГТУ им. М.А. Шолохова, 2010. – С. 120–125.

7. Супрун В. И. Украинские говоры в России: проблемы их изучения / В.И. Супрун // [Электронный ресурс], режим доступа: <http://src.seun.ru/ukrvolga/science/govori.html>

8. Теркулов В. И. Украинские говоры России: к проблеме составления диалектологической карты / В.И. Теркулов // Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития: материалы Междунар. научно-практ. конференции (Москва, 11 – 12 ноября 2009 г.). – К.; М.; Уфа : Изд-во Уфимского филиала МГТУ им. М.А. Шолохова, 2010. – С. 188–190.

9. Тупикова Н. А. Особенности речи русских и украинцев на территориях смешанного проживания населения как источник этнолингвистической информации / Н.А. Тупикова, В.И. Теркулов, А.С. Лукашук // Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития: материалы Междунар. научно-практ. конференции (Москва, 11 – 12 ноября 2009 г.). – К.; М.; Уфа : Изд-во Уфимского филиала МГТУ им. М.А. Шолохова, 2010. – С. 193–195.

Євген Луняк
(Ніжин)

“НІЖИНЦІ” У ФРАНЦІЇ У XVIII – XX СТ.

У статті розглянуто діяльність уродженців Ніжинщини чи людей, тісно пов'язаних з цим регіоном, на терені Франції. Просліджуються взаємини між Ніжином і Францією від часу виникнення перших контактів між ними до сьогодення.

Ключові слова: Ніжин, козак, Україна, Франція, діаспора.

В статье рассмотрена деятельность уроженцев Нежинского уезда и помещье или людей, тесно связанных с этим регионом, на территории Франции. Прослеживаются взаимоотношения между Нежином и Францией от времени возникновения первых контактов между ними до настоящего времени.

Ключевые слова: Нежин, казак, Украина, Франция, диаспора.

This thesis cover the activity of the Nizhyn's natives and men connecting with Nizhyn region too, who lives in France. There are traced Nizhyn-France relations, which have place from time of the first contacts in ancient time to the up-to-date time in this article.

Key words: Nizhyn, cossack, Ukraine, France, diaspora.

Питання еміграційних процесів з України, формування та розвитку української діаспори нині є дуже актуальними. Близько п'ятої частини української нації представлено зараз закордонними українцями. Діяльність українських осередків за межами етнічної Батьківщини стала темою багатьох наукових досліджень. Великий інтерес для істориків представляє різнопланова діяльність українців у Франції. Ця провідна країна не лише Європи, а й цілого світу, була привабливою для багатьох хвиль мігрантів з різних континентів. Минуле українства у Франції є цікавою, хоча й недостатньо вивченою темою. Історії української діаспори у цій країні присвячено низку окремих публікацій і дисертаційних досліджень [3; 8; 10; 12; 20; 21].

В даній історичній розвідці буде розглянуто регіональний аспект діяльності українства у Франції, а саме участь представників Ніжинщини у політичних, економічних, культурних, наукових і військових процесах, що були пов'язані з життям цієї західноєвропейської

держави протягом століть. Звичайно, під визначенням "ніжинці" тут будуть розумітися не лише особи, що народилися в сучасному місті Ніжині чи Ніжинському районі.

До умовної сукупності "ніжинців" тут будуть зараховуватися люди, що походили з Ніжинської землі, вважали її рідною й визнавали свою належність до неї в різні часи. Поняття Ніжинщини історично не є сталим. Тут можна говорити про досить велику територію Ніжинського козацького полку, що за розмірами перевищував деякі сучасні області України, Ніжинського повіту чи, пізніше, району.

Також з повним правом до "ніжинців" можна віднести уродженців інших регіонів чи навіть країн, які довгий час жили, навчалися чи працювали в Ніжині й теж мали б повне право вважати це місто рідним.

Звичайно, дослідити різноаспектну діяльність всіх "ніжинців" у Франції не уявляється можливим, тож головна увага буде приділена відомим особистостям, що жили та працювали у цій країні й були тісно пов'язані з Ніжинщиною.

Визначити найдавніший час потрапляння стародавніх вихідців з цього регіону до Франції зараз не уявляється можливим і належить до гіпотетичної сфери історичного фантазування. Цілком ймовірно, що в часи великих міграційних процесів давнини люди з цієї місцевості могли потрапити на територію сучасної Франції. Вірогідним є потрапляння представників Ніжинщини до півдня Франції, правда, не з доброї волі, у XIV – XVII ст. Причиною цього насильницького переселення людей з регіону стали напади кримських татар на Україну. Відомий історик І. Лучицький на підставі великого архівного матеріалу, зібраного у Франції та Іспанії, виявив значний приток невільників з Русі у пізньому Середньовіччі до цієї французької провінції, що розташована між Піринейями та Середземним морем [13].

До XVII ст. відноситься й перші згадки перебування на французькій території загонів українського козацтва. Це пов'язано з подіями Тридцятирічної війни (1618 – 1648). Є звістки, що у якості найманців українські козаки з'являлися у Франції й в інші часи [18, с. 65-66.] У французькій мові з того часу міцно закріпилися поняття "Cosaques", "Zaporogues" ("козаки", "запорожці").

Факт присутності у цій країні видатного гетьмана І. Мазепи наприкінці 1650-х рр. не викликає сумніву. Майбутній гетьман, діяльність якого пов'язана з Ніжинщиною, побував у Франції в період навчання в західноєвропейських університетах, куди він був виряджений

за наказом польського короля Яна-Казимира. В 1704 р. сам Мазепа, приймаючи в Батурині французького посла Ж. де Балюза, згадував, що “у молодих літах відвідав Париж і південну Францію, був на прийнятті в Луврі, коли святкували Піренейський мир”. Гетьман і дипломат спілкувались латиною та польською мовами. Мазепа зізнався де Балюзу, що погано володіє французькою, хоча посол і відмічав у своїх спогадах наявність у гетьмана французьких і голандських газет [7, с. 438; 16, с. 27; 18, с. 123].

У межах Ніжинського полку були розташовані дві гетьманські столиці кінця XVII – XVIII ст. – Батурин і Глухів. Шлях до них з Києва пролягав саме через Ніжин. Тож всі гетьмани України цього часу мусили проїжджати через Ніжин, долаючи шлях між Києвом і котроюсь з гетьманських столиць.

Першим достеменним так би мовити “ніжинцем” у Франції можна вважати Г. Орлика. Народжений в 1702 р. у Батурині, син відомого гетьмана П. Орлика, він у 7-річному віці став вигнанцем з Батьківщини. Наприкінці 1720-х рр. оселився у Франції, де був прийнятий на королівську службу, виявивши блискучі військові та дипломатичні здібності, ставши близькою людиною в оточенні короля Людовика XV й отримавши титул графа та чин генерал-лейтенанта. Мав дружні стосунки з Вольтером, якому надавав інформацію про Україну.

Основні прагнення Г. Орлика були зосереджені на те, щоб здобути підтримку Францією ідеї відродження самостійної козацької держави. Король Людовик XV був зацікавлений в українських справах. Це пояснювалося з одного боку намаганням Франції домінувати на європейській арені, а також – з іншого – родинними зв’язками французького монарха. Той був одружений з польською принцесою Марією Лещинською.

Г. Орлик все життя намагався спопуляризувати серед французів ідею козацької України, яка має право на відновлення своєї самостійності. Це було можливо лише в разі створення великої європейської коаліції проти Росії. Неодноразово він бував при дворах різних сусідніх з Україною правителів – польського короля, турецького султана, кримського хана. Побував гетьманич таємно й на українських землях підконтрольних російському уряду. Орлик навіть виношував ідею перенесення Запорозької Січі на Рейн. Працював він і над твором з історії України, який так і лишився незавершеним (“Notes sur l’Ukraine et les Cosaques qui sont peu connus en Europe” – “Замітки про Україну та козаків, яких мало знають в Європі”). До останніх днів свого життя

Г. Орлик намагався допомогти своєму народу, нехай і живучи у далекій Франції [17, с. 123-272; 23].

До когорти "ніжинців" можна умовно зарахувати й гетьманську родину Розумовських. Останній гетьман України К. Розумовський, що повернув столицю до Батурина, зруйнованого за наказом Петра I в 1708 р., вперше відвідав Францію ще в 1743 – 1745 рр. За наказом свого старшого брата, фаворита, а згодом морганатичного чоловіка імператриці Єлизавети Петрівни, Кирило мав вивчати європейські науки, мови, манери. Є свідчення, що Розумовський навчався в університеті Страсбурга. Непрямим підтвердженням цього є те, що через двадцять років він відправив саме до цього закладу своїх дітей. К. Розумовський перебував у Європі під іменем дворянина Івана Івановича Обидовського (цікаво, що так звали племінника Мазепи, чи не шукав російський уряд зв'язків з мазепинцями у Франції, зокрема, з тим самим Г. Орликом?). Прізвище було змінено, оскільки за кордоном були відомі обставини возвеличення Розумовських. Тому Кирило їхав під іншим іменем, щоб не зашкодити інтересам імперії [4, с. 27, 57].

Особливо цікавою є доля Андрія Кириловича, третього з шести синів гетьмана. Він народився у Глухові 22 жовтня 1752 р. Хрещенними батьками хлопчика стали Олексій Григорович Розумовський та Наталія Дем'янівна Розумовська. У грудні 1764 р. Андрій разом з братами та батьком вирушив до Страсбурга, де його учителем був відомий у Європі професор Шенфлін. Гетьманич досконало оволодів європейськими мовами, серед яких французька була тоді найуживанішою [5, с. 4-5]. В 1769 р. 17-річний Андрій повернувся до Росії й шість років служив на флоті, відзначившись під час російсько-турецької війни у Чесменській битві в Егейському морі (1770). З 1779 р. був на дипломатичній роботі, очолюючи посольські місії в Неаполітанському королівстві, Данії, Швеції та Австрії. За його безпосередньої участі були здійснені розподіли Речі Посполитої та створені військові коаліції проти революційної Франції. З 1801 і до смерті в 1836 р. А. Розумовський переважно проживав у Відні, виконуючи різні дипломатичні місії. Будучи переконаним ворогом революційних ідей і Наполеона, залишаючись відданим захисником монархізму та легітимізму, А. Розумовський був відправлений у відставку Олександром I після Тильзійського миру (1807), але залишився жити у Відні, де мав славу щедрого мецената й демонстрував свої музичні здібності. Він мав дружні взаємини з Бетховеном, який присвятив йому кілька

симфоній, Моцартом і Гайдном. В умовах нової війни з Наполеоном, цар повернув Розумовського на дипломатичну службу. На початку 1814 р. той представляв російську сторону на мирних переговорах з французами в Шатільйоні. Його жорстка та безкомпромісна позиція, спрямована на обмеження сили Франції, не була прийнята Наполеоном, і переговори були припинені [6, с. 461]. Проте вже в березні 1814 р. російська армія вступила до Парижа. Незабаром туди прибув і сам Олександр I разом з Розумовським.

Здивовані парижани з подивом бачили на своїх тісних вуличках роз'їзди донського козацтва. Про свої дитячі враження від цього небаченого видовища пізніше згадували відомі французькі історики, що цікавилися минулим України, 15-річний Ж. Мішле та 11-річний П. Меріме, які мешкали тоді в Парижі. Все життя корифей французької історіографії Мішле буде дивитися на Росію з пересторогою та тривогою [24], а ось письменника та історика Меріме козаки наштотували на низку історичних досліджень про їхнє минуле [1, с. 116].

Розумовський відігравав неабияку роль у роботі Віденського конгресу та заключенні остаточного миру з Францією у 1815 р. Саме в Парижі Розумовський особисто познайомився з великим князем Миколою Павловичем, майбутнім імператором. За дипломатичний талант і вміння організувати вигідні для Росії переговори, вдячний цар надав Розумовському титул світлішого князя [6, с. 575]. Після завершення наполеонівських війн Розумовський жив у Відні, час від часу виїжджаючи до Італії чи Франції. Звикнувши жити на широку ногу, він в останні роки вліз у борги й жив у скруті. За кілька років до смерті під впливом своєї дружини графині Тюргейм Розумовський прийняв католицизм. Віденці зберігають пам'ять про щедрого й обдарованого князя-мецената. Одна з вулиць австрійської столиці носить його ім'я, а в музеї Бетховена висить його портрет [7, с. 662].

Серед інших відомих земляків, що навчалися й проживали у Франції, можна згадати талановитого художника-портретиста А. Лосенка (1737 – 1773). Народившись у Глухові, він в 7-річному віці був вивезений до Петербурга, де навчався живопису в Академії мистецтв. В 1760 – 1765 рр. Лосенко вдосконалював свої малярські здібності в Парижі, згодом у Римі. Повернувшись до Петербурга в 1769 р., Лосенко став професором, академіком, а з 1772 р. і директором Академії мистецтв. Проте рання смерть перервала його творчий злет.

Безпосередньо ніжинцем за народженням є Ю. Лисянський (1773 – 1837), відомий мореплавець, що першим у вітчизняній історії здій-

снів навколосвітню подорож разом з І. Крузенштерном. Народившись у родині ніжинського протоєрея, хлопчик мав мрію стати моряком. Поступивши до Морського кадетського корпусу, він познайомився з Крузентштерном, з яким згодом здійснять свій науковий подвиг. Вже в 15-річному віці гардемарин Лисянський брав участь у морських битвах зі шведами. Після завершення російсько-шведської війни був відправлений в числі кращих морських офіцерів на навчання в Англію, найбільшу морську державу світу, де провів чотири роки, досконало вивчивши англійську мову. Брав участь у морських битвах з французами, особливо відзначившись при взятті у полон французького фрегата "Елізабет". У складі англійських ескадр побував у США, був знайомий з Дж. Вашингтоном, багато плавав у водах Атлантики та Індійського океану.

Як досвідченому мореплавцю, Лисянському було доручено місію навколосвітньої подорожі. 26 липня 1803 р. шлюпи "Нева" та "Надежда" вийшли з Кронштадта. Командував "Невою" Лисянський. У густому тумані він незабаром загубив свого компаньйона Крузенштерна, тож майже вся подорож, яка тривала майже три роки, була здійснена ним самостійно. 22 липня 1806 р. "Нева" повернулася до Кронштадту, випередивши "Надежду". Таким чином, Лисянський і його екіпаж стали першими вітчизняним навколосвітніми мандрівниками.

Інший уродженець Ніжина діяв безпосередньо на території континентальної Франції, хоча і його діяльність була пов'язана з воєнними діями. П. Вітгенштейн (1769 – 1843) народився в Ніжині (за іншими даними у Переяславі) в родині німецького офіцера, що прибув на царську службу. Рано почавши військову кар'єру, він у 30-річному віці вже став генералом. Особливо відзначився військовий талант Вітгенштейна під час війни з Наполеоном у 1812 р. Після смерті Кутузова в 1813 р. Петро Християнович деякий час за наказом Олександра I був головнокомандуючим російськими та пруськими арміями. 16-19 жовтня 1813 р. він командував однією з армій у "битві народів" під Лейпцігом, де наполеонівська армія зазнала тяжкої поразки. Після цієї перемоги антифранцузька коаліція перенесла бойові дії безпосередньо на територію Франції. 27 лютого 1814 р. експедиційний корпус Вітгенштейна за підтримки баварців і австрійців взяв участь у битві поблизу містечка Бар-сюр-Об у провінції Шампань. Найбільш запеклі бої відбувалися біля селища Аїльвіль. Коли атака російських егерів була відбита французьким генералом Монфором, Вітгенштейн особисто повів Псковський кірасирський полк у наступ і в ході битви

був поранений кулею в ногу навиліт. Проте французи були розбиті й відступили. Отримавши поранення, полководець змушений був відійти від військових дій на лікування.

За правління Миколи I Вітгенштейн отримав чин генерал-фельдмаршала й титул світлішого князя, що було тоді винятковим проявом монаршої прихильності. Страждаючи від старих ран і хвороб, полководець змушений був часто їздити на лікування. Під час однієї з таких подорожей, перебуваючи у Львові він помер на руках у дружини. Так закінчилося дивовижне життя воєначальника, що, будучи німцем, народився й помер на Україні, все життя віддано служив Росії, воюючи з поляками, турками та французами.

На щастя після завершення наполеонівських війн вітчизняна історія протягом століття не має великих військових конфліктів з Францією, за винятком Кримської війни 1853 – 1856 рр., основні бойові дії якої велися на території південної України. В XIX ст. зв'язки між Францією та Україною мали здебільшого мирний характер. До Франції часто приїжджали діячі української й зарубіжної науки та культури, які бували чи жили в Ніжині.

Восени 1836 – взимку 1837 рр. у французькій столиці побував М. Гоголь, життя якого було тісно пов'язане з Ніжином [19, с. 242]. Візит молодого Гоголя до Парижа був спричинений проблемами із здоров'ям. Письменник лікувався у місцевих лікарів, спілкувався з тутешнім літературним бомондом, вдосконалював своє знання французької, яку вивчав ще в Ніжинській гімназії.

В різний час Францію відвідували такі діячі української культури й науки як М. Костомаров, П. Куліш, Марко Вовчок, М. Грушевський. Всі ці люди добре знали Ніжин.

Не досить відомим є факт, що більше трьох років свого дитинства у Ніжині провела відома російська поетеса З. Гіппіус (1869 – 1945). В цьому місті працював чиновником її батько. Після революції вона, не сприйнявши владу більшовиків, разом з чоловіком – відомим письменником, публіцистом, філософом Д. Мережковським – виїхала за кордон. Останні роки життя подружжя провело в Парижі, де вони й були поховані у спільній могилі на цвинтарі Сен-Женев'єв де Буа.

Особливою увагою слід відмітити видатного українського антрополога, етнографа, археолога та громадського діяча Ф. Вовка (1847 – 1918). Він народився та виріс в Україні (на Полтавщині) й усе життя присвятив служінню Батьківщині, хоча й мав від народження російське прізвище Волков, яке згодом сам українізував. Давній друг

М. Драгоманова та В. Антоновича, Вовк став одним з перший українських емігрантів, проживши більше двох десятиріч у Парижі, де навчався, а потім викладав у місцевій Школі антропології та інших закладах, був членом Історичного та Антропологічного товариств у Парижі. З Ніжином його пов'язували дитячі спогади про роки навчання у місцевій гімназії.

Іншим відомим "ніжинцем" у Франції можна вважати історика, літературознавця й публіциста, активного діяча УНР Ф. Савченка (1892 – після 1936). Як і Ф. Вовк, він був вихідцем з Полтавщини. В Ніжині він здобував вищу освіту в Історико-філологічному інституті князя Безбородька, а з 1914 р. продовжував студії в Парижі. З початком Української революції Савченко взяв активну участь у державотворчих процесах. В 1918 р. він був одним з організаторів українсько-французького товариства "Cercle d'études franco-ukrainiennes" ("Франко-українське дослідницьке коло") і був редактором видаваного цим товариством тижневика "La France et l'Ukraine". В 1919 р. Савченко входив до делегації УНР у Парижі. Проте серце тужило за Батьківщиною. Переживаючи за долю України, вигнанець зблизився з Грушевським, який також тяжко переживав розлуку з Батьківщиною та закордонною групою УПСР. Після того, як в 1924 р. Грушевський повернувся до Києва й включився в активну наукову роботу, Савченко попросив допомоги у "батька української історії" в сприянні його поверненню до України. В 1925 р. Федір Якович отримав дозвіл від радянської влади й зміг повернутися додому. У Києві він увійшов до історичної секції ВУАН, став керівником Комісії Заходознавства й Американознавства й Комісії Західної України, активно друкувався в журналах "Україна" та "За сто літ", редагованих Грушевським. Проте співпраця з ним, український патріотизм і участь у будівництві незалежної України дорого обійшлися науковцю. В 1931 р. він був заарештований і незабаром засуджений до 5 років позбавлення волі. Перебуваючи в ув'язненні він до останнього намагався не полишати наукової діяльності. Проте після 1936 р. його доля невідома. Ймовірно, як і сотні інших репресованих українських інтелігентів, Савченко став жертвою кривавих сталінських катів і загинув.

Корінним ніжинцем був український революціонер, соціал-демократ О. Лола (псевдонім Степанюк) (1884 – 1919). Будучи одним з організаторів РУП, він після революції 1905 р. зблизився з більшовиками. Через переслідування царату Лола був змушений емігрувати. Виїхавши до Франції, він став активним діячем Паризької секції

закордонних організацій РСДРП. Лола-Степанюк активно захищав права українців на свою мову та культуру, друкувався у “Правді” та іншій більшовицькій пресі. Відомо, що відбувалося постійне листування між ним і Леніним. Від українського революціонера “вождь світового пролетаріату” отримував цінну інформацію про поширення революційного руху в Україні, ставлення українців до більшовиків. Отримані свідчення дозволили Леніну краще продумати політику своєї партії в Україні. В 1919 р. Лола загинув у Києві [11, с. 134].

Після революції 1917 р. та громадянської війни з України за кордон линув великий потік емігрантів. Цих вигнанців прийнято вважати другою хвилею української еміграції, на противагу першій хвилі кінця XIX – початку XX ст. Багато хто з цих людей осів у Франції, декому пощастило досить добре облаштуватися тут. Майбутній прем'єр-міністр цієї країни у 1992 – 1993 рр. при президенті Ф. Міттерані, активний учасник Руху Опору П. Береговуа, або П. Береговий (1925 – 1993), народився в родині саме таких емігрантів з України. У Франції знайшли притулок такі українські політичні діячі як С. Петлюра, Н. Махно, В. Винниченко та ін.

Не обійшлося серед цих біженців і без ніжинців. Серед пореволюційних вигнанців можна особливо виділити О. Твердовського (1891 – 1930), активного учасника Української революції, героя Крут. О. Твердовський, справжнє прізвище Твердун, народився в Ніжині, тут навчався у місцевій гімназії, звідси відправився на фронт Першої світової війни, де отримав кілька поранень. В 1917 р. включився в революційну діяльність. Взяв участь в організації захисту щойно-створеної України від більшовицької навали. Місце майбутньої битви за Україну в Крутах знаходилося зовсім поряд з його малою батьківщиною – Ніжином. У запеклому бойовищі йому пощастило вижити. Після поразки національно-визвольних змагань він емігрував. За кордоном вступив до ОУН, був одним з керівників відділення організації в Люксембурзі. Тяжко працюючи на індустріальних підприємствах східної Франції та Люксембурга, Твердовський зароблені кошти витрачав на українську справу, мріючи про час, коли його Україна стане вільною державою. 16 квітня 1930 р. він помер і був похований у Люксембурзі.

Серед політичних емігрантів особливою яскравістю виділяється подружжя Д. та Н. Дорошенків, дуже тісно пов'язане з Ніжином. Д. Дорошенко (1882 – 1951) відомий український історик, активний діяч Центральної Ради (зокрема в 1917 – 1918 рр. губернський ко-

місар на Чернігівщині) та міністр закордонних справ в уряді Павла Скоропадського, завжди підкреслював, що походив з давнього козацько-старшинського роду на Глухівщині. З 1919 р. Дорошенки на еміграції. В 1921 – 1951 рр. Дорошенко був професором кафедри історії Українського Вільного Університету у Відні, Празі і Мюнхені. Він став першим президентом Української Вільної Академії Наук, утвореної в 1945 р. В тіні свого чоловіка менш відомою залишається Н. Дорошенко (у дівочтві Васильченко). Вона народилася 1 вересня 1888 р. в Ніжині. У 18-річному віці вийшла за Дорошенка. Відзначалася палкою любов'ю до України. Маючи неабиякий театральний талант, прославилася як українська драматична актриса. Багато зробила для розвитку українського театру. Була активним членом катеринославської "Просвіти". Залишивши в 1919 р. Батьківщину, Наталія Михайлівна завжди сумувала за рідним краєм: "Всі ми тяжко сумуємо і хочемо скоріше вернутись на Україну. Я ж ніколи зроду не звикну до чужини, тільки й марю про Київ". За кордоном, живучи в Австрії, Німеччині, Чехословаччині, час від часу подружжя Дорошенків проводило відпочинок у Франції, налагоджували співпрацю між українцями в різних країнах Західної Європи. Наталія Михайлівна надовго пережила чоловіка й померла в 1970-му (за іншими даними в 1980-му) р. [14; 15].

Певним чином з Францією було пов'язане життя мистецтвознавця, археолога, етнографа В. Щербаківського (1876 – 1957), який свого часу навчався в Ніжинській гімназії. Після революції він опинився в еміграції. В 1922 – 1945 рр. працював професором Українського Вільного Університету в Празі, а в 1945 – 1951 рр., з перенесенням цього закладу до Мюнхена став його ректором. Був членом багатьох міжнародних наукових товариств, зокрема й Міжнародного Антропологічного Інституту у Франції. Помер і похований в Лондоні.

Не можна оминати увагою тих ніжинців, яких традиційно вважають росіянами. В першу чергу мова йде про О. Хохлову. Вона народилася в Ніжині 17 червня 1891 р. у родині полковника російської армії. Ще маленькою дівчинкою Ольга захопилася балетом. Незабаром вродлива тендітна дівчина стала танцівницею "Російського балета" С. Дягілева, що мав величезний успіх серед французької публіки. 18 травня 1917 р. вона танцювала на прем'єрі балету "Парад" в паризькому театрі Шатле. Серед авторів цієї вистави були С. Дягілев, Е. Саті та Ж. Кокто. За костюми та декорації відповідав не менш зірковий чоловік – П. Пікасо. Іспанський митець одразу закохався у чарівну

жінку й попросив її руки. Та відповіла йому взаємністю. 12 липня 1918 р. Ольга та Пабло зареєстрували шлюб в мерії 7-го паризького округу. Звідти вони вирушили до російського православного собору Олександра Невського на вулиці Дарю, де відбулося вінчання. Молодята почали спільне життя в будинку на вулиці Бьоті, а згодом переїхали в центр столиці на вулицю Ля Бовсі. Будинок Пікасо став осередком культурної еліти Парижа, а Ольга та Пабло – в центрі уваги громадськості. В 1921 р. у них народився син Пауло (Поль). Проте незабаром стосунки подружжя почали псуватися. Запальний іспанець мав бурхливі романи на стороні. Подружні зради виводили Ольгу з себе. В 1935 р. між ними стався остаточний розрив. Забравши сина, мадам Пікасо виїхала на південь Франції, де й проживала до смерті. Незважаючи на це, юридичний шлюб між подружжям тривав до кінця її життя. Вона померла 11 лютого 1955 р. в Каннах від раку. Портрети Ольги пензля Пікасо на світових аукціонах нині оцінюються в мільйони доларів.

Цікавою є доля ще одного ніжинця – М. Скобліна (1894 – 1937 чи 1938). Дворянин за походженням, він після закінчення Чугуївського військового училища одразу потрапив на фронти Першої світової. Протягом чотирьох років війни пройшов шлях від прапорщика до штабс-капітана, за особистий героїзм і мужність у боях з австрійцями був нагороджений орденом святого Георгія 4-го ступеня. З 1917 р. активний учасник Білого руху – полковник Добровольчої армії генерала Л. Корнілова, отримав чин генерал-майор від барона П. Врангеля. З 1920 р. на еміграції. Опинився у Парижі, де був близьким до генерала О. Кутепова, призначеного великим князем Миколою Миколайовичем керівником Російського загальновійськового союзу (РЗВС). Вважається, що з 1930 р. співпрацював з ДПУ-НКВС, передавав фальшиву інформацію німецькому абверу й був причетний до викрадення радянськими агентами керівників РЗВС у Парижі генералів Кутепова (1930) та Є. Міллера (1937). Після здійснення останньої акції, уникаючи розправи, Скоблін втік до Іспанії, де й загинув в 1937 чи 1938 р., ймовірно від рук агентів НКВС.

Ще одним відомим ніжинцем у Франції був Ф. Спаський (1897 – 1979). Випускник Ніжинського історико-філологічного інституту імені князя Безбородька, він після революції емігрував до Франції. Закінчив богословський інститут у Парижі в 1928 р. й згодом викладав у ньому сектознавство, латинську та грецьку мови, літургіку та Святе Письмо, працював бібліотекарем, секретарем і скарбником

цього закладу, крім того служив псаломщиком Свято-Введенської православної церкви в Парижі й керував чоловічим церковним хором. Похований на російському цвинтарі Сен-Женев'єв де Буа.

Друга світова війна не лише стала найбільшою трагедією в історії людства, але й призвела до колосальних міграційних процесів. Безумовно, Україна опинилася в епіцентрі цих політичних катаклізмів. Важко сказати напевно, чи опинялися уродженці Ніжинщини на території Франції в період Великої війни. Проте таке припущення видається цілком обґрунтованим, зважаючи на наявність у цій країні німецьких концентраційних таборів для військовополонених і підприємств, на яких використовувалася праця підневільних рабів з України.

З 1944 р. з України на захід линула так звана третя хвиля української еміграції. Це були люди, що нехотіли знову опинятися під ярмом нелюдської сталінської тиранії. Через Польщу, Чехословаччину та Австрію вони потрапляли до Німеччини, а згодом виїжджали за океан, переважно до США, Канади чи Австралії. Частина переселенців тимчасово чи постійно осідала у Франції.

Після війни група емігрантів-інтелектуалів з України заснувала у паризькому передмісті Сарселі осередок НТШ у Франції. Серед цих ентузіастів були В. Кубійович, З. Кузеля та ін. До кола цих діячів можна зарахувати й відомого літературознавця, письменника, перекладача І. Кошелівця (1907 – 1999). Його справжнє ім'я І. Ярешко. Він народився у селі Кошелівка на Ніжинщині. Саме назва рідного села й дала йому псевдонім. В 1930 р. він закінчив Ніжинський ІНО. Однак науковій і літературній кар'єрі завадив вир сталінських репресій, що знищив найкращий цвіт української інтелігенції. Кошелівцю пощастило вижити. Опинившись в 1941 р. під німецькою окупацією, він вирішив більше не потрапляти під деспотію Сталіна. Разом з іншими втікачами Кошелівець вирушив на Захід. В 1950 р. він брав активну участь у заснуванні осередку НТШ в Сарселі й підтримував його діяльність протягом всього життя. Маючи житло у Мюнхені, він постійно навідувався до Сарселя, Парижа та інших міст Франції, зустрічаючись з колегами [9, с. 11; 2, с. 474].

Кілька років у повоєнному Парижі прожив і відомий український письменник з діаспори, діяч національного руху Л. Полтава (1921 – 1990). Справжнє ім'я цієї людини Л. Пархомович. Доля оstarбайтера перетворила його на емігранта. З Ніжином його пов'язували роки навчання в Ніжинському інституті (1938 – 1940). Залишивши Париж,

він згодом у Мадриді очолив український відділ Іспанського радіо, потім працював на радіо “Свобода” у Мюнхені, а в 1958 р. переїхав до США, де працював в українській редакції радіо “Голос Америки”, редагував щоденник “Свобода”.

Не в якості емігранта в Парижі опинився ще один відомий “ніжинець” – відомий історик М. Петровський (1894 – 1951). В 1915 – 1919 рр. він навчався на історичному відділенні Історико-філологічного інституту імені князя Безбородька, а згодом викладав у цьому інституті історичні дисципліни. Підтримував тісні контакти з Грушевським. В 1933 р. Петровський був звинувачений у націоналізмі і зазнав політичних гонінь, був звільнений з Ніжинського ІНО. З 1937 р. працював в Інституті історії України АН УРСР. В 1942 – 1947 рр. директор цього інституту. Входив до складу делегацій УРСР на асамблеях ООН у Сан-Франціско (1945), та Лондоні (1946). В 1946 – 1947 рр. він брав участь у роботі Паризької мирної конференції, яка поставила крапку на Другій світовій війні. Однак наприкінці 1940-х рр. Петровський знову зазнав нищівної критики, був звинувачений у націоналізмі та ідеологічних перекрученнях і покінчив життя самогубством.

Не припиняються культурні контакти між Ніжином і Францією й у незалежній Україні, не рахуючи вже тих ніжинців, що здійснювали до цієї країни ділові чи туристичні візити, адже після підняття “залізної завіси” західний світ став більш доступним для українців. Велику роль у поширенні української музичної культури в світі відіграє Молодіжний хор “Світич”, який діє в Ніжинському державному університеті імені М. Гоголя з 1993 р. За час свого існування хор удостоївся багатьох престижних міжнародних нагород. Колектив став володарем Золотої медалі Першої всесвітньої хорової Олімпіади “Лінц-2000”, переможцем Національного хорового конкурсу імені М. Леонтовича, його члени стали лауреатами міжнародних конкурсів і фестивалів у Білорусі, Італії, Німеччині, Польщі, Угорщині, Туреччині, Сербії. Художні керівники та диригенти хору, багаторазові лауреати числених міжнародних конкурсів, заслужені діячі мистецтв України – Л. Шумська та Л. Костенко, концертмейстер – Г. Брюзгіна. У травні 2009 р. творчий колектив “Світича” взяв участь у XV Міжнародному хоровому фестивалі “Nansy: Voix du monde” (“Нансі: голоси світу”). Французи люб’язно прийняли ніжинців. Ще з більшим захопленням вони насолоджувалися співом колективу “Світича”, який виконував класичні та народні твори (“Цвіт папороті”, “Щедрик”, “Порізала пальчик”, “Засвічу свічу”, “Ave, Maria”, “Лев спить уночі”)

у соборі святого Станіслава. Українська пісня полонила французькі серця своєю чуйністю, мелодійністю, красою. Не розуміючи українських слів, французи тим не менш були зачаровані чудовим співом і навіть намагалися підспівувати. Коли заспівала солістка А. Хоменко, від її заворожуючого, зворушливого співу у багатьох слухачів на очах забриніли сльози. Великий успіх мала також молода солістка, лауреат Всеукраїнських та Міжнародних фестивалів Я. Могильна. Президент фестивалю М. Тіріон про виступ ніжинців відгукнувся так: "Ми горді приймати у себе хор "Світич". Для нас важливо відкрити іншу країну, інших людей. Нам дуже приємно, що Україна бере участь у фестивалі і, як кажуть в Україні, "Многая літа!"". Завдяки "Світичу", який французи сердечно прийняли та полюбили, голос України був почутий у Франції. Оргкомітет фестивалю визнав "Світич" кращим хором фестивалю – тому він був удостоєний честі завершати великий заключний концерт. Також ніжинський колектив отримав "Почесний диплом" та спеціальний приз – символ фестивалю "Nansy: Voix du monde", який, до речі, у цьому році відмітив тридцяті річницю існування. Відома французька газета "L'Est Républicain" з захватом тоді писала, що коли виступав "Світич", потужні й чарівні голоси його хористів змушували публіку тремтіти від захоплення й хвилювання. Стаття мала підзаголовок "Фантастичні українці" [22].

Безумовно, діяльність українців у Франції має багатовікове минуле. Серед осіб з різних регіонів України, що зробили свій внесок в духовну, політичну чи військову історію Франції, представники Ніжинщини посідають важливе місце. Поза всяким сумнівом, зважаючи на глобалізацію світу та інтеграцію України до європейського співтовариства, контакти між цим регіоном і цією західною державою будуть всіляко розвиватися та розширюватися.

Джерела та література:

1. Боплан Гійом Левассер де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П. Меріме / [Пер. з фр., приміт. та передм. Я.І. Кравця]. – Львів : Каменяр, 1990. – 301 с.
2. Бурім Д. В. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / Д.В. Бурім, О.О. Кучерук, О.О. Маврін. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – 528 с.
3. Вагіна О. М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Євро-

пи (1918 – 1939). : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / О.М. Вагіна. – Запоріжжя, 1999. – 230 арк.

4. Васильчиков А. А. Семейство Разумовских / А.А. Васильчиков. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1880. – Т.1. – 560 с.

5. Васильчиков А. А. Семейство Разумовских / А.А. Васильчиков. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1882. – Т.3. – Ч.1. – 602 с.

6. Васильчиков А. А. Семейство Разумовских / А.А. Васильчиков. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1887. – Т.4. – Ч.2. – 603 с.

7. Довідник з історії України / [За заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста]. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.

8. Дробот І. І. Державно-соборницька ідея в практиці українських суспільно-політичних сил в еміграції та на західноукраїнських землях (1920 – 1930-ті рр.) : дис. ... док. іст. наук: 07.00.01. Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова / І.І. Дробот. – К., 2002. – 473 арк.

9. Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / Аркадій Жуковський. – Львів; Париж : Видавництво НТШ, 2000. – 138 с.

10. Іваненко О. А. Культурні взаємини Франції та України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка / О.А. Іваненко. – К., 2004. – 198 арк.

11. Калібаба Д. Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини / Д. Калібаба. – Чернігів : [б.в.], 1998. – 256 с.

12. Кураєв О. О. Культурні зв'язки України і Франції у другій половині XIX – на початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03. Академія наук України. Інститут історії України / О.О. Кураєв. – К., 1992. – 162 арк.

13. Лучицкий И. В. Русские рабы и рабство в Руссильоне в XIV и XV вв. / И.В. Лучицкий // Университетские известия. – К., 1886. – № 11. – Ч. 2.: Критика библиография. – С. 191–219.

14. Наталія Дорошенко: в житті і на сцені // Свобода. – 2007. – 2 лютого.

15. Остання справа Дмитра Дорошенка: До 125-річчя з дня народження видатного історика // Свобода. – 2007. – 3 серпня.

16. Павленко С. О. Міф про Мазепу / С.О. Павленко. – Чернігів : Деснянська правда, 1998. – 246 с.

17. Різниченко Василь. Пилип Орлик – гетьман України / Борщак Ілько. Великий мазепинець Григор Орлик. Історичні оповіді. – К. : Український письменник, 1996. – 304 с.

18. Січинський В. Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 256 с.

19. Труайя Анри. Николай Гоголь / Анри Труайя. – М. : Издательство Эксмо, 2004. – 640 с.

20. Череватюк В. Б. Громадська, культурно-освітня та наукова діяльність

українських емігрантів у Франції в 20–30-ті рр. XX ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського / В.Б. Череватюк. – К., 1996. – 197 арк.

21. Уткин А. И. Информационная деятельность политических, общественных и религиозных объединений украинской диаспоры в странах Запада (1945 – 1991) : дис. ... док. ист. наук: 07.00.01. Киевский государственный университет имени Т.Г. Шевченко / А.И. Уткин. – К., 1993. – 405 л.

22. Fantastiques Ukrainiens. L'Est Républicain. Lundi. 25 mai 2009.

23. Dmytrychyn Iryna. Gregoire Orlyk. Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. P.: Présence Ukrainienne. L'Harmattan. – 370 p.

24. Viallaneix Paul. La Voie royale: essai sur l'idée du peuple dans l'œuvre de Michelet. P.: Delagrave, 1959 – 541 p. nouv. éd. Paris, Flammarion, 1971.

ГРОМАДСЬКА І ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ДІАСПОРИ

Роман Петришин

(Едмонтон, Канада)

ІСТОРІЯ КАНАДСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ФУНДАЦІЇ (КУФ) З 1995 ПО 2010 РОКИ: СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗДУМИ

У статті розкрито історію Канадсько-Української Фундації (КУФ), яка відіграє важливу об'єднуючу роль у таких напрямках: 1) КУФ – це парасолькова організація добровольців, що координує інформацію про різні проекти між Канадою і Україною; 2) КУФ повідомляє погляди і досвід їх організації до суспільства, уряду Канади і канадського ділового кола, для того, щоб координувати зусилля канадських українців більш ефективно. Історія КУФ свідчить про важливу роль діаспори в просуванні української незалежності, і допомозі українським установам та організаціям.

Ключові слова: Канадсько-Українська Фундація (КУФ), Конгрес українців Канади (КУК), українська діаспора, Канада, Україна.

В статье раскрыта история Канадско-Украинской Фундации (КУФ), который играет важную объединительную роль в таких направлениях: 1) КУФ – это зонтичная организация добровольцев, которая координирует информацию о разных проектах между Канадой и Украиной; 2) КУФ сообщает взгляды и опыт их организации к обществу, правительству Канады и канадского делового круга, для того, чтобы координировать усилие канадских украинцев более эффективно. История КУФ свидетельствует о важной роли диаспоры в продвижении украинской независимости и помощи украинским учреждениям и организациям.

Ключевые слова: Канадско-Украинская Фундация (КУФ), Конгресс украинцев Канады (КУК), украинская диаспора, Канада, Украина.

This article describes the historical chronology and workings of the Canada Ukraine Foundation (CUF) which plays an information integrating role with respect to the above categories: 1) CUF is an umbrella organization of volunteers that coordinates information about various projects between Canada and Ukraine; 2) CUF communicates the views and experience of these organization beyond the community to the Government of Canada and the Canadian business community, in order to coordinate the effort of Canadians

in Ukraine more effectively. The story about CUF is an element of the larger story that still needs to be told about the scope and dimensions of the role of the diaspora in advancing Ukraine's independence, and aiding Ukraine's establishment and growth.

Key words: *Canada Ukraine Foundation (CUF), Congress of Ukrainian Canadians (CUC), Ukrainian diaspora, Canada, Ukraine.*

Ще до початку Першої світової війни, коли перші українські емігранти прибули до Канади, канадські українці цікавилися життям тих, хто залишився на Батьківщині, спілкуючись та допомагаючи фінансово своїм сім'ям у "старій країні".

Для більшості організованої української громади в Канаді (за включенням організацій советофілів) підтримка незалежності України була спільною ідеологічною метою, яка лежала в основі структури канадсько-української громади. І до цього часу канадські українці продовжують рішуче підтримувати розвиток України, як незалежної та демократичної держави-нації.

Тому не дивно, що канадські українці та їх організації були серед перших, хто впроваджував проекти до та відразу після проголошення незалежності України у 1991 р. [2, с. 146]. Той час породив шквал проектів в Україні, розпочатих різноманітними канадськими організаціями у різних сферах, включаючи бізнес, університетські освітні обміни, комп'ютерну техніку та технології, гуманітарну допомогу, освітні проекти, будівництво пам'ятників, та інші. На початковому етапі проекти були багаточисельні, але невеликі; з часом, за фінансової підтримки уряду Канади, проектів стало менше, але вони стали більш масштабними. Можна виділити три джерела фінансування проектів з Канади: 1) уряд Канади у формі прямого фінансування (Канадська Агенція з міжнародного розвитку, та інші організації) та непрямого фінансування через багатосторонні організації (т.я. ОБСЄ, ВООЗ, Світовий Банк, ООН); 2) приватні організації, зацікавлені в Україні; 3) канадсько-українська спільнота (наприклад, громадські організації, церкви).

Дана стаття описує напрацювання Канадсько-Української Фундації (КУФ), роль якої являється інтегрування/розповсюдження інформації, стосовно трьох вищезгаданих категорій. КУФ являється парасольковою організацією волонтерів/добровольців, яка сприяє розповсюдженню та координації інформації стосовно різноманітних проектів. Завдання КУФ полягає у донесенні інформації, поглядів та досвіду вищезгаданих організацій до уряду Канади та канадської біз-

нес громади заради координації зусиль канадців в Україні.

На відміну від американських колег, Фондації США – Україна, яка має підтримку свого уряду, на сьогоднішній день КУФ полягає та фінансується виключно за рахунок канадсько-української громади. У цьому сенсі, КУФ являється дійсно організацією діаспори, до складу якої входять члени як з Канади, так і з України, що заслуговує на увагу при вивченні стосунків між українцями у світі. Дійсно, історія КУФу являється частиною більшої історії, яка заслуговує на окрему розповідь про масштаби та розміри ролі діаспори у просуванні незалежності України та підтримки встановлення та розвитку України як держави. Дослідження діаспори – широкомасштабна дослідницька галузь, яка заслуговує уваги науковців, що досліджують відносини між Канадою та Україною.

У серпні та грудні 1991 р. Верховна Рада проголосила та проголосувала за суверенітет та незалежність України. Канада була першою Західною державою, яка визнала незалежність України (під впливом канадсько-української громади), що було з ентузіазмом прийнято канадсько-українською спільнотою. Консенсус та готовність підтримувати Україну знайшли своє відображення у роботі національного, провінційних та місцевих відділів КУК, що являється парасольковою структурою, яка об'єднує цілий ряд волонтерських організацій.

У той час ейфорія панувала в Україні та Канаді. У 1992 р. в Едмонтоні за фінансовою підтримки КУК відбулася національна конференція в Едмонтоні під назвою "Допомога та обміни з Україною" [5, с. 4; 10].

Таким чином, за період з 1991 по 1995 рр. (до початку другого терміну Президентства Кучми) тисячі канадійських українців вносили благодійні внески, впроваджували сотні вузькомасштабних проєктів в Україні, інвестували у бізнес, подорожували до своїх рідних та всіляко виявляли свою підтримку Україні.

За вісім місяців 1992 р. КУК зібрав 1,6 млн дол., великих та малих пожертв/благодійних внесків, задля допомоги уряду України. Конгрес Українців Канади придбав дім в Оттаві для Посла України, і відомий філантропіст Ераст Гуцуляк купив і подарував будинок в Оттаві, що служив спочатку як Посольство, а пізніше, як Консулат. Саме Україна була головною темою обговорень на 17 з'їзді КУК у Вінніпезі, що відбувається кожні три роки.

КУФ була створена КУК, в першу чергу, як національна установа організованої канадсько-української громади для координування ін-

формації про канадські проекти в Україні. КУФ – благодійна та гуманітарна організація, що сприяє розвитку партнерських відносин між Канадою і Україною, незалежно від політичної чи релігійної приналежності [8, с. 1].

КУФ управляється Радою Директорів, яка складається не більше ніж з 25 чоловік серед яких Виконавчий комітет, у складі не менше 7 і не більше 9 чол., обирається раз на три роки на з'їзді Конгресу українців Канади. До 13 додаткових директорів призначаються членами КУФу, які пов'язані з КУКом. Директори цієї категорії складають більшість Ради. До 6 директорів можуть бути призначені індивідуальні особи.

КУФ тісно співпрацює з КУКом та їх комітетом з питань канадсько-українських відносин. Представники КУК та КУФ представляють свої організації у Раді директорів один одного. КУФ являється супутниковою (companion foundation) організацією Фондації ім. Тараса Шевченка і призначає Фондацію ім. Шевченка своїм бенефіціаром у випадку розпуску КУФу.

КУФ працює з урядами Канади та України у відповідності з історичною філософією незалежності, демократії та благодійності, якій слідує українсько-канадська громада. Передбачається, що одного дня уряди як Канади, так і України призначать по одному представнику в силу займаної посади як члена Ради без права на голосування. КУФ вимагає та очікує отримати безвалютні внески від уряду України у майбутньому і буде сприяти взаємній благодійній підтримці, що піде на користь канадській українській громаді (наприклад, можливості отримання освіти в Україні для канадської молоді).

Які проекти КУФ визнає і впроваджує? Проекти КУФ повинні бути соціально орієнтованими та економічно ефективними. КУФ сприяє/підтримує самостійність та стійкість, підтримуючи широко-масштабні, довготривалі проекти, результати яких можна виміряти та оцінити, відповідно до встановлених чітких пріоритетів. Проекти повинні бути ретельно спрямовані та організовані до початку їх впровадження. КУФ стежить та проводить оцінку фінансованих проектів задля вивчення наслідків та забезпечення довгострокових результатів.

КУФ функціонує як волонтерська організація з Радою директорів і виконавчим комітетом. Рада директорів КУФ створила свої робочі комітети для адміністрації власних проектів. При наявності коштів, Рада може також видавати гранти. КУФ готова підписати/шукає контракти та гранти і готова взяти на себе впровадження проектів для

урядів та інших донорів, що відповідають пріоритетам організації. В цілому, КУФ мінімально витрачає кошти на адміністрацію, і, відповідно, кошти на проекти збільшуються.

В цілому, Фундація підзвітна Державній податковій службі Канади та канадсько-українській громаді на основі щорічних фінансових аудитів/звітів, до яких має доступ вся громадськість. Кошти поділяються на капітальні, які залишаються в Канаді, та оборотні кошти, які можуть бути вислані до України на виконання проєктів. КУФ гарантує, що його Статутний фонд правильно інвестований і росте, щоб бути непідвладним інфляції і його купівельна спроможність не зменшується з плином часу.

Як Фундація, зареєстрована урядом Канади, КУФ повинен бути керований, спираючись на особливі стандарти корпоративного управління. Наприклад, аудитні фінансові звіти повинні бути представлені щорічно, вестись протоколи засідань і податкові квитанції видані відповідно до стандартів. Зазвичай, придбається страховий поліс відповідальності директорів.

Відповідно до канадського законодавства, КУФ являється благодійним фондом. Тому благодійні кошти витрачаються на виконання чотирьох наступних цілей:

1. Для боротьби з бідністю.
2. Для просування релігії.
3. Для розвитку освіти.
4. Для участі у інших благодійних заходах (наприклад, надання допомоги жертвам природних та техногенних катастроф чи раптових катастроф).
5. П'ята ціль була додана під час Помаранчевої революції у грудні 2004 р., яка надала можливість КУФ отримати кошти для оплати витрат волонтерів – спостерігачів за виборами в Україні. Офіційне формулювання, яке подано нижче, було схвалено Державною податковою службою Канади і нині являється чинним. "Для розвитку і підтримки громадянського суспільства та демократичних ініціатив, включаючи допомогу участі громадян у виборчих процесах".

28 серпня 1995 р. КУФ отримала статус благодійної організації з офіційним реєстраційним номером. Державною податковою службою Канади Фундацію також було визнано, як благодійну організацію, що має право на звільнення від податків. Не дивлячись на те, що головна увага зосереджена на Україні, КУФ може нести благодійну діяльність і в інших країнах.

Перша Рада директорів КУФ була обрана 23-24 березня 1996 р. на зборах КУК і була очолена д-ром Барвінським з Вініпегу. З того часу близько 60 чоловік працювали в якості волонтерів при Раді директорів.

Перед організаціями-засновниками постало завдання внесення членських внесків організацій-засновників, за що вони отримували постійне місце у Раді директорів КУФ. Формула належності до Фондації базувалась на сплаті членських внесків для засновників, які додатково повинні сплачувати щорічні внески.

Банківський рахунок було відкрито 1 квітня 1997 р., а доходи від призначеного фонду почали надходити у 1998 р. З 1998 по 2010 рр. Фонд імені Тараса Шевченка вніс добровільних внесків до оперативного бюджету КУФу на суму \$ 67,250. Саме цей факт відіграв важливу роль у діяльності молодого організації, фінансове забезпечення якої було мізерним.

За той час загальний обсяг допомоги Канади країнам Центральної Європи та бувшого Радянського Союзу становила близько \$ 100 млн. на рік, у тому числі близько \$ 20 млн. було призначено для України у 1996 – 1997 рр. [11].

На жаль, відгуки українсько-канадської громади на заклик приєднатись до КУФ виявились досить скептичними. Незважаючи на підготовку, КУФ не залучали підтримки громади частково через події в Україні, такі як вбивство журналіста Гонгадзе під час другого терміну президентства Кучми. Лідери місцевих організацій були зайняті своїми справами і не поспішали брати на себе ще більше відповідальності. Для КУФ було надто тяжко знайти волонтерів, які погодились б зробити цю парасолькову організацію центром своєї уваги та енергії. Дійсно, існувала можливість для КУФ стати мертвонародженою організацією без підтримки з боку громади.

Юрист та активний громадський діяч, Андрій Семотюк, прийняв виклик і став другим президентом КУФ. Він найняв штатного працівника, Андрія Федуніка, для допомоги у діяльності Фонду. 24 квітня 1998 р. Рада директорів організували конференцію для інших канадських фондаций для обговорення діяльності в Україні. Президент А. Семотюк подорожував по містам Канади, – Торонто, Едмонтону, Вініпегу – з виступами на підтримку діяльності КУФ, однак, і це не сприяло стимулюванню участі громади.

До 1999 р. канадсько-українські організації були досить скептичні щодо необхідності існування координаційної фундації. Початкові

членські внески виявились досить високими і лише кілька організацій вирішили приєднатись. Більшість хотіли бачити результати діяльності КУФ до прийняття рішення про вступ до Фондації, але Раді директорів КУФ ні з ким було працювати доки вони не вступили до організації. То було класичне питання, що з'явилось першим, курка чи яйце.

Задля вирішення дилеми Андрій Семотюк запросив професора Остапа Гавалешка, щоб той розвинув новий підхід для розвитку КУФ. У липні 1999 р. професор Остап Гавалешка був обраний президентом КУФ. Стратегія професора Гавалешка була спрямована на допомогу малим проектам практичними способами. Було також зрозуміло, що існує щонайменше три причини, чому КУФ повинна була продовжити існування: 1) Україні, на нестійких початкових стадіях незалежності та важкого переходу від централізованої влади до демократії, розпад економіки, втрати національної ідентичності, сумний стан медицини та освіти, необхідна була організована допомога у проведенні проектів в Україні, саме для чого й було створено КУФ; 2) КУФ була єдиною українсько-канадською організацією, яка мала офіційний канадський державний статус та право впроваджувати проекти по наданні допомоги у різноманітних сферах, враховуючи потреби, що виникали в Україні; 3) безвідповідально було б втратити можливості КУФ видавати офіційні державні податкові квитанції для канадських пожертв, спрямованих на проекти в Україні. Всі інші українсько-канадські організації, які впроваджують проекти в Україні, мали і до цього часу мають досить специфічні та обмежені повноваження.

Хоча початок був надзвичайно складним, але на протязі років, КУФ успішно знайшов спонсорів, і за допомогою їх фінансової підтримки було проведено цілий ряд цікавих та корисних проектів. За час головування Остапа Гавалешка більше 30 малих проектів були ініційовані, керовані та завершені членами КУФ.

Проекти були в діапазоні від \$ 500 до кількох тисяч доларів. Ось список типових проектів того часу:

- Створення і друк серії плакатів високої якості видатних історичних постатей з політичного, літературного та мистецького минулого України. Плакати було безкоштовно розповсюджено у школах України.

- Встановлення бронзової таблички в Карпатських горах на честь встановлення українського прапора на відомій горі Романом Шухевичем (Тараса Чупринки).

- Надання допомоги деяким університетам.

- Пересилка професійних та технічних книг різним університетам.

- Допомога у навчанні кількох студентів з України у Канаді.
- Регулярне фінансування лікарні для людей похилого віку у м. Бергомет.
- Відкриття офісу КУФ у Львові.

Результатом встановлення КУФ як надійної організації та визнання з боку канадсько-української громади, було впровадження двох конкретних проєктів. Перший, ініційований Віце-президентом КУФ Романом Петришиним, називався “Фонд пам’яті Меланії Ковалюк”. Так як КУФ не займається інвестиціями, було вирішено інвестувати з досвідченою у цих справах Фундацією ім. Тараса Шевченка. Як показав час, відносини виявились надійними. Сім’я покійної Меланії Ковалюк встановила фонд у вартості \$ 50,000 для видання стипендій учням у вищих навчальних закладах і які походили з її рідного села Заболотівці Жидачівського району Львівської області. Перше вручення відбулося у 2002 р. З 2002 по 2010 рр. було видано стипендій на суму 17, 450 доларів 34 стипендіатам.

Почувши про успіх Фонду ім. М. Ковалюк, ще два донори внесли такі ж пропозиції до КУФ. Осередок COSBILD з Торонто, місцевий український інвестиційний осередок, встановив фонд для забезпечення стипендій студентам Львівського університету, а Фонд д-ра Т. Ковалюк надавав стипендії кільком студентам післядипломної освіти.

Надзвичайно позитивною подією, яка вказувала на довіру громади КУФ був благодійний внесок до організації “Дитяча лікарня майбутнього”, утвореного в Україні.

У своїй президентській доповіді у Торонто на річних загальних зборах професор Гавалешка висловив подяку Фонду ім. Шевченка “його постійну підтримку у складний час. Ми також вдячні КУК за терпіння і розуміння” [7].

На 21-му з’їзді КУК у Вінніпезі КУФ представив аудиторський звіт за 2003 р. Президент КУФ професор Гавалешка звітував про близько \$ 800,000 коштів, відправлених до України через виконання проєктів під час 2001 – 2003 рр. На початок нового року КУФ мав \$ 13,667 на загальному рахунку, та \$ 143, 826 – на спеціально призначеному рахунку.

Надзвичайно важливою подією, що відбулася під час спроби канадсько-української громади відправити велике число спостерігачів на президентські вибори в Україну, як результат Помаранчевої революції. Так як КУК був неспроможний це зробити, так як їх повноваження обмежені діяльністю в Канаді, КУФ вдалося отримати від-

повідні дозволи від канадського уряду і додати до своїх повноважень "підтримка демократичних процесів в Україні". Це було впроваджено без зволікань за підтримки Канадської Корпоративної Канцелярії. КУФ назначив КУК виконуючим органом вищезгаданого проекту. В той час було зібрано пожертв на 1,6 млн. за якихось три тижні!

Тому наприкінці багаторічного головування Остапа Гавалешка, КУФ міг гордо заявити про низку успішних проектів та про 2,3 млн. дол., які були відправлені на допомогу Україні. Досить непогано для організації, яка лише кілька років тому була на межі банкрутства.

Під час першого туру виборів 31-го жовтня 2004 р. КУК направив 61 канадських спостерігачів, які відвідали 300 виборчих дільниць по всій Україні.

Другий тур виборів пройшов 21-го листопада 2004 р. було направлено 70 спостерігачів, які відвідали 325 виборчих дільниць в Україні. Саме махінації, організовані під час виборів, підштовхнули українську спільноту до Помаранчевої революції.

Помаранчева революція була подією, яка привернула увагу всього світу й спонукала українсько-канадське співтовариство до дії. КУФ та КУК працювали над підготовкою спостерігачів для президентських виборів. Стала очевидною, важлива роль КУФ, яка займалася збором коштів та виписувала офіційні чеки при отриманні внесків. Ця особлива роль одразу надала КУФ статус важливої організації для всього українсько-канадського співтовариства.

Під час третього туру голосування, у якому приймали участь Віктор Ющенко та Віктор Янукович, 463 волонтери, жертвуючи своїм власним часом та грошима, спостерігали за виборчим процесом процесом на 1500 дільницях у 17 областях України. Під час кожного з трьох турів КУФ розподіляла кошти поміж спостерігачами на виборах.

Українсько-канадська громада також спонукало уряд Канади направити додатково 500 спостерігачів за рахунок канадського уряду. Це означало, що Канада мала приблизно 1000 спостерігачів на виборах в Україні під час важливого процесу в результаті якого Віктор Ющенко був обраним президентом України [4]. Після виборів дружина президента, Катерина Ющенко, заснувала й очолила нову добровільну організацію "Україна 3000". Один з найбільших проектів цієї організації – це будівництво "Дитячої Лікарні Майбутнього", яка буде спеціалізуватися на лікуванні дітей хворих на рак.

КУФ домовилася з фондом "Україна 3000" про передачу пожертви

в розмірі 1 млн. дол., яку зробив канадський меценат Джеймс Темерті для проекту “Дитячої Лікарні Майбутнього” в Україні.

КУФ-КО (Консорціум Освітян) відіграли визначну роль в організації учнівського обміну між школами Едмонтону та Львову. КУФ-КВ уклали угоду з Альберта Лернінг з метою знайти нові книги для дітей, які навчаються за двомовною шкільною програмою в провінції Альберта.

Президент КУК, Ірина Сушко, організувала місію спостерігачів на парламентські вибори в Україні у вересні 2007 р. Делегація складалася зі 125 канадців українського походження.

На зборах КУК Ірина Сушко та Рон Чиций доповіли, що у спостереженні за виборами взяли участь більше ніж 2.525 міжнародних спостерігачів представлених 15 різними організаціями з 13 країн (додаково до 5.000 українських спостерігачів мобілізованих Центральною виборчою комісією України) [6].

В 2007 р. на 22-х щотрирічних зборах КУК, президентом було обрано Пола Грода. Під час підготовки до свого посту, Пол Грод тісно співпрацював із президентом КУФ, проф. Остапом Гавалешко, для того, вибрати нового президента КУФ та набрати волонтерів для ради директорів КУФ, до якої ввійшли канадці українського походження як в Україні, так і в Канаді. До ради директорів КУФ також ввійшов екс-посол Канади в Україні.

На загальних зборах КУФ, що відбулися 18 жовтня 2007 р. в готелі Фейрмонт Вінніпег, президентом КУФ було обрано провідного громадського діяча адвоката Богдана Онищука, який взяв на себе обов’язки голови КУФ на наступні три роки.

У листопаді – грудні розпочав роботу цілком оновлений веб сайт КУФ (www.cufoundation.ca). Новий веб сайт включає такі риси, як повний опис та ілюстрації 14 функціонуючих проектів під керівництвом КУФ, веб сторінки з пожертвами й таке інше.

У 2008 – 2010 рр. Рада директорів передивилася й прилаштувала свою політику відповідно до нової ситуації в Україні. Було організовано чотири підкомітети: 1) по залученню та фінансовій підтримці молоді в Україні; 2) по залученню східних регіонів України до участі у проектах КУФ (під юрисдикцією Східно-Західного комітету); 3) з післяшкільної освіти та мови; 4) по збору коштів.

У квітні 2008 р. КУФ ініціювала та підписала меморандум порозуміння з міністром освіти та науки України, Іваном Вакарчуком, для майбутнього співробітництва в сфері української мови, а також з ме-

тою підтримки канадсько-українських зв'язків та розвитку спільних програм між науково-пошуковими інституціями Канади та України.

КУФ також взяла участь у конференції діаспори у Львові 18 – 20 травня, де президент КУФ, Богдан Онишук, зробив доповідь на тему нових напрямків співробітництва між Канадою та Україною особливо в сфері мови та освіти.

15 вересня 2008 р. було оголошено банкрутом Лехманн Бразерс у Сполучених Штатах, за чим одразу послідував Мерілл Лінч, що стало початком світової фінансової кризи, яка мала серйозний вплив протягом наступних двох років на всі спонсорські організації, включаючи КУФ, не тільки в плані дивідендів по вкладах (які у випадку КУФ складали 300 000 дол.), але й починаючи з цього часу, в плані розміру пожертв меценатів також.

30 жовтня нова рада директорів КУФ зустрілася, щоб обговорити фінансову кризу та ухвалити план розвитку на наступні 3 роки. Фінансова криза негативно вплинула на інвестиції КУФ; однак протягом всього 2008 р. КУФ продовжувала фінансування існуючих проєктів в Україні, які залежали від фінансової підтримки КУФ.

Однак, не дивлячись на це, завдяки щедрій пожертві д-ра Гуцуляка, КУФ вдалося передати 200 000 дол. для програми будівництва та розвитку Національного університету "Острозька Академія". А влітку, коли лікарня та місто Берегомет були підтопленні через паводок, КУФ розпочала термінову кампанію по наданню допомоги лікарні Берегомету та збрала більше ніж 2 000 дол., які було перераховано цій установі.

Також у 2009 р. КУФ започаткувала проєкт по зборі коштів та підтримці Національного університету "Києво-Могилянська академія" (НаУКМА) та його програм. КУФ розпочав планування щодо організації Фонду Сприяння Бізнесу.

У травні 2009 р. президент КУФ Богдан Онишук організував тур по 6 університетах Канади для ректора Національного університету "Києво-Могилянська академія" (НаУКМА). КУФ провела кампанію по зборі коштів та збрала гроші для допомоги НаУКМА у відкритті друкарні. Скарбник Роман Яворський зауважив, що під час цієї компанії КУФ отримала коштів на суму 56,855 дол., які за мінусом витрат були передані НаУКМА. Після повернення на Україну, д-р Сергій Квіт оголосив, що НаУКМА заснував центр Канадських досліджень у НаУКМА.

30 жовтня 2009 р. важка епідемія грипу вразила західний регіон

України, саме в той час, коли КУФ готувалася до президентських виборів. Станом на вівторок, 3-го листопада 255 000 чоловік захворіли, 71 людина померла; станом на неділю, 1 млн. чоловік було госпіталізовано в 15-ти областях включаючи Київ та Харків. Як було повідомлено, 155 чоловік померли. Гуманітарна допомога загальною вагою приблизно 4 000 кг вартістю 296 000 дол. було відправлено й доставлено в Україну в 23 лікарні.

КУФ також збрала значні кошти для антивірусних препаратів. Але не дивлячись на довгі безуспішні переговори, Україна відмовилася прийняти вітаміни, антивірусні препарати й антибіотики, хоч останні й були в списку ліків наданого Україною. Причиною відмови став той факт, що канадські виробники не були в списку ухвалених фармакологічних виробників України!

Українська прикордонна служба створила ряд проблем, включаючи вимогу задокументувати українською мовою всі окремі одиниці гуманітарної допомоги в кожному пакунку загальною вагою 4 000 кг, включаючи всі деталі щодо застосування, зберігання та властивостей, а також сертифікати якості. Не дивлячись на втручання високопосадовців, перші доставки не пройшли митний догляд до січня 2010 р. Остання доставка пройшла митний догляд лише 11 травня 2010 р. Загальна сума готівкових пожертв, які КУФ отримала для боротьби з наслідками епідемії грипу H1N1 (за винятком пожертв мед. препаратів та інших лікувальних засобів) склала 134,991 дол.

В серпні 2009 р. на прохання КУК, КУФ розпочала підготовку місії спостерігачів КУФ на президентських виборах у січні 2009 р. Перш за все була здійснена спроба змінити недопрацьований закон України “Про вибори президента” ухвалений парламентом 24 липня 2009 р. КУФ створила комітет канадських та українських спеціалістів у сфері законодавства, а на початку вересня КУФ подала Рекомендаційний звіт уряду України щодо критичних змін, які було необхідно зробити в законі. Комітет КУФ разом з президентом КУФ поїхали в Київ щоб зустрітися з першими радниками прем’єр-міністра в галузі законодавства.

Наступним кроком необхідно було поквапити уряд Канади з організацією місії спостерігачів в Україні та фінансовою підтримкою. Відповідно, було написано листи та зроблені належні клопотання.

В листопаді 2009 р. президент КУФ Богдан Онищук, організував тур по Канаді Ярослава Давидовича, екс-голови ЦВК України. Останній відвідав різні міста Канади, такі як Торонто, Вінніпег, Едмонтон,

Оттава і пояснив ситуацію в Україні, роз'яснив новий закон "Про вибори", а також виступив із підтримкою ідеї знову направити канадських спостерігачів на вибори в Україні у лютому 2010 р.

У грудні 2009 р. КУФ надіслала клопотання до федерального уряду про направлення місії спостерігачів. В результаті канадський уряд погодився направити 200 осіб як членів об'єднаної місії спостерігачів Канада-КУФ під головуванням канадським сенатором Рейнеллом Андрейчуком й голову адміністрації Тараса Залуського номінованих від українсько-канадської громади. Більше половини з 200 осіб (близько 108-ми чоловік) були відібрані з числа досвідчених спостерігачів КУФ, яких КУФ спеціально підготував та призначив для направлення на президентські вибори 2010 р.

КУФ направила дві додаткові місії спостерігачів, одну для першого туру (17 січня 2010 р.), одну для другого туру виборів (7 лютого 2010 р.). КУФ забезпечила п'ять груп спостерігачів по 60 осіб в кожній під час першого туру та п'ять груп по п'ятдесят вісім спостерігачів, включаючи додатково двох парламентарів у другому турі.

КУФ продовжила свої ранні починання щодо започаткування Фонду сприяння бізнесу та освіти для розвитку та відкриття нових учбових бізнес-шкіл в Україні. Цей проект в даний момент знаходиться в стадії активного опрацювання із залученням університету Грант МакІвен, Національного університету "Острозька академія" (як першого пробного).

КУФ, веб сайт www.cufoundation.ca, була зареєстрована як юридична особа в 1995 р. і з того часу пройшла три етапи розвитку:

1) 1994 – 1999 рр. – стартовий період, який потребував роботи Керівного комітету й зусиль перших двох президентів КУФ, д-ра Ярослава Барвинського та адвоката Андрія Семотюка підтриманих волонтерами у складі ради директорів КУФ;

2) 2000 – 2007 рр. – ера малих проектів, які об'єдналися під парасолькою КУФ на чолі з третім президентом КУФ, професором Остапом Гавалешком;

3) 2008 – 2010 рр. – під головуванням адвоката Богдана Онишука, КУФ продемонструвала, що на цьому етапі здатен брати на себе відповідальність за великі проекти й взаємодіяти з канадським федеральним та провінційним урядами, а також з урядом України та різноманітними громадськими установами.

Наведена вище хронологія дозволяє побачити як зусилля багатьох лідерів-канадців українського походження протягом останніх більш

ніж п'ятнадцяти років сприяли утворенню фонду, який тепер займається моніторингом проектів між Канадою та Україною. Тепер можна зробити певні висновки та аналітичні зауваження стосовно роботи КУФ. Працюючи разом, КУК та Шевченківська Фундація створили легальне об'єднання, КУФ, як організацію-парасольку для всього співтовариства з метою направлення інформації та планування роботи незалежних волонтерських груп, які займаються різними проектами на Україні. Лише Канада й Сполучені Штати мають такі організації-парасольки в діаспорі. КУФ задіяла значну кількість людей (приблизно 60 лідерів) для створення команди відданої своїй меті й постійну групу волонтерів.

Зараз КУФ функціонує як координатор інформації стосовно добровільних громадських проектів на Україні. Українсько-канадське співтовариство має інструмент, який водночас виконує цю функцію й має свої власні проекти для регулювання відносин між Канадою та Україною.

КУФ показала себе як корисна та цінна інституція для КУК. У кількох ситуаціях стало очевидним, що КУК потребує людей, які спеціалізуються на канадсько-українських відносинах. Наприклад, президент та кілька членів КУФ прийняли участь в Канадсько-Українській Консультативній Раді (КУКР), яка являє собою форум для представників КУК організований для зустрічі з високопосадовцями з відділу закордонних справ та міжнародної торгівлі. Члени КУФ зустрічаються регулярно з послом та працівниками посольства, а також різноманітними відвідувачами з України. Члени КУФ також прийняли участь в зустрічах КУК та Світового конгресу з президентом Віктором Ющенком та Віктором Януковичем, а також кількома українськими урядовими міністрами, коли вони підписали угоди стосовно співпраці. У цьому аспекті, КУФ може говорити з певним авторитетом й робить так відповідно до знання про проекти, здійснювані канадськими волонтерами в Україні.

Таким чином, хоча ресурси КУФ залишилися обмеженими, КУФ мала успіх у підвищенні рівня залученості українців канадського походження в канадсько-українських відносинах (наприклад, спостерегання на виборах). Також КУФ є механізмом, за допомогою якого українці канадського походження можуть прийняти участь та співспонсорувати нові ініціативи разом з іншими видними міжнародними фондами, які активно працюють на Україні.

2) Після 15 років різних спроб, КУФ підтверджує фактами, що українсько-канадська громада не виявилась дуже щедрою в розши-

ренні капітальних фондів КУФ. Отже, не було реалізовано план довести постійний фонд КУФ до 1 млн. дол. Різноманітні спроби залучити українсько-канадські організації до капітальних внесків виявились безуспішними, оскільки організації надавали перевагу своїм власним й іншим першочерговим проектам, а не КУФ (наприклад, посольське житло КУК – 1,6 млн. дол.; Лікарня Майбутнього – 1 млн. дол.; Спостерігачі на виборах – 1,5 млн. дол.). В результаті, маловірогідно, що найближчим часом КУФ зможе видавати гранти іншим.

3) Події під час та після Помаранчевої революції засвідчили, що КУК та Шевченківська Фундація правильно вчинили створивши окрему організацію-парасольку з метою направлення інформації з України, працюючи спільно з Конгресом Українців Канади.

Під час Помаранчевої революції виникла потреба в такій організації як КУФ, яка б взяла відповідальність за збір коштів для спостерігачів, які їхали на вибори в Україну. Окремі особи та установи в українсько-канадському співтоваристві відгукнулися й надали коштів на суму 1,5 млн. дол. для фінансової підтримки спостерігачів на виборах, які приймали участь у складі п'яти окремих місій на виборах. Це вимагало видачу жертводавцям податкових чеків, реєстрацію по жертв, аудит записів та доповідь співтовариства, щоб не постраждав рівень довіри, який існує між українсько-канадською громадськістю, КУФ та Шевченківською Фундацією. Отже, урок з цього такий, що КУФ швидко реагує на вимоги та потреби людей в Україні. Проблеми з учасниками виборів на Україні виявили роль КУФ як збирача коштів для направлення спостерігачів на вибори.

В цілому, КУФ була готова та спроможна допомагати й була визнаною органами відповідальними за проведення виборів. Таким чином, в українсько-канадському співтоваристві зараз існує реальний механізм зворотнього зв'язку та прозорості в контексті вищезгаданого процесу. Це стало однією зі складових, які вплинули на процес підтримки довіри та залучення жертводавців у канадсько-українських стосунках.

11 жовтня 2007 р. Лариса Пекарська від імені управління Направлення міжнародної технічної допомоги уряду України зазначила, що в період з 1997 по 2007 рр., на Україні було зареєстровано близько 2000 іноземних проектів приблизною вартістю 6 млрд. дол. Близько $\frac{1}{4}$ коштів (1,5 млрд. дол.) були отримані Україною, в той час, як $\frac{3}{4}$ (4,5 млрд. дол.) було витрачено на виплату зарплат іноземцям та підтримку інфраструктури в країнах-донорах. Найбільші країни-донори

включають США, Німеччину, Великобританію, Японію та Канаду.

За останні 15 років, починаючи з 1992 р., коли Канада почала фінансувати проекти, Канада витратила приблизно 350 млн. дол. на більше ніж 200 проектів в Україні. Таким чином, в фінансовій допомозі наданій західними країнами Україні доля Канади складає близько 5%. На даний момент бюджет технічної допомоги Канади Україні складає 23 млн. дол. щорічно [3].

Підраховано, що разом всі канадські добродійні організації (релігійні, етнічні, неурядові) надають Україні щорічно 3 – 5 млн. дол. у вигляді технічної допомоги. За 15 років загальна сума сягнула приблизно 45 – 75 млн. дол.

Грубі підрахунки засвідчують, що в середньому українсько-канадська громада виконувала проекти в Україні вартістю 1 млн. дол. на рік, що складає 15 – 20 млн. дол. з часу незалежності України. Не дивлячись на те, що реалізація канадських проектів не була простою через місцеві обставини та політичну культуру, вони залишили суттєвий слід у широкому діапазоні напрямків: охорона здоров'я, моніторинг виборів, гуманітарна допомога, освітній обмін та інші.

Хоча об'єм фінансування, що надходить від українсько-канадського співтовариства скромніший за урядове фінансування, українсько-канадське співтовариство відоме високою якістю роботи волонтерів. Канадські волонтери українського походження, як правило, розмовляють українською й гаряче віддані ідеї розвитку демократії, незалежності та прозахідної орієнтації України. Це було помічено Канадською Агенцією з міжнародного розвитку, яка прокоментувала важливу роль Канади в Україні, а також той факт, що канадські урядові установи цілеспрямовано наймали таких досвідчених та мотивованих робітників для керування проектами на Україні.

Ці перші спостереження щодо роботи української діаспори в Канаді на користь України чекають на увагу дослідників, які б оцінили вплив часу та грошей витрачених Канадою на проекти в Україні. Хоча результати кількох проектів очевидні, досі не було проведено систематичних досліджень ані канадськими, ані українськими вченими щодо впливу та дієвості, цієї роботи на прискорення модернізації та наближення України до західних стандартів, економічну та політичну системи в Україні. В результаті Канада невмозі публічно заявити про свій успіх й надати достатню інформацію про внесок канадців у суспільне життя України. Це означає, що всі задіяні сторони втрачають можливості укріплення взаємозв'язків між українським та

канадським суспільствами. Важливо посилити дослідницьку роботу в цьому напрямку.

Джерела та література:

1. Канадсько-українська фундація // Український голос. – 6 травня 1996. – С. 1.
2. Макар В. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади / В. Макар. – Чернівці, Прут, 2006, – 284 с.
3. Balan J. Canadians in Ukraine / J. Balan, D. Arel // Fifteen Years of Canadian Technical Assistance Projects in Ukraine. The Chair of Ukrainian Studies at the University of Ottawa in partnership with the Ukrainian Canadian Congress. – October 2007.
4. Canadian Observers Mission to Ukraine. Final Report of the Canadian Observer Mission to Ukraine. / Delivered by Rt. Hon. John N. Turner, P.C., C.C., Q.C. Head of Mission, Ottawa, Canada. – May 2005.
5. Newsletter of the Ukrainian Resource and Development Centre (Бюлетень Українського центру засобів і розвитку). – MacEwan. – Spring -Summer, 1991. – 4 p.
6. [Ostap Hawaleshka] Canada Ukraine Foundation. Reports of the President and Vice-President, Annual General Meeting. – Winnipeg 18.10.2007
7. [Ostap Hawaleshka] report to 20th Ukrainian Canadian Congress. 07.10.2001 and to the Taras Shevchenko Foundation. 02.11.2001
8. Petryshyn W.R. "The Canada Ukraine Foundation: The Next Step Ahead", Inaugural Meeting of the Canada Ukraine Foundation, March 23, 1996. – P. 2
9. Supporting Democratic Freedom in Ukraine. Final Report. Ukrainian Canadian Congress Observer Mission for the Ukrainian Presidential Elections 2004 / Delivered by Paul Grod, Head of Mission, Prepared by Brent Bezo and Larissa Lozowchuk. – August 25, 2005.
10. Ukrainian Resource and Development Centre. 20th Anniversary Booklet – P. 6.
11. Zyla P. Roman. Ukrainian-Canadian Community Assistance Efforts to Ukraine, 1990-1995 / Roman P. Zyla. // Canada – Ukraine Foundation Report. – 1995.

Валерій Власенко

(Київ)

САМООПОДАТКУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У РУМУНІЇ

У статті йдеться про систему оподаткування міжвоєнної української еміграції в Румунії. Показана еволюція поглядів лідерів української еміграції на запровадження національного податку. Виявлено проблеми у справі сплати емігрантами національного податку.

Ключові слова: еміграція, оподаткування, податок, Румунія.

В статье говорится о системе налогообложения межвоенной украинской эмиграции в Румынии. Показана эволюция взглядов лидеров украинской эмиграции на внедрение национального налога. Рассмотрены проблемы уплаты эмигрантами национального налога.

Ключевые слова: эмиграция, налогообложения, налог, Румыния.

This article is about system of taxation of inter-war Ukrainian emigration in Romania. It reflects evolution of sights of leaders of the Ukrainian emigration on introduction of the national tax. There are also revealed problems in payment by the emigrants of the national tax.

Key words: emigration, taxation, tax, Romania.

Внаслідок поразки Української революції 1917 – 1921 рр. за межами України опинилася велика кількість наших співвітчизників. З-поміж них – військовополонені колишньої російської армії, інтерновані вояки армій УНР і ЗУНР, політичні і громадські діячі, урядовці і співробітники державних установ, дипломатичних представництв, торговельних і кооперативних інституцій, інженерно-технічна і творча інтелігенція, викладачі вищих і середніх шкіл, студентська й учнівська молодь, біженці від більшовицького терору. Переважна їх більшість залишила Україну через політичні обставини.

У міжвоєнний період українська еміграція перетворилася на складне суспільно-політичне і соціокультурне явище. Її вивчення було започатковане ще у 20-х рр. XX ст., коли з'явилися перші праці С. Пет-

люри і М. Шаповала про стан і перспективи еміграції, публіцистичні праці В. Винниченка, К. Мацієвича, В. Липинського, О. Лотоцького, В. Прокоповича та інших.

Впродовж останніх двох десятиліть вивчення міжвоєнної української політичної еміграції поглибилися. Вона досліджується на рівні Європи та її регіонів (Центральна і Західна Європа), окремих країн (Австрія, Німеччина, Польща, Чехословаччина, Югославія), політичних течій (ліберально-демократична, соціалістична, монархічна та націоналістична), партій і організацій (УРДП, УСДРП, УПСР, ОУН), соціальних груп (студенти, військові, інтерновані), сфер діяльності (культурна, наукова, освітня), преси, окремих громадських організацій (Український громадський комітет, Українське товариство прихильників Ліги Націй та ін.), громадсько-політичних діячів еміграції (Н. Григорієв, М. Грушевський, Д. Донцов, Д. Дорошенко, А. Животко, М. Шаповал, С. Петлюра та ін.), архівних центрів еміграції тощо. Якщо головні центри еміграції у Німеччині, Польщі, Франції та Чехословаччині вже знайшли певне відображення у науковій літературі [10; 15; 16; 18], то дослідження її периферійних осередків (Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Туреччина та інші) лише розпочинається.

Проміжне місце між цими двома групами країн перебування еміграції займала Румунія. Діяльність окремих громадських організацій еміграції [3-5] та її політичних лідерів [1-2; 6-8] в цій країні вже висвітлювалася в науковій літературі, проте поза увагою дослідників залишається питання фінансового забезпечення діяльності української еміграції. Саме тому автор ставить собі за мету окреслити основні ідеї щодо системи самооподаткування еміграції та її реалізацію в Румунії, акцентуючи увагу на сплаті нею національного податку.

Уряд УНР, що в перші роки еміграції перебував у Польщі, опинився у складній ситуації. Ті грошові кошти, які він устиг вивезти за межі України, швидко танули. Бракувало грошей не тільки на утримання самого уряду, але і його дипломатичних представництв. І якщо спочатку перебування в еміграції вважалося тимчасовим і передбачалося, що Уряд УНР невдовзі повернеться в Україну, то після провалу II Зимового походу частин Армії УНР ця ідея стала примарною. В Уряді УНР висловили ідею про запровадження податку для емігрантів. У квітні 1922 р. керівник Міністерства фінансів В. Приходько надіслав міністру внутрішніх справ листа з пропозицією розглянути питання про реєстрацію біженців – громадян України та обкладання їх національним податком [22, арк. 1]. Передбачалося, що оподатку-

ванню підлягатимуть громадяни старше 21 року (окрім безробітних і студентів), розмір оподаткування – 6% від заробітку у валюті країни перебування емігранта [21, арк. 3-5]. Проте наступного місяця комісія МВС визнала, що реалізація цієї ідеї неможлива через розпорошення емігрантів по всій Європі, їхнє скрутне матеріальне становище і негативне ставлення до Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) більшістю з них. Незважаючи на це, Український центральний комітет у Польщі опублікував у пресі звернення до емігрантів про необхідність запровадження національного податку [15, с. 172-173]. Навесні 1923 р. на сторінках преси обговорювалося питання про національний податок. Воно розглядалося у контексті “об’єднання й організації еміграційних сил по перше – для правового захисту та матеріальної підтримки наших громадян, які відчувають нужду, по друге – для задоволення культурно-громадських потреб еміграції та по третє – для допомоги політичним чинникам в їх праці та боротьбі за українську державність” [19, с. 73].

Питання запровадження системи оподаткування еміграції обмірковував і Голова Директорії УНР Симон Васильович Петлюра. Ідеї та поради у цій справі йому надавав голова Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР в Румунії, економіст, агроном, професор Кость Адріанович Мацієвич. У листі від 17 квітня 1923 р. К. Мацієвич писав, що ідея самооподаткування знайшла прихильне ставлення з боку української еміграції в Румунії. Місцеві емігранти “призвичаїлися до неї, бо ми чимало наших справ проводимо за рахунок оподаткування і добровільних даток (внесків – *В.В.*) наших громадян. Свято незалежності України, бюлетені, деяка благодійна допомога і т. ін., все це робиться за рахунок громадських коштів. Місія лише розпочинає справу своїм внеском, а всі останні видатки лягають на самооподаткування, так що ідея ця зустрине, я гадаю, цілком свідоме відношення” [11, с. 66].

Голова НДМ УНР в Румунії ставив питання про самооподаткування у контексті зміни системи керівництва еміграцією. Кость Адріанович пропонував розмежувати діяльність установ, які збиратимуть податки, і тих, які використовуватимуть їх. Він зауважив: “Нам тут пощастило зберегти авторитет і нашого Уряду, і Місії, але я певен, що коли б ми замість того, аби переводити за рахунок оподаткування окремі галузі праці, перевели на нього утримання Місії, то з цього нічого б доброго не вийшло. Навпаки, ми загубили б і свій авторитет і викликали б серед громадянства розбіжність і роз’єднання” [11, с. 68]. Якби пропозиція оподаткування виходила від тогочасного Уряду

УНР, то з того нічого не вийшло б, оскільки від сплати податку ухилилися б гетьманці, прихильники Українського громадського комітету і повстанці.

З ініціативи К. Мацієвича питання про запровадження національного податку обговорювалося у колах української еміграції в Румунії та на сторінках Бюлетеня при Пресовому бюро НДМ УНР в цій країні. Так, у статті, опублікованій у Бюлетені, Кость Адріанович доводив необхідність не тільки об'єднання української громадськості, але й її економічної мобілізації у формі самооподаткування. Він сформулював загальні принципи втілення цієї справи:

а) пропозиція щодо самооподаткування повинна бути висунута ініціативною групою у складі представників різних груп і територій України, які мали б високий і безперечний авторитет серед української громадськості;

б) шляхи реалізації системи повинні розробити місцеві з'їзди емігрантів, а затвердити їх – загальний з'їзд;

в) керівництво справою, питання розподілу коштів від самооподаткування повинні належати повноважному Українському Центальному Комітету, обраному всією українською громадськістю;

г) самооподаткування може мати успіх лише за умови витрати зібраних коштів на культурно-просвітні та благодійні цілі, політичні акції, які реалізують ідею української державності і не викликають заперечень з боку різних політичних угруповань української еміграції;

д) до того часу, поки справа самооподаткування остаточно не вирішиться, зібрані кошти використовувати для зміцнення місцевих осередків української еміграції;

є) до справи можна залучити й українців окупованих територій (західноукраїнських земель);

ж) слід визначити і місце перебування Українського Центрального Комітету. Це, на думку К. Мацієвича, могла б бути Прага [24, арк. 15-15зв].

У листі від 19 липня 1923 р. Кость Адріанович писав Симону Васильовичу про важливість використання у справі переведення оподаткування кредитних кооперативів еміграції. Йшлося про тільки-но створене І Українське ощадно-позичкове товариство "Згода" у Бухаресті. Започаткування таких кооперативів у всіх країнах перебування еміграції полегшило б не тільки справу стягнення податку, наповнення національного фонду, але й формування мережі пов'язаних між собою кредитних організацій еміграції [11, с. 83].

Вперше національний податок було запроваджено українською еміграцією у Польщі. Це здійснив І. Делегатський з'їзд української еміграції, що відбувся 15 – 18 серпня 1923 р. у Варшаві. Національний податок складався з двох частин: одноразового податку, що сплачувався одноразово кожним емігрантом для вияву своєї приналежності до українського громадянства на еміграції, та прибуткового податку, що сплачувався щомісяця українським емігрантом, який “одержує платню на сталій службі чи роботі або заробляє гроші різними комерційними та іншими прибутковими операціями чи підприємствами”. Розмір одноразового податку для безробітних і незаможних осіб дорівнював 1/8 частині польського златого, для заможних і тих, хто мав заробіток, – 2% від їх місячного прибутку (заробітку), розмір прибуткового податку – 2% від місячного прибутку [14, с. 148-149].

К. Мацієвич відіграв визначальну роль у скликанні та роботі І Конференції української еміграції в Румунії, що відбулася 15 – 17 вересня 1923 р. у Бухаресті. Ним були виголошені дві програмні доповіді “Утворення Всеукраїнського національного центру” і “Самооподаткування української еміграції”. З резолюції по другій доповіді випливало, що, по-перше, ідея самооподаткування на українську національну справу – важливе завдання еміграції, по-друге, реалізація її в життя і заснування за рахунок податку Українського національного фонду свідчить про національну вихованість і політичну зрілість українського громадянства, по-третє, самооподаткування поширюється на кожного громадянина і проводиться за прогресивною шкалою прибуткового податку. Громадяни, які відмовляються від його сплати, залишаються поза межами українського суспільства, не повинні прийматися до українських установ і підлягають бойкоту. По-четверте, кошти з оподаткування повинні витрачатися лише на благодійні та культурно-освітні потреби, політичні завдання загальнонаціонального значення. По-п'яте, розподіл коштів від податку, керування справою самооподаткування у всеукраїнському масштабі повинні здійснюватися повноважним Центральним Українським Комітетом, обраним усім українським громадянством, яке сплачує цей податок через місцеві з'їзди та конференції [13, с. 173].

Відповідно до цих принципів, українська еміграція в Румунії розпочала справу самооподаткування на таких засадах. Починаючи з 1 жовтня 1923 р., кожний український громадянин у Румунії підлягав сплаті національного податку, який вноситься за рік наперед. Податок за 1923 р. сплачувався до кінця 1 січня 1924 р. в такому роз-

мірі: громадяни, які зароблять до 15000 леїв на рік, вносять 50 леїв, 15000-25000 леїв – відповідно, 80 леїв, 25000-30000 – 120 леїв, 30000-40000 – 150 леїв, 40000-50000 – 200 леїв, 60000-75000 – 300 леїв, 75 тис. і вище – 500 леїв. З 1 січня 1924 р. норма податку подвоювалася. Податок потрібно було внести протягом перших шести місяців кожного року. Кошти від податку надходили до Громадсько-допомогового комітету (ГДК), обраного конференцією еміграції. Збір податку здійснювався особами, спеціально призначеними комітетом, які надсилали його з відомостями про матеріальне становище кожного оподаткованого громадянина. Фінансове становище і розмір податку для кожного громадянина встановлювався на підставі написаної ним особисто декларації. ГДК міг витрачати для місцевих потреб дві третини зібраних коштів, подавши про це звіт конференції еміграції, одна третина залишалася нерухомою до утворення національного фонду, куди вони і мали б бути переведені [13, с. 174].

У листі від 3 жовтня 1923 р. К. Мацієвич писав С. Петлюрі про результати запровадження національного податку серед українських емігрантів у Румунії: "з оподаткуванням ми теж поводимося дуже обережно і на перший раз взяли мінімум. Правда були пропозиції побільшити ставки в 2-5 разів, але я рішуче протививсь цьому і моя думка взяла перевагу. Зате я певен, що податок буде виплачений, а не залишиться на папері. Ми також пішли трохи даліше Вас в справах загального характеру, ухваливши постанови про загальний емігрантський центр. З мого погляду це необхідна умова успіху справи оподаткування. Без якоїсь дальшої перспективи національного характеру ніхто платити не буде" [11, с. 91].

Невдовзі після конференції Громадсько-допомоговий комітет розпочав роботу. Державної реєстрації емігрантів у Румунії не було, цим займався ГДК. До кінця 1923 р. на облік стало близько 500 осіб, з яких 300 заповнили анкети на отримання "Білета де шедере ін цара" (документ на право проживання). За три останні місяці 1923 р. до скарбниці ГДК надійшло 40508 леїв, у тому числі національного податку – 16590 леїв, податку за отримання документів – 23090 леїв, різних прибутків – 828 леїв. З цієї суми витрати на секретаріат склали близько 3325 леїв, секції – 3564, утримання членів Комітету – 18350, підтримку управи з фізичного виховання – 2000, безповоротну грошову допомогу – 370, безпроцентні позички – 2540 леїв та інші. Крім того, у скарбниці залишалися 7552 леї готівкою [24, арк. 65-67]. На сторінках преси публікувалися рішення українських громад про сплату

національного податку. Так, збори групи емігрантів, які працювали на паперовій фабриці в Бакеу, постановили сплатити національний податок не пізніше 1 грудня 1923 р. Першими це виконали І. Запорожченко, В. Моргуненко-Немцов та В. Топчій [24, арк. 46].

Наступні конференції української еміграції у Румунії також приділяли увагу питанню самооподаткування. На 1 вересня 1925 р. ГДК вже зареєстрував 1138 осіб, з яких 80% українців, 18% євреїв, 2% представників інших національностей, а на літо 1929 р. – близько 3 тис. [18, с. 20]. У звіті ГДК на III Конференції зазначалося, що норми податку залишалися ті, що були у 1924 – 1925 рр., проте деякі емігранти намагалися сплачувати податок мінімального розміру. Конференція доручила Комітету організувати контроль у цій справі. У резолюції зазначалося, що ухилення від сплати податку є доказом “коли не ворожости, то байдужости” до боротьби народу за самостійну Україну, “всі особи, які не внесли до цього часу і не внесуть до 1 січня 1926 р. жадного національного податку, мають бути виключені з лав організованого Українського Громадянства. Списки цих осіб мають бути опублікованими до загального відома Української Національної Сім’ї” [9, с. 28-29].

У 1925 р. до скарбниці ГДК разом із залишками за минулий рік у сумі 16132 леї 40 бань надійшло 208882 леї 65 бань. З цієї суми на національне самооподаткування припало 145499 леїв. Між іншим, 40% суми національного податку (58270 леїв) було сплачено євреями. За цей же рік витрачено 187377 леїв 15 бань. На 1 вересня 1925 р. готівкою у скарбниці Комітету залишалось 21505 леїв 50 бань. Українська еміграція в Румунії була єдиною, яка створила національний фонд. Його сума дорівнювала 20000 леїв. З жовтня 1923 р. по 1 вересня 1925 р. всього було нараховано 240 тис. леїв національного податку, проте велика заборгованість по ньому емігрантів не сприяла збільшенню суми національного фонду [25, арк. 9]. Заборгованість ліквідовувалася повільно. Так, у січні 1926 р. до скарбниці ГДК надійшло податку за 1923 р. 160 леїв, 1924 р. – 970 леїв, 1925 р. – 1671 лей, 1926 р. – 1230 леїв [25, арк. 163в].

У жовтні 1925 р. К. Мацієвич переїхав до Чехословаччини, де його ще 1923 р. обрали професором Української господарської академії в Подебрадах. Проте до кінця 30-х рр. він залишався головою ГДК та філії Українського товариства прихильників Ліги Націй у Бухаресті, щорічно декілька разів на рік відвідував Румунію й опікувався справами української еміграції у цій країні, продовжував займатися реа-

лізацією ідеї самооподаткування еміграції. У 1928 – 1931 рр. Кость Адріанович був головою Українського республікансько-демократичного клубу у Празі. 30 травня 1930 р. на засіданні клубу він разом з О. Шульгиним та А. Яковлєвим виголосив доповідь "Головна еміграційна рада і національний податок" [23, арк. 86].

Ідея створення Всеукраїнського національного центру у міжвоєнний період так і не була реалізована, проте локальні об'єднання еміграції існували. У 1929 р. в Празі була створена Головна еміграційна рада (ГЕР), до складу якої увійшли Український центральний комітет у Польщі, Українська генеральна рада в Парижі, Громадсько-допомоговий комітет у Румунії, Українське об'єднання в ЧСР разом з Українським республікансько-демократичним клубом у Празі, представники українських громад Бельгії, Болгарії, Люксембургу, Туреччини, Югославії. Згодом приєдналися окремі громади і громадські об'єднання емігрантів Болгарії, Франції, Китаю (Шанхай), Югославії. Тепер відповідна частина національного податку передавалася на потреби ГЕР, штаб-квартира якої знаходилася у Парижі. Крім того, організації, що входили до складу цієї Ради, сплачували ще й членські внески. Зауважимо, що Кость Мацієвич був членом ревізійної комісії ГЕР. До 1934 р. розмір національного податку дорівнював 10 американським центам з особи, потім – 15 американським центам або 2,50 французького франка [17, с. 24]. Розмір членських внесків Президія ГЕР погоджувала з місцевими організаціями емігрантів. Збір національного податку здійснювався шляхом передачі колективним членам ГЕР спочатку так званих "бон", а потім марок, які у свою чергу поширювалися серед емігрантів [12, с. 15].

Проте внаслідок світової економічної кризи 1929 – 1933 рр., безробіття і важкого матеріального становища емігрантів сплата національного податку здійснювалася повільно і не в повному обсязі, про що свідчать звернення ГЕР до громадян, що публікувалися щороку на сторінках паризького "Тризуба". Якщо у 20-х рр. до неплатників податку ставилися досить жорстко, то на початку 30-х рр. – лояльно. Напередодні VI Конференції української еміграції в Румунії (вересень 1933 р.) ГДК ухвалив таке рішення: "Всякий емігрант, який вніс належний з нього національний податок по 1-ше січня 1929-го року, має право на участь в еміграційній Конференції навіть і в тому випадкові, коли він протягом останніх п'яти років вніс лише частину, або зовсім не вносив національного податку" [20, с. 44]. Саме проблема зі сплатою національного податку стала причиною зміни системи

виборів до ГДК, оскільки напередодні чергової конференції еміграції в Румунії (грудень 1936 р.) тих, хто після попередньої конференції (1934 р.) сплатив національний податок, було лише близько 100 осіб [26, арк. 72зв].

Отже, започаткована 1923 р. у Румунії система самооподаткування української еміграції прямо чи опосередковано сприяла збереженню нею національної ідентичності, оскільки отримані від цього кошти йшли на загальноукраїнські та місцеві потреби, захист прав емігрантів, створення громадських організацій, видавничу діяльність, а це, у свою чергу, давало можливість емігрантам легше адаптуватися до умов життя в іншому політичному, економічному, соціальному, релігійному, культурному та мовному середовищах. Важливу роль у започаткуванні та здійсненні системи самооподаткування українських емігрантів у Румунії відіграв Громадсько-допомоговий комітет і його голова К. Мацієвич. Негативні явища у справі сплати національного податку, що почалися у другій половині 20-х рр. XX ст., були викликані кількома причинами. Головні з них – важке матеріальне становище емігрантів і нереалізована ідея об'єднання всієї еміграції. Перспективними, на наш погляд, є дослідження системи самооподаткування в окремих країнах перебування еміграції і в Європі взагалі, вивчення справи сплати емігрантами інших податків (іноді їх називали внесками), наприклад, на Українську бібліотеку ім. С. Петлюри у Парижі, вшанування пам'яті С. Петлюри, допомогу голодуючим в Україні, Музей визвольної боротьби України, Всеукраїнський національний конгрес, будівництво Українського дому у Празі, Народного дому у Бухаресті тощо.

Джерела та література:

1. Власенко В. М. Кость Мацієвич: штрихи до портрета / В.М. Власенко // Вісник Львівської комерційної академії. Сер.: Гуманітарні науки. – Вип. 4. – Львів, 2002. – С. 67–78.
2. Власенко В. М. Кость Мацієвич на чолі Філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті (1922 – 1925) / В.М. Власенко // Український вимір. 36. матеріалів Міжнар. наук. конф. – Вип. 6. – Ніжин: Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя, Центр гуманітарної співпраці з укр. діаспорою, 2007. – С. 82–85.
3. Власенко В. М. Перша конференція української еміграції в Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) / В.М. Власенко // Українознавство – 2008. Календар-щорічник. – К., 2007. – С. 172–178.

4. Власенко В. М. Філія Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки / В.М. Власенко // Література та культура Полісся: Збірник. – Вип. 38: Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2007. – С. 160–170.

5. Власенко В. М. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції / В.М. Власенко // Сумська старовина. – 2008. – № XXV. – С. 76–84.

6. Власенко В. М. До історії української еміграції в Румунії: Юрій Русов (за матеріалами Національного архіву Чеської Республіки) / В.М. Власенко // Наукові записки. 36. праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Т. 19 (у 2-х кн.). Тематичний випуск: "Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація". – Кн. II. – Ч.1. – К., 2009. – С. 350–359.

7. Власенко В. М. Листування К. Мацієвича з С. Петлюрою 1920 – 1923 рр. як джерело з історії української еміграції в Румунії / В.М. Власенко // Сумська старовина. – 2009. – № XXVI-XXVII. – С. 199–206.

8. Спик Л. І. К.А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч / Л.І. Спик // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 125–135.

9. З нашого життя на еміграції. У Румунії. Третя конференція української еміграції в Румунії // Тризуб. – Париж, 1925. – № 1. – С. 26–29.

10. Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі (1920 – 1939) / О. Колянчук. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. – 278 с.

11. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920 – 1923 рр.) / [Упоряд., вступна стаття і коментарі В. Власенка]. – Суми : ФОП Наталуха А.С., 2009. – 128 с.

12. Од Головної Еміграційної Ради // Тризуб. – Париж, 1936. – № 18. – С. 15.

13. Перша конференція української еміграції в Румунії // Трибуна України. – 1923. – № 5/7. – С. 164–174.

14. Перший З'їзд української еміграції в Польщі // Трибуна України. – 1923. – № 5/7. – С. 137–151.

15. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.) / В. Піскун. – К. : МП "Леся", 2006. – 672 с.

16. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / [Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.]. – Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940) / Керівник тому В.П. Трошинський. – К. : Генеза, 2003. – 720 с.

17. Третя конференція Головної Еміграційної Ради // Тризуб. – Париж, 1934. – № 13-14. – С. 23–27.

18. Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трошинський. – К. : Інтел, 1994. – 259 с.

19. Хоменко О. Національний податок (До еміграційного з'їзду) / О. Хоменко // Трибуна України. – 1923. – № 2/3. – С. 72–74.
20. Хроніка. В Румунії. Зміцнення української еміграції в Румунії // Тризуб. – Париж, 1933. – № 28-29. – С. 43–45.
21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 1092, оп. 2, спр. 715.
22. ЦДАВОВУ, ф. 1092, оп. 2, спр. 798.
23. ЦДАВОВУ, ф. 4376, оп. 1, спр. 2.
24. ЦДАВОВУ, ф. 4465, оп. 1, спр. 157.
25. ЦДАВОВУ, ф. 4465, оп. 1, спр. 158.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 269, оп. 2, спр. 104.

Ольга Каковкіна
(Дніпропетровськ)

УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА БОЛГАРІЇ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Розглядаються основні проблеми існування української діаспори Болгарії протягом ХХ ст. та визначається її місце у розвитку українсько-болгарських відносин у цей час.

Ключові слова: Україна, діаспора, Болгарія, взаємини, розвиток, історія, проблема.

Рассматриваются главные проблемы существования украинской диаспоры в Болгарии в течение ХХ в. и определяется ее место в развитии украинско-болгарских отношений в это время.

Ключевые слова: Украина, диаспора, Болгария, отношения, развитие, история, проблема.

The main problems of the Ukrainian diaspora existence in Bulgaria during the XX century are considered and its place in development of the Ukrainian-Bulgarian relations at that time is define.

Key words: Ukraine, Diaspora, Bulgaria, relations, development, history, problems.

Проблема ролі та місця діаспор у міжнародному житті вже не нова у наукових розвідках останніх років. Маємо значні напрацювання зарубіжних та вітчизняних вчених, де українська діаспора у світі також не залишилася поза увагою. З-поміж значної кількості праць звернемо увагу на дисертаційне дослідження Н. Горбатюк, яке базується на сучасних методологічних досягненнях у царині вивчення діаспор [4].

Україну та Болгарію пов'язують тривалі історичні зв'язки, внаслідок чого на теренах обох держав сформувалися національні анклав. Та якщо на сьогодні болгар в Україні налічують біля 205 тис. осіб (за переписом 2001 р.) і болгарська спільнота України є найбільшою у світі, українців у Болгарії – біля 2,5 тис. Вважаємо, такі нечисленні етнічні громади, які, як правило, не демонструють такого інтенсивного життя та можливостей реалізації своїх національних інтересів поряд із значними за чисельністю діаспорами, мають стати окремим пред-

метом дослідження, зважаючи на умови існування, самозбереження, інтегрованості до суспільства країни проживання.

З-поміж досліджень сучасних вітчизняних вчених, варто відзначити, працю В.В. Павленко, яка вперше в історіографії виокремила етап українсько-болгарських взаємин 1918 – 1939 рр. для дослідження, з розділом, присвяченим українській еміграції в Болгарії [20]. Залучення значного архівного матеріалу дозволило авторці створити уявлення про життя української спільноти в Болгарії, хоча деякі питання не знайшли відповіді через невикористані джерела, пов'язані із зарубіжним українством та розвідок вчених діаспори. Наприклад – суперечки в українських товариствах, вплив проводів УНР та ОУН на їх діяльність. У зв'язку з цим варті уваги публікації А. Кентія [12], В. Власенка [3]. Почасти освітню діяльність болгарських українців поряд з іншим закордонним українством розкриває О. Вагіна [1], поглиблюючи цей напрям розвитку еміграції, започаткований С. Наріжним [17]. У дослідженні Ю. Тимошенка, присвяченому українсько-болгарським відносинам 90-х рр. XX ст. українці Болгарії не стали предметом висвітлення [26]. З-поміж болгарських українців спроби узагальнити історію та діяльність української діаспори належать її представникам і активістам товариства “Мати Україна” А. Якімовій [28-32], В. Жуківському [8-11], В. Драгулевій [7].

Російська історіографія, яка має значний доробок у царині дослідження російської еміграції, зокрема на Балканах, зважаючи на російську – імперську самоідентифікацію більшості емігрантів, проблему українства Болгарії практично не виокремлює. Тільки останніми роками тема українства в Болгарії з'явилася у розвідках болгарських вчених. Так, на перетині українсько-болгарського наукового діалогу перебувають постаті І. Шишманова, М. Драгоманова, М. Арнаудова та М. Парашука. Опрацювання архіву останнього українським письменником Д. Степовиком у середині 1980-х рр. спричинило появу книги [24]. В. Москаленко і Е. Хакова підготували каталог документів з болгарських архівів, присвячений українській еміграції після Першої світової війни [27]. Драгоманівські конференції, що вже кілька років поспіль проводяться у Болгарії, стали полем спілкування українських і болгарських вчених, аматорів-дослідників, засобом активізації інтересу до українства та водночас його консолідації.

Переважає більшість болгарських істориків, фахівців з еміграції 20 – 30-х рр. XX ст. – Ц. Кьосева [15], Л. Спасов [23], Д. Даскалов [5] та ін., говорять тільки про російську еміграцію. Тема українсько-

болгарських взаємин взагалі перебуває на периферії дослідницьких зацікавлень. У каталозі публікацій, присвячених російській еміграції, що вийшли протягом 1886 – 2006 рр. [21], тільки 1, присвячена М. Парашуку [18] та кілька – М. Драгоманову. Певним виключенням стала поява дисертації І. Манасієвої, присвяченої відносинам УНР та Болгарії [16].

Отже, на сьогодні не маємо узагальненої історії української громади в Болгарії, що, звичайно, ускладнює з'ясування її ролі та місця в українсько-болгарських відносинах. Основна увага вчених зосереджена на подіях 20 – 30-х рр. XX ст. Маємо на меті визначити основні віхи історії діаспори у контексті взаємин України і Болгарії у новітній час, у XX ст., коли власне в Болгарії з'являється українська громада, здатна реалізувати свої національні прагнення та проблеми її існування, можливості її перетворення на чинник відносин двох народів і держав. При цьому мова має йти про діаспору як певне поле, предмет для українсько-болгарського діалогу.

Формування української спільноти на теренах Болгарії у новітній час пов'язують, як правило, з ім'ям відомого українця – Михайла Драгоманова, який у 1889 р. на запрошення міністра освіти Болгарії став викладачем новітньої історії Вищої школи у Софії, заклавши підвалини українознавчих студій в Болгарії та створивши осередок, навколо якого почали гуртуватися українці та їх прихильники. З-поміж них варто назвати І. Шишманова, одруженого на доньці М. Драгоманова, світогляд якого формувався під впливом видатного українця. Та знову ж таки, М. Драгоманов не був першим українцем в Болгарії – шляхи до неї торували численні попередники, перебування яких у Болгарії готувало ґрунт для консолідації українства, хай і нечисленного. Тож говорячи про етапи формування української діаспори, варто виокремити і поодинокі проникнення українців, українсько-болгарські зв'язки у форматі російсько-болгарського рівня відносин, зокрема, інтенсивні суспільно-політичні кінця XIX – початку XX ст., внаслідок яких українці осідали в Болгарії.

Варті уваги етапи історії української діаспори в Болгарії, критеріями визначення яких, можна вважати, умови її існування, можливості самозбереження як національної спільноти. З огляду на це, певними рубіжними віхами, на наш погляд, є власне поява численної, порівняно з попереднім періодом, української громади в Болгарії внаслідок подій російської та української революцій у 1917 – 1921 рр., де виокремимо 1918 – 1920 рр., коли українство в Болгарії перебувало під

захистом першого посольства України в Болгарії, 1923 р. – ліквідація Наркомату іноземних справ радянської України, що стало завершенням короткого періоду її самостійного зарубіжного представництва в Софії, вересневе повстання в Болгарії, встановлення дипломатичних відносин з СРСР у 1934 р., 1941 р. – вступ Болгарії до гітлерівської коаліції на початок радянсько-німецької війни, що спричинило розкол в емігрантському середовищі, 1944 р., звільнення Болгарії та початок формування прорадянського уряду, заслання представників еміграції і остаточне закриття товариств 1950 р., наступний етап, так би мовити, латентного розвитку нечисленного українства 50-х – 80-х рр. та відродження національного життя на межі 80-х – 90-х рр. XX ст.

Встановлення дипломатичних зв'язків Української Народної Республіки (далі – УНР) з Болгарією внаслідок підписання договору у Брест-Литовську у 1918 р. започаткувало новий етап відносин між народами – міждержавний. Це, у свою чергу, створило можливості українцям Болгарії через посольство, що існувало протягом 1918 – 1920 рр. відчувати певну захищеність, хоча вирішити нагальні проблеми співвітчизників невелике представництво молодой держави могло почасті.

Нагадаємо, що хвиля української еміграції – цивільної та політичної, яка призвела до збільшення українців на теренах Болгарії, зумовлена жовтневими подіями у Російській імперії, завершенням визвольних змагань українців та білого руху на теренах України. Частина українських політичних сил УНР та залишки Добровольчої армії, подолавши складний шлях до Болгарії, вперше утворюють тут значну емігрантську громаду. Чисельність українців, які почали осідати в Болгарії є різною за даними дослідників. На початок 20-х рр. в Болгарії перебували біля 15 тис. біженців з царської Росії, зокрема 1,5 тис. українців. Понад 500 осіб з них були службовцями установ УНР. Крім того військову еміграцію представляли 24 тис. врангелівців, з яких понад половина – етнічні українці [20, с. 166]. Інші розвідки надають загалом цифру від 36 тис. осіб, маючи на увазі загалом усіх емігрантів з Росії [15, с.17; 22, с.190].

Питання щодо української “білої” еміграції – чи вважати її частиною етнічних українців з імперським світоглядом, для яких Україна сприймалася як батьківщина, які, звичайно, не були презентантами українства ні у сенсі державної ідеї, ні у сенсі носіїв мови, культури. Можна говорити, таким чином, про особливості української діаспори в Болгарії та інших країнах еміграції.

Для більшості болгарського населення Україна та визвольна боротьба українців були терра інкогніта – рівень інформованості був надзвичайно низьким, особливо на периферії. Традиційно, усі мешканці Російської імперії сприймалися як росіяни, з поміж яких не виокремлювали українців (мова іде про пересічного болгарина, не про освічену інтелектуальну чи політичну еліту). Факт встановлення дипломатичних відносин УНР та Болгарії у 1918 р. навряд чи став резонансною подією для усього населення з точки зору розуміння державницьких прагнень українців, а нетривалий період міждержавних відносин тільки позначив перші зрушення в поширенні знань про українство. При цьому відзначаємо активну діяльність українського посольства УНР у Софії, де і мешкала переважна частина українців [20, с. 37-38].

Емігрантська хвиля 1920 р., з численним переважанням російськомовної та проімперськи орієнтованої складової, не змінила ситуації – і українство залишалося фактично невідомим для болгар поза межами їх проживання. Хоча русофільські настрої населення були на користь українцям, які сприймалися як частина російських емігрантів.

Чинники, що визначали ставлення влади – тривалі історичні зв'язки, у межах яких українці загалом (і у контексті російському) сприймалися приязно, уряд Стамболійського з аграрними пріоритетами виказував симпатію до українського населення. Політична та економічна ситуація у Болгарії, обтяжений репараціями, змушений віднайти самий оптимальний варіант збереження статусу на тлі внутрішньополітичної боротьби гальмувала формування послідовної національної політики. Посилаючись на В. Филоновича, ставлення до українців і їх національно-визвольного руху було неоднозначним [2]. Це засвідчують і документи болгарських архівів, опубліковані у згаданому каталозі – зацікавленість болгарської влади провідниками ОУН і УВО, підривну діяльність радянського представника проти українства, спроби білоемігрантів скомпрометувати М. Парашука в очах болгарської влади та співвітчизників [11].

Засобом самозбереження за кордоном ставали національні товариства. Ініціатива їх створення та підтримка належали уряду УНР – саме В. Филоновича вважають повідним організатором українства під крилом УНР [20, с. 167]. Більш радикальна у політичному сенсі ОУН також мала вплив серед емігрантів, хоча і обмежений [12].

А. Якімова, посилаючись на упорядників вказаного Каталогу [27] називає такі українські товариства в Болгарії у 20 – 40-х рр.: Укра-

їнський студентський союз, Товариство “Українська Громада”, Культурно-освітній гурток “Михайло Драгоманов”, Українське культурно-освітнє товариство “Українська Громада в Болгарії”, Товариство українців у Болгарії, Українське гімнастичне товариство “Січ” та Товариство “Український Сокіл”, Українське культурне об’єднання (УКО), Українське земляцтво “Смок”, Союз українських організацій у Болгарії; монархічна організація “Український гурток” (місто Хасково, припинила діяльність у лютому 1923 р.), монархічна група в місті Пловдив, Товариство “Український центральний національно-культурний комітет”; проукраїнські козацькі структури: Товариство “Українське національне козацтво”, Організація “Українське козацтво”, Козацьке культурно-освітнє і добродієнне братство в Софії “Кубанський козацький хутір”, Козацьке культурно-освітнє і добродієнне братство “Союз козаків-націоналістів в Болгарії”, (“Союз козаків-самостійників”, заснований П. Кудіновим в 1934 р.), Організація вільних козаків “Н.С. Рябовол”, Українське національне козацьке товариство “УНАКОТО”, Козацьке культурно-освітнє добродієнне братство “Софійська козацька станиця”, “Разінська козацька станиця”, “Союз козаків в Болгарії”, Українське товариство запорізьких козаків “Тетьман Сагайдачний” в Русе. Більшість головних осередків цих організацій розташовувалися у Софії [32, с. 230].

Головним змістом існування і діяльності товариств (у 1933 р. конгрес в Софії об’єднав 10 українських товариств під назвою “Союз українських організацій в Болгарії”, який з 1935 р очолив Д. Майстренко [20, с. 169]) була консолідація українства через його підтримку у повсякденному житті та збереженні національної ідентичності. Щодо останньої, то саме культурно-просвітницькі заходи мали цьому сприяти. Через товариства та їх діяльність відбувалося формування образу українства у Болгарії, залучення болгар дозволяло розширити їх знання про Україну, зміцнювати зв’язки. Хоча така спрямованість товариств зазнала і критики з боку сучасників. Так, А. Кентій, відзначаючи стан стагнації української політичної еміграції наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., наводить уривок з листа одного з керівних діячів Товариства українських старшин в Чехо-Словаччині В. Прохода від 1931 р.: “Наші еміграційні організації мають сенс свого існування хіба ж для того, щоб робити якісь свята та згадувати діла давно минулих літ” [12].

Певним винятком і прикладом політичної презентації українців стала підтримка співвітчизників під час Голодомору. Акції жалоби та

протесту на знак підтримки поряд з іншими закордонними громадами співвітчизників свідчили про небайдужість до трагедії, демонстрували інформаційну включеність українських болгар до світового простору українства.

Початок дипломатичного діалогу СРСР і Болгарії з 1934 р. призвів до згортання політики лояльності щодо емігрантських організацій, зокрема, українських. Наступним етапом у житті українців Болгарії варто вважати 1941 р. – вступ Болгарії до гітлерівської коаліції та початок війни з СРСР. Нагадаємо, що Болгарія, встановивши дипломатичні відносини з СРСР, фактично їх не поривала. Напад Німеччини одразу зумовив політичну активність колишніх емігрантів – і російських, і українських. Саме ставлення до фашизму та нацистської Німеччини у цей час поляризувало емігрантське суспільство – більша частина покладала надії на визволення та відновлення суверенної України, частина – сприйняла війну як загарбницьку для своєї історичної батьківщини, зокрема, М. Парашук [20, с. 178-179]. Звинувачення у профашистській орієнтації стали основними у ліквідації українських осередків та арешті їх лідерів у 1944 р. [20, с. 184]

На думку В. Жуківського, у комуністичну добу до Болгарії почала прибувати третя хвиля української еміграції, яку умовно можна назвати "шлюбною", тому що основною причиною приїзду був шлюб з болгарським громадянином. В той час, як відомо, болгари вчилися й працювали в Україні. Ця еміграція була переважно російськомовною і після розпаду СРСР у 1991 р. більшість її представників набула громадянство Росії та болгарське громадянство. Одна з причин того, що вихідці з України не стали громадянами незалежної України у 1991 р. полягає в тому, що українське посольство тут почало працювати лише у травні 1993 р. За деякими даними, у 1991 р. вихідців з України тут було 5-6 тис. [8].

Болгарське українство було представлене вузьким колом, де лідерами стали освітяни. Інформативні функції діаспори виконувала приватна двомовна газета "Україна прес" (1994 – 2001), а новим етапом життя болгарських українців варто вважати початок функціонування головного інформаційного каналу – сайту "Українські/Болгарські вісті" у 1998 р. та болгарсько-української фундації "Мати Україна" (Софія) у 1999 р., що кілька років потому стала членом Європейського конгресу українців і посіла провідне місце серед інших товариств, ініціюючи більшість культурно-просвітницьких заходів [8]. Важливо відзначити професійність українського осередку в Софії, усвідомлення

своїєї місії у створенні позитивного іміджу України, про який так багато сьогодні говорять. Інші товариства виникали з 2004 р. в найбільших містах країни – Варні, Бургасі, Добричі і на сьогодні їх налічується 7. У 2003 р. виникла Асоціація випускників українських вузів.

Зважаючи на загалом сприятливі умови національного розвитку, українці Болгарії не стали поки що впливовим важелем у розвитку відносин Болгарії і України на рівні політичного, економічного діалогу. Посилаючись на інформацію В. Жуківського, “жодна із вищезазначених українських організацій не є членом Національної ради з етнічних та демографічних питань при Раді Міністрів Болгарії, бо, як уже йшлося вище, їх лідери не є болгарськими громадянами, а емігрантами з постійним місцем проживанням в Болгарії. Водночас, більшість болгарських громадян українського походження є зросійщеними, української мови не знає або володіє незадовільно, у спілкуванні з багатьма з них відчувається ностальгія за СРСР. Вони не схильні брати активну участь у діяльності українських осередків” [8].

Протягом останнього двадцятиріччя можна спостерігати певні зміни в житті української громади – заснування нових товариств, розширення освітянських та наукових зв’язків, інтеграція до світового українства (варто нагадати про зустріч молодечих організацій “Болгарія – 2010” [13]). Проблемою українців Болгарії є виокремлення з російсько-радянського загалу у свідомості переважної частини болгар та водночас формування дієвого діалогу з Україною, що не обмежується урочистими візитами і зустрічами з нагоди свят.

Отже, українці Болгарії, спираючись на тривалу традицію історичних зв’язків українського та болгарського народу, мають підґрунтя для повноцінного функціонування на теренах Болгарії. Українська діаспора, виконуючи культурно-просвітницьку місію, відкриває Україну для сучасних болгар, для яких, як і для переважної частини європейців і до сьогодні, існує росіянин, мешканець СРСР.

Насамкінець відзначимо, що нечисленна українська діаспора в Болгарії формувалась та існувала в умовах домінування російсько-болгарських, радянсько-болгарських відносин. Нетривалий, але значущий період творення власної державності, сприяв консолідації українства, яке, перебуваючи за кордоном, отримало можливості опертися на цей досвід, апелювати до нього, презентуючи свою позицію владі країн-реципієнтів. Наявність потужних центрів української еміграції в Європі, що координували зв’язок закордонного українства, дозволяли підтримувати життя діаспори. Хоча політичні протиріччя,

труднощі адаптації до нового середовища, матеріальна скрута 20 – 30-х рр. ХХ ст., міжнародне та внутрішнє становище Болгарії послаблювали стан української громади. Згодом радянізація України, ліквідація її самостійного представництва за кордоном унеможлилювали будь-який вплив чи зв'язок з співвітчизниками. Фактична ліквідація легальних умов розвитку національного життя відбулась протягом 1944 – 1950 рр., коли нищення радянською владою української опозиції знайшло відлуння і в Болгарії. У 50 – 80-х рр. зросійщені українці, які приїждять до Болгарії, інтегруються до болгарської спільноти, підтримуючи своє українство почасти тільки на родинному рівні. Зміст і характер "шлюбної" хвилі еміграції варті більш глибокого аналізу поряд з вивченням економічних зв'язків українських і болгарських регіонів. Останні два десятиріччя демонструють певну еволюцію у житті українства Болгарії, де безперечно новим етапом стало його інституційне оформлення. Основною функцією діяльності провідних товариств залишається згуртування української спільноти, освітня, просвітницька, наукова діяльність – саме вони сприяють поширенню знань про українство в Болгарії, налагодженню діалогу з Україною. У цих напрямках українська діаспора поступово стає певним чинником українсько-болгарських відносин.

Дослідницька проблема полягає у створенні цілісної історії української громади в Болгарії через глибокий аналіз усього комплексу джерел, рівноцінної реконструкції усіх етапів її існування, аналізу національної політики Болгарії, а також змісту взаємин України та Болгарії у новітній час, що дозволить вписати в їх розвиток болгарське українство.

Джерела та література:

1. Вагіна О. М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918 – 1939 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т / О.М. Вагіна. – Запоріжжя, 1999. – 18 с.
2. Василь Филонович: "Отношението на българите към украинците като емигранти е добро, а към борбите ни е различно" // [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-Fylonovych.html>
3. Власенко В. Василь Филонович: штрихи до біографії / В. Власенко // Болгарські вісті/Українски вести / [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-Fylonovych.html>
4. Горбатюк Н. П. Роль української діаспори Канади в формуванні українсько-канадських відносин (1991 – 1997 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Одес. держ. ун-т ім. І.І. Мечникова / Н.П. Горбатюк. – Одеса, 1999. – 18 с.

5. Даскалов Д. Бялата емиграция в България / Д. Даскалов. – София : [б. н.], 1997.
6. Діяльність українських громадських організацій в еміграції з приводу голоду в УРСР. Акції протесту громадських об'єднань української еміграції.
7. Драгулева В. Українці в Болгарії у 60 – 80-х рр. XX ст. / В. Драгулева // Матеріали I, II та III наукових конференцій “Драгоманівські студії”. – София : [б. н.], 2008. – 103 с.
8. Жуківський В. Українська громада в Болгарії / В. Жуківський // Болгарські вісті/Українски вести / [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ukrpressbg.com/dia-his-dia060501.html>
9. Жуківський В. Українська громада в Болгарії / В. Жуківський // Матеріали I, II та III наукових конференцій “Драгоманівські студії”. – София : [б. н.], 2008. – 103 с.
10. Жуківський В. Стан української громади (закордонних українців) в Болгарії. Звіт підготовлений для IV Всесвітнього форуму українців та Річної наради Світового конгресу українців (2006) / В. Жуківський // Болгарські вісті/Українски вести / [Електронний ресурс], режим доступу: www.ukrpressbg.com
11. Жуківський В. З каталога “Українська еміграція в Болгарії” – деякі документи / Каталог “Українська еміграція в Болгарії” / В. Жуківський // Болгарські вісті/Українски вести / [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ukrpressbg.com/dia-his-dia060501.html>
12. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920 – 1956. Історико-архівні нариси. – Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920 – 1942. – К., 2005 // [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.lib.oun-ura.org.ua>.
13. Конференція українських молодечих організацій (КУМО). Зустріч української молоді Європи “Болгарія-2010” // Бюлетень Світового конгресу українців – 2010. – Травень. – № 4 – С. 10–11.
14. Коцева О. Запрошуємо до участі в дитячому фестивалі “Веселка” в Болгарії / О. Коцева // Вісник Української Всесвітньої Координаційної Ради. – 2006 / [Електронний ресурс], режим доступу: http://www.uvkr.com.ua/ua/proposals/festval_veselka.html
15. Кьосева Ц. Руска емиграция в България / Ц. Кьосева. – София : Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 2002. – 591 с.
16. Манасиева И. Украинската Народна република и България 1918 – 1920 гг. / И. Манасиева. – София : [б. н.], 2004.
17. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага : [б. в.], 1942. – Ч. 1. – 372 с.
18. Основател на Укратино-българското дружество // Дворянски вестник. – № 3 – 1996. – С. 3.

19. Остапа С. На землі південній – болгарській / С. Остапа // Вісник Української Всесвітньої Координаційної Ради. – 2002 / [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.uvkr.com.ua/...visnyk/uvkr-2002/may/bolgar.html>
20. Павленко В. В. Українсько-болгарські взаємини. 1918 – 1939 рр. / В.В. Павленко – К. : Інститут історії України НАН України, 1995. – 223 с.
21. Руската емиграция в България 1878 – 2006: Библиографски указател / [Сост. Епха Денева, Сергей Рожнов]. – София, 2006. – 112 с.
22. Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей / П.С. Сохань. – К., 1976. – 291 с.
23. Спасов Л. Врангеловата армия в България 1919 – 1923 / Л. Спасов. – София : [б. н.], 1999. – 244 с.
24. Степовик Д. Скульптор Михайло Паращук. Життя і творчість / Д. Степовик. – Едмонтон; Торонто; К. : Вид-во КІУС, 1994. – 227 с.
25. Терзийска Л. Професор Михаил Драгоманов : Юбилейна науч. конф. по повод 150 г. от рождението му. / Л. Терзийска // Език и литература. – XLVII. – 1992 – № 3 – С. 145–148.
26. Тимошенко Ю. О. Українсько-болгарські відносини в 90-х рр. XX ст. : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського / Ю.О. Тимошенко. – К., 2004. – 17 с.
27. Украинската емиграция в България след Първата световна война. Документален каталог / Авторы и съставители В. Москаленко и Емине Хакова. – София : [б. н.], 2000. – 151 с.
28. Якімова А. М. Внесок українців в науку і освіту Болгарії / А. М. Якімова // Друга Міжнародна науково-практична конференція "Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації" (У рамках Конгресу української діаспори) / Збірник доповідей. – Львів, 2008. – С. 341–345.
29. Якімова А. Внесок українців в освіту та науку Болгарії / А. Якімова // Українознавство. – К., 2008. – С. 172–174.
30. Якімова А. М. П. Драгоманов і початки болгарської україністики в Софійському університеті / А. Якімова // Перші міжнародні драгомановські читання: матеріали (30 вересня – 2 жовтня 2003 р.) / [Відр. ред. В.П. Андрущенко]. – К., 2003. – Вип. 1. – С. 264–268.
31. Якімова А. Просвітницька місія української еміграції в Болгарії / А. Якімова // Українознавство. – К., 2007. – № 1. – С. 308–311.
32. Якімова А. Українство в Болгарії / А. Якімова // Українознавство. – К., 2010. – № 2. – С. 227–232.

Андрій Жив'юк
(Рівне)

КОМПАРТІЙНА НОМЕНКЛАТУРА УРСР І ЗАХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРОТИБОРСТВО 40-Х – 60-Х РОКІВ ХХ СТ.

Стаття присвячена аналізу окремих аспектів і методів ідеологічного протиборства компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори в повоєнне двадцятиліття. Зроблено висновок про неспроможність адекватного реагування радянської ідеологічної системи на внутрішні і зовнішні політико-ідеологічні виклики.

Ключові слова: компартійна номенклатура, західна діаспора, ідеологічне протиборство, повоєнне двадцятиліття.

Статья посвящена анализу отдельных аспектов и методов идеологического противоборства компартийной номенклатуры УССР и западной украинской диаспоры в послевоенное двадцатилетие. Сделан вывод о невозможности адекватного реагирования советской идеологической системы на внутренние и внешние политико-идеологические вызовы.

Ключевые слова: компартийная номенклатура, западная диаспора, идеологическое противоборство, послевоенное двадцатилетие.

The paper analyzes certain aspects and methods of ideological opposition of the Ukrainian SSR Communist nomenclature and Western Ukrainian Diaspora during two post-war decades. The conclusion about the impossibility of adequate response of the Soviet ideological system on internal and external political and ideological challenges was done.

Key words: Communist nomenclature, Western Diaspora, ideological opposition, post-war decades.

Впродовж останнього десятиліття в українській історіографії започатковано новий дослідницький напрямок – комплексне вивчення такого історичного явища як компартійна номенклатура. З'явилися праці, де з'ясовується її становище в післяреволюційний і довоєнний

[3; 32; 33] та повоєнний [4-7; 38-40] періоди радянської історії. Автори вказаних публікацій розглядають правлячу верхівку Радянської України, здійснюючи аналіз її статусу, функцій і діяльності, спроектованих виключно на радянське суспільство. Водночас, вагомою складовою самореалізації і самоствердження компартноменклатури була боротьба, яку вона провадила з представниками української еміграційної еліти – політичної, громадської, релігійної, військової, культурної.

Форми і методи цієї боротьби були різними в міжвоєнний і повоєнний періоди. У зверненні Українського центрального комітету в Польщі до української політичної еміграції в справі видання в СРСР амністії для емігрантів, обнародованому 28 вересня 1925 р., вказано: "Існування за кордоном численної української еміграції приносило і приносить окупантській владі на Україні дуже багато поважних турбот. Народ наш знає, що колишні борці за його волю й добробут не склали зброї перед ворогом, а чекають на чужині слушного часу, аби протягнути знесиленим окупацією братам руку допомоги. І ця віра в акцію та допомогу еміграції морально підтримує народні маси на Україні. [...] Еміграція – це сіль в оці совітської влади. Обезсилити й розкласти українську еміграцію, перетягти до себе якнайбільше її представників, було і залишається для большевиків пекучою потребою" [36, арк. 1].

У міжвоєнний період зусилля радянської верхівки спрямовувалися переважно на протидію можливій військовій акції української еміграції та заохоченню її представників до повернення в СРСР-УСРР. Натомість після Другої світової війни центр ваги перенесено в ідеологічну сферу, де радянська номенклатура намагалася довести переваги комуністичного ладу й таким чином, зміцнити своє панівне становище в Україні. Аналізові окремих складових і проявів ідеологічного протистояння компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори в 40-х – 60-х рр. XX ст. присвячена ця стаття.

Центральне місце у вказаному ідеологічному протистоянні посіла проблема "УБН". Ідеологічні кампанії, які здійснювалися компартійною номенклатурою УРСР з метою викриття злочинів "українських буржуазних націоналістів" у 1940-х – 1960-х рр. стали іманентною складовою тодішнього правлячого режиму. Дефініція "український буржуазний націоналізм" упродовж майже як півстоліття визначала основний орієнтир для ведення пропагандистського наступу компартійною номенклатурою: українська самостійність як ідея, українські націоналістичні сили як її оборонці, правлячі кола буржуазних країн

як союзники українських націоналістів. Головний тактичний прийом, застосований радянською пропагандою, полягав у дискредитації самостійницької ідеї шляхом дискредитації її носіїв, що мало досягатися через викриття кривавих злочинів і цілковитого морального виродження націоналістів.

Дослідження, які б з'ясовували причини і складові ідеологічної кампанії проти “УБН” з боку компартійної номенклатури УРСР і протидії їй західної української діаспори відсутні в сучасній українській історіографії, чим зумовлена актуальність нашої студії.

Джерельну базу статті склали документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву у Львові, опубліковані документальні збірки. В якості джерела використані матеріали україномовних періодичних видань, які виходили в УРСР і в західних країнах, зі збірки Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

За ближчого розгляду з'ясовується, що проблема ідеологічного протистояння компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори практично не вивчена. Маємо два окремі масиви інформації (друкованої чи мовленої в ефір) – радянський і діаспорний, які подекуди зачіплюються, переплітаються, відображають реакцію як з одного, так і з іншого боку на пропагандистські закиди супротивної сторони. Однак, до сьогодні залишається невідомим закулісся цих ідеологічних герців, котре здатне пролити світло на їх істинні причини, механізми, технології, наслідки.

Яскравим прикладом політичного, культурного, інтелектуального суперництва радянської і діаспорної сторін може слугувати історичний сюжет, пов'язаний з виданням української енциклопедії. Ще в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр., паралельно з виходом у Львові тритомної “Української загальної енциклопедії” за редакцією І. Раковського, здійснено спробу створити “Українську радянську енциклопедію” (УРЕ) “як пролетарську зброю”. Під головуванням М. Скрипника в Харкові створено редакційну колегію, яка підготувала три з двадцяти запланованих томів УРЕ. Друк першого тому був передбачений на початок 1933 р., але московська цензура заборонила його як націоналістичний. Того ж року М. Скрипник вчинив самогубство, і його наступником став В. Затонський. Виготовлені матеріали були знищені і в листопаді 1934 р. редакцію УРЕ розпущено [31].

Проект 10-томної УРЕ знову виринув у жовтні 1944 р., коли прийнята відповідна постанова РНК УРСР та ЦК КП(б)У і створена голов-

на редакційна колегія. Однак занадто активне розгортання роботи над видавництвом УРЕ на той час не знайшло підтримки в ЦК ВКП(б) і в 1947 р. було припинене [2, с. 216].

Водночас поза межами України розпочалася підготовка "Енциклопедії українознавства" (ЕУ) під редакцією В. Кубійовича, яка, на думку того ж В. Кубійовича і В. Маркуся, стала "здобутком вільних українців і сумлінням вільної науки" [8, с. 4]. Хоч вона була недосяжною для радянського читача, можна стверджувати, що ЕУ, перший том якої з'явився в 1955 р., відіграла роль каталізатора в реанімації проекту УРЕ, що сталося в 1957 р.

18 грудня 1957 р. працю над УРЕ доручено АН УРСР. На чолі створеної головної редколегії став М. Бажан. У 1959 – 1965 рр. у Києві видано 17 томів УРЕ, причому 17 т. цілковито присвячений УРСР, у 1967 р. і 1969 р. видано його російську і англійську версії.

Зміст українознавчих гасел УРЕ узгоджений із заявою передмови, що УРЕ "має показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни" і що вона спрямована проти "насамперед українського буржуазного націоналізму". На думку сучасних дослідників, коли проект УРЕ 1944 – 1947 рр. "міг стати дійсно українським", то через десять років "поступовий процес "канонізації" поглядів на давнє історичне минуле України було викривлено і відображено на сторінках енциклопедії УРЕ за редакцією М.П. Бажана" [2, с. 217].

Представники української діаспори, причетні до видання ЕУ, швидко відгукнулись на появу УРЕ. В першому числі мюнхенської "Сучасності" В. Маркусь порівняв УРЕ з ЕУ і УРЕ з БСЕ (Большой советской энциклопедией). Співставлення перших томів УРЕ і ЕУ привело рецензента до висновку про відсутність в УРЕ значної частини українознавчого матеріалу [9, с. 115-116]. Це ж, між іншим, закинули авторам УРЕ автори БСЕ в рецензії в газеті "Известия" [9, с. 122]. Звернув увагу В. Маркусь, що в анонімній замітці "бандитизм" до "бандитів" віднесено, крім Зеленого, Орлика, Тютюнника, Григор'єва, Махна, ще й Мельника, Бандеру, Боровця [9, с. 120]. Разом з тим, рецензент відзначив позитиви УРЕ – культуру мови і стилю. У підсумку В. Маркусь назвав УРЕ "молодшою сестрою" БСЕ з огляду на однакові оформлення, систему розподілу матеріалу, зовнішню техніку, друк, додавши до цього боязнь авторів УРЕ сказати щось "зайве", наприклад висловити критику антиукраїнської політики царського уряду, чого не остерігалися автори БСЕ [9, с. 121].

Намагання авторів ЕУ нав'язати аргументовану дискусію навколо українських енциклопедичних проектів не знайшло адекватної реакції з радянського боку. Натомість у різних виданнях, контрольованих ЦК КПУ і його номенклатурою, з'явилися лайливі інвективи на адресу українських діячів, причетних до підготовки ЕУ. Так, у львівському журналі “Жовтень”, очолюваному випускником республіканської партійної школи при ЦК КПУ, депутатом Верховної Ради СРСР Ю. Мельничуком [1, с. 3], головний редактор ЕУ В. Кубійович був представлений як гітлерівський вислужник, постачальник “гарматного м'яса” для нацистів, помічник гітлерівського гестапо в Галичині [29, с. 103]. Після такої атестації обговорення достоїнств або ж недоліків ЕУ, за задумом радянської пропаганди, втрачало сенс.

Просто замовчати перед населенням УРСР ті або інші проекти, ініціативи, виступи української еміграції, як це практикувалося в довоєнний період, після Другої світової війни компартійна номенклатура не могла. Починаючи з кінця 1940-х рр. технічний прогрес, зокрема в засобах комунікації, позбавив її такої можливості.

12 грудня 1949 р. з Нью-Йорка уперше пролунала українською мовою програма радіостанції “Голос Америки”. Впродовж наступних десятиліть “Голос Америки” доносив в УРСР інформацію, замовчувану радянською урядовою цензурою. Українська служба цієї американської медіаконпанії працювала за принципом декларації ООН про права людини, реалізуючи право кожного на отримання достовірної інформації. Ведучими першої радіопрограми українською мовою були Є. Приходько, О. Нессіна та І. Колос.

1 березня 1953 р., майже водночас зі смертю Й. Сталіна, починається мовлення радіостанції під назвою “Радіо Звільнення” (з травня 1959 р. радіостанція змінила свою назву на “Радіо Свобода”, котра збереглася досі). Згідно офіційної історії РС, “Звільнення” було задумане “Американським комітетом зі звільнення від більшовизму” як емігрантське радіо, рупор “Координаційного центру антибільшовицької боротьби для звільнення Батьківщини від комуністичної диктатури”. Ця радіостанція вела мовлення мовами народів республік СРСР, а також татарською і башкирською мовами, тоді як створене приблизно у той же час “Радіо Вільна Європа” працювало на соціалістичні країни Європи.

Із самого початку фінансове і адміністративне сприяння роботі радіостанції надавав Конгрес США. Фінансування здійснювалося з американського бюджету через Центральне розвідувальне управлін-

ня США, яке контролювало діяльність радіостанції. Радіопередачі велися з Німеччини: у студії в Мюнхені вони записувалися на магнітну стрічку, потім катушки доставлялися в Лампертгайм, де знаходився радіопередавач.

Українська щоденна програма "Радіо Звільнення" (РС) почала виходити від 16 серпня 1954 р. Вона подавала політичні новини, хроніку українського життя, огляди преси, коментарі про актуальні події в Україні та за кордоном, бесіди з історії України, літературні огляди, релігійні пересилання. Керівниками українського відділу працювали М. Ковальський (1954 – 1955), М. Добрянський (1956 – 1971), А. Ромашко (від 1972 р.).

Усвідомлення небезпеки програшу в ідеологічному протиборстві, яку несло мовлення західних радіостанцій на СРСР, підштовхнуло компартійне керівництво на створення в 1955 р. і розширення мережі їх глушіння, що охоплювала найбільші міста і густонаселені райони. Однак технічні можливості, котрими володів Радянський Союз, не давали змоги ефективно протидіяти мовленню західних радіостанцій на радянські міста, не кажучи вже за сільську місцевість. Відіграв свою роль також програш у часі, допущений радянською стороною.

30 листопада 1954 р. завідувач відділом пропаганди і агітації Рівненського обкому КПУ Бербенець звернувся з листом до завідувача сектором радіоінформації відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ Яровенка. В листі йшлося про те, що "останнім часом прийняття радіопередач Львівської радіостанції на території Рівненської області, особливо в північних поліських районах – Рокитнівському, Зарічянському, Висоцькому, Володимирецькому, Клесівському, Березнівському та інших майже неможливе". Причина вказувалась та, "що на частотах, близьких до частоти Львівської радіостанції *працює декілька закордонних радіостанцій Західної Європи, які дуже прослуховуються (курсив авт.)* і створюють цим самим сильні перешкоди". Бербенець бідкався, що "в зв'язку з цим населення значної частини області майже позбавлене [можливості] слухати передачі Ровенського обласного радіомовлення, яке здійснюється через Львівську радіостанцію", а неодноразові клопотання дирекції обласної радіотрансляційної сітки перед управлінням частот про поліпшення роботи Львівської радіостанції результату не дали. Насамкінець автор листа просив "втрутитися в цю справу і зробити відповідний вплив на УУЧ щодо вирішення цього питання" [34, арк. 4].

17 грудня 1954 р. завідувач сектором радіомовлення ЦК КПУ Яро-

венко підготував довідку щодо листа Бербенця, в якій зазначалося, що “для ліквідації перешкод з боку інших радіостанцій найбільш ефективним заходом може бути переведення Львівської радіостанції на нову хвилю”. *“Але в даний час Міністерство зв’язку УРСР не має можливості видати нову хвилю для Львівської радіостанції, – констатував Яровенко. – Тому Управління уповноваженого Міністерства зв’язку СРСР по УРСР вживає належних заходів, щоб обладнати радіовузли Ровенської області спрямованими антенами, що повинно забезпечити деяке поліпшення приймання передач через Львівську радіостанцію”* (курсив авт.) [34, арк. 3].

З наведеної переписки очевидно, що ні Бербенець, ні завідувач сектором радіомовлення ЦК КПУ Яровенко не давали собі звіту в тому, з якою саме проблемою вони зіткнулися і чим вона загрожує номенклатурній команді, як також не могли в той час вплинути на її вирішення.

Головний акцент у пропаганді радянського способу життя за межами УРСР керівництво КПУ продовжувало робити на друковане слово, використовуючи при цьому “прогресивних” представників української діаспори, з котрими здійснювалася співпраця через Українське товариство культурних зв’язків із закордоном.

В одній зі своїх публікацій у журналі “Жовтень” Ю. Мельничук повідомляв про вихід у Вінніпезі заходами Канадського товариства культурних зв’язків з Україною книжки Василя Свистуна “Моя друга поїздка на Україну”. “В цій книжечці автор, якого лиха доля закинула колись в еміграцію, – зазначає Ю. Мельничук, – розповідає про те, що він бачив, чув, з ким зустрічався, які враження у нього, не тільки як туриста, але й українця викликала ця подорож”. “Признаюся, що я був захоплений феноменальним розвитком України за три роки від часу першої моєї поїздки (в 1954 р.), – цитує автора Ю. Мельничук, – розвитком її індустрії, сільського господарства, державної організації, культури, життєвого рівня” [17, с. 110]. Далі редактор “Жовтня” підкреслює, що навіть націоналістичні “Український голос” і “Українські вісті” “не могли замовчати появи книжки В. Свистуна” [17, с. 111].

Нами не виявлено джерел щодо організації другої поїздки В. Свистуна до УРСР у 1957 р. Навряд щоб вона суттєво відрізнялася від першої поїздки. Про те ж, що довелося “бачити, чути, з ким зустрічатися” під час поїздки до УРСР у 1954 р. редакторів газети “Українське життя” С. Мацієвичу і його супутникові В. Свистуну красномовно

свідчать документи ЦК КПУ. Зауважимо тут, що тижневик "Українське життя" – радянське видання, яке виходило в Торонто у 1941 – 1965 рр. – було поширене серед українських робітників Канади, підтримувало політику СРСР, вело комуністичну пропаганду в Канаді й виступало проти української політичної еміграції.

З метою "підготовки об'єктів у зв'язку з подорожжю" до УРСР С. Мацієвича і В. Свистуна 25 – 31 січня 1954 р. у відрядженні в Тернопільській області побував старший редактор відділу преси і інформації ЦК КПУ А. Герасимов. У доповідній записці, поданій 4 лютого 1954 р., він інформував завідуючого відділом І. Пересаденка, що з 15 районів області відвідав 6: великі снігопади привели в незадовільний стан шосейні дороги, тому їздив саньми. Як на геть непридатне для показу А. Герасимов вказував на село Налужжя Струсівського району (колгосп імені Б. Хмельницького): в страшенно занедбаному стані тваринництво, відсутність тваринницьких будівель, низька урожайність, видано на трудовень по 1 кг 150 гр. зерна і по 60 коп. грішми, село має дуже поганий вигляд [35, арк. 22].

В Тербовлянському районі А. Герасимов оглянув село Сороцьке, *"де живе брат Василя Свистуна Григорій Іванович Свистун"* (курсив авт.). Г. Свистун мав біля 70 років, працював у колгоспі, виробивши за 1953 р. 150 трудовнів, матеріально жив середньо. Старший син і донька Г. Свистуна (тобто племінники В. Свистуна) були засуджені до 15 і 10 років ув'язнення "за зв'язок з бандерівцями", молодший син навчався у Львівському університеті [35, арк. 23].

В цілому А. Герасимов відзначив, що "колгоспи в Тернопільській області слабкі, оплата трудовнів удвічі-втричі нижча, ніж у Чернівецькій, Станіславській, Львівській, Закарпатській областях" (від 1,1 кг хліба і 90 коп. до 2,3 кг хліба і 2 крб. на трудовень) [35, арк. 24]. Автор доповідної резюмував: оскільки відмовити в подорожі неможливо, "потрібно поставити питання про час. *Зараз організувати поїздки найвигідніше, бо це дасть можливість без будь-яких труднощів обмежити кількість запланованих до відвідання колгоспів і сіл, мотивуючи неможливістю дістатися до них, в чому він сам переконується*" (курсив авт.) [35, арк. 25]. Зазначимо, що у В. Свистуна виявилася додаткова "мотивація" задля захоплення радянською дійсністю – з дозволу ЦК КПУ його зарахували заочником юридичного відділу Київського держуніверситету.

"Українському життю" С. Мацієвича була відведена певна роль у кампанії з дискредитації знаного в українській еміграції письменника

і журналіста У. Самчука. Його “публіцистична дуель” з Ю. Мельничуком, і ширше – з радянськими ідеологічними структурами, розгорнулася наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. У 1957 р. в УРСР розпочата широка пропагандистська кампанія з викриття злочинів “українських буржуазних націоналістів”, центральне місце в якій посіла “Дерманська трагедія”. Серед ідеологічних натхненників “бандерівських душогубів” Ю. Мельничуком був названий уродженець цього села У. Самчук. Відповідні публікації Ю. Мельничука та інших авторів [10-15; 18; 27] впродовж 1957 – 1963 рр. регулярно друкувалися на сторінках “Жовтня”. Якесь їх частина дублювалася торонтським “Українським життям”, котре було обране, очевидно, як з огляду на заангажованість його редакції, так і через те, що У. Самчук мешкав саме в цьому канадському місті.

Перші нападки на себе У. Самчук зустрів досить болісно, про що свідчать його відповіді Ю. Мельчукові в провідній газеті американських українців “Свобода” [24; 26]. На захист У. Самчука і митрополита Мстислава виступила редакція “Свободи”, упіймавши Ю. Мельничука на вигадках і пояснивши появу його статей тривогою Москви “поширенням і поглибленням українського націоналізму в окупованій нею Україні” [28].

У відповіді У. Самчука влучно спостережено технологію роботи компартійних “ідеологічних кілерів” на кшталт Ю. Мельничука: “Тож треба було їздити до Канади, з Канади треба було слідкувати, де я мешкаю, з ким і про що розмовляю, куди й для чого їжджу, як і де мене приймають, поминаючи студіювання спеціальних, без сумніву, закритих архівів, як також переречитування всього мною написаного і виданого доробку з найдрібнішими статтями, замітками, критикою включно”. Водночас, не бажаючи полемізувати з опонентом “нашими звичними, логічними, розумними засобами” він поймає того “музиком з дубиною”, “бідним чуком з “Жовтня” [24], “невінним животним”, “гряззю Москви”, “клоуном, хамом і дурнем в одній подобі”, а написане ним “кволим, малахольним, з браком лайки, терпцю і постави”. “Нещодавно державний секретар ЗДА Джон Фостер Доллес, – підсумовував У. Самчук, – у одному інтерв’ю висловився: “вони мене лають, бо вони добре знають, що я їх знаю”. Ми не займаємо таких високих становищ, як Доллес, але сміємо твердити, що знаємо вас не менше від Доллеса, а саме тому ви на нас так спазматично реагуєте” [26].

На початку 1960-х рр. компартійна номенклатура перенесла “бо-

йові ідеологічні дії" на чужу територію. 6 грудня 1961 р. у Нью-Йорку відбулися збори представників "прогресивних організацій американських українців" зі штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Коннектикут, Массачусетс, на яких були присутні також "представники прогресивних організацій російської еміграції і прогресивної американської громадськості". Присутній на них від імені Урядового республіканського шевченківського ювілейного комітету Ю. Мельничук, який перебував у Нью-Йорку в складі делегації УРСР на XVI сесії Генсамблеї ООН, вручив представникам Ліги американських українців пам'ятну медаль, встановлену на честь 100-річчя з дня смерті Шевченка [16, с. 131].

З цієї нагоди Ю. Мельничук виголосив промову, де, між іншим, застеріг присутніх від вилазок "українських буржуазних націоналістів", котрі "прикриваючись фальшивими лозунгами людинолюбства, всіляко залицяються до української еміграції". "Вони аж впрівають, шукаючи наївних, яких можна було б заманути в табір ворогів українського народу, – ідентифікував Ю. Мельничук можливих інакодумців. – Заради цих своїх підступних і ганебних намірів вони спекулюють навіть світлим ім'ям Тараса Шевченка" [16, с. 134]. Закінчив свій виступ Ю. Мельничук священною максимумою української компартноменклатури: "Націоналісти одурманюють подекуди народ, а історія тим часом крицево ствердила, що немає другої України, крім Радянської України" [16, с. 136].

У тому ж 1961 р. для участі у Всекрайовому шевченківському фестивалі в Канаді було надіслано потужний інтелектуально-пропагандистський "десант" з УРСР, куди увійшли Л. Дмитерко, П. Воронько, О. Іваненко, С. Бухтяк, Є. Корнієнко, Л. Каллаш з Києва, В. Чумак зі Станіслава, І. Вільде, Д. Павличко, Р. Братунь, Д. Цмокаленко зі Львова [37].

Реагуючи на радянську "пропагандистську інтервенцію" до США й Канади, У. Самчук сформулював власну візію українства в атомну добу: "безмовні маріонетки з назвою делегації УССР" у будинку Об'єднаних Націй у Нью-Йорку contra "добре організована і діяльна частина того народу у вигляді свободних національних груп і спільнот без державного оформлення" в широкому світі [23, с. 2]. Завдання діаспори – "бути максимально активними в процесі інтелектуального культуротворення". "Хочемо і мусимо догнати, і не лише догнати, але й перегнати... Америку в самій Америці" (*курсив авт.*) [23, с. 3], – перефразував У. Самчук відоме компартійне гасло, вперше вжите

в 1917 р. В. Леніним й повторене в 1957 р. М. Хрущовим, який закликав радянський народ “наздогнати і перегнати Америку за всіма економічними показниками”, а також побудувати комунізм до 1980 р.

З квітня 1964 р. У. Самчук, на запрошення газети “Свобода”, став її провідним публіцистом, періодично (2 рази на місяць) публікуючи там свої статті і коментарі. Представляючи автора, редакція “Свободи” назвала його “проникливим знавцем й аналітиком українського життя й українських відносин”. Співпраця У. Самчука зі “Свободою” мала б, на погляд редакції, “збагатити українське суспільне життя й політичну думку” [30].

Виступи У. Самчука на сторінках “Свободи” засвідчили його еволюцію від болісної рефлексії на радянську пропаганду, спричинену особистими образами і порахунками, до концептуалізації бачення радянської дійсності, сконденсованої в афористичній інтерпретації ключових компартійних ідеологем: “доженемо і переженемо Америку”, “боротьба/битва за хліб”, “нова історична спільність – радянський народ”, “союз братніх народів, братній російський народ”, “справжня радянська людина”, “партія – наш рульовий”.

“Недостача “хліба нашого щоденного” за панування комуністичної партії, – резюмував У. Самчук у статті “Цар-голод”, – стала, “парафразуючи відомий маніфест Карла Маркса, марою, яка ось уже скоро півстоліття бродить всюди там, де всевладно господарять доктрини творців тієї дивовижної системи”. *“Боротьба за хліб (курсив авт.)* ставала їх другою природою, – продовжив автор, – ставала основною проблемою їх буття, яка з безнастанною послідовністю виповняла весь їх час. [...] Не допомогла баяда про кукурудзу, не допомогли цілинні землі, не допомогли п’ятилітки і семилітки... На сорок п’ятому році „перемог пролетаріату” знов таки постала проблема: або “справжній син народу” Нікіта Сергійович вернеться до проклятих часів “культу особи” і змусить свій народ вмирати з голоду, прославляючи “щасливе і радісне життя”, або звернеться він до тричі проклятих капіталістів за рятунком... Хрущов вибрав цей другий шлях, і сотні мільйонів тонн канадійської та американської пшениці поплили через синій океан до берегів “країни рад і соціалізму”. Насамкінець письменник ставив сакраментальне питання: “Чому справді, як якесь суворе математичне правило, скрізь там, де вселяється комунізм, автоматично зникає хліб?” [25].

На візит до Канади радянської сільськогосподарської делегації на чолі з міністром І. Воловченком У. Самчук відгукнувся статтею

"Дядя Митяй і дядя Миняй", де міркував: "Як довго прийдеться їм оглядати господарство ЗДА, Канади, Данії, щоб прийти до висновку, що господарством мають займатися не Манілови й Собакевичі з партії, а землевласники-господарі, коли двісті мільйонів населення СССР хоче бути ситим" [20].

У 1961 р., виступаючи на XXII з'їзді КПРС, М. Хрущов проголосив: "У СРСР склалася нова історична спільність людей різних національностей, які мають спільні характерні риси – радянський народ". Термін миттєво був перетворений партноменклатурою в ідеологічне кліше. У. Самчук зреагував: "Партійний з'їзд виносить постанову про злиття націй в одну *"советську" націю (курсив авт.)*, і справа вирішена. Українська мова поза законом, видана на розтерзання, засуджена на небуття". "Чи воля партії (читай Хрущова) справді аж така всемогутня? – запитував оглядач і стверджував. – Ніяка Україна – русифікована чи "українізована" – не буде "братньою" в союзі республік, як довго вона не буде рівноправною. [...] Хто знає, чи і цей дев'ятий вал русифікації не спричинить ще більшого гону "союзних" народів до відокремлення і незалежності" [19].

Не обійшов увагою У. Самчук і вислів Л. Троцького "союз братніх радянських республік", який у тексті гімну СРСР 1943 р. трансформувався в "союз непорушних вільних республік". Однак у цьому союзі "братніх" і "вільних" республік не всі виявилися рівними: "Засадничо, за К. Марксом, "пролетаріят не має батьківщини", але в конкретному випадку "рідній Москві" зроблено маркантний виїмок і названо її "столицею батьківщини світового пролетаріату" з її "рідною мовою Леніна" [22]. Що ж до українського народу, то "народ, який історично і довготривало входив у склад імперії, – провадив уявну полеміку оглядач "Свободи", – який ту імперію співтворив, який вклав до того діла величезну кількість своєї енергії, свого генія, своєї крові й майна, і якому відмовляється права на рівні привілеї з тієї праці, – такий народ ніколи не може бути *"народом братнім" (курсив авт.)*, а лиш підвладним, а тим самим потенційно небезпечним" [21].

По-власному реконструював У. Самчук історію виникнення типу "радянська людина": "Господаря змінили. Його випекли гарячим залізом до сьомого покоління. Його місце всевладно зайняв наймит у тих його різних виглядах – кар'єрист, лінюх, бюрократ і взагалі *справжня советська людина (курсив авт.)*, яка, одначе, як вогню, уникала колгоспу, а як попадала до нього, то виключно на тепле місце якогось "представника партії". Що ж до самої "партії – нашого ру-

льового” (вислів з’явився у пісні “Зовет на подвиги советские народы Коммунистическая партия страны”, написаній до XIX з’їзду ВКП(б) у 1952 р.), то й тут письменник віднайшов альтернативний афоризм: “Партія – це те слово, яке зачарувало, заморозило землю і обернуло її в невразливий камінь” [25].

Висновок нашої ретроспекції щодо ідеологічного протиборства компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори зведемо до ключового положення: в цьому протистоянні діаспорна сторона вважала за потрібне акцентувати на принципових, засадничих розходженнях з радянською ідеологією і практикою, піддаючи їх аналітичній препарації; натомість улюбленим прийомом ідеологів з-поза “залізної завіси” було, уникаючи дискусії по суті, очорнення і дискредитація конкретних носіїв супротивних поглядів. І ще: радянська ідеологічна машина, хоч і завзято, проте часто навздогін, заледве реагувала на внутрішні (повернення із ув’язнення та вислання сотень тисяч українців) і зовнішні (вихід “Енциклопедії українознавства”, здійснення радіомовлення на територію УРСР, спорудження пам’ятника Шевченкові у Вашингтоні тощо) політико-ідеологічні виклики.

Джерела та література:

1. Від ЦК КП України, Президії Верховної Ради Української РСР та Ради Міністрів Української РСР // Жовтень. – Львів, 1963. – С. 3.
2. Демиденко Т. Маловідомі сторінки з історії української енциклопедисти: спроба відродження проекту УРЕ у 1944 – 1947 рр. / Т. Демиденко // Український історичний збірник. – Вип. 12. – К., 2009. – С. 215–224.
3. Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917 – 1938 рр.): Монографія / М. Дорошко. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
4. Крупина В. Влада радянської України в оцінці громадян (друга пол. 1940-х – поч. 1950-х рр.) / В. Крупина // Український історичний журнал. – К., 2009. – № 6. – С. 124–135.
5. Крупина В. Номенклатура повоєнної України: кількісна та якісна характеристика / В. Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 15(1). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 267–275.
6. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / В. Крупина // Український історичний збірник. – К., 2009. – Вип. 14. – С. 207–214.
7. Крупина В. Політичні міфи доби пізнього сталінізму (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.) / В. Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 15(1). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 18–30.

8. Кубійович В. Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркусъ. – N.Y. : Prolog, 1961. – 145 с.
9. Маркусъ В. УРЕ в порівнянні з іншими енциклопедіями / В. Маркусъ // Сучасність. – Мюнхен, 1961. – Ч.1. – С. 115–122.
10. Мельничук Ю. Викидні української землі / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1957. – № 6. – С. 109–127.
11. Мельничук Ю. Дерманська трагедія / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1957. – № 5. – С. 96–113.
12. Мельничук Ю. З націоналістичної каламуті / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1963. – № 6. – С. 73–79.
13. Мельничук Ю. Коли кров холоде в жилах / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1959. – № 6. – С. 87–114.
14. Мельничук Ю. Натє вам, панове, тертого хріну / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1958. – № 10. – С. 114–120.
15. Мельничук Ю. Поета розстріляли надвечір / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1963. – № 7. – С. 116–129.
16. Мельничук Ю. Роботящим умам, роботящим рукам перелогі орать... / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1962. – № 2. – С. 131–137.
17. Мельничук Ю. Туми із заокеанської кошари / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1960. – № 7. – С. 108–117.
18. Павличко Д. Убивці / Д. Павличко // Жовтень. – Львів, 1957. – № 8. – С. 85–87.
19. Самчук У. Дев'ятий вал русифікації / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 100 (27 травня). – С. 2.
20. Самчук У. Дядя Митяй і дядя Миняй / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 163 (1 вересня). – С. 2.
21. Самчук У. Зміна чи не зміна / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 81 (29 квітня). – С. 2.
22. Самчук У. Моторошна тінь ході / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 112 (16 червня). – С. 2.
23. Самчук У. Наша доба і українство (Промова на зустрічі СУЖЕРО на фермі "Київ", Канада, 5 серпня ц.р.) / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1962. – № 164 (28 серпня). – С. 2-3.
24. Самчук У. Про мужика з дубиною / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1957. – № 165 (28 серпня). – С. 2-3.
25. Самчук У. Цар-голод / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 103 (2 червня). – С. 2.
26. Самчук У. Ще про дубину / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1958. – № 248 (26 грудня). – С. 2.
27. Скляр Д. Націоналістичні вовкулаки виють: лист із Сполучених Штатів Америки / Д. Скляр // Жовтень. – Львів, 1958. – № 12. – С. 93–97.
28. Советський напад на У. Самчука й архієпископа Мстислава // Свобода. – Нью-Джерсі, 1957. – № 153 (10 серпня). – С. 2.

29. Трохим Львівський. Лицарі зради і шахрайства: лист з Америки / Трохим Львівський // Жовтень. – Львів, 1958. – № 7. – С. 102–112.

30. Улас Самчук знову на сторінках “Свободи” // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 81 (29 квітня). – С. 1.

31. Фельбаба М. Історія проекту “Української радянської енциклопедії, у контексті політики “Українізації” (1927 – 1934 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 2001. – 18 с.

32. Фролов М. Компартійно-радянська еліта в УРСР (1917 – 1922 рр.): становлення і функціонування / М. Фролов. – Запоріжжя : Прем’єр, 2003. – 448 с.

33. Фролов М. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923 – 1928 рр. / М. Фролов. – Запоріжжя : Прем’єр, 2004. – 800 с.

34. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1 (Центральний Комітет КПУ), оп. 24, спр. 3798 (Довідки відділів ЦК КП України, постанови і довідки обкомів КП України – про поганий стан з радіомовленням в Рівненській області, про роботу Ніжинського українського драматичного театру, про діяльність Кримського відділення Союзу радянських письменників України, 20 січня – 11 грудня 1954 р.). – 12 арк.

35. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 3947 (Копія вихідного листа ЦК КПРС по питанню зарахування В.І. Свистуна заочником юридичного факультету Київського державного університету, листи УТКЗу – про перебування іноземних делегацій в УРСР, про культурні зв’язки УТКЗ з прогресивними українськими емігрантами в США та інші питання УТКЗу, 15 січня – 25 грудня 1954 р.). – 74 арк.

36. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 580 (Українська станиця (інтернованих військ УНР), м. Каліш), оп. 1, спр. 86 (Звернення Українського Центрального Комітету в Польщі до української політичної еміграції в справі видання в СРСР амністії для емігрантів, 28 вересня 1925 р.). – 1 арк.

37. Цмокаленко Д. По той бік / Д. Цмокаленко // Жовтень. – Львів, 1962. – № 3. – С. 97–110.

38. Штейнле О. “Комунізм для обраних”: привілеї та пільги номенклатурної еліти УРСР (1944 – 1953 рр.) / О. Штейнле // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць. – Вип. 28. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – С. 83–94.

39. Штейнле О. Номенклатура в системі влади УРСР другої половини 1940-х – початку 1950-х років / О. Штейнле // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 262–273.

40. Штейнле О. Номенклатурна еліта Української РСР у 1945 – 1953 рр.: особливості формування та функціонування : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.

Лілія Трофимович
(Львів)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛЬСЬКОМУ ЕМІГРАНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ В ЖОВТНІ – ГРУДНІ 1939 РОКУ

У статті на основі джерел та новітньої історіографії прослідкована поява в польському емігрантському середовищі ознак готовності до співпраці з українським національно-визвольним рухом після вересневої поразки Польщі. З'ясовані політичні категорії, які перешкодили виробити єдину концепцію порозуміння з українцями і були неприйнятними для останніх.

Ключові слова: емігрантське середовище, еміграційний уряд, польська політика, українське питання, український національний рух.

В статье на базе источников и новейшей историографии прослежено появление в польской эмигрантской среде симптомов готовности к сотрудничеству с украинским национально-освободительным движением после сентябрьского поражения Польши. Выяснены политические категории, которые препятствовали выработке общей концепции договоренности с украинцами и были неприемлемыми для последних.

Ключевые слова: эмигрантская среда, эмиграционное правительство, польская политика, украинский вопрос, украинское национальное движение.

On the basis of the sources and the latest historiography, the article scrutinizes the appearance in Polish emigration environment of the signs of readiness for collaboration with Ukrainian national movement for liberation after the defeat of Poland in September. The political categories that prevented from elaborating the common conception of coming to agreement with Ukrainians and were unacceptable for them are elucidated.

Key words: emigration environment, emigration government, Polish policy, Ukrainian problem, Ukrainian national movement.

Розробка та реалізація польським еміграційним урядом української політики займали важливе місце в розвитку двосторонніх від-

носин в роки Другої світової війни, а тому привертали і продовжують привертати увагу науковців. Вагомий внесок у вивчення даної теми здійснили Л. Зашкільняк, І. Ільюшин, К. Лада, В. Макарчук, Ч. Партач, Р. Тожецький, І. Шишкін та інші польські й українські історики. Водночас залишається недостатньо дослідженим процес становлення поглядів польського емігрантського середовища на українську проблему в перші місяці після вересневої поразки Польщі.

Мета статті – простежити появу ознак готовності польського еміграційного середовища до налагодження контактів з українським національним рухом у жовтні-грудні 1939 р.

Як відомо, польський еміграційний уряд було сформовано 30 вересня 1939 р. у Франції. Спочатку він діяв у Парижі, згодом переїхав до Анжера, а після поразки Франції – до Лондона.

Генерал В. Сікорський, який очолив уряд, звернувся до держав, що перебували у стані війни з Третім рейхом, а також до нейтральних країн з нотою, в якій пропонувалось засудити радянсько-німецький “Договір про дружбу і кордон”. У ній зазначалося: “Перед лицем порушення священних прав Польської держави і польського народу, про що свідчить угода, заключена між Німеччиною та Росією, в якій сторони домовилися про поділ території Польської Речіпосполитої і володіння нею обома державами, що здійснили агресію, я вношу від імені польського уряду офіційний протест проти змови між Берліном і Москвою всупереч усім зобов’язуючим міжнародним нормам і угодам, як і всупереч будь-якої людської моралі. Польща ніколи не визнає цього акта насильства, оскільки сила закону на нашому боці. Ми ніколи не відмовимося від розпочатої боротьби, яку ми закінчимо лише тоді, коли наша країна буде звільнена від агресорів, а наші справедливі права будуть повністю відновлені” [26, с. 27-28].

Як впливало, з однієї з перших заяв В. Сікорського, “польський уряд не бачить різниці між загарбанням польських земель Росією та Німеччиною” [10, арк. 197].

Новоутворений уряд практично негайно спробував поставити під сумнів “демократичний” характер плебісциту, проведеного у формі Народних Зборів. Характерним у його ставленні до кремлівського аргументу “плебісциту” та його правового значення стало намагання, по-перше, піддати сумніву переважно український етнічний склад територій, що тепер відійшли до УРСР, і, по-друге, заперечити будь-які симпатії тутешніх українців до СРСР, а, отже, довести їх відмову від самої ідеї добровільного входження до останнього [5, с. 192]. Нато-

мість у грудні 1939 р. він офіційно заявив: "Національним меншинам, які разом з польським народом взяли участь у боротьбі і позосталися вірні польській державі, Польща забезпечить справедливість, вільний національний і культурний розвиток під захистом закону" [18].

Еміграційний уряд наголошував, що лише він має законне право управляти на територіях довересневої Польщі. Зокрема, він висловив протест проти мобілізації до лав Червоної армії, проведеної радянською владою в Західній Україні, оскільки, мовляв, польське, українське і навіть частина єврейського населення даних теренів саме в еміграційному уряді бачить той осередок захисту, що визначає, як потрібно діяти в даних умовах [19, с. 139]. Його міністерство інформації і документації звертало увагу на те, що московське радіо багато уваги приділяло Західній Україні, намагаючись "зобразити сучасне становище тутешнього населення у рожевих барвах, що, мовляв, є наслідком доброзичливих дій радянської влади. Натомість становище населення в період існування незалежної Польщі змальовується як нечувано тяжке..." [10, арк. 197].

Інші джерела цього ж міністерства повідомляли в грудні, що "українське населення спільно з польським бореться проти більшовицької агресії. Українці добре забезпечені зброєю й амуніцією, які приховували від ДПУ... У зв'язку з сучасним бунтом радянська влада запровадила обов'язкову реєстрацію всіх чоловіків від 18 до 42 років. Наслідком реєстрації має бути їх масова депортація углиб Росії" [10, арк. 201].

У міністерство надходила інформація, наприклад, про те, що багато працівників розумової праці Львова переходять на території, окуповані німцями, і лише у виняткових випадках, і поза власною волею залишаються під радянською владою. "В університеті та політехніці панує хаос, навчання відбувається не регулярно. Відомих професорів-поляків усунуто, а на їх місці – євреї й українці" [11, арк. 6].

В інших повідомленнях зверталася увага на те, що на окупованій Німеччиною польській території "українці займають привілейоване становище і зрівняні у правах з фольксдойчами". Так, невідомий автор вказував, що українці мають у Генеральному Губернаторстві свої товариства, активно підтримувані окупаційною владою. Зокрема, їм віддано костел у Холмі. "Усе частіше чути українську мову на вулицях і у приміщеннях Варшави. У більшості в'язниць на території Малопольщі на німецькому боці обслуга – від коменданта до охоронця – сформована з українців. Навіть на теренах, приєднаних до рей-

ху, у в'язниці є українська обслуга, спеціально для цього навчена” [10, арк. 313; 13, арк. 1-2].

Як впливає з архівних матеріалів, згідно повідомлень, одержаних еміграційним урядом з різних джерел, у Тарнові німці створили школу підхорунжих для українців, у Закопаному вишколювалися колишні відділи січових стрільців спеціально для проходження прикордонної служби. Відкрилася українська поліцейська школа, а серед поліції у містах Генерального губернаторства з'являється щораз більше українців [13, арк. 3-4].

Після сформування еміграційного уряду ним були визначені три ключові цілі воєнного періоду:

1. Польща відновить незалежність.
2. Польща не може вийти з війни з меншою територією.
3. Для зміцнення безпеки Польщі слід ліквідувати проблему Східної Пруссії [19, с.16; 20, с. 17].

Ще 10 жовтня на своєму засіданні уряд, формулюючи військові завдання, зазначив, що вони полягали “не лише у розгромі німців, а й у створенні також у Центральній Європі осередку з Польщею на чолі, який міг би бути протигаюю і Німеччині, і Росії” [22, с. 12].

30 листопада був виданий декрет президента Польщі В. Рачкевича про недійсність будь-яких законів, прийнятих окупаційною владою, зокрема і стосовно кордонів. Як бачимо, на офіційному рівні була задекларована позиція неподільності кордонів держави [21, с. 179-180].

Урядова коаліція була однотайна в тому, що на фініші війни її країна доб'ється тривких міжнародних позицій. Інакше, мовляв, і бути не може. В. Сікорський і його оточення бачили на завершальному етапі війни зміцнілу Річпосполиту, яка, спираючись на потужну підтримку антифашистських сил, стане на чолі сильного блоку у Центральній Європі, що буде протистояти і Німеччині, і Радянському Союзу [24, с. 248]. Як слушно зауважив Л. Зашкільняк, будуючи плани участі Польщі у війні і післявоєнному врегулюванні, її уряд у початковий період своєї діяльності керувався ілюзіями про рівноправне партнерство розбитої й окупованої Речіпосполитої з західними союзниками і вірив в їхню зацікавленість у відбудові міцної держави між Німеччиною і Радянським Союзом. Насправді у тодішній великій політиці Лондон і Париж більшою мірою були зацікавлені у залученні до боротьби з рейхом потужних ресурсів СРСР, усвідомлюючи, що за його участь у війні доведеться розплачуватись суттєвими поступками. За таких умов Польща і польське питання в перспективі пе-

ретворювалися в об'єкт торгів між союзниками по антигітлерівській коаліції [1, с. 125-126].

Цілі міжнародної політики були конкретизовані у бюлетні МЗС від 28 листопада 1939 р. та у пізнішому циркулярі міністра закордонних справ А. Залевського у справі східних кордонів та інкорпованих СРСР земель. З цих та інших документів випливало, що уряд послідовно виступав за відновлення довоєнних кордонів Польщі, враховуючи також входження до її складу Східної Галичини та Західної Волині. А все це, своєю чергою, було тісно пов'язане з українською проблемою. Поляки усвідомлювали, що без її вирішення, без досягнення порозуміння з українцями на нових засадах втримати західно-українські території, а також розширити сферу свого впливу в Центральній і Східній Європі, зрештою, демократизувати країну після закінчення війни буде неможливо.

На думку І. Шишкіна, ставлення еміграційного уряду до української проблеми на початковому етапі війни було зумовлене, перше, історичними чинниками у взаємовідносинах двох народів, тобто уявленнями поляків про єдину неподільну Річпосполиту "від моря до моря". По-друге, на це ставлення впливали довоєнні погляди останніх на те, хто такі українці, до чого вони прагнуть і чи є їхні прагнення корисними для польської держави. По-третє, важливу роль тут відіграла й офіційна позиція щодо поляків з боку українського національно-визвольного руху в особі ОУН. Не слід забувати, що свою політику стосовно української проблеми польська сторона вимушена була узгоджувати з планами західних держав, які часто просто не хотіли дратувати кремлівське керівництво, оскільки розуміли: їхня мета – залучення СРСР до табору союзників [9, с. 292].

Створений з метою розв'язання української проблеми Комітет міністрів у справах краю (КМСК) видав 28 листопада неофіційну декларацію, що призначалася лише для довірених осіб і була своєрідною директивою для двосторонніх переговорів. У її вступній частині підкреслювалось: "Уряд не лише допускає можливість порозуміння з незалежницьким українським рухом, а й визнає потребу створення спільного польсько-українського фронту...спрямованого проти окупантів" [12, с. 4]. В окремих пунктах документу зазначалося:

"1. Буде створена українська незалежна держава. Стосовно східних кордонів цієї держави поляки погодяться на будь-яку найсміливішу пропозицію української сторони.

2. Незалежна українська держава буде у федерації з Республікою

Польща на принципах рівності. Проходження кордону між Польщею і Україною буде залежати від характеру федеративного устрою.

3. Українська меншина у межах Польської Республіки і польська меншина в межах Української держави будуть користуватися всіма національними і культурними правами на принципах взаємності” [12, с. 4-5].

Як бачимо, наведений матеріал містив елементи вироблення нового підходу до політики в українському питанні, маючи в своїй основі ідеї прометеїзму, а також суперечив вищезазначеній офіційній позиції уряду – відновлення довоєнних кордонів Польщі.

Варто зазначити: під терміном “незалежницький український рух” польські політики мали на увазі петлюрівських республіканців – самостійників, котрі діяли в еміграції у Франції, та легальні українські політичні партії міжвоєнної Другої Речіпосполитої і не збиралися співпрацювати з радикально налаштованими націоналістами, програмні документи і дії яких містили гостре антипольське спрямування і які тоді орієнтувалися на нацистів [2, с. 55; 7, с. 79].

Голова КМСК генерал К. Соснковський передав дану декларацію В. Сікорському для затвердження. Проте останній зі скептицизмом відреагував на пропозицію повернутися до політики федералізму Ю. Пілсудського, оскільки вважав, що стосунки між країнами та спільний кордон народи встановлять після закінчення війни, а незалежна Україна постане на радянських землях. Він також сумнівався, чи підтримають цю політику прометеїзму західні союзники [19, с. 18; 23, с. 101].

З огляду на це офіційна декларація уряду від 18 грудня 1939 р., що визначила пріоритетні напрямки його зовнішньополітичної діяльності, лише у найзагальніших рисах торкалася українського питання, зокрема підтверджувала засади рівноправності і справедливості у ставленні до національних меншин, одночасно проголошуючи боротьбу за повернення втрачених східних земель [4, с. 110]. Дещо раніше, 12 грудня, К. Соснковський заявив: “Про відмову від Львова не може бути й мови. Важко уявити собі розв’язання справи інакше, як таке, що незалежна Україна постане за Збручем” [17, с. 587].

Водночас, як зауважив Л. Зашкільняк, у реальних воєнних подіях українське питання в світовій політиці, в тому числі й політиці еміграційного уряду, виступало не підметом, а тим більше першорядним підметом, а предметом, об’єктом політики різних міжнародних сил, в яких Річпосполита в силу історичних обставин мала перед Україною

значні переваги. Мова йде про державницьку свідомість політичних сил і більшості поляків, опору на легітимну традицію самостійної держави з певним міжнародним авторитетом, дипломатичну підтримку з боку західних лідерів країн антигітлерівської коаліції [1, с. 123].

Як впливає з листування між В. Сікорським і К. Соснковським у жовтні-листопаді, тодішня позиція уряду в українському питанні була наступною: "Мусимо протестувати проти будь-яких спроб поставити під сумнів наші права на цілісність державної території Польщі, які, можливо, робитимуться урядами або громадськістю в союзницьких нам країнах. Водночас слід переконати союзників, Ватикан і Америку в тому, що Польща повинна мати спільний кордон з Румунією. При цьому необхідно стверджувати, що українці є ненадійним партнером для союзників..., що на випадок віддання українцям Малопольщі Румунії буде загрожувати втрата Бессарабії і Буковини (внаслідок цього погіршаться відносини між союзниками і Румунією) і що Східна Малопольща є територією зі змішаним населенням (українці, поляки, євреї), котре скоріше буде прагнути належати до демократичної Польщі, аніж до України – країни молоді і тому більш націоналістичної" [3, с.18-19; 13, арк. 54].

В іншому урядовому документі, датованому осінню 1939 р., окреслювалася можлива позиція в українській справі. Мовляв, якщо Річпосполита хоче стати ефективним бар'єром проти Німеччини і Радянського Союзу, bastіоном західної культури на сході, самостійною і поважною державою, не бажає втратити здобутих і збережених до цього часу позицій, то їй потрібне надійне опертя в цьому регіоні при утриманні твердинь польськості – Львова та Вільно, а особливо досягти спільного кордону з Румунією. "Втрата цих міст... перетворить Польщу в безсилу державу без жодного майбутнього" [13, арк. 51].

Разом з тим, як застережено в документі, уряд має визнати факт, що східні терени є національно змішаними, особливо південно-східні воєводства, де проживають українці. Звідси, він мусить "рахуватися з можливістю, що постане проблема незалежної України, і тому потрібно підготувати терен так, аби майбутній уклад відносин на нашому сході був би для нас найсприятливішим" [13, арк. 52].

Польські дипломатичні кола, інші урядові відомства стежили за діяльністю тамтешніх українських організацій в Європі й Америці, на території Генерального Губернаторства та на "східних кресах", приєднаних до СРСР, і намагалися порозумітися з ними. Одним з ініціаторів такого порозуміння виступав К. Чарковський-Голєєвський. У

своєму листі з Великобританії міністру внутрішніх справ уряду РП С. Коту 16 листопада він переконував у необхідності “укладання... польсько-української угоди” і викладав своє бачення ймовірного вирішення української справи. “Оскільки тимчасово ні про яку польсько-українську федерацію не може бути й мови з огляду на необхідність гарантування польській державі недоторканості її кордонів, вважаю, що виокремлення Східної Малопольщі і Волині в окрему провінцію, об’єднану з Польщею подібно до того, як були об’єднані коронні землі з Австрією, могло б заспокоїти наших українців. Збереження австрійських традицій в українському суспільстві, побоювання перед великою Україною... і можливість у новій провінції упорядкування життя на демократичних засадах задовольнили б їх, а водночас уможливили б співжиття українців з місцевим польським елементом. Стосовно ж питання про те, чи мусила б укладена з українцями угода обумовити створення в майбутньому федерації з великою Україною, ми вважаємо, що зараз це питання є другорядним і неактуальним. Обумовленість цього положення мала б цінність єдино з тієї точки зору, що угода враховувала б національні прагнення українців, а також їхню теорію про єдиний великий український народ” [4, с. 111; 13, арк. 58-59].

В. Сікорський та його оточення звернули увагу, насамперед, на новостворений уряд УНР, сформований із паризької пропольської групи, очолюваної В. Прокоповичом, О. Шульгіним і О. Удовиченком, яка керувалася програмою С. Петлюри і в розглядуваний період об’єднувала навколо себе “Український комітет”, видавала українською мовою тижневик “Тризуб”, а для преси і французьких політиків – бюлетень українського прес-бюро, налагоджувала політичні зв’язки [5, с. 11; 20, с. 20]. Знаково, що вже 1 вересня 1939 р. “Тризуб” відреагував на гітлерівську агресію проти Другої Речіпосполитої спеціальною заявою. “Німецький рейх, нападаючи на Польщу, поставив Європу і світ перед загрозою страшних страждань, великих нещасть і небаченої розрухи, – вказувалося тут. – Та незалежно від того, як розвиватимуться події, українці чудово знають, де їхнє місце у страшних і вирішальних перипетіях світової драми, що насувається небаченою грозою та воєнним лихоліттям. Станемо на боці Франції, Англії і Польщі. Йдучи поряд з ними, знатимемо, що будемо боротися за правду і справедливість, за право нашого народу на незалежну державу. Перебуваючи на боці цих держав, продовжуватимемо боротьбу з новим союзником німецького Рейху – Москвою – нашим одвічним

ворогом і наблизатимемося до визволення України з московських кайданів" [8, л. IX].

Польська сторона була проінформована про слабкий вплив петлюрівців як на українців "східних кресів", так і на еміграції. Тому їм було рекомендовано розширити політичний склад створеного у Парижі Українського комітету за рахунок представників УНДО, ОУН, УСДРП, українців Канади і Румунії і закликати їх дійти до порозуміння. Налагодження зв'язків з українськими політичними силами переслідувало мету залучити їхні розрізнені угруповання до боротьби з Третім рейхом і виступити спільним фронтом проти окупантів. З цією метою уряд виділив 60 тис. франків, аби член УНДО В. Соловій міг поїхати до Італії для переговорів з оунівцями, а О. Шульгін – до Фінляндії не лише вести переговори, а й агітувати радянських військово-полонених до співпраці і боротьби на стороні союзників, зокрема, вступати до польського війська, що тоді формувалось на території Франції [23, с. 98]. "У цей грізний і вирішальний час українська думка і чин мусять бути єдиними, – вказувалось у зверненні Українського комітету "До українського громадянства". Всі тактичні розходження, що могли ділити українське громадянство, впали перед лицем нової катастрофи нашої. Немає ні наддніпрянця, ні галичанина, не має серед нас партій і угруповань, які б мали хоча найменшу підставу ворогувати між собою. Існують тільки українці, єдині думкою і волею..." [13, арк. 1].

У зверненні звучав заклик до українців без жодних вагань стати на бік Франції та Великобританії, пов'язати свої сподівання з їхньою перемогою і всіма силами сприяти останній, засудити агресію Німеччини і СРСР проти Польщі, досягти порозуміння між поляками, українцями та іншими національностями. "Коли ще недавно поміж цими народами велися гарячі, пристрасні суперечки, робилися кривди один одному, то тепер настав час, коли саме життя примушує їх знайти спільну мову, одріктися від думки про панування одного над другим. Усі народи мають одне велике завдання: боротьба з двома імперіалізмами, російським і німецьким, совітським і націонал-соціалістичним, що простягли братерськи один одному руки" [13, арк. 36].

У редакційній статті 37-го номера тижневика "Тризуб" за 26 листопада аналізувалися тодішні українсько-польські відносини, підкреслювалася необхідність їх "грунтовного перегляду...і не з погляду минулого, а з погляду сучасного і ще більше майбутнього". Тут роз'яснювалось: не час зараз братися за розв'язання завдань з багатьма невідомими, зокрема територіальних й ідеологічних; потрібно від-

кинути “болючі та гіркі” сторінки взаємних стосунків, а вияснити ті, які “можуть їх полегшити і скріпити” [8, 16. XI].

У вищенаведених та інших матеріалах, зокрема у довідках й інформаціях, підготовлених експертами для польського уряду і підпілля, чітко простежувалась позиція, побудована на засадах прометеїзму – спільної боротьби поневолених народів проти більшовицького СРСР, згода на утворення української держави, але на території Наддніпрянської України, а також зусилля в напрямку об’єднання розрізненого українського руху і використання його для власних цілей – боротьби з окупантами, відновлення незалежності Польщі, збереження її цілісності у довересневих кордонах. Зрозуміло, що така позиція була неприйнятною для українського національно-визвольного руху, а тому закінчилася провалом ініційована поляками спроба утворити загальноукраїнський комітет, під орудою якого об’єдналися б усі українські політичні сили, і зайшли у безвихідь двосторонні взаємини. Про це свідчили, зокрема, і повідомлення польських дипломатів. Так, консул у Вінніпезі Ю. Шиговський інформував, що українська преса різних політичних напрямків у Канаді активно відгукнулася на перші заяви еміграційного уряду. Проаналізувавши її, він звернув увагу на наступне: “Великий жаль, а також гнів викликало в українських націоналістів повідомлення про те, що польський уряд не зрікся і навіть не думає зректися земель, окупованих Росією. Заява генерала Сікорського, що Польща має бути відбудована у довоєнних кордонах, дуже занепокоїла оунівців” [14, арк. 1].

Далі консул процитував газету “Новий шлях”, яка закликала “чим швидше протидіяти цій небезпеці, аби знову не було пізно”. З надрукованого тут матеріалу випливало, що українці повинні “виступити на міжнародному форумі і голосно заявити про свої права... захищати перед чужинцями свою позицію і вимагати справедливості та незалежності для українського народу” [14, арк. 2].

Даючи узагальнену оцінку матеріалам, надрукованим у “Канадському фермері”, Ю. Шиговський зауважив, що часопис дуже злякався заяви емігрантського уряду з приводу майбутніх кордонів Польщі і “б’є на сполох, нібито українцям знову загрожує польська окупація” [14, арк. 5]. Як інформував цей дипломат, “Канадський фермер” закликав українців об’єднатись, особливо на міжнародній арені, аби не допустити другий раз подібного “нещастя”. Консул звернув особливу увагу на наступні слова в одному з номерів цього часопису: “Якби трапилося нещастя і в нововідбудованій Польщі знову опинилися

мільйони українців, то нехай світ уже тепер знає, що майбутній мир буде лише тимчасовим. Обов'язком української заморської еміграції та її преси є пояснити цьому світові, що український народ з аналогічних позицій ставиться і до московського окупанта. Український народ бажає своїй землі цілковитої державної незалежності і від того ніколи не відступить" [14, арк. 6].

Коментуючи зміст комуністичної преси, зокрема "Народної газети", Ю. Шиговський акцентував увагу на тому, що кожен її номер наповнений повідомленнями про "радісне і щасливе" життя українців, які в "історичний день 17 вересня були визволені з-під гніту польських панів". Оскільки українців тепер "визволили", то, на думку місцевих комуністів, "не має сенсу в існуванні товариства "Оборони Західної України", усі відділи якого розпустили, а його члени вступили переважно до товариства "Захисту Буковини і Бессарабії" і очікують тепер на визволення цих країв від румунського ярма" [14, арк. 2].

Як свідчать архівні матеріали, шеф Головного штабу Війська Польського О. Кендзьор надіслав міністру внутрішніх справ С. Коту редакційну статтю "Рахунок сумління", надруковану 12 листопада в польському часописі "Kurjer Polski", що виходив у Бухаресті, супроводивши її власним коментарем. Вона привернула увагу своєю гострою критикою міжвоєнної політики польських урядів стосовно українців. У ній, зокрема, зазначалося: "Майбутня Польща буде або державою братерства народів, або знову буде приречена на безсилля. Ми безнадійно топтали в т.зв. українському питанні, торгуючись за кілька шкіл, чи кооперативів, не погоджуючись на український університет, щоб врешті-решт опинитися з братнім українським народом під сильним гнітом, а Львівський університет зберегти для того, аби в ньому зараз навчали "політграмоти" [15, арк. 129]. В коментарі особливо акцентувалося на заключній частині статті: "...Польща, аби могла існувати потребує сильної і незалежної сусідки – Великої України включно з західноукраїнськими землями" [15, арк. 129]. Стаття була розглянута на засіданні уряду і викликала палкі дискусії.

У руслі ставлення еміграційних кіл до української справи заслуговує на увагу і машинописний текст реферату З. Залевської: "Польсько-українські стосунки під час радянської окупації (вересень-листопад 1939 р.)", виявлений в архіві С. Кота. Тут вказано: агресія СРСР проти Речіпосполитої раптово призвела до неочікуваної зміни у ставленні українців до поляків, яку останні повинні взяти під пильну увагу з огляду на прагнення німців перетягнути перших на свій

бік. Автор піддає критиці тих польських політиків, які “мріють про відновлення справи Пілсудського” – походу на Київ, але разом з німцями [16, арк. 1]. На конкретних прикладах З. Залевська намагалася довести, що українцям у їхніх державницьких прагненнях не варто сподіватися ні на Берлін, ні на Москву, а радянська окупація (“злидні, голод, арешти, розстріли”), мовляв, остаточно “переконає українців повернутися до добрих польських часів” [16, арк. 3-7].

Через розгорнуту агітацію і саботажні дії українських націоналістичних і комуністичних організацій зазнала невдачі спроба еміграційного уряду залучити польських громадян української національності до Війська Польського у Франції. З огляду на це уряду надходили пропозиції від польських дипломатичних представництв у Бухаресті і Чернівцях про створення в лавах Війська Польського українського підрозділу з українським командуванням, синьо-жовтими барвами у кутках польських прапорів, що на їх думку, мало би велике пропагандистське значення і сприяло би напливу українських добровольців – громадян Речіпосполитої, а також українців з Канади, Англії, Франції. Лише в останній їх тоді перебувало близько 50 тис. осіб [7, с. 8; 19, с. 16, 72; 25, с. 195]. Однак ці пропозиції залишилися на папері.

Наведений матеріал дає можливість зробити наступні висновки. У жовтні-грудні 1939 р. у польському емігрантському середовищі з’явилися деякі ознаки готовності до співпраці, правда на польських умовах, з українським національно-визвольним рухом, яка, проте, розглядалася лише в руслі залучення останнього до спільного фронту боротьби з окупантами і використання його для досягнення головної мети – відновлення будь-якою ціною незалежності Польщі в кордонах до вересня 1939 р., не пропонуючи натомість жодної реальної поступки українцям.

При цьому уряд В. Сікорського спирався на політичні постулати, вироблені у міжвоєнний період, які полягали у збереженні за Польщею західноукраїнських земель, традиційному розгляді українського питання, як цілковито внутрішньої справи, до того ж винятково територіальної, а не національної, недооцінці потенційних можливостей українського фактора, ігноруванні наростаючого українсько-польського протистояння.

Така позиція польських діячів перешкодила у розглядуваний, безперечно, вельми короткий, період виробити єдину концепцію порозуміння з українським національно-визвольним рухом і, зрозуміло, була цілком неприйнятною для останнього.

Джерела та література:

1. Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939 – 1945 роках / Л. Зашкільняк // Україна-Польща: важкі питання. – Варшава, 1999. – Т. 4. – С. 122–138.
2. Зашкільняк Л. Ідеологічні та програмні засади ставлення українських політичних сил до Польщі і поляків в роки Другої світової війни / Л. Зашкільняк // Україна-Польща: важкі питання. – Варшава, 2006. – Т. 10. – С. 37–77.
3. Ільюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни в світлі польських документів / І. Ільюшин. – К., 2000. – 197 с.
4. Ільюшин І. Ставлення польського еміграційного уряду і польських політичних партій всередині країни до українського питання в роки Другої світової війни / І. Ільюшин // Україна-Польща: важкі питання. – Варшава, 2006. – Т. 10. – С. 110–140.
5. Макарчук В. Ставлення польського емігрантського уряду до проблеми східного кордону Польщі у 1939 – 1945 рр. / В. Макарчук // Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 189–230.
6. Партач Ч. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939 – 1945 рр. / Ч. Партач // Україна-Польща: важкі питання. – Варшава, 1999. – Т. 4. – С. 109–121.
7. Партач Ч. Позиція польського еміграційного уряду та польських політичних партій на території Польщі стосовно українського питання / Ч. Партач // Україна-Польща: важкі питання. – Варшава, 2006. – Т. 10. – С. 78–109.
8. Тризуб. – 1939.
9. Шишкін І. Українське питання в політиці польського підпілля в роки Другої світової війни / І. Шишкін // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Спецвипуск. – С. 292–304.
10. Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo informacji i dokumentacji, (далі – AAN. MJD). – Sygn. 35. – 315 k.
11. AAN. MJD. – Sygn. 36. – 220 k.
12. Armia Krajowa w dokumentach. 1939 – 1945. – Londyn, 1989. – Т. 6.: Uzupełnienia. – 524 s.
13. Archiwum zakładu historii ruchu ludowego (далі – AZHRL), Archiwum St. Kota. – Sygn. 394. Sytuacja polityczna Ukrainy po wybuchu II wojny światowej. – 71 k.
14. AZHRL, Archiwum St. Kota. – Sygn. 399. Działalność polityczna Ukraińców w Kanadzie, powołanie UKC. – 115 k.
15. AZHRL, Archiwum St. Kota. – Sygn. 400. Działalność polityczna ukraińców w St. Ziednoczonych. – 129 k.
16. AZHRL, Archiwum St. Kota. – Sygn. 402. Stosunki polsko-ukraiński. Referat prof. Górki. – 91 k.

17. Friszke A. Rząd na obczyźnie wobec państwa podziemnego w Kraju / A. Friszke // Materiału do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego: władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej. – London, 1990. – 620 s.
18. Monitor Polski. – 1939. – 19. XII.
19. Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w Kraju (1939 – 1945) / Cz. Partacz. – Koszalin, 2001. – 411 s.
20. Partacz Cz. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej / Cz. Partacz, K. Łada. – Toruń, 2003. – 410 s.
21. Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe. 1939 – 1945. – Warszawa, 1999. – T. 1 (1939 – 1942). – 830 s.
22. Protokoły z posiedzeń Rady ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. – Kraków, 1994. – T. 1 (październik 1939 – czerwiec 1940). – 347 s.
23. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa : [b. w.], 1993. – 349 s.
24. Wapiński R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku / R. Wapiński. – Gdańsk : [b. w.], 1997. – 320 s.
25. Zięba A. Ukraińcy w Kanadzie wobec Polskości i Polski (1914 – 1939) / A. Zięba. – Kraków : [b. w.], 1998. – 251 s.
26. Żaroń P. Agresja Związku Radzieckiego na Polskę 17 września 1939 r.: los jenców polskich / P. Żaroń. – Toruń : [b. w.], 1998. – 486 s.

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Мирослав Сополига
(Свидник, Словаччина)

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

У районах Північно-Східної Словаччини компактно проживає автохтонне населення русько-українського походження. Пам'ятки історії та культури українців Словаччини вже від 1956 р. цілеспрямовано зосереджує, охороняє, науково та фахово опрацьовує Музей української культури у Свиднику. Предметом статті є аналіз досягнень музею в області науково-дослідної, збирацької, експозиційної, видавничої та іншої діяльності, а також різних проблем, пов'язаних з цим.

Ключові слова: українці Словаччини, музей, пам'ятки історії та культури, проблеми збереження, політичне русинство.

В районах Северо-Восточной Словакии компактно проживает автохтонное население русско-украинского происхождения. Памятники истории и культуры украинского Словакии уже от 1956 г. целенаправленно сосредоточивает, охраняет, научно и профессионально прорабатывает Музей украинской культуры в Свиднике. Предметом статьи является анализ достижений музея в области научно-исследовательской, собирательской, экспозиционной, издательской и иной деятельности, а также различных проблем, связанных с этим.

Ключевые слова: украинский Словакии, музей, памятники истории и культуры, проблемы сохранения, политическое русинство.

In the districts of North-eastern Slovakia compact lives an indigenous population Rusko-ukrainian origin. Sights of history and culture of Ukrainians of Slovakia already from 1956 concentrates purposefully, guards, scientifically and professionally works over Museum of the Ukrainian culture in Svidniku. The article of the article is an analysis of achievements of museum at the area of research, zbirackoy, display, publishing and other activity, and also different problems, related to it.

Key words: Ukrainians of Slovakia, museum, sights of history and culture, problem of maintainance, political rusinstvo.

Словацька республіка в силу історичних обставин є нині мультиетнічною країною. Крім словаків, держава офіційно визнає своїми громадянами 11 національних меншин. Численна група населення русько-українського походження компактно заселяє райони Північно-Східної Словаччини. Йдеться про автохтонну етнічну групу, кількість якої перевищує 150 тисяч населення, хоч, правда, статистичні дані з останніх обчислень наводять лише 30-40 тисяч жителів Словаччини української або "русинської" національності [12]. Члени наведеної етнічної групи заселяють біля 220 сіл впродовж словацько-польського кордону, починаючи селом Убля, що межує з Україною, та кінчаючи найзахіднішим селом Остурня в Попрадському окрузі. З півночі на південь ця етнічна територія простягається шириною приблизно 10-20 км.

Це українське населення внаслідок складних історичних процесів уже понад 1000 років відокремелене від основного ядра свого народу політичними кордонами. Якраз той факт, що східнославацькі українці ніколи не жили в єдиному державному утворенні зі своїм матірнім народом, зумовив складні етнічні процеси, які наразі характеризуються сильною та прискореною асиміляцією. Формування етнічної та національної свідомості відбувається тут значно повільніше порівняно з основною масою українців. І в наш час тільки частина цього населення декларує себе українцями, хоч переважна його більшість самоідентифікується етнонімами "руснак", "руснаки" (прикм.: "русський", "руснацький"), і то навіть ті, які офіційно зголошуються до словацької національності.

Відомо, що населення Карпат сприймає й ідентифікує себе також за деякими локальними назвами, як "закарпатці", "підкарпатці", "верховинці", "горали", "волиняни", "долняки". В історичному розумінні північну частину Карпат називають Галичина, а південні схили – Закарпаття. Термін Закарпаття одночасно відображає й географічний аспект. Українська етнічна територія Східної Словаччини в літературі позначається теж терміном "Пряшівщина". В останньому часі в Словаччині, зокрема після 1989 р., все частіше вживається термін "русин". На жаль, ця історична етноназва сьогоденних українців стала предметом різних спекуляцій, про що буде мова далі. До забуття вже давно відійшли зневажливі терміни "малорос", "малорус", "Мала Росія", які силоміць запроваджувала Московія. Анахронізмами стали теж штучні назви "угророс", "карпаторос", "карпаторус", "карпаторусин", "підкарпатський русин", "рутен" і т. п., які тут певний час утри-

мувалися в інтересі угорських пануючих верств з метою посилення сепаратистичних тенденцій наведеної частини українського етносу. Назва “українець” (“український”) в даній області заборонялася. З метою об’єднання даної етнічної групи вже в минулому столітті вживаються терміни “русин-українець”, “українець-русин”, “русько-український”, “українсько-руський” і т. п. Ці терміни з таких же міркувань актуальні й сьогодні [7].

Українці Словаччини, наперекір довготривалому політичному відокремленню від свого матірнього народу та надзвичайно скрутним життєвим умовам, створили багату матеріальну й духовну культуру. Специфічність та винятковість культурного надбання цього населення полягає в тому, що воно містить у собі реліктові форми давньоруських, тобто староукраїнських традицій, а водночас й елементи культурних впливів сусідніх етносів – словаків, поляків, угорців, румунів тощо.

Наведена область уже з давніх-давен відігравала визначну роль у формуванні народної культури в Карпатах та прилеглих до них областей. Звідси й через цю територію йшли різні культурні течії на південь і на захід та, samozрозуміло, й у зворотних напрямках. І в сучасному наведений регіон є одним з найпоказовіших щодо проходження активного процесу етнічної взаємодії. Тут збереглася велика кількість цінних пам’яток історії та культури.

Яскравим прикладом в цьому аспекті є сакральна архітектура, яка є одним з найвиразніших проявів матеріальної культури. В русько-українських селах Східної Словаччини збереглися дерев’яні храми, які являють собою найстарші та найоригінальніші форми української церковної архітектури взагалі. Це перлини народної культури світового значення. 27 дерев’яних церковок в області Східної Словаччини нині охороняються державою як національні культурні пам’ятки. В 2008 р. три з них – церкву Св. Миколи у Бодружалі, церкву Св. Архангела Михаїла у Ладомировій та церкву Св. Миколи – єпископа у Руській Бистрій зареєстровано в списках світової культурної спадщини ЮНЕСКО.

В дерев’яних церквах знайшли своє відображення не тільки основні культурні, моральні й естетичні постулати їх творців, а й загальний дух конкретної історичної епохи. Це інтересний світ архітектонічно-художньої творчості, яка на протязі століть колективно формувалася і донині нас дивує своєю неповторною красою.

Естетичні чуття народу, його художня та технічна майстерність відображені також в таких формах сакральних пам’яток як ікони, на-

стінні розписи, літургічні книги та різні інші артефакти. Сюди відносимо й найрізноманітніші словесні та духовні прояви, пов'язані з релігійними культурами, ритуалами тощо.

Ці пам'ятки є, звичайно, вагомим складовою частиною культурної спадщини Словацької республіки. Вони постійно привертають увагу істориків, етнологів, мистецтвознавців, охоронців пам'яток і т. п. Значна кількість пам'яток історії та культури русько-українського населення знаходиться в колекціях східнославацьких регіональних музеїв та галерей у Кошицях, Пряшеві, Михайлівцях, Требішові, Гуменному, Бардієві, Старій Любовні, Попрадї і т. д. Зберігаються вони також у фондах центральних загальнославацьких установ – Словацької національної галереї та Словацького національного музею.

Оскільки йдеться про надзвичайно високу історичну та художню вартість наведених пам'яток, словацькі дослідники трактують їх по-різному і часто намагаються замовчувати або й заперечувати український чи східно-християнський характер цієї культури [11; 1].

Вивчення історії, пошана до народних традицій вже з давніх давен є в центрі уваги кожної цивілізованої спільноти. І той найменший народ намагається зберегти пам'ять про спосіб життя та визначні події на шляху свого розвитку. Адже ж без пам'яті він приречений на загибель. Знання історії є однією з передумов правильного розуміння сучасного буття та успішної орієнтації в майбутньому.

Отже, і нам русинам-українцям йдеться про комплексне вивчення та збереження найосновніших документів, які засвідчують конкретні питання етнічної історії, побуту, матеріальної та духовної культури народу. З цією метою у 1956 р. було засновано спеціалізований музей, який нині знаходиться у Свиднику, а від 2002 р. діє в структурі Словацького національного музею (СНМ). Посланням СНМ – Музею української культури є цілеспрямовано зосереджувати, охороняти, науково та фахово опрацьовувати й оприлюднювати музейні колекції, які документують історичний та культурний розвиток автохтонних українців у Словацькій республіці [6].

Така документація – необхідна передумова наукового обґрунтування історичного походження та етнографічної специфіки цього населення, розкриття діалектичної єдності його культури з материнським українським народом, а також тісних взаємозв'язків із словаками, з якими його поєднують інтереси громадян спільної батьківщини – Словацької республіки.

Розв'язання багатьох сучасних проблем у нашому національному

житті, відповідь на питання: “Хто ми такі?” українці, русини, руснаки, рутени, карпатські русини, карпатороси, малороси, лемки і т. д., коротко кажучи, встановлення нашої ідентичності, аж ніяк не можна собі уявити без детального пізнання історичного минулого. Хто цього не розуміє, або не хоче розуміти, йому байдужа доля народу, він спекулює заради своїх особистих чи інших інтересів.

Свидницький музей виконує багатогранну діяльність, специфічність якої полягає в діалектичному поєднанні його трьох основних функцій: науково-дослідної, колекціонерської та культурно-виховної. Ця установа з невеличким колективом працівників на основі інформативних і глибинних наукових досліджень планомірно зосереджує, науковими методами опрацьовує та для просвітницьких цілей використовує найвиразніші прояви матеріальної й духовної культури русинів-українців Словаччини. Музей має характер спеціалізованої установи, яка своєю діяльністю допомагає розвивати науку й культуру, поширювати освіту й знання, підвищувати національну свідомість та національну гордість наведеного населення.

Фахові працівники музею рішали та рішення багато вагомих науково-дослідних завдань в області загальної історії, етнографії, фольклору, літературної історії, мистецтвознавства і т. п., результатом чого стали, крім іншого, цікаві музейні експозиції, тематичні виставки, наукові статті та навіть самостійні монографії.

Музей утримує контакти з науковими закладами Угорщини, Чехії, Польщі та, зокрема, України. Рішаються спільні завдання з Інститутом народознавства НАН України, з Інститутом мистецтва, фольклору та етнографії НАН України, Ужгородським державним університетом, Закарпатським краєзнавчим музеєм та іншими музеями в Україні.

З року в рік поповнюються фонди свидницького Музею української культури, і то все дальшими цінними експонатами, які документують усі періоди культурно-історичного розвитку українців Словаччини. Крім матеріалів, які документують найновіший період в усіх сферах життя населення досліджуваного регіону (загальні соціально-економічні та політичні проблеми, промисловість, сільське господарство, культура, шкільництво і т. п.), були придбані також документи старших історичних періодів (знаряддя праці давнього віку, дарчі грамоти з XIII – XVI ст., пов’язані із заселенням краю та інші документи про соціально-економічне становище населення).

Оригінальні матеріали знаходяться у фондах літературознавства (наприклад, рукописи О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького,

В. Гренджі-Донського та, зокрема, сучасних українських місцевих письменників, розсяглі матеріали про історію літературного руху й театрального мистецтва в даній області і т. п.).

Етнографічні колекції представляють найрізноманітніші зразки традиційної матеріальної культури та народної творчості, як наприклад, окремі види знарядь праці та продукти виробництва, типові зразки народної ноші, найрізноманітніші прояви народного мистецтва, а також найцінніші пам'ятки народної архітектури (житлові, господарські, культові, технічно-промислові та інші споруди).

Солідними є також фонди мистецтвознавства. Крім цінних пам'яток іконописної творчості, в них знаходяться визначні художні роботи В. Касіяна, Й. Бокшая, А. Ерделі, А. Коцки, А. Борецького, Ф. Манайла, І. Кулеця, твори багатьох сучасних українських художників Словаччини. В 1975 р. музей придбав спадщину народного художника Дезидерія Миллого, яка стала основою музейної картинної галереї.

Наприкінці 2009 р. фонди Музею української культури нараховували майже 70 000 штук експонатів (без бібліотеки).

Деякі рукописні матеріали, першодруки, та зокрема фахова література, зберігаються в бібліотичних фондах, які нараховують близько 50 000 бібліографічних одиниць.

Основною формою впливу на широку громадськість є музейні експозиції, які є найкращим відзеркаленням науково-дослідної та колекціонерської роботи працівників музею.

Сучасна модерна головна експозиція свідницького Музею української культури (Центральна вул.) детально документує соціальний, політичний та культурний розвиток українського населення Східної Словаччини від найдавніших часів аж по сучасний період. Відвідувачі музею в трьохповерховому будинку на площі майже 2 000 м² мають змогу познайомитися з природними умовами, в яких жило та творило згадане населення, з цінними археологічними знахідками про перші сліди заселення нашого регіону, письмовими пам'ятками періоду середньовіччя про виникнення окремих сіл, визначними документами про соціальне та національне становище цього західноукраїнського населення та його боротьбу проти поневолювачів, документами про сучасне життя. Експонуються тут також окремі зразки народної творчості та етнографії: традиційні заняття населення, народне житло та побут, народний одяг, кераміка, вишивки, крашанки та інші прояви народного мистецтва. Належна увага приділяється документації лі-

тературних стремлінь та взагалі культурного й національного життя русинів-українців Словаччини. Частина просторів цього експозиційного будинку відведена під тематичні виставки, які систематично відкриваються з нагоди різних ювілеїв, святкувань та інших визначних подій [8].

В 1975 р. при свидницькому музеї розпочалася побудова етнографічної експозиції під відкритим небом (скансену). Експозиція знаходиться на площі 11 га в сусідстві з амфітеатром, де щорічно відбувається традиційне Свято культури русинів-українців Словаччини. Тут представлено майже 50 найтиповіших пам'яток народної архітектури українців Східної Словаччини: традиційні селянські житлові будівлі під солом'яними та гонтовими стріхами, господарські, технічно-промислові, культові та інші споруди. В окремих об'єктах – пам'ятках народного будівництва експонуються типові народні меблі та інші предмети хатнього устаткування, традиційне робоче знаряддя тощо [9].

З українського середовища Східної Словаччини вийшли визначні таланти в найрізноманітніших галузях професіонального мистецтва. В останньому часі, крім художньої літератури, дуже виразного характеру набуває також розвиток місцевого українського образотворчого мистецтва, яке нав'язує на прогресивні традиції народних художніх проявів та професіональної творчості в минулих історичних періодах. Питання музейної презентації цієї творчості стало актуальним особливо після смерті визначного представника чехо-словацького образотворчого мистецтва – народного художника Дезидерія Миллого. Сильні патріотичні почуття по відношенні до свого рідного українського народу вели художника до того, що ще за життя він заповів свою творчу спадщину свидницькому Музею української культури. Бажання Д. Миллого виконала його дружина Пріська підписанням договору в 1975 р. І так у 1983 р. при цьому музеї була відкрита картинна галерея ім. Д. Миллого [3].

Результати своєї роботи, зокрема, науково-дослідної, працівники музею поступово опрацьовують та публікують у різних суспільно-знавчих збірниках, фахових журналах та місцевій українській і словацькій пресі. З пера працівників цієї установи вийшли також солідні монографічні видання, про які буде мова в іншій доповіді.

Найвиразніші результати досліджень історії та культури русинів-українців Словаччини вже від 1965 р. систематично публікуються в науковому збірнику музею. Це видання користується широкою популярністю та дуже високо оцінюється в наукових і культурно-освітніх

колах не тільки в рамках нашої республіки, але й за кордоном, зокрема, в Україні. В написанні окремих статей беруть участь також вчені України та інших країн.

Досі видано 25 випусків (у 29-томах) збірника. В них опубліковано понад 350 наукових праць, в тому числі понад 50 робіт монографічного характеру. "Науковий збірник Музею української культури у Свиднику" вважається міжнародним карпатознавчим органом, на сторінках якого публікуються науковці різних країн. "Золота нива", "Доказ здібності" – такими суперлативами характеризують збірник деякі рецензенти [2; 4].

Академік Микола Мушинка в ювілейному 20-му номері збірника пише: "19 томів у 22 книжках "Наукового збірника Музею української культури у Свиднику" – найвизначніший почин в історії культури найзахіднішої гілки українського народу. Він вражає читача вже своїми розмірами – майже десять тисяч сторінок друку, на яких опубліковано 320 наукових праць, в тому числі 45 науково опрацьованих монографій від 40 до 900 сторінок друку. Отаким великим виданням сьогодні не може похвалитися жоден український музей у світі, включно музеїв України". Слід додати, що після цих похвальних слів вийшло ще 6 розсяглих випусків збірника розсягом понад 3000 сторінок, які містять в собі дальших 190 наукових праць, в тому числі 7 монографічного характеру.

Як твердять спеціалісти, "Свидницький музей зберігає пам'ятки та видає збірники, які мають не лише локальне, регіональне, але й загальнонаціональне значення" [10].

Свидницький музей став предметом зацікавлення багатьох домашніх та закордонних туристів. "У 12-тисячному містечку містяться чотири поважні музеї (мається на увазі ще й воєнний історичний музей – *примітка М.С.*), кожен з яких розповідає про українську історію. Такого не зустрінете навіть в Україні.... Таким чином, Свидник просто приречений стати центром українського паломництва" – це думка відомого письменника і журналіста Олександра Гавроша з Ужгорода [5].

Однак, слід зауважити, що в кожному куточку свидницького музею криється незліченна кількість докладених зусиль, енергії та самопожертв людей, які знайшли у цій праці смисл свого буття та віддали на вівтар народної справи свої найкращі роки життя, багато сил і здоров'я. Сучасний стан СНМ – Музею української культури – це результат багаторічної кропіткої праці ентузіастів та їхньої завзятої й наполегливої праці на ниві збереження культурної спадщини своїх

предків. Весь дотеперішній період побудови музею характеризується невпинною боротьбою за його існування та подальший розвиток. Цей музей вже від початку свого виникнення мав багато ворогів та недоброзичливців. Ідея його заснування зродилася спонтанно в післявоєнній переможній атмосфері, але її втілення в життя відбувалося в надзвичайно складні роки відбудови держави, її соціалізації, колективізації та, зокрема, ідеологізації. Український музей, порівняно з іншими подібними установами в Словаччині, опинився в надзвичайно складній ситуації. Це був самотній такого типу музей у Словаччині, отже у своїх намаганнях він залишився самотнім. Різні українофобні структури чинили музею всякі перешкоди. Майже вісім років тривало, поки для музею знайшлися скромні простори у Свиднику. Існує безліч партійних постанов, розпоряджень та інших документів, спрямованих на елімінацію національних проявів Свидницького музею, зміну його профілю та навіть ліквідацію. Працівники музею були під перманентним мікроскопом органів влади та, зокрема, її таємної служби як потенційні вороги радянського та соціалістичного режиму, ба навіть “українські буржуазні націоналісти”.

На окрему увагу заслуговують повсякденні проблеми матеріального та фінансового характеру. В останньому часі дедалі відчутнішими стали проблеми забезпечення нових кадрів, що у великій мірі спричинено занепадом українського шкільництва. Цьому сприяє також порівняно низький рівень зарплат у сфері культури.

Перед колективом музею є цілий ряд проблем, пов'язаних з охороною збіркових фондів, їх науковим опрацюванням, електронізацією тощо, які поступово вирішуються.

Однак найнебезпечнішими для музею є наразі проблеми політичного характеру. На жаль, і в сучасному бурхливому та хаотичному світі постійно діють сили, завданням яких є викликати непорозуміння та ворожнечу між народами і, таким чином, підпорядковувати їхню долю власним інтересам. Етнічні меншини стали об'єктом різних спекуляцій, спрямованих на дестабілізацію того чи іншого регіону. Зокрема, українські меншини, які проживають в країнах бывшего соціалістичного табору, зазнали в останніх десятиріччях багато прикростей внаслідок злодіянь різних домашніх та зовнішніх ворогів України. Так звана програма деукраїнізації, започаткована у нас ще за бувшої Чехо-Словацької федеративної республіки початком 90-х рр., була спрямована перш за все проти свидницького Музею української культури з метою ліквідації свідчень про історичний та культурний

розвиток української меншини в цій країні. У зв'язку з цим директивним способом перейменовували музей, намагалися змінити його керівництво і т. п. Дика кампанія проти музею була на деякий час припинена рішенням Міністерства культури СР від 15. 5. 1993 р., згідно з яким ця установа після трьохрічних поневірянь була перейменована на "Державний музей українсько-руської культури в Свиднику".

Однак провокації проти свидницького музею аж ніяк не припинилися. На порядку денному були різні безпідставні відкриті та анонімні скарги на музей, наклепи та опльовування його керівництва посередництвом засобів масової інформації, постійні домагання в державних органах змінити директора, розділити установу на дві частини – українську та "русинську" або цілком репрофілювати її на "русинську", регіональну, краєзнавчу і т. п. Це неганебне та брудне завдання послідовно виконує спеціально створена для цього політиканська антиукраїнська організація "Русинська оброда", яка при кожній нагоді, чи то вже при змінах чільних представників державних органів, чи при структуральних або інших реформах в області культури всякими способами інтригує проти музею з ціллю присвоїти собі цю установу або її знищити. З її ініціативи від 1991 р. 8 разів офіційно мінялася назва музею, що немає аналогії в історії музейництва взагалі.

Усі дотеперішні провокації проти музею з метою його ліквідації були безуспішними (у 2007 р. Міністерство культури СР повернуло музею його первісну назву – "Музей української культури у Свиднику"). Звичайно, що постійні напади на музей значно утруднювали та комплікували роботу колективу його працівників. Керівництво музею затратило багато часу та енергії на елімінацію наведених деструктивних намагань, а також на рішення проблем економічного характеру.

Зазіхання на музей з боку ворогів українства мають вже тривалий характер. Ненависть та заздрість по відношенні до музею будуть зростати відповідно до його успіхів. Це повністю собі усвідомлює кожен член музейного колективу, а також всі ті, які вболівають за нашу національну справу. Всі ми пильно стежимо за подіями в цьому карпатському регіоні і певно віримо, що в скорому часі наше національно-культурне життя повернеться на краще. Ми переконані, що українська ідея запанує і в регіоні Українських Карпат.

Надіємось, що Музей української культури в Свиднику в дальших роках свого існування буде могли фіксувати набагато світліші сторінки історії русинів-українців та взаємних словацько-українських стосунків.

Джерела та література:

1. Белей Л. Кириличні рукописні пам'ятки з українсько-польсько-словацького пограниччя як об'єкт студій "політичного мовознавства" / Л. Белей // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – Свидник, 2010. – № 25. – С. 329–335.
2. Вітчизна. – К., 1968. – № 10. – С. 207–208.
3. Галерея ім. Дезидерія Миллого Музею української культури у Свиднику / [Упор. М. Сополіга]. – Свидник : [б. в.], 1989. – 125 с.
4. Дуля. – Пряшів. – № 2. – С. 148–150.
5. Нове життя. – Пряшів. – № 29-30 (30 липня 2010). – С. 1.
6. 50 років діяльності Музею української культури в Свиднику // Науковий збірник Музею українсько-руської культури в Свиднику. – № 24. – С. 299–317.
7. Сополіга М. До питань етнічної ідентифікації та сучасних етнічних процесів українців Пряшівщини / М. Сополіга // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів, 2001. – С. 208–236.
8. Сополіга М. Музей українсько-руської культури у Свиднику. Провідник / М. Сополіга. – Свидник : [б. в.], 2006. – 100 с.
9. Сополіга М. Скансен у Свиднику. Путівник по Етнографічній експозиції під відкритим небом СНМ – Музею української культури / М. Сополіга. – Свидник : [б. в.], 2008. – 128 с.
10. Стебельський Б. Огляд книжок і рецензій... / Б. Стебельський // Література і мистецтво. – Торонто, 1991. – Рік XXXVII. – № 10.
11. Sopoliga M. Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied / M. Sopoliga. – Bratislava : [b. w.], 2006. – С. 162–174; 252–262.
12. Štatistická ročenka Slovenska 1991. Bratislava. Slovenský štatistický úrad 1991. Štatistická ročenka Slovenska 2004. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. – Bratislava : [b. w.], 2004.

Микола Мушинка
(Пряшів, Словаччина)

ВСЕСВІТНЬО ВІДОМИЙ ГІТАРИСТ СТЕПАН РАК ТА ЙОГО БІОЛОГІЧНА МАТИ ВАСИЛИНА СЛИВКА

У статті автор розкриває непрості сторінки біографії відомого гітариста українського походження Степана Рака та його біологічної матері.

Ключові слова: Степан Рак, гітарист, родина, мати, усиновлення.

В статье автор раскрывает непростые страницы биографии известного гитариста украинского происхождения Степана Рака и его биологической матери.

Ключевые слова: Степан Рак, гитарист, семья, мать, усыновление.

The article is devoted to exposing the difficult pages of biography known guitarist of the Ukrainian origin Stepan Rak and his biological mother.

Key words: Stepan Rak, family, mother, adoption.

Степан Рак належить до найвизначніших гітаристів світу. Із своїми концертами він виступав у 66 країнах – на чотирьох континентах і скрізь викликав величезне захоплення публіки. В 1982 р. в Музичній академії у Празі він заснував відділ гітари, а 2000 р. президент В. Гавел іменував його першим професором гри на гітарі в Чехії. У 2001 р. його, як першого гітариста у світі, запросили на сольний концерт у Московській консерваторії ім. Чайковського. Успіх концерту С. Рака перевершив усі очікування, і його запрошували в Росію та Україну ще кілька разів. У Харкові після концерту публіка підняла його на руки і понесла залом. У 2004 р. він своїми концертами підкорив музичну еліту столиці Китаю Пекін та інших міст цієї величезної країни. У тому ж році він ексцелював на Міжнародному гітарному фестивалі в американській Каліфорнії. Його концертами захоплювалися лідери ООН, депутати Європарламенту, президенти та голови урядів багатьох країн і навіть королева Великобританії Єлизавета II.

Степан Рак автор понад сотні композицій різних жанрів. Він грає на кількох музичних інструментах, однак його доменою є класична гітара, в якій він досяг абсолютної досконалості. Грає всіма пальцями правої і лівої рук. Музичний термін “тремоло Рака” здобув загальне поширення. У 1990 р. він викладав гру на гітарі у Вестерн-університеті в Канаді та Музичній школі Джуліард у Нью-Йорку. Шість разів побував із концертами та лекціями в Австралії та Новій Зеландії.

Як це не дивно, але до зрілого віку цей віртуоз гітарної музики не знав ні точної дати, ні місця свого народження і навіть імені та прізвища своїх батьків. В одному з інтерв'ю він про це заявив (тут і далі переклад з чеської автора – *М.М.*): “Версій про моє походження є кілька. Найвірогіднішою є та, що мене російські солдати знайшли в розбомбленому селі десь на Підкарпатській Русі і привезли в Прагу. Тут ніби-то мене плекала якась російська лікарка чи медсестра, а потім мене віддали на адапцію” [5].

19 травня 1946 р. Степана усиновила бездітна чеська подружжя пара – Марія і Йозеф Раки з містечка Радотін – без яких-небудь документів. Прийомна мати лише перед смертю в прощальному листі написала йому, що він – син танкіста Першого Чехословацького армійського корпусу Степана Заколянського та медсестри цього ж корпусу Василини Сливки. І вона твердила, що в Прагу привезли його на танку і здали в дитячий притулок без метрики. У дотеперішніх енциклопедіях та музичних довідниках місцем його народження здебільшого названо село Шандрово (нині Олександрівка) Хустського району, де він ніби-то народився 8 серпня 1945 р.

У прийомних батьків хлопець знайшов ідеальну сімейну атмосферу. Побачивши в дитині музичні здібності, вони віддали його в середню музичну школу та консерваторію в Празі і врешті-решт – на музичний факультет Академії музичного мистецтва. Там він спеціалізувався в композиції та грі на гітарі. Вже під час навчання його композиція “Гіросима” здобула першу премію в загальнодержавному конкурсі молодих композиторів.

Після закінчення вузу в 1975 р. його запросили у Фінляндію, де він при тамтешній консерваторії заснував і протягом п'ятих років очолював клас гітари, а одночасно концертував та викладав гру на гітарі по цілій країні. Там у нього народилося двоє синів, з яких старший Ян-Матей пішов слідами батька і став відомим гітаристом, а молодший Степан став палеонтологом.

У 1980 р. сім'я Раків повернулася із Фінляндії до Праги. Степан

із того часу викладав гру на гітарі в консерваторії, пізніше – на музичному факультеті Академії музичних мистецтв. Одночасно він виступає в різних країнах світу. В його репертуарі є кілька десятків ціловечірніх програм. У них переважають його власні композиції, але й обробки під гітару творів класичної музики, фольклору, трампські пісні, фольк, рокен-рол тощо.

У 1991 р. з нагоди 400-річчя з дня народження чеського педагога-гуманіста Яна Амоса Коменського Степан Рак, разом з відомим артистом Альфредом Стрейчком, підготував величавий концерт "Слава Коменському" ("Vivat Comenius"), який здобув успіх у багатьох країнах світу. Концерт нагороджено найвищою оцінкою – Премією ЮНЕСКО. Досі понад 600 реприз концерту бачили любителі музики в 32 країнах світу – в шістьох мовних мутаціях: чеській, латинській, німецькій, французькій, англійській та іспанській. В основу концерту "Слава Коменському" покладено фрагменти з найвідомішої праці Я.-А. Коменського "Загальна порада, як виправити діла людські", що довго вважалася загубленою. Її рукопис у 1934 р. виявив український вчений Дмитро Чижевський у бібліотеці одного з німецьких сиротинців.

Після одного з концертів у Росії на початку 2009 р. С. Рак розповів журналістам про своє походження. Сказав, що десь в Україні живе його брат, якого він ніколи не бачив. Чеський центр у Києві (директор Рудольф Седлачек) розшукав брата – Володимира Сливку в Хусті і на черговому концерті С. Рака в Софії Київській 27 квітня 2009 р. влаштував зустріч двох братів не лише перед очима глядачів, але й перед камерами телебачення. За згодою С. Рака та Чеського центру російська телекомпанія "Інтер" в рамках передачі "Жди меня" показала цю зворушливу зустріч глядачам багатьох країн світу.

Наприкінці 2009 р. Степан Рак за посередництва мого друга-комеціолога Франтішка Гібла звернувся до мене як дослідника рідкісних документів з проханням з'ясувати деякі "білі місця" в його біографії. У Хусті я зустрівся з його братом Володимиром, в Олександрівці – з тіткою Марією Дублей (матір'ю 12-х дітей) та іншими членами цієї розгалуженої родини (у матері було шестеро братів і сестер).

У Військовому історичному архіві в Празі мені вдалося віднайти цінні документи про Степанову рідну маму Василину. В цих документах вона виступає під іменем Цецілія Сливка (Cecilie Slivková). Так її записано в метриці, хоч вона весь час виступала під іменем "Василина. Згідно з евіденційною картою, вона народилася 10 січня

1924 р. в селі Шандрово. Далі в її військовій карті зазначено: професія – медсестра, рідна мова – українська, релігія – православна, освіта – 4 класи початкової школи. В армію прийнята 14 липня 1944 р. До того часу вона служила у резервному полку Чехословацького Корпусу генерала Л. Свободи.

Ставши медсестрою Третьої Чехословацької самостійної бригади, вона з боями пройшла весь бойовий шлях Чехословацької бригади. У своїй заяві про визнання бойового стажу від 18 серпня 1982 р., адресованій Міністерству оборони Чехословацької республіки, вона пише: “V 1943 r. vstoupila jsem v Buzuluku SSSR dobrovolně do Čs. Vojenské jednotky v SSSR a do skončení války byla jsem příslušníkem Čs. Korpusu gen. Svobody a zúčastnila jsem se bojů proti fašismu”. З армії вибула 12 березня 1946 року.

Міністерство національної оборони ЧССР 25 березня 1986 р. звернулося в цій справі у Військовий історичний архів в Празі, який на підставі наявних документів підтвердив службу Цецілії Сливки в Чехословацькій армії від 14 липня 1944 до 12 березня 1946 р.

В архіві Православного Кафедрального храму св. Кирила і Методія в Празі я знайшов метрику про народження і хрещення її сина Степана, згідно з якою він народився 8 серпня 1945 р. як нешлюбна дитина Василини Сливки, а похрещений був 14 серпня 1945 р. [1, арк. 51]. Там же зазначено, що нешлюбну дитину пізніше освоїв “Josef Rak, adoptivní otec”. Мати – “Vasilina, r. Slivková”. Степан Сливка був похрещений разом з Василем Могоритою, народженим 6 серпня 1945 р., теж нешлюбним сином Марії Могорити, яка, згідно з документами Військового історичного архіву, була відкомандована від резервного полку до корпусного інтендаційного парку в той же день як і Цецілія Сливка.

У Державному архіві Закарпатської області завдяки його директорів М.В. Делегану вдалося відкрити “Справу” (“Дело”) Цецілії (Василини) Сливки з 1941 р. [3], яка проливає певне світло на її біографію та втечу з Угорщини в Радянський Союз, частково і на її службу в Чехословацькому корпусі. Це 43 аркуші звітів про її затримання й арешт, квитанцій про вилучені речі, протоколів допитів, обвинувачень, вироку “трійки” НКВС про її засудження, пізніших заяв підсудної та рішень органів про її реабілітацію тощо.

З наявних документів виходить, що Цецілія була затримана 20 лютого 1941 р. за двісті метрів від кордону, в районі між Ясинням на угорському боці і Яблонним на радянському боці. У “Протоколі затримання порушника державного кордону СССР” наведено, що

вона народилася 10 червня (!) 1924 р. в місті Севлюші (насправді – в селі Шандрово Хустського району 10 січня 1924 р.), за національністю русинка, громадянка Угорщини з постійним місцем проживання в м. Тячеві, освіта – два класи початкової школи, незаміжня, несудима, безпартійна. У графі "Останнє місце служби наведено: "Работала по найму чернорабочей в селе Тишковика Бизестицкого округа (?), Венгрия". Соціальне походження – "из крестьян". Майновий стан – "ничего не имеет". Затримана 20 лютого 1941 р. о 17.00 год. в координаті 5214+7 на території Яблоницької сільради Яремчанського району Станіславської області, 800 м від кордону. Кордон перейшла одна 20 лютого 1941 р. о 16.30 год. в координаті 5212+9 "при открытом переходе границы в поисках лучшей жизни; ухитрений не применяла, сопротивлений не оказывала, попыток скрыться не имела". При особистому обшуку затриманої в неї виявилися "деньги венгерской валюты – 10 филеров". У посвідці про вилучені речі під час арешту наведено: "ножницы маленькие, расческа, зеркало круглое, кошелек, кольцо белого металла без камня". Нічого більше. Затримали її старшина Стрелков Іван та Боровиков Ілля – без яких-небудь документів.

У той же день, тобто 20 лютого 1941 р. старшина комендатури НКВС лейтант Брешков піддав затриману першому допиту, кожна сторінка якого власноручно підписана Цецілією (латинськими буквами). Він повторив особисті дані затриманої із попереднього протоколу, виправивши дату її народження на 10 січня 1924 р. та національність на "українська". У графі про місце служби і посаду наведено: "Служанка в доме чеха в гор. Тячево", а соціальний стан уточнив: "Из крестьян-середняков". Тут же наведено склад її сім'ї: мати Марія Михайлівна – 49 років, брати: Юра – 22, Іван – 28, Василь – 18; сестра Марія – 12 років. Для двох дальших сестер, мабуть, місця в графі не вистачало. І тут наведено, що її освіта закінчилась на другому класі початкової школи, однак підкреслено, що затримана володіє українською, чеською, русинською, угорською і трохи німецькою мовами.

На питання "Чим ви займались в Угорщині?" вона відповідала: "Восьмирічною я пішла в школу, провчилася два роки, десятирічною стала служанкою в домі єврея Гейзи Мотилусша в м. Хусті, в якого пропрацювала два роки. Дванадцятирічною пішла служити до жителя с. Тишковица Йосифа Кутки, в якого працювала до переходу кордону". (Тут і далі переклад з російської автора – *М.М.*).

На питання про мету переходу кордону вона відповідала: "Я перейшла кордон тому, бо в нас розповідали, що в Росії краще жити і

працювати. Від нас багато людей відійшло туди, а інші збираються відходити. В пошуках кращого життя і роботи я вирішила перейти в Росію”. Далі вона розповіла, що їй ніхто не намовляв і не допомагав їй. Лише в Ясінні вона випадково зустріла колишню землячку з Тячева Бланку Хайдакову (мабуть Гайдукову – М.М.), яка показала їй дорогу до кордону.

Ще того ж дня 20 лютого 1941 р. Василю Сливку під конвоєм було відправлено в містечко Надвірна, де старший помічник начальника 5 відділу технічний інтендант 2 ранга Карпов підписав “Постановление для обвинения”. Затриманій приписувався єдиний кримінальний злочин: “Сливка Цецилия Ивановна в феврале 1941 г. нелегально перешла границу из Венгрии в СРСР”. На підставі цього обвинувачення її відправили в тюрму міста Станіслава (нині Івано-Франківськ), де 5 березня 1941 р. слідчий управи НКВС Сагайдачний допитав її. По суті він повторив трафаретні питання: попросив розповісти біографію і пояснити мету нелегального порушення державного кордону. Підсудна і тут повторила свої “зізнання” з попереднього допиту.

На питання “Ви визнаєте себе винною в тому, що нелегально перейшли державний кордон із Угорщини в СРСР?” вона чистосердечно відповіла: “Так!”. І це було достатнє визнання вини. На підставі цього обвинувачення “тройка Особого совещания при Народном комиссаре Внутренних Дел СССР” (в складі слідчих Сагайдачного, Шаповала і Белоглазова) 3 червня 1941 р., тобто через три з половиною місяця від затримання, постановили: “Сливку Цицилию Ивановну, за нелегальный переход госграницы, заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ТРИ года, считая срок с 20 февраля 1941 г.”.

Як вона проводила три з половиною місяця слідчої тюрми в Станіславі і де вона відбувала кару в “Справі” немає ні слова. Лише в листі до Івано-Франківського суду із серпня 1974 р. Василина написала, що 20 лютого 1941 р. була вже другою її спробою втечі до Радянського Союзу. Вперше – восени 1939 р. радянські прикордонники її схопили й передали угорським жандармам, які її били.

Згідно з твердженням сина Володимира, у 1939 р. Василина втікала в Радянський Союз із групою молодих людей. Угорські жандарми всіх їх інтернували в одній із хустських шкіл, перетворених у в’язницю, бо хустська тюрма була переповнена безпосередніми учасниками оборони Карпатської України, головним чином стрільцями “Карпатської Січі”. З імпровізованої тюрми Василю вдалося втекти, і в лютому 1941 р. вона повторила втечу в Радянський Союз.

Свого листа із серпня 1974 р., адресованого Івано-Франківському суду, вона закінчила висловленням щирої радості з факту, що їй вдалося повернутись живою на рідне Закарпаття: "Повернулася я щаслива і рада, що ми, закарпатці, не даремно втікали за долею в Радянський Союз. Ця доля кров'ю завойована. Йдучи пліч-о-пліч із радянськими бійцями, з героїчними синами, які назавжди скинули з нас тяжкі ярма і народ Закарпаття зажив щасливо і заможного. Минулося людське горе. Бодай його не згадувати ніколи [...] Я працюю техпрацівницею (прибиральницею – *М.М.*) у восьмирічній середній школі, як інвалід праці третьої групи з інвалідною пенсією 21 карбованців. Здоров'я у мене не важне. Більше хворію, ніж працюю, так що мені потрібні ті роки до війни, які я просиділа в тюрмі, і де працювала до війни, а також мушу дістати собі воєнні роки. Тоді був би в мене робочий стаж. Я буду надіятися, що допоможете мені".

Син Володимир у розмові зі мною зауважив, що мама мала в тілі два металеві осколки від поранення – в спині і голові. Осколок із спини їй лікарі виоперували, а із голови – не змогли, бо він знаходився близько мозку й операція могла б спричинити його пошкодження. Від цього мама мала постійні болі в голові, які часто переростали у психічні розстроєння: галюцинації, втрату пам'яті тощо.

У листі від 18 грудня 1974 р. на вимогу, щоб вона уточнила спроб втечі до Радянського Союзу і назвала імена пограничників, які її затримали, вона відповіла: "У Ворохті я була затримана 1939 року радянськими прикордонниками. Як вони писалися, мені не представлялись, а тихо повели на заставу і закрили в підвал одну самотню і кілька разів допитували щодня – що примусило мене втікати через кордон у Радянський Союз. Я сказала: "Від злиднів, холоду, голоду і побиття я втікала [...] Народилась я в 1924 році в селі Олександрівка, Хустського р-ну на Закарпатті, в сім'ї селянина-бідняка. Солом'яна стріха над нами заламувалась. Нас було семеро дітей. Через бідність ми жодне не мали змогу вчитись у школі. Я від семи років пішла служити до панів за шматок хліба і поношений одяг. У 1939 році я вирішила шукати щастя за кордоном. Пробувала втекти до Радянського Союзу, але на перший раз мені не повезло. Мене схопили угорські прикордонники і передали в руки угорським жандармам. Вони мене били..."

В іншому листі на підтвердження факту, що Василина Сливка при другій спробі втечі в Радянський Союз у червні 1940 р. і справді була ув'язнена в радянській тюрмі Івано-Франківська, вона наводить імена і прізвища тринадцятьох своїх спів'язнів – переважно жінок із За-

карпаття, підкреслюючи, що не всім їм вдалося повернутися додому.

Про своє ув'язнення в надвірнянській та станіславській тюрмах, як і етапування в Сибір та непосильну працю в таборах ГУЛАГу, Василина Сливка не сміла говорити навіть рідним дітям, братам та сестрам, бо це в той час могло б розцінюватися як “антирадянська агітація та пропаганда”, за яку легко можна було потрапити в Сибір й у післявоєнний час.

Та все ж таки знайшлися люди, які в часі незалежності України розповіли про страшні муки тисячі закарпатських втікачів до СРСР, які їм довелось пережити в радянських тюрмах і таборах. Одним з них був земляк Василини Сливки М.Г. Герич із села Ганичі Тячівського району, який перейшов кордон 20 травня 1940 р. в тому ж урочищі села Ясиння як і вона. Його, як і Василю, після першого допиту відвезли у Ворохту, а наступного дня в Надвірну. Там його разом з п'ятнадцятьма дорослими і двома підлітками ув'язнили в невеличкому підвалі. У цьому тісному підвалі всі вони в голоді і холоді прожили два тижні, сплячи на голому бетоні. Після двох тижнів, усіх їх (як пізніше і Василю) під конвоєм направили у місто Станіслав (Івано-Франківськ).

“Тут я побачив багато народу, жінок, дітей, стариків і молодих солдат, що дезертирували з угорської армії, – розповідав М.Г. Герич. – Усіх нас поставили до стіни лицем до огорожі під охороною радянських солдат з собаками. Серед нас був лісник разом з дружиною і шістьма дітьми. І коли почали роз'єднувати матір в один бік, батька – в другий, а дітей – в третій, перелякані діти кричали від жаху. Тюрми були переповнені народом, спали на голій долівці, повітря не вистачало, люди вмирали з голоду. Звідси й розпочалися табірні муки, засуджених”.

Далі редактор цитованого видання переказує скорочений зміст спогадів засудженого: “Везли їх голодних у холодних вагонах для худоби. Інколи конвой давав відро води без кухля. Довезли до Комі АРСР. Від залізниці транспортували дві доби автомашинами до лісу, а далі йшли пішки. Від голоду і холоду багато людей падали по дорозі. Всіх завели у ліс, де не було жодної будівлі. Конвой зробив відмітки на деревах (визначив зону, далі якої не можна було ступати), дав пили і сокири для лісоповалу і наказав будувати для себе бараки. Завезли один котел і один мішок крупи. Воду брали з снігу, солі не було, посуду – теж. Робили з дерева. Побудували барак – і знову наказ відходити далі в ліс. А у збудоване приміщення привезли коней.

Таким чином будували бараки до самої весни. Потім мостили дорогу до лісу, щоб могли їздити машини. Згідно з нормами, копали по п'ять кубометрів замерзлої землі, заготовляли по шість кубометрів деревини. Змучені й голодні, якщо норму не виконали, не одержували пайка: 400 грам чорного замерзлого хліба і літр баланди. За таких умов щоденно вранці не вставало 5-6 чоловік. Померлих, згідно з наказом конвою, викидали за зону в сніг" [4, с. 32-33].

Усе це – і тюрму, і етап, і ГУЛАГ – через вісім місяців зазнала і 17-річна Василина Сливка. Сьогодні важко навіть уявити собі, як усе це могла пережити молода дівчина. Згідно з твердженням її близьких, допомагала їй вижити в екстремальних умовах віра в Бога і загартованість організму важкою фізичною працею від раннього дитинства.

На підставі її клопотання, 4 лютого 1974 р. Івано-Франківський обласний суд під головуванням А.К. Карпця та з участю прокурора Ф.А. Русина скасував постанову про засудження Василини Сливки з 2 червня 1941 р. й повністю її реабілітував. Та і після реабілітації вона повинна була мовчати про пережиті страждання. У дійсності вона, як і більшість людей подібної долі, намагалася забути пережиті страхиття, бо кожна згадка про них бодай в думках, викликала в неї душевну травму.

Та й без її розповідей досі віднайдені матеріали дають доволі ясну картину про народження і перші місяці життя Степана Рака та трагічну долю його матері Василини Сливки.

Наприкінці 1942 р. за вимогою Чехословацького екзильного уряду в Лондоні всіх чехословацьких громадян (основу яких становили жителі Закарпатської України), які нелегально прибули до Радянського Союзу і були засуджені за "нелегальний перехід державного кордону", було амністовано. Сильні та здорові "втікачі" мали змогу добровільно вступити в Чехословацьке військо в СРСР, яке формувалося в м. Бузулуку. Тут, як уже було сказано, у 1943 р. вступила до Першого Чехословацького батальйону і Василина-Цецілія Сливка і з боями пройшла весь бойовий шлях Чехословацького Корпусу ген. Свободи – від Бузулука до Праги. Була поранена і нагороджена орденами.

На бойовому шляху вона покохала начебто офіцера військового корпусу Степана Заколянського, який після одного з боїв (а може вже після війни) "пропав без вісти". Від нього вона й завагітніла, а після війни народила сина, якого на честь батька назвала Степаном. У Військовому історичному архіві в Празі мені досі не вдалося знайти про Степана Заколянського жодного документа.

Після війни, згідно з документом Військового історичного архіву в Празі, Цецілія Сливка жила в селі Богосудов Тепліцького округу (вул. Бенешова, ч. 169), де знаходилася окрема лікарня для військових інвалідів-свободовців.

Коли дитині було вісім місяців, – як впливає з розповіді Василини своєму синові Володимирі, – Василина залишила її у подруги, а сама поїхала у Шандрово відвідати рідних, яких не бачила від 1941 р., обіцяючи повернутися через тиждень-два. На залізничній станції в Чопі вона задрімала і злодії вкрали в неї сумку з документами та орденами, а державний кордон саме в тому часі (після приєднання Закарпаття до СРСР) радянська сторона герметично закрила. Василина без документів ніяк не змогла повернутися до дитини в Чехію. Про те, що вона була воїном чехословацького війська, сформованого в Радянському Союзі, і має немовля в Чехії, їй не повірили.

У Чехії дитина захворіла, і подруга віддала її в лікарню, а сама змінила квартиру, виїхавши з місця їх спільного перебування. Усі спроби Василини нав'язати з нею контакт посередництвом радянських і чехословацьких органів та Червоного хреста виявились безуспішними.

У 1948 р. Василині завдяки її колишнім військовим друзям вдалося приїхати в Чехію і знайти сина в прийомних батьків у Радотіні. Там вона, за свідченням прийомної матері Степана, найнялася покоївкою в готелі, щоб заробити гроші на прожиток, і щовечора приходила на поріг Ракової хати. Обливаючись сльозами, вона благала прийомних батьків повернути їй сина. Та вони категорично відмовлялися виконати її прохання. Прийомні батьки за два роки встигли полюбити дитину і не хотіли віддати її в невідоме середовище – у післявоєнні радянські злидні. Право було на їх боці і вкрай розчарована Василина повернулася в Хуст ні з чим.

Із розповідей близьких і знайомих Василини, з якими мені довелося зустрічатися (сина Володимира, його дружини, сестри Марії, вчителя Андійця та інших), можна створити доволі точну картину про душевний стан матері, яка не з власної вини загубила єдинородного сина.

Коли в 1946 р., після п'ятьох років розлуки, Василина повернулася на рідне Закарпаття, вона знайшла там зовсім інше середовище, ніж те, яке вона залишила. Її ровесники, брати і сестри обзавелися сім'ями. Органи влади їй довго не вірили, а, навпаки, ставилися до неї з презирством: “Хто знає, з ким вона у війну нагуляла дитину, а тепер видає з себе героїню з загубленими документами!”

Поранення з війни Васишині все частіше й дошкульніше давали про себе знати. Вона відчувала не лише фізичні болі, але й психічний розлад. Від єдиної своєї життєвої радості – сина, вона була штучно відлучена. А коли після двох років мати врешті-решт знайшла сина, він вже був у "чужих" руках. Виявилось, що це вже не її дитина, бо суд без відома і згоди біологічної матері, присудив її іншим батькам. А ті відмовилися віддати дитину рідній матері, яка не з власної провини загубила її.

Повернувшись вдруге із Чехії на рідне Закарпаття 1948 року, вона відчувала велику самотність. Знайти життєвого партнера в невеличкому містечку, де кожен кожного знає і де на денному порядку побутують плітки та наклепи, їй було важко. Та Васишині дуже хотілося завести сім'ю: мати дитину, якій би вона змогла віддати свою любов.

Випадково познайомилася з воїном Радянської армії Олексієм Грушком із Дніпропетровщини. "Ти Сливка, я – Грушка, сливка з грушкою добре співіснують; що якби ми заснували фруктовий сад?" – жартома запропонував Олексій. "Я не проти!" – відповіла Василина. Так розпочалася їх дружба, а 1 серпня 1949 р. в них народився син Володимир. Після закінчення військової служби Олексій залишився жити в Хусті. Спільного місця проживання в них не було. Жили у найманих квартирах. Та після народження дочки Люби 1954 р. він демобілізувався, покинув сім'ю і більше до неї не повертався. Жодних "аліментів" він на дітей не сплачував, та Василина їх від нього і не вимагала.

Синові, коли той вчився в школі-інтернаті в Хусті, батько одного разу до дня народження надсилав пакунок цукерок. "Це був для мене великий подарунок, який справив мені неймовірну радість, – згадував Володимир в розмові зі мною. – Я був гордий, що маю батька, який дбає про мене. З цукерками (які тоді були значним дефіцитом) я поділився з цілим класом. З того часу однокласники перестали мене обзивати безбатченком. Досі пригадую зворотню адресу на пакунку: Дніпровська область, м. П'ятихатки, станція Ханзонівка, Грушко Олексій. На жаль, це був єдиний прояв любові батька до мене!

Ні Василина, ні син, ні дочка, більше тата не бачили, бо він на їхні листи перестав відповідати. Василина про дітей дбала зразково. Син Володимир після військової служби і до пенсії 2009 р. працював водієм. Його дружина (безпосередня сусідка) закінчила швейне училище в 1964 р. і до відходу на пенсію працювала на швейній фабриці швачкою, згодом майстром швейного цеху. Мають трое дітей: Дочка

закінчила кулінарний технікум і працює підприємцем, її чоловік – в лісному господарстві. Син Володимир – водій, його дружина вчителька. Син Михайло – будівник-оздоблювач, працює в Празі, його дружина – в торгівлі. І в дочки, і у синів є по двоє дітей. Дочка Василю Люба після закінчення середньої школи працювала швачкою на фабриці “Нарцис” в Хусті. Після одруження виїхала в Черкаську область, де живе й досі. Чоловік помер. Дітей в них не було.

Мати часто нагадувала дітям, що в них у Чехії є брат Степан, з яким вони конче повинні зустрітись. Та вони й не пробували розшукати його, бо в умовах радянської дійсності це було не бажаним. Василю теж не пробувала нав’язати стосунки ні з сином Степаном, ні з його усиновителями. Не цікавилась вона ні долею своєї подружки, в якій залишила дитину. Її ім’я перед дітьми вона ніколи не згадувала.

А Степан, довідавшись, що він не є біологічним сином Марії та Йосифа Раків (а довідався це випадково від хлопців на вулиці, які обзивали його: “*Rusáku, Rusáku, přivezli tě na tanku!*”) дав їм слово, що до їх смерті не буде шукати своїх біологічних батьків. І обіцянку дотримав. Деталі про своє походження він довідався лише після смерті названої матері із її нотаріально завіреного листа. Василю працювала робітницею на хутряній фабриці в Хусті, пізніше – прибиральницею в школі. Правда, дуже часто хворіла і її заробіток та інвалідна пенсія були мінімальні.

Роздобувши документи про участь у Корпусі ген. Свободи вона, за свідченням сина Володимира, в Хусті стала поважаною особою. Її запрошували на різні збори, бесіди з нагоди круглих річниць перемоги, нагороджували медалями, писали нібито про неї й у пресі.

Оцінюючи ситуацію з плином років, Володимир (нині професійний водій вантажних машин на пенсії) в розмові зі мною зауважив: “Тій прийомній матері честь і слава, що не дала дитині пропасти і вивела Степана в люди”.

Василю померла 15 травня 1992 р. в Буштині, де її й поховано. А хто була ця загадкова подруга, в якій Василю Сливка залишила дитину перед виїздом на відвідини до рідних в Закарпатті? Правдоподібно, була це її землячка Марія Могорита, яка разом з нею 14 липня 1944 р. була відкомандирована від резервного полку Чехословацького корпусу ген. Свободи в діючу армію і разом з нею пройшла бойовий шлях від Бузулука до Праги.

В евіденційній карті, що зберігається у Військовому історичному архіві в Празі, про неї сказано: “*Mohoritová Marie. [Otec] Vasil.*

Dat. nar.: 11.X.1905. Místo nar.: Tuška, o. Volove. Mat. řeč: ukrajinská. Povolaní: rolník. Vzdělaní: malogramotná. Kmen. čís.: 14062. Klasif.: v poli. Odv. roč.: 1944. Nábož.: řeč.kat. Stav: vdaná (?). Odv. čís. 12537. Pozn.: 14.7.44. Překročila hranice ČSR: 14.4.40. Nástup čin. sl. 14.7.44. Země: Kam. Podolský. Demobilizovaná: 12.3.1946/ NP Praha. Adresa: PÚ Chodova Plana (перекреслено) Broumov č. 89 (перекреслено), Micholové Hory, č. 34, okr. Tachov. Č.j. 55462/62; Č.j. 66753/1963. Hodnost: voj. 1 Čs. arm. sb. v SSSR".

У "Žadosti o přidělení rodinného domku" від 15. 4. 1949 року, адресованій Міністерству народної оборони ЧСР, вона наводить: "Nesnašela jsem teror maďarských fašistů a proto jsem uprchla do SSSR. Když se mi vyskytla příležitost, ihned jsem se hlásila do Čs. armády, abych svou schopnosti pomohla v boji proti okupantům". Далі вона наводить: „Byla jsem internovaná sov. úřady za nelegální přechod sov. hranice. Zúčastnila jsem se bojů v polním útvaru a prodělala celou frontu v 3. brigádě v polní peкарně ve funkci peкаře" [2].

11 вересня 1945 р. Марія Могорита подала заяву про надання їй чехословацького громадянства для себе і свого сина Василя, народженого 6 серпня 1945 р. Тоді вона жила за адресою: Dolní Žadnov, č. 101, okr. Mariánské Lázně. Міністерство внутрішніх справ ЧСР надало їм громадянство 26 лютого 1946 р.

У Посвідці (Osvěčení) про громадянство не були зараховані роки її перебування в радянських тюрмах і таборах, тому в серпні 1962 р. вона звернулася до Військового історичного архіву із заявою про надання їй нової посвідки із зарахуванням і цієї доби. Нова посвідка їй була потрібна для пенсійної справи. У листопаді 1962 р. Військовий історичний архів у Празі підтвердив, що для пенсії їй зараховується доба "od 16. dubna 1940 do 13. července 1944 jako doba pobytu ve spojeneckých zemích, od 14. července 1944 do 8. května 1945, jako příslušniku Čs. zahraniční armády v SSSR" [2].

Більш докладні відомості про долю Марії Могорити та долю її сина Василя мені невідомі.

З поваги до новознайдені батьківщини своєї матері Степан Рак разом зі своїм колегою Альфредом Стрейчком вирішили дати два безгонорарні концерти своєї найуспішнішої програми "Слава Коменському" 2 травня 2010 р. – в Ужгороді, а 4 травня – в Хусті. Два місяці перед цими датами мною було узгоджено концерт з найвищими представниками Обласної державної адміністрації в Ужгороді та мером міста Хуста. І в Ужгород, і в Хуст були направлені пропагандійні ма-

теріали і навіть окремі статті для засобів масової інформації. Степан Рак по-дитячому тішився на свою першу подорож в край своїх рідних батьків, на зустріч із братом Володимиром, сестрою Любою, тіткою Анною, цілою армією двоюрідних братів і сестер, яких вже раніше відвідав його син Ян-Матей Рак. Крім двох запланованих концертів, він вирішив дати ще третій поза планом – в рідному селі своєї матері Олександрівці.

Для закарпатських концертів гітарист підготував добірку місцевих пісень у власній обробці для гітари. Видавництво “Коменіус” у Фульнеку на Моравії спеціально до закарпатських концертів видало 8-сторінковий україномовний буклет зі статтями про Степана Рака, Альфреда Стрейчка та Яна Амоса Коменського – з їх кольоровими портретами.

Все це було вже підготовлено, навіть квитки на літак з Праги в Кошиці і назад закуплені, а з Кошиць до Ужгорода забезпечено транспорт дипломатичною машиною, щоб оминати черги на кордоні.

За тиждень перед концертом з Ужгорода надійшла вимога змінити дату концерту, а 26 квітня 2010 р. (п'ять днів перед планованим приїздом артистів на Закарпаття) від мера міста Хуста Михайла Джанди надійшло на моє ім'я таке повідомлення: “Інформуємо Вас, що, на жаль, протягом 3-5 травня цього року ми не зможемо забезпечити належну організацію вищезгаданого концерту. Це пов'язано з тим, що протягом травня, в тому числі й 3-5 числа ми змушені бути задіяні в організації приїзду двох делегацій з міста Сніна (Словаччина) та міста Леско (Польща). Саме з цими містами у нас встановлені дружні відносини і вони є нашими партнерами по співробітництву. Натомість пропонуємо Вам приїзд учасників концерту до нашого міста в жовтні цього року, коли будуть проходити урочистості до Дня міста. Вважаємо цей варіант найбільш вдалим і для вас, і для нас. З повагою Михайло Джадда”.

Мої телефонні дзвінки в Ужгород і Хуст з вимогою змінити таке рішення, виявились “голосом вопіючого в пустелі”. Концерти були відкликані на велике розчарування Степана Рака, Альфреда Стрейчка й інших людей в Чехії та Словаччині, причетних до їх організації.

Коментуючи цей справжній скандал, провідний закарпатоукраїнський журналіст О. Гаврош в пресі заявив: “Закарпаття вкотре продемонструвало свою загумінковість. Маючи перед усім світом показати, якого видатного таланта дала наша земля, воно не тільки не використало цього шансу, а ще й втрапило у конфуз. А поміж тим 21

червня Степан Рак матиме концерт у Києві. Там ладні платити не малі гроші, аби почути гру відомого гітариста. М. Мушинка не втрачає надію, що всесвітньо відомий пражанин закарпатського походження таки зіграє в Ужгороді та Хусті. Ясна річ, якщо ставлення до його концертів буде зовсім інакшим”.

Не лише Мушинка, але ціле Закарпаття надіється. А надія вмирає останньою.

Джерела та література:

1. Архів Православного Кафедрального храму св. Кирила і Методія в Празі, спр. “Opis matrik narozených a křtěných ve farnosti pražské od roku 1916 do roku 1949”.
2. Військовий історичний архів в Празі, спр. “Os. spis “255” М. Mohoritové”.
3. Державний архів Закарпатської області, ф. 3868, спр. 916467.
4. Довганич О. Так ламалися долі репресованих закарпатців / О. Довганич. – Ужгород : Гражда, 2008. – 292 с.
5. Karásková. Romantik s tajemstvím // [Електронний ресурс], режим доступу: www.stepanrak.cz.

Ольга Ковалевська

(Київ)

ПОРТРЕТИ ІВАНА МАЗЕПИ У ВИКОНАННІ МИТЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Стаття присвячена портретам гетьмана Івана Мазепи, створеним українськими митцями, які протягом ХХ ст. були змушені покинути межі України та працювати за кордоном. У тексті розглянуто історію створення портретів, вірогідні іконографічні джерела, які використовували художники, мотиви, які спонукали їх до творчості; авторські особливості відображення образу гетьмана.

Ключові слова: Іван Мазепа, портрети, графічні зображення, українські митці на еміграції, художники української діаспори.

Статья посвящена портретам гетмана Ивана Мазепы, созданным украинскими художниками, которые в течение ХХ в. были вынуждены покинуть пределы Украины и работать за рубежом. В тексте рассмотрена история создания портретов, достоверные иконографические источники, которые использовали художники, мотивы, которые побуждали их к творчеству; авторские особенности отображения образа гетмана.

Ключевые слова: Иван Мазепа, портреты, графические изображения, украинские художники, на эмиграции, художники украинской диаспоры.

The article is devoted the portraits of hetman Ivan Mazepi, created the Ukrainian artists which during XX century were forced to abandon the limits of Ukraine and work abroad. History creation of portraits, reliable iconography sources, which used artists, reasons which induced them to creation, is considered in text; author features of reflection of appearance of hetman.

Key words: Ivan Mazepa, portraits, graphic images, Ukrainian artists, on emigration, artists of the Ukrainian diaspora.

Проблемі використання образу Мазепи в творах образотворчого мистецтва було присвячено достатню кількість наукових праць, як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії [2; 3; 4; 7; 11; 14]. Питання інтерпретації цього образу українськими митцями, що працювали

за межами України, теж частково вже розглядалося нами в попередніх розвідках [9; 10]. Однак заглиблення в обрану тему, призвело до виявлення нових зображень, відомостей про їхніх авторів та мотиви створення тих чи інших творів живопису і графіки. Відтак нинішнє дослідження має на меті нагадати про тих українських митців, які працювали над створенням образу гетьмана Івана Мазепи за межами України у ХХ ст.; подати щойно виявлені матеріали з іконографії гетьмана, продемонструвати особливості інтерпретацій образу цієї відомої постаті в творах мистецтва.

Відомо, що постать Івана Мазепи, як центральна фігура творів образотворчого мистецтва, набула своєї популярності ще наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Основна маса тогочасних зображень виконувала функцію ілюстрацій до віршованих панегіриків на честь гетьмана (твори книжкової графіки), або виступала самостійними творами, присвяченими йому (твори станкової гравюри). Художники та гравери намагалися оспівати в своїх творах кращі вчинки гетьмана та проілюструвати чесноти найвищого достойника України-Гетьманщини усіма доступними їм зображувальними засобами. Саме тому, з сучасних І. Мазепі гравюр, перед нами найчастіше постає схематичне зображення постаті гетьмана в образі героя в античних латах, до основних чеснот якого належали відвага, честь, доброта, справедливість, а до основних досягнень відносилися військова звитяга, підтримка православної церкви та будівництво храмів. Ці зображення неможна стовідсотково розглядати як портретні. Водночас ми не можемо заперечувати той факт, що ці зображення повинні були містити обов'язкові елементи справжньої зовнішності цієї людини, для того, щоб не лише він сам, але й інші, могли впізнати у цих зображеннях гетьмана.

Протягом XIX ст. інтерес до образу Мазепи не лише не зменшився, але й надзвичайно зріс. Він набув поширення як в країнах Європи, так і в Америці. На популярність цього образу протягом зазначеного періоду впливало одразу кілька факторів. По-перше, після знищення гетьманських портретів та спотворення творів, йому присвячених, що було здійснено за наказом Петра I, в Україні майже зникли автентичні зображення гетьмана. Це призвело до того, що в образотворчому мистецтві почався процес творення численних полотен, які були підписані "Мазепа", але нічого спільного не мали з реальною історичною постаттю українського гетьмана. По-друге, під впливом мемуарів сучасників І. Мазепи, творів історичної літератури середини XVIII ст., а

також поетичних творів першої третини XIX ст., почав формуватися образ такого собі “українського Казанови”, який не з власної волі перетворюється на приреченого на смерть вершника, що відчайдушно бореться за своє життя. Саме таке трактування образу сприяло подальшій його популяризації та поширенню за межами України. Тут доречним буде згадати, що “романтизм” як певний напрямок в мистецтві кінця XVIII – початку XIX ст., який допускав подвійне трактування образу романтичного героя. Це означало, що одночасно могли співіснувати образ молодого красеня-коханця, що зазнав жорстокого покарання з боку скривдженого чоловіка своєї коханої, так й образ рішучого керівника повстанців, які підтримали свого ватажка в ім’я свободи (такий образ іноді зустрічається у французьких літографіях XIX ст.). Головна ідея живописних творів як першої, так і другої категорії полягала у прагненні художників продемонструвати боротьбу людини з вироком долі, з природною стихією, з власними страхами і водночас силу його духу й волі. Однак, коли з другої половини XIX ст. в мистецтві набуває поширення реалізм, європейським живописцям образ романтичного Мазепи стає вже не цікавим. Реалістичний, історично правдивий образ українського гетьмана ніколи не був їм потрібен, тим більше, що розвиток мистецтва вимагав від них нових тем і сюжетів, а цього було більш ніж достатньо в їх власному повсякденному житті.

Протягом першої чверті XX ст. в умовах відродження українського національно-державного життя образом Мазепи зацікавилися чимало українських митців, серед яких, зокрема, були Й. Курилас [8, с. 112-113], Г. Нарбут, В. Меллер та деякі інші.

На жаль, поразка національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр., утвердження в Україні тоталітарного більшовицького режиму і пов’язана з цим вимушена еміграція представників української інтелігенції за кордон, призвели до того, що подальші спроби відродити як науковий, так і мистецький інтерес до І. Мазепи, відбувалися вже за межами України. Перебуваючи далеко від своєї батьківщини, представники української діаспори, продовжували осмислювати роль Івана Мазепи в українській історії і намагалися створити його реалістичний образ у творах живопису і декоративного мистецтва.

Перш за все, уваги заслуговує робота відомого українського художника та гравера В. Масютини (1884(89?) – 1955), родове коріння якого, пов’язане з Чернігівщиною, хоча сам він народився у Ризі [13, с. 161].

У 1933 р., перебуваючи у Берліні, він виконав чудову гравюру з портретом Івана Мазепи в стилі західноєвропейських гравюр XVIII ст. Гравюра була подарована автором колишньому гетьману Української держави Павлу Скоропадському, котрий на той час мешкав у Німеччині. Після смерті экс-гетьмана гравюра перебувала в родині Скоропадських, а на початку 90-х рр. XX ст. донька Павла Петровича – Олена Отт-Скоропадська передала цю гравюру в дар новоствореному київському Музею гетьманства, де вона і перебуває зараз. Згодом з цього твору було виконано численні копії.

Образ, створений В. Масютиним, це образ рішучої й сміливої людини. Це борець, який ніколи вже не зійде з обраного шляху, навіть якщо заради своєї мети, йому прийдеться заплатити життям. Митець відобразив у своєму творі момент прийняття гетьманом важкого та доленосного для України рішення, коли емоції ще не вщухли, коли в душі все палає, а рука мимоволі ще міцніше стискає шаблю.

Очевидно, що майстер досконало вивчив твори своїх іменитих попередників з кінця XVII – початку XVIII ст.: І. Щирського, І. Мигури, Д. Галяховського. Це дозволило художнику максимально вдосконалити форму свого твору, а що стосується змісту, то жодному з українських майстрів протягом понад трьох століть не вдавалося краще втілити ідеали борця, відобразити уявлення про справжнього державно-політичного діяча, ніж це зробив В. Масютин в образі гетьмана І. Мазепи.

Спробу створити власний образ Івана Мазепи здійснив і подолянин Василь Дядинюк (1900 – 1944), автор книжкової мініатюри, створеної за власною уявою митця, та графічної репліки з краківського портрета гетьмана [13, с. 142-143]. Можемо припустити, що згадана мініатюра спеціально готувалася як ілюстрація до кількатомного твору Б. Лепкого "Мазепа", публікація якого була завершена в Німеччині в 1926 р. В Україні досить довгий час це зображення залишалося невідомим. Що є недивним, бо після варварського знищення творів художника зі збірки Національного музею у Львові (1952 р.), складно було сподіватися на збереженість будь-яких праць майстра. Лише завдяки перевиданню у 1991 р. творів Б. Лепкого, видавництво "Червона калина" відшукало й розмістило цю мініатюру в томі "Мотря", що дозволило докладніше з нею познайомитися.

Портрет Івана Мазепи у виконанні В. Дядинюка, так само як і портрет у виконанні В. Масютина, був створений на основі гравірованих творів І. Мигури та Д. Галяховського, що обумовило певну схо-

жість рис гетьманського обличчя в обох творах. Однак в загальному підсумку, образ гетьмана у трактуванні В. Дядинюка вийшов іншим.

В роботі художника ми бачимо спробу автора створити парадний портрет в традиціях XVII ст., про що говорять кілька основних складових. А саме, розміщення погруддя портретованого на фоні пейзажу. В даному випадку фоном виступають київські пагорби, де чітко вимальовуються мури й церкви Києво-Печерської Лаври, побудовані, відреставровані та оздоблені коштом І. Мазепи. Парадним є й одяг портретованого. Гетьман закутий у лицарські лати з Андріївською зіркою на ланцюзі поперх них. Плечі Мазепи вкриває розкішний плащ, а права рука з коштовним перснем на вказівному пальці міцно тримає булаву. Оскільки із композиції не зрозуміло, де знаходиться ліва рука гетьмана, його фігура уявляється не пропорційною. Це звичайно шкодить мистецькій вартості твору, але не заважає цілісному сприйняттю образу.

Незважаючи на те, що гравюри В. Масютина та В. Дядинюка є різними, їх об'єднує прагнення авторів створити образ непересічної особистості, людини з рішучим характером та сильною волею, що яскраво відбилосся у виразі обличчя та погляді гетьмана.

Восени 1998 р. працівники Слов'янської бібліотеки в Празі Людмила Панкова та Їржі Вацек виявили у підвалах Національної бібліотеки Чеської Республіки велику збірку творів української графіки, представлену такими відомими іменами, як: Георгій Нарбут, Катерина Антонович, Василь Кричевський, Галина Мазепа, Михайло Михалевич та інших [13, с. 113-114]. Серед них був цікавий графічний твір В. Дядинюка "Гетьман Іван Мазепа", створений у Кракові у 1940 р., про що свідчить підпис під гравюрою. За основу цієї праці було використано портрет, який зберігався у краківському музеї кн. Чарторийських. За деякими даними портрет було віднайдено у 1937 р., а вже у 1939 р., його використали упорядники відомої двотомної збірки "Мазепа" в серії "Праці Українського Наукового Інституту у Варшаві". В. Дядинюк створив графічну репліку з портрету, розмістивши його в картуші, який зверху вінчався гербом "Курч", а знизу завершувався зображенням військової арматури, що з одного боку відповідало традиціям української графіки кінця XVII – початку XVIII ст., а з іншого – демонструвало використання графіком творчих здобутків його сучасників, зокрема, того ж таки В. Масютина.

Певна схожість спостерігається й між зображеннями гетьмана І. Мазепи, створеними Й. Куриласом (1909) і В. Дядинюком (1940), та

портретом, створеним М. Битинським (1893 – 1972) [8, с. 113; 13, с. 122-123]. Ця людина свого часу була відомим істориком, фахівцем у галузі генеалогії та геральдики, мистецтвознавцем. Перебуваючи на службі в армії УНР і працюючи над створенням проекту її уніформи, М. Битинський настільки занурився у вивчення історичних матеріалів часів існування Гетьманщини, що задумав і часом здійснив два інші, не менш цікаві проекти: "Альбом гербів українських земель" та "Українські гетьмани та їх герби". Цей останній у загальній ідеї певним чином пере-

гукувався з проектом Г. Нарбута "Герби гетьманів України". У межах проекту "Українські гетьмани та їх герби" М. Битинський виконав портрет І. Мазепи, під яким містився підпис: "Іван Мазепа, гетьман (1687 – 1709 / Герб: змінений Курч)" (1941 р.). Порівнюючи згаданий портрет із зображенням з літопису С. Величка, з творами Й. Куриласа, В. Дюдинюка та інших, можна помітити певну схожість. Це говорить про те, що митці, з одного боку, використовували одні й ті ж самі іконографічні джерела, а з іншого – не цуралися брати взірцем твори попередників. При цьому не можемо не визнати, що кожен митець намагався внести свою власну лепту до формування сучасної їм іконографії гетьмана, додаючи до своїх творів авторський стиль, манеру виконання, внутрішнє сприйняття та оцінку цієї постаті.

У другій половині ХХ ст. праця над портретами гетьмана І. Мазепи продовжувалася, хоча здебільшого вона була викликана не стільки бажанням створити історично-виважений та науково-підтверджений портрет, скільки суто практичними потребами. Відомо, що 1959 рік широко відзначався українцями світу, як рік Івана Мазепи. До святкування 320 річниці з дня народження гетьмана і 250 річниці від дня його смерті науковці, що представляли українську діаспору, підготували значну кількість розвідок, статей та монографій, видавці яких прагнули оздобити певним зображенням. Оскільки єдиної точки зору щодо автентичних зображень гетьмана серед науковців не існувало,

то видавці, а іноді й автори, часто погоджувалися на використання новостворених “портретів”, які іноді дуже рідко нагадували хоча б одне з відомих автентичних зображень.

Одним з таких новостворених портретів було зображення, створене Олексою Булавицьким (1916 – 2001) – українським художником, який під час Другої світової війни опинився за межами України: спочатку у Німеччині, а з 1950 р. в США, де працював креслярем і дизайнером на архітектурних фірмах. Від 1959 р. О. Булавицький вже мав свою власну мистецьку студію та приватну школу, де навчав малюванню дітей та дорослих [8, с. 116].

Як вже згадувалося, 1959 рік був ювілейним “Мазепинським роком”. До ювілейних урочистостей з приводу річниці смерті українського гетьмана професором Віктором Доманицьким була підготовлена промова “Націотворча роля гетьмана Мазепи”. Текст цієї промови був опублікований 1960 р. окремою книжкою з передмовою Президента УВАН в Канаді, професора Ярослава Рудницького та портретом гетьмана Мазепи роботи Олекси Булавицького. З попередніми роботами В. Масютина та В. Дядинюка цей портрет пов’язував не лише зовнішній антураж: композиційна схожість, одяг, наявність булави, але й портретна схожість. Особливо чітко це видно при зіставленні гравюри В. Масютина та портрета О. Булавицького. Але перед нами зовсім інша особа. Цілком можливо, що автор бачив відомий твір В. Масютина та графічну працю В. Дядинюка, однак створений О. Булавицьким образ І. Мазепи вийшов зовсім іншим: на нас дивиться літній чоловік зі стомленими очима, в яких вже не має колишнього запалу. Це вже не той І. Мазепа, який був готовий до рішучих дій. Це розбита віком, життєвими обставинами, звинуваченнями колишніх соратників та внутрішньою боротьбою людина; гетьманська булава ледве тримається в ослабленій руці колишнього володаря України-Гетьманщини. Такий емоційно стриманий портрет явно дисонував зі змістом промови В. Доманицького, але таким було бачення художника цього образу.

У рамках “Мазепинського року” на сторінках тогочасної української діаспорної преси взагалі було опубліковано чимало різних, частіше абсолютно фантастичних “портретів” українського гетьмана. Особливо багато таких зображень було запущено в обіг виданням “Новий Шлях”. Серед них були малюнки у виконанні Кейвана, Чорпіти та невідомих рисувальників, чиї “твори” нагадували погані копії вже відомих зображень, зокрема, портрет пензля Й. Куриласа

[12, с. 118]. Часопис "Овид" надрукував портрет, виконаний Б. Крюковим. Це зображення не має нічого спільного з існуючими іконографічними джерелами, натомість є цілковито авторським баченням постаті гетьмана І. Мазепи, що не виключає його портретної схожості з цілком реальним прототипом – сучасником художника. Аналізуючи це зображення, Р. Млиновецький висловився досить критично та різко: "бачимо перед собою якогось гульвісу, відомого розпустним способом життя; обличчя мало інтелігентне. Маємо враження, що перед нами актор провінційної трупи, який спробував заграти ...гетьмана!" [12, с. 118].

Не менш критично Р. Млиновецький висловився й щодо інших зображень. Зокрема, "портрет" І. Мазепи авторства Аріадни Стебельської, в основу твору якої, очевидно, було покладено малюнок з літопису С. Величка, та М. Бідняка, малюнок якого більше нагадував не українського гетьмана, а міфічну істоту з римським шоломом на голові, у чудернацьких латах, з величезною булавою, зображену в традиціях відомої серії портретів Великих князів Литовських (достатньо порівняти це зображення з портретами Альгірдаса (1345 – 1377) або Свидригайла (1430 – 1432)).

Дещо осторонь розглянутих творів стоїть образ гетьмана І. Мазепи, створений відомим українським майстером – Леонідом Молодожанином (1915 – 2009) [8, с. 117]. Цей твір виокремлює перш за все техніка виконання. Робота Л. Молодожанина – це великий й яскравий вітраж, виконаний автором для греко-католицького собору св. Володимира й Ольги у Вінніпезі. Вітраж нараховує 6 окремих сюжетно-тематичних картин, одна з яких присвячена І. Мазепі. Автор зосередив свою увагу на меценатській діяльності гетьмана та на його підтримці православної церкви. Невипадково на

вітражі ми одразу виділяємо силуети Кирилівської церкви у Києві, Миколаївського військового собору, Братського Богоявленського собору, церкви Всіх Святих Києво-Печерської Лаври та корпусу Києво-Могилянської академії, побудованих, оновлених чи оздоблених коштом І. Мазепи. Очевидно, що під час створення вітражу художник

керувався біблійною істиною: “воздасться кожному за справи його”, намагаючись своїм твором вшанувати гетьмана і віддячити йому від імені нащадків за його праведні справи. Розміщуючи портрет І. Мазепи в соборі, поряд із зображеннями інших історичних особистостей, які долучилися до справи розбудови української державності, Л. Молодожанин зайвий раз хотів підкреслити історичну значимість діяльності гетьмана та незгоду з фактом його політичної анафеми, здійсненної ієрархами православної церкви за наказом Петра І.

Розглядаючи образ І. Мазепи, створений Л. Молодожанином, можна стверджувати, що він став результатом вдалого синтезу портрету гетьмана, створеного М. Бернігеротом ще за життя гетьмана (повтореного пізніше його наступниками С. Бейселем та С. Фалькою), а також власної творчої уяви художника. З роботами В. Масютини та В. Дядинюка твір Л. Молодожанина єднає намагання передати в образі І. Мазепи велич та непересічність цієї історичної особистості, її внесок в процес державотворення та розвиток культури українського народу. Вираз обличчя у гетьмана суворий, сповнений гідності і водночас дещо збентежений, ніби бачив він крізь віки, яка доля була готова йому Україні.

Отже, розглянувши, виявлені зображення гетьмана Івана Мазепи, створені українськими митцями, що працювали за кордоном, маємо можливість твердити, що намагання зрозуміти цю історичну постать, її роль в українській історії, було для них спільним, а от втілення цього розуміння вийшло різним. Усі художники прагнули створити якомога більш реалістичний портрет гетьмана Івана Мазепи з його емоціями, почуттями, думками та ідеями, без будь-яких міфологічних або романтичних нашарувань, але не всім це вдалося. Дехто з художників лише долучилися до справи поширення фантастичних зображень гетьмана, які нічого спільного не мали хоча б з одним іконографічним джерелом. Натомість більшість згаданих авторів усвідомлювала важливість своєї місії, власного творчого пошуку, бо за обмеженої доступності до автентичних портретів гетьмана, їх власні твори мали виконувати функцію зображувального джерела для поколінь нащадків, які волею долі опинилися за межами історичної Батьківщини. Особливості передачі задуму художників глядачеві полягали лише у тому, наскільки ґрунтовно з наукової точки зору, вони підійшли до своєї праці, і наскільки глибоко їм вдалося проникнути у психологічний світ такої непересічної та неординарної особистості, як гетьман Іван Мазепа.

Джерела та література:

1. Hugo Viktor. Mazeppa. Les Orientales / Viktor Hugo. – Paris, 1828.
2. Marest N. Les représentations de Mazeppa dans les arts du XIX siècle [Texte imprimé]; Le Perray-en-Yvelines: N. Marest, 1993. – 203 p.
3. Mouilleseaux J. P. Mazeppa: [exposition], Musée des beaux-art de Rouen, 19 mai – 30 juin 1978: catalogue. – Rouen : Le Musée, 1978. – 36 p.
4. Ostrowski J.K. Mazepa pomiędzy romantyczną legendą a polityką / J.K. Ostrowski // Przegląd Wschodni. – T.1. – Z. 2. – 1992/93. – S. 359–399.
5. Voltaire. Histoire de Charles XII / Voltaire. – Rouen, 1731.
6. Байрон Дж. Г. Мазепа: Поема / Дж. Г. Байрон. – Детройт: Globe press printers, 1959. – 48 с.
7. Вергун І. Гетьман Іван Мазепа у французькій мистецтві, літературі, енциклопедіях, історіографії / І. Вергун // Визвольний шлях. – 1987. – № 12. – С. 1376–1384; 1988. – № 1. – С. 68–86, № 2. – С. 210–225.
8. Гетьман. Осмислення. – К. : Темпора, 2009. – 368 с.: іл.
9. Ковалевська О. Іконографія Івана Мазепи: внесок українських митців ХХ століття / О. Ковалевська // Історія в школах України. – 2008. – № 5. – С. 39–42.
10. Ковалевська О. Образ Івана Мазепи у творах митців української діаспори / О. Ковалевська // Історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 63–68.
11. Ковалевська О. Образ Мазепи в творчості Олександра Орловського та Вацлава Павлішака / О. Ковалевська // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст.) – Вип. 4. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2004. – С. 438–448.
12. Млиновецький Р. Гетьман Мазепа в світлі фактів і в дзеркалі історій (на правах рукопису), 1959.
13. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська. – Нью Йорк; Прага: Narodni knihovna ČR – Slovanska knihovna, 2005. – 224 s.
14. Січинський В. Гравюри Мазепи. Гравюри на честь Мазепи і гравіровані портрети гетьмана / В. Січинський // Мазепа. Зб. ст. – Варшава, 1938. – С. 134–161.

Наталія Гумницька

(Львів)

КУЛЬТУРНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ – ДУХОВНИЙ ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

“В мультиполярному світі ми повинні
зберегти власну культурну ідентичність і
ефективно вести інтеркультурний діалог”

Микола Жулинський

Проаналізовано досягнення української діаспори у науці, культурі. Показано важливість культурної складової у формуванні національної ідентичності, здійснена спроба її структуризації. Розроблено рекомендації для повернення культурної спадщини українців зарубіжжя в духовний простір України.

Ключові слова: українська діаспора, українці зарубіжжя, культура, мистецтво, духовна спадщина, національна ідентичність, нація.

Проанализированы достижения украинской диаспоры в науке, культуре. Показано значение культурной составляющей в формировании национальной идентичности. Предложены рекомендации для возвращения историко-культурного наследия украинского зарубежья в духовное пространство Украины.

Ключевые слова: украинская диаспора, украинцы зарубежья, культура, наука, искусство, духовное наследие, национальная идентичность, нация.

The author of the article analyses the achievements of Ukrainian Diaspora in science and culture. The author also proves the importance of cultural component in formation and strengthening of national identity and makes an attempt to structurize it. The recommendations for return of historical and cultural heritage of Ukrainians, who live abroad, are developed.

Key words: Ukrainian Diaspora, Ukrainians who live abroad, culture, arts, spiritual heritage, national identity, nation.

Виклики сучасного глобалізованого світу привертають увагу широкого кола науковців до вивчення проблем збереження національних культур, національних ідентичностей, національних держав.

Метою статті є визначення ролі та місця культурної спадщини української діаспори у збереженні національної ідентичності українців зарубіжжя й України, входженні незалежної Української держави у європейський та світовий простір. Предметом аналізу є культурні надбання, створені українською діаспорою міжвоєнного і повоєнного періоду ХХ ст., спроба їх систематизації. Засадничими постулатами до розкриття теми є: 1. Українська діаспора є інтегральною частиною українського суспільства і разом із Україною творить глобальний український простір (ГУП) у світі зі своєю культурною та національною відмінністю. 2. Творчі здобутки української діаспори є духовним надбанням Української держави і реальним фактором утвердження національної ідентичності українців на усьому ГУП, в усіх його структурних одиницях, включно з материковою Україною. 3. Національно свідомі українці (як України, так і зарубіжжя) спільно та в єдності здатні збагатити загальноєвропейський культурний простір і зробити його більш привабливим, цікавим, стійким, миролюбним та зрозумілим.

Історія розвитку української культури першої половини ХХ ст. тісно пов'язана з історією становлення української державності. Українська культура цього періоду (особливо міжвоєнного двадцятиріччя) розвивалася паралельно у двох системах координат: внутрішній, затиснутій ідеологічними рамками радянської тоталітарної системи, та зовнішній, вільній від будь-яких обмежень і заборон. Причиною такого унікального історичного досвіду стала масова хвиля української політичної та інтелектуальної еміграції на європейський континент, спричинена невдалою спробою повернення української незалежності у 20-х рр. минулого століття. Оборонці Української Народної Республіки (УНР) – десятки тисяч освіченої, талановитої, патріотичної молоді – опинилися поза межами рідної Батьківщини без жодних засобів для існування. Цей амбітний, талановитий і гордий цвіт української нації, незважаючи на голод, холод і матеріальне приниження, жадібно здобував у кращих європейських університетах науку і одночасно творив європейське мистецтво, привносив у нього особливий український колорит. У той час було створено низку українських освітніх і мистецьких інституцій за кордоном, в яких поряд з українською талановитою молоддю навчалися й іноземні студенти. Це був особливий

період експериментування, творчих пошуків, сміливих і відвертих дерзаних, в якому українська молодь брала активну участь і дуже часто добивалася визнання. У Радянській Україні творчість української мистецької еміграції була відома хіба що вузькому колу дисидентів, які таємно спілкувалися із своїми побратимами за кордоном. Проте для широкого загалу імена і творчість наших співвітчизників були протабуйовані залізною стіною мовчання.

За роки незалежності Україна зробила вкрай мало, щоб повернути у своє лоно потужний пласт культурних цінностей, створених митцями міжвоєнної і повоєнної еміграції минулого сторіччя. Досі тисячі мистецьких і літературних творів та їхні автори невідомі українцям. Вони прикрашають експозиції музеїв Європи й світу, розпорошені у приватних колекціях, зберігаються у фондах бібліотек відомих університетів, але практично не мають шансів найближчим часом повернутися у культурний простір України. На превеликий жаль наша, молода держава досі займає надто пасивну позицію стосовно дослідження, облікування і введення у національний культурний обіг творів відомих у Європі та світі митців української еміграції, які дуже часто зазначені у світових енциклопедіях (зокрема, *Benezite*) як представники інших країн. Лише завдяки науковцям, окремим ентузіастам, меценатам повернено в рідну культуру сотні цікавих імен, які здійснили вагомий внесок у європейську та світову культуру.

“Українська культура має орієнтуватися і на минуле, аби підняти з глибин традицій унікальний культурний капітал, і на майбутнє – з тим, щоб мобільно й гідно інтегруватись у глобальну культуру” (Микола Жулинський).

Історично склалося, що українська західна діаспора, до якої, крім Європи, ми зараховуємо Америку, Канаду, Австралію, найбільшою мірою прилучилася до створення культурної спадщини у широкому діапазоні людської життєдіяльності: освіті, науці, мистецтві, економіці, бізнесі, космічній галузі, спорті та ін. Головним чином це зумовлено її професійним і світоглядним рівнем: вона складалася з прошарку політичної, наукової, освітянської та релігійної інтелігенції, яка чітко розуміла необхідність розбудови усіх націєстверджуючих і націєтворчих структур за межами Батьківщини.

До східної діаспори належать громадяни, які змушені були залишити рідну землю в надії заробити собі та своїй родині на гідне проживання, тобто це заробітчанська еміграція, котра складалася з менш свідомого суспільного прошарку. Після розпаду Радянської імперії

до лав східної діаспори долучилися громадяни українського походження, які є освіченими, але в силу ідеологічних рамок, тоталітарного тиску і подібності мов відчутно асимілювалися. Цьому сприяла пасивна політика молодшої Української держави. Кількісно східна діаспора переважає західну: за різними оцінками, східна налічує 8-12 млн., а західна – 4-6 млн. За незалежної України східна діаспора активізувала свою діяльність: створено низку громадсько-культурних об'єднань, центрів, просвітянських структур. У Москві функціонує Національний культурний центр України та Бібліотека української літератури. Їхня діяльність не має системного характеру і тому слабо впливає на формування та збереження української ідентичності у цій стратегічно важливій для України сусідній державі.

Аналіз культурної спадщини українців зарубіжжя міжвоєнного і повоєнного періоду двадцятого сторіччя показує, що найбільш потужний пласт історико-культурної спадщини створено саме західною діаспорою.

Орієнтовна структура організацій Заходу, причетних до створення українською діаспорою історико-культурної спадщини: 1. Наукові, науково-дослідні, освітні інституції та центри. 2. Мистецькі фундації, музейні збірки, архівні колекції. 3. Бібліотеки та їхні фонди. 4. Військово-політичні організації та їхні фонди. 5. Кредитні спілки та їхні фонди. 6. Молодіжні та спортивні організації. 7. Інженерно-технічні організації. 8. Книжкові, періодичні видання і видавництва.

Оскільки за твердженням Омеляна Пріцака "наука займає в системі культури основне значення як її теоретична база, сума досвіду та джерело натхнення", то аналіз доробку українців зарубіжжя присвячено науковій сфері.

Потужними осередками українських освітянських інституцій міжвоєнного періоду були Прага, Варшава, Відень, Мюнхен, Берлін, Краків, а післявоєнного – Париж (Сарсель), Лондон та ряд наукових центрів Америки, Канади, Австралії.

У Відні 17 січня 1921 р. був заснований Український Вільний Університет (УВУ), який у цьому ж році переїхав до Праги. Це перша українська висока школа за кордоном. УВУ працював за взірцем Карлового Університету в Празі й активно співпрацював з його професурою. Заснований УВУ Віденським Союзом журналістів і письменників (голова д-р Володимир Кушнір, голова Академічної Секції д-р Олександр Колесса, перший ректор УВУ), Товариством прихильників освіти (д-р Ст. Дністрянський) та Українським Соціологічним

Інститутом (голова проф. М. Грушевський). В УВУ проф. Дмитром Антоновичем була організована Бібліотека, фонд якої складав понад 10000 тисяч книжок, а з 1923 р. функціонувало видавництво. До його публікацій належать, зокрема, такі праці: “Огляд української історіографії” (Дмитро Дорошенко), “Органічна хімія” (Іван Горбачевський), “Палеоліт” (Вадим Щербаківський), “Загальна наука права і політики”, “Речеве право” (Станіслав Дністрянський), “Скорочений курс історії українського мистецтва” (Дмитро Антонович), “Основи землезнання України” (Степан Рудницький), “Картелі і трести” (Володимир Тимошенко).

У Чехії працювали: Українська Господарська Академія в Подєбрадах та її наступник – Український Технічно-Господарський Інститут, Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова, Українська Студія Пластичного Мистецтва в Празі. Окрім українських вищих шкіл, у Чехії діяла низка наукових товариств, зокрема Український Академічний комітет (1924, ініціатор проф. Шульгин). Мета – об’єднання українських наукових діячів та участь їх в міжнародній інтелектуальній співпраці. В Женеві в Інституті інтелектуальної співпраці Академічний Комітет був признаний національною українською Комісією для міжнародної інтелектуальної співпраці. Діяв до 1934 р., до часу коли СРСР був прийнятий у Лігу Націй. Засновником комітету було Історично-Філологічне Товариство у Празі. Авторитет Академічного Комітету значно підсилювався, коли його членами стали Наукове товариство імені Шевченка у Львові і Науковий Інститут у Берліні. Крім колективних членів, у комітет входили індивідуальні члени, зокрема, І. Горбачевський, О. Колесса, О. Лотоцький, С. Смаль-Стоцький, Ол. Шульгин, А. Яковлів. Колективними членами були також усі вищі школи і такі товариства: Українське Педагогічне Товариство у Празі, Спілка Українських лікарів у Чехії, Українська Наукова Асоціація у Празі, Українське Товариство Прихильників Книги у Празі, Українське Правниче Товариство у Чехії, Союз Організацій Інженерів Українців на еміграції. До однієї з найвизначніших наукових організацій української еміграції міжвоєнного періоду належить Історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ), яке було засноване у 1923 р. з ініціативи Дмитра Антоновича. Постійним головою УІФТ був Дмитро Антонович, а незмінним вченим секретарем працював Симон Наріжний, професор історії Східної Європи, автор знаменитої монографії “Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами 1919 – 1939 pp.” (Прага, 1942),

більше відомої під назвою „Українська еміграція”. Потужною інтелектуально-мистецькою та суспільно-політичною інституцією у Празі того часу став Музей Визвольної Боротьби України (1925 – 1948), створений з ініціативи професорів УВУ. Директором Музею став Дмитро Антонович, а його заступником – Симон Наріжний. Це був єдиний музей української еміграції за кордоном, який зосереджував у своїх фондах безцінні матеріали історії і культури України, які вражали не лише своєю якістю, але й кількістю: майже мільйон одиниць зберігання вагою понад 50 тонн [1, с. 17].

У Празі жили і творили вчені, які у європейській та світовій науці посіли чільне місце. Насамперед, це Дмитро Чижевський, Іван Горбачевський, Іван Пулюй. На особливу увагу заслуговує постать Дмитра Чижевського, за приналежність котрого до національних культур ведуть суперечку вчені з України, Росії, Чехії, Німеччини, Словаччини, США. Світової слави славіст, філософ, літературознавець, лінгвіст, культуролог, бібліограф, бібліофіл, голова Німецького союзу викладачів славістики, дійсний член Гейдельберзької Академії наук і Хорватської Академії наук він був справжнім представником європейської культури і залишив для нащадків не лише свої фундаментальні праці, а й величезну бібліотеку та архів, який без перебільшення можна назвати інформаційним банком європейської культури XX ст. [2, с. 53]. Українська наукова спадщина цього гуманітарія-енциклопедиста досі ще не перевидана в Україні у повному обсязі. До вагомих праць з україністики належать: “Філософія на Україні. Досвід історіографії питання”, “Нариси з історії філософії на Україні”, “Сковорода. Поет. Мислитель. Містик”, “Філософія Г.С. Сковороди”, “Українське літературне бароко”, “Історія української літератури XI – XIX ст.”, “Історія давньоруської літератури XI, XII, XIII віків. Київська епоха”.

До потужних наукових інституцій слід віднести діяльність Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), яке після його закриття у Львові 1939 р. перемістилося спочатку до Мюнхена, потім утворило декілька автономних відділень: НТШ Америки, НТШ Канади, НТШ Європи (з центром у Сарселі під Парижем), НТШ Австралії. Для координації дій усіх відгалужень НТШ була створена Світова Рада НТШ. Ці інституції намагалися спільно з Українською Вільною Академією Наук (УВАН) у Нью-Йорку певною мірою взяти на себе функції Національної Академії наук України. Зокрема, до чільних здобутків НТШ належать “Записки НТШ” у серії гуманітарних і стислих наук (при-

родничих і точних наук). У цих наукових виданнях за честь мали друкуватися не лише відомі українські вчені, а й авторитети європейської та світової науки. Дійсними членами НТШ були відомі іноземні вчені, зокрема Ейнштейн. Безцінним надбанням української (і не лише) культури є 11-титомне видання “Енциклопедії українознавства”, видане Європейським НТШ під загальною редакцією Володимира Кубійовича і його 6-томне видання в англійському перекладі. Особливе місце в українській академічній науці та освітній галузі за рубежом займає Український науково-дослідний інститут Гарвардського університету (УНІГУ-HURI), який постав на американському континенті великою мірою завдяки подвижницькій праці світової слави сходознавця Омеляна Пріцака і його не менш відомого колеги візантиніста Ігоря Шевченка. Концепція розбудови Українознавчого центру у найбільш престижному, найавторитетнішому і найдавнішому університеті Америки відповідала системі організації університету класичного європейського зразка: потужна бібліотека, архівні збірки, науково-дослідний інститут, щотижневий семінар, літня українознавча школа. З ініціативи Омеляна Пріцака (першого директора УНІГУ) було започатковано Проект Тисячоліття – корпус української творчості за перше тисячоліття у 3-х серіях: факсиміле оригінальних текстів, переклади їх на англійську й сучасну українську мову. Проект почав реалізовуватися з 1987 р. як “Гарвардська бібліотека давнього українського письменства”. Через брак перекладачів української мови в УНІГУ серія українських перекладів була перенесена в Україну під назвою “Київська бібліотека давнього українського письменства”. Одним із перших томів у підсерії “Студії” вийшов 6-й том “Історії української літератури” Михайла Грушевського, присвячений українському культурному відродженню XVII ст., який пролежав у забутті 65 років і був віднайдений та підготовлений до друку Омеляном Пріцаком [3, с. 275]. Головна ідея УНІГУ – впровадження українського інтелектуального і культурного надбання у світовий контекст й утвердження української окремішності, національної ідентичності – знайшла своє підтвердження в сучасних реаліях: Українознавчий центр у Гарварді став авторитетним закладом, в якому охоче навчаються студенти з усіх куточків світу. А це майбутні вчені, дипломати, політики, юристи, парламентарії, керівники корпорацій і громадських організацій, для яких Україна уже не буде “terra inkognita” і яку вони перестануть ідентифікувати з Росією.

Учні та послідовники Омеляна Пріцака за таким же зразком ство-

рили Канадський інститут українських студій, Українознавчі центри у Вінніпегу, Саскачевані, Торонто. Вагома діяльність українознавчої програми Іллінойського університету в Урбана-Шампейн, знаменитої Бібліотеки україністики й щорічних українознавчих конференцій, які користуються авторитетом як українських, так і іноземних вчених. Натхненником, подвижником і довголітнім директором Української програми в Урбана-Шампейн був Дмитро Штогрин, а його вірним незмінним помічником впродовж багатьох років стала його дружина.

Більше десятка років успішно працює центр україністики у Римі. Його було засновано в Університеті "Ла Сап'єнца" зусиллями професора Оксани Пахльовської, яка очолила кафедру україністики в цьому закладі. Крім освітньої роботи, невеликий колектив українознавців проводить науково-дослідну, видавничу й організаційну роботу, спрямовану на поширення правдивих знань про історію, культуру й політику України, на утвердження української ідентичності на Апеннінському півострові. Професор О. Пахльовська стверджує, що Україні потрібний системний і ґрунтовний підхід для повноцінного її входження у європейський культурний простір, утвердження національної ідентичності у світі. Вона пише: "Сприйняття країни зміниться ззовні лише тоді, коли відбудуться незворотні внутрішні зміни: реальне, а не фіктивне постання громадянського суспільства, укорінення ідентичності через оволодіння власною культурою, через самоповагу, почуття гідності" [4, с. 6].

Успішно з 2000 р. в Німеччині при Грайфсвальдському університеті ім. Ернст-Моріц-Арндта діє Грайфсвальдський Українікум – щорічна міжнародна наукова конференція присвячена українознавству, на яку з'їжджаються провідні українознавці світу. Творчо відбувається реалізація наукової програми "Літня академія": доповіді, семінари, симпозіуми, робота в міждисциплінарних групах та дослідницьких проектах для молоді. Безпосередній організатор українських студій у Грайфсвальді – Наукова колегія ім. Альфріда Круппа.

Цікавою й перспективною є співпраця Інституту славістики Лейпцизького університету з проектом українсько-німецької премії імені Олеса Гончара (засновники з Ессена письменниця Тетяна Куштєвська і підприємець Діттер Карренберг), твори переможців якого викладачі україністики університету рекомендують для дослідження і перекладу студентам цього вузу.

Україністика вивчається в академічних і університетських установах лише 23-х країн світу. В порівнянні з русистикою та полоністикою

це доволі скромна цифра. Українська держава повинна зосередити зусилля відповідних міністерств, українського дипломатичного корпусу за рубежом на пошук контактів щодо організаційних та фінансових можливостей створення українознавчих центрів у навчальних і науково-дослідних установах якнайширшого кола світових держав.

Нещодавно у Кембриджському університеті (Велика Британія) на постійній основі відкрилася програма “Українських студій”, у рамках якої британські студенти зможуть вивчати українську мову, літературу і культуру. Керівник Української програми Кембриджського університету Рорі Фіннін так визначив мету програми: “підготувати нове покоління аналітиків, політиків, які знають і розуміють Україну, знають, що Україна не є частиною російської сфери впливу” [5, с. 6]. Такий проект утвердження української національної та культурної ідентичності у Великій Британії з’явився завдяки українському меценатові Дмитрові Фірташу. Базові знання з української історії, культури, мови, літератури, отримані молодими європейцями, допоможуть пришвидшити процес реінтеграції України до європейської системи координат.

Системні й фундаментальні дослідження української історії проводили члени Українського історичного товариства (УІТ), яке було створене у США 1965 р. Товариство відіграло суттєву роль в українській історіографії поза Україною, особливо у висвітленні наукового напрямку “грушевськознавство”. У діяльності УІТ і його фаховому журналі “Український історик” брали участь провідні історики зарубіжжя, зокрема – Любомир Винар, Олександр Домбровський, Омелян Пріцак, Олександр Оглоблин, Теодор Мацьків, Наталія Полонська-Василенко, Орест Субтельний. Найбільша заслуга УІТ і його членів в тому, що вони своїми ґрунтовними дослідженнями намагалися добитися визнання “схеми М. Грушевського” (основи самоідентичності українців) у світовій історіографії, включити історію України у світовий історичний контекст [6, с. 83].

Велику справу у відкритті визначних постатей науки українського походження у різних її галузях здійснив наш сучасник, фізик Василь Шендеровський у своєму двотомнику “Нехай не гасне світ науки” [7]. Серед них – математик Михайло Кравчук, фізики Юрій Кондратюк, Микола Гулак (який передбачив теорію відносності ще за 30 років до Ейнштейна), лауреат Нобелівської премії Жорж Шарпак (справжнє Георгій Харпак, уродженець Рівненщини), анатом Володимир Бец, економіст Михайло Туган-Барановський, механіки Степан Тимошенко, Володимир Джус. Хоча творчі здобутки цих і ще сотень неназваних

імен належать людству, але народила їх українська земля. Ці постаті світової науки та культури і їхній доробок мають бути запроваджені в освітні програми середніх та вищих навчальних закладів України.

Українське мистецьке життя за межами України лише частково досліджене науковцями України і українського зарубіжжя. Важливе місце серед дослідників української культури належить Дмитрові Антоновичу (1877 – 1945), авторові “Скороченого курсу історії українського мистецтва” (Прага, 1923) і “Триста років українського театру (1619 – 1919)” (Прага, 1925). Він вперше розкрив українське мистецтво як самобутнє явище, що склалося і розвивалося у контексті із закономірностями розвитку європейської художньої культури. Мета досліджень Дмитра Антоновича – утвердити факт існування давньоукраїнського мистецтва як самобутнього й оригінального явища, показати його глибокі національні й духовні традиції та вписати його у загальноєвропейський контекст [8, с. 56].

Саме Дмитро Антонович був одним з ініціаторів заснування і директором Української Студії Пластичного Мистецтва у Празі, на базі якої сформувалася Празька мистецька школа, авторитет якої творила ціла плеяда талановитих митців, зокрема: Михайло Гаврилко, Микола Кричевський, Павло Громницький, Петро Холодний Молодший, Віктор Цимбал, Михайло Бринський, Василь Хмелюк, Юрій Вовк, Софія Зарицька, Галина Мазепа, Микола Бутович, Роберт Лісовський. Важливим і унікальним був українсько-український діалог по лінії Прага-Париж, Прага-Берлін, Прага-Відень, Прага-Краків, Прага-Варшава. Художники обмінювалися ідеями і творами, брали активну участь у спільних виставках і конкурсах, спільними зусиллями видавали мистецькі часописи [9, с. 23]. На думку мистецтвознавця із Праги Оксани Пеленської, важливим завданням для дослідників того періоду є визначення ваги українського голосу на карті європейського авангарду першої половини ХХ ст. Міжвоєнна українська Прага створила ґрунт для формування української національної ідеї. За твердженням Максима Розумного, “в уявленні про українську ідею ідеться про сукупність, повноту культурного розмаїття і водночас про найзагальніше вираження внутрішнього зв’язку української культури” [10, с. 273].

Окрім згадуваної потужної культурної української інституції – Музею Визвольної Боротьби, слід назвати ще низку важливих музеїв, а саме: Український Національний Музей у Чикаго, Український музей у Нью-Йорку, Музей-архів Української Вільної Академії Наук ім. Дмитра Антоновича у США, Український Музей та Бібліотека

Ярослава Гелети в Стемфорді, Український католицький музей у Стемфорді, Український музей народного мистецтва у Філадельфії, Український інститут модерного мистецтва у Чикаго, Український музей-архів у Детройті, Український музей-архів ім. Патріярха Йосифа Сліпого у Монреалі, Український Військово-історичний Інститут-Музей у Торонто, Музей бандур, скансен “Село української культурної спадщини” в Едмонтоні, Український музей у Саскатуні, Осередок української культури у Вінніпезі, Парк української Писанки у Вегревіллі, Музей Українського народного мистецтва у Мельборні, Український музей та Пластовий музей-архів в Аделаїді, Бібліотека і Музей ім. Т.Г. Шевченка в Лондоні, Музей українського мистецтва в Олдгамі, Музей українського мистецтва у Манчестері, Музей Симона Петлюри, Музей визвольної боротьби 1917 – 1920 рр. і Музей українського мистецтва при Бібліотеці ім. Симона Петлюри у Парижі, Архів та Бібліотека НТШ у Сарселі (під Парижем), Музей української культури у Свиднику, Музей гетьмана Петра Дорошенка у Підмосков’ї, Бібліотека української літератури у Москві, ініціатором відродження якої став знаменитий космонавт із Придніпров’я, перший голова московського товариства української культури “Славутич”, член Спілки письменників України, письменник-документаліст і поет Павло Попович. У Торонто 1956 р. було засновано Українську спілку образотворчого мистецтва (УСОМ), а у 1956 р. УСОМ організовано в Едмонтоні. Ініціатором і першим директором УСОМ у Канаді був Іван Кейван, маловідомий на Батьківщині художник, мистецтвознавець, педагог і автор декількох монографій, зокрема двотомної “Історії українського мистецтва” (перший том 1967 р.), а також праці, що вийшла вже по смерті митця в 1996 р., “Українські мистці поза Батьківщиною”. Дані монографії і творчість цієї непересічної особистості в українській культурі потребують окремого фундаментального дослідження. На околиці Ніагарських островів розташована “Ніагарська мистецька галерея і музей”, в якій зберігається творчий спадок одного з визначних українських митців Канади Василя Курилика. Ім’я його майже невідоме в Україні. У Вінніпезі відкрито Парк скульптури Лео Мола (Леоніда Молодожанина), видатного українського скульптора, живописця, академіка Королівської канадської академії мистецтв. До найбільш відомих українських митців світу належить Олександр Архипенко, який увійшов в історію мистецтва як один з основоположників модернізму. Повноцінного повернення в український культурний простір чекає творчість і постать Давида Бурлюка

(1882 – 1967), “колумба футуризму”, засновника українського і російського футуризму, поета, теоретика мистецтв, літературного і художнього критика, ініціатора японського футуризму. Із понад 30-тисячної спадщини Давида Бурлюка в Україні знаходиться лише 35 полотен митця. В його маєтку у США (передмістя Нью-Йорка) відкрито меморіальний музей і засновано Фонд Давида Бурлюка. Про коріння предків Бурлюка свідчать його слова: “Україна була і залишається моєю Батьківщиною. Там лежать кістки моїх предків, вільних запорізьких козаків”.

У 1975 р. з ініціативи та за кошти родини Михайла і Ярослави Шафранюків заснована Канадсько-Українська Мистецька Фундація (КУМФ). Основою колекції стали 200 картин українського образотворчого мистецтва, мистецька бібліотека і будинок на вулиці Блор у Торонто. Галерея має чудову збірку визначних українських художників чотирьох генерацій і тривалий час є членом Об'єднання Онтарійських Галерей і Музеїв.

Знаковою подією 2009 р. була дарча акція вдови канадського художника Мирона Левицького пані Галини Горюн-Левицької, яка виконала волю свого чоловіка і передала Національному музеєві у Львові імені Андрея Шептицького унікальну збірку українського образотворчого мистецтва в кількості 119 одиниць. Її фонд – 77 мистецьких творів Мирона Левицького і ще 42 роботи українських художників, які стилістично представляють усі модерні напрями ХХ ст.

Побіжний аналіз інтелектуального, культурно-мистецького життя і творчого спадку української діаспори міжвоєнного та повоєнного періоду ХХ ст. підтверджує її фундаментальну роль у збереженні історичної пам'яті українського народу, розбудові нових модерністських стилів у мистецтві, літературі, архітектурі у контексті світового культурного процесу, забезпеченні тяглості української інтелектуальної присутності у світопросторі та часі, збереженні національної ідентичності українців в умовах бездержавності.

Інтелектуальна і духовна спадщина українців зарубіжжя у період бездержавності створила передумови для незалежності України. Її сьогоднішнє завдання – утвердити позитивний образ нашої держави у світі; сформувати й зберегти національну ідентичність українця, його гідність і самототожність. Геніальний Іван Франко у своїй теорії культуроцентризму надавав першочергового значення культурній сфері у формуванні світогляду суспільності. Наскрізна і головна ідея його вчення – національна культура кожного народу може повноцінно

виконувати свої функції, коли вона здатна самостійно ставити і вирішувати найскладніші загальнолюдські проблеми [11, с. 226]. Саме до такої категорії належить інтелектуально-культурна спадщина української зарубіжної еліти, яка витримала випробування на якість часом і увійшла до здобутків загальнолюдської культури. Проте за 20 років незалежна Україна не доклала зусиль для організації системного фундаментального дослідження кожного з означених у статті процесів, явищ чи окремих визначних постатей, що тою чи іншою мірою долучилися до творення світової культурної скарбниці. Існуючі дослідження носять спорадичний характер і не дають повної картини потужного вкладу українців зарубіжжя у загальнолюдський духовний простір. Це значною мірою унеможлиблює використання культурно-мистецьких та інтелектуальних надбань української діаспори у навчальних загальноосвітніх програмах і програмах середніх та вищих навчальних закладів (у курсах історії та інших соціально-гуманітарних дисциплінах). До сьогодні в Україні не створено реально діючої ефективної суспільної програми, яка б працювала на формування спільної національної ідентичності українців як всередині України, так і за її межами. Для введення культурної спадщини українців зарубіжжя у науковий обіг і освітнянський процес необхідно налагодити системне її вивчення. Це надзвичайно складний процес, що потребує об'єднання зусиль багатьох інституцій в Україні та українському зарубіжжі, а також фінансової підтримки держави. Провідні наукові установи для вирішення проблеми – Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД), Центральний державний архів зарубіжної україніки Державного комітету архівів України (ЦДАЗУ), Гарвардський і Канадський інститути українських студій, Українське історичне товариство та ін. [12, с. 57]. Інформаційну, консультативну та координаційну роль у цій справі мають відіграти дипломатичні та консульські представництва Міністерства закордонних справ України у зарубіжних країнах, а також культурні та українознавчі центри, створені при деяких із цих представництв у тісній співпраці з українськими громадами та релігійними осередками.

Найгостріша серед усіх проблем – проблема збереження інтелектуально-культурної спадщини, багато з пам'яток якої знаходиться на межі зникнення. Показовим прикладом є ситуація із інтелектуальним фондом Європейського НТШ у Сарселю, концентрат наукової думки якого поступово перетворюється у порошок.

Для ефективного інтелектуального доступу до матеріалів (фондів)

зарубіжної еміграційної україніки та формування й утвердження національної ідентичності українців необхідно:

Розробити і фінансово підтримати державну програму системних пошукових досліджень інтелектуальних, мистецьких, і сакральних творів української діаспори, що мають загальносвітове значення і створити електронну та паперову версії каталогів. До підготовки та реалізації програми залучити УНДІАСД і ЦДАЗУ та відповідні українськомовні інституції як в Україні, так і за її межами, а також громадські та релігійні організації українського зарубіжжя.

Створити загальний реєстр українських пам'яток (в т.ч. монументальних, сакральних), а також поховань визначних українців за межами України з обов'язковою їх фотофіксацією (мікрофільмуванням). Розробити державну програму щодо відновлення, збереження і утримання цих пам'яток.

Відповідним інституціям підготувати й опублікувати енциклопедичні словники-довідники (декількома мовами), присвячені визначним постатям українського зарубіжжя в різних галузях людської життєдіяльності та розповсюдити серед бібліотек і університетів України й світу.

Розробити спеціальні навчальні курси з різних дисциплін гуманітарного, технічного, природничого, суспільного напрямку, в які включити визначні постаті української діаспори і їхній творчий чи науковий доробок, визнаний у світовій практиці. Для реалізації цих навчальних програм підготувати відповідні посібники і підручники, зокрема "Ідентичність і персоналії в історії, науці, культурі України та українського зарубіжжя".

Поширити практику створення при дипломатичних представництвах України українознавчих й культурологічних центрів, які б спільно з українськими громадами активно пропагували українське мистецтво як в країні перебування, так і в Україні шляхом організації музейних та галерейних експозицій українського образотворчого мистецтва, презентації літературних і поетичних творів, епістолярної спадщини українських визначних постатей в еміграції.

Освітнім і академічним установам налагодити співпрацю з українцями, що працюють у різних університетах світу, організувати постійний взаємообмін викладачами і студентами за відповідними програмами.

Лише розуміння і підтримка повернення історично-культурної спадщини в Україну на державному рівні дозволить на базі потужної духовної складової сформувати і утвердити національну ідентичність

українців як у середині країни, так і поза її межами, а потім свідо-мо інтегруватися у європейський та світовий простір як індивідуаль-на й оригінальна нація. А також налагодити системний культурний взаємообмін по лінії Україна-Європа та Україна-Світ.

Джерела та література:

1. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України та доля його фондів / М. Мушинка / Університет ім. Монаша. Відділ славістики. – Мельбурн, 1996. – 17 с.
2. Янцен В. Спасти, сохранить и усвоить! / О судьбе книжных собраний и архивов Дмитрия Ивановича Чижевского в Германии / В. Янцен // Дмитро Чижевський: особистість і творчість. Збірник матеріалів міжнародної кон-ференції. – Прага, 2004. – С. 53–54.
3. Гумницька Н. О. Гарвардський центр українознавства: модель від-родження національної ідентичності / Н.О. Гумницька // Зб. Нау. Пр. НДІ Українознавства. – № 1. – К. : НДІ Українознавства, 2009. – С. 272–277.
4. Пахльовська О. Європейська парадигма України / О. Пахльовська // День. – № 167-168. – 2010. – С.6.
5. Дроздовський Д. Українські студії в Кембриджі / Д. Дроздовський // День. – № 175. – 2010. – С. 6.
6. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяль-ність / А. Атаманенко / Національний ун-т “Острозька академія”, Інститут дослідження української діаспори, Українське історичне товариство. – Ост-рог : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2010. – 672 с.
7. Шендеровський В. Нехай не згасне світ науки: У 2 т. / В. Шендеров-ський. – К. : Рада, 2006.
8. Стефанишин Т. Дмитро Антонович і Микола Голубець: дві історії українського мистецтва / Т. Стефанишин // Зб. наук. пр. Національної біблі-отеки Чеської Республіки, Слов’янської бібліотеки. До 130-ої річниці від дня народження Д. Антоновича присвячено / [Упор. Дагмар Петішкова]. – Прага, 2009. – С. 49–64.
9. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистець-ке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / Оксана Пеленська. – Нью-Йорк; Прага, 2005. – 221 с.
10. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М. Розумний. – К. : “Либідь”, 2001. – 288 с.
11. Мазепа В. І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка / В.І. Мазе-па. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2004. – 232 с.
12. Палієнко М. Г. Актуальні проблеми повернення “еміграційної” архів-ної україніки / М.Г. Палієнко // Матеріали круглого столу “Повернення куль-турних цінностей в Україну”. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – С. 56–57.

Ольга Дмитрук
(Рівне)

ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК У КОНСТРУЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГЕРОЇВ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КОСАЧА

У статті описано прояви національної ідентичності героїв творів Юрія Косача та вплив на них географічного фактора. Зосереджено увагу на номінаціях елементів структурної опозиційної пари “батьківщина – чужина”. Проаналізовано символи емігрантства (зокрема, мотив мандрів).

Ключові слова: національна ідентичність, емігрант, опозиційна пара “батьківщина – чужина”, мотив мандрів.

В статье описаны проявления национальной идентичности героев творчества Юрия Косача и влияние на них географического фактора. Внимание акцентируется на номинациях элементов структурной оппозиционной пары “родина – чужбина”. Автор также анализирует символы эмигрантства, одним из которых является мотив странствий.

Ключевые слова: национальная идентичность, эмигрант, оппозиционная пара “родина – чужбина”, мотив странствий.

The author describes national identity of Yurii Kosach's heroes' and influence of geographical factor on it. She also concentrates on the nominations of elements of structural oppositional pair “motherland – foreign land”, analyses emigratory symbols (wandering motive is one of them).

Key words: national identity, emigrant, oppositional pair “motherland – foreign land”, wandering motive.

Юрій Косач – племінник Лесі Українки, письменник, що більшу частину свого життя провів на еміграції: осіло жив у Німеччині в таборі Ді-Пі, а потім до кінця життя у США. І там, і там був активним учасником культурного життя: разом із однодумцями створив Мистецький Український Рух (1945 – 1948 рр.) у Німеччині, а у США заснував аналог цієї організації під назвою “Слово”. Редагував журнал “За синім океаном”. Незважаючи на це, Ю. Косач мав досить склад-

ні стосунки з митцями діаспори. Так, Юрій Шерех згадує, наскільки важко було з ним працювати: письменник страждав від манії переслідування, часто міняв свою думку. Відомий теоретик націоналізму і редактор “ЛНВ” Дмитро Донцов різко критикував і твори письменника, і його поведінку. Непрості стосунки склалися у Ю.Косача і з мистецьким середовищем США, особливо з поетами Нью-Йоркської групи. Проте все це не применшує заслуг автора, який був поетом, прозаїком, драматургом, літературним критиком, перед українською літературою. І не випадково герої творів письменника в основному емігранти, а національна ідентичність – ключова проблема текстів.

У дослідженні проблеми національної ідентичності спиратимось на роботи таких учених, як Ентоні Сміт та Лія Грінфелд. Так, Е. Сміт вважає, що прив’язаність до батьківщини – місця проживання роду (як і взагалі наявність сталого місця проживання) – є однією з ознак сформованості етносу. Мета статті – описати прояви національної ідентичності персонажів, залучивши до опису географічний фактор. Герої ставляться автором у ситуацію невизначеності, межовості: вони покидають Батьківщину, а на чужині не приживаються. Тож і національна ідентичність зазнає сутнісних змін: в одних випадках – розщеплення, чи радше роздвоєння, в інших навпаки – більшого увізнення чи навіть цілісності, вищого рівня усвідомленості. Зауважу, що під словом “географія” розумітиму територію включно з населеними пунктами і природу, а також підсоння (матеріальний простір селянина, за Ю. Липою). Предмет аналізу – оповідання збірки “Лиха доля в Маракайбо”.

Збірка “Лиха доля в Маракайбо” містить три оповідання, пов’язаних спільним типом героя-емігранта – заробітчанина. Це “Стопа кондотьєра”, “Ганнуса”, “Старий”. Автор зосереджується на класовому статусі героїв та на пов’язаній із цим залученості їх у колонізаційний процес, який і визначає їх поведінку. Про власне національну приналежність прямо не говориться. Усі герої оповідань об’єднані спільним місцем проживання і роботи. Це – чужина, не-Батьківщина, а саме – Америка (і Північна, й Латинська), куди вони виїхали заробити грошей. Однак образ рідної землі все ж залишається для них актуальним. Перебуваючи фізично на одному континенті, персонажі постійно звертаються думкою до Батьківщини, співвідносячи і порівнюючи з нею все, що відбувається в їхньому житті. Цікаво те, чому Юрій Косач обирає саме Америку. Звичайно, цей факт можна пояснити й біографією автора, який упродовж довгого періоду часу жив і

працював у США. Там він помер і похований. Історико-культурний підхід підкаже історичну ситуацію з масовою еміграцією селян з Європи до США у 1840 – 1915 рр. Варто, проте, залучити до аналізу дещо глибший підтекст. Америка й Україна (використовуватимемо цю назву українських територій, хоча такої держави в той час і не існувало) – два умовно протилежні кінці світу, розділені океанами. Країни не подібні ні географічно, ні в культурно і утворюють опозиційну пару і в прямому, і в символічному значеннях, що дозволяє схематизувати ці власні назви до “батьківщина – чужина”.

Досить часто опозиція “батьківщина – чужина” проявляє себе у діалогах. Характерна їх риса – те, що розмовляють переважно вихідці з одного краю. Тобто тема виявляється герметичною, доступною тільки колу вибраних, посвячених – здатних зрозуміти і розділити їх турботи.

Дискурсивний аналіз показує систему перифразів, утворюваних героями, до кожного елемента цієї пари, їх смислове наповнення – характеристики понять “Батьківщина” і “чужина”, розумінню ролі географічного чинника у виписуванні національної ідентичності героїв, що увиразнюється й уточнюється не тільки іншими мовними засобами, притаманними мовленню героїв, а й деякими сюжетними та позасюжетними елементами.

Так, наглядач із оповідання “Стопа кондотьєра” каже: “Грунт тут [в Америці – *О. Д.*] непоганий /.../ родить земля добре, хоч і не така чорна, як у нас, а гноїти не треба /.../ Тіки народ тут лінивий, шляк би його трафив, і спека як у кузні. І за домом банно, як не кажи, – розпатякував він /.../ чужа сторона /.../ А служба, чи тут, чи там, однака. Коли б так хатинку собі завести, та садок який-небудь, та огородець, та квіти висаджувати чи в вазонах, чи просто біля хати...” [2, с. 57]. Чужина, отже, окреслюється нейтральним словом “тут”, що означає теперішнє місцезнаходження і не дає ніякої оцінки. Проте навіть відсутність будь-якої оцінки могла б означати байдужість, якби не подальша раптова констатація: “як не кажи /.../ чужа сторона”. Натомість Батьківщина, крім словосполучення “у нас”, отримує ще й назву “дім”, що відсилає до архетипу “родина” (українські архетипи ґрунтовно дослідив український філософ Сергій Кримський – автор) – одного з найважливіших для українців. Крім того, географічний характер має й інша частина монологу: йдеться про землю й підсоння загалом. Ґрунт і доглянуте обійстя зі своїми стандартними складовими (хата, садок, город, квіти) цілком укладаються в досить широке

поняття дому – українського дому. Помічаємо й позитивне забарвлення рідного, й негативне чужого, бажання перенести частинку рідного матеріального світу на чужу землю. Єдине, що об'єднує протилежні край-символи, це важке життя (однакова служба). Важливо зосередити увагу на тому, що цей монолог проголошує наглядач у тюрмі, який щодня мучить робітників, у тому числі своїх земляків, одному з яких і врешті відкриває душу. У Юрія Косача він виявляється наділеним тугою за Батьківщиною і деякою солідарністю з іншими українцями: землякові-оповідачеві, з уст якого ми й чуємо історію, він пропонує порятунком від смерті: “Я це тобі лише як земляк землякові” [2, с. 59]. Слово “земляк”, так часто повторюване в тексті і оповідачем-в'язнем, і його наглядачем, має не лише спільний корінь зі словом “земля”, воно похідне від нього. Тобто на передній план в образі людей, які називають одне одного цим словом, виходить саме спільність території (географії), з якої походять знайомі. І виходить, що це й визначає винятковість їх ставлення одне до одного. Адже серед інших людей своєї категорії наглядач, як і в'язень, нічим до своєї зустрічі не відрізнялися. Тобто нібито асимілювалися, втратили свою унікальну ідентичність. Виходить, це відбулося лише на зовнішньому рівні. А “географічність” монологу назагал отримує найважливішу функцію – оприявнити факт існування національної, чи то пак унікальної, ідентичності героя-емігранта і тим самим довести свою першорядність.

Оповідання “Ганнуся” в основі свого сюжету має бесіду між оповідачем Джо, схильним до рефлексій про навколишній світ і своє місце в ньому, який тимчасово працює в барі, і повією Енн. З'ясовується, що вона емігрантка: розмовляють, хто звідки, не використовуючи, правда, власних назв. Чоловік теж немісцевий і, очевидно, українець. Про це прямо не мовиться, але в тексті є окремі деталі-натяки: легко відчитуванні алюзії на Т. Шевченка (“Мучуся, б'юся, але не каюся ніяк” [2, с. 63]), те, що називає Енн Ганнусею. Показовою є й така цитата: “Коли я відриваюся від книжки на хвилину, я вирішую, що завтра ж кину все це паскудство, і піду на захід, на захід, у поля, в ліси, між каньйони, в гори, і стоятиму на хайвеї – швидкісній дорозі з піднятим догори великим пальцем, буду проситись на стрічні автомобілі, і котрийсь таки напевно мене візьме, і я мчатиму через Арканзас, Арізону на захід, аж до Каліфорнії, і там, на березі Пасифіку, стану, і дивитимусь у далечінь, і знатиму, що там інший світ, а один уже за мною, такий невимовно сірий і задушливий” [2, с. 61]. “Сірий і задушливий” – це образи на рівні відчуттів: зоровий викликає в уяві

ототожнення з безбарвністю, монотонністю, інший – із дискомфортом, що заважає нормальному існуванню. Якщо Батьківщина інша порівняно з таким світом, то вона, виходить, яскравіша, "зручніша".

Герой має дещо інший варіант національної ідентичності, уже не такий неусвідомлений: деталі-натяки на українськість можна було б уважати мимовільними, якби не те, що оповідач начитана людина, і те, що називає Енн Ганнусею, для якої протиставлення Батьківщини і чужини теж не залежне від волі. Крім того, у цитаті простежується мотив мандрів, про який ітиметься далі.

Чужину дівчина називає прямо: "Америка" і "край", як власне і свою Батьківщину – теж "край":

– Ах, що ти знаєш про порядне життя в Америці, Джо?! /.../

– /.../ Америка такий край, як і всюди!

– Ах, ти не знаєш, не знаєш, що це за край!" [2, с. 63]

Отже, не ці номінації, які повторюються і в подальшій розмові, відкривають читачеві її ставлення до кожного з елементів опозиційної пари, яку ми аналізуємо. Як і в попередньому оповіданні, образ чужини має негативне забарвлення, з образом Батьківщини асоціюється пісня: [Енн:] "Ти з якого краю, скажи або краще заспівай пісню" [2, с. 63]. Сміслові навантаження формується на синтаксичному і підтекстовому рівнях: зітхання-вигуки "ах", повторення фраз ("не знаєш, не знаєш"), окличні речення можуть свідчити про внутрішню напругу, схвилюваність, утому, викликані важким життям.

Сюжетну канву оповідання "Старий" теж складає розмова між земляками (вони себе так і називають). Бесідуєть про Батьківщину і життя на чужині. У контексті полілогу опозиційність розглядуваної пари зберігається. Батьківщина ототожнюється з домом: [Джордж:] "Як виїздив я з дому, з рідного села..." [2, с. 83]), своєю землею: "Нічого не хочу, тільки померти на своїй землі..." [2, с. 85] і, що не характерно для інших творів, старим краєм (далеким від теперішнього життя): [Джордж:] "Ось так і жінка моя, що зосталася в старому краю..." [2, с. 84]. У цьому оповіданні з'являються назви конкретних населених пунктів, з яких походять герої (Ланівці, Крем'янець, Кобрин у Білорусі, Снятин на Івано-Франківщині тощо), серед упізнаваних образів, пов'язаних із Батьківщиною, як і в оповіданні "Ганнуся" на перший план виходить пісня. Поняття "чужина" окреслюється власною назвою "Америка", прислівником "тут" і багатофункціональними перифразами: "... в старому кварталі, закопченому й порепаному, як усе тут" [2, с. 82], "/.../ не один /.../ висох і зчерствів серед того каміння

у криці, в цьому камінному мішку, де нема ні дерева, ні соловейка” [2, с. 84]. Це не лише детальна характеристика природних умов континенту, порівняння його з іншими умовами, а висловлення внутрішньої відрази до чужої країни, в якій нема того рідного, від чого не відвикли за багато років. Новий перифраз “камінний мішок” – це, по суті, метафора, яка відсилає до значення ув’язненості, скутості.

Досі було проаналізовано лише номінативні ознаки образів “батьківщина”, “чужина”. Однак досить важливим у цьому контексті видається і опис соціального статусу персонажів, які творять ці ознаки. У зв’язку з географічним аспектом унікальної ідентичності персонажів увиразнюється мотив мандрів – мандрів чужиною. А якщо взяти до уваги, що всі вони або селяни, або ж прості робітники і мають одну мету – заробити грошей, – то тема мандрів набуває українського забарвлення і може бути визначена як бурлакування: [Оповідач:] “Я приблизно знав тих людей, що співали. Це були бурлаки...” [2, с. 84]. Оповідач оповідання “Старий” в описі персонажів, яким він перериває їхню розмову, розповідає про мандри досить загально: “Це були бурлаки, що з них не один всю Америку пройшов від берега до берега...” [2, с. 84], а репліка Джорджа містить перелік місць, де він побував: “...Як я пробуджуся, бувало, чи в Калгарах, на високих горах, де ми тунелі пробивали, чи в Амбриджі...” [2, с. 85]. Оповідач з оповідання “Стопа кондотьєра” теж перелічує місця своєї роботи: “Пам’ятаєте, бив я в Парані гадюк /.../, вештався між льянерос у Венесуелі, працював на нафтових промислах у Маракайбо, але рвався до Канади...”. Натомість зустрічі земляків в оповіданнях “Старий”, “Ганнуса” відбуваються переважно у закритому просторі – брудних, задимлених барах, що є символом скутості, ув’язненості духу. Виходить, що фізичне тіло мандрує, працюючи, великими просторами, а дух не має свободи, бо хоча тут і ведуться розмови про рідний край, співаються пісні, – усе це залишається тільки тут, закритим. Бар можна ототожнити і з в’язницею: високі ідеї обговорюються серед непристойного оточення і в неохайному середовищі. Тож зі слів цих героїв образ Батьківщини постає чимось постійним, сталим, а образ чужини – змінним. Людина, яка не має пристановища у матеріальному світі, деформується і внутрішньо. Це призводить до змін у способі розуміння нею самої себе і навколишнього світу, свого і чужого. Так, наглядач з оповідання “Стопа кондотьєра” веде подвійне життя, має розщеплену національну ідентичність: серед чужинців поводить як чужинець, серед своїх – як свій. Думки про Батьківщину, перш за все,

асоціюються з підсонням, яке можна відтворити і в Америці. Джордж з оповідання "Старий" при згадці про Батьківщину, думає про родину і молодість, співає ("І я збагнув, чому він іноді сюди заходив, в цей клятий салун: тільки тут він оживав разом із піснею, а це, може, не пісня була, а далека, літами замурована мрія" [2, с. 84]), однак висловлює й окремі міркування про народ, країну та її політичне становище. Сприймання своєї національності у Джорджа знаходиться на вищому щаблі усвідомленості, який вважається характерним не людям такого соціального статусу, а еліті, яка ототожнює себе з якоюсь національністю не за посередництва емоцій, пов'язаних із матеріальним світом, а через свідомість і розум. Цим, до речі, Юрій Косач спростовує думку Вокера Коннора про те, що ці люди не співвідносили себе з групами, визнаними пізніше за нації.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

1) географія бурлакування досить широка: Північна Америка (Канада, США), Латинська Америка (Венесуела, Бразилія);

2) під впливом географічного фактора національна ідентичність героїв-емігрантів деформується і в одних випадках сприяє вираженню, більшій цілісності, а в інших – розщепленню, роздвоєнню;

3) номінації понять в опозиційній парі "Батьківщина – чужина", спогади та рефлексії про батьківщину і чужину подані в діалогах або внутрішніх монологах і оприявнюють негативне ставлення героїв до чужого і позитивне до свого;

4) важливими символами емігрантства постають мандри і зустрічі кола земляків у закритому просторі, який відчитується в метафорах.

Джерела та література:

1. Коннор В. Коли сформувалася нація? / В. Коннор // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 301–307.

2. Косач Ю. Лиха доля в Маракайбо: Новели / Ю. Косач. – К. : Видавництво ЦК ЛКСМУ "Молодь", 1976. – 87 с.

АРХІВИ, АРХІВНІ ФОНДИ, БІБЛІОТЕЧНА ДІАСПОРИАНА В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ

Мирослав Іваник

(Торонто, Канада)

АРХІВ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В КРАКОВІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО УКРАЇНЦІВ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ

У статті подано ґрунтовний огляд документів і матеріалів, які знаходяться в архіві Українського Центрального Комітету, що діяв в Кракові в 1940 – 1944 рр. Архів УЦК сьогодні є частиною фонду В. Кубійовича, який зберігається в Бібліотеці та Архівах Канади в Оттаві. Документи УЦК є важливим джерелом інформації про німецьку окупаційну політику в Генеральній Губернії в 1939 – 1944 рр.

Ключові слова: Український Центральний Комітет, УЦК, Генеральна Губернія, ГГ, Кубійович, Закерзоння, німецька окупація, Україна (історія), Польща (історія).

В статье представлен обстоятельный обзор документов и материалов, которые находятся в архиве Украинского Центрального Комитета, действовавшего в Кракове в 1940 – 1944 гг. Архив УЦК сегодня является частью фонда В. Кубийовича, который хранится в Библиотеке и Архивах Канады в Оттаве. Документы УЦК – важный источник информации о немецкой оккупационной политике в Генеральной Губернии в 1939 – 1944 гг.

Ключевые слова: Украинский Центральный Комитет, УЦК, Генеральная Губерния, ГГ, Кубийович, Закерзонья, немецкая оккупация, Украина (история), Польша (история).

This article provides a broad overview of the archive of the Ukrainian Central Committee, the main representative body for Ukrainians in General Government, from 1939 – 1944. The archive is part of the Volodymyr Kubiiovych Fond, which is deposited in the Library and Archives of Canada in Ottawa. The documents from the archive give the Ukrainian perspective of German occupation policy in General Government.

Key words: Ukrainian Central Committee, UCK, General Government, GG, Generalgouvernement, Kubiiovych, Kubijowycz,

Kubiiovyc, Trans-Curzon Territories, German occupation, Ukraine (history), Poland (history).

При загальній потребі переосмислення українською наукою історичного процесу як цілості, існує також потреба глянути по-новому на окремі історичні моменти. Таким фрагментарним завданням є переосмислення подій періоду Другої світової війни в двох основних адміністративних формаціях, де жили українці під німецькою окупацією, тобто в Райхскомісаріаті “Україна” (далі – РКУ) та в Генеральній Губернії (далі – ГГ). Існує не менша потреба вивчення окупаційної історії також інших адміністративних утворень, у яких проживали українці, як Трансністрія під румунською окупацією, Бецирк Бялисток (охоплював українське північне Підляшшя), східні райони УССР під військовою адміністрацією німецьких збройних сил. Вимагає це відходу від привичних методологічних штампів, які замикаються у двох формулах: територіальній формулі (Українська ССР (новіший варіант – Україна) в період Другої світової війни) або національній формулі (український народ у період Другої світової війни). Формула територіальна, на нашу думку, є непридатна з цієї причини, що історію українців не можна замикати тільки територією, куди сягнули колись багнети Червоної Армії, натомість національний принцип упускає з поля зору факт, що обидва окупаційні утворення були багатонаціональні за характером і події розгорталися там не за простою антиномією корінне населення – окупант, але в багатовекторній боротьбі різних національних, політичних та ідеологічних стихій.

Непридатність територіального та національного розгляду німецької окупаційної політики в 1939 – 1944 рр. примушує шукати іншого шляху для дослідів. Однією з методологічних пропозицій може бути всестороннє дослідження історії німецької окупації в окремих окупаційних адміністраціях. Різниця між німецькою окупаційною політикою в РКУ і ГГ була настільки велика, що дає право на окреме їх досліджування. Щойно поглиблене вивчення історії цих двох основних окупаційних зон, поширене на вивчення решти українських земель під німецькою окупацією, дасть можливість на повний образ України і українців у Другій світовій війні.

Завданням цієї статті є наблизити одну з основних джерельних баз для вивчення історії німецької окупаційної політики щодо українців в одній з цих окупаційних адміністрацій, а саме в Генеральній Губернії в 1939 – 1944 рр. Цим архівним джерелом є архів Українського Цен-

трального Комітету в Кракові (УЦК – єдина суспільно-громадська установа в 1940 – 1944 рр. для українців у ГГ, визнана німецькою владою і частинно нею контролювана. Очолював УЦК Володимир Кубійович), який зберігається в Національній бібліотеці та архівах Канади в Оттаві.

Нову адміністративну одиницю Третього Райху – Генеральну Губернію для окупованих польських територій – А. Гітлер встановив указом від 12 жовтня 1939 р. Її адміністративним центром став Краків, а складовими частинами було 4 дистрикти: Люблинський, Краківський, Радомський та Варшавський. Населення ГГ становило 12,5 млн. чоловік, з чого трохи більше ніж 725 тис. були українцями, які компактною масою жили на східних окраїнах Люблинського та Краківського дистриктів [6]. Крім того, тут проживало біля 100 тис. українців з часу УНРівської еміграції та найновіші втікачі з Волині та Галичини.

Після нападу Німеччини на Союзівський Союз територія ГГ від 1 серпня 1941 р. збільшилася на новий дистрикт – Галичину, з населенням близько 6 млн. чоловік. Завдяки цьому населення ГГ збільшилося майже на 50%, досягнувши близько 17 млн. чоловік, серед яких було 10 млн. поляків і 4 млн. українців. Третю за численністю групу становили євреї, число яких однак до літа 1943 р. зменшилося внаслідок Голокосту до 203 тис. чоловік [13, с. 153].

Не дивлячись на це, що українське населення, яке за кількістю було третьою, після польської та єврейської, а від 1941 р. – другою національною групою в цьому адміністративному утворенні Третього Райху, становлячи в ньому близько чверті населення, дослідника, який аналізує чужомовну літературу про ГГ, вражає в ній майже повна відсутність уваги до долі українців. Слова "майже" при вислові "повна відсутність" вжили ми тому, що єдиним контекстом, у якому згадується українців у переважній більшості західної наукової літератури, є їхня мнима колаборація з німецьким окупантом [17, с. 182, 315]. Через те про українців пишеться як про допоміжних охоронців в концентраційних таборах, але не згадується про них як про в'язнів цих же таборів; про допоміжну поліцію з-посеред українців пишеться як про "українську поліцію", натомість десятикратно більшу колабораційну польську поліцію окреслюється як "гранатову поліцію"; про трагедію виселення Замостянщини пишеться як про трагедію польського населення, не згадуючи при тому, що майже третина дійсно виселених і переселених людей була українцями [13, с. 278].

Таким чином, в науковій літературі про окупаційну політику Німеччини в ГГ функціонують два сильно закорінені міфи. Є це віктимізаційний міф щодо польського та єврейського населення та міф про колабораціонізм українського населення. Вони є наслідком кількадесятилітньої маніпулятивної історичної політики неукраїнських істориків з одного боку, і байдужості української історичної науки – з другого. Останнє в однаковій мірі стосується як діаспорних істориків, так і вітчизняних істориків підсоветського та незалежницького періодів.

Оскільки чужинецькі історики мусять взагалі відкрити факт існування в ГГ українців як об'єктів окупаційної політики, то перед українськими істориками існує вимога повного усвідомлення того, що історія українців в ГГ не починається з моменту включення у неї в 1941 р. галицьких земель як 5-го дистрикту, але що майже мільйонний контингент корінних та етнічних українців з українських земель Закерзоння підданий був німецькій окупаційній політиці в ГГ вже від вересня 1939 р. Дотепер така повна свідомість простежується доволі рідко й далі переважає необгрунтоване переконання про 1941 р. як початок історії українців в ГГ.

Не можна однак сказати, що вивчення українською наукою історії РКУ та ГГ далі стоїть у мертвому пункті. Появилися монографії та ряд статей, які досліджують вибрані аспекти німецької окупаційної дійсності в обох окупаційних адміністраціях, як напр. система освіти, рекрутація на роботи до Німеччини, участь громадян України в поліційних та військових формуваннях Третього Райху або рекрутація українців до дивізії Галичина [5; 4; 10; 1]. Ці роботи поволи будують ґрунт для постання всеохоплюючого образу життя в обох окупаційних адміністраціях і хоч сподіватися на монографічні роботи українських істориків про РКУ і ГГ є заскоро, то досліджування вирізків окупаційної дійсності треба вважати позитивними фактами.

До того роду робіт треба б також зарахувати цікаву спробу Василя Офіцинського в історико-політичному нарисі “Дистрикт Галичина (1941 – 1944)” монографічно дослідити окупаційну історію цього краю [9]. Ця робота є дуже показовою в контексті теми цієї статті, оскільки автор нарису не покликається ні на один архівний документ, а до 90% джерельного матеріалу становить у ньому тодішня офіційна окупаційна періодика та видання українського патріотичного підпілля. Нарис В. Офіцинського є показовим прикладом того, що – крім згаданого мною вище фактора байдужості – суттєвою перешкодою для серйозних наукових дослідів над місцем і роллю українського на-

селення Генеральної Губернії в окупаційній політиці Німеччини відігравали обмежені можливості доступу до джерельної архівної бази. Оскільки німецькі архівні джерела були віддавна більш-менш вільно доступні в архівах Німеччини, Сполучених Штатів та Польщі, тоді доступ до української джерельної бази до недавнього часу становив суттєву проблему для більшості дослідників теми. Останніми роками ситуація значно змінилася і важкодоступність архівних матеріалів не може вже бути виправдовуючим аргументом у браку наукового зацікавлення темою українців у ГГ [8; 11]. Більшу вагу починає натомість відігравати факт, що значна частина корпусу українських істориків відучилася в минулому працювати з архівними матеріалами з найновішої історії.

Основною базою українських джерельних матеріалів про українсько-німецькі відносини в ГГ є документи УЦК в Кракові та його філії у Львові. Є п'ять основних архівів, де ці документи зберігаються. В Україні великий корпус документів, посталих, зокрема, в низових клітинах УЦК Дистрикту Галичина, тобто в Допомогових комітетах, хорониться у двох архівах. Це Державний архів Львівської області у Львові, де зберігаються 154 т. зв. "окупаційні фонди", та Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в Києві. В цьому архіві, серед 48 т. зв. "окупаційних фондів", особливу увагу привертає фонд 3959, у якому зберігаються документи УЦК в Кракові. Нараховує він 516 справ і є найбільшим за кількістю документів окупаційним фондом цього архіву. Двома допоміжними джерелами є документи, які зберігаються в бібліотеці Університету в Грац (Австрія) (у цьому архіві зберігаються в основному матеріали про активність УЦК на полі звільнення арештованих німцями українців та про т. зв. калакутів, тобто холмських православних українців, які перейшли на римсько-католицький обряд [19, с. 29]) та архів Михайла Хом'яка, редактора "Краківських Вістей", який зберігається в Архіві провінції Альберта в Канаді [17]. Однак основна документаційна скарбниця для вивчення німецької політики відносно українців в ГГ є архів В. Кубійовича, здепонований в Національній бібліотеці та архівах Канади в Оттаві [14].

Архів Українського Центрального Комітету, який зберігається в Оттаві і який є відомий як Архів Кубійовича, має фундаментальне значення для вивчення долі українців у західному районі окупованих німцями українських земель в період II світової війни. Його основне значення полягає в тому, що в ньому є документи українського най-

вищого представницького рівня зносин з окупаційною владою та що в ньому широко представлені матеріали з першого періоду існування Генеральної Губернії (1939 – 1941). Тут також багатий інформаційний матеріал воєнного періоду про західні українські землі, які не входили в склад Дистрикту Галичина, тобто про Лемківщину, Холмщину та Посаяння.

Не можна сказати, що Архів Кубійовича є зовсім в Україні невідомий. Кількасторінкову розвідку про документи цього архіву як джерело для вивчення українсько-польських відносин у воєнний час написав Я. Дашкевич [3, с. 157-159], деякі матеріали УЦК передрукував у своїх збірниках документів В. Сергійчук [12]. Ці рідкі покликання на Архів Кубійовича не міняють однак факту, що для загалу дослідників Другої світової війни є він невідомий і через це неприсутній навіть у свідомості, не кажучи вже про нього, як про джерело інформації, яка будує, доповнює або, в крайньому разі, модифікує образ долі українського етносу та українських земель періоду Другої світової війни (прикладом може бути бібліографічний довідник книжкових і аркушевих видань Українського видавництва в Кракові-Львові, де авторка провела кропітку пошукову роботу в бібліотеках України та Польщі, однак не сягнула до багатой першоджерельної бази того видавництва, яка зберігається в архіві УЦК – автор.) [2].

Архів Кубійовича в Оттаві складається з 5,4 метра архівного матеріалу на паперових носіях та 18 ч/б фотографій особистого характеру і є одним з більших здепонованих там українських архівних фондів. Документи зберігаються у 28 томах, які фізично є картонними коробками з поміщеними у них папками нумерованих і незшитих документів. Цілість матеріалів поділено на 4 тематичні блоки: 1. Особисті документи В. Кубійовича і Дарії Сіак; 2. Рукописи, машинописи, друковані статті, чернетки тощо, авторства В. Кубійовича та інших осіб; 3. Кореспонденція з приватними особами та установами; 4. Документи Проводу УЦК. Перші три групи документів зберігаються в томах 1-17 і, хоч становлять собою надзвичайно цікавий матеріал для дослідів, у своїй більшості вони лишаються поза темою цієї статті. Треба однак додати, що й серед них трапляються важливі для розуміння становища українців в ГГ матеріали, як наприклад, точні схеми поселення українців в Люблинському та Краківському дистриктах, які є в першому томі в папці № 41.

Основну увагу привернуть в архіві документи проводу УЦК, які зберігаються в томах 17-28. Перші 24 папок становлять протоколи

засідань проводу УЦК та адміністративні документи, як наприклад, кореспонденція, структура УЦК, організаційні плани. Дальші документи зорганізовані є за відділами, які входили в склад УЦК: 1. Організаційний відділ (15 папок); 2. Українське Об'єднання Праці при УЦК (10 папок з поділом за професіями, як наприклад, інженери, купці, агрономи, ремісники, лісники); 3. Фінансовий відділ (7 папок); 4. Сільськогосподарський відділ (10 папок); 5. Відділ суспільної опіки (28 папок, які охоплюють такі теми, як служба здоров'я, пенсіонери, переселенці та втікачі, ветерани, в'язні, відпочинкові дома, робітники в Райху; окрему папку має тут Львівський відділ); 6. Відділ культурної праці (9 папок); 7. Відділ опіки над молоддю і родиною (16 папок, у яких, крім адміністративних звітів та кореспонденції українською та німецькою мовами, привертають увагу окремі папки для Української служби Батьківщині, студентських домів, СС-юнаків); 8. Відділ шкільних справ (24 папки з колом тем від правильників для дитячих садочків і торговельних шкіл, організації мережі Українського Учительського Об'єднання Праці, яке взяло на себе роль заборонених "Просвіт", до справ організації високих шкіл, в основному у Львові: Наукового Інституту та Інститутів: Політехнічного, Педагогічного, Торговельного, Ветеринарного, Медичного і Фармацевтичного та Правничого).

В окрему тематичну групу зорганізовано документи інших адміністративних клітин УЦК, які не були його відділами, як наприклад, Комісії допомоги українському студентству або Українського видавництва в Кракові. Туди попали також ревізійні протоколи допомогових комітетів в Галичині з таких міст, як Тернопіль, Дрогобич, Коломия, Броди, Кам'янка-Струмилова, Бережани. До групи документів з теренових структур треба також зарахувати велику групу документів з Делегатури УЦК в Люблині, яка зберігається у 24 томі фонду. Терен делегатури охоплював в основному Холмщину і Південне Підляшшя й документи цього тому дають великий пізнавальний матеріал, насамперед, про організацію шкільної справи в повітах Холм, Біла та Грубешів. Там також є великої ваги документи про переселення 1942 – 1943 рр. та детальні статистичні дані про склад населення цього краю на основі німецького перепису населення з 1943 р. Інтерес можуть також викликати плакати та агітаційні матеріали, які зберігаються в 12 папці 24-го тому.

До цієї групи документів прилягають також документи з двох останніх томів фонду. Це періодика УЦК ("Вісник" та різні обіжни-

ки) та документи Ліквідаційної комісії та Ліквідаційний звіт УЦК з 1948 р.

Названа вище група документів має в більшості адміністративно-організаційний характер. Значну частину збережених там документів становлять звіти, протоколи, правильники, організаційні схеми та структури, фінансова звітність, внутрішньоорганізаційна кореспонденція. Дають вони уявлення про величезний обсяг організаційної роботи, яку провів УЦК задля хоч би часткової, в рамках можливого, реставрації розірваної війною суспільно-громадської, едукативно-виховної та національної структури українського населення в ГГ.

В окрему тематичну групу зорганізовано документи, які названо “Німецько-польський терор”. Це великий комплекс документів, які згруповано у 22 папках. Три з них стосуються Галичини й охоплюють період між 1940 – 1944 рр., решта справ документує польський терор на Закерзонні від 1940 до 1944 рр. Більшість документів та свідчень згруповано за окремими повітами або краями. І так, в окремі групи об’єднано документи з Люблинщини, Лемківщини, Підляшшя, Холмщини, але окремі папки мають також повіти з цих країв. Це повіти Перемиський, Сяніцький, Грубешівський, Терногородський, Ярославський, Білгорайський, Замостянський, Чесанівський та Томашівський. Ці документи мають різний рівень узагальнення – від реєстрації окремих випадків німецького та польського терору супроти українців, до збірних та узагальнюючих звітів. Окрему увагу привертають протоколи, списані від жертв польського масового терору навесні 1944 р. на південній Грубешівщині. Мають вони надзвичайну документаційну вагу і як документи, списані по гарячих слідах подій в кілька до кільканадцяти днів від подій, і через їх форму, яка зосередилася на детальному викладі фактів, а не емоцій. Авторами збережених документів є очевидці подій, працівники допомогових комітетів, духовенство – від сільських парохів до членів консисторії та архієпископа.

Найбільший інтерес з погляду вивчення німецької окупаційної політики супроти українців у ГГ можуть викликати документи, згруповані в 58 папках (справах) у 26-му та 27-му томах. Це німецькомовна двостороння кореспонденція між структурами УЦК і німецькою владою різного рівня.

Найбільшу та найважливішу групу документів становлять ці, підготовані на найвищому представницькому рівні – в УЦК. Мають вони найбільшу вагу і найвищий рівень узагальнення. Відповідно, також адресатами цих документів є німецькі урядові кола найвищого рівня

– А. Гітлер, Г. Гімлер, генерал-губернатор Г. Франк, райхсміністри, керівники високих установ в Берліні, губернатори окремих дистриктів ГГ, поліційні функціонери в Берліні та в ГГ.

Окрему групу документів становлять документи, підготовані на нижчому адміністративному рівні. Ці документи погруповано за дистриктами (Львів, Краків, Люблин), а деякі навіть за повітами (крайсами) – Криниця, Холм. Адресатами по німецькому боці в більшості випадків були відповідні органи німецької адміністрації ГГ: губернатори дистриктів, керівники дистриктних установ, крайслайтери, крайсгауптмани, функціонери поліції та служби безпеки.

В архіві зберігаються також документи зворотного зв'язку, тобто ті, які надсилала в УЦК або його низові структури німецька окупаційна влада або у формі розпоряджень і наказів, або як відповіді на українські інтерпеляції. Більшість цих документів це оригінали, тоді як більшість німецькомовних документів, виготовлених в УЦК – копії.

Окрема папка відноситься до рекрутації до дивізії Галичина. Крім іншого, документи свідчать, що рекрутація охопила не тільки землі Дистрикту Галичина, але також терени Закерзоння, включно з православною Холмщиною.

Німецькомовна кореспонденція УЦК має форму офіційних листів, меморандумів, звітів для німецьких установ, звітів й записок з відбух зустрічей з німцями, особистих та телефонних розмов з ними, про мемора, ініціативних звернень (*die Anregung*). Дуже часто – це великі, на кількадесят сторінок елаборати комплексного характеру. Вагомість деяких з них вийшла поза авторський задум та інтенції. Така доля зустріла меморандум у справі "винятково важкого становища українського населення в ГГ" (*eine besonders schwere Lage der ukrainischen Bevölkerung im GG*), який підготував В. Кубійович у лютому 1943 р., а якого адресатом був генерал-губернатор Г. Франк [15; 19, с. 493-529]. У меморандумі Кубійович представив широку панораму зловживань німецької адміністрації супроти українців ГГ. Цей документ, віднайдений в архіві арештованого генерал-губернатора, був перекладений на англійську мову і включений як допоміжний обвинувачувальний матеріал Нюрнберзьким міжнародним трибуналом в судовій справі проти Г. Франка (Цей документ поміщено також в Інтернеті за адресою: <http://avalon.law.yale.edu/limt/1526-ps.asp>) [16, с. 79-91]. Оскільки в англійському перекладі деякі частини пропущено, то німецькомовний оригінал в архіві Кубійовича дає повне уявлення про цей текст і порушені в нім справи зловживань німецькою окупаційною владою, зокрема на місцях.

Німецькомовні документи порушують широке тематичне коло. Частина з них є реакцією на німецькі розпорядження, в іншій частині УЦК виступає ініціатором ряду злободенних для української громади в ГГ тем. Їх спектр простягнувся від таких детальних, як дозвіл на навчання німецької мови у початкових українських школах або право на користування державними бібліотеками, до таких широких, як надання Галичині спеціального статусу в ГГ.

Значення документів УЦК прямо походить від ролі, яку цей комітет грав в окупаційній дійсності Генеральної Губернії. Внаслідок розпуску і абсолютної заборони німецькою адміністрацією на окупованих територіях діяльності будь-яких політичних, громадських і суспільних організацій, повна представницька роль багатограних аспектів життя української спільноти в ГГ впала на плечі УЦК. Тут треба додати, що аналогічну сольну роль для поляків виконувала Польська головна опікунча рада, а для єврейської меншини – Єврейська Суспільна Самопоміч [6, с. 85]. Варто звернути увагу на факт, як по-різному українці і поляки переклали однакову для обох національних груп німецьку назву *Hauptausschuss* – Головний комітет (або комісія). Коли поляки наголошували на допомогівій ролі організації, тоді українці наголошували її об'єднувальну, представницьку та централізуючу роль. Слідом за цим і пішли спроби розширити встановлені німцями вузькі рамки діяльності комітету.

Документи, які зберігаються в архіві Кубійовича важливі насамперед тим, що дають вони українську перспективу на окупаційну дійсність в ГГ і то дійсність повсякденного життя і турбот мільйонів українців. Це щоденне життя заповнювали не широкомасштабні фронтові операції, не визначав його також розвиток мережі незалежницького або советського підпілля і партизанки, але турбота мільйонів людей, як прожити, як зберегти себе цивілізаційно і як не затратити людської подоби в цей нелюдський час. Організацією саме цих аспектів підкупаційного життя займався УЦК і архів Кубійовича це вповні документує. Це – організація матеріальної і соціальної допомоги населенню і військовополоненим, організація сколяризації дітей і молоді – від дитячих садочків по вищу освіту, справи релігії, культури, професійних організацій, молодіжного руху. З плином часу і з загострюванням окупаційного режиму УЦК все більшу увагу мусив присвячувати фізичному збереженню і захисту українського населення. Звідси велика кількість документів про інтервенції в справі арештованих або забороторених в концентраційні табори українців.

Разом з посиленням у 1944 р. польського терору і переходом його в стадію масового нищення українського населення, УЦК був єдиною інтервенційною силою, спроможною виступати на захист українців перед окупаційною адміністрацією. Навіть коли ці інтервенції не дали значних результатів, бо йшли наперекір німецькій політиці використання польсько-українського конфлікту на свою користь, то саме архіви УЦК зберегли найбільшу кількість об'єктивного документального матеріалу про цей конфлікт і коли б не вони, то єдиними джерелами наших знань були б забарвлені ідеологічно звіти оунівського підпілля або суб'єктивні спогади очевидців, записані найчастіше десятки років після подій. Сказане вище ніяк не поменшує значення усної історії, ані ролі патріотичного підпілля в польсько-українському конфлікті на Холмщині, бо саме рішуча збройна інтервенція весною 1944 р. відділів УПА з Волині та Галичини затримала польський наступ і врятувала тисячі українських життів, а чого не хотіла, – а в той час вже, мабуть, і не могла, – зробити німецька окупаційна адміністрація.

Архів Кубійовича важливий також для вивчення української перспективи на справу організації дивізії "Галичина", насамперед політичних мотивацій та обумовлень для постання цієї формації. Він є цінним джерелом не тільки для встановлення достовірного образу початків дивізії, але також містить цікавий конфронтаційний матеріал з пізнішою багатою дивізійною мемуаристикою.

Ще більше значення архів Кубійовича має для вивчення примусових міграційних процесів українців у час війни. Під цим терміном ми розуміємо не короточасні рухи населення, викликані воєнними діями, але заплановані і цілеспрямовані переміщення груп населення у пофронтовий час. Були це виселення, заселення населення і вивози на роботи до Німеччини. Документи з архіву Кубійовича значно поширюють кількість і часовий діапазон цих процесів і проливають нове світло на їх характер. Останнє стосується, насамперед, переміщень населення Замостянщини в рамках експериментальної реалізації німцями фрагменту Головного Плану Схід (*Generalplan Ost*) (Головний План Схід (*Generalplan Ost*) – таємний нацистський план геноциду та етнічної чистки підкорених східноєвропейських народів. Для українців передбачав 35% для понімецьчення і 65% для знищення шляхом екстермінації та депортацій за Урал – автор). В літературі закріпився погляд про поляків як виключних жертв цієї акції, а українців – як помічників німців (У дещо пом'якшеній формі цей погляд помітний

є навіть у найґрунтовнішій роботі на тему німецьких переселень на сході Європи, якою є робота Бруна Вассера. Вражає, що єдиним документом УЦК, з яким зазнайомився автор, є англійський переклад фрагментів меморандуму В. Кубійовича до Г. Франка з лютого 1943 р. (Див. прим. № 15 і 16) – *автор*) [20]. Характерно, що навіть поважні дослідники теми вперто або ігнорують документи УЦК, або нехтують ними, бо образ, який з цих документів постає – є протилежний тому, який вони обстоюють і бурить прийняті та вигідні схеми [21, с. 167, 802]. У документах УЦК чітко зафіксовано організаційний хаос, компетенційний безлад, загальну корумпованість окупаційної цивільної адміністрації та силових структур під час реалізації цієї частини Головного Плану Схід. Німецька сторона показала тут свою повну неспроможність справитися з переміщенням навіть 120 тис. людей, що з черги ставить під серйозний сумнів її спроможність переселень десятків мільйонів людей, які закладено в ГПО.

Накінець кілька практичних порад. Доступ до фонду обмежено фондоутворювачем і дарувальниками, тому вимагається отримати попередній дозвіл від актуального куратора фонду. Помагають в тому працівники архіву. Матеріали треба замовляти з тижневим попередженням, тому що читальня і магазини архіву є в різних місцях. Читальний зал є просторий, світлий і працює до 11 год. вечора. Дозволяється за помірковану ціну замовити ксерокопії документів для наукового вжитку або користуватися фотоапаратом з відключеним фотоспалахом. Існує опис документів на паперових носіях. У пошуку гасел треба використовувати різні форми транскрипції прізвища Кубійович латинкою: Kubijowicz, Kubijowycz, Kubijowyc, Kubiiowych, Kubijowytsch.

Джерела та література:

1. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939 – 1945) / А. Боляновський. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту, 2003. – 686 с.
2. Головата Л. “Українське видавництво” в Кракові-Львові (1939–1945) / Л. Головата. – Т. 1: Книжка і аркушеві видання. – К. : Критика, 2010. – 326 с.
3. Дашкевич Я. Документи Українського Центрального Комітету в Національному архіві Канади про польсько-українські стосунки 1941 – 1944 рр. / Я. Дашкевич // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2: 1995 – 1997. – С. 157–159.
4. Дерейко І. Місцеві допоміжні структури та військові формування поліції безпеки та СД на теренах Райхскомісаріату Україна (1941 – 1944)

/ І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 12. – К., 2009. – С. 177–184.

5. Єржакова Б. Шкільна справа та шкільна політика в Рейхскомісаріаті Україна 1941 – 1944 в світлі німецьких документів / Б. Єржакова. – К. : Наукова думка, 2008. – 270 с.

6. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії (1939 – 1941) / В. Кубійович. – Чикаго : Видавництво Миколи Денисюка, 1975. – 664 с.

7. Лист В. Кубійовича до Deutsche Arbeitsfront від 20 січня 1941 р. // Volodymyr Kubijovyc Fonds in the Library and Archives Canada in Ottawa (далі – LAC). – Vol. 27. – File 6.

8. Маковська Н. Архіви окупації 1941 – 1944. – Т. 1. – К. : Вид-во "Кисво-Могилянська академія", 2006. – 872 с.

9. Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941 – 1944). // [Електронний ресурс], режим доступу: <http://exlibris.org.ua/distrikt/index.html>.

10. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953) / Т. Пастушенко. – К. : Інститут історії України, 2009. – 284 с.

11. Реєстр розсекречених архівних фондів України. – Т. 2. – Кн. 2. – К. : [б. в.], 2007. – 546 с.

12. Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння / В. Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2004. – 840 с.

13. Schenk D. Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora / D. Schenk. – Kraków : Wydawnictwo Znak, 2009. – 442 s.

14. LAC (Ottawa), R6531-0-8-E (колишній MG31-D2030): Volodymyr Kubijovyc Fond.

15. LAC (Ottawa). – Vol. 26. – File 1.

16. Nazi Conspiracy and Aggression. Vol. IV: Documents 1409-PS-2373-PS. "Document 1526-PS, Part 01 [translation]". District of Columbia: GPO, 1947. – P. 79–91.

17. Poprzeczny J. Odillo Globocnik, Hitler's Man in the East / J. Poprzeczny. – McFarland, 2004.

18. Provincial Archives of Alberta (Edmonton), PR 1985.191: Michael Chomiak Fonds.

19. The Correspondence of the Ukrainian Central Committee in Cracow and Lviv with the German Authorities (1939 – 1944) / Ed. W. Veryha. – Vol. 1. – Edmonton; Toronto : CIUS, 2000. – 1289 p.

20. Wasser B. Himmlers Raumplanung im Osten. Der Generalplan Ost in Polen 1940-1944. Basel; Berlin; Boston : Birkhäuser, 1993.

21. Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej / [Red. Madajczyk Czesław]. – Warszawa, 1977. – Т. 1-2, – 529+559 s.

*Адміністративна мапа ГГ для окупованих польських територій.
Автор Hyrs D. Публікується за ліцензією Creative Commons.*

Harodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 2-3401

*Делегація УЦК на прийомі у генерал-губернатора Г. Франка.
Краків, жовтень 1940 р. Національний цифровий архів, Варшава.*

Тетяна Боряк

(Київ)

“ПРАЗЬКИЙ АРХІВ” ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОШУКУ “ВОРОГІВ НАРОДУ”

Стаття розглядає специфіку, завдання, перебіг та види “оперативної розробки” “Празького архіву”, аналізуючи роботу у відділах ЦДІА УРСР у м. Києві з переміщеними до УРСР архівними колекціями Українського історичного кабінету та Музею визвольної боротьби України.

Ключові слова: “Празький архів”, “оперативна розробка”, Український історичний кабінет, Музей визвольної боротьби України, ЦДІА УРСР у м. Києві.

Статья рассматривает специфику, задачи, ход и виды “оперативной разработки” “Пражского архива”, анализируя работу в отделах ЦГИА УССР в г. Киеве с перемещенными в УССР архивными коллекциями Украинского исторического кабинета и Музея освободительной борьбы Украины.

Ключевые слова: “Пражский архив”, “оперативная разработка”, Украинский исторический кабинет, Музей освободительной борьбы Украины, ЦГИА УССР в г. Киеве.

The article explores specificity, tasks, course and types of “operational processing” of the “Prague Archives”, analyzing work in the divisions of TsDIA USSR in Kyiv with transferred to USSR archival collections of Ukrainian Historical Cabinet and Museum for Liberation Struggle of Ukraine.

Key words: the “Prague Archives”, “operational processing”, Ukrainian Historical Cabinet, Museum for Liberation Struggle of Ukraine, TsDIA USSR in Kyiv.

Так званий “Празький архів” (або “Празький український архів”) (далі – ПА) є важливим джерелом до історії Української революції 1917 – 1921 рр., а також діяльності українських еміграційних осередків міжвоєнного періоду, передусім у Чехословацькій Республіці (далі – ЧСР), оскільки найбільший сегмент ПА, який зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління

України (далі – ЦДАВО) нараховує, за нашими підрахунками, понад 28 тис. одиниць зберігання.

ПА як документальний масив бібліотечних та архівних колекцій української еміграції, акумульованих у ЧСР, та обставини його переміщення, опрацювання та сучасний стан стали об'єктом зацікавлення дослідників відносно недавно. Першою стала публікація 1994 р. архівістки Л. Лозенко, яка окреслила віхи післявоєнної історії ПА [21], побіжно згадуючи і "оперативну розробку" документів ПА. 2005 р. було опубліковано наш переклад розділу про еміграційну українську працю американської дослідниці Патріції Кеннеді Грімстед "Трофеї війни та імперії" (2001), який було доповнено додатками з документів російських та українських архівів [19]. Ця праця уже містила параграф про "оперативне використання" ПА [19, с. 32-34].

Наступним етапом стали дослідження М.Г. Палієнко про ПА. Проблеми використання спецслужбами документів ПА та відповідної роботи архівістів у цьому напрямку дослідниця торкалась у окремій публікації, присвяченій переміщенню, опрацюванню та використанню (власне, "оперативна розробка") архівів української еміграції [22]. Більш комплексно питання було висвітлено у монографії дослідниці про архівні центри української еміграції [23, с. 306-313, 320-323].

Незважаючи на досить значний доробок дослідників, питання "оперативної розробки" не поставало як окреме, розглядаючись у контексті переміщення та опрацювання ПА та інших документальних масивів еміграційного походження. Такий кут зору не давав змоги зосередитись виключно на ході "оперативної розробки", її видах та темпах, особливостях проведення, з урахуванням позицій архівного керівництва, яке спрямовувало "оперативну розробку" документів "українських буржуазних націоналістів".

Тому дана розвідка присвячена феномену "оперативної розробки" ПА (хід, обставини, види робіт) як фіксації відомостей про "ворогів народу" з перспективою їх подальшого звинувачення, пам'ятаючи, що історія "оперативної розробки" ПА є не лише складовою історії ПА та архівної справи України загалом, але й історії УРСР з точки зору концепційних засад лідерів держави та керманичів архівної галузі.

Початок збирання відомостей про "ворогів народу" було покладено у квітні 1918 р., коли була створена Особлива комісія з розкриття таємних агентів охоронних відділень при таємному відділі Історико-революційного архіву у Петрограді. Наступними віхами стали роз-

порядчі документи 1927, 1937, 1939 та 1940 рр. про складання алфавітних карток на “ворогів народу”: хто перебував у політичному розшуку, були членами білогвардійських установ та армій, каральних органів. Наказ від 1940 р. за підписом Л. Берії викристалізував наповнення поняття “контрреволюційні елементи” (царські провокатори, жандарми, контррозвідники, шпіони, троцькісти та ін.) та ін. [20, с. 13-21].

Методологічною базою оперативної розробки фондів і після закінчення війни залишався наказ НКВС СРСР і НКДБ СРСР № 001222/00368 від 2 жовтня 1944 р. “Об улучшении работы по использованию секретных материалов государственным архивом и агентурно-оперативной работе”, [1, арк. 2], який доповнила вказівка (на жаль, не вдалося відшукати цієї вказівки у фондах українських архівів – Т.Б.) Головного архівного управління (далі – ГАУ) МВС СРСР з розробки секретних фондів держархівів [6, арк. 22 зв.].

Документи ПА, передані у 1945 р. з Праги, що належали переважно Українському історичному кабінетові (далі – УІК), були розміщені в Спеціальному відділі таємних фондів (далі – ТФ) Центрального державного історичного архіву (далі – ЦДІА) УРСР у м. Києві, створеному 1 жовтня 1945 р. з метою концентрації документів “украинско-националистической эмиграции” [4, арк. 9]. Результати “оперативної розробки” надсилалися до Архівного управління (далі – АУ) УРСР, яке, в свою чергу, передавало їх до Москви.

Відзначимо, що “оперативна розробка” документів ПА припала в основному на період підпорядкування АУ (з березня 1946 р. по березень 1960 р.) МВС УРСР.

Російська сторона контролювала процес опрацювання ПА: вже у вересні 1945 р. І. Нікітінський надіслав листа П. Гудзенку з проханням “срочно сообщить подробную характеристику материалов Украинского архива, полученного в дар от Чехословацкого правительства” [2, арк. 42].

В першу чергу впорядковувались особові фонди та фонди інституцій, які потенційно володіли відомостями про осіб та про контакти з емігрантами (допомогові установи, видавництва, емігрантські об’єднання тощо).

За завданням наркома внутрішніх справ Лобуренка наприкінці грудня 1945 р. архівами УРСР було виявлено документальні матеріали та складено списки-довідники на керівний склад української еміграції, що “контрреволюційно” діяли за доби Української революції,

на еміграції та співпрацювали з німцями. Було складено 8 списків на 433 особи та знято 211 копій документів [3, арк. 9 зв.].

Склад фондів, що викликали зацікавлення союзних органів, співпадає з тематикою ПА, однак архівісти не вирізняють матеріали, привезені з Праги, від інших документів, що містять інформацію на "к/р елементи" ("контрреволюційні"). Тому у багатьох випадках неможливо простежити розробку документів УІК та інших українських організацій, привезених з Чехословаччини: документи подібного змісту опрацьовувалися разом.

В першу чергу впорядковувались особові фонди та фонди інституцій, які потенційно володіли відомостями про осіб та про контакти з емігрантами (допомогові установи, видавництва, емігрантські об'єднання тощо).

Можна виділити такі види обліково-звітної документації "оперативної розробки" протягом діяльності Спеціального відділу ТФ: а) характеристики: власне характеристики, спецхарактеристики фондів, короткі характеристики на українських білоемігрантів, персональні характеристики, характеристики на фондоутворювачів особових фондів; б) довідки: історичні довідки; короткі історичні довідки, довідки-орієнтировки, індивідуальні історичні довідки, групові історичні довідки; в) виконання запитів; г) списки: власне списки та списки-довідники; ґ) огляди: огляди груп фондів; д) картковий облік: складання карток та їхнє влиття до картотеки, зокрема, ішлося про складання окремої картотеки українських білоемігрантів за кордоном; е) спецповідомлення; є) алфавітні книги-довідники.

Змінюючи один одного та модифікуючись, ці сімнадцять видів робіт та документації є показниками виконання "оперативної розробки". Їхнє виконання залежало від розроблюваних у той чи інший момент документів, варіюючись від кількох виконаних видів робіт до кількох десятків протягом року.

Чи не найважливішим інструментом накопичення оперативної інформації була Картотека на "українських білоемігрантів за кордоном", яку планувалося закінчити протягом 1947 р., але поповнення якої тривало до закінчення "оперативної розробки" Спеціальним відділом ТФ ЦДІА УРСР [7, арк. 2].

До 1 січня 1947 р. "оперативна розробка" велася попутно з опрацюванням документальних матеріалів. Після зазначеного періоду запроваджено, поряд з науково-технічним опрацюванням, перегляд окремих фондів з метою виявлення "оперативної" інформації. Вста-

новлення кола “к/р елементів” мало місце від початку опрацювання фондів [7, арк. 33].

У серпні 1947 р. АУ МВС УРСР висловило незадоволення повільними темпами складання довідок-орієнтировок про українських націоналістів, які можуть бути використані в роботі школи МВС [5, арк. 8]. Незадоволення темпами “оперативної розробки” базувалося, очевидно, на наказі МВС СРСР № 0511 від 27 серпня 1947 р. плану заходів для архівних органів МВС УРСР на найближчі роки, одним з семи пунктів якого було “Окончание разработки секретных документальных материалов госархивов для использования их в оперативных целях” [18, арк. 25-30].

Через великий обсяг сконцентрованих таємних матеріалів Головархів у Москві пильно стежив за “оперативною розробкою” українських колег. Так, начальник Відділу використання ГАУ НКВС СРСР капітан Старов та начальник Першого відділу майор Гур’янов у лютому 1947 р. звернулися до начальника АУ МВС УРСР майора П. Гудзенка з критикою аполітичності назв довідок-орієнтировок, які “неправильно ориентируют и создают недостаточные представления о явно враждебной украинскому народу “деятельности” белогвардейских эмигрантских организаций в противовес действительному содержанию материала, например: “общественно-политическая деятельность украинско-националистического студенчества в эмиграции” или “внешняя политика директории украинской народной республики”, являвшаяся по существу авантюристической-антисоветской” [6, арк. 9]. Відповідно, необхідно переглянути і дати “политически выдержанные названия этим справкам, в соответствии с содержанием документальных материалов” [6, арк. 9]. Вони також просять звернути особливу увагу на розробку секретних документальних матеріалів Спеціального відділу ТФ з метою якнайскорішого складання списків-довідників на “біло-емігрантські елементи” і висилання їх до ГАУ НКВС СРСР [6, арк. 9].

Як свідчить план роботи АУ МВС УРСР на 1948 р., зазначені посадовці позитивно поставилися до того, що основний “к/р елемент” (70 тис. карток) вже взятий на облік українським архівним управлінням, однак ще залишилося виявити “подучетные элементы”.

6 січня 1948 р. архівному керівництву до Москви було надіслано 13 списків-довідників (2286 осіб) з обліку “к/р елемента” кількох “политических окрасок”, у тому числі два списки на 1067 осіб – на командний склад армії УНР; один список на 68 осіб – на робітників суду і прокуратури армії УНР, і лише один список – на 18 російських і

українських емігрантів [7, арк. 1]. Одночасно надіслано ще 12 списків на 5386 "к/р осіб" [7, арк. 2].

Найбільше часу планом роботи Спеціального відділу ТФ на 1948 р. було відведено: впорядкуванню 2110, "оперативній розробці" 1100, на третьому місці перебувала науково-дослідна робота [12, арк. 11]. Як видно зі звіту, на систематизації справ концентрувалася уся робота відділу, оскільки саме впорядкована справа становила основу подальшої роботи, включаючи "оперативну розробку".

Загалом розроблено було Спеціальним відділом ТФ за 1948 рік 880 одиниць зберігання, за якими взято на облік 19298 осіб, в основному "українських буржуазних націоналістів" [9, арк. 70].

На 1 січня 1949 р. за всі роки на облік поставлено 267 членів антирадянських партій, союзів і організацій і 13800 українських емігрантів. Станом на 1 січня 1949 р. за таємними матеріалами ЦДІА УРСР у м. Києві було обліковано 45000 українських діячів еміграції за алфавітно-довідковою картотекою [13, арк. 52].

У звіті облік осіб, виявлених за таємними документами ЦДІА УРСР у м. Києві, за весь 1948 р. було взято на облік як членів антирадянських політичних партій, союзів та організацій 10 909 осіб, а станом на 1 січня 1949 р. за списками-довідниками таких осіб нараховується 80 тис.

У 1949 р. запланові до обліку 72 тисячі "білоемігрантів" та члени їхніх родин проходили за матеріалами "фондов украинских учебных заведений в Чехословакии и лагерей для интернированных петлюровцев в Польше и Чехословакии".

Планом роботи Спеціального відділу ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві на 1950 р. зазначено, що 352 фонди Відділу впорядковані, основні з них розроблені для використання в оперативних цілях. На 115 фондів, тобто на одну третину, складено історичні довідки, орієнтировки і характеристики фондоутворювачів [10, арк. 5]. Було констатовано, що відділ взяв на облік усіх осіб, які проходять за матеріалами і підлягають обліку [10, арк. 7].

На 1950 р. по Спеціальному відділу було заплановано використання найбільш актуальних на сьогодні фондів в "оперативно-чекістських цілях" шляхом складання довідок-орієнтировок, тематичних довідок і спецповідомлень, вказавши, які довідки-орієнтировки будуть складені в 1950 р. по Відділу ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві [10, арк. 26]. Однак вказані види робіт не вдалося розгорнути, бо Спеціальний відділ було ліквідовано в липні 1950 р.

Однак історія з “оперативної розробки” ПА не закінчилась, оскільки у 1958 р. було передано колекції Музею визвольної боротьби України (далі – МВБУ) з Праги до відділу ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві. Останній на 1960 р. запланував в тому числі “оперативну розробку” матеріалів, отриманих з Чехословацької Республіки [14, арк. 1].

Первісно начальником відділу ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві В. Зико-вою було запропоновано виділити чотири групи осіб, що підлягають обліку і, відповідно, “оперативній розробці”: військовополонені царської армії, які вступили до будь-яких збройних формувань для боротьби з радянською владою; “білоемігранти”, куди віднесено всіх емігрантів, які воювали у всіх з’єднаннях на території України та були членами українських урядів, партій у 1917 – 1921 рр., в тому числі їх родини; особи з західних областей України, які були членами антирадянських, в тому числі “українських націоналістичних” організацій, включаючи українську “націоналістичну” пресу; українці, які, незалежно від територіальної приналежності, співпрацювали з німцями протягом Другої світової війни [15, арк. 6-7].

Згідно зі звітом роботи Відділу ТФ, у 1960 р. “оперативна розробка” документальних матеріалів майже не проводилась, бо лише в листопаді було повністю завершено упорядкування деяких фондів, які підлягали обробці, і оперативну роботу було перенесено на 1961 р. [14, арк. 6-7].

Так, у 1960 р. відділом планувалось скласти 2-3 довідки-орієнтировки та взяти на картковий облік 12000 осіб. Однак “оперативну розробку” було перенесено на наступний, 1961 рік. Було заплановано у 1961 р. розробити 185 фондів (бл. 5000 од. зб.) та скласти 60000 карток. Натомість було розроблено лише 51 фонд (2817 од. зб.) – майже третину [15, арк. 9].

Заплановану на 1961 р. “оперативну розробку” матеріалів 1958 р. надходження було виконано лише частково через непередбачувану витрату часу з бюджету двох співробітників у 566 робочих днів на задачу іспитів в інституті та роботі в колгоспі. В 1962 р. було заплановано розробити 100 одиниць зберігання та п’ять фондів загальним обсягом 708 одиниць зберігання. [15, арк. 9]. Але “оперативну розробку” було взагалі припинено у першому півріччі. Як же так сталося?

Через переведення архівної галузі до сфери “цивільної” Ради Міністрів, АУ у жовтні 1961 р. видало розпорядження про перевірку стану таємних матеріалів відділів ЦДІА УРСР: Відділ ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві, продовжуючи “оперативну розробку” матеріалів 1958 р.

надходження, вже демонструє неспроможність якісно виконувати поточні "оперативні" запити (показово, що на 15 жовтня 1961 р. з 820 запитів лише 20 виявилися позитивними) [15, арк. 14].

Розпорядження констатує, що значна кількість часу при розробці матеріалів, отриманих з Чехо-Словаччини, витрачається на взяття окремої особи на картку і перевірку осіб, які проходять за документами, і пропонує брати на облік не окремі особи, а в цілому одиниці зберігання, "насыщенные списочным составом". До того ж, на матеріали розробки, на яку іде більшість робочого часу, за дев'ять місяців наведено лише шість довідок [15, арк. 15], тобто вперше було неспішно визнано марність "оперативної розробки" матеріалів ПА та її безперспективність.

Однак у червні 1962 р. В. Зикова подала доповідну записку директору ЦДІА УРСР у м. Києві М. Тесленку, де викладає план "оперативної розробки" матеріалів відділу ТФ і констатує, що станом на 27 червня 1962 р. розроблено 130 од. зб., на які складено всього 1294 картки. Як довела звірка осіб, які проходять за матеріалами, з особами, взятими на облік в 1961 р., коли були розроблені основні фонди і складено 25000 карток, в основному всі особи "соответствующего профиля" вже були обліковані. Зважаючи на це, В. Зикова запропонувала припинити "оперативну розробку" матеріалів, які залишилися. Директор архіву наклав резолюцію "згоден".

Тож у звіті Відділу ТФ ЦДІА УРСР за 1962 р. зазначено, що план же оперативної роботи не виконано з причин, викладених у доповідній записці [16, арк. 4-5]. Тому оперативну роботу "було припинено в I півріччі і більше займатися розробкою чеських матеріалів немає потреби" [16, арк. 4-5]. Як бачимо, "оперативна розробка" еміграційних (і окупаційних теж) фондів завершилася на початку 1960-х рр., співпавши з виведенням у 1960 р. системи державних архівів з-під відання органів внутрішніх справ.

Виникає запитання: чому так багато знайдено даних розпорядчих та планово-звітних документів про хід "оперативної розробки" і майже відсутні результати цієї роботи (списки, довідники тощо)? По-перше, Експертно-перевірний комісія ГАУ МВС СРСР листом від 24 серпня 1950 р. встановила строк зберігання в державних архівах таємних запитів МВС-МДБ СРСР із спецперевірки осіб і листування з цих питань у три роки [17, арк. 166]. Тому, очевидно, вже не вдасться відновити робочі моменти оперативної роботи, листування, прізвища осіб, їхнє співвідношення з особами чехословацького еміграційного масиву.

По-друге, виявлено документи про знищення документальних результатів “оперативної розробки”. У грудні 1964 р. інспектор з кадрів АУ при РМ УРСР Б. Кордуб, начальник Відділу використання АУ при РМ УРСР В. Кузьменко, старший науковий співробітник Г. Ганночко склали акт, “что перечисленные в нем документы отдела использования Архивного управления при СМ УССР подлежат уничтожению, как утратившие практическое значение и не имеющие исторической и научной ценности” [11, арк. 7].

Виділеними до знищення стали: “препроводительные письма об-госархивов на списки справочники на к/р. элемент за 1944 – 1950; 1945 (два); 1946 – 1947; 1944 – 1945; 1946 – 1949”; копійні і дублетні примірники окремих списків-довідників; копії негативних довідок на к/р елемент; робочі журнали реєстрації “поступивших” списків-довідників на к/р елемент; листування з виправлення статистичних даних списків-довідників; книга обліку списків-довідників за 1946 – 1947 рр.; журнал реєстрації “политокрасок” за 1944 р.; картотека на к/р елемент. Всього до знищення виділено 2893 аркуші документів, три в’язки картотеки та 16 примірників списків-довідників [11, арк. 7-9].

Отже, “Оперативна розробка” двох документальних комплексів 1945 та 1958 рр. надходжень має ряд відмінностей. Розробка документів УІК відзначається великою варіативністю (близько 20-ти видів обліково-звітної документації та видів робіт) та великим обсягом продукції (хоча і не збереженої до наших днів або, принаймні, не віднайденої) – 150 характеристик та довідок різних типів; 18 списків різних типів на понад 82 тис. осіб тощо. Ці методи роботи використовувались також і для розробки інших груп, віднесених (навіть потенційно) до “ворогів народу”. Уся ж варіативність розробки фондів МВБУ звелася до 15 коротких історичних довідок на 19 фондів.

Змінюючи один одного та модифікуючись, ці близько двадцяти видів робіт та документації є показниками виконання “оперативної розробки”. Їхнє виконання залежало від розроблюваних у той чи інший момент документів, варіюючись від кількох виконаних видів робіт до кількох десятків протягом року.

На жаль, досить складно підрахувати та оцінити у кількісних параметрах обсяги “оперативної розробки” ПА. Першою перешкодою є паралельне опрацювання еміграційних та трофейних фондів у Спеціальному відділі ТФ. По-друге, на заваді стоїть і варіативність видів обліково-звітної документації, яка до того ж змінювалася від плану

роботи до звіту про її виконання – коли планувалися одні види робіт, а виконувались інші, при цьому часто не відбувалось повернення до виконання запланованих видів робіт, натомість винаходилися нові форми "оперативної розробки". Наприклад, в одному випадку звітували про кількість розроблених фондів, в іншому – про кількість заведених карток

Тож навести певну статистику можливо у двох групах. До першої можна віднести відомості, наведені у звітних документах ЦДІА УРСР у м. Києві. Так маємо цифру у 115 фондів Спеціального відділу ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві, тобто одну третину, на які складено історичні довідки, орієнтировки і характеристики фондоутворювачів. Також маємо інформацію про облік 170 909 осіб за алфавітно-довідковою книгою, а за списками-довідниками – 80 тис. осіб, ідентифікованих як членів антирадянських партій, союзів і організацій. До категорії ж "інші елементи" віднесено 9716 осіб за алфавітно-довідковою книгою та 2000 за списками-довідниками. Розпливчастість формулювання про розробку "всіх основних фондів" не дає можливість побачити, скільки саме фондів було піддано розробці у відділі.

До другої групи можна віднести кількісні параметри, самостійно обрахованих нами за результатами "оперативної розробки" 1945 – 1950-х рр. Спеціального відділу ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві. Було складено 72 характеристики різних типів, 78 довідок різних типів, 18 списків різних типів на понад 82 тис. осіб. Із поданих запитів 352 були позитивними, 674 – негативними. Було нараховано мінімум 71764 карток, влитих до картотеки. Якщо згадати про запланований на 1949 р. обсяг у 72 тисячі "білоемігрантів" та члени їхніх родин, то виглядає, що цей пункт врешті-решт було виконано.

Союзні органи отримували від українських архівістів кінцеві результати "оперативної розробки": списки-довідники, характеристики, історичні довідки та ін. При цьому союзне архівне керівництво слідувало за поточною "оперативною розробкою" фондів, критикуючи та даючи вказівки із покращення опрацювання документів.

Єдиним результатом "оперативної розробки" Спеціального відділу можна вважати Картотеку на "к/р елемент" обсягом у 112 тис. карток – зведений і головний результат "оперативно-чекістської розробки", що зберігається в ЦДАВО України і містить довідкові дані про близько 100 тис. осіб.

Якщо пригадати, що всі держархіви УРСР станом на 1 січня 1948 р. передали "оперативним органам" списків на 394 членів "ан-

тирадянських політичних партій, союзів і організацій”, на 6781 членів “контрреволюційних націоналістичних організацій і партій” та на 2903 “офіцери білих (буржуазних армій)”, то видно, що ПА був набагато інформативніший за весь сконцентрований у держархівах УРСР матеріал про осіб, яких відносили до “ворогів народу” та класифікували. Тож стає зрозумілою зацікавленість керівництва країни, а, відтак – і архівного, – у переміщенні еміграційних архівів з-за кордону.

На відміну від “оперативної розробки” матеріалів УІК, яка велася до останнього аркуша, “оперативна розробка” МВБУ велася скоріше по інерції, при цьому навіть не намагаючись відзначитись варіативністю кінцевого продукту – свідчень антирадянської діяльності “ворогів народу”. Очевидно, що зміна підпорядкування архівної системи у 1960 р. і визначила хід “оперативної розробки” документів МВБУ. “Оперативну розробку” матеріалів надходження 1958 р. припинили у 1962 р. через її безперспективність, що було вперше констатовано керівником Відділу ТФ ЦДІА УРСР у м. Києві, де тривало опрацювання зазначених матеріалів.

І, як своєрідний підсумок майже 40-річної роботи архівних органів у напрямку розшуку “ворогів народу”, проведенням “оперативної розробки” фондів, складанням списків-довідників, картотек та інших видів обліково-звітної документації, стало перейменування з 1966 р. відділів таємних фондів державних архівів УРСР на перші частини.

Таким чином, на сьогодні Україна має архівний сегмент ПА, незважаючи на прагматичну мету переміщення ПА до УРСР – потребу “оперативної розробки”, подальші дослідження якої дозволять пролити світло на історію архівної справи; додасть штрихи до життєпису окремих діячів еміграції, які потрапили під пильне око спецслужб; дозволить краще зрозуміти специфіку діяльності спецслужб в СРСР у перші повоєнні десятиліття.

Джерела та література:

1. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 19. Звіт про роботу архівних органів УРСР з використання документальних матеріалів в оперативних, військових та народно-господарських цілях за 1945 рік. 22 червня 1945 – 2 квітня 1946 р. – 29 арк.

2. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 97. Записки по “ВЧ” про розшук і концентрацію документів, вивезених німецько-фашистськими окупантами. Січень 1945 р. – 52 арк.

3. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 104. Звіти по управлінню НКВС УРСР. 17 січня 1946 – 18 березня 1946 р. – 94 арк.

4. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 157. Плани і звіти ЦДІА МВС УРСР і його філіалів м. Харькова і м. Львова на 1946 р. – 60 арк.

5. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 209. Звіти про пророблену роботу АУ МВС УРСР 19 січня 1947 – 15 серпня 1947 р. – 110 арк.

6. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 218. Плани і звіти відділу використання (квартильні, піврічні і річні). 10 січня 1947 – 15 травня 1947 р. – 109 арк.

7. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 246. Справа-спостереження по Центральному державному історичному архіву УРСР. 1947 р. – 107 арк.

8. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 264. Листування з ГАУ МВС СРСР, оперативними відділами МВС та ін. про використання документів в оперативно-чекістських цілях. Січень – грудень 1948 р. – 99 арк.

9. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 306. Справа-спостереження по Центральному державному архіву (плани, звіти і листування про роботу відділу таємних фондів). 10 лютого 1948 – 21 лютого 1949 р. – 97 арк.

10. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 347. Плани, звіти і листування про роботу відділу таємних фондів і особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР. 18 січня 1950 – 23 лютого 1951 р. – 79 арк.

11. ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 880. Затверджена номенклатура особливо таємних і таємних справ на 1964 рік по Архівному управлінню при РМ УРСР і акти про виділення документальних матеріалів, які не підлягають зберіганню. 2 січня 1964 – 31 грудня 1964 р. – 9 арк.

12. ЦДІАК, ф. 4703, оп. 2, спр. 13. Плани і звіти Відділу таємних фондів і Особливого відділу таємних фондів за 1948 р. Відомості про стан оперативно-довідкової роботи. – 44 арк. Частково опубл.: [19, с. 155–158].

13. ЦДІАК, ф. 4703, оп. 2, спр. 16. Плани і звіти про роботу Відділу таємних фондів і Особливого відділу таємних фондів за 1949 р. – 60 арк. Частково опубл.: [19, с. 159–163].

14. ЦДІАК, ф. 4703, оп. 2, спр. 42. План і звіт про роботу Відділу таємних фондів за 1960 р. – 9 арк.

15. ЦДІАК, ф. 4703, оп. 2, спр. 45. План і звіт про роботу Відділу таємних фондів за 1961 р. План обробки документів, отриманих з ЧСР і акт перевірки стану секретного діловодства і таємних фондів архіву. – 17 арк.

16. ЦДІАК, ф. 4703, оп. 2, спр. 47. План і звіт про роботу Відділу таємних фондів за 1962 р. – 7 арк.

17. ЦДКФФА ім. Г. Пшеничного, архів архіву, спр. 2. Документи за 1950 р. [] арк.

18. ЦДКФФА ім. Г. Пшеничного, архів архіву, спр. []. Документи. Розпочато 15 лютого 1947, закінчено 23 грудня 1947 р. – 54 арк.

19. Грімстед Патриція Кеннеді. "Празькі архіви" у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної українки / Патриція Кеннеді Грімстед. – К. : ДЦЗД НАФ, 2005. – 250 с.

20. Корнеев В. Е. Архивы на службе тоталитарного государства (1918 –

начало 1940-х гг.) / В.Е. Корнеев, О.Н. Копылова // Отечественные архивы. – 1992. – № 3. – С. 13–23.

21. Лозенко Л. Празький український архів : історія і сьогодення / Л. Лозенко // Архіви України. – 1994. – № 1–6. – С. 18–30.

22. Палієнко М. Г. Архіви української еміграції в радянських спецховищах (переміщення, опрацювання, використання) / М.Г. Палієнко // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 196–213.

23. Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Палієнко. – К. : Темпора, 2008. – 687 с.

Владислав Берковський

(Київ)

АРХІВНА УКРАЇНІКА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ

Стаття присвячена основним проблемам пов'язаним з комплектуванням державних архівів документами архівної україніки. Зокрема, на основі досвіду та основної діяльності Центрального державного архіву зарубіжної україніки аналізуються проблеми формування, забезпечення збереженості та удоступнення документів утворених в процесі життєдіяльності зарубіжного українства.

Ключові слова: архівна україніка, комплектування архівів, фонди, документи.

Статья посвящена основным проблемам комплектования государственных архивов документами архивной украиники. На основе опыта и основной деятельности Центрального государственного архива зарубежной украиники анализируются проблемы формирования, обеспечения сохранности и доступа к документам созданным в процессе жизнедеятельности зарубежного украинства.

Ключевые слова: архивная украиника, комплектование архивов, фонды, документы.

The article is devoted the basic problems of completing of state archives the documents of archival ucrainica. On the basis of experience and basic activity of the Central State Archives of Foreign Archival Ucrainica forming problems are analyzed, providing of safety and access to the documents created in the process of activity of foreign Ukrainian.

Key words: archived ucrainica, completing of archives, funds, documents.

Складний та багатогранний процес творення незалежної суверенної держави Україна, проблеми не лише у творенні ринкової економіки, але й, що головне, у формуванні громадянського суспільства, викликають потребу звернення до досвіду наших попередників. В

першу чергу це стосується того неоціненного досвіду, який був отриманий українцями в період Визвольних змагань 1917 – 1922 рр. та під час побудови перших паростків незалежної України. Саме ця теза зумовлює нагальну потребу у збереженні, вивченні та широкому оприлюдненні документальної спадщини українців, які з тих чи інших причин опинилися поза межами рідної землі. Саме досвід набутий зарубіжним українством є вкрай важливим для модерного українського соціуму, особливо в сьогоденні складних політичних та економічних умовах.

До цього слід додати, що відсутність системного розуміння, що архівна україніка це, в першу чергу, стратегічний інформаційний ресурс незалежної України, а не зібрання історичних даних, яскраво позначилося на сучасному становищі в цьому напрямку. Зокрема, стало причиною погіршення та утруднення комплектування архівів документами архівної україніки, колосальними проблемами з забезпеченням збереженості документів, врешті з удоступненням, оприлюдненням та використанням архівної інформації. Таким чином, метою статті є спроба, на основі досвіду та основної діяльності Центрального державного архіву зарубіжної україніки проаналізувати вище зазначені проблеми.

Отже, розглядаючи проблему комплектування та формування Національного архівного фонду України документами архівної україніки, слід зазначити, що на сьогодення нагального вирішення потребують чотири основних питання.

До першого питання відноситься проблема забезпечення цілісності архівних колекцій та зібрань, що були утворені зарубіжним українством. Зокрема, непоодинокими є факти коли архівні колекції розпорошуються між різними установами. Так, наприклад, на сьогодення т. зв. “празькі фонди” (архіви української еміграції з Чехо-Словаччини періоду 1917 – 1945 рр.) в силу військово-політичних причин були розпорошені між Львовом, Києвом та Москвою. Таким чином, було розпорошено поміж різними архівами документи українських видавництв, часописів та організацій, а серед них таких визначних, як Український Вільний Університет, Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова, Українська Академія Пластичного Мистецтва, Музей Визвольної Боротьби України, Українська Господарська Академія, Український Технічно-Господарський Інститут та Українська Гімназія [1; 7, с. 43-49; 8, с. 532-533]. Як результат, штучно було створено низку проблем безпосередньо пов’язаних не лише з

вивченням розвитку та діяльності українських установ та організацій в міжвоєнній Чехо-Словаччині, створенням цілісної картин розвитку України в першій половині XX ст., але й з безпосереднім доступом вчених до цих документів.

Подібна ситуація спостерігається і щодо передачі документів в сучасних умовах. Зокрема, ані фондоутворювачі, ані інституції, що займаються передачею архівної україніки, передаючи до України дійсно унікальні та особливо цінні документи, не беруть до уваги того факту, що в окремих державних архівах можуть вже існувати спеціалізовані фонди даних осіб чи установ. Що більше, в окремих випадках цілісний фонд (в першу чергу це фонди особового походження), з волі фондоутворювача розпорошується між різними установами, з яких лише незначна частина має відношення до збереження архівної україніки. Однак найбільш трагічним в даній ситуації є той факт, що порушення цілісності архівних колекцій відбувається за підтримки центральних органів виконавчої влади (Міністерства Закордонних Справ України, Державної служби контролю за переміщення культурних цінностей через державний кордон України). Так, наприклад, Архів письменника, художника, громадсько-політичного діяча Івана Багряного, переданий до України у 1993 р., був розпорошений між 5 різними установами; архів поетеси, прозаїка, літературознавця, перекладачки Віри Вовк, переданий до України у 1997 р., розпорошено між 6 різними установами. В обох наведених випадках, частина документів все-таки потрапила на державне зберігання до архівів, натомість у випадку з архівною спадщиною Людмили Морозової, переданої до України у 1998 р., жоден з документів, розпорошених між 4 різними установами, не потрапив на державне архівне зберігання. Загалом з 83 архівних комплексів, що надійшли до України протягом 1993 – 2009 рр. і про надходження яких є інформація в Державному комітет архівів України, більше 30% було розпорошено, або взагалі передано до непрофільних установ [6].

Зазначені вище проблеми щодо передачі на постійне державне зберігання документів архівної україніки походять з-за існуючого законодавчого прецеденту. Зокрема, згідно Закону України "Про Національний архівний фонд та архівні установи", фондоутворювач сам визначає місце (архів, бібліотеку, музей чи іншу установу) де має зберігатися його фонд [4]. Однак, дана законодавча норма створила правову колізію, коли існуючий Центральний державний архів зарубіжної україніки, заснований у травні 2007 р., як "координаційний центр

з питань роботи з документами архівної україніки, що зберігаються в інших державних архівах та архівних підрозділах організацій та громадських об'єднань, в інших юридичних осіб України, а також у громадян України, іноземців та осіб без громадянства", фактично не виконує покладених на нього функцій, оскільки значна частина архівних колекцій зарубіжного українства надходить на постійне зберігання до інших установ, профільна діяльність яких, згідно їх положень, не передбачає зберігання архівної україніки. Так, наприклад, на постійне державне зберігання до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України потрапив унікальний за своєю історичною та джерельною цінністю фонд Штендери, а фактично архів Редакції Літопису УПА, який за своїми типологічно-видовими ознаками жодним чином не підпадає під ті документи які, згідно положення про ЦДАВО України, мають зберігатися в цьому архіві [9].

Наступним є питання передачі архівної україніки на державне зберігання до українських архівів, в першу чергу до Центрального державного архіву зарубіжної україніки. Виникнення даного питання пов'язано, не в останню чергу, з низкою гучних скандалів розгорнутих тими чи іншими політичними силами навколо архівної системи України, а також зі змінами в загальноукраїнській політичній ситуації. Завдяки цьому, особливо в останні роки, представники зарубіжного українства все частіше відмовляються передавати свої архівні колекції на постійне чи депоноване зберігання до України. В цьому контексті не можна не вказати на той факт, що саме з огляду на політичні обставини, окремі потенційні фондоутворювачі вважають за доцільне передавати свої документи на зберігання до архівосховищ та бібліотек своїх країн проживання, часом витрачаючи на це значні кошти.

Як результат, значна частина приватних архівних колекцій представників зарубіжного українства не лише опиняється поза увагою як української, так і світової наукової спільноти, але й, що гірше, часом просто знаходяться на межі знищення. Так, наприклад, в подібній ситуації вже досить давно знаходиться бібліотека та архів Європейської філії НТШ у Сарселі, архів Українського вільного університету в Мюнхені [2]. Також, непоодинокими є випадки, коли після смерті власників архівних колекцій їхні документи знищуються як непотріб, викидаються на смітник.

Власне, вище зазначені питання вимагають потреби запроваджен-

ня єдиного підходу у виявленні та обліку архівної україніки, створення єдиного централізованого реєстру архівних колекцій зарубіжного українства, а також, що головне, прийняття єдиної політики щодо формування та комплектування документами віднесеними до категорії архівна україніка. Слід зазначити, що лише наприкінці 2010 р. за активної участі Центрального державного архіву зарубіжної україніки було розроблено проект інструкції про облік документів архівної україніки.

Як вже зазначалося вище, поряд з проблемами формування та комплектування архівної україніки, колосальну проблему становить забезпеченням збереженості документів та підготовки для доступу широких кіл громадськості та дослідників. Дана проблема, з однієї сторони, пов'язана з необхідністю застосування специфічних умов збереження архівних документів, а зокрема наявності спеціально обладнаних архівосховищ та підготовленого персоналу, а з іншої сторони, обумовлюється наявністю ресурсів для підготовки документів до використання (наявність не лише коштів на реставрування документів, але й наявність спеціалізованих приміщень для роботи дослідників).

На жаль, вищезазначені потреби беруться до уваги потенційними фондоутворювачами лише в поодиноких випадках. Зокрема, при передачі документів архівної україніки на постійне зберігання до музеїв, фондоутворювачі не враховують того факту, що в музеях взагалі відсутніми є спеціальні приміщення для роботи сторонніх вчених-дослідників з фондами музею. Більш того, існують певні розбіжності й в самих підходах до збереження та використання документів архівної україніки музейними та архівними установами. Так, наприклад, згідно Закону України "Про музеї та музейну справу" будь-який документ віднесений до категорії "музейний предмет" визначається як культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення [3]. Натомість в архівній справі, згідно Закону України "Про Національний архівний фонд та архівні установи" документи розглядаються в першу чергу з огляду на цінність інформації представленій в них. Отже, в першому випадку, документ архівної україніки є експонатом, що візуально відображає ту чи іншу епоху, а в другому – цінним джерелом інформації. Саме в контексті цих визначень й відбувається доступ сторонніх дослідників до даних документів. Подібна ситуація спостерігається й з можливістю доступу даної категорії

дослідників до документів, що надійшли на зберігання до наукових інституцій. Тобто якщо при надходженні документів архівної українки на державне зберігання до державних архівних установ та після відповідного науково-технічного опрацювання вільний доступ, на підставі особистої заяви та документу, що посвідчує особу, мають усі без винятку громадяни України, іноземці та особи без громадянства, то при доступі до музейних фондів чи фондів різного роду наукових інституцій дослідник зустрічається з низкою різного роду перепон (відсутність читального залу, потреба спеціального дозволу на використання тощо).

Наступними є питання дотримання вимог до зберігання документів, а також питання створення страхового фонду на документи архівної українки. Слід зазначити, що вирішення даних питань є можливим лише в державних архівах, де існує чітко розроблена та сформована програма по контролю за дотриманням всіх вимог до збереження документів віднесених до Національного архівного фонду України, також програма по створенню страхового фонду та фонду користування особливо цінних документів [10]. Особливо важливим є створення страхового фонду, як основи забезпечення збереження культурної спадщини, на випадок утрати або псування оригіналу документа [5]. На жаль, більшість непрофільних установ, до яких ми відносимо якраз музеї та наукові інституції, не мають ані коштів, ані відповідного технічного та кадрового забезпечення для вирішення цієї задачі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах сьогодення лише державні архівні установи можуть забезпечити повноцінне збереження та удоступнення документів архівної українки широкій громадськості. Разом з тим, наявність значної кількості проблем пов'язаних, в першу чергу, з комплектуванням державних архівів профільними документами є однією з основних причин обмежень щодо інформування широкої громадськості про життя, діяльність та традиції зарубіжного українства. Більш того недотримання основних вимог, щодо комплектування, зберігання та використання документів архівної українки з боку непрофільних установ, а також відсутність системного розуміння потреби збереження історико-культурної спадщини в середовищі фондоутворювачів фактично призводить до фізичної недоступності інформації утвореної в середовищі української діаспори, що безумовно, негативно впливає як на темпи, так і на масштаби та рівень вітчизняних досліджень.

Джерела та література:

1. Грімстед П. К. "Празькі архіви" у Києві та Москві: Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної українки / П.К. Грімстед. – К., 2005. – 252 с.
2. Гумницька Н. Хто врятує духовну скарбницю українства в Сарселі під Парижем? / Н. Гумницька // День. – № 209 (18.11.2009).
3. Закон України "Про музеї та музейну справу" від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР.
4. Закон України "Про Національний архівний фонд та архівні установи" від 13 грудня 2001 р. № 2888-III.
5. Закон України "Про страховий фонд документації України" від 22 березня 2001 року № 2332-III.
6. Каталог "Архівні матеріали, повернуті та передані в Україну у 1993 - 2009 рр." на веб-порталі Державного комітету архівів України.
7. Кентій А. В. Фонд "Український музей у Празі" ЦДАГО України як складова "Празького архіву" / А.В. Кентій // Архіви України. – 2000. – Ч. 1-3. – С. 43–49.
8. Мушинка М. Архіви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917 – 1945): Сучасний стан і місця зберігання / М. Мушинка // На службі Клію: Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 532–545.
9. Положення про Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Затверджено Наказом Держкомархіву України від 14 квітня 2000 р № 9).
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1739 "Про затвердження Порядку віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання та зберігання".

Ярослав Сеник

(Львів)

МАТЕРІАЛИ ФУНДАЦІЇ ОМЕЛЯНА І ТЕТЯНИ АНТОНОВИЧІВ У ФОНДАХ ЛННБУ ІМ. В. СТЕФАНИКА

У статті йдеться про архівні матеріали Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів, які зберігаються у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника і які містять численні документи до історії української науки і культури за 1982 – 2010 рр.

Ключові слова: *Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів, Омелян Антонович, Тетяна Антонович, ЛННБУ ім. В. Стефаника.*

В статье идет речь о архивных материалах Фундации Омеляна и Татьяны Антонович, которые хранятся в отделе рукописей ЛННБУ им. В. Стефаника и которые содержат многочисленные документы к истории украинской науки и культуры за 1982 – 2010 гг.

Ключевые слова: *Фундация Омеляна и Татьяна Антонович, Омелян Антонович, Татьяна Антонович, ЛННБУ им. В. Стефаника.*

The article deals with the numerous archival documents of Omelan and Tetiana Antonovych Foundation concerning history of Ukrainian science and culture in 1982 – 2010 and kept in the Manuscript Department of Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

Key words: *Omelan and Tetiana Antonovych Foundation, Omelan Antonovych, Tetiana Antonovych, Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.*

Мова в цій статті йтиме про наших сучасників, які прислужилися справі розвитку української науки і культури, – Омеляна та Тетяну Антоновичів, щедрих і жертвних добродійників. У 1981 р. на першому врученні нагород д-р О. Антонович сказав “Я називаюся Омелян Антонович, а це моя дружина Тетяна Терлецька – і разом ми творимо Фундацію” – дуже символічна фраза, характерна для людини, котра багато не говорила, а просто діяла.

Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів (ФОТА, Фундація ОТА) була офіційно зареєстрована у США 30 грудня 1980 р., а 18 січня

1982 р. їй надано статус добродійної. Вона існує виключно на власні заощадження О. і Т. Антоновичів.

Архів Фундації Антоновичів у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника містить численні документи до історії української науки і культури, що розвивались по обидві сторони океану.

О. і Т. Антоновичі завжди розглядали українську науку і культуру в Україні та діаспорі як єдине ціле, про що свідчить нагородження політичного в'язня Василя Стуса премією № 2 за 1982 р. В архіві зібрані численні автографи чільних діячів української культури і науки. До сьогодні (вересня 2010) лауреатами стали 59 відомих діячів сучасності, серед них були В. Барка (1981); В. Стус, О. Субтельний (1982); Е. Андіївська (1983); Ю. Коломієць, Ю. Лавріненко, М. Ласло-Куцюк (1984), (1985); Б. Кравченко, Н. Ливицька-Холодна (1986); Л. Плющ (1987); Г. Костюк, І.-П. Химка, Ю. Шевельов (1988); М. Богачевська-Хом'як, Л. Костенко (1989); І. Дзюба, В. Шевчук (1990); Б. Гаврилишин, І. Драч, (1991); М. Брайчевський, В. Дрозд (1992); М. Вінграновський, Я. Дашкевич, М. Жулинський (1993); О. Апанович, Є. Гуцало (1994); В. Брюховецький, М. Коцюбинська, Р. Федорів (1995); Б. Бодюрків, Г. Логвин, Ю. Мушкетик (1996); І. Калинець, Д. Степовик (1997); Ю. Барабаш, Ю. Луцький (1998); Ю. Бадзьо, В. Кордун, І. Шевченко (1999); Ю. Андрухович, Р. Шпорлюк (2000); Г. Гусейнов, Я. Ісаєвич, Ю. Шаповал (2001), Р. Іваничук, М. Рябчук (2002); Д. Павличко, А. Содомора (2003), о. Б. Гудзяк (2006), Я. Грицак (2007); Гр. Грабович, П. Джуль (2008); Л. Винар, О. Забужко (2009), а також колектив редакції газети "Літературна Україна" (1992) та іноземні особи – Л. Гордон (1983), Д. Сандерс (1985), Р. Конквест (1987), Зб. Бжезинський (1991).

Особливий інтерес мають листування та проголошені лауреатами під час вручення нагород так звані "Антоновичівські лекції", в яких кожен із них намагався висловити щось важливе не лише для сучасників, але й донести своє бачення життя чи творчості для майбутніх поколінь. За ці роки назбиралася дуже широка колекція автографів українських діячів. Перша частина таких документів вийшла друком в 1999 р. під назвою "Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів: Штрихи до історії Фундації. Виступи і лекції лавреатів нагород Антоновичів (1982 – 1998)"[60].

Від початку 1990-х рр. Фундація О. і Т. Антоновичів діє в Україні і приймає щедру участь у багатьох проектах загальноукраїнського характеру.

Невіддільною складовою діяльності Фондації є спонсорська допомога. Від 2000 р. вона фінансувала ремонтно-реставраційні роботи в ЛННБУ ім. В. Стефаника, де, зокрема, в 2006 р. в бувшому палаці Баворовських – архітектурній пам'ятці XVII ст. – після реконструкції відкрито Палац мистецтв ім. Тетяни та Омеляна Антоновичів. У м. Долина Івано-Франківської обл. споруджено пам'ятник Борцям за Українську державу та новий музей “Бойківщина”, реставрована церква Св. Духа. Вкладено один мільйон доларів США на реконструкцію приміщення студентської бібліотеки НУ “Києво-Могилянська академія” (2007 р.).

Самі Омелян та Тетяна Антоновичі – як усі щедрі та добрі люди – були надзвичайно скромні люди. Антонович Омелян Миколович (1914 – 2008) народився в м. Долина в родині службовця, навчався в гімназіях Львова (1927 – 1931) та Перемишля (1931 – 1932). За участь у національному підпіллі був ув'язнений польською владою в 1933 – 1936 рр. Вивчав право в Люблінському університеті (1932), економіку в Познані (1938) та Берліні (1939 – 1941). В 1943 р. отримав диплом доктора права в УВУ в Празі. В роки II світової війни не припиняв підпільної боротьби в рядах ОУН, за що двічі був ув'язнений в німецькому концтаборі Заксенхаузен, де в період 1941 – 1944 рр. провів загалом більше двох з половиною років. Потім був на політичній роботі в ОУН та закордонному представництві УГВР у Мюнхені (1945 – 1948), а також в Лізі українських політичних в'язнів (1945 – 1946). В грудні 1949 р. О. Антонович разом з дружиною Тетяною емігрував до США, а через рік, 1 січня 1951 р. переїхав до Вашингтону, де наступні десять років був представником УГВР від її закордонного представництва, а далі займався фермерством [3; 5; 6; 8; 53; 56].

Тетяна Михайлівна Антонович (уродж. Терлецька; 1915 – 2001), народилася у Відні, закінчила гімназію у Львові (1933), вчилася в університетах Монпельє (Франція), Львова (1934) та Відня (1933 – 1940), доктор медицини. Від липня 1951 р. понад 40 років працювала в Медичному центрі Джорджтаунського університету (м. Вашингтон): асистент професора (1956), доцент (1961), професор кафедри патології (1979 – 1994). Від 1968 р. до виходу на пенсію в 1994 р. також очолювала відділ нефропатології в Інституті патології Збройних сил США [7; 54; 55].

О. Антонович написав дві книги спогадів, де дуже цікаво описав своє життя в Україні та Америці [1; 2]. Від 7 вересня 2005 р. він постійно проживав в Україні і продовжував свою добродійну діяль-

ність. Почесний громадянин міст Львова і Долини (2004). Нагороджений почесною відзнакою НаУКМА "Медаль святого Петра Могили" (№ 007, 7 квітня 2004) та срібною відзнакою Національного університету "Острозька Академія" "Медаль князя Василя-Костянтина Острозького" (№ 010; вересень 2004).

Зараз найближча родина Антоновичів із США – племінники д-р І. Восвідка, д-р А. Левицький та Р. Слоневський – входять до Ради директорів Фундації.

В 2006 р. д-р О. Антонович передав власну колекцію із 27 творів мистецтва, книгозбірню (понад 2 тис. книг) та архів до ЛІННБУ ім. В. Стефаника. Він почав передавати архів на постійне зберігання до відділу рукописів ще влітку 2002 р.: перша партія складалася із 8 пачок листування [26]. Архів складається з біографічних матеріалів, матеріалів професійної та наукової діяльності в США (за 1920-ті – 2001 рр.) Т. Антонович; біографічних документів О. Антоновича (за 1920 – 2008 рр.); матеріалів до історії української підпільної боротьби у Польщі (1930-і рр.), перебування в таборі для переміщених осіб в Німеччині (1944 – 1948), діяльності "Об'єднання українців в Вашингтоні" (голова О. Антонович; 1954 – 1962) та Українського Конгресового Комітету Америки (голова Л. Добрянський; 1960-ті рр.); численного листування та іконографічних матеріалів подружжя Антоновичів періоду перебування в Німеччині та проживання в США, їх численних подорожей. Окрему групу становлять матеріали "Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів" (за 1982 – 2010 рр.): організаційні матеріали Фундаторів; дипломи і лекції лауреатів, творчі матеріали; організаційні матеріали журі, протоколи засідань, листування, фінансові документи, численні фото- та відеоматеріали, зокрема, із церемоній вручення нагород тощо.

Найстаріші документи у архіві стосуються початків заснування Фундації: зокрема, лист Л. Стечик, керівника канцелярії ФКУ Гарвардського університету, до О. Антоновича із пропозицією створення фундації при Гарварді (10 грудня 1980 р.). Але зрештою, Антоновичі зразком для наслідування обрали премію фундації А. Южиковського, що діяла в США з 1960 р. З брошури "The Alfred Jurzykowski Foundation Awards", що є серед документів в архіві, запозичено, як виглядає, усі основні засади функціонування нової приватної Фундації.

Ю. Шевельов брав безпосередню участь у розробці "Правильника праці журі Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів" (17 січня 1983 р.), в архіві є машинопис та ще кілька редакцій Правильника, а

також пізніший текст Статуту “Літературні нагороди Омеляна і Тетяни Антоновичів”. Вчений відіграв велику роль у формуванні принципів діяльності Фундації на її початках, про що свідчить його листування. Перший з листів О. Антоновича, написаний Ю. Шевельову, датується 14 травня 1981 р.

Наступні листи Антоновичів стосувалися нагородження першого лауреата – поета Василя Барки: листи до М. Скорупської, редактора “Сучасності” (4 серпня 1981 р.), та до інших часописів із проханням помістити оголошення про нагороди Фундації; листи до В. Барки (26 січня 1982 р.), лист В. Барки до О. та Т. Антоновичів з подякою (6 лютого 1982 р.).

Слід виділити листування членів Журі Фундації за 1982 р.: листи Ю. Шевельова до О. Антоновича (30 вересня 1982 р.) та до членів Журі (22 жовтня 1982 р.); О. Прицака до Ю. Шевельова (15 жовтня 1982 р.) та до О. та Т. Антоновичів (15 жовтня 1982 р.) та ін.

Важливими для дослідників є “Протоколи зборів (засідань) Журі літературних і наукових нагород Фундації Омеляна й Тетяни Антоновичів” (1982 – 1989 рр.), що містять ухвали про надання нагород Журі перших восьми скликань. Протокол № 1 наради від 4 січня 1982 р., на якому була присуджена нагорода за 1981 рік В. Барці за роман “Свідок для сонця шестикрилих”; протокол № 2 зборів Журі у Нью-Йорку від 18 грудня 1982 р.: “Журі після обговорення літературних творів та наукових праць протягом 1981 – 1982 рр. ухвалило надати літературну нагороду Василю Стусові”.

В групі документів під назвою “Різні проголошення нагород Фундації Антоновичів...” (українською та деякі англійською мовами) зберігаються автографи усіх листів-відповідей лауреатів на вістку від Омеляна і Тетяни Антоновичів та голови Журі про нагородження їх преміями, а також їх листування про умови та обставини приїзду, організації церемонії вручення нагород, виступу на її врученні і т. д.

Як правило, набір документів щороку був більш-менш стандартний, хоча деякі роки були дещо винятковими, в першу чергу із огляду на постаті лауреатів.

Документи розповідають про складну ситуацію, з якою мала справу Фундація на початках свого існування: нагородження поета В. Стуса, який перебував тоді у радянських таборих. Сам факт нагородження мав досить прямий політичний підтекст. Фундація тоді вела жваве листування (зокрема, за посередництва адвокатської фірми Сміта): лист Ю. Шевельова до О. Антоновича (13 січня 1983 р.), лис-

ти О. Антоновича та фірми Сміта до В. Стуса щодо нагороди (25 січня 1983 р.), інше листування, серед документів – нотаріальна угода Фундації з адвокатом В. Баранецьким з фірми Сміта щодо переказу грошей на ім'я В. Стуса (1983 р.).

Після смерті В. Стуса 4 вересня 1985 р. О. Антонович домовився із В. Баранецьким, директором трасту премії В. Стуса, про переведення цих грошей у Гарвардський університет для утворення постійного фонду ім. В. Стуса [38]. Б. Тарнавський, директор ФКУ при Гарвардському університеті, просить зложити десять тисяч доларів на користь української книгозбірні при головній бібліотеці. Протягом 1960 – 1983 рр. О. та Т. Антоновичі уже пожертвували на фонд українських студій університету 13,150 дол. [40]. Фактично фонд В. Стуса було задіяно аж у 1987 р., на кожній придбаній фондом книжці мав бути екслібрис фонду [59].

Досить довго тяглася справа із врученням нагороди М. Ласло-Куцюк з Румунії, яка у 1984 р. отримала нагороду за свою розвідку "За-сади поетики", однак не змогла тоді прибути до США. Вона вела наукове листування із І. Фізером та Л. Онішкевич: в листі до останньої від 8 лютого 1985 р. дякує за "різдвяний дарунок від добрих людей" і просить почекати до іншого Різдва (отримала нагороду лише у січні 1988 р.) [32; 33].

Обидва випадки (В. Стуса та М. Ласло-Куцюк) змусили Фундацію та її засновників бути більш стриманими із вибором претендентів.

Документи свідчать про довгу дорогу до вручення нагороди Л. Костенко. Ще у 1987 р. О. Антонович і Р. Шпорлюк листовно почали обговорювати претендентів із України на нагороду [9]. В грудні на засіданні говорили про кандидатуру Л. Костенко, застереження було лише щодо того, чи зможе вона особисто прибути за нагородою до США.

Лише влітку 1988 р. Фундація почала робити певні заходи, аби з'ясувати можливість присудження і вручення нагород літераторам з України. 27 листопада 1988 р. Р. Шпорлюк вислав два листи до Л. Костенко (на домашню адресу і до Спілки письменників), але відповіді не отримав. Він писав влітку 1989 р.: "Ліна Костенко is The woman to watch for Антонович Prize in 1988/89", на що О. Антонович відповів: "Я зовсім згідний з Вашою думкою (вже був такої думки минулого року). Йдеться лише про те, щоби вона приїхала" [45].

Врешті 2 грудня 1989 р. Ліна Костенко із сином Василем прибула до США. Про приїзд та кількамісячне перебування писала не лише

українська, але й американська преса, особливо про нагородження її премією Антоновичів 25 березня 1990 р. [62]. Також про це говорять листи Т. та О. Антоновичів до Л. Костенко з вітаннями (10 січня) та про дату вручення премії в Джорджтауні (20 лютого 1990 р.), її лист-автограф з подякою за нагороду (15 березня 1990 р.) [51] та ін.

Б.А. Штольц (Stolz), голова департаменту славістичних мов та літератури Мічіганського університету, в листі від 9 січня 1990 р. подякував О. Антоновичу за 5 тисяч доларів для організації лекцій та читань поезій Л. Костенко, які переказано на рахунок Програми українських студій; в іншому листі від 15 лютого 1990 р. повідомляв про симпозіум Л. Костенко [47; 48]. Згадано, що Пенсильванський університет також брав участь у програмі перебування Л. Костенко. Організатори з Мічіганського університету, зокрема, Р. Шпорлюк та А. Гумецька, використали її приїзд аби привернути увагу американської наукової спільноти і громадськості до України. 17 січня – 12 лютого 1990 р. було організовано міні-курс на факультеті про її роль у культурному відродженні України в 1960-і рр., а 10 лютого – симпозіум “Lina Kostenko: The Artist and the Thinker”, на якому, згідно програми, виступили: М. Найдан, Д. Гузар Струк, М. Знаєнко, В. Брюховецький, Л. Онишкевич, Я. Розумний, Б. Рубчак, І. Фізер та ін. Далі був літературний вечір Л. Костенко.

Від Р. Шпорлюка до О. Антоновича йшли листи із докладним поясненням обставин її приїзду і програми перебування. В одному із листів, дякуючи О. Антоновичу за допомогу в організації приїзду Л. Костенко, він зазначив: “Без Вашої підтримки Ліна Костенко у нас, і припускаю в Америці загалом, не була б. Не маю сумніву [...] подорож Ліни Костенко до США, її тут перебування протягом половини року, матиме значення не тільки в її особистій і творчій біографії, а й вплине позитивно на українське літературне життя на Україні... [Йдеться] про вхід українства до американського світу. Візит Ліни Костенко тут справді історичний” [46].

Вручення нагород лауреатам за 1991 р. Зб. Бжезінському, Б. Гаврилишину та І. Драчу в Києві 2 липня 1992 р. мало великий міжнародний резонанс, про це свідчать тексти промов О. Антоновича при відкритті церемонії та М. Богачевської-Хом’як при врученні нагороди Зб. Бжезінському, прес-реліз “Drach, Brzezinski, Havrylyshyn Recipients of 1991 Antonovych prizes” редактора І. Ярославич та її ж лист до О. Антоновича в справі розсилки промови Зб. Бжезінського англійською та українською мовами для публікації в “Юкрейнієн Уїк-

лі", "Свободі" та деяких американських виданнях. Також вказується, що Зб. Бжезінський та Б. Гаврилишин передали грошову премію на добродійні цілі: Бжезінський – фонду допомоги "в'язням сумління, таким як Василь Стус, що помер у сов. Гулазі". Конверт, в якому був чек із нагородою Фундації, адресований ним Є. Пронюку, голові Товариства репресованих. Є. Пронюка запропонував О. Антонович у листі до Зб. Бжезінського від 3 липня 1992 р. А Б. Гаврилишин в листі до М. Богачевської-Хом'як від 21 липня 1992 р. повторно наголосив про своє бажання створити стипендіальний фонд для професійної освіти студентам із рідного села Коропець у Тернопільській області.

Голова Фундації О. Антонович виступав щорічно на врученні нагород. В архіві зберігаються його тексти виступів, починаючи від 1982 р. Не було його виступу лише на врученні в 2001 р., коли через хворобу Тетяни Антонович подружжя не змогло прилетіти до Києва.

Членами журі Фундації в різний час були відомі професори американських університетів. Три перші роки головою Журі був Ю. Шевельов, члени Журі засідали у Нью-Йорку, де він жив [52]. Від 1984 р. головою став І. Фізер. Вперше Журі зібралося у Вашингтоні 7 березня 1987 р., коли головою був уже Я. Пеленський. Після цього Журі очолював Роман Шпорлюк [44]. В склад Журі входили також Гр. Грабович, Б. Рубчак, а пізніше – М. Жулинський, І. Дзюба, на сьогодні Журі очолює М. Богачевська-Хом'як. Їх виступи, листування та інші документи діяльності Журі зберігаються у архіві.

Знаходимо там англomовні звіти першого голови Журі Ю. Шевельова за 1981 та 1982 рр. [49; 50].

Було кілька спроб якимсь чином описати чи підсумувати у пресі для широкого загалу діяльність Фундації: "Десять років фундації Антоновичів" та той же текст англійською мовою для прес-релізу (23 березня 1991). В інтерв'ю І. Фізеру О. Антонович "Десятиліття Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів" в Києві в 1992 р., в час 10-ліття Фундації, підкреслив, що основна ціль – нагороди, але не тільки, додаючи, що до цього часу Фундація виділила приблизно сто тисяч доларів для підтримки українознавчих конференцій в університетах, стажування вчених з України, "Української енциклопедії", Українського Музею, Українського Інституту Америки, Гарвардського Інституту [24].

Вручення нагород відбувались, як видно із запрошень та інших матеріалів, у різних місцях: зокрема, в 1982, 1983, 1986 рр. – в Українському музеї, а 12 квітня 1987 р. – в Українському Інституті Америки

в Нью-Йорку. В 1988 – 1990 рр. урочистості проходили у Вашингтоні, в Джорджтаунському університеті, де працювала проф. Т. Антонович.

Влітку 1990 р. Антоновичі вдруге приїхали в Україну. Історично важливим було рішення Антоновичів перевести роботу Фондації до України: провести засідання Журі десятого скликання під час конгресу МАУ у Києві і присудити обидві нагороди кандидатам з України (вересень 1990 р.). Від 1991 р. вручення відбувалися в Україні, в Києві (в Будинку Вчителя, Народному Домі), а в 2002 та 2003 рр. вручення відбувалося у Львові. Для цього були особливі підстави.

17 серпня 2002 р. урочистості в ЛНБ ім. В. Стефаника поєднали три події – вручення нагород Гр. Гусейнову, Я. Ісаєвичу та Ю. Шаповалу, відкриття оновленого головного корпусу Бібліотеки та іменних залів О. і Т. Антоновичів. Наступного дня за участю лауреатів, членів Журі та численних гостей у Долині відбулося урочисте відкриття пам'ятника Борцям за Українську державу. Усі ці події стали можливими за фінансового сприяння Фондації.

Так само через рік – 7 вересня 2003 р. поряд із врученням нагород Р. Іваничуку та М. Рябчуку відбулося відкриття наступних оновлених іменних залів О. і Т. Антоновичів у Львові. Ті події багато представлені документами та різноманітними матеріалами. Особливо щедро вони стосуються перебування Фундаторів в Україні, під час яких вони вели дуже активну громадську і добродійну діяльність.

В архіві зберігаються листи, окремі фінансові звіти та технічна документація, яку для Фондації подавали ЛНБ ім. В. Стефаника (ремонтно-реставраційні роботи бібліотеки за 2000 – 2002 рр. та ін.), НаУКМА (реконструкція будинку по вул. Сковороди 2; 2002 р.), а також Інститут Літератури (ремонт приміщення відділу рукописних фондів і текстології) [27].

В архіві численні автографи багатьох сучасних науковців та літераторів з України і з-за кордону, в основному, листи стосовно номінації на нагороду: І. Лисяк-Рудницький (23 серпня, 23 і 30 вересня 1982 р.), О. Субтельний (12 жовтня 1982 р.), В. Верига (22 вересня 1982 р.), Яр Славутич (1 липня 1984 р.), П. Магочі (1984 р.), Дж. Мейс (1984 р.), Ф. Сисин (1 жовтня 1985 р.), О. Вітошинська (Софія Наумович; 1986 р.) та ін. Відомий меценат М. Коць пропонує на премію книгу Р. Федоріва “Єрусалим на горах” [31], В. Маркус – книгу В. Трощинського [34], Спілка Письменників України – Ю. Мушкетика (31 січня 1995 р.) [39]. Серед листування можна зустріти додаткові

відомості про інших осіб: довідка "Олекса Мишанич" [41], біографічна та творча характеристика Ю. Шаповала (2002 р.) та ін.

Нагороди Фундації отримували не лише українські історики, але й вчені з інших країн, що досягли наукових успіхів в україністиці.

Слід згадати, що у 1991 р. Р. Шпорлюк у листі до О. Антоновича згадував польського історика Р. Торжецького (Torzecki), а також видання "Tygodnik Powszechny" і "Znak" як можливих претендентів на нагороди [43].

М. Гамм (Michael F. Hamm), професор історії з Принстонського університету, в 1995 р. отримав спеціальну нагороду Антоновичів за англomовну книгу "Київ: Портрет, 1800 – 1917" [23].

У квітні 1988 р. Р. Шпорлюк звернувся до фундації надати стипендію на три місяці А. Зембі (Zięba) з Краківського ун-ту, що писав у Мічиганському університеті докторат про еміграцію з Галичини до Америки [35]. На таку ж стипендію, очевидно, претендувала інша польська дослідниця Т. Хинчевська-Геннель (Chynczewska-Hennel), що стажувалася у Гарварді в 1985 р. [42].

Проф. П. Потічний запросив китайську стипендіантку Лю Дун (Liu Dong), що спеціалізувалася на українських студіях, до Макмастер університету (Канада) в 1989 – 1990 рр. на кошти Фундації О. і Т. Антоновичів [37].

В архіві є невеличка збірка друкованих творів із дедикаціями лауреатів, подарованих подружжю Антоновичів, а також декілька рукописів творів, зокрема: машинопис прозового твору "Homo Feriens" у двох книгах І. Жиленко, стаття "Яким буде місце української культури в Україні" (б.д.) та план книги "Україна перед сфінксом майбутнього. У двох томах" (2001) І. Дзюби, стаття "Україна і Малоросія – співіснування неможливе" (1997) Ю. Бадзьо та ін.

Із листування проф. П. Потічного із О. Антоновичем розкривається ще одна грань діяльності останнього – як дослідника: він працював у Бібліотеці Конгресу США (є укладена ним картотека публікацій про УПА в англomовній пресі США і Англії, а також у польській та словацькій пресі у післявоєнні роки) та Національному архіві у Вашингтоні, (опрацьовував німецькі архівні матеріали, що були використані у виданнях "Літопису УПА").

П. Потічний пише до О. Антоновича, що висилає "вступну статтю до тому "Літопису", котрий містить німецькі документи, що в більшості зібрані Вами", і що "деякі з цих документів (що не увійшли), надруковані нами в 6 і 7 томі "Літопису" ... [35]; в іншому листі від

18 листопада 1991 р. дякує О. Антоновичу за допомогу у виданні 21 тому “Літопису УПА” [36]. Також він вказує, що документи походять з Національного архіву США у Вашингтоні; вони були зібрані і переписані д-ром О. Антоновичем, який також закупив і передав мікрофільми цих документів для Архіву “Літопису УПА”.

Антоновичі подарували свою книгозбірню кільком інституціям, які передали до Фундації реєстри отриманих видань: до відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (320 позицій) [28], Науковій бібліотеці НаУКМА (260 позицій, включаючи 355 примірників книг та 125 чисел “National Geographic” за 1969 – 1999 рр.) [30], до ЛННБУ ім. В. Стефаника основну частину бібліотеки (2006) [29] – (понад 2 тис. томів, 700 позицій: зокрема, такі видання як “Арка” (Мюнхен, 1947 – 1948), “Лис Микита” (Детройт, 1956 – 1990), “Пролог” (1957 – 1961), “Сучасна Україна” (Мюнхен, 1953 – 1960), “Сучасність” (1977 – 1992, 276 чч.), “Українська літературна газета” (Мюнхен, 1955 – 1960), “Український Самостійник” (Мюнхен, 1957 – 1975, 180 чч.), “Digest of the Soviet Ukrainian Press” (1957 – 1968) та ін.).

В архіві – численні фото лауреатів Фундації, починаючи від фото В. Барки, В. Стуса (отримали за сприяння редакції “Сучасності”) та всіх наступних лауреатів, Фундаторів, членів Журі, фотоматеріали урочистостей вручення нагород, інших подій. Крім того, є коло двох десятків відеокасет із записами урочистостей вручення нагород Фундації.

В 2007 р. надійшли документи вручення нагороди о. д-ру Б. Гудзяку (Грамота, виступ М. Богачевської-Хом’як “Проф. д-р о. Борис Гудзяк – Лавреат Премії ім. Тетяни та Омеляна Антоновичів за 2006 рік”, промова лауреата, фото та ін.) та проф. Я. Грицаку (Грамота, промова голови Журі М. Богачевської-Хом’як, лекція лауреата, запрошення, фото та ін.). Це було останнє нагородження, на якому був присутній Фундатор д-р О. Антонович.

У 2008 р. церемонія нагородження повернулася до США: 8 листопада урочистості відбулися в Українському Інституті Америки в Нью-Йорку, де нагороджували д-ра мед. П. Джуля та Гр. Грабовича. І. Воевідка в листі до П. Джуля вітаючи “лауреата на рік 2008”, наголосив, що нагорода присуджена “за редагування “Лікарського Вісника” на протязі 36 років та медичного ілюстрованого словника Дорланда в українському перекладі” [19; 20]. П. Джуль в листі до Ради директорів Фундації ОТА, зазначив, що «Премію Фундації Антоновичів у висоті \$10,000 я вклав на банковий рахунок Американ-

сько-української медичної фундації (АУМФ)" [25]. Так само є листи і грамота для Гр. Грабовича [10; 11; 12].

Лауреатами 2009 р. стали проф. О. Забужко та проф. Л. Винар. В Грамоті О. Забужко говориться, що вона отримує цю нагороду "за книжку про Лесю Українку "Notre Dame d'Ukraine", якою автор завершила свій цикл наукових праць про розвиток української ідентичності в європейській культурі" [15; 16; 17; 18]. В Грамоті говориться, що відзначено Л. Винара "за заснування та сорок п'ять річну редакцію журналу "Українського історика", що став форумом для науковців в Америці та Україні..." [13; 14; 57; 61].

Г. Удовенко, розповідаючи про становлення української дипломатії та, зокрема, дипломатичного представництва України у Вашингтоні на початку 1990-х рр., в інтерв'ю "Українському тижневі" 26 серпня 2010 р. зауважив: "Американський бізнесмен українського походження із Вашингтона дав нам офіс із трьох-чотирьох кімнат, трошки меблів" [4]. А це власне О. та Т. Антоновичі передали на два роки у розпорядження працівників української амбасади свій двоповерховий будинок у престижній дільниці столиці США одразу за Джорджтауном. Меблів дійсно було мало, бо подружжя жило досить скромно, на себе гроші витрачали дуже ощадно. Найбільша пасія їх життя – це подорожі. Вони об'їхали практично цілий світ, про це говорять тисячі фотографій в їх архіві.

О. та Т. Антоновичі допомогли також придбати історичний будинок на М Стріт у Джорджтауні, де тепер знаходиться українська амбасада. Саме в цьому будинку у Вашингтоні від 2009 р. відбуваються урочистості вручення нагород Фундації. 20 листопада 2009 р. племінники д-ра О. Антоновича отримали там державну відзнаку України – орден Ярослава Мудрого V ступеня, яким голова Фундації був нагороджений за вагомий внесок Фундації Омеляна та Тетяни в український культурний процес [21; 22; 58].

Архів Фундації О. і Т. Антоновичів і далі поповнюється документами, що продовжують надходити.

Джерела та література:

1. Антонович О. Спогади / О. Антонович. – К.; Вашингтон : Місіонер, 2003. – Кн. 2. – 568 с.: іл.
2. Антонович О. Спогади / О. Антонович. – К.; Вашингтон : АО "Август", 1999. – 392 с.: іл.
3. Бажал А. Людина, яка живе у бібліотеці / А. Бажал // Дзеркало тижня.

– 2004. – 9-15 жовт. – № 40 (515) / [Електронний режим], режим доступу до газети: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/515/47972/>.

4. Безп'ятчук Ж. Спогади Містера Chairman / Ж. Безп'ятчук // Український тиждень. – 2010. – 26 серп. / [Електронний ресурс], режим доступу до газети: <http://ut.net.ua/online/218/0/124/>

5. Дзюба І. М. Антонович Омелян Миколович / І. М. Дзюба // Енциклопедія сучасної України (далі – ЕСУ). – К., 2001. – С. 584.

6. Дзюба І. М. Фундація подружжя Омеляна і Тетяни Антоновичів / І. М. Дзюба // ЕСУ. – К., 2001. – С. 584.

7. Жулинський М. Пам'яті Тетяни Антонович: Посмертна згадка / М. Жулинський, І. Дзюба, М. Богачевська-Хомяк, І. Драч, В. Дрозд, Ю. Мушке-тик, С. Гальченко // Літературна Україна. – 2001. – 15 листопада.

8. Кореневич Л. Життя українського інтелігента / Л. Кореневич // Літературна Україна. – 2000. – 10 лютого. – С. 3.

9. Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів (ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР), ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Антонович О. Лист до Р. Шпорлюка. 19 жовтня 1987. – 1 арк.

10. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Воевідка І. Лист до Гр. Грабовича. 8 травня 2008. – 1 арк.

11. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Грабович Гр. Лист до Воевідки І. 8 серпня 2008. – 1 арк.;

12. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Фундація ОТА. Грамота Гр. Грабовичу. Вашингтон. 8 листопада 2008. – 1 арк.

13. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Воевідка І. Лист до Л. Винара. 8 липня 2009. – 1 арк.

14. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Винар Л. Листи до І. Воевідки, голови Фундації ОТА. 27 липня, 16 листопада 2009. – 2 арк.

15. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Воевідка І. Лист до О. Забужко. 15 травня 2009. – 1 арк.

16. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Забужко О. Лист до І. Воевідки, голови Фундації ОТА. 26 травня 2009. – 1 арк. (копія).

17. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Запрошення на нагородження нагород лавреатам Фундації ОТА 2008 року проф. Оксані Забужко та проф. Любомиру Винару. Вашингтон. 20 листопада 2009.

18. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Фундація ОТА. Грамота нагородження О. Забужко. Вашингтон. 20 листопада 2009. – 1 арк. (копія).

19. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Воевідка І. Лист до П. Джуля із вітаннями. 8 травня 2008. – 1 арк.

20. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Фундація ОТА. Грамота нагородження Павла Джуля. Вашингтон. 8 листопада 2008. – 1 арк. (копія).

21. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Воевідка І. Листи до посла України в США [О. Шамшура]. 24 липня, 2 листопада, 7 грудня 2009. – 3 арк.

22. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Шамшур О., посол України в США. Лист до Воевідки І. 3 вересня 2009. – 1 арк.

23. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Гамм М. (Hamm M. F.). Лист до Антоновичів. 13 жовтня 1994. Додано: CV; Лист до Фундації з подякою за спеціальну нагороду Антоновичів. 3 серпня 1995. м. англ. – 1 арк.

24. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Деятелигтя Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів. Б. д. – 4 арк.

25. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Джуль П. Лист до Ради директорів Фундація ОТА (на руки І. Воевідки). 12 листопада 2008. – 1 арк. (копія).

26. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Договір між ЛНБ ім. В. Стефаника та О. Антоновичем від 12.9.2002 р.

27. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Жулинський М. Лист до О. Антоновича. 3 листопада 2005. – 1 арк.

28. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Захаркін Ст. Книжкова колекція О. та Т. Антоновичів у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України – опис. Б. д. – 24 арк.

29. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Інвентарна книга "Збірка Тетяни і Омеляна Антоновичів". 2002 р. – 28 арк. (машинопис).

30. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Книги подаровані Науковій бібліотеці НаУКМА Фундацією Антоновичів – список. Б. д. (2 прим.)

31. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Коць М. Лист до Фундації. 27 жовтня 1994. – 2 арк.

32. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Куцюк-Ласло М. Лист до Л. Онишкевич. 8 лютого 1985. – 6 арк.

33. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Лист до Т. і О. Антоновичів. 30 червня 1988. – 2 арк.

34. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Маркусь В. Лист до О. Антоновича. 9 вересня 1994. – 1 арк.

35. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Потічний П. Лист до О. Антоновича. 10 листопада 1990. – 1 арк.

36. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 "Архів Фундації Антоновичів", Потічний П. Лист до О. Антоновича. 18 листопада 1991. – 1 арк.

37. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Потічний П. Листи до О. Антоновича. 1 червня 1988; 2 червня 1988. Додано: список публікацій; 10 листопада 1990.

38. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Прицак О. Лист до О. Антоновича. 24 жовтня 1985. – 1 арк.

39. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Секретаріат ради Спілки Письменників України. Лист до Фундації. 31 січня 1995. – 1 арк.

40. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Тарнавський Б. Листи до О. і Т. Антоновичів. 17 грудня 1985; 27 лютого 1986. – 2 арк.

41. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Фізер І. Лист до Антоновичів. 10 грудня 1995. Додано: лист О. Мишанича до І. Фізера. 13 листопада. – 2 арк.

42. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Хинчевська-Геннель (Chynczewska-Hennel) Т. CV (автобіографія). 1985. – 1 арк. м. англ.

43. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Шпорлюк Р. Лист до О. Антоновича. 14 грудня 1991. – 1 арк.

44. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Шпорлюк Р. Лист до О. Антоновича. 26 квітня 1988. 1 арк. Додано: CV та проспект докторату. М. англ. – 11 арк.

45. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Шпорлюк Р. Лист до О. Антоновича. Б. д. [1989]. На звороті: відповідь О. Антоновича від 31 серпня [1989].

46. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Шпорлюк Р. Лист до Фундації Антоновичів. 19 червня 1990. – 1 арк.

47. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Штольц Б. (Stolz B. A.), Шпорлюк Р., Мічіганський у-т. Лист – запрошення для Л. Костенко та О. Пахльовської. 26 квітня 1989. – 2 арк.

48. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Штольц Б. Листи до О. Антоновича. 19 січня 1990; 15 лютого 1990. – 2 арк.

49. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Foundation O. and T. Antonovych. Brief report on work of the Jury. Нью-Йорк, 7 лютого 1982. – 1 арк.

50. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, “Omelan and Tatiana Antonovych Foundation. Activities of the Jury during 1982”. Нью-Йорк, 20 січня 1983. – 1 арк.

51. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Костенко Л. Лист-подяка до О. Антоновича. 15.03.1990. – 1 арк.

52. ЛННБ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 282 “Архів Фундації Антоновичів”, Шевельов Ю. Лист до О. Антоновича. 23 лютого 1983. – 1 арк.

53. Малюта І. Чиста нагорода із чистих рук / І. Малюта // Українська культура. – 1999. – Ч. 11-12. – С. 8–9.
54. Пундій П. Професор д-р Т. Терлецька-Антонович: Публікація з нагоди 80-річчя / П. Пундій // Свобода. – 1995. – Ч. 71. – 14 квітня.
55. Пундій П. Антонович Тетяна Михайлівна / П. Пундій, Я.В. Ганіткевич // ЕСУ. – Т. 1. – К., 2001. – С. 584.
56. Слабошпицький М. Антоновичі / М. Слабошпицький // Вісті з України. – 1995. – 25-31 травня. – № 18-19. – С. 15.
57. У Вашингтоні вручили премії Фондації О. і Т. Антоновичів // Свобода. – 2009. – 27 листопада. – С. 3.
58. Указ Президента України № 33/2008 від 17 січня 2008 р. // [Інтернет ресурс], режим доступу: www.president.gov.ua/documents/7319.html
59. Фонд української книжки ім. Василя Стуса // Обіжний лист фонду кафедр українознавства. – 1987. – Ч. 110 (травень-червень).
60. Фондація Омеляна і Тетяни Антоновичів: Штрихи до історії Фондації. Виступи і лекції лавреатів нагород Антоновичів (1982–1998) / [Упоряд. С. Гальченко]. – К.; Вашингтон: АО "Август", 1999. – 200 с.: іл.
61. Bihun Yaro. Philanthropist Antonovych acclaimed as his Foundation honors Zabuzhko, Wynar / Y. Bihun // The Ukrainian Weekly. – 2009. – № 48. – Nov. 29. – P. 4.
62. Salisbury S. Poet calls attention to struggle of Ukraine / S. Salisbury // The Philadelphia Inquirer. – March 24, 1990. – Section D. – 1D, 7D.

Артем Папакін, Олена Косенко
(Київ)

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У АРХІВАХ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

У статті автори здійснили огляд архівних фондів та документів з історії України та україністики, що зберігаються у архівних установах Республіки Білорусь.

Ключові слова: архів, україністика, фонд, Республіка Білорусь.

В статье авторы осуществили обзор архивных фондов и документов из истории Украины и украинистики, которые хранятся в архивных учреждениях Республики Беларусь.

Ключевые слова: архив, украинистика, фонд, Республика Беларусь.

In the article authors carried out the review of the archive's funds and documents from history of Ukraine and ukrainistiki which are kept in the archived establishments in Republic of Belarus.

Key words: an archive, ukrainistika, fund, the Republic of Belarus.

Міцні українсько-білоруські культурні, релігійні, міждержавні зв'язки, тривале перебування українських і білоруських земель у складі одних держав і адміністративно-територіальних одиниць, велика кількість українців у Білорусі спричинили відкладення помітного пласту україніки в архівних установах Республіки Білорусь. Українські дослідники не часто звертаються до білоруських архівів у пошуках документів, необхідних для вивчення історії України, однією з причин чого є недостатня поінформованість щодо змісту документів білоруських архівів, що можуть допомогти у цьому.

Архівна україніка в Білорусі зосереджена головним чином у республіканських державних архівах – Національному архіві Республіки Білорусь, Національному історичному архіві Білорусі, Національному історичному архіві Білорусі в м. Гродно, Білоруському державному архіві кінофотофонодокументів, Білоруському державному архіві-музеї літератури і мистецтва та Білоруському державному архіві науково-технічної документації.

Провідна архівна установа країни – Національний архів Республіки Білорусь (НАРБ) – зберігає чимало документів щодо міжнародної співпраці, торгово-економічних контактів України та Білорусі, про діяльність українських установ і організацій, про становище і активність української меншини в Білорусі та білоруської та інших національних меншин в Україні. Зокрема, документи з історії дипломатичних контактів між Українською Народною Республікою (УНР) і Українською Державою (УД) та Білоруською Народною Республікою (БНР) у 1918 – 1919 рр. перебувають у фонді Ради міністрів БНР (ф. 325): листування з українським Міністерством закордонних справ, документи про діяльність Генерального консульства БНР в Україні. У архіві зберігаються також свідчення щодо прокладення кордону між Українською та Білоруською Соціалістичними Радянськими Республіками (ф. 6, Центральний виконавчий комітет БСРР) у 1924 і 1927 рр. Питання українсько-білоруського кордону постало знову в 1939 р., коли до СРСР було прилучено західноукраїнські і західнобілоруські землі. Фонд ЦК КП(б)Б (ф. 6п) містить свідчення про територіальне розмежування між УРСР і БРСР за нових умов. Новий етап міждержавних відносин України і Білорусі відбувся після розпаду СРСР, документи про що також зберігаються у НАРБ: фонд Верховної ради Республіки Білорусь (ф. 968) містить заяви і договори глав Республіки Білорусь, України та РРФСР щодо створення СНД, протоколи нарад, угоди, декларації, комюніке з питань функціонування Співдружності; фонд Ради міністрів Республіки Білорусь (ф. 7) зберігає інформацію щодо торгово-економічної, науково-технічної та культурної співпраці з державами-членами СНД за 1991 – 1996 рр.

У НАРБ зберігаються також інші документи періоду Другої світової війни, що стосуються України. Це документи про запровадження комуністичних організацій у Західній Україні та Західній Білорусі, стан агітації і пропаганди на приєднаних землях, паспортизацію населення, а також економічні аспекти включення Західної України до СРСР у 1939 – 1941 рр., про діяльність українських національних організацій у окупованих Німеччиною районах Польщі у 1939 р. (ф. 4п), про діяльність українських націоналістів та Берестейщині, 1943 – 1944 рр., про антирадянські та українські націоналістичні організації та військові формування на території України у 1942 – 1944 рр., документи про роботу Українського штабу партизанського руху 1943 – 1944 рр. та про національний склад партизанських загонів Білорусі (ф. 1450) [1]. З подіями війни тісно пов'язана так звана "репатріа-

ція радянського населення” – насильницького переселення до СРСР українців, білорусів, росіян з території Польщі та “евакуація” поляків і євреїв з радянських республік до Польщі. Дані про участь українців у цих подіях 1944 – 1947 рр. дають документи фондів 787 (Уповноважений переселення і репатріації при Раді Міністрів БРСР), 788 (Головний і районні представники Ради Міністрів БРСР з евакуації польського населення з території Білорусії, м. Барановичі), 789 (Головний уповноважений Ради Міністрів БРСР з евакуації білоруського населення з території Польщі, м. Білосток) [2], 4п (ЦК КП(б)Б).

Відомості про економічну співпрацю України і Білорусі у 1917 – 1918 рр. – переважно закупівлю в Україні дров та продовольства – містяться у документах фонду Гомельського повітового земельного комітету (ф. 621), Мінського губернського продовольчого комітету, 1917 – 1918 рр. (ф. 640), а також Ради міністрів БНР (ф. 325). Документи свідчать про насильницькі реквізиції “надлишків хлібу” в українських селян уповноважених Народного комісаріату продовольства БСРР у 1919 р. – дані про це зберігає фонд 806 (Мінський губернський харчовий комітет, 1919) [3; 4].

Документи україніки у НАРБ наявні також у особових фондах та колекціях. Зокрема, у архіві зберігається особовий фонд Олександра Осецького (1873 – 1973), генерала Армії УНР. Невеличкий за обсягом фонд (1 од. зб.) містить головним чином документи про службу в російській армії у 1917 р. та довідки майново-господарчого характеру за 1909 – 1919 рр. У фонді білоруського військового і політичного діяча на еміграції Василя Русака (ф. 459) перебувають документи, що свідчать про співпрацю української та білоруської еміграції у Чехо-Словаччині 20 – 30-х рр. XX ст., у фонді міністра юстиції БРСР Івана Ветрова (ф. 581) – листування з керівником партизанських загонів С. Ковпаком; у фонді першого Президента Республіки Білорусь Станіслава Шушкевича (ф. 599) – деякі документи про зустрічі з представниками України за 1991 – 1993 рр. Колекція карт і планів (ф. 1335) містить політичні, географічні мапи, плани міст, сіл та місцевостей Волинської, Чернігівської губернії, деяких областей УСРР/УРСР, міст Київ, Харків, Дніпропетровськ, Коростень, Ковель, Житомир, Чернігів та ін., виготовлені у Російській імперії та СРСР, німецькі карти Галичини та м. Броди тощо.

Джерела та література:

1. Барановский Е. И. Участие украинцев в партизанском и подпольном движении в Беларуси в годы Великой Отечественной войны / Е. И. Барановский // Беларусь – Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін: Міжнар. навук. канф., Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г. / [Рэд. кал.: У. І. Навіцкі (гал. рэд.) і ін.]. – Мінск : Ін-т гісторыі НАН Беларусі, 2004. – С. 281–284.
2. Вялікі А. Перасяленне ўкраінскага насельніцтва з Бяла-Падляскага райпрадстаўніцтва СНК БССР ва Украіну ў 1944 – 1946 гг. / А. Вялікі // Украінський історичний збірник. – 2008. – Вип. 11. – С. 266–275.
3. Кукса А. Н. Сотрудничество народных комиссариатов продовольствия Беларуси и Украины в 1919 г. / А. Н. Кукса // Первая мировая война: история, геополитика, уроки истории и современность (к 90-летию окончания Первой мировой войны и началу формирования Версальско-Вашингтонской системы международных отношений). – Витебск : ВГУ им. П.М. Машерова, 2008. – С. 203–204.
4. Кукса А. Н. Украинский продовольственный рынок и Беларусь в 1919 году / А.Н. Кукса // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы. Матэрыялы II Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Гомель, 9-10 кастрычніка 2008 г. – Гомель : ГДУ ім. Ф. Скарыны, 2008. – С. 139–142.

Оксана Супронюк

(Київ)

БІБЛІОГРАФОЗНАВЧІ ТА КНИГОЗНАВЧІ ПУБЛІКАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “УКРАЇНСЬКА КНИГА” (ФІЛАДЕЛЬФІЯ, 1971 – 1982)

Публікацію присвячено аналітичному оглядові публікацій на книгознавчі та бібліографознавчі теми, що друкувалися на сторінках часопису “Українська книга”, Філадельфія (США), діяльність якого була фактично єдиним довговічним книгознавчим проектом в українській діаспорі 2-ї половини ХХ ст. Актуальність цієї теми зумовлюється відсутністю системного опрацювання історії журналу. Загальний огляд журналу подано у праці В. Губарця [3, с. 204-205], побіжні згадки про нього є в загальних книгознавчих оглядах. Проте всебічного висвітлення діяльності часопису та аналізу матеріалів, опублікованих на його сторінках, ще не існує.

Ключові слова: журнал “Українська книга” (Філадельфія, 1971 – 1982), книгознавство, бібліографознавство, бібліотекознавство.

Публикация посвящена аналитическому обозрению публикаций на книговедческие и библиографоведческие темы, которые печатались на страницах журнала “Украинская книга”, Филадельфия (США), деятельность которого была фактически единственным продолжительным книговедческим проектом в украинской диаспоре 2-й половины ХХ в. Актуальность этой темы обосновывается отсутствием системной обработки истории журнала. Общее обозрение журнала представлено в работе В. Губарца, поверхностные упоминания о нём есть в общих книговедческих исследованиях. Однако всестороннего освещения деятельности журнала и анализа материалов, опубликованных на его страницах, пока не существует.

Ключевые слова: журнал “Украинская книга” (Филадельфия, 1971 – 1982), книговедение, библиографоведение, библиотекосведение.

This publication is dedicated to an analytical review of bibliological and bibliographic publications printed in a “Ukrainian book” journal, (Philadelphia, USA), who’s activity was in fact the only lasting bibliological project in Ukrainian diaspora in the second

half of the XX century. The topicality of this matter is justified by the absence of systematic research of the journal's history. An overall review of the journal is presented in a work by V. Gubarets', there are superficial references about it in general bibliological reviews. However, there is neither a comprehensive illumination of the journal's activity, nor analysis of materials published in it yet.

Key words: "Ukrainian book" journal (Philadelphia, 1971 – 1982), bibliography, bibliography science, library science.

Історія книгознавства та бібліографії є важливим чинником культурологічних процесів, оскільки вивчення книгодруку допомагає простежити інтеграційні процеси в культурі, усвідомити її як цілісність. Дослідження з історії книги та книговидання дають уявлення про місце книги в суспільному житті та ті процеси в культурі, що їх відображає еволюція книги. Вони будуть тим переконливішими, чим повнішу матимемо інформацію про весь книжковий репертуар. Він, внаслідок праці кількох поколінь українських бібліотекарів і книгознавців, досить адекватно взятий на облік в укладених бібліографіях і каталогах книг. Саме на підставі зафіксованих у каталогах описів змісту й оформлення книжок і наведених у них даних про наявні примірники можливі висновки, що стосуються культурного життя країни та її регіонів.

Першочерговим завданням книгознавців в незалежній Україні стало впровадження до наукового обігу тих досліджень з історії української книги та преси, бібліографічних оглядів, які раніше не мали доступу до більшості українських читачів. Це насамперед книгознавчі та бібліофільські журнали, які є одним з показників культури суспільства. "Погляньте в минуле, – писав Михайло Рудницький, – все те, що виринає у вашій уяві як найясніші хвилини рідної історії та найсильніші основи національної традиції стало вашим духовним надбанням тільки завдяки книжкам" [5, с. 103]. Журнал "Українська книга", що виходив у Львові й у Кракові у 1930 – 1940-х рр., М. Грузов та М. Шудря назвали "путівною зіркою в українському книгодрукарстві", постійним путівником у наших пошуках найнеобхідніших джерел, насамперед, книжкових і періодичних видань" [1, с. 3].

Історія журналу, "Українська книга", що видавався у 1971 – 1982 рр. у Філадельфії (США), є невід'ємною частиною українського книгознавства. На його сторінках висвітлювалися питання з історії книгознавства, пропагувалися ідеї створення потрібних баз бібліографічно-документальної інформації, систематичного і повного постачання друкованої продукції до всіх книгосховищ, які взяли на себе

нелегкий труд її реєстрації, фіксування і збереження, – фактично питання, які завжди були актуальними для українського суспільства.

Філадельфійська “Українська книга” тематично й духовно пов’язана з книгознавчими і бібліографознавчими друкованими органами, які існували з початку побудови української держави. Зокрема, це “Книгарь” (1917 – 1920) за редактуванням В. Королева-Старого та М. Зерова, кварталник Українського наукового інституту книгознавства “Бібліологічні вісті” (1923 – 1930) за редактуванням Ю. Меженка, “Літопис друку” (1924 – 1930), бюлетень “Нова книга” (1924 – 1930) та ін. Вони надавали необхідну інформацію з усіх галузей знань, культури й мистецтва. З встановленням радянського режиму в материковій Україні бібліографічна діяльність почала контролюватися й цензуруватися, з-за чого окремі ділянки знань та інформація про них стали заполітизованими або й зовсім зникли зі сторінок преси. Зарубіжна бібліографія, яка з’явилася за межами материкової України, взяла на себе функцію головного інформатора й намагалася в силу своїх можливостей максимально об’єктивно фіксувати нові джерела друку й знайомити з ними читача.

Після закінчення діяльності Празького часопису “Книголюб” (1927 – 1932), який п’ять років вичерпно інформував щодо української преси за кордоном і на Батьківщині, але припинив виходити з-за непереборних труднощів з розповсюдженням видання й браку коштів, львівські книгознавці заснували журнал “Українська книга” (1937 – 1943), присвячений бібліології та бібліофільству, – орган бібліологічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка та Українського Товариства бібліофілів у Львові. Редактором його був відомий бібліограф і книгознавець Євген-Юліан Пеленський. В цій “Українській книзі” брали участь львівські дослідники Д. Горняткевич, І. Крип’якевич, М. Возняк, В. Пачовський, М. Рудницький, І. Кривецький, Б. Романенчук, В. Січинський, В. Дорошенко та ін., також видатні книгознавці з еміграції – Чехословаччини, Франції, Німеччини (Л. Биковський, І. Борщак, Д. Дорошенко, А. Животко, С. Сірополко, П. Богацький, Д. Чижевський, П. Зленко, В. Королів-Старий та ін.). Цей часопис був визначним явищем на книгознавчому полі, що об’єднав у ті роки всіх українських книгознавців, головним чином членів Бібліологічної комісії НТШ, Українського товариства бібліофілів у Львові та Товариства прихильників книги у Празі, й гідно репрезентував українське книгознавство у європейському світі [4, с. 31; 1].

Квартальник бібліографії й книгознавства “Українська книга”

[3, с. 204-205], за задумом його видавців, був відродженням на еміграції традицій цієї старої, львівської, "Української книги", але з відповідним врахуванням обставин життя на еміграції. Редакторами його були Богдан Романенчук, активний учасник львівського проекту "Українська книга", Микола Кравчук та Василь Лев. Серед постійних редакційних працівників філадельфійського видання бачимо поетесу Ганну Черинь, літературних критиків Василя Лева, Андрія Турчина, Романа Вереса, славістів Наталю Пазуняк і Анну Власенко-Бойцун, мовознавця Дмитра Чопика, економіста і журналіста Лева Шанковського, славістів і бібліографів Едварда Касинця і Олександра Соколишина, письменника Василя Чапленка, істориків і журналістів Василя Веригу і Дмитра Штогрину, письменника Дмитра Чуба та ін. Всі вони складали осередок культурного і суспільного життя в діаспорі, їх публікації зумовлювалися колом зацікавлень кожного автора.

У зверненні до читачів "Від редакції і видавництва "Київ" в першому номері "Української книги" читаємо: "Українська книга", яку оце починаємо видавати, має бути фаховим журналом бібліографії й книгознавства, із завданням пропагувати українську книжку, публікувати різного роду українську й українознавчу бібліографію, статті з ділянки українського книгознавства й історії української книги й друку, особливо на еміграції, відомості про українські бібліотеки та збірки україніки, а також рецензії й огляди нових книжок, що появляються на еміграції у вільному світі, як і відзиви на деякі, варті уваги, вітчизняні видання. "Українська книга", що спочатку виходитиме кварталником, з тенденцією стати якнайшвидше двомісячником, буде органом Бібліографічної комісії А НТШ і К НТШ, Товариства українських бібліотекарів Америки (ТУБА) і Товариства українських книголюбів (бібліофілів) на еміграції. Журнал редагує колегія, а видає видавництво "Київ" у Філадельфії.

"Українська книга" нав'язує якоюсь мірою до журналу, що виходив під тією ж назвою в 1937 – 1943 рр. у Львові й Кракові, за редакцією Є.-Ю. Пеленського, і був органом Бібліографічної комісії НТШ і Товариства бібліофілів. Від того журналу перебираємо назву й вінету обкладинки, а також його цілі й завдання, з увагою на тутешні й сучасні потреби, але теперішній журнал не є продовженням попереднього, тільки, може, його відновленням".

Для успішного виконання завдань "Українська книга" запрошувала до співпраці всіх, хто цими справами цікавиться – бібліофілів, книгознавців, бібліографів, авторів для написання оглядів і рецензій,

які мали б інформувати читачів про вартісні книжки, що виходять на еміграції. Говорячи про бібліографію, як могутній засіб пропаганди книжки, редакція порушувала питання необхідності збуту книжок, що виходять друком, і про кола читачів, які на еміграції щораз більше звужуються. “Старше покоління, серед якого ще найбільше читачів, постійно відходить, середнє покоління не може похвалитися багатьма читачами, а молоде – української книжки зовсім не читає, а тому й не купує, за невеликими винятками, які тільки потверджують правило, – писала редакція. – Мале зацікавлення нашої громади рідною книжкою призводить до того, що нечисленні книгарні зовсім занедбують пропаганду книжки, бо їм це не оплачується. Наша громада на пропаганду книжки мало вражлива, тому оголошення в газетах майже безуспішні. Вони пропадають разом із газетою з дня на день. Потенціальний читач потребує ближчих інформацій, а їх в нашій пресі обмаль. Але треба відмітити й відрадне явище – в деяких місцевостях існують гуртки чи товариства книголюбів, які люблять книжки, купують і читають їх. Поки що вони ще нечисленні й діють відокремлено. Але вони є доказом, що наша книжкова справа ще не зовсім безнадійна. Треба тільки дивитись, щоб такі гуртки організувалися всюди, в кожному місті й гуртували можливо якнайбільше читачів, а наш журнал буде їм допомагати потрібними інформаціями, власне бібліографією і оглядами книжок. При цій нагоді просимо видавництва надсилати нам всі свої видання для бібліографії по одному примірнику. Для рецензії треба надсилати окремий примірник або, як можливо, готову рецензію чи огляд книжки, якщо її напише хтось із рецензентів, зв’язаних із видавництвом. Запрошуємо теж видавництва й видавців оголошувати свої видання в цьому журналі за оплатою, що буде і рекламою книжки, і підтримкою журналу” (№ 1, с. 1–2) (зноски на публікації в журналі “Українська книга” (Філадельфія) подаються в тексті вказанням року видання, номеру журналу і сторінок – *автор*).

Високий професійний рівень цього видання дає змогу простежити не тільки історію української книги на американському континенті, а й осягнути значення, визначити місце та роль бібліотечної справи у розвитку української діаспори. У філадельфійському виданні питома вага суто книгознавчих публікацій в порівнянні з львівською “Українською книгою” зменшується, бо змінюється структура видання, й нема достатньої кількості фахівців, щоб кожен номер (як це було в львівській “Українській книзі”) заповнювати ґрунтовними науковими книгознавчими дослідженнями, але все ж тут знаходимо низку блискучих

публікацій. Серед них стаття "Український ренесанс 1920-х рр. у книгознавстві та його відгуки" (1972, №1, с. 3–11; №2, с. 42–49), що належить референтові Слов'янського відділу Бібліотеки Конгресу США, А. Фесенку, автору ґрунтовної праці "Бібліографія україніки в бібліотеці Конгресу США", де подано повний бібліографічний опис понад 4 тисяч джерел (Праця Андрія Фесенка "Бібліографія україніки в Бібліотеці Конгресу США" не опублікована. Машинописний варіант бібліографії в кінці 1992 р. був переданий автором в Україну. Зберігається у відділі зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського). Стаття "Український ренесанс 1920-х років..." зосереджена на книгознавчих публікаціях закордонних авторів, однак вони подані в контексті загальних проблем, які стояли перед книгознавцями також і материкової України. В статті Олександра Соколишина "Бібліографія україніки англійською мовою. Огляд її стану і джерел у вільному світі" (1971, №3, с. 77–80; №4, с. 105–109; 1972, № 1, с. 11–17; №3, с. 78–83) відзначено, що бібліографія про будь-який край і народ – це ключ до їх пізнання. Коли народ хоче, щоб про нього знав світ, він повинен дбати про видання чужими мовами бібліографії про себе. Подано докладний огляд закордонних видавничих організацій, бібліотек, інституцій, які фіксували україніку у світі. Так, наприклад, оглянута діяльність приватного видавництва Вілсона в Нью-Йорку, що від 1898 р. видає каталоги англومовних видань, включаючи також україніку (1971, №3, с. 80). Стаття М. Кравчука "Пресовий концерн І. Тиктора у Львові" (1974, №2, с. 36–42) – про історію довоєнного (1932 – 1939) періоду видавничої діяльності І. Тиктора, власника до 1939 р. найбільшого тодішнього львівського українського видавничого концерну Галичини "Українська Преса", який видавничою діяльністю спричинився до масового поширення преси і книжок на західноукраїнських землях, зокрема в Галичині. Як приватний видавець і бібліофіл, І. Тиктор першим увів в українську пресу західний принцип, що преса – це не продукт добродійності, чи суто суспільницька праця, а сполучення культури з купецтвом, яке мусить самооплачуватися.

Книгознавчу "лінію" на сторінках філадельфійської "Української книги" представлено різноплановими публікаціями, зокрема можна відзначити статті О. Мацюка "Ще про початки книгодрукування на Україні" (1975, №3/4, с. 49–56); М. Кравчука "Українська преса в англومовній енциклопедії українознавства (Зауваження та поправки)" (1976, №2/3, с. 47–51) та його ж "Українська преса Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся" (1976, №4, с. 81–85; 1977, №1, с. 7–11; №2,

с. 33–41). Не втратили своєї ваги дослідження з історії українського друку і книги, матеріали про українські бібліотечні колекції, серед них публікації В. Вериги “Українські книгозбірні в Канаді: до початків славістичних студій в Канаді” (1978, №1, с. 3–7); В. Дорошенка “Розвиток українського друку в XIX – XX ст. у цифрах” (1980, №1, с. 6–12); М. Боровика “Українська преса в Канаді (історично-бібліографічний огляд)” (1982, №1, с. 9–14; №2, с. 42–48); Н. Дорошенко “Історія української книги на Україні в XIX ст.” (1980, № 2, с. 42–45; 1980, № 3, с. 83–87); М. Мартинюка “Українські книгознавчі журнали” (1982, № 2, с. 38–41); А. Турчина “Українська літературна колекція в Бібліотеці університету Індіяни” (1982, № 2, с. 49–51).

Низку статей і постійних рубрик журналу присвячено бібліографії, що, як відомо, формувалася як прикладна галузь наукового знання про книгу і стала основою розвитку книгознавчих дисциплін. Дуже актуальною є серія публікацій Е. Касинця, славіста і книгознавця з Каліфорнійського університету, у яких висвітлено теоретичні й методологічні проблеми бібліографії, серед них: “Меженко як теоретик бібліографії” (1978, № 2, с. 27–32); “Українська бібліографія нової доби: короткий перегляд її досягнень” (1979, № 1, с. 10–13); “Деякі парадокси української бібліографії і її невідкладні завдання (Гарвардський університет)” (1980, № 1, с. 21–26); “Деякі думки про “нову етнічність” і славістичне бібліотекознавство” (1979, № 2, с. 45–50); “Висвітлення бібліографічних легенд” (1980, № 2, с. 46–47); “Рідкісні джерела до історії українського мистецтва в Гарвардських збірках” (1981, № 2, с. 44–47).

Особливістю структури журналу було те, що статті на бібліографічні теми продовжувалися в багатьох його номерах. Наприклад: Лев Шанковський “Бібліографія до історії українського повстанського руху під час визвольної війни 1917 – 1920 рр. і після неї, 1921 – 1924 рр.” (1971, № 1, с. 26–29; 1973, №3/4, с. 102–106); І. Чайковський (редакція й доповнення М. Кравчука) “Українські періодичні видання у Другій світовій війні, 1939 – 1945” (1974, № 4, с. 132–136; 1975, №1/2, с. 46–48; 1975, №3/4, с. 80–88); Б. Романенчук “Бібліографія української художньої літератури й літературознавства за 25 років на еміграції у вільному світі, 1945 – 1970” (1971, № 1, с. 30–40); його ж “Бібліографія художньої літератури за 1945 – 1970 рр.” (1971, №2, с. 63–71; №3, с. 93–104; №4, с. 127–132; 1972, №1, с. 32–40; №2, с. 65–72; №3, с. 95–103; 1972, №4, с. 128–136; 1973, №2, с. 63–64; №3/4, с. 107–111; 1974, №2, с. 63–64), його ж “Бібліографія видань

української еміграційної літератури 1970 – 1980” (1982, №2, с. 55–61; 1982, №3/4, с. 104–112); де зафіксована еміграційна література. В останній статті автор звертається з проханням до всіх читачів надсилати доповнення до списку, оскільки в умовах діаспори немає централізованої бібліотеки, де можна було б знайти всі українські видання.

Дуже цінними в аспекті даної проблематики є публікації Г. МIRONЮК “Проблеми української еміграційної бібліографії в книгозбірні Еміграційного історично-дослідного центру” (1979, № 3, с. 71–76; 1979, №4, 103–108) про діяльність Українсько-американського Відділу при Еміграційно-історичному дослідному центрі в Міннесотському університеті, що мав на той час найбільшу колекцію українців в Америці; Р. Вереса “Український бібліографічно-довідковий центр” (1979, №3, с. 76–79) про започаткований у 1970 р. УБДЦ, що формував зведений каталог українців в американських та канадських бібліотеках; В. Вериги “Індексування українських періодичних видань” (1980, №2, с. 52–55); А. Турчина “Бібліографічний огляд української біографії” (1981, №3, с. 80–86; 1982, №1, с. 7–8).

Достатню увагу у журналі було приділено питанням бібліотекознавства. З номера в номер друкується, наприклад, історичний нарис Р. Вереса і Д. Штогрини про широку діяльність Українського бібліотечного товариства Америки: “Від ТУБА до УБТА: історичний нарис діяльності Товариства українських бібліотекарів Америки” (1974, №3, с. 74–81; №4, с. 111–114; 1975, №1/2, с. 7–10). Серія публікацій присвячена окремим бібліотекам, зокрема, в статті Р. Вереса “Українські бібліотеки та колекції українців” (1973, № 3/4, с. 72–73), дано аналітичний огляд фонду бібліотеки Українського національного музею ім. Мирослава Сіменовича в Чикаго, розглянуто збірки українців бібліотек північної Каліфорнії. Е. Перейма вивчав “Українські книжки в міській бібліотеці Ньюарку” (1973, № 3/4, с. 74–75). С. Воляник “Українські книжки в Клівлендській публічній бібліотеці” (1974, № 3, с. 82–83).

Специфіку діяльності американських бібліотекарів окреслено А. Турчиним в статті “За професійну активність” (1974, №3, с. 65–67). Ним же в аналітичній публікації “Спільними зусиллями” (1980, №2, с. 48–52) розглянуто проблеми каталогізування українців в Бібліотеці конгресу США. М. Кравчук фіксував хроніку бібліотечного життя США: “Перший з’їзд українських бібліотекарів, видавців і книгарів ЗСА й Канади” (1975, №1/2, с. 11–15); його ж. “Загальні збори УБТА” [Українського бібліотечного товариства Америки] (1977, №3, с. 59–60); його ж “Хроніка українського бібліотечного товариства Америки

(З бюлетеня внутрішнього зв'язку УБТА)”, де висвітлено такі питання: Праця й завдання УБТА. Конференція УБТА. Засідання управи УБТА (1979, №2, с. 50–54).

Особливістю структури журналу було те, що на сторінках його вміщувалися передруки з вітчизняних джерел, що висвітлювали цікаві й актуальні бібліологічні теми, оскільки з-за нестачі фахівців книгознавців власними силами заповнити номери часопису було складно. Серед таких публікацій бачимо дві статті Я. Ісаєвича: “Нові знахідки видань Івана Федорова” (№ 1971, №2, с. 45–47; передрук з журналу “Радянське літературознавство”, 1966, № 12, с. 75–76); та “Деякі питання бібліографії видань братств” (1978, №3, с. 65–74; передрук з журналу “Архіви України”, 1970, ч. 6, с. 9–16); публікацію Є. Колесник “Цінна книжкова колекція” (1971, №3, с. 75–76; передрук з “Літературної України”, 1971, № 82, с. 4), що висвітлює історію бібліотечної колекції Колегії Павла Галагана, в основі якої лежить приватна колекція історика М.А. Маркевича; дослідження Я. Дзири “Книг преславне друкування” (1972, №3, с. 73–78; 1972, №4, с. 105–110; передрук з журналу “Дніпро”, 1972, №7, с. 124–130) – нові м-ли до виникнення й історії друкарства в Україні; ґрунтовну статтю Є.-Ю. Пеленського “Бібліотечна справа” (1976, №1, с. 1–10) – передрук його маловідомої публікації “Американські українці рідній школі”, Стемфорд, 1937), що висвітлює питання бібліотечної справи в давнину й тепер. Цією публікацією часопис відзначив 20 річницю від дня смерті Є.-Ю. Пеленського.

Окрім досліджень про визначних українських бібліографів, книгознавців, літературних критиків, про приватні бібліотеки на сторінках “Української книги” вміщувалися наукові матеріали про історію друкарства, малюнкове походження глаголиці, статті з питань авторських прав, англійської транслітерації кирилиці та ін.

Основне ж місце в журналі займає розділ “Огляди й рецензії”, де представляються найважливіші й найновіші українські книжкові видання, що побачили світ як у діаспорі, так і в Україні. Кілька десятків рецензій та оглядів щомісяця відбивали в “Українській книзі” стан діаспорної літератури початку 1970-х рр. XX ст., важливі події в галузі книжкової та бібліотечної справи.

Редакція намагалася не тільки реєструвати твори друку, а й дозволити читачеві разом з основними відомостями про книгу отримати попереднє уявлення про зміст та цільове призначення, побачити цінність твору. Переважна більшість цих публікацій написана стисло, та все ж кожна з них несла важливу інформацію про книгу чи інше ре-

цензоване видання, давала його оцінку, розглядала в загальному ряду української книжкової продукції, яку можна було рекомендувати фахівцям, недільним школам, бібліотекам, національним товариствам і культурно-мистецьким закладам діаспори.

Огляд публікацій свідчить, що редакція намагалася реалізувати заплановану програму видання часопису. Обіцяні матеріали, різнопланові за змістом та цільовим призначенням систематизувалися за певними рубриками. У журналі зустрічаємо рубрики "Бібліографічна хроніка", "Рецензії й огляди", підрубрики "Нові бібліографії", "Бібліографи працюють", "Реєстрація рідкісної україніки", "Книги варті уваги", "Книжкові новини", "Нові книжки". Рубрика "Бібліотечна хроніка" фіксувала всі події бібліотечного життя діаспори. Рубрика "З листів до редакції" друкувала листи з питаннями і відповідями стосовно друківаних у журналі матеріалів. У кожному номері продовжувалася рубрика "Надіслані книжки", – це ті, які, на прохання редакції й видавництва, автори та видавці надсилали до часопису для бібліографування і рецензування.

Репертуар видань, які були у розпорядженні часопису відбивається у рекламно-інформаційних матеріалах, що вміщуються в кінці (іноді на початку чи на вкладках) кожного номеру. Насамперед це елементи книготорговельної та видавничої бібліографії: умови передплати видань, адреси видавництв, де можна замовити ті чи інші видання, їх вартість. У деяких номерах відводяться сторінки для рекламування нових надходжень до тих чи інших видавництв чи книгарень. Так, наприклад, у "Зверненні до видавництв і книгарень" читаємо: "Оцим запрошуємо видавців, видавництва і книгарні поміщувати в "Українській книзі" свої адреси й оголошення книжок із цінами для постійної інформації читачів і можливих покупців".

Одне з завдань редакції було сформувати сталу аудиторію часопису й утримати її. Так, у 1981 р. (№ 1) у зверненні редакції журналу й видавництва "Київ" до передплатників читаємо: "Вам завдячуємо перш за все, що "Українська книга" взагалі виходить, бо ви її своєю передплатою підтримали. Не допустіть до того, щоб журнал перестав виходити [...]". Далі редакція зверталася до боржників з проханням розрахуватися, оскільки через борги не було змоги видавати журнал. – "Але це єдиний журнал такого роду в усьому українському світі, – продовжувалося у зверненні, – і шкода було б припинити його на 11-му році видання. Журнал розсилається до різних бібліотек у світі, і він єдиний репрезентує українську книжку"(Редакційне звернення на вкладному аркуші до часопису – *автор*). В умовах еміграції це було

дуже складним завданням. Редакції не вдалося активізувати достатню для нормального функціонування часопису кількість передплатників, що в підсумку й зумовило його недовговічність.

Аналітичний огляд публікацій книгознавчого та бібліографознавчого спрямування на сторінках часопису “Українська книга” свідчить про те, що він продовжував традиції своїх попередників – “Книгаря”, “Бібліологічних вістей” та, значною мірою, львівсько-краківського видання “Української книги” та водночас, за структурою і змістом опублікованих матеріалів, мав свої специфічні риси, зумовлені особливостями існування в обставинах діаспорного життя. Слід відзначити, що відірвані від батьківщини, без належної джерельної бази, без фінансової та наукової підтримки, редактори зуміли організувати і 12 років видавати оригінальний книгознавчий часопис, що у певний період був єдиним джерелом книгознавчої, бібліографознавчої та бібліотекознавчої інформації, публікації якого сприяли популяризації у світі духовних цінностей України. Він сприяв розвитку національної бібліографії і бібліології відповідно до конкретної потреби того часу і виконав своє призначення бути живим посередником між видавництвом і продавцем книжок та їх покупцем, а також інформаційного забезпечення фахівців і всіх читачів. Матеріали часопису ще й досі маловідомі дослідникам, вони потребують глибокого вивчення та належного аналізу в контексті сучасних книгознавчих досліджень.

Джерела та література:

1. Антоник О. В. Часопис “Українська книга” (1937 – 1943) як книгознавче та бібліографічне джерело / О.В. Антоник // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції 25 – 26 серпня 1995 року. – Львів, 1996. – С. 159–167.
2. Грузов М. Передмова / М. Грузов, М. Шудря // “Українська книга” (Львів, 1937 – 1939; Львів-Краків, 1942, 1943): анотований покажчик змісту. – К., 1998. – С. 3.
3. Губарець В. В. Преса і книга діаспори. З історії видавничої діяльності українського зарубіжжя / В.В. Губарець. – К., 2008. – С. 204–205. – (Відкритий Міжнародний університет розвитку людини “Україна”).
4. Дорошенко В.В. Є.-Ю. Пеленський – книгознавець і бібліограф / В.В. Дорошенко // Євген-Юлій Пеленський: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1994. – С. 31. – (НТШ у Львові. Визначні діячі НТШ, № 4).
5. Рудницький М. Бібліофіли й бібліомани / М. Рудницький // “Українська книга” [Львів]. – 1937. – № IV/V. – С. 103.

Микола Нагірний
(Новолинськ)

“НОВА ДУМКА” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1990-ТІ РР.)

У статті охарактеризовано офіційне видання русинів та українців Хорватії “Нова думка”, висвітлено його структуру, характер публікацій, проблеми, які підіймало видання на своїх сторінках, особливості бачення тих чи інших проблем різними авторами журналу. З’ясовано значення “Нової думки” як для вивчення історії місцевих русинів та українців, так і для збереження їхньої самосвідомості у Хорватії.

Ключові слова: “Нова думка”, русини й українці, СРiУ, Хорватія, публікація, видання.

В статье дана характеристика официальному изданию русинов и украинцев Хорватии “Нова думка”, освещены его структура, характер публикаций, проблемы, которые поднимало издание на своих страницах, особенности видения тех или иных проблем разными авторами журнала. Выяснено значение “Новой думки” как для изучения истории местных русинов и украинцев, так и для сохранения их самосознания в Хорватии.

Ключевые слова: “Нова думка”, русины и украинцы, СРiУ, Хорватия, публикация, издание.

This article characterizes the official magazine of the Ruthenians and Ukrainians of Croatia “Nova dumka”. It’s structure, character of publications, the problems that a magazine showed on own pages, features of a vision of a some problems by various authors of the journal, value of the “Nova dumka” for studying the history of the local Ruthenians and Ukrainians and to preserve their identity in Croatia are described in the article.

Key words: “Nova dumka”, the Ruthenians and Ukrainians, SRiU, Croatia, publication, edition.

Періодичні видання українців у діаспорі є надзвичайно важливим джерелом для вивчення цілої низки питань, найважливішими з яких є безпосередня історія зарубіжного українства, прояви діяльності діаспори в усіх її формах: суспільно-політичній, соціально-економічній,

культурно-мистецькій тощо. Такі видання дають можливість прослідкувати еволюцію українських спільнот за кордоном, зробити висновки щодо їх розвитку та піднесення або, навпаки, занепаду, причому досягти цього не крізь призму бачення держав, які стали новою батьківщиною для української діаспори, а безпосередньо очима тамтешніх українців.

Українську меншину Хорватії досліджувало чимало істориків та інших науковців. Однак її друкованому органу “Новій думці” у науковій літературі не приділено належної уваги. Можна хіба що згадати фундаментальне (як на масштаби нашої діаспори у Хорватії) дослідження, присвячене ювілею цього видання [76]. У самій же Україні дане питання залишилось поза зацікавленням дослідників. Тож мета даної статті – охарактеризувати “Нову думку” як джерело вивчення історії хорватських русинів та українців, показати її значення для самого існування нашої діаспори у Хорватії та для вивчення історії хорватських русинів й українців.

Ось уже кілька століть у Хорватії проживають вихідці з українських земель, одна частина яких називає себе русинами, інша – українцями. Нашадки обох хвиль емігрантів зберегли у новому середовищі свою назву, мову та звичаї. Вони утворили низку культурних товариств, координатором діяльності яких з 1968 р. став Союз русинів і українців Хорватії (СРiУ). У 1971 р. він почав видавати свій друкований орган – журнал “Нова думка”.

Авторами публікацій у виданні були журналісти, керівники СРiУ, священники, організатори “літніх шкіл”. Спочатку часопис виходив нерегулярно (1971 – 72 рр. – один раз, 1973 р. – тричі, 1974 р. – чотири рази на рік); згодом (з 1984 р.) він став двомісячником, хоча планувалось до 2000 р. перетворити його у тижневик [76, с. 14, 134-135]. Хорватсько-сербська війна значно вплинула на графік виходу видання, спонукаючи видавати здвоєні номери і зробивши вихід журналу нерегулярним і набагато рідшим. Завершення війни ознаменувало собою повернення до регулярного (раз у два місяці) графіку виходу у світ “Нової думки”.

Структурно “Нова думка” складалася з окремих головних актуальних статей та містила кілька рубрик. У рубриці “Актуальні розмови” публікувалися інтерв’ю з активістами Союзу на місцях, працівниками культури з України та ін. Ці матеріали дають уявлення насамперед про життя пересічних русинів й українців Хорватії, українсько-хорватські зв’язки на недержавному неофіційному рівні [64, с. 41]. Ру-

брика "З роботи культурних товариств" давала інформацію про діяльність місцевих (регіональних) осередків Союзу [70, с. 29]. У рубриці "Інші про нас" подавались матеріали хорватської та іноземної преси про русинів й українців [15, с. 27; 75, с. 19; 77, с. 42]. Існували також рубрики "З наших поселень" (місцеві новини), "Література" (творчість русинів й українців Хорватії), "Вибрані теми" (тут, як правило, праці історичного характеру) та інші.

У журналі публікувались документи та матеріали джерелознавчого характеру, зокрема укази та інші законодавчі акти представників хорватської влади, рішення та постанови керівних органів Союзу, витяги зі статей періодичних видань Хорватії та інших країн, договори про співпрацю СРiУ з іншими організаціями [7, с. 24].

Оскільки "Нова думка" – друкований орган Союзу, то найбільше інформації вона публікувала саме про нього та його діяльність: звернення, акції, заходи, засідання. У виданні містилися інтерв'ю з високопосадовцями й очільниками русинської та української національності, зокрема з головою Союзу [62, с. 7-9], керівниками його місцевих осередків, депутатом Сабору від нашої меншини на актуальні теми [61, с. 11-15], що стосувалися різних аспектів життя діаспори. Досить часто інформація публікувалась у формі звітів про роботу регіональних українсько-русинських товариств Хорватії [9, с. 25-27]. Найдетальніші звіти про свою діяльність подавало загребське товариство [6, с. 8-9]. Річні або піврічні звіти про діяльність СРiУ чи його регіональних осередків дають багато корисної різноманітної інформації, зачіпаючи різні сфери життя нашої діаспори.

Значну частину матеріалів "Нова думка" подавала про співпрацю Союзу з хорватською владою. Видання характеризується лояльним ставленням до влади, оскільки саме та фактично фінансувала журнал. Тут неодноразово публікувались статті-подяки за фінансову, моральну чи медійну допомогу, адресовані Президенту Хорватії, міністерствам чи їхнім працівникам.

Журналісти видання цікавилися і політичним життям країни, у якій проживали. Зокрема, "Нова думка" надавала інформацію про суспільно-політичні зміни у Югославії на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст., процес конституювання незалежної Хорватії. Насамперед видання цікавив вплив суспільно-політичних подій на становище русинів й українців. Тож повідомляючи новини, наводячи тексти постанов чи указів, часопис давав і свої коментарі, прогнози та побажання, де висловлювались та відстоювались інтереси нашої діаспори [20, обкл. 2, 3].

“Нова думка” висвітлювала політику хорватської влади стосовно меншин, інформувала про засідання Сабору, зокрема, про діяльність Комісії із захисту національних меншин хорватського парламенту, в якій брали участь і представники русинсько-української меншини [58, обкл. 3]. У журналі публікувались закони, які стосувалися русинів й українців (зокрема “Конституційний закон про права людини і права етнічних та національних меншин” [60, с. 6-9], Правила про діяльність СРiУ у військових умовах [79, с. 16-18] тощо), а також було оприлюднено дані про фінансування національних меншин хорватським урядом [80, с. 2].

Часопис висвітлював релігійне життя діаспори. У ньому існувала регулярна рубрика “З релігійного життя”. Тут інформували про співпрацю греко-католицької церкви у Хорватії та Україні [57, с. 29, 34], заходи греко-католицької церкви щодо постраждалих у хорватсько-сербській війні [48, с. 85], друкували інтерв’ю, промови та звернення крижевацького владика-єпископа [30, обкл. 3; 46, с. 12-13] (фактично він був главою греко-католиків Хорватії). У журналі описується історія окремих греко-католицьких парафій Хорватії [31, с. 46-47], зокрема парафії у Каніжі [55, с. 22-23].

Видання приділяло увагу й економічному життю краю, де жили русини й українці. Особливо багато матеріалів на цю тему було ще за соціалістичної Югославії, коли модними були так звані “вісті з полів” [25, с. 11-12], а також інформація про виконання планів на підприємствах Східної Славонії, де працювали русини й українці. Нове зацікавлення економічною тематикою мало місце, коли почалася відбудова господарств русинів й українців, зруйнованих хорватсько-сербською війною [4, с. 18].

Журнал висвітлював співпрацю Хорватії та України на державному рівні, зокрема, взаємні візити президентів та міністрів обох країн, міждержавні культурно-мистецькі заходи [5, с. 72], дні України у Хорватії [68, с. 26-27]. Велике значення надавалось контактам з товариством “Україна”. Згадується регіональна співпраця, зокрема налагодження економічних зв’язків між містом Осіек та Черкашиною [42, с. 19].

Часопис містить чимало матеріалів про співпрацю Союзу з посольством України. Рубрика “З посольства України” була постійною у виданні. Тут публікувалося чимало інтерв’ю з представниками українського посольства, а також заяви МЗС України, що безпосередньо стосувалися хорватських русинів та українців [33, с. 7-10].

Висвітлювались заходи українського посольства, які воно часто проводило разом зі СРiУ, зокрема, відвідини українським послом Вуковару [1, с. 2], акції, виставки, презентації. Значна увага приділялась інформуванню про події в Україні. Розглядалися українсько-хорватські зв'язки як сучасні, так і в історичному аспекті [78, с. 47].

У часописі повідомляли про офіційну співпрацю. Зокрема, подавались матеріали про співробітництво Союзу русинів і українців Хорватії з товариствами та організаціями України, взаємні гастролі українських ансамблів у Хорватії та діаспорних в Україні. Видання інформувало про заснування та діяльність хорватсько-українського товариства дружби, членами якого були і хорватські українці [10, с. 43-44], асоціації хорватських українців, засідання хорватсько-українського товариства "Славонський Брод" [38, с. 26]. Розповідалося про участь представників від русинів і українців Хорватії у світових форумах українців та світових конгресах українських молодіжних організацій [14, с. 20].

До проголошення незалежності Хорватії і хорватсько-сербської війни "Нова думка" значну частину своїх шпальт присвячувала проблемам розвитку діаспори в інших республіках Югославії. З 90-х рр. ХХ ст. ця тематика хоч і не зникає, але їй приділяється менше уваги і місця в журналі, аніж перед тим.

У відповідних рубриках висвітлювалась співпраця Союзу русинів і українців Хорватії з аналогічними товариствами в Словаччині, Угорщині, Сербії, Боснії та Герцеговині, Польщі. Відповідно можемо почерпнути чимало інформації про життя русинсько-українських громад вищезгаданих країн [17, с. 14-15; 29, с. 25-28; 28, с. 22].

"Нова думка" на своїх сторінках проводила велику роботу зі збереження рідної мови. Зокрема, тут друкувалися відповідні статті-заклики [54, с. 55], тематичні матеріали про те, як треба правильно говорити, злободенні статті про асиміляційні процеси [36, с. 12] та про занепад культури [11, с. 51] тощо. Регулярно публікувалась рубрика "Чужі слова у руській мові" задля правильної вимови і боротьби із засиллям хорватських слів.

Не оминуло своєю увагою видання і висвітлення стану освіти нашої діаспори. Подавалась детальна інформація про освіту і навчання рідною мовою в окремих населених пунктах, де проживали русини й українці [51, с. 52; 37, с. 13]. Чимало місця присвячено висвітленню проведення щорічних "літніх шкіл" для дітей та молоді нашої діаспори [32, с. 53-59].

Значну частину шпальт “Нової думки” відведено історичним темам. Тут друкувались матеріали з історії переселення русинів й українців на південнослов’янські землі [43, с. 22-24], “Коротка історія українців Славонії” [44, с. 11-12] та ін. Висвітлювалася також історія безпосереднього перебування та діяльності нашої діаспори на цих землях. Зокрема, на сторінках часопису публікувались історія товариства “Осиф Костелник” у Вуковарі [24, с. 42-44], історія русинських сіл Миклушевці [34, с. 32-34] та Петровці [18, с. 37-38], історія “Нової думки” [19, с. 44-46] тощо. Друкувались і невеликі історичні розвідки, і праці солідного характеру з історії русинсько-української меншини Хорватії [74, s. 33-34].

Часопис широко інформував читачів про визначні дати в історії українців і русинів в Хорватії та ювілейні святкування з цього приводу, зокрема 150-річчя появи русинів у Миклушевцях [49, с. 4-5], 170-річчя – у Петровцях [23, с. 23], 100-річчя проживання українців у Хорватії [8, с. 2-5]. Видання оприлюднювало матеріали конференцій, присвячених річницям переселення русинів й українців у Хорватію [21, с. 37-39]. Увага приділялась і пам’ятним датам загальної та регіональної історії України.

Видання друкувало твори не лише історичного напрямку, але й літературні доробки (поезію і прозу) русинів та українців [35, с. 36].

У часописі можна знайти й висвітлення проблем фінансування СРіУ і “Нової думки” та розподілу коштів між окремими товариствами Союзу [56, с. 2, 3]. Публікувались матеріали про недостатнє фінансування культурних заходів чи установ (зокрема, піднімалося питання реконструкції Етнографічного музею у Петровцях). Цікаво, що при цьому критика лунала не на адресу хорватської влади, а на адресу Союзу, який не фінансував певні проекти [40, с. 24].

Між рядками у номерах видання можна побачити неафішовану боротьбу між русинською й українською складовими Союзу. Прикладом такої боротьби може слугувати намагання українців перенести центр Союзу з Вуковару (переважно русинського) у Славонський Брод (переважно український), що було вороже зустрінуте русинськими діячами, які у цьому могли вбачати спроби перенесення не просто осередку, а й центру прийняття рішень Союзу [56, с. 3]. Іншим прикладом є суперечки щодо варіантів уживання двох етнонімів нашої діаспори: “русини й українці”, або “русини-українці”.

Саме інтеграція хорватських українців і русинів в одне ціле видається найважливішим питанням видання. На його шпальтах значну

увагу приділено проблемі етнізмів "русини" та "українці". Наведено чимало статей про процес зміни одного етнізму на інший. "Нова думка" публікувала матеріали, де показувала, чому русини стали українцями [39, с. 34-37; 73, с. 34-37]. Цікаво, що коли в українських ЗМІ писали про хорватських українців, "Нова думка", як правило, додавала у коментарях "і, зрозуміло, русинів", прагнучи таким чином заглибити враження ігнорування Україною існування русинів [26, с. 4]. Видання брало інтерв'ю у низки відомих представників нашої діаспори, які теж наголошували на спільності русинів та українців. Зокрема, греко-католицький крижевацький єпископ С. Микловш зазначав: "Русини і українці з єдиного кореню... Вони рідні брати" [47, с. 15].

Однак серед частини керівництва як Союзу, так і "Нової думки" (насамперед русинів за національністю) існувала серйозна протидія такій політиці. В окремих статтях ми бачимо незадоволення спробами об'єднання русинів та українців в одне ціле і намаганням нівелювати окремішність русинів. Загалом чимало матеріалу присвячено виключно русинській проблематиці, зокрема лідерам русинського національного відродження та сьогодення – О. Духновичу, М. Врabelю, Л. Чопею [16, с. 33-34] та ін. Водночас слід визнати, що українським діячам – Т. Шевченкові, А. Шептицькому тощо – теж відведено багато місця. Також висвітлювались такі суто русинські теми, як семінар із питань кодифікації русинської мови [41, с. 23-24], проблеми нової лексикографічної обробки русинської мови [2, с. 35-36] тощо.

"Нова думка" використовувала різні назви для позначення мови русинів: "русинська", "руська", "закарпатсько-українська" [69, с. 11]. В окремих випадках після "терміну "русинський" автори в дужках або у примітках зазначали: "по-старому – "руський" [2, с. 35].

"Нова думка" була тримовним виданням (видавалася русинською, українською і хорватською мовами), а деякі тексти дублювалися однією або обома іншими мовами. Для видання було прийнято публікації українських і русинських текстів у співвідношенні 18 до 22. Причому на сторінках часопису велася боротьба за зміну даного співвідношення у той чи інший бік [52, обкл. 2]. Українська сторона намагалася ставити у виданні українську мову в назвах рубрик нарівні з русинською [53, с. 50]. Водночас слід зазначити, що сама українська мова часопису не була досконалою: тексти нею друкували з помилками (пропущені букви, неправильне відмінювання), із вживанням діалектних слів тощо.

“Нова думка” широко висвітлювала культурну діяльність русинів та українців, зокрема такі щорічні масштабні заходи, як “Петровський дзвін”, “Винковацькі осені”, маніфестації “Культурна творчість національних меншин республіки Хорватія” [27, с. 8-9], традиційні вечори (так звані “бали”) у місцевих осередках нашої діаспори.

Журнал знайомить зі значною видавничою діяльністю Союзу русинів і українців, серед найпомітніших здобутків якого – альманах “Думки з Дунаю”, часопис для дітей та юнацтва “Віночок” [12], книги “Русини і українці Республіки Хорватії (1991 – 1995)” [81], “40 років Союзу русинів і українців Республіки Хорватія”, “В еству свого народу” (на честь 30-річчя “Нової думки”) [65, с. 10], “Я русин бул і будзем” [72, с. 42] та ін. Характерно, що видання переважно публікувались хорватською або русинською мовами.

“Нова думка” писала і про книги, які не видавав Союз, проте вони теж стосувалися русинів та українців (зокрема, праця Є. Пашенка “Етногенез і міфологія хорватів у контексті України” [13, с. 21-22]). У часописі публікувалась інформація про вихід у світ книг про русинів й українців не тільки у Хорватії, а й у інших країнах [63, с. 44].

Чимало матеріалу у “Новій думці” 1990-х рр. було відведено хорватсько-сербській війні та становищу у ній нашої діаспори. Детально описувалося страждання русинів й українців, їх перебування під сербською окупацією та у вигнанні (зокрема, депортацію з Петровців та Миклушевців). Чимало місця було присвячено діяльності Кризового штабу русинів та українців, створеного для порятунку діаспори від винищення. На сторінках часопису можна знайти свідчення біженців, вигнанців та вояків русинської й української національності про війну [45, с. 14], інформацію про руйнування греко-католицьких церков під час воєнних дій [50, с. 44-47]. Значну кількість матеріалів присвячено питанням повернення русинських та українських біженців на свої терени [3, с. 21]. Висвітлювались діяльність миротворців ООН та їх стосунки з нашою діаспорою.

Війна вплинула і на якість публікацій у “Новій думці”, на що неодноразово вказували і самі автори. Зокрема, збільшилась кількість граматичних помилок [53, с. 50], неточностей чи суперечностей у наведенні фактів.

Неузгодженості, зокрема щодо цифрового матеріалу, найбільш рельєфно виступають при висвітленні діяльності “літніх шкіл” для русинів й українців. Наприклад, в одному матеріалі може стояти певне число учасників цих шкіл, а в іншому матеріалі – інше. Так, у “літній шко-

лі" молоді 1992 р. були присутні, за даними "Нової думки" № 92/93, 50 учасників, а за даними наступного номеру (94/95) – 33 учасники. Неточності щодо певних цифр могли бути навіть в одному номері часопису. Зрозуміло, це впливає на довіру до видання як до надійного джерела.

Загалом видання має широкий спектр публікацій. Зокрема, окрім вищезгаданих тем, висвітлювалася робота Союзу письменників СРіУ [22, с. 24]. Видання інформувало про діяльність відділення української філології у Загребському університеті (відкрите восени 1997 р.) [67, с. 58]. Багато писалось про центральну бібліотеку русинів і українців Хорватії. Чимало місця присвячено проблемам радіо- та телемовлення русинською й українською мовами [66, с. 75]. Показувалась співпраця русинів й українців з іншими меншинами регіону та держави [59, с. 2, 3, 5-7]. Непоодинокими були публікації про місцевих русинсько-українських сподвижників минулого і сучасності (Володимира Ноту, Владо Костелника та ін.), матеріали з життя русинсько-української молоді Хорватії [71, с. 24]. Значну площу часопису відведено висвітленню біографії та діяльності видатних представників української культури власне з України.

Один з активних дописувачів журналу, о. Роман Мизь зазначав: "Нова думка" – це не тільки інформативний орган... вона формує світогляд нашої меншини" [19, с. 45]. Враховуючи порівняно малу кількість русинів і українців Хорватії, їхній друкований орган ("Нову думку") можна вважати потрібним і корисним виданням, яке не тільки покликане зберігати національну свідомість русинсько-української меншини, але й є важливим джерелом для вивчення її минулого та сьогодення. Фактично ми можемо почерпнути з "Нової думки" багатющий матеріал різноманітного характеру. Цей часопис є джерелом для вивчення широкого кола питань, серед яких – політична історія Хорватії, хорватсько-українські міждержавні стосунки і неофіційні зв'язки, українська діаспора у Центральній та Південно-Східній Європі. Але, зрозуміло, що найбільше матеріалу у виданні міститься про власне русинсько-українську громаду Хорватії. Таким чином, попри певний суб'єктивізм, відображення офіційної позиції товариства й окремі неточності та суперечності, видання Союзу русинів та українців "Нова думка" є досить цінним джерельним матеріалом для вивчення політичного, культурного, релігійного, частково соціально-економічного життя русинів й українців Республіки Хорватія, а також їхньої співпраці з хорватською владою, з організаціями сусідніх держав та України.

Джерела та література:

1. Амбасадор України нащивел Вуковар // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 2.
2. Барич Е. Можлівосци новей лексикографийней обробки руского язика / Е. Барич, А. Менад // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 35–36.
3. Бичанич Ю-Х. Ожили миклошевски улїчки / Ю-Х. Бичанич // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 21.
4. Бичанич Ю-Х. Перша повратніцка жатва у петровським краю / Ю-Х. Бичанич // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 18.
5. Бурда С. Виставка художників з України у Св. І. Зелені / С. Бурда // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 72.
6. Бурда С. З літопису нашого КОТ у Загребі (І) / С. Бурда // Нова думка. – 1991. – № 89. – С. 8–9.
7. Бурда С. З нашої сучасності / С. Бурда // Нова думка. – 1990. – № 81. – С. 24–25.
8. Бурда С. Маніфестація “100 років українців у Хорватії” / С. Бурда // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 2–5.
9. Бурда С. Рік праці і надій / С. Бурда // Нова думка. – 1990. – № 80. – С. 25–27.
10. Бурда С. Річні збори Хорватсько-українського товариства / С. Бурда // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 43–44.
11. Бучко Ю. Цо ше случує зоз нашу культуру / Ю. Бучко // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 51.
12. Венчик – Віночок – Vjenčić: Часопис школярів і молоді Русинів і Українців Республіки Хорватії. – Загреб, 1992–1999.
13. Гралюк Б. Етногенез і міфологія Хорватів у контексті України / Б. Гралюк // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 21–22.
14. Гралюк О. IV Світовий Конгрес Українських Молодіжних Організацій / О. Гралюк // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 20.
15. Други о нас // Нова думка. – 1999. – № 109. – С. 27.
16. Жирош М. Духновичово діло як драгоказ Русином / М. Жирош // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 33–34.
17. Ілюк М. Договір про співпрацю / М. Ілюк // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 14–15.
18. Костелник В. 80 роки організованей просвітно-культурней роботи у Петровцох (1919–1991–1999) (3) / В. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 37–38.
19. Костелник В. “Нова думка” – истотна з єством svojого народу (2) / В. Костелник // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 44–46.
20. Костелник В. Права народносох на свою культуру гарантує Собор СР Горватскей / В. Костелник // Нова думка. – 1990. – № 80. – Обкл. 2, 3.
21. Костелник В. Темат совитованя з нагоди 150-рочніци досельованя

Русиных до Миклошевцох / В. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 37–39.

22. Костелник В. Снованє Дружтва писательох Союзу Русиных и Українцях Републики Горватскей / В. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 24.

23. Костелник В. Совитованє о 170 рочніці присельованя Русиных / В. Костелник // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 23.

24. Костелник В. Три децениї діялносци КМД "Осиф Костелник" Вуковар (1968–1991–1998) (1) / В. Костелник // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 42–44.

25. Костелник В. У Петровцох кукурица по планє... / В. Костелник // Нова думка. – 1990. – № 81. – С. 11–12.

26. Костелник В. Успишна нацива др Тудьмана України / В. Костелник // Нова думка. – 1991. – № 88. – С. 4.

27. Костелник З. Закончена традиційна манифестация "Културна творчосц националних меншинох РГ" / З. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 8–9.

28. Костелник З. Швето лемковской култури "Лемківска ватра" 2000 / З. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 22.

29. Красовський І. Лемківське народне будівництво / І. Красовський // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 25–28.

30. Крачунска винчованка Крижевского владики // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – Обкл. 3.

31. Лецишин Я. Насущна потреба віруючих українців у Липовлянах / Я. Лецишин // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 46–47.

32. Летни школи русиных и українцях Горватскей // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 53–59.

33. Лисенко Ю. З посольства України / Ю. Лисенко // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 7–10.

34. Лікар Д. Гу 50. рочніці будованя дома култури... / Д. Лікар // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 32–34.

35. Любка Фалц // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 36.

36. Ляхович М. Асиміляція і оптимізм / М. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 87. – С. 12.

37. Ляхович Н. У Бебріні навчаємось української мови / Н. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 87. – С. 13.

38. Миськів І.-Є. У Славонському Броді проведено засідання Хорватсько-українського товариства / І.-Є. Миськів // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 26.

39. Мишанич О. Хто же вони – "Карпаторусини"? / О. Мишанич // Нова думка. – 1991. – № 88. – С. 34–37.

40. Мишир Т. Цо то култура / Т. Мишир // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 23–24.

41. Науковий семінар з питань кодифікації русинської мови // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 23–24.
42. Ніколайчук В. Економічні зв'язки між Черкащиною та Осіском / В. Ніколайчук // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 19.
43. Нота В. Сто років українців у Югославії / В. Нота // Нова думка. – 1990. – № 82. – С. 22–24.
44. Нота В. Шляхом довгим, тернистим... (III) / В. Нота // Нова думка. – 1990. – № 84. – С. 11–12.
45. Панкович М. Шведоченє вуковарского бранителя / М. Панкович // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 14.
46. Рац Ю. Ступанє церкви до трецого милениума / Ю. Рац // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 12–13.
47. Розгварка з крижевским владиком кир Славомиром Микловшом // Нова думка. – 1990. – № 85. – С. 15–19.
48. Симунович М. Пасторальне обслугованє вингатиx вирних у Донім Михольцу / М. Симонович // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 85–86.
49. 150 роки Русинох у Миклушевцох // Нова думка. – 1999. – № 109. – С. 4–5.
50. Страдания грекокатолїцких церквоx у Горватскей // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 44–47.
51. Стрехалюк В. Наша школа в Загребі / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 52.
52. Стрехалюк В. “Нова думка” живе / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – Обкл. 2.
53. Стрехалюк В. Про мову воєнного видання “Нової думки” / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 50.
54. Стрехалюк В. Про рідну мову / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 55.
55. Ступняк М. Торжество у Канижі / М. Ступняк // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 22–23.
56. Такач Г. Зоз роботи Союзу / Г. Такач // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 2, 3.
57. Такач Г. Богослове з України уча у Загребе и Дякове: “Ми потрібні своєму народу” / Г. Такач, М. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 87. – С. 29, 34.
58. Такач Г. Права человека ведно з национальным правом / Г. Такач // Нова думка. – 1991. – № 88. – Обкл. 3.
59. Такач Г. Русини и Українці у региональной заєдніци Алпе-Адрия / Г. Такач // Нова думка. – 1990. – № 80. – С. 2, 3, 5–7.
60. Такач Г. Уставни закон о човекових правах и правах етничних и национальных меншинох / Г. Такач // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 6–9.
61. Тимко О. Актуальна розгварка зоз паном мр. Мирославом Кишом / О. Тимко // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 11–15.

62. Тимко О. Актуальна розгварка зоз председетельом Союзу РиУ РГ мр. Иринеюм Мудрим / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 7–9.
63. Тимко О. Книга для кожної нашої родини / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 44.
64. Тимко О. Оксана Драмарецька / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 41.
65. Тимко О. Промоция кніжки 30 роки Союзу Русиных и Украинцох Горватскей / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 10.
66. Тимко О. Рідне слово в радіоефірі / О. Тимко // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 75.
67. Тимко О. Студії україністики / О. Тимко // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 58.
68. Тлустенко К. Дні України в Хорватії / К. Тлустенко // Нова думка. – 1999. – № 107. – С. 26–27.
69. Удвари И. Здогадованя на Ласла Чопея / И. Удвари // Нова думка. – 1991. – № 89. – С. 10–11.
70. Фалц Л. Кед идзеш коло нас / Л. Фалц // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 29.
71. Фалц Л. Пасарайтов / Л. Фалц // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 24.
72. Фалц Л. Слово гу промоції казети и ЦД-у "Я Руснак бул и будзем" / Л. Фалц // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 42.
73. Чучка П. Як Русини постали Українці / П. Чучка // Нова думка. – 1990. – № 83. – С. 34–37.
74. Graljuk B. Rusini-Ukrajinci u povijesti grkokatoličke križevačke biskupije / B. Graljuk // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 33–34.
75. Iz tiska // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 19.
76. Kostelnik V. U bitku svojega naroda : 30 godina Nove dumke = U jestve svojoho narodu : 30 roki Novej dumki ; V estvu svoiho narodu : 30 roki Novoji dumci / V. Kostelnik. – Vukovar, 2002. – 279 s.
77. Kovačević-Jelić R. Nesmiljeni obračun s manjinama / R. Kovačević-Jelić // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 42.
78. Paščenko J. Kulturne veze Ukrajine i Hrvatske bliske daljine / J. Paščenko // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 47.
79. Pravilnik o radu i djelovanju Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 16–18.
80. Pregled odobrenih i doznačenih sredstava za nacionalne manjine // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 2.
81. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991 – 1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – 100 s.

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ПОЗА УКРАЇНОЮ

Людмила Божук
(Київ)

УКРАЇНОЗНАВЧА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано стан розробленості проблеми в українській історіографії та визначено рівень її наукового осмислення.

Ключові слова: українська еміграція, закордонне українство, українознавча освіта, українське шкільництво, національна школа.

Произведен анализ состояния разработки проблемы в украинской историографии и определен уровень её научного осмысления.

Ключевые слова: украинская эмиграция, украинское зарубежье, украиноведческое образование, украинское школьное образование, национальная школа.

This article is devoted to analyzing of consisting of developed of problem in the Ukrainian historiography and defining the level of its scientific comprehension.

Key words: Ukrainian emigration, Ukrainian abroad, Ukrainian studies, the Ukrainian school education movement, national school.

Закордонне українство є важливою інтегральною частиною українського народу. Відтак, українознавча освіта за межами України загалом і шкільництво, зокрема, є органічною частиною історії української культури, складовою української педагогічної думки й освіти.

Можемо з впевненістю стверджувати, що освіта посідає одне з провідних місць у суспільному житті. Рівень і якість національної системи освіти визначають розвиток особистості як носія знань, а відтак і активного учасника суспільних процесів. Безпосередня освітянська практика, її системність та спрямованість стають складовими національної ідеї, а отже, й впливають на формування національної стратегії України. Тому цілком зрозуміло, що важливою складовою державної політики України є встановлення та всебічний розвиток зв'язків з українцями, що проживають за кордоном, піклування про забезпечення їхніх національно-культурних, освітніх, інформаційних потреб. Одним із пріоритетних завдань для задоволення національно-

культурних потреб українців у країнах проживання є шкільна освіта як основа закладання підґрунтя для інтелектуального розвитку та ширення українського освітнього простору.

Отже, проблема розвитку сучасного українського шкільництва за межами України є актуальною через виявлення специфіки її розвитку в окремих країнах та особливостей формування державної політики України щодо опіки освітою загалом і шкільництвом, зокрема.

Зацікавленість у вивченні української діаспори, умов і чинників її самовідтворення, в тому числі й через освіту, з'явилася, передовсім, у середовищі самих зарубіжних українців ще на початку ХХ ст. Становлення та розвиток української освіти за кордоном упродовж майже всього ХХ ст. досліджували, головним чином, зарубіжні україністи. Наукове вивчення закордонного українства як явища в усіх його виявах розпочалося в Україні лише з набуттям незалежності у 1990-х рр.

В основу узагальнення історіографії з досліджуваної теми покладено проблемний підхід, що дало можливість наявний масив літератури умовно віднести до трьох груп.

Першу групу становлять праці загального змісту, в яких в цілому проаналізовано закордонне українство: розкриваються причини еміграції з України на різних етапах її історії, подається демографічна характеристика, висвітлюється соціально-економічне та політичне становище української спільноти, її місце й роль в соціально-економічній і політичній структурах країн проживання. До праць загального змісту належать й загальнотеоретичні роботи українських педагогів і науковців з проблем освіти та національної школи.

До другої групи опрацьованої літератури віднесено дослідження, де освіта розглядається як складова загальнокультурного розвитку.

Третю групу становлять праці, які стосуються конкретного розвитку освіти у всіх її виявах як визначального чинника збереження етнокультурної самобутності, важливого єднального засобу українців у країнах поселення.

Наукові дослідження української еміграції було започатковано у 1920-х – 1930-х рр. в Західній Україні працями Ю. Бачинського та В. Кубійовича, що було зумовлено переважаючим потоком українських переселенців за океан наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. саме з цього регіону. Одночасно розпочинаються дослідження проблем українців за межами держави безпосередньо в середовищі самої еміграції, передовсім, з метою надання допомоги діаспорній спільноті

в адаптації до іншоетнічного оточення країн проживання. Досить детально досліджено широке коло питань життєдіяльності зарубіжних українців у першому томі тритомної (постатейної) "Енциклопедії українознавства", що побачила світ впродовж 1949 – 1951 рр. у видавництві "Молоде життя" (Мюнхен – Нью-Йорк) та в іншому довідниковому виданні – десяти томній Енциклопедії Українознавства (1955 – 1984 рр.) за редакцією В. Кубійовича.

Заслуговує на увагу й соціологічний збірник "Українці в американському та канадському суспільствах" за ред. Всеволода В. Ісаїва (Джерсі Сіті, 1976). Серед представлених у збірнику наукових пошукувань варто, на нашу думку, виокремити статті І. Теслі, В. Маркуся [42; 81], в яких об'єктом дослідження стала одна з найактуальніших проблем в середовищі українських громад у країнах поселення – протистояння процесу асиміляції та збереження національної ідентичності.

Важливим джерелом дослідження та аналізу розвитку українського шкільництва в Канаді стали публікації Г. Удода, П. Саварина, В. Буйняка [6; 69; 70; 89] та інших, що у різні роки з'явилися на сторінках Західноканадського збірника (Канадське НТШ).

Історія українських поселенців у Канаді, поява перших читалень, товариств "Просвіта", шкіл, детальна характеристика організаційного життя канадських українців, збереження ними зв'язків із рідним краєм висвітлені у збірнику "Життєвий досвід українців Канади: рефлексії" за ред. Олега В. Геруса, І. Герус-Тарнавецької (Вінніпег, 1994). Діяльності перших культурно-освітніх товариств та читалень у Вінніпезі – еміграційному центрі українських переселенців до Канади, зорганізованих зусиллями громади та церкви, присвячена розвідка М. Марунчака [51]. Зазначені праці мали переважно констатуючий характер.

Починаючи з 60-х рр. XX ст. з'являються праці цілого ряду канадських і американських авторів, в яких закордонне українство як етнокультурний феномен розглядається комплексно. Вважаємо, слід виокремити дослідження М. Марунчака та М. Куропася [34; 44; 45; 46; 47; 48], в яких найбільш детально проаналізовано та узагальнено здобутки та проблеми життєдіяльності українців у США й Канаді. Низку праць Михайло Г. Марунчак присвятив дослідженню становища українців в країнах Східної, Південно-Східної Європи та в СРСР поза кордонами УРСР [49; 50].

У 1998 р., по смерті автора, виходить цікава аналітична праця В. Маруняка, в якій подано генезу розселення української еміграції в

Німеччині й Австрії після Другої світової війни, з'ясовуються обставини таборового періоду та його ліквідації у зв'язку з масовим виїздом еміграції до США, Канади, Австралії [52]. V та VI розділи книги присвячені характеристиці українського шкільництва та наукового життя в Німеччині.

Українство в Польщі досліджує М. Трухан. Його монографія “Українці в Польщі після Другої світової війни (1944 – 1984)” і по сьогодні є найповнішим і найбільш систематизованим дослідженням української спільноти Польщі після Другої світової війни. Використовуючи порівняльно-історичний та проблемно-хронологічний методи автор представляє етапи розвитку української громади Польщі впродовж сорока років. Цікавим у контексті дослідження є XIII розділ монографії, присвячений шкільництву, яке М. Трухан вважає однією з найскладніших проблем українців Польщі та наголошує, що її розв'язання потребує не лише змін у ставленні польської влади до потреб української меншини, але й зусиль самих українців, які у переважній більшості мають досить низьку національну свідомість [86].

Історію українців Східної Словаччини у міжвоєнну добу (1918 – 1938 рр.) детально характеризує І. Ванат, висвітлюючи у IV частині праці питання культурно-політичних обставин перебування українців у цій країні, зокрема, й шкільної справи [8].

У цілому в українській зарубіжній історіографії накопичено чималий досвід у галузі дослідження закордонного українства. В СРСР вивчення української діаспори проводилось у відповідності до завдань і потреб часу. Окремі сторони життя українців поза межами України знайшли відбиток у публікаціях А. Шлепакова, В. Наулка, В. Євтуха, О. Ковальчука [23; 59; 96]. Проте, через існуючі ідеологічні нашарування, в цих працях лише побіжно висвітлювалися реальні процеси, що відбувалися в закордонних українських громадах. Що ж стосується аналізу та узагальнення національно-культурних, науково-освітніх аспектів життєдіяльності закордонних українців, то системних досліджень здійснено не було.

На початку 90-х рр. XX ст. із здобуттям Україною незалежності спостерігається активізація досліджень з цієї проблематики як в Україні, так і в українському зарубіжжі. З'являються узагальнюючі дослідження з об'єктивним аналізом та оцінкою причин еміграції з України на різних етапах її історії, економічного та політичного становища, а також духовного життя українців за рубежом. Проблеми української діаспори стали пріоритетною темою в наукових пошуку-

ваннях В. Маркуся [39; 40; 41; 43]. Розкриваючи історичне підґрунтя та закономірність появи означення "українська діаспора", дослідник особливу увагу приділяє сучасним процесам, що відбуваються в діаспорних громадах. У вивченні життя українців, що мешкають на Заході, помітний внесок зробили В. Євтух, Є. Камінський, О. Ковальчук, В. Трощинський та ін. [20; 22; 24; 29].

Проблеми українців, що проживають на теренах колишнього СРСР, питання формування так званої "східної української діаспори", сучасне соціальне, політичне та культурне життя українських громад розглядаються в узагальнюючих дослідженнях Ф. Заставного, І. Винниченка, В. Наулка, В. Сергійчука [12; 13; 25; 26; 58; 72; 73; 74; 75; 93].

Певним підсумком багаторічних пошукувань у сфері дослідження української еміграції в Європі стала монографія В. Трощинського [84], в якій автор виступає з принципово новим баченням української еміграції як історичного і соціально-політичного явища.

Найвагомішим дослідженням закордонного українства як суспільного феномену у всіх його виявах стала колективна монографія В. Трощинського, А. Шевченка, що певним чином узагальнила попередні історіографічні здобутки українських вчених [85]. Як зазначили автори, українська діаспора виявилася життєздатною та динамічною формою існування українського етносу, тому своє завдання вони бачили у висвітленні її генези, виокремленні тенденцій, що позначилися на її розвитку та розкритті політики Української держави щодо зарубіжних українців.

Проблему політичної української еміграції 20-х рр. минулого століття через призму діяльності, світогляду, ідеології конкретної історичної постаті досліджує В. Піскун [61]. Залучивши значний комплекс історичних джерел, автор звернулася до загального та особистого бачення національної самоідентифікації, політико-ідеологічного вибору, способів та можливостей самореалізації, мотивації політичної, культурної, наукової, освітньої діяльності емігрантів.

Серед сучасних пріоритетних пошукувань українських істориків – дослідження питань державної політики України щодо українців за межами Української держави. Активізація інтересу до вивчення цієї проблематики викликана необхідністю розробки Концепції державної політики щодо закордонних українців з метою використання їх потенціалу задля утвердження інтересів України і українства у всіх сферах світового простору. Формування та реалізацію державної політики України у стосунках із закордонними українцями досліджу-

вали В. Євтух, С. Вдовенко, Б. Лановик, А. Попок, В. Трощинський, А. Шевченко [9; 21; 63; 65; 82; 83; 67]. На окрему увагу заслуговує монографія А. Попка “Закордонне українство як об’єкт державної політики” [64]. У зазначеній праці розкривається широке коло питань історичного розвитку, соціально-економічного та правового статусу українців у державах поселення, а також їх взаємозв’язок з Україною. Аналізуючи становлення і розвиток взаємин України з діаспорою, характеризуючи нормативно-правову базу захисту прав закордонних українців, А. Попок не розглядає питання опіки української держави шкільництвом українського зарубіжжя.

Увагу сучасних українських дослідників привертають проблеми формування зарубіжних громад етнічних українців та збереження української ідентичності у сучасному світі. Зокрема, у колективній монографії В. Моцюка, В. Макара, С. Попика “Українці та українська ідентичність у сучасному світі” визначено головні тенденції, особливості і перспективи розвитку українських етнічних спільнот у колишніх республіках СРСР, а також Польщі, Словаччини та Румунії як на державному, так і регіональному рівнях та продемонстровано основні досягнення і труднощі їхнього національно-культурного життя [53]. В цьому контексті варто виокремити дослідження В. Макара “Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади”, в якому окремий розділ присвячений проблемам освіти. Автор розглядає загалом освітній процес у країні і значення української освіти для інтеграції українців у канадське поліетнічне суспільство [37].

В українській історіографії проблематики українського зарубіжжя значну увагу приділено висвітленню питань культурно-просвітницької діяльності українців, що дає підстави виділити другу групу досліджень, де освіта розглядається як складова загальнокультурного розвитку. Дослідження П. Понятенка, В. Голубничого, В. Яніва, Б. Стебельського, І. Огієнка (митрополита Іларіона), М. Семчишина та ін. стали концептуальними у плані розгляду української культури як “основи національної самобутності”, констатації незаперечного факту, що у бездержавних народів національна освіта, як важливий компонент культури, є вагомим чинником боротьби за власну незалежну державу та “оборонним” засобом проти процесу асиміляції [14; 62; 60; 71; 78; 80; 97].

Найвагомішим дослідженням сфери культурно-освітньої діяльності української еміграції між двома світовими війнами (1919 – 1939 рр.) стали праці Симона Наріжного [54; 55]. Крім висвітлення

історії створення наукових, освітніх та громадських інституцій, що діяли впродовж 20 – 30-х рр. XX ст. у Польщі, Чехословацькій республіці та на західноукраїнських землях, автор характеризує культурну працю української еміграції в країнах поселення українських громад і, серед іншого, й шкільну справу.

У полі наукового інтересу сучасних істориків – культурно-просвітницька діяльність українців у країнах проживання, збереження духовних цінностей українського народу, в першу чергу мови, віри та звичаїв. Із початку 90-х рр. науковці України та зарубіжжя систематично проводять наукові конференції, присвячені дослідженню різних аспектів життя діаспори та співпраці між українцями в світі за результатами яких видаються збірники праць [56; 57; 91; 92].

Освіта в українському зарубіжжі як невід’ємна складова національної культури, важливий чинник збереження етнічної ідентичності стала предметом досліджень, обговорень та дискусій на 4-х Всесвітніх форумах українців [66; 87; 88; 90].

Третю групу джерел становлять праці, які стосуються конкретно-го розвитку освіти у всіх виявах як етнозберігального та етноформу-вального чинника.

Дослідження української освіти за межами України були започатковані в 20 – 30-х рр. минулого століття. Особливу увагу привертають дослідження Степана Сірополка "Народна освіта на українських землях і в колоніях", "Історія освіти в Україні", де автор характеризує освітні процеси як на етнічних українських землях так і в країнах поселення українців у Європі й за океаном – Північній та Південній Америці [76; 77]. Подаючи інший, не більшовицький погляд на процеси розвитку шкільництва в добу Української революції (1917 – 1921 рр.) та 20-ті – початок 30-х рр. XX ст., вчений-педагог ставить завдання в галузі розвитку української освітньої системи концепційними розробками. Поряд з цим, у праці "Історія освіти в Україні" С. Сірополко висвітлює науково-педагогічну діяльність української еміграції в Польщі та Чехословаччині міжвоєнної доби.

Питання розвитку української освіти, в тому числі і вищої школи, освітніх студій та наукових товариств у країнах Європи і Північної Америки на еміграції знайшли своє відображення у наукових розвідках Д. Дорошенка, П. Магочого, О. Кисілевської-Ткач, Л. Винара [10; 11; 19; 32; 36].

Безпосередньо питання становлення і розвитку рідномовної освіти та шкільництва у країнах розселення українських емігрантів більш

детально починають вивчатися та аналізуватися, передовсім українськими дослідниками зарубіжжя, у другій половині XX ст. Зростання зацікавленості проблемами освіти та національного виховання було зумовлене необхідністю узагальнення вже існуючого досвіду розвитку українського шкільництва за рубежом та розробки ефективних методів протистояння асиміляційним процесам засобами навчання та виховання у рідній школі.

Розвиток освіти і виховання в тісній співдії з родиною та церквою, розглядаючи при цьому проблеми вдосконалення української виховної системи та посилення в ній ролі батьків, досліджували І. Гончаренко, А. Горохович, І. Боднарчук, та інші науковці й педагоги-практики [3; 15; 16; 17; 18].

Помітних результатів у вивченні окремих питань з історії українського шкільництва Канади досягнуто канадськими вченими-педагогами Б. Білашем, І. Боднарчуком, Д. Прокопом, М. Марунчаком. Важливі факти, статистичні дані про кількість учнів та типологію шкіл, науково-обґрунтовані вірогідні ідеї містить праця відомого педагога, інспектора українських шкіл у Канаді І. Боднарчука “До рідних причалів: репортажі з обстеження шкіл у Канаді”. Педагог-практик аналізує стан українського шкільництва в шести канадських провінціях у 70-х рр. минулого століття. Узагальнивши досвід діяльності українських шкіл у країні проживання, приходять до переконання переваги рідних шкіл, які не тільки навчають, але й виховують, а крім того, дають більш високий рівень знань порівняно з державними школами [3, с. 246].

Предметом дослідження Б. Білаша стало двомовне (англо-українське) шкільництво в державній системі провінції Манітоба. Дослідник подає ґрунтовний аналіз розвитку українського шкільництва від початків еміграції до запровадження української мови в державних школах. Не акцентуючи уваги на типології шкіл, автор зосереджується на висвітленні проблеми відходження українських освітніх закладів в існуючу провінційну систему освіти та виявляє тенденції характерні для всієї Канади [2].

З часом з'являються дослідження, в яких узагальнено характеризується шкільництво українського зарубіжжя без визначення типології шкіл, практики їх толерування в середовищах країн проживання, з акцентуванням уваги на ролі громади в організації рідномовної освіти, становлення і розвиток якої відбувався за умов відсутності незалежної української держави [33; 35; 94].

Проголошення незалежної української держави спричинило зрос-

тання зацікавленості до вивчення української мови, українознавчих предметів, а відтак сприяло подальшому розвитку українського шкільництва за рубежом. В Україні з'являються окремі роботи, публікації, в яких висвітлюються різні аспекти життєдіяльності шкільництва українського зарубіжжя. Однак, як правило, більшість із цих наукових розвідок присвячені дослідженню українського шкільництва в окремо взятій країні проживання українських громад [27; 28; 31; 38].

Грунтовний аналіз сучасного стану та перспектив етнокультурного розвитку української громади в Румунії подається у колективній праці Л. Ази, А. Попка, О. Швачки "Українці Румунії та румуни України". Зосередивши увагу на проблемах забезпечення національно-культурних, інформаційних та освітніх запитів української меншини у країні проживання, автори прийшли до важливих висновків: забезпечення освітніх потреб української спільноти в Румунії натрапляє на суттєві труднощі внаслідок недостатньої кількості шкіл з українською мовою навчання, їх слабким матеріально-технічним забезпеченням, невикористовуваною погодинним викладанням української мови [1].

Вагомим дослідженням проблеми освіти в українському зарубіжжі стала монографія Б. Кеміня, присвячена українському шкільництву в центральноєвропейських країнах. Аналізуючи витоки та розвиток українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи впродовж всього XX ст., вчений розглядає його як специфічне наукове явище, яке, збагачуючись здобутками інших культур, мало свої, властиві лише йому форми, спрямування та зміст, робить спробу обґрунтування програми культурно-освітньої співпраці між Україною та українською спільнотою поза її межами [30].

У монографії І. Руснака "Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець XIX – XX ст.)" на основі широкої джерельної бази висвітлюється генеза українського шкільництва в Канаді, визначається його роль у саморозвитку етнічної спільноти і збереженні національної самобутності канадських українців, аналізуються основні напрями і форми діяльності рідномовного шкільництва як засобу формування особистості українця, його інтелектуальності, культури міжнаціональних відносин і громадянськості в поліетнічному суспільстві [68].

Упродовж 90-х рр. минулого та на початку XXI ст. актуалізувалися дослідження української діаспори загалом та української освіти і національного виховання, зокрема. Джерельна база досліджуваної проблематики впродовж останніх років суттєво поповнилася дисертаційними дослідженнями [4; 5; 7; 79; 95].

Отже, аналіз історіографічної бази дослідження традицій та сучасного досвіду української шкільної освіти за межами України свідчить про увагу науковців до цієї теми. Водночас він показує, що становлення та розвиток української системи освіти за рубежом тривалий час відбувалося в умовах відсутності незалежної української держави, а тому взаємовідносини України з українською закордонною спільнотою не могли бути об'єктом досліджень. З постанням незалежної української держави з'явилася потреба розробки концепції розвитку українського шкільництва за рубежом, що в свою чергу вимагає серйозного аналізу та дослідження питань взаємодії України з українцями, що проживають за її межами в плані опіки українознавчою освітою.

Джерела та література:

1. Аза Л. О. Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку / Л.О. Аза, А.А. Попок, О.В. Швачка. – К. : Соціс; Рівне : Ліста, 1999. – 88 с.
2. Білаш Б. Англійсько-українське шкільництво в державній системі Манітоби / Борислав Н. Білаш. – Мюнхен; Вінніпег : Український Вільний Університет, 1984. – 223 с.
3. Боднарчук І. До рідних причалів: Репортажі з обстежень шкіл у Канаді / Іван Боднарчук. – Торонто; Вінніпег : Комісія шкільництва при раді КУК, 1979. – 256 с.
4. Божук Л. В. Шкільництво українського зарубіжжя: традиції та сучасний досвід : дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / Людмила Володимирівна Божук. – К., 2009. – 222 с.
5. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 1920 – 1930 рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. В. Бублик. – К., 1997. – 24 с.
6. Буйняк В. Українська мова в школах Саскачевану / В. Буйняк // Західньоукраїнський збірник. – Едмонтон, 1999. – Ч. 3. – С. 13–15.
7. Вагіна О. М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918 – 1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вагіна Олена Миколаївна. – Запоріжжя, 1999. – 230 с.
8. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини (1918 – 1938) / Іван Ванат. – 2-ге вид. – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі; Відділ української літератури в Пряшеві, 1990. – 408 с.
9. Вдовенко С. М. Закордонне українство в національно-державотворчому процесі: ідентифікація, організація, взаємовідносини: [монографія] / Станіслав Михайлович Вдовенко. – Чернівці : ЧДПУ, 2004. – 209 с.
10. Винар Л. Дослідження української наукової діаспори: вибрані проб-

леми / Любомир Винар // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Вип. 5: Матеріали І міжнар. наук. конф. "Українська діаспора: проблеми дослідження", 23 – 24 верес. 2004 р. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2005. – С. 21–30.

11. Винар Л. Українське Історичне Товариство: сорок років діяльності (1965 – 2005). Видання з нагоди Третього Міжнародного конгресу українських істориків (Луцьк, 17 – 19 травня 2006 р.) / Л. Винар, А. Атаманенко. – Нью-Йорк; Острог : Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2006. – 118 с.

12. Винниченко І. Українська східна діаспора: набутки, труднощі та перспективи дослідження / Ігор Винниченко // Політологія. Етнологія. Соціологія: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Охо, 1996. – С. 359–363.

13. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / Ігор Винниченко. – Житомир : Льонок, 1992. – 164 с.

14. Голубничий В. Суть української культури й українська культура в діаспорі: доповідь на підготовчій сесії для справ культури в Торонто 30 березня 1964 / Всеволод Голубничий. – Торонто : Об'єднання українських педагогів Канади, 1965. – 51 с.

15. Гончаренко І. Як виховувати наших дітей / Іван Гончаренко. – Вінніпег: [б.в.], 1956. – 110 с.

16. Гончаренко І. Основи українського національного виховання / Іван Гончаренко. – [б. м.] : Українські вісті, 1959. – 123 с.

17. Горохович А. Батьки і діти / Антоніна Горохович. – 2-ге вид., доп. – Вінніпег; Торонто : Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада, 1990. – 176 с.

18. Горохович А. Плекаймо в дитині і розум, і душу: Українська виховна система / Антоніна Горохович. – Дрогобич : Бескид, 1992. – 77 с.

19. Дорошенко Д. Розвиток української науки під прапором Шевченка / Дмитро Дорошенко. – Вінніпег : Накладом Української Вільної Академії Наук, 1949. – 12 с. – (Серія "Літопис УВАН"; ч.10).

20. Євтух В. Енциклопедія української діаспори у контексті світової етнологічної науки / Володимир Євтух // Українська діаспора. – 1994. – Ч. 5. – С. 108–111.

21. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти / В.Б. Євтух. – К. : УАННП, 1997. – 216 с.

22. Євтух В. Б. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, А.А. Попок, О.В. Швачка. – К. : Вид-во УАННП "Фенікс", 2003. – 228 с.

23. Євтух В. Б. Українська прогресивна імміграція США і Канади у боротьбі за мир і розрядку / В.Б. Євтух, О.О. Ковальчук // Український історичний журнал. – 1982. – № 10. – С. 111–116.

24. Євтух В. Б. Українці в Канаді / В.Б. Євтух, О.О. Ковальчук; за ред.

С.З. Заремби. – К. : Будівельник, 1993. – 142 с. – (Серія “Українці за межами рідної землі”).

25. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2-х кн.: [навч. посіб.] / Федір Дмитрович Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.

26. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора / Федір Дмитрович Заставний. – Львів : Світ, 1992. – 172 с. – (Серія “Народознавчі студії”).

27. Заячук Ю. Українська діаспора Канади: від перших шкіл до першої кафедри української мови в університеті / Юлія Заячук // Рідна школа. – 2002. – № 2. – С. 73–76.

28. Заячук Ю. Українська мова в системі шкільного навчання Канади у повоєнний період / Юлія Заячук // Вісник Львівського університету. Серія: педагогічна. – Львів, 2001. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 276–281.

29. Зберігаючи українську самобутність / [Євтух В.Б., Камінський Є.Є., Ковальчук О.О., Трощинський В.П.] – К. : Інтел, 1992. – 100 с.

30. Кемінь Б. П. Розвиток освіти й педагогічної думки українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи / Борис Петрович Кемінь. – К. : “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 234 с.

31. Кирилич В. Рідна мова і шкільництво як важливі чинники збереження національної ідентичності українців у Польщі / Василь Кирилич // Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини. – Львів, 2000. – Вип. 2. – С. 253–259.

32. Кисілевська-Ткач О. Педагогічні студії в Українському Вільному Університеті / Ольга Кисілевська-Ткач // Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. – Мюнхен : УВУ, 1983. – Т. 10. – С. 475–485.

33. Кравчук П. Перші українські школи в Канаді: листи з Торонто: 3 / Петро Кравчук // Всесвіт. – 1989. – № 9. – С. 135–136.

34. Куропась М. Історія української іміграції в Америці. Збереження культурної спадщини / Мирон Куропась. – Нью-Йорк : Український музей, 1984. – 99 с.

35. Луців Н. Рідна школа в Канаді / Надія Луців // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 11. – С. 79–81.

36. Магочий П. Національні культури і університетські катедри: інавгураційна лекція 22 жовтня 1980 р. / Павло Магочий; [вступ., закл.: А. Кучер, О. Пріцак]. – Торонто : Торонтський університет, 1980. – 24 с.

37. Макар В. Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади / Віталій Юрійович Макар. – Чернівці : Прут, 2006. – 284 с.

38. Макар Ю. І. Українці в Польщі: кількість і сучасне становище / Ю.І. Макар // Національний вісник Чернівецького університету. – 1996. – Вип. 6–7: Історія. – С. 274–291.

39. Маркусь В. Криза української діаспори? / Василь Маркусь // Всесвіт. – 1998. – № 3. – С. 163–167.

40. Маркусь В. На порозі ХХІ століття / Василь Маркусь // Український

історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С.186–189.

41. Маркус В. Українська діаспора: коріння і крона / Василь Маркус // Віче. – 1992. – № 11. – С. 143–147.

42. Маркус В. Українська спільнота в широкому американському суспільстві: проблеми і спостереження / Василь Маркус // Українці в американському та канадському суспільствах: соціологічний збірник. – Джерсі Сіті, 1976. – Т. 1. – С. 258–277.

43. Маркус В. Чому діаспора: спроба ідентифікації поняття / Василь Маркус // Українська діаспора. – 1992. – Ч. 1. – С. 14–21.

44. Марунчак М. Петро Гаврисин. Піонер-будівничий Шашкевичівської дільниці (Пойнт-Доглес) у Вінніпегу / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег: В-во "Бібліотека Піонера", 1963. – 110 с.

45. Марунчак М. Студії до історії українців Канади: в 5 т. / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег: [б.в.], 1965 – 1980. – (Збірник Заходознавства / Українська Вільна Академія Наук).

46. Марунчак М. Історія преси, літератури і друку піонерської доби / Михайло Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег : Українська Вільна академія наук, 1968. – 284 с.

47. Марунчак М. Історія українців Канади: в 2 т. / Михайло Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1991. – Т. 1. – 464 с.

48. Марунчак М. Історія українців Канади: в 2 т. / Михайло Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1991. – Т. 2. – 512 с.

49. Марунчак М. Українці в Румунії, Чехословаччині, Польщі, Югославії / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег : Загальна бібліотека, 1969. – 68 с.

50. Марунчак М. Українці в СРСР поза кордонами УРСР / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег : [б. в.], 1974. – 248 с.

51. Марунчак М. Читальні й просвітні організації в піонерський добі та їхнє націєтворче значення // Життєвий досвід українців у Канаді: рефлексії / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1994. – С. 92–113.

52. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні: Т. 2. Роки 1952 – 1975 / Володимир Маруняк. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 128 с.

53. Моцюк В. І. Українці та українська ідентичність у сучасному світі / В.І. Моцюк, В.Ю. Макар, С.Д. Попик. – Чернівці : Прут, 2005. – 400 с.

54. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша / Симон Наріжний. – 2-е вид. – Львів; Кент; Острог, 2008. – 372 с.: іл. – (Репр. відтворення вид. 1942 р.).

55. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) [Упоряд. Л. Яковлева та ін.] / Симон Наріжний. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 272 с.

56. Наукові записки Національного університету "Острозька академія":

Історичні науки. – Вип. 5: Матеріали I міжнар. наук. конф. [“Українська діаспора: проблеми дослідження”], (Острог, 23 – 24 верес. 2004 р.) / Національний університет “Острозька академія”, Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське Історичне Товариство. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2005. – 360 с.

57. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали II міжнар. наук. конф. [“Українська діаспора: проблеми дослідження”], (Острог, 22 – 23 травня 2006 р.) / Національний університет “Острозька академія”, Світова Наукова Рада при СКУ, Українське Історичне Товариство, Українська американська асоціація університетських професорів. – Острог : РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2007. – 500 с.

58. Наулко В. І. Динаміка чисельності і розміщення українців у світі (XVIII – XX ст.) / В.І. Наулко, Н.В. Чорна // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 5. – С. 3–16.

59. Наулко В. І. Етносоціальні процеси серед канадців українського походження / В.І. Наулко // Народна творчість та етнографія. – 1982. – № 2. – С. 57–65.

60. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с. – (Репр. відтворення вид. 1918р.).

61. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX ст.): [монографія] / Валентина Піскун. – К.; Нью-Йорк : “МП Леся”, 2006. – 672 с. – (Серія “Історичні монографії” / Українське історичне товариство, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; т.5).

62. Понятенко П. Культура, національність та асиміляція / П. Понятенко. – Вінніпег, МАН : Українська Видавнича Спілка, 1917. – 50 с.

63. Попок А. Українці в Росії та росіяни в Україні: особливості національного розвитку в контексті етнополітики держав проживання / Андрій Попок, Юрій Лагутов // Українські варіанти. – К., 1998. – № 3–4. – С. 53–62.

64. Попок А. А. Закордонне українство як об’єкт державної політики: [монографія] / Андрій Андрійович Попок. – К. : Альтерпрес, 2007. – 227 с.

65. Попок А. А. Історична батьківщина – діаспора: європейський досвід взаємин / А.А. Попок, С.Ю. Лазебник. – К. : Альтерпрес, 2003. – 152 с.

66. Роде наш прекрасний: матеріали Всесвітнього форуму українців, 21 – 24 серпня 1992 року / упоряд. С.С. Зінчук та ін. – Тернопіль, 1993. – 243 с.

67. Роль та місце української діаспори в становленні незалежної Української держави / [Р.М. Матейко, З.М. Матисякевич, І.Б. Дацків та ін.]; за ред. Б.Д. Лановика. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 292 с.

68. Руснак І. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець XIX – XX ст.): [монографія] / Іван Руснак. – Чернівці : Рута, 2000. – 363 с.

69. Саварин П. Двомовні садочки та українсько-англійські школи в Ед-

монтоні / Петро Саварин // Західноканадський збірник. – Едмонтон: Канадське НТШ, 1975. – Т. XVII, Ч. 2. – С. 280–286.

70. Саварин П. Українська мова в провінційних школах Альберти / Петро Саварин // Західноканадський збірник. – Едмонтон : Канадське НТШ, 1973. – Ч. 1. – С. 71–128.

71. Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу / Мирослав Семчишин. – 2-ге вид. – К.: АТ "Друга ріка", МП "Фенікс", 1993. – 550 с.

72. Сергійчук В. "Українізація" Росії: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою 1923 – 1932 роках / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 330 с.

73. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / Володимир Сергійчук. – 2-ге вид., доп. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 429 с.

74. Сергійчук В. Українська соборність: Відродження українства в 1917 – 1920 роках / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 1999. – 412 с.

75. Сергійчук В. Українці в імперії / Володимир Сергійчук. – К. : МП Фотовідеосервіс, 1992. – 92 с. – (Бібліотека українця; №3).

76. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.

77. Сірополко С. Народна освіта на українських землях і в колоніях // Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича [Упоряд. С.В. Ульяновська] / Степан Сірополко. – К. : Либідь, 1993. – С. 72–91.

78. Славутич Яр. Українська участь у багатокультурності Канади / Яр Славутич // Слово і час. – 1996. – №11–12. – С. 54–56.

79. Совінська Н. В. Внесок української діаспори Західної Європи в розвиток економіки та культури незалежної України (1991 – 2001 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Совінська Наталія Вікторівна. – Тернопіль, 2002. – 225 с.

80. Стебельський Б. Українська культура – джерело самобутності і світогляду українського народу / Богдан Стебельський // Визвольний шлях. – 1975. – Кн. 4 (325). – С. 411–430.

81. Тесля І. З демографічних дослідів української людности Канади // Українці в американському та канадському суспільствах: соціологічний збірник / Іван Тесля. – Джерсі Сіті : В-во М.П. Коця, 1976. – С. 23–36.

82. Трошинський В. Проблеми етнічного відродження східної української діаспори / Володимир Трошинський, Андрій Попок // Українські варіанти. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 26–33.

83. Трошинський В. П. Еміграційний потенціал осіб українського походження та вихідців з України – жителів Республіки Казахстан. Аналітичний звіт про проведене соціологічне дослідження / В.П. Трошинський, О.В. Швачка, А.А. Попок. – К., 1998. – 122 с.

84. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / Володимир Павлович Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 260 с.

85. Трощинський В. П. Українці в світі / В.П. Трощинський, А.А. Шевченко. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 15. – 352 с.

86. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни (1944 – 1984) / Мирослав Трухан // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1990. – Т. 208. – С. 144–145.

87. У майбутнє – в ім'я України!: матеріали III Всесвітнього форуму українців, 18 – 20 серпня 2000 р.: збірник / [Ред. кол.: М. Дробноход (голова) та ін.]. – К., 2001. – 372 с.

88. У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття: матеріали II Всесвітнього форуму українців, 21 – 25 серпня 1997 року / [Упоряд. А.А. Попок та ін.] – К. : Вид-во “Фенікс”, 1997. – 400 с.

89. Удод Г. Юліан Стечишин та його вихований ідеал / Григорій Удод // Західноканадський збірник. – Едмонтон : Канадське НТШ, 1975. – Т. XVII. – Ч. 2. – С. 184–190.

90. Україна в нас єдина: матеріали засідань наукових секцій IV Всесвітнього форуму українців, 18 – 20 серпня 2006 р., м. Київ / [Уклад. Д.В. Павличко, В.М. Зуєв, Л.М. Кононко; ред. В.М. Зуєв]. – К. : Екопаксервіс, 2006. – 294 с. – (Наукове видання).

91. Українська діаспора в Росії: стан, проблеми, перспективи: матеріали наук.-практ. конф., Київ, 22 грудня 2003 р. / Українська Всесвітня Координаційна Рада). – К., 2004. – 144 с.

92. Український вимір: міжнар. збірн. інформац., освітніх, наук., методичних статей і матеріалів з України та діаспори [Ред. В. Яковець]. – Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2007. – Ч. 6. – 217 с.

93. Українці. Східна діаспора: атлас / [Передм.: В.І. Наулко; текст. част. – І.І. Винниченко]. – К. : Мапа ЛТД, 1992. – 24 с.

94. Храплива-Щур Л. Українське шкільництво за межами України / Леся Храплива-Щур // Схід. – 1995. – № 3. – С. 48–51.

95. Чернова К. О. Співробітництво України з діаспорою США і Канади: витоки, еволюція і перспективи : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03 / Чернова Катерина Олексіївна. – К., 1994. – 188 с.

96. Шлепаков А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.) / Арнольд Миколайович Шлепаков. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1960. – 200 с.

97. Янів В. “Просвіта” як вияв соціальних прямувань українського народу / Володимир Янів // Студії та матеріали до новішої української історії. – Мюнхен, 1970. – С. 139–169.

Галина Шміло
(Львів)

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ШКОЛАХ ДІАСПОРИ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті узагальнено відношення між функціональною лінгвістикою та лінгводидактикою в аспекті навчання української мови як другої, проаналізовано застосування основних принципів функціоналізму в підручниках, посібниках, довідкових виданнях з української мови, призначених для шкіл діаспори або можливих для такого використання.

Ключові слова: школи діаспори, українська мова як друга, функціональна лінгвістика, функціонально-семантичне поле, предикативна модель, функція у комунікації.

В статье обобщены отношения между функциональной лингвистикой и лингводидактикой в аспекте обучения украинского языка как второго, проанализировано применение основных принципов функционализма в учебниках, пособиях и справочных изданиях по украинскому языку, предназначенных для школ диаспоры или возможных для такого применения.

Ключевые слова: школы диаспоры, украинский язык как второй, функциональная лингвистика, функционально-семантическое поле, предикативная модель, функция в коммуникации.

In this article the author generalizes relation between functional linguistics and language teaching in the aspect of teaching Ukrainian as a second language and analyzes an application of functional linguistics principles in textbooks, handbooks and reference books, which are used for teaching Ukrainian as a second language and are suitable for schools of Diaspora or are possible for such using.

Key words: school of Diaspora, Ukrainian as a second language, functional linguistics, functional-semantic field, predicative model, function in communication.

У зв'язку з тим, що українські діаспорні громади формувались і формуються чотирма хвилями еміграції (починаючи з початку

XX ст.), декілька поколінь українців живуть в іншомовному та інокультурному середовищі в умовах обмеженого вживання рідної мови. Виникає проблема збереження мови у молодого покоління, яке, входячи у середовище країни проживання, засвоює та здійснює комунікацію у всіх сферах суспільного життя вже не рідною мовою. “За даними Світового Конгресу Українців, лише 20% громадян українського походження на американському континенті, в Австралії та Західній Європі вільно володіють українською мовою” [2, с. 494]. Серед закордонних навчальних закладів, які створюють умови для вивчення української мови, переважають суботні та недільні школи. Університетські курси українознавчих дисциплін існують здебільшого у США, Канаді, країнах Західної Європи. Для прикладу зазначимо статистику, яку наводить Людмила Божук щодо США: “В США діють три типи українських шкіл: католицькі – їх понад 60 з 16 тис. учнів; суботні школи українознавства – їх близько 50 з 4 тис. учнів та 200 викладачів; недільні школи українознавства, де вивчаються релігійні предмети, українська мова, історія, культура. Крім того, українська католицька система освіти в цій країні має 6 вищих навчальних закладів і 2 коледжі” [2, с. 494]. Для курсу української мови у цих установах не завжди ефективно застосовувати програми, методику, підручники та посібники з української мови, призначені для навчальних закладів України, оскільки учні/студенти шкіл діаспори найчастіше не мають відповідної комунікативної бази та й кількість навчального часу не дає можливості реалізувати у повному обсязі програми навчальних закладів України. Здебільшого вчителі/викладачі закордонних українських навчальних закладів самостійно розробляють навчально-методичне забезпечення, тобто програми, підручники, посібники, відповідно до потреб учнів/студентів, які не перебувають в україномовному середовищі взагалі або ж перебувають у ньому частково. Українська мова, яка за походженням є рідною, насправді є другою мовою для цих учнів. Для визначення навчального статусу української мови у школах та інших навчальних закладах діаспори використовують термін друга мова. Скажімо, “найбільш вагомими доробками канадських науковців-україністів стали розробки в галузі методичного забезпечення викладання української мови як другої мови: зорово-слухова методика професора Яра Славутича та україномовна серія навчальних матеріалів для вчителів і учнів “Нова”, яку розробив Методичний кабінет української мови КІУС-у під керівництвом Олени Білаш” [2, с. 495-496]. Поняття української як другої мови побутує не лише у середо-

вищі західної діаспори, де іншомовне культурне середовище формуєть неспоріднені з українською мови. Про це свідчить, наприклад, програма літніх курсів для перепідготовки учителів Казахстану, Латвії, Молдови, Румунії, Польщі, яка передбачає вивчення методики навчання у початкових класах української мови як другої. Вивчення української мови у школах діаспори зумовлює потребу розвитку поряд з українською як рідною та українською як іноземною третього аспекту української лінгводидактики – української як другої мови. Розвиткові лінгводидактики в цілому та усіх її аспектів зокрема сприяють дослідження у сфері комунікативної, функціональної лінгвістики, теорії мовленнєвих жанрів, психолінгвістики та соціолінгвістики. Ця стаття – спроба дослідити основні теоретичні аспекти відношень між функціональною лінгвістикою в аспекті навчання української мови як другої у школах діаспори. Актуальність досліджень функціональної лінгвістики для навчання української мови у школах діаспори встановлюється вже у мотивації навчання, у його цілях, базовою серед яких є навчити спілкуватись українською мовою. Наприклад, Українська двомовна програма у провінції Альберта (Канада). Як зазначає Оленка Білаш, "метою Української двомовної програми було досягнення високого рівня функціональних навичок в другій мові не за рахунок успішності чи розвитку англійської мови" [1, с. 240].

Ідея функціоналізму з'являється у середовищі Празького лінгвістичного гуртка, учасники якого (Р.О. Якобсон, М.С. Трубецької, С.О. Карцевський) формують загальний погляд на мову як на функціональну систему, започатковують поняття: функції мови, функції мовних засобів, функціональні стилі. Свої дослідження науковці публікують у збірнику "Тези Празького лінгвістичного гуртка" (1929). У цьому виданні сформульовано загальне уявлення про мову як функціональну систему: "Як продукт людської діяльності, мова разом із останньою має цільову спрямованість. Аналіз мовленнєвої діяльності як засобу спілкування показує, що звичайною метою мовця, яка виявляється найчіткіше, є вираження. Тому до лінгвістичного аналізу треба підходити з функціонального погляду. З цього погляду мова є системою засобів вираження, яка служить якійсь певній меті" [10, с. 17]. Очевидно, не лише мовна система загалом, а й кожен окремий мовний засіб, кожне висловлювання має визначене функціональне навантаження, знання якого є підсвідомим у спілкуванні рідною мовою. Власне, носії мови часто виступають суб'єктами формування функціонального наповнення, надаючи нових контекстуально зумовлених

сміслів тій чи іншій конструкції у практиці щоденної комунікації. З позиції мовця, для якого мова спілкування є другою, компетентність у сфері функціонування мовних одиниць відіграє визначальну роль у досягненні комунікативного успіху, оскільки передбачає вміння будувати висловлювання та вживати його у відповідній ситуації.

Функціональний підхід до аналізу мови, який, на відміну від лінгвістичного формалізму, розглядає мову як динамічну та відкриту систему, загалом відображає новий етап у розвитку лінгвістики, її закономірний розвиток із досліджень рівневої структури мови, який не заперечує традиційні погляди на мову, а доповнює. З цього приводу Г.О. Золотова зазначає: “Функціональність неправомірно вважати надбудовою над системою, вона пронизує систему мови і мовленнєву діяльність” [6, с. 93]. Функціональний підхід не обмежується констатацією мовних фактів та описом внутрішньоструктурних відношень між ними. Для цього напряду актуальними стають питання: “навіщо, для чого, для отримання якого результату існує даний елемент, конструкція, система” і “як вони виконують завдання, для реалізації якого існують, які властивості при цьому виявляють?” [7, с. 273]. Відповіді на такі запитання визначають взаємодію мови та середовища, у якому вона знаходить застосування. “Мовознавці-функціоналісти роблять спроби подолати розрив між структурним і прагматичним описом мови, створити узагальнену лінгвістичну модель правил використання одиниць мови” [8, с. 11]. Традиційна граматики залишає поза увагою визначення правил функціонування одиниць мови, розділяючи їх за рівнями та описуючи з погляду внутрішньосистемних відношень. Закономірності реалізації у мовленні, які є актуальними для лінгводидактики, описують функціональні граматики відповідних мов.

Існує декілька версій функціональної граматики, які представлені у працях С. Діка, О.В. Бондарко, Г.О. Золотової, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, М. Всеволодової. Спільним для цих досліджень є акцентування уваги на семантичних функціях мовних засобів.

Для встановлення відношень між функціональною лінгвістикою та лінгводидактикою розглянемо декілька вправ, використовуваних для викладання мови як іноземної та можливих для використання у процесі навчання мови як другої, у тому числі й української, проектуючи їх у різні напрями функціоналізму. Оскільки методика навчання української мови як другої перебуває на етапі формування, її методи, прийоми, навчально-методична база є перехідними між методикою навчання української мови як рідної та як іноземної.

На сайті www.english-online.org.ua у розділі для початківців розміщена вправа (у підрубриці functions) "Опис дій". Завдання вправи сформульовано наступним чином: подивись на малюнки і склади речення, які описують дії. Розглянемо одне з речень:

television watches Mary

Із вказаних слів потрібно утворити речення:

Mary watches television.

Той, хто виконує вправу, повинен зрозуміти значення слів (це можна зробити за допомогою словника; у цьому випадку вправа проілюстрована малюнками) та визначити серед них: дію, того, хто виконує дію, та того, на кого спрямована дія. Фактично, це означає визначити предикат, агенса та пацієнса за С. Діком, що буде відповідати моделі:

WATCH v (X1: MARY) ag (X2: TELEVISION) pat

Результатом виконання вправи є речення:

Mrs Smith irons clothes.

Jim loves chess.

Wendy smells flowers.

Mary watches television.

Всі речення відповідають одній моделі. Перелік таких речень може бути продовжений через використання інших предикатів, агенсів та пацієнтів. Звідси випливає, що, засвоївши один спосіб побудови речення, учень може продукувати *n*-у кількість одномодельних речень, відповідних комунікативній ситуації.

Важливо визначити основні, найбільш вживані моделі (типи) речень, які необхідні для спілкування.

Визначення предикативних моделей – завдання функціональної граматики С. Діка. У цьому аспекті бачимо взаємозв'язок лінгводидактики із функціональною лінгвістикою.

Функціональна лінгвістика має на меті визначити те, як мовні одиниці функціонують, тобто як поєднуються (валентність), у якому порядку поєднуються, з якими мовними одиницями поєднуються, а з якими – ні. Це стосується окремих лексем та їхніх лексико-семантичних варіантів. Наступний рівень – функціонування речень, що означає: у яких ситуаціях (стилях і т. д.), якими мовцями, яку мету потенційно досягають, яке значення виявляють у контексті (оскільки значення речення не дорівнює сумі значень лексико-семантичних варіантів, з яких воно утворене). Функціонування стосується і рівня текстів, де важлива ідея, мета, стиль.

С. Дік досліджував предикативні моделі на прикладі англійської

мови. Українській мові властиві інші моделі, проте сам принцип дослідження, термінологія – релевантні.

Щоб успішно здійснювати комунікацію, мовець повинен уміти будувати та сприймати конструкції (усно чи письмово) з відповідним до ситуації та комунікативних цілей змістом. Скажімо, мовець має на меті погодитися із думкою співрозмовника. Для цього йому потрібно знати: як висловити згоду, яким способом, за допомогою якої конструкції. Іншими словами, він повинен знати, яке поєднання мовних одиниць означатиме згоду. При цьому те, до якої граматичної категорії належатиме кожна з одиниць, не визначатиме загального змісту, тобто не виконуватиме комунікативного завдання. Наприклад, речення *Ти маєш рацію* – один із способів вираження згоди з думкою співрозмовника. Зміст цього висловлювання не залежить від того, що з точки зору традиційної граматики це просте, двоскладне, поширене, повне речення з підметом, вираженням особовим займенником II особи однини у називному відмінку, з простим присудком, вираженням перехідним дієсловом теперішнього часу II особи однини, з прямим додатком, вираженням абстрактним іменником жіночого роду у знахідному відмінку. Розуміння змісту висловлювання також не пов'язане із знанням частиномовної чи категорійної належності складових. Граматичні характеристики окремих одиниць цього речення визначають внутрішню сполучуваність у межах конструкції, тобто, що займенник II особи однини вимагатиме відповідно дієслова у формі II особи однини, а перехідне дієслово у формі II особи однини – прямого додатка у знахідному відмінку. Семантична структура цієї конструкції не залежатиме від граматичних категорій окремих складових. Ту саму семантичну функцію згоди можуть виконувати конструкції з іншим набором граматичних категорій своїх елементів. Наприклад: *Ти правий/а, Ви праві, Я погоджуюсь з тобою/з Вами, Я згідний/а з Вами/з тобою, Я цілком згідний/а з тобою/з Вами, Я також так вважаю, Я також так думаю, Я дотримуюсь тієї ж думки, Мені також так здається.*

У системі української мови мовні засоби впорядковані за їхньою належністю до граматичних категорій, частиномовних класів, мовних рівнів. З цієї точки зору мова – статична система. Однак мова призначена для спілкування, вираження, тобто є водночас і функціональною системою. Як функціональна система мова (у тому числі й українська) виконує ряд семантичних функцій за допомогою різнорівневих, різнокласових та різнограматичних одиниць. Як правило, для виконання однієї функції необхідне поєднання мовних одиниць різних

граматичних класів та категорій, часто різних мовних рівнів. У випадку висловлення згоди за допомогою конструкції "Ти маєш рацію" для виконання семантичної функції згоди (яка входить до ширшого поняття ствердження) поєднано одиниці 3 частиномовних класів – займенника, іменника, дієслова та ще декількох граматичних категорій. Крім цього, взаємодіють одиниці фонемного, морфемного та морфологічного рівнів, утворюючи одиницю синтаксичного рівня мови. Граматичні категорії, частиномовні класи та мовні рівні взаємодіють на семантичній основі. За таким принципом О.В. Бондарко вибудовує функціональну граматику, в основі якої теорія функціонально-семантичних полів (ФСП). За О.В. Бондарком, "функціонально-семантичне поле (ФСП) – це система різнорівневих засобів певної мови (морфологічних, синтаксичних, словотвірних, лексичних, а також комбінованих – лексико-синтаксичних і т. д.), об'єднаних на основі спільності та взаємодії їхніх семантичних функцій" [3, с. 21-22].

Використання результатів досліджень у сфері такого різновиду функціональної граматики – ефективний метод формування лінгводидактичного матеріалу. Оскільки "в основі кожного ФСП лежить визначена семантична категорія, яка є тим семантичним інваріантом, який об'єднує різнорідні мовні засоби і зумовлює їхню взаємодію" [3, с. 23], то формування системи ФСП певної мови визначатиме перелік основних семантичних функцій мови та засобів їхньої реалізації. Формувати комунікативну компетенцію мовця можна завдяки поступовому та послідовному введенню мовного матеріалу, який відповідає семантичним функціям, до навчального курсу. Основним стає зміст, а не граматичні категорії, якщо метою є навчити спілкуватись певною мовою. Таким чином, спершу на основі дослідження фактів усного та письмового мовлення необхідно встановити систему ФСП певної мови, зважаючи на те, що "план змісту ФСП становить багаторівневу систему мовної семантичної субкатегоризації (варіативності)" [3, с. 23]. Наступні етапи: вибірка основних семантичних функцій та їхніх варіантів, виявлених при дослідженні ФСП мови, відповідних їм мовних засобів; визначення комунікативних ситуацій, у яких вони застосовуються; розподіл мовного матеріалу відповідно до використання у комунікативних ситуаціях. Запропонований алгоритм стосується комунікативно спрямованого мовного курсу.

Наприклад, виконання функції ствердження у мовленні різними способами (за допомогою різних засобів) дає підстави виокремити ФСП ствердження (відповідне ФСП). Дослідження цієї польової

структури встановлюватиме, які конструкції ствердження існують у мові, які з них є найчастіше вживаними (тобто які є домінуючими, становлять ядро ФСП), а які – периферійними. У спілкуванні часто виникають ситуації, коли мовцеві потрібно погодитись із думкою співрозмовника, підтвердити якусь інформацію, тобто виконати функцію ствердження і т. д. Комунікативно спрямований курс мови повинен моделювати такі ситуації і відповідно використовувати як лінгводидактичний матеріал конструкції ствердження. Якщо для вивчення у межах одної теми запропоновано один тип ситуації і один діалог з використанням однієї-двох конструкцій ствердження, вправи до теми можуть бути спрямовані на вивчення та практикування ще декількох способів ствердження.

Розглянемо вивчення семантичного варіанта ствердження згоди в одному із використовуваних лінгводидактичних посібників. У посібнику “Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення” [9], який придатний для використання у школах діаспори, запропоновано для вивчення декілька комунікативних тем. Для кожної теми визначено перелік комунікативних компетенцій та лексико-граматичний мінімум, які необхідно засвоїти. За цим курсом, який відображає комунікативний підхід у вивченні української мови, легко простежується зв’язок функціональної граматики та лінгводидактики.

Семантичні варіанти категорії ствердження, яка формує відповідне ФСП, входять у декілька комунікативних тем. У темі “Зустріч” серед 9 компетенцій, які повинен засвоїти учень/студент, запропоновано семантичний варіант ствердження – вираження згоди при зустрічі. Автори посібника спершу подають перелік конструкцій, які вживаються при потребі висловити згоду, а потім уводять їх до змісту вправ для практикування. До цього переліку входять конструкції: *З великою радістю, з приємністю, із задоволенням. Згоден (згодна, згодні), згода, Домовилися. Обов’язково прийду! Гаразд, добре, я за!, я не проти (зустрітися), мене влаштовує цей час.* [9, с. 30). Оскільки до комунікативної теми “Зустріч” введено конструкції відмови при зустрічі, то в одному із завдань у запропонованих коротких діалогах потрібно замінити другі репліки на протилежні за змістом (згоду – на відмову, відмову – на згоду). Ось перелік діалогів:

1. – Давайте зустрінемося завтра о шостій годині!
– З радістю.
2. – Може, зустрінемося сьогодні ввечері?
– Згода. А де?

– Біля пам'ятника Шевченку, навпроти університету.

3. – Ви не хочете зустрітися у мене вдома?

– Я за (Я не проти).

4. – Давайте зустрінемося пізніше.

– Не обіцяю, я сьогодні зайнятий.

5. – Чи не зустрітися нам о восьмій годині?

– Пробачте (пробач), але я не зможу зустрітися з вами (тобою) в цей час. Я дуже зайнятий. Може, трохи пізніше?

– Добре, а о дев'ятій годині?

– Дев'ята мене влаштовує.

Функціональна граматика встановлює не лише способи та засоби вираження певного змісту. Дослідження також спрямовані на визначення закономірностей функціонування синонімічних конструкцій у різних контекстуальних умовах. Перелік синонімічних конструкцій згоди у вказаному завданні відповідно до закономірностей функціонування можна поділити на емоційно-нейтральні (згода, згоден, домовилися, гаразд, добре, я не проти, я за, мене влаштовує цей час) та емоційно-забарвлені (з великою радістю, з приємністю, із задоволенням). Вживання конструкцій другого типу залежатиме від бажання мовця підкреслити позитивні емоції під час висловлювання.

Матеріали опису ФСП можуть бути використані як для укладання підручників із системою вправ, так і для довідкових (словникових) видань без завдань для закріплення. Довідкові видання можуть бути перехідною ланкою від суто функціональних досліджень до лінгводидактичного застосування у навчальних курсах.

Прикладом довідкового видання є Комунікативно-функціональний словник О. Винницької [4]. Теоретичні засади укладання посібника не пов'язані безпосередньо з теорією ФСП, проте за змістом відповідають загальним принципам функціональної граматики О.В. Бондарка у визначенні необхідних для спілкування мовних функцій. Поява словника зумовлена потребою формування комунікативних умінь та навичок в учнів, які вивчають українську мову у школах Канади. Уміння виконати ту чи іншу функцію в комунікації – важлива складова володіння мовою. Визначення функцій відбувалось через анкетування. Таким чином було виявлено 10 основних типів функцій, кожна з яких має свій перелік способів висловлення. Так у 10 розділі "Judgement and Opinion" виокремлена функція "вміє висловити згоду" (agreement), яка у свою чергу складена з 3 підфункцій: вміє висловити свою особисту згоду (*Я так само думаю*); вміє висловити згоду своєї

групи (*Ми так само думаємо*); вміє висловити згоду когось іншого (*Він так само думає*).

Згідно з теорією ФСП, це конституенти ФСП ствердження. І це не єдина паралель із тим чи іншим ФСП української мови в аналізованому виданні. Хоча укладання посібника безпосередньо не пов'язане з теорією ФСП, проте сам спосіб укладання посібника містить аналогії із процесом визначення ФСП за Бондарком.

Однією з переваг ФСП для формування лінгводидактичного матеріалу є об'єднання різнорівневих мовних засобів на основі спільності значення. Візьмемо як приклад ФСП темпоральності. На перший погляд, для вираження часу у мові існують часові форми дієслова (минулий, теперішній, майбутній час). Проте дослідження ФСП темпоральності виявляє, що час виражають не лише дієслова, цю функцію можуть виконувати прислівники та іменники (іменникові конструкції). Вираження часу дієслівними формами більш поширене явище, тому такий спосіб найкраще сприймається у процесі вивчення мови як іноземної чи як другої. Наприклад, речення:

I. Оксана *працювала* лаборантом на кафедрі української мови.

Оксана *працює* лаборантом на кафедрі української мови.

Оксана *працюватиме* лаборантом на кафедрі української мови.

У цих реченнях з дієслівним часовим маркером не виникатиме суперечностей у співвідношенні висловлюваного з певним часовим проміжком. Визначення часу тут граматичне. Дещо інший спосіб співвідношення із часовим проміжком у трансформаціях цього ж речення:

II. *Сьогодні* Оксана за лаборанта.

Завтра за лаборанта Оксана.

Наступного тижня Оксана за лаборанта.

В минулому Оксана – лаборант.

Безперечно, кожне з речень можна охарактеризувати за часовою ознакою навіть за відсутності експліцитного дієслова. За співвіднесення з певним часовим проміжком відповідають слова/словосполучення: сьогодні, завтра, наступного тижня, в минулому. Ця співвіднесеність визначається не граматичною формою, а семантикою цих одиниць.

У групах речень I, II вираження часу відбувається за допомогою одного із засобів – дієслівного чи іменникового/прислівникового. Дослідження ФСП темпоральності виявляє III тип речень.

III. У *2002 році* Оксана *звільняється* з посади лаборанта.

Завтра Оксана *виходить* на нове робоче місце.

У цих прикладах маємо два засоби вказівки на час: іменникову конструкцію / прислівник + дієслово у формі теперішнього часу. Домінантним способом вказівки на час є дієслово у відповідній формі. Проте, як бачимо, значення дієслівної форми теперішнього часу у поєднанні з іншими засобами не домінує. У цьому випадку сильнішими маркерами виступають іменникові конструкції та прислівники. Визначення часової характеристики можна перевірити через трансформації:

У 2002 році Оксана звільняється з посади лаборанта. – У 2002 році Оксана звільнилася з посади лаборанта.

Завтра Оксана виходить на нове робоче місце. – Завтра Оксана вийде на нове робоче місце.

Очевидно, для вираження часу достатньо застосувати один із способів. Тут – іменникова конструкція "у 2002 році" та прислівник "завтра". Вживання дієслова в іншій часовій формі, ніж це передбачають іменникові чи прислівникові маркери, виконує іншу функцію, визначаючи режими та реєстри мовлення. М. Всеволодова з цього приводу зазначає: "Саме лексичні засоби у складі речення визначають синтаксичний час речення, звільняючи форму дієслівного часу для вираження інших смислових аспектів" [5, с. 36].

Вивчення української мови у школах діаспори характеризується низкою особливостей. Серед них – визначення типу методики навчання мови, яка за походженням є рідною, а за сферою функціонування – другою мовою.

Найчастіше щодо навчання української мови у школах діаспори дослідники вживають термін методика навчання мови як другої. Розвиткові цього типу методики сприяють дослідження різних новітніх течій у мовознавстві, зокрема функціональної лінгвістики.

Мета навчання української мови у школах діаспори – вміння спілкуватись українською мовою у будь-який спосіб – письмовий чи усний.

У комунікативно спрямованих курсах української мови простежуємо використання принципів та теорій різних напрямів функціональної лінгвістики. Найефективнішим виявилось застосування теорії функціонально-семантичних полів, яке проявляється як матеріал для створення підручників, а також як джерельна база для укладання довідкових (словникових) видань. Основна перевага застосування теорії ФСП у лінгводидактиці – вивчення семантичного простору мови. Засвоєння основних семантичних функцій, які встановлюють у процесі дослідження ФСП, є передумовою визначальної ознаки володіння

мовою здатності спілкуватись нею. У зв'язку з цим, можемо стверджувати, що функціональна лінгвістика, особливо теорія ФСП, продукує ефективні способи розробки навчально-методичного забезпечення лінгводидактичних курсів. Оскільки українське мовознавство ще не містить цілісної функціональної граматики, зокрема описаної системи ФСП, то цей напрям досліджень є перспективним як для науки в цілому, так і для розвитку української лінгводидактики у всіх її аспектах.

Джерела та література:

1. Білаш О. Розробка навчальних ресурсів українською мовою для учнів 4-6 класів: труднощі та успіхи / О. Білаш // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 2. – Львів, 2007. – С. 239–257.
2. Божук Л. Практика реалізації українського шкільництва: порівняльний аналіз східної і західної діаспори / Л. Божук // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 11 / Національний університет “Острозька академія”, Українське Історичне Товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острог : РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2008. – С. 489–504.
3. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. – М. : Наука, 1984. – 136 с.
4. Винницька О. Комунікативно-функціональний словник української мови / О. Винницька. – Торонто : [б. в.], 1994. – 123 с.
5. Всеволодова М. В. К вопросу о методологиях и методиках лингвистического анализа (на примере категорий пространственных, временных и причинных отношений) / М.В. Всеволодова // Вестник московского университета. – Сер. 9: Филология. – № 1. – 2005. – С. 22–47.
6. Золотова Г. А. К построению функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова // Проблемы функциональной грамматики. – Л. : [б. в.], 1985. – С. 87–93.
7. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В.Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 311 с.
8. Костич Л. М. Основні засади функціональної граматики / Л. М. Костич. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – 79 с.
9. Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення / Зайченко Н. Ф., Воробйова С. А. – К. : Знання України, 2005. – 324 с.
10. Тезисы Пражского лингвистического кружка. – М. : [б. в.], 1967. – 560 с.

Марія Баран

(Львів)

**ПРО КОМІСІЮ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ
(НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ З АРХІВУ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ
ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ
В. СТЕФАНИКА)**

Стаття інформує про діяльність Комісії допомоги українським студентам (КоДУС) у 1940 – 1945 рр. на основі документів, що зберігаються в архіві З. Кузеля у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника.

Ключові слова: Комісія допомоги українським студентам (КоДУС), Зенон Кузеля, українські студенти за кордоном.

Статья информирует о деятельности Комиссии помощи украинским студентам в 1940 – 1945 гг. (Комиссии помощи украинским студентам – КоДУС) на основе документов, хранящихся в архиве З. Кузеля в отделе рукописей ЛННБУ им. В. Стефаника.

Ключевые слова: Комиссия помощи украинским студентам (Комиссия помощи украинским студентам – КоДУС), Зенон Кузеля, украинские студенты за границей.

The article informs about the activity in 1940 – 1945 of the Commission of the Support to the Ukrainian Students (KoDUS) based on the documents kept in the Manuscript Department of the Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

Key words: Commission of the Support to the Ukrainian Students (KoDUS), Zenon Kuzela, Ukrainian Students abroad.

Під час Другої світової війни на території окупованих німцями земель Галичини (Генеральній губернії) діяв Український центральний комітет (УЦК). Це була суспільна організація, створена із окремих українських комітетів у Кракові 1940 р. Очолив роботу УЦК Володимир Кубійович – український громадський діяч, професор Краківського університету. Про умови виникнення цієї організації, її особливості та завдання В. Кубійович подав відомості у книзі “Українці в Генеральній Губернії”[2]. Діяльність комітету була під контролем німець-

кої влади. Для кращого контакту із українським населенням комітетом були створені відділи, які охоплювали окремі галузі суспільного життя: діловодство, фінанси, господарство, культурно-масова робота, освіта, робота з молоддю. До діяльності УЦК зараховується також і робота Комісії допомоги українському студентству або Комісії допомоги українським студентам (КоДУС) [1], що виникла із утворенням УЦК у Кракові 1940 р. Функціонування такої структури фінансувалось за рахунок суспільних коштів. Основне завдання комісії – надання матеріальної допомоги потребуючим студентам із пожертв громадян, фінансової підтримки УЦК та церкви. На початку роботи комісії очолив викладач греко-католицької Богословської академії у Львові о. І. Гриньох – попередньо організатор допомогової акції українському студентству в 1935 – 1939 рр. Таким чином, організація справи як надання допомоги українським студентам не була нововведенням. У другому півріччі 1942 р. комісія сконцентрувала свою роботу у Львові під керівництвом політичного діяча і педагога Ю. Полянського. З кінця 1942 р. роботою КоДУС-у керував З. Кузеля у Берліні.

Деякі відомості про існування КоДУС-у можна почерпнути із архіву З. Кузелі [3] – визначного ученого та громадського діяча (1882 – 1952). Наявні тепер у бібліотеці матеріали архіву охоплюють берлінський період у житті З. Кузелі, тому інформації про роботу КоДУС-у обмежуються 1945 р. На підставі цих документів пересвідчуємося, що у діяльності З. Кузелі не останнє місце займає активне спілкування із молоддю. Це впливає головним чином із його кореспонденції із різними студентськими, молодіжними організаціями та окремими особами. То й не дивно, що З. Кузеля очолює Комісію з питань допомоги українським студентам у важкі воєнні та післявоєнні роки.

Серед матеріалів згаданого архіву зберігається звернення представників комісії (проф. Ю. Полянський – голова, проф. М. Панчишин, інж. Є. Храпливий) у вересні 1942 р. із закликом до українських громадян не бути байдужими, а всіма силами сприяти студуючій молоді, з якої повинна повстати еліта нації. Крім сприяння роботі комісії, участі у патріотичному вихованні підростаючого покоління громадян закликають складати добровільні пожертвування, щоб забезпечити гідне існування та засоби для навчання українського студентства.

В інструкціях для студентів про отримання стипендій (як “Під увагу студентам” від 14.10.1944 р. у Берліні) подано інформації про правила і порядок отримання матеріальної допомоги.

В архіві З. Кузелі збереглися списки студентів вищих учбових за-

кладів Європи, які отримували допомогу від згаданої комісії. Тут наявні декілька зразків таких реєстрів. В одному з них подані прізвище, ім'я та фах студента, дата народження та місце проживання. Теж є списки осіб, що просять надати їм стипендію чи одноразову допомогу. В цьому випадку подано прізвище та ім'я прохачів, місто проживання, фах та причини клопотання про матеріальну допомогу. Крім цього наявний перелік стипендіатів літніх ферій 1944 р. У згаданих документах трапляються прізвища згодом відомих діячів української культури – Марка Антоновича, Івана Задорожного, Віри Гузар, Омеляна Пріцака, Володимира Яніва та ін.

Секретаркою комісії у 1943 – 1945 рр. працювала Наталія Венгрженівська, у 1945 р. – Наталія Тарнавська, про що свідчать копії наданих їм довідок.

Підтвердженням роботи комісії служить також кореспонденція, в якій розглядається в основному питання стипендій та інші моменти в діяльності комісії. Це листи З. Кузелі до Марти Гавришак у Відні (12.X.1944 р.), а також листи до З. Кузелі Марії Деркач із Катовіц (1943 р.), лікаря та громадського діяча Маркіяна Дзеровича і мистецтвознавця Володимира Залозецького із Відня (1943 – 1944 рр.), адміністратора часопису "Українська дійсність" Антона Кущинського із Праги (1944 р.), референта студентських справ при УЦК д-ра Богдана Лончини зі Львова (1943 р.), професора Ю. Полянського зі Львова та Відня (1942 – 1943 рр.), громадсько-політичного діяча Атанаса Фіголя із Берліна і Праги (1942 р.) та інших осіб, причетних до роботи КоДУС-у.

Всі ці документи можуть певною мірою посприяти при різних дослідженнях цього історичного періоду, діяльності вищезгаданої комісії та її учасників.

Після війни КоДУС продовжував роботу як самостійна організація (під керівництвом З. Кузелі до 1952 р.).

Нещодавно за ініціативою та фінансовою підтримкою відомого українського мецената, останнього голови КоДУС-у у Мюнхені Осипа Барецького, опублікована книга професора Володимира Сергійчука "Історія КоДУС-у"[5].

Про ставлення української еміграції до діяльності КоДУС-у, відповідальність окремих осіб за отриману колись матеріальну допомогу та інші пов'язані з цим питання висвітлює стаття Владислава Рогового "Повернення стипендій як одна з форм матеріальної підтримки українського студентства на чужині в другій половині ХХ століття" [4].

Ці публікації свідчать про важливість діяльності КоДУС-у у підтримці української освіти. А саме існування КоДУС-у – це вияв високих моральних принципів нації, що проявився у наданні допомоги потребуючим студентам у надзвичайно важкі роки. Така корисна благословенна справа повернеться сторицею в утвердженні гідності тих, що прагнуть прогресу і знань.

Джерела та література:

1. КоДУС // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / [За ред. В. Кубійовича]. – Львів, 1994. – Т. 3: Перевидання в Україні. – С. 1065.
2. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії / В. Кубійович. – Чикаго, 1975. – 664 с.
3. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 158 “Архів Зенона Кузеля”, од. зб. 1708-1737.
4. Роговий В. Повернення стипендій як одна з форм матеріальної підтримки українського студентства на чужині в другій половині ХХ століття / В. Роговий // Етнічна історія народів Європи : Збірник наук. праць / КНУ ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 28. – К. : УНІСЕРВ, 2009. – С. 132–139.
5. Сергійчук В. Історія КоДУС-у / В. Сергійчук. – К. : [б. в.], 2008. – 388 с.

Ольга Зубко
(Вінниця)

**ОФІЦІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. М. ДРАГОМАНОВА В ПРАЗІ**

*У статті подано матеріал про відкриття та діяльність
Офіційного представництва Національного педагогічного уні-
верситету ім. М.П. Драгоманова в Празі.*

Ключові слова: еміграція, освіта, студенти, НПУ ім.
М.П. Драгоманова в Празі.

*Данная статья рассказывает о создании и деятельности
Официального представительства Национального педагогичес-
кого университета им. Н.П. Драгоманова в Праге.*

Ключевые слова: эмиграция, образование, студенты, НПУ
им. Н.П. Драгоманова в Праге.

*In this article author describes the process of opening and
activity the Official representative office of the National Pedagogical
Dragomanov University in Prague.*

Key words: emigration, education, student's, National Pedagogical
Dragomanov University in Prague.

Еміграція – добровільне або вимушене переміщення населення з країн постійного проживання до інших держав – явище як соціально-економічне, так і політичне. Для історії України кінця XIX – початку XXI ст. притаманними є декілька так званих еміграційних потоків. Останній, четвертий, виник відразу після набуття Україною незалежності в 1990-х роках. Основною причиною так званої “четвертої хвилі еміграції” були та є соціально-політична й економічна нестабільність. Проте, якщо на початку 90-х рр. виїзди за кордон зумовлювалися зупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям, то нині їхньою метою у більшості випадків є підвищення добробуту, накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу, вирішення житлового питання, фінансування навчання, отримання дивідендів нематеріально-

го характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, підвищити знання мови тощо). Характерно, що кількість виїжджаючих спеціалістів різних галузей науки й техніки збільшується з кожним роком, і коли, власне, припиниться таке “заробітчанство” – поки що невідомо. В 2001 році Державним комітетом статистики України було підраховано, що за кордоном працює щонайменше 5 млн. українців. Політики “піднімають” цю цифру ще вище. Наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова вважає, що на заробітках за кордоном перебуває до 7 млн. громадян [8, с. 1].

Чехія була та залишається досить привабливою країною для працюючого українського люду. Тому чеська статистика є значно детальнішою. Незважаючи на введення у країні в дію нового закону щодо перебування іноземців (закон введено з декількох вагомих причин: по-перше, через потребу “робочих рук” чужинців в чеській економіці в цілому; по-друге, внаслідок боротьби з нелегалами й потреби державного регулювання потоку “трудової еміграції”), на вересень 2010 року українських заробітчан нараховувалось 45 тисяч осіб, що становило 32% від усіх інших іноземців – “пошукачів кращої долі”. Для порівняння: з усіх працюючих у вересні 2010 року 219 тисяч заробітчан у Чеській Республіці 18% складали словаки, 14% – в’єтнамці, 7% – росіяни, 4% – поляки, 3% – німці, 2% – молдавани, 1% – болгари, 1% – монголи, 17% – “усі інші в сукупності” [5, с. 3].

Четверта хвиля української еміграції – це, насамперед, еміграція, спрямована на повернення. Повернення обов’язкове. Повернення з добрим матеріальним й інтелектуальним багажем. Ось чому сучасні “українські пражани” радо пристали в 2003 році на пропозицію ректора Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова доктора філософських наук, академіка Віктора Петровича Андрущенка відродити в Празі давні традиції минулого століття. Після семидесяти-семирічної перерви в чеській столиці розпочала своє функціонування Філія Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова як правонаступник Українського вищого педагогічного університету ім. М. Драгоманова в Празі в 1923 – 1933 роках [5].

Потрібно відзначити, що відкриттю Офіційного представництва передував ряд об’єктивних, і суб’єктивних обставин. По-перше, це те, що “модерна українська діаспора” усіляко дбала про збереження своєї культурної ідентичності та про розвиток україно-чеських відносин (зокрема, у формі облаштування новоприбулих, оформлення необхідних документів для них, вивчення чеської мови, проведен-

ня культурологічних заходів, виставок, вечорів художньої самодіяльності тощо. На сьогодні в Чехії діють 4 організації української діаспори: "Українська ініціатива в Чеській Республіці", "Об'єднання українців та прихильників України в Чеській Республіці", "Форум українців ЧР", "Союз українок Чеської Республіки") [7]. По-друге, сучасні заробітчани виявилися справжніми батьками-патріотами, котрі прагнули аби їх діти отримали повноцінні систематичні знання саме в українському навчальному закладі, рідною українською мовою, за українськими навчальними програмами. По-третє, на їх думку, навчання саме в українському вузі дозволить дітям в будь-яку мить повернутися додому і не відчувати себе психологічно "чужим на Батьківщині". По-четверте, створення української середньої та вищої шкіл за кордоном надавало їм також можливість мати повноцінне сімейне життя. А по-п'яте, те, що відкриття освітнього закордонного закладу посприяє відродженню та збереженню національних традицій, мови й культури як таких, які є основними чинниками формування національної ідеї, добре розумів й ректор – новатор і ентузіаст. Розуміючи, що історична місія університету – плекати духовність нації, Віктор Петрович наголошує: "Історична місія університету полягає у підготовці високоосвіченого, компетентного фахівця – активного учасника прогресивних перетворень у країні та світі, насамперед, у підготовці нового вчителя, здатного забезпечити ефективну соціалізацію особистості – освіту і виховання, культурне зростання, здобуття життєтворчих навичок особистості, спроможної до самонавчання впродовж життя і творчої самореалізації у відповідності до викликів епохи глобалізації та інформаційної революції, утвердження України як незалежної держави" [1, с. 8].

Оскільки Празька філія – це один із структурних підрозділів НПУ ім. М.П. Драгоманова, то для неї є характерними (за винятком Інституту дистанційного навчання, наукової бібліотеки, видавництва, багатотиражної газети "Педагогічні кадри", Інституту магістратури, аспірантури та докторантури, спеціалізованих вчених рад) ті ж базові підрозділи, які функціонують у складі, власне, Національного педагогічного університету: Інститут гуманітарно-технічної освіти, Інститут іноземної філології, Інститут історичної освіти, Інститут інформатики, Інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації, Інститут корекційної педагогіки та психології, Інститут мистецтв, Інститут педагогіки та психології, Інститут політології та права, Інститут природничо-географічної освіти та екології, Інститут розвитку

дитини, Інститут соціальної роботи та управління, Інститут соціології, психології та управління, Інститут української філології, Інститут фізичного виховання та спорту, Інститут філософської освіти і науки, Інститут екології, економіки і права, Вечірній факультет. Однак, фактично, в силу того, що Філія поступово розбудовується й активно вивчає реальні запити українського та європейського ринків праці, дирекція детально вивчає які саме кваліфікації цікавлять людей, чому конкретно вони хочуть навчитися.

Представництво працює за програмами та планами НПУ ім. М.П. Драгоманова. Найбільшою популярністю серед української еміграційної молоді і не тільки, бо навчатися у закладі можуть представники різних національностей, користуються наступні спеціальності: менеджмент, економіка, підприємництво, соціологія, психологія, політологія, педагогіка. В закладі існує навіть спеціально розроблений навчальний курс для чеських підприємців, котрі хочуть вийти на ринок України. Крім того, на високому рівні здійснюється навчання польській, українській, російській, чеській, німецькій мовам [4, с. 4].

Термін навчання залежить від рівня знань майбутнього фахівця. Якщо за плечима в людини училище або технікум, то вона може бути зарахована як молодший спеціаліст. Людина, котра вже здобула вищу освіту, наприклад, титул магістра, але з іншого напрямку, може цілком перекваліфікуватися. При цьому термін її перекваліфікації буде мінімальним – від шести місяців до року. Бакалаврам денної форми навчання потрібно вчитися три роки, магістрам – п'ять.

Навчання у Празькому вузі – платне. 390 євро за семестр доведеться внести до каси студентам вечірньої та заочної форм навчання й 850 євро за семестр – студенту денної форми навчання [4, с. 4]. З урахуванням того, що на даний час курс євро по відношенню до української гривні становить 1:11, то вартість семестрового навчання студента вечірньої та заочної форм складає 4290 гривень, тоді як студенту денної форми навчання доведеться сплатити 9350 гривень за семестр.

Для української молоді, котра прагне здобувати освіту в чеських вищих навчальних закладах, функціонують Підготовчі курси чеської мови. Програма курсів триває 8 місяців і розподіляється на два семестри: 1-й “Гуманітарний” – поєднання чеської мови з вивченням культури та історії політичної системи Чеської Республіки; 2-й “Економічний” – спеціалізоване вивчення чеської мови економічного та

технічного напрямку, введення математики та англійської мови, вивчення термінології й закріплення набутих знань. По закінченні курсів студенти отримують дипломи.

Маємо відзначити, що чисельність викладацького та студентського колективів не досить велика. При цьому, кількість викладацького колективу прямо пропорційно залежить від кількості студентського контингенту, який складають як українці, так і чехи й інші національності колишнього Радянського Союзу. Наприклад, 26 червня 2009 року комплексний державний іспит у Філії складало 16 осіб, а захистило дипломні проекти – 10 осіб [3]. Педагогічний колектив вузу нараховує 25 осіб. Очолює його доцент, кандидат політологічних наук Перглер Тетяна Іванівна. В одному із інтерв'ю щодо колег Тетяна Іванівна з гордістю відзначила: "...Найкраща реклама нашому вузу – це кадри. В нас дуже серйозний підхід до тих, кого ми запрошуємо викладати. Планується, що ми матимемо найкращих українських педагогів, котрі мають свої школи, свої підручники. Я думаю, в цьому напрямку ми ще попрацюємо..." [11, с. 7].

З моменту свого відродження драгоманівський заклад вивів на фінішну пряму 4 випуски студентів, котрі здобули рівні бакалаврів і магістрів. Потрібно відзначити й те, що малочисельність студентського контингенту має дуже вагомий позитивний наслідок – якість освіти. Незначна кількість студентів дозволяє викладачу працювати з кожним із них практично індивідуально, що сприяє значно більшому засвоєнню ними матеріалу.

Середня заробітна платня по НПУ ім. М.П. Драгоманова становить 2700 гривень. У Празькій філії вона – подвійна [2, с. 476]. Розмір педагогічного навантаження викладачів коливається в межах 600-850 навчальних годин. Водночас практикується щотижневий, так званий "рухомий" розклад.

Партнерами сучасних "драгоманівців" виступають: Університет Hradec Křalove (в 2008 році з цим університетом була підписана офіційна угода), Slovanske soukrome gymnasium, Українська газета, Українська ініціатива в Чеській Республіці, Фірма Pera, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою, Херсонський національний технічний університет, Посольство України в ЧР [9].

При Офіційному представництві з 2004 року функціонує Українська школа-гімназія. Директор – Людмила Кретиніна. Гімназія – щоденний загальноосвітній навчальний заклад, при якому існує також Школа вихідного дня. Навчання тут здійснюється виключно україн-

ською мовою за програмами Українського міністерства освіти та науки, однак передбачено й інтенсивний курс англійської та чеської мов. На березень 2011 року в гімназії навчалося близько 120 учнів, тоді як її викладацький колектив складається з 12 педагогів, більшість з котрих мають вищу спеціальну освіту та є фахівцями своєї справи. Малокомплектність класів, як і малокомплектність студентських груп, сприяє отриманню кращої бази знань учнями. В гімназії практикується і екстернатна форма навчання, тобто екстернами є ті українські юнаки та юнки, котрі навчаються також в чеських загальноосвітніх школах. Екстернат в гімназії поставлений на комерційну основу, його місячна ціна – 600 чеських крон. Ціна, потрібно сказати, “символічна”, бо 100 чеських крон – це 47 українських гривень. Отож батькам доводиться щомісячно сплачувати 282 гривні. За сім років роботи гімназії понад 15 її випускників продовжили навчання у чеських вищих навчальних закладах, тоді як близько 40 – у вищих навчальних закладах України [10, с. 8].

Як і у Офіційному представництві, в гімназії проводиться потужна виховна робота. Традиційними для неї є: вистави власного Драматичного театрального гуртка (з дітьми працюють фахівці-театрали; так на початку Різдва 2011 року учнівський, батьківський та викладацький колективи мали змогу подивитися сценічну постановку за казкою Г.Х. Андерсена “Дівчинка з сірниками”), свято вчителя, свято осені, Миколаївські вечорниці, свято молодості та краси, участь в різноманітних чеських культурно-масових заходах тощо. В лютому 2011 року у гімназії відбулась презентація книги Наталії Наріжної “Дитячими очима”. Книгу презентувала Пані Марія Прокоп'юк – голова “Союзу українок в ЧР”. Вона відзначила, що книга Н. Наріжної – це не тільки дитячі спомини й спогади про її батька, Симона Наріжного, професора Українського вільного університету в Празі, студента та викладача Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, директора Українського музею визвольної боротьби, а й щирий заклик до розуміння ролі освіти в житті усіх українських емігрантів.

Та, мабуть, чи не найголовніші події в житті та діяльності Офіційного представництва й Української школи-гімназії сталися в березні 2009 р. Саме в цей час в Празі було відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку, а в стінах навчального закладу з такої нагоди відбулась зустріч викладачів і студентів з Президентом України Віктором Ющенком. У виступі перед вузівською громадою Глава держави наголосив, що

українська влада високо оцінює роль закордонного українства для утвердження нашої присутності в світі: "...Це особливий партнер України у розвитку нашої зовнішньої політики... По всьому світу українці роблять унікальну роботу, щоб Україна відбулася... Для мене тема української присутності в світі є ключовою... Я високо ціную ту позицію, яку в такій політиці проводить українська діаспора..." [6].

Двері Офіційного представництва НПУ ім. М.П. Драгоманова завжди відкриті. Заходьте, будь ласка, на вас завжди радо чекають!

Джерела та література:

1. Андрущенко В. Наш університет. Дорога до Храму... / В. Андрущенко. – К., 2009. – 320 с.
2. Андрущенко В. Управління університетом. 2003 – 2010. До 175-річчя Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / В. Андрущенко. – К., 2009. – 640 с.
3. Державні іспити, професура з Києва / [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ndpu.cz/o-nas/kalendar-podj.html>.
4. Диплом українського вуза можна получить в Праге // Заграница. Газета об емиграции, работе, учебе и отдыхе за рубежом. – № 48 (205). – Апрель 2011.
5. Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923 – 1933 рр.) [Дисертація] : дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / О.Є. Зубко. – К., 2010. – 224 арк.
6. Зустріч з Президентом / [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ndpu.cz/o-nas/kalendar-podj.html>.
7. Карпенко С. Українська діаспора в Чеській Республіці: досягнення та проблеми сьогодення / С. Карпенко // [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=339>.
8. Коваль Ю. Феномен українського заробітчанства / Ю. Коваль // Українська газета. Рекламно-інформаційний вісник. – № 2 (20). – Березень/Бřezen 2011 р.
9. Партнери / [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.ndpu.cz/partneri.html>.
10. Украинская гимназия в Праге // Jevropejes. – Прага. – Вып. 2. – 2011.
11. Филиал НПУ им. Н.П. Драгоманова в Праге // Jevropejes. – Прага. – Вып. 2. – 2011.

РОЗВИТОК НАУКИ В ДІАСПОРІ

Любомир Винар
(Кент, Огайо, США)

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядається понад 45-річна діяльність Українського історичного товариства. Товариство з 1965 року об'єднує провідних істориків та інших науковців. УІТ зробило значний внесок у розвиток української історичної науки, видає історичний журнал "Український історик" та історичні монографії, співпрацює з різними науковими та історичними об'єднаннями. Товариство бере участь у різноманітних наукових конференціях у США, Канаді, Європі, Україні.

Сьогодні УІТ сприяє дослідженню східноєвропейської історії та історії України.

Ключові слова: Українське історичне товариство, історіографія, українські вчені закордоном.

В статье рассматривается более чем 45-летняя деятельность Украинского исторического общества. Общество с 1965 года объединяет известных историков и других специалистов. УИО сделало значительный вклад в развитие украинской исторической науки, издает исторический журнал "Украинский историк" и исторические монографии, сотрудничает с разными научными и историческими объединениями. Общество представлено на разноматематических научных конференциях в США, Канаде, Европе, Украине.

Сегодня УИО поддерживает исследования истории Восточной Европы и истории Украины.

Ключевые слова: Украинское историческое общество, историография, украинские ученые за границей.

In the article the author examines the activities of the Ukrainian Historical Association during the last 45 years. The Association from 1965 consists of historians and other scholars. The Ukrainian Historical Association contributes significantly to the development historical scholarship. UHA publish historical journal "Ukrainian Historian" and historical monographs, cooperate with various scholarly and historical associations. The UHA is a participant

in various American, Canadian, European and Ukrainian learned Conferences.

Presently UHA promote studies on East-European History, and specially the history of the Ukraine.

Key words: *Ukrainian Historical Association, historiography, Ukrainian Scholars abroad.*

В 2010 р. Українському історичному товариству (далі – УІТ) виповнюється 45 років. Протягом цих років воно відіграє важливу роль у дослідженні українського історичного процесу. Членами УІТ були і є дослідники з материкової і діаспорної України. Товариство постало в університетському містечку Болдер (штат Колорадо) в Америці, і у відносно короткому часі розгорнуло свою діяльність в Америці, Західній Європі, Канаді й Австралії, а від 1990 року – в Україні. Журнал Українського Історичного Товариства “Український Історик” (далі – УІ), який оснований у 1963 р., протягом довгих років був головним виданням української наукової історіографії і до сьогодні репрезентує українську історичну науку на міжнародних форумах [7; 12].

Діяльність Товариства та роль УІ сьогодні вивчається материковими дослідниками. Йому присвячені не лише численні статті, а й низка монографій. Серед найповажніших праць варто назвати книгу київського історика Людмили Сакади, видану у 2003 р. та присвячену журналу УІТ [12], а також нещодавно видану джерельну монографію острожанки др. Алли Атаманенко, присвячену різним аспектам діяльності Товариства у 1963 – 1991 рр. [2]. Поза тим, як засновник журналу “Український історик”, а також президент УІТ, хочу поділитися своїми думками про роль Товариства в контексті розвитку української історіографії.

Спершу виринає питання, яке я ставив кілька років тому на міжнародному конгресі українських істориків у Луцьку: чи при постанні і діяльності УІТ, ми придержувалися певних положень або принципів і водночас, чи вони визначають роль Товариства та УІ в історіографії. Тож серед основоположних принципів нашої праці згадаємо такі:

Українська історія є інтегральною частиною світової історії, подібно, як українська історіографія є невід’ємною частиною міжнародної – світової історіографії.

Національна історіографія є інтегральною частиною світової історичної науки, яка розвивається як поєднання національних історіографій, що існують в різних державах. Вона репрезентована істориками і дослідниками спеціальних історичних наук окремих націй.

Українська наукова історіографія неподільна і розвивається спільними силами українських істориків в Україні і поза її межами. Вона базується на науковій методі історичного досліджу.

Українське Історичне Товариство де факто є міжнародним історичним товариством, що об'єднує істориків і дослідників допоміжних історичних наук. Сьогодні в Україні діяльність провадиться в наукових осередках УІТ, які здебільшого існують при університетах або інших наукових установах.

"Український Історик" де факто став міжнародним українським історичним журналом, в якому співпрацюють представники різних генерацій дослідників з різних країн. Редакційна колегія журналу складається із вчених, які проживають на Заході та в Україні.

До 1990 року УІТ і УІ заступали інтереси української історіографії на міжнародних і українських наукових форумах. Після відновлення української державності УІТ включились повністю в розбудову української історіографії і національної української культури в Україні.

Співпраця УІТ з неукраїнськими (зокрема, Американська Історична Асоціація, Американська Асоціація для Підтримки Славістичних Студій, Канадська Славістична Асоціація та ін.) та міжнародними (зокрема, МАУ) й українськими (наприклад, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, інститути Національної Академії Наук України, УВАН, університети) науковими установами є винятково важливою. Особливо афіліяція УІТ з Американським Історичним Товариством сприяє поширенню української історичної науки на міжнародному форумі.

Матеріали, які друкуються в журналі "Український Історик" індексуються в міжнародних бібліографічних довідниках (напр. "Гісторікал абстрактс") і це включає дослідження з історії України у світову історіографічно-бібліографічну мережу, якою користуються дослідники різних націй.

Для кращої координації діяльності істориків УІТ започаткувало у 2000 р. відбуття що три роки Міжнародних історичних конгресів в Україні, з участю істориків і дослідників допоміжних історичних дисциплін з різних країн. До сьогодні відбуло три конгреси. Це важливий форум наукового спілкування українських материкових і діаспорних дослідників. Конгреси були важливим чинником для обговорення актуальних проблем української історії і сучасного стану української історичної науки.

ПРИЧИНИ ПОСТАННЯ УІТ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Як відомо, у 1964 р. постала Ініціативна Група УІТ, яка складала-

ся з 17 істориків і археологів, а вже в короткому часі офіційно переведено листовим шляхом вибори першої Управи УІТ. Треба згадати зокрема про важливу роль в народженню Товариства професорів Київського університету Олександра Петровича Оглоблина (Мезька), Наталії Полонської-Василенко, члена НТШ у Львові Миколи Чубатого – першого голови НТШ в Америці, археологів Ярослава Пастернака, Петра Курінного, Михайла Міллера, Марка Антоновича та інших вчених, які репрезентували різні генерації дослідників і різні історіографічні традиції.

Постання УІТ було безпосередньо пов'язане із такими головними факторами і причинами:

1. Стан української історичної науки в Україні. В Україні в 1950 – 1960-х рр. українська наукова історіографія майже не існувала – її замінила партійна радянська, що унеможливило нормальний розвиток історичної науки. Історіографія стала інструментом комуністичної партії і втратила характер незалежної наукової дисципліни. Не менш важливим чинником стала систематична русифікація української історичної науки і національної культури, що її послідовно здійснювала комуністична партія, пропагуючи концепцію т.зв. “радянського народу”, “радянської культури”, “радянської людини”, “вітчизняної історіографії”, “спільної вітчизни СРСР” та інших, що обґрунтовували “єдність походження і спільність всього історичного і культурного розвитку” [8, с. 7] російського, українського і білоруського народів. На сторінках київського “Українського історичного журналу” наголошувалось потребу “злиття націй” і створення т.зв. “радянського народу” [15, с. 78]. Ці концепції були продуктом ЦК КПРС і не мали нічого спільного з історичною наукою. Їх спрепарували головню на виправдання русифікаційної політики комуністичної партії в Україні. Можна об’єктивно ствердити, що незалежна історична наука в радянській Україні була знищена. Михайло Брайчевський про цей час писав, що в “...нашій історіографії” з’явилася тенденція розглядати “поняття російський народ як щось позаісторичне. У зв’язку з цим виникло прагнення вважати Радянський Союз безпосереднім спадкоємцем “єдиної і неподільної” Росії. Всяка критика імперіялістичної політики російського царизму розглядалася як щось небезпечне, як таке, що може завдати шкоди дружбі радянських народів. У зв’язку з цим історія України дістала дуже своєрідну інтерпретацію. Виходило, що протягом багатьох століть українських народ боровся, головним чином, проти власної національної незалежності” [3, с. 494].

2. Стан історичної науки на Заході. В Європі й Америці історики засвітлювали історію України через призму російської схеми історії Східної Європи або модифікованої радянської історичної схеми. В Америці російські історики-емігранти значною мірою сприяли русифікації американської історіографії Східної Європи. Історію України дуже часто висвітлювалося як інтегральну частину російської або дочіпку до неї. У 1960-х роках внаслідок цієї ситуації було навіть важко включити історичну тематику української історії в наукові конференції. Отже, ситуація не була конструктивна для розвитку історичної української науки. Існуючі наукові установи НТШ і УВАН задовільно не координували діяльності істориків в діаспорі, тому ми вважали, що склалася кризова ситуація.

3. Потреба у професійній історичній організації, яка могла видавати фаховий історичний журнал "Український Історик", що зачав появлятися в 1963 р. Без власного фахового журналу не можна було претендувати на розвиток національної української історіографії в неукраїнському світі.

Отже, можна ствердити, що організація УІТ була закономірна. Українські історики різних історіографічних генерацій підтримали ідею видання історичного журналу і заснування історичного професійного товариства, що сталося на початку березня 1965 р. Ішлося про "бути чи не бути" українській історичній науці і її репрезентації на міжнародному форумі. Заснування історичного журналу й історичного товариства, на нашу тогочасну думку, розв'язувало багато проблем, пов'язаних із кризовим станом української історіографії. Також ішлося, щоб в УІТ об'єднати істориків з УВАН і НТШ, а також тих, що не були членами жадних наукових установ.

Сьогодні варто із великим признанням відзначити бувших професорів Київського університету і академіків Української Вільної Академії Наук Олександра Петровича Оглоблина і Наталію Дмитрівну Полонську-Василенко, які очолили першу Управу УІТ і були одними з головних будівничих Товариства. Також проф. Ілля Витанович, видатний історик-економіст, проф. Михайло Ждан, спеціаліст з досліджень Золотої Орди і середньовічної української держави, д-р Роман Климкевич, геральдик і дослідник допоміжних історичних дисциплін, видатні археологи проф. Ярослав Пастернак, проф. Петро Курінний і проф. Михайло Міллер, історик церкви проф. Микола Чубатий, історик проф. Василь Дубровський, історик-етнограф проф. Євген Онацький, дослідник України ХХ ст. проф. Ігор Каменецький, історик церкви

д-р Іриной Назарко, д-р Марко Антонович і д-р Олександр Домбровський, економіст д-р Богдан Винар й інші члени Ініціативної Групи УІТ, репрезентували різні генерації науковців і різні українські землі та були членами різних наукових установ в Україні та Європі (НТШ, ВУАН, УАН, УВУ, НТШ в Європі, Канаді й Америці, УВАН). Отже, ми мали широку базу для організації УІТ. Перед новопосталим товариством стояли великі завдання в контексті розбудови української історичної науки на Заході та її фактичної репрезентації на міжнародному науковому форумі, в тому числі й на міжнародних історичних конгресах.

Які ж були основні завдання УІТ в 1965 р. і пізніших роках? Це ясно з'ясовано в Комунікаті про “Вибір Управи” УІТ з 1-го березня 1965 р., в якому читаємо: “Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднувати істориків, дослідників історичних наук, а також активних прихильників української історичної науки.
2. Пильнувати і боронити інтереси вільної української науки та її кращі традиції.
3. Нотувати і виправляти фальшиві і тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях СРСР і у вільному світі.
4. Видавати історичний журнал “Український Історик” і допомагати у виданні історичних праць з історії України і Східної Європи.
5. Сприяти виявленню, реєструванню й визначенню джерельних матеріалів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.
6. Співпрацювати з українськими науковими установами у вільному світі й налагоджувати зв'язки з чужинецькими науковими установами” [1].

Найважливішим завданням новоствореного товариства була розбудова “Українського Історика” і об'єднання біля журналу різних поколінь українських дослідників. Для внутрішнього зв'язку було започатковано видання “Бюлетеню УІТ” за редакцією д-ра Романа Климкевича, в якому містився інформативний матеріал про діяльність УІТ і його членів, офіційні документи й інші матеріали.

Наголос ми ставили на виправлення тенденційних і фальшивих інтерпретацій української історії в працях советських і західних дослідників, а рівночасно уважали потрібним творити нові історіографічні вартості. В тому часі ми працювали подвійно: за наших колег-істориків в Україні, які не мали змоги об'єктивно наświetлювати і аналізувати різні періоди історії України через партійну комуністичну владу і за себе самих – себто істориків-емігрантів-діаспорників.

Треба згадати, що ніхто з Президії УІТ, ані редактор УІ не брав жадних гонорарів-винагород за працю, а навпаки, дуже часто ми докладали свої гроші, щоб вдержати УІ, хоча часи були важкі. Така була настанова основників Товариства і його членів. Історики працювали з почуття обов'язку до української і світової історіографії і до української нації, яка боролася за своє існування в радянській "імперії зла".

Періодизація:

Діяльність УІТ можна поділити на два головні періоди з відповідними хронологічними субперіодами, що охоплюють цілість діяльності УІТ і розвиток "Українського Історика". Перший включає роки з 1963 до 1990 – час, коли УІТ ставало головним українським історичним товариством на Заході і репрезентувало українську історіографію на науковому українському й неукраїнському форумах. В той час УІ став центральним органом української історіографії [4; 3]. Тоді і пізніших роках праця УІТ провадилася в двох площинах: науково-видавничій і науково-організаційній. Вже на початку 1970-х років УІ став загальноновизнаним журналом української наукової історіографії, а в УІТ було об'єднано дослідників різних генерацій, в тому часі і тих, які спочатку стояли в опозиції до УІТ і УІ, вважаючи, що товариство повинно діяти як автономна частина при УВАН або НТШ (хоч би згадати І. Лисяка-Рудницького, О. Пріцака, В. Міяковського й інших). В той час УІТ було афілійовано з Американською Історичною Асоціацією (American Historical Association) – престижною найбільшою організацією американських істориків – це дало нам прямий доступ до міжнародних історичних конгресів, конференцій і з'їздів, а також допомогло стати в обороні переслідуваних українських істориків і дисидентів у поневоленій Україні.

З перспективи часу, можна визначити рік 1990, як переломний рік в історії УІТ і української історіографії. Це був останній рік радянської влади. Тоді в Києві відбувся І Конгрес Міжнародної Асоціації Україністів, на якому 1 вересня 1990 р. з рамені Українського Історичного Товариства внесено і прийнято Міжнародним конгресом дві важливі, переломові резолюції:

"Підтримати пропозицію голови Українського Історичного Товариства про проголошення 1991 року ювілейним роком Михайла Грушевського;

Вимагати від ЦК КПУ скасувати сталінську постанову і тези "До 300-ліття возз'єднання України з Росією", засудивши їх, як такі, що брутально фальсифікують історію України".

Ці резолюції спонтанно і з ентузіазмом прийняли усі учасники конгресу за виїмком кількох партійних істориків. Тоді я повністю відчув, що закінчується період партійної комуністичної і починається відродження української наукової історіографії. Прийняття пропозиції ювілейного року відзначити ювілей Михайла Грушевського, якого до того часу комуністичні історики і Комуністична Партія уважали найбільшим “фальсифікатором” історії України, було саме цим сигналом кінця антинаукової російськоцентричної радянської української історіографії.

Тому другий період УІТ-УІ започаткувався в 1990 – 91 рр. у зв’язку з відновленням української незалежної держави. Цей період триває до сьогодні. Наша концепція діяльності є зовсім ясна. УІТ і УІ включилися в процес відродження української наукової національної історіографії в Україні і ми пов’язуємо майбутнє української історичної науки та Українського Історичного Товариства саме з Україною. Ми запросили наших колег до співпраці в УІТ і УІ, одночасно включено в Редакційну Колегію “Українського Історика” істориків і дослідників допоміжних історичних наук. З істориків в Україні – членів УІТ, варто згадати акад. Ярослава Ісаєвича, д-р Миколу Ковальського, д-р Ярослава Дашкевича та ін., які активно підтримали діяльність УІТ в Україні. Це період близької співпраці українських істориків на Заході з істориками з України, співпраці з УІТ з науковими установами й університетами в Україні. У висліді більш чи менш активно сьогодні діють осередки УІТ ім. Михайла Грушевського в різних наукових центрах України, переважно при університетах або інших наукових установах.

У тому далекому вже 1990 р. ми виразно бачили, що перед Українським Історичним Товариством і “Українським Істориком” стоїть найголовніше завдання включитися у розвиток української наукової національної історіографії в Україні та сприяти в міру можливого дальшій розбудові історичної науки. Це завдання у значній мірі виконано, але тепер, по закінченні першого десятиліття ХХІ ст., головна вага і відповідальність за розвиток національної історіографії лягає на плечі дослідників в Україні, які мають всі можливості для повноцінного джерельного, не контрольованого партійними чи іншими політичними чинниками дослідження українського історичного процесу та вивчення різних наукових проблем.

Науково-організаційна діяльність

На самому початку УІТ складалася з двох категорій членства: 1)

дійсні члени-дослідники і 2) члени-прихильники (любителі історії). В короткому часі постали відділи або осередки УІТ в Америці, Канаді та Європі. Це був період нагальної розбудови Товариства і "Українського Історика".

В Німеччині осередок УІТ постав в 1965 р. (голова Наталія Полонська-Василенко), пізніше – в Нью-Йорку (О. Домбровський), в Денвері (Б. Винар), Торонто (В. Верига), Клівленді (Л. Винар), Вінніпезі (О. Герус), Чикаго (М. Біда), Парижі (А. Жуковський) й інших містах. В різних містах Америки, Європи, Канади постали представництва УІ, одним із перших було основане Представництво УІТ-УІ (П. Грін, перший голова) в Австралії.

Треба підкреслити, що УІТ завжди прагнуло й далі змагає до співпраці з іншими науковими установами, а деяким допомогла у їхній діяльності. Ми брали участь в організації Наукової Ради, а тепер Світової Наукової Ради при СКУ. УІТ причинилося до постання Українського Соціологічного Інституту, що спершу діяв як автономна установа в УІТ (1969 – 1970). УІТ тісно співпрацювало з УВАН у США і Канаді і з їхніми історичними секціями, з НТШ в Америці, Європі, Канаді й Австралії, з Українським Вільним Університетом в Мюнхені та іншими науковими установами, зокрема з Українським Генеалогічним і Геральдичним Товариством.

Також УІТ співпрацює з неукраїнськими науковими інституціями та університетами. З іншими установами УІТ часто відбувало спільні конференції і це значно скріпило значення і вагу Товариства в міжнародному науковому житті. Тут не маємо змоги вичислити усі, навіть найголовніші конференції, організовані за ініціативою УІТ або у співпраці з іншими установами. Треба лиш згадати, що починаючи з 1966 р. ми дали ініціативу до періодичних наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському, патрону УІТ. Це мало безпосередній вплив на народження нової дисципліни "грушевськознавства", що сьогодні розбудовується спільними силами дослідників з України і діаспори. У 1976 р. УІТ дало ініціативу до відбуття першого з'їзду істориків України, до якої прилучився Український Науковий Інститут Гарвардського Університету та Канадський Інститут Українських Студій при Альбертському університеті. Спільно ми відбули цей з'їзд в Університеті Західного Онтаріо (Лондон, Онт., Канада). Нашим головним завданням було включити українську історіографію у світову історичну науку і це у значній мірі було досягнуте. Усі матеріали "Українського Історика" реєструються і реферуються в "Гісто-

рікал Абстрактс” і інших міжнародних бібліографічних довідниках, тим самим вводячи українську історіографію до світової історіографічно-бібліографічної мережі.

В Україні УІТ теж співпрацює з науковими установами та університетами. Ми вважаємо здобутком відкриття Редакційного бюро “Українського Історика” в Україні, існування якого полегшує видавничий процес журналу, наближає журнал до значної частини його співробітників. Перенесення друку частини тиражу до України має наблизити видання безпосередньо до читача. У 1999 р. УІТ було спів-організатором Конгресу Міжнародної Асоціації Україністів в Одесі, 2000 р. – Конгресу українських істориків у Чернівцях. Згадаємо інститути НАН України – Археографії, Історії, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича й інші. Окрему увагу звернено на співпрацю з Міжнародною Асоціацією Україністів (МАУ) і Світовою Науковою Радою при СКУ. УІТ одночасно допомагає розбудовувати бібліотеки при університетах і установах. Окрему увагу УІТ зосереджує на сприянні діяльності історико-меморіальних музеїв Михайла Грушевського у Києві та Львові, що включає різні аспекти, в тому числі й розбудову бібліотечних фондів і колекцій грушевськіяни. Багато зусиль докладено до формування українських бібліотечних фондів – протягом останніх 10-ох років УІТ вислало з США, Канади та Європи понад дев’ять тисяч томів “Українського Історика” й інших видань. Вислали ми, правдоподібно, більше дарових примірників, як українознавчі центри при Гарвардському і Альбертському Університетах, які мають набагато кращу матеріальну базу в порівнянні з незадовільною фінансовою основою УІТ. Постання бібліотек, спеціальних колекцій і архівних фондів в Україні – винятково важливе. Книгами, подарованими УІТ, користуються дослідники, студенти, викладачі і любителі історії в Україні.

Вважаючи сьогодні одним із пріоритетних дослідницьких напрямів вивчення різних аспектів історії української діаспори, УІТ сприяє діяльності Інституту дослідження української діаспори Національного університету “Острозька академія” та катедри історії української діаспори. При Інституті є книжкова колекція УІТ.

Важливо, що від самого початку свого існування і до сьогодні Українське Історичне Товариство не бере і не буде брати участі в двох сферах суспільного життя – релігійних спорах і політичних роздорах та непорозуміннях.

Видання УІТ

Одним з найважливіших показників діяльності УІТ є наукові видання, зокрема журнал "Український Історик", біля якого згуртувалися дослідники історії України. Сьогодні з перспективи 48-ми років, як основник і головний редактор УІ можу заявити, що ми своє завдання виконали: журнал не лише вдержався, але сьогодні є одним з головних журналів української історіографії, що видається спільними силами істориків в глобальному вимірі.

Колись советські історики писали, що ми "намагаємося прикрити наукоподібною фразеологією і формою викладу свої фальсифікації минулого і сучасного українського народу" [10, с. 5; 13, с. 60], а інші закидали, що УІ появляється за гроші "американської розвідки" і автори УІ "нападають на вікову дружбу російського і українського народів, що мов колька в боці, не дає їм дихати" [11, с. 92-98; 5, с. 20-21]. Також їм дуже боліло, що ми прийняли з доповненнями історичну схему М. Грушевського, який в очах партійних борзописців був найбільшим "фальсификатором української історії". Ми розуміли тоді правдивих українських істориків, а не партійних апаратчиків, які писали на замовлення партії і були невірниками советської системи. Проте було тяжко зрозуміти їхню невірничу настанову і активну участь в нищенні української історичної науки. Багато з них "перевиконали норму" і спричинилися до повної фальсифікації і русифікації історії. І саме "Український Історик" та історики на еміграції, без жадних державних субсидій та стипендій, довгі роки висвітлювали різні фальшиві концепції істориків в Советському Союзі і на Заході, в яких в кривому дзеркалі було насвітлювано історичні явища та український історичний процес.

Тематично УІ охоплює усі періоди історії України і допоміжні історичні дисципліни [9; 14]. Часом друкують в журналі свої праці неукраїнські дослідники (німецькі, американські та інші). Матеріали, друковані в УІ, індексуються в міжнародних бібліографічних довідниках (наприклад, "Гісторікал Абстрактс" (Historical Abstracts)), і тим самим вони включені в історіографічно-бібліографічну міжнародну мережу, є доступні усім дослідникам історії України і Східної Європи. Як вже згадувалося, засновано Редакційне бюро журналу в Національному університеті "Острозька академія", яке очолює голова осередку УІТ проф. Алла Атаманенко. Думаю, що проф. Оглоблін мав рацію, коли незадовго до смерті твердив, що "Український Історик" і УІТ врятували "честь української історіографії" під час комуністичної влади в Україні.

На окрему увагу заслуговує започаткування нової дисципліни “грушевськознавства” на сторінках УІ. В 1966 р., коли відзначалося 100-ліття народження Грушевського, було започатковано систематичне наукове вивчення життя і творчості історика. Сьогодні грушевськознавство розбудовується спільними силами дослідників в Україні та діаспорі.

Українське Історичне Товариство видає серійні видання, в яких висвітлюються різні аспекти української історії. Серед них:

Історичні монографії (з 1965 р.).

Історичні студії (з 1968).

Мемуаристика (з 1970).

Епістолярні джерела грушевськознавства (з 1997).

Грушевськіяна (з 1968).

Оглобляна (з 2000).

Українсько-єврейські дослідження (з 1970).

Історіографічні студії (з 2003 р.).

Історичні джерела (2004) та ін.

Також УІТ є співвидавцем видань “Наукові записки. Серія історія” Національного університету “Острозька академія” та “Дрогобицький краєзнавчий збірник” Дрогобицького державного педагогічного університету. УІТ публікує також позасерійні видання, часто у співпраці з науковими установами й університетами в Україні.

Серед здійснених видань УІТ – перший “Атлас історії України”, англomовні видання “Зв’язки Габсбургів з козаками. Щоденник Еріха Ляссоти” (ред. Л. Винар) та “Трагедія Винниці” (ред. Ігор Каменецький), “Англійські звідомлення про І. Мазепу” Т. Мацькова, україномовні “Студії з історії України” (1995), “Люди Старої України” (2000) та “Переяславський договір 1654 р.” (2003) О. Оглоблина, “Михайло Грушевський: історик і будівничий нації” Л. Винара (1992) і цілий ряд інших публікацій, включаючи вибрані наукові дослідження (1998) та “Спомини” (2009) Ол. Домбровського, “Вибрані твори” Михайла Брайчевського (1999), в якому за його життя було усучаснено і перевидано деякі головні монографії й інші матеріали історика й археолога, голови Осередку УІТ в Києві (видання УІТ і УВАН), та ювілейний збірник “Осягнення історії” на пошану професора Миколи Ковальського (1999, спільно з Острозькою Академією), книгу Т. Мацькова “Хмельниччина в тогочасних західноєвропейських джерелах” (2007). В 2000 р. ми видали спільно з Інститутом української літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ і УВАН у США “Із літературної

спадщини" Михайла Грушевського, спільно з УВАН та СКУ два видання монографії О. Оглоблина "Гетьман Іван Мазепа і його доба" та інші. Спільно з Інститутом дослідження української діаспори НаУОА видано дослідження та матеріали, присвячені О. Кандибі (Ольжичу) Л. Винара (2008), з Інститутом та НТШ у Львові – раритетну працю С. Наріжного "Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами" (2008) та інші. Вже з'явилося 5 томів серії "Епістолярні джерела грушевськознавства", підготовлені у співпраці з науковими інститутами Національної академії наук України та іншими установами. За нашими обчисленнями, разом УІТ видало приблизно 150 окремих книжкових публікацій.

Тепер обговорюємо пляни наступних монографічних видань, джерельних та довідкових публікацій з нашими університетами та науковими установами в Україні і діаспорі. Сьогодні заплановане нове серійне видання "Епістолярні джерела історичної науки", де буде публікуватися листування істориків. Крім того, продовжується видання наукових праць Олександра Оглоблина і продовжують готуватися окремі томи існуючих серій – сьогодні завершується підготовка до друку видання "Спогадів" Наталії Полонської-Василенко та Лева Биковського, збірка праць довголітнього члена УІТ Марка Антоновича, перевидання збірника наукових праць, присвячених гетьманові Івану Мазепі Варшавського наукового Інституту, черговий том "Листування Михайла Грушевського" та ін. Можна сказати, що в ділянці науково-видавничій, без огляду на незадовільну матеріальну базу, багато досягнуто.

Сьогодні УІТ не припиняє своєї праці. Є нові видавничі та організаційні пляни, які будемо поступово реалізовувати. Україна за 20 років незалежності, на жаль, все ще потребує відстоювання національної концепції української історії, вивчення на основі нових архівних матеріалів тих наукових проблем, що досі не знайшли достатнього висвітлення. Немає сумніву, що шляхом ділової співпраці і відповідної координації діяльності дослідників історичного розвитку української нації в контексті світової історії, зможемо причинитися до повного відродження української національної культури, як інтегральної частини світової культури. Спільними силами і співпрацею поставимо українську історичну науку на відповідний рівень, як складову частину світової історіографії і запрошуємо всіх до співпраці.

Джерела та література:

1. Архів УІТ, ф. “Українське Історичне Товариство”, спр. “Вибір Управи”. – Комунікат (1 березня 1965 р.).
2. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність (1965 – 1991) / А. Атаманенко. – Острог, 2010. – 672 с.
3. Брайчевський М. Вибрані твори / М. Брайчевський. – Нью-Йорк; К. : Видавничий дім “KM Academia”, 1999. – 597 с.
4. Винар Л. Десятиліття “Українського Історика” (1963 – 1973) / Л. Винар. – Мюнхен, 1974. – С. 3–26.
5. Винар Л. Думки про “Українського Історика” і сучасний стан української історичної науки / Л. Винар // Український історик. – 1978. – Т. 15. – Ч. 1-3 (57-59). – С. 5–29.
6. Винар Л. “Український Історик” з перспективи 35 років (1963 – 1998) / Л. Винар // Український Історик. – 1998. – Т. 35. – Ч. 136-139. – С. 7–25.
7. Винар Л. Українське Історичне Товариство 1965 – 2000. Статті і матеріали / Л. Винар. – Чернівці, 2000. – 126 с.
8. Гуслистий К. Г. Боротьба українського народу проти іноземних поневолювачів / К.Г. Гуслистий // Визвольна боротьба українського народу 1648 – 1654 рр. і возз’єднання України з Росією. – К., 1954. – С. 7.
9. Журнал Українського Історичного Товариства. Показчик змісту 1963 – 1992 / [За ред. Любомира Винара]. – К., 1993. – 114 с.
10. Котляр М. Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори / М. Котляр. – К. : Політвидав України, 1974. – 80 с.
11. Маланчук Ф. Гниле коріння / Ф. Маланчук // Жовтень. – 1978. – Ч. 4. – С. 92–98.
12. Сакада Л. Журнал “Український історик” в українській історіографії другої половини ХХ ст. : автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Л. Сакада. – К., 2000. – 20 с.
13. Сарбей В. Г. Очерки по методологии и историографии истории Украины / В.Г. Сарбей. – К. : Наукова думка, 1989. – 242 с.
14. Український Історик. Показчик змісту за роки 1963 – 1997 / [Упоряд. Людмила Сакада]. – 1999. – Ч. 140. – С. 23–166.
15. Холмогоров О. І. Інтернаціональна єдність, народжена Великим Жовтнем / О.І. Холмогоров // УІЖ. – № 10. – 1977. – С. 71–81.

Алла Атаманенко
(Острог)

ЧЛЕНСТВО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА (1965 – 1991): СТРУКТУРА ТА СКЛАД

У статті розглядається структура членства Українського історичного товариства, методи діяльності УІТ з метою збереження інформації про вчених діаспори. Товариство об'єднало різні покоління вчених, що уможливило обмін думками та досвідом і сприяло розвиткові наукових досліджень.

Ключові слова: Українське історичне товариство, дослідники, покоління вчених.

В статье рассматривается структура членства Украинского исторического общества, методы его деятельности с целью сохранения информации об ученых диаспоры. Общество объединило разные поколения исследователей, что сделало возможным обмен мыслями и опытом, а также способствовало развитию научных исследований.

Ключевые слова: Украинское историческое общество, исследователи поколения ученых.

In this article author reviews the structure of Ukrainian Historical Association, methods of the UHA's activity to preserve information about scholars of Diaspora. Ukrainian Historical Association has united scholars of different generations which enabled the exchange of thoughts and experience and facilitated the development of scientific researches.

Key words: Ukrainian Historical Association, researches, generations of scholars.

Українське історичне товариство, засноване навколо журналу “Український історик” у 1965 р. з ініціативи Любомира Р. Винара, підтриманої іншими дослідниками. Серед членів Товариства були історики М. Антонович, І. Витанович, А. Жуковський, Т. Мацьків, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, М. Чубатий та ін., політологи Б. Боцюрків, І. Каменецький, Т. Цюцюра, археологи Н. Кордиш-Головко, П. Курінний, М. Міллер, Я. Пастернак, філологи Ю. Бойко-Блохин, Ася Гумецька та ін.

В українській материковій історіографії щодо тих, хто покинув країну під час Другої світової війни досить часто говориться, що вони “опинилися” закордоном, що надає пасивного звучання цьому явищу. Але, як писав відомий славіст Ю. Шевельов, “слово опинилися – майже цитата, його треба було б взяти в лапки. Ми не опинилися по той бік – тоді фронту, потім – кордону чи кордонів. Ми хотіли й шукали цього, йдучи через труднощі, небезпеки, загрози. Ми діяли свідомо. Ми не знали докладно, що ми знайдемо по той бік, але ми знали, що ми не хотіли жити в тих умовах, у яких ми жили перед тим”[29, с. 23]. Зрозуміло, що добровільність еміграції була вимушеною – це був свідомий вибір, але відбувся він під тиском обставин [6, с. 184-185]. Емігранти старшого покоління, особливо ті, що походили з Наддніпрянщини, дуже добре знали систему, в якій залишилися їх колеги, тому завжди із розумінням ставилися до умов їх праці та наукового доробку.

В середовищі інтелектуальної наукової еміграції панував дух служіння науці, і бажання самореалізації формувалося на цьому тлі. Саме цей чинник спричинив появу низки інституцій, видань, які сприяли як індивідуальному особистісному розвитку, так і розвитку всього інтелектуального середовища. Неможливою була активна праця будь-якого об’єднання вчених діаспори без лідера, який найчастіше був головним організатором-“рушієм” праці. Лідер мав мати високорозвинені інтелектуальні та організаційні здібності, чітке уявлення про мету діяльності, наполегливість, працьовитість та ім’я у суміжних (українських та інонаціональних) інтелектуальних співтовариствах. Коло вчених, що об’єднувалися біля нього, могло бути неформальним або інституційно оформленим.

В цьому УІТ не було винятком. Головним рушієм праці Товариства протягом багатьох років був талановитий вчений та організатор численних не лише українських наукових інституцій Любомир Роман Винар. Саме він заснував журнал “Український історик”, який був підтриманий і іншими дослідниками, а для частини них став одним із важливих засобів оприлюднення наукових досліджень. Л. Винар був головним промотором створення УІТ. Він активно листувався з колегами, писав статті про діяльність Товариства до преси, готував до видання матеріали “Бюлетеню УІТ”. Своєю наполегливою працею він зумів створити в Товаристві коло однодумців, завдяки чому воно стало помітним науковим явищем.

Серед членів УІТ, незалежно від визначених Статутом категорій,

були науковці та любителі історії. Так склалися обставини, що імена лише частини провідних вчених – членів УІТ широко відомі в Україні. Імена інших дослідників відомі лише відносно вузькому колу фахівців, хоча вони займали важливе місце в неукраїнському науковому світі. Для частини членів, особливо тих, що належали до старшого покоління, Українське історичне товариство та його періодичне видання "Український історик" стали стимулом та основним місцем оприлюднення наукових досліджень.

Серед членів УІТ були представники різних поколінь, що мали різний рівень адаптації до західного наукового середовища. У різних поколінь різними були можливості одержання фахової праці, зокрема в університеті. Дехто зі старших вчених відносно слабо знав англійську чи іншу мову країни поселення, дехто – мав вік, в якому не починають кар'єру у вищій освіті. Тому вони переважно працювали нефахово, але вільний від "заробляння хліба насущного" час віддавали науковій творчості. У 1955 р. про ситуацію, яка склалася для представників старшого покоління, писав відомий економіст І. Витанович: "Найгірше, [...], всі ми з науки не жиємо, а кустарями совісно бути. Я прим[іром] працюю (після важкого пробою в початках у U.S.A.) в ам[ериканському] видавництві (в адміністрації). До бібліотеки (де часом можна б бодай щось *ad rem* найти) самий доїзд триває 1^{1/2} год[ини] в один бік. Можу тільки, і то не в кожну, суботу туди заглянути. Прийшовши ввечір з праці, звичайно тільки добра воля зістається, щоби ще з втомленої голови щось путяще можна видобути" [1].

Деякі молодші дослідники не завжди ставились до праці таких вчених як до якісного наукового продукту. Пропагуючи потребу підготовки молодого покоління вчених, О. Пріцак зокрема, писав: "Я особисто ставлюся зі співчуттям до цих жертв обставин, що в ім'я Лесиного "контра спем сперо" не хотіли примиритися зі страшною для них дійсністю і нераз після тяжкої заробіткової праці, не маючи змоги вести систематичного досліду – творили собі ілюзію наукової праці" [13, с. 5].

Сприйняття старшого покоління, що не завжди могло себе реалізувати в американській чи іншій неукраїнській науці, як "декласованих вчених" [13, с. 5-6] частково було пов'язане з протистоянням між "старшими" науковими установами – НТШ та УВАН, яке можна розцінювати як прояв конфлікту поколінь. З діяльністю цього покоління зокрема, пов'язувалися з одного боку, ідентифікація української науки з провінціалізмом, обмеженістю та дилетантством, з другого

– прискорення денационалізації молодшого покоління, яке не завжди допускалося до керівництва в “еміграційних” установах [13, с. 5-6]. Одночасно не лише старші, а й частина середнього та молодшого (для початку 1960-х рр.) поколінь або постійно, або на певних етапах діяльності не мала можливості праці у вищих навчальних закладах чи наукових установах (наприклад, І. Лисяк-Рудницький певний час працював контролером у транспорті [15, с. 576]), хоча і в цій ситуації вони продовжували дослідницькі практики. Зрозуміло, що це не було легко фізично, але давало моральну сатисфакцію. Значною була і кількість дослідників – представників саме старшого та середнього поколінь, які працювали в системі неукраїнської освіти та науки. УІТ та його журнал, що реферувався провідними західними аналітичними виданнями, були одночасно представництвом української історіографії в багатонаціональному середовищі західної науки, об’єднували дослідників різних поколінь, а також уможливлювали наукову самореалізацію для представників старшого покоління вчених.

В “Українському історичному” та в “Бюлетені” Товариства, особливо кілька перших років його існування, поки членів було відносно небагато, повідомлялося про їх кількість, подавалися імена тих, що нещодавно приєдналися до УІТ. В “Бюлетені” існувало кілька рубрик – “З діяльності наших членів”, “Діяльність членів УІТ”, “З успіхів наших членів” та ін., в яких інформувалося, над чим працюють члени Товариства, що ними опубліковано або готується до друку. Рубрика “З успіхів наших членів” містить важливу інформацію про їх відзначення та нагородження, одержання грантів, призначення на посади в неукраїнських університетах, інституціях і установах. Інформацію для публікації надсилали переважно самі дослідники, іноді – за їх дорученням подавав узагальнений огляд хтось із колег, часто це робив, зокрема, Л. Биковський [5, с. 148-151; 7, с. 238-240]. Зрідка у таких повідомленнях траплялися неточності. Зокрема, у 1965 р. І. Лисяк-Рудницький повідомляв про деякі похибки, що трапилися в інформації про нього на сторінках журналу [9, с. 464]. Після цього він самостійно повідомляв про свою діяльність.

Протягом всього часу існування Товариства у журналі та “Бюлетені” вміщувалися некрологи, статті пам’яті померлих, в яких переважно висвітлюється їх діяльність та стисло подається огляд наукового доробку. Крім того, специфічним джерелом для дослідження складу членства є картотеки за різні роки.

Категорії членства для будь-якого наукового товариства визнача-

лися в першу чергу його Статутом або обумовлювалися в інших документах статутного характеру. УІТ не було винятком, тому категорії його членства обумовлювалися в Статуті, але змінювалися після обговорення цього питання у листуванні. Так як функції першого статуту виконав документ "Українське історичне товариство (Комунікат)", підписаний членами Ініціативної групи і розісланий 25 грудня 1964 р., опублікований в "Українському історичному" [16, с.1], саме там вперше зазначалося, що членами Товариства можуть стати "...історики й дослідники допоміжних історичних наук, а також ті особи, як цікавляться історією України й загальною історією та бажають причинитися до розвитку української історичної науки у вільному світі" [16, с. 1]. Через двадцять років – у 1985, коли журнал УІТ став журналом історії та українознавства, членами визнавалися також "дослідники українознавчих дисциплін" [26, с. 246].

В травні 1965 р. членам Товариства було розіслано обіжний лист, який також можна вважати документом статутного характеру. Він складався з кількох пунктів, що визначали основні засади діяльності Товариства, між якими був розділ про членство. Тут було сказано, що "Товариство об'єднує істориків, дослідників допоміжних історичних наук і активних прихильників історичної науки. Кандидати до УІТ повинні бути рекомендовані одним членом Управи. Якщо на даному терені немає члена Управи, кандидати можуть бути рекомендовані членами Товариства. Остаточне рішення затвердження кандидатури належатиме Президії УІТ. Кожний кандидат зобов'язаний прислати свій життєпис і, якщо можливо, бібліографію своїх праць" [11, с. 266].

Члени могли написати заяву до вступу в довільній формі, хоча існував друкований зразок, який потрібно було заповнити і підписати: "Заява. 1. Прошу прийняти мене в члени Українського Історичного Товариства. 2. До часу виготовлення статуту УІТ придержуватимуся правил установлених Управою УІТ. Все вище сказане підтверджую власноручним підписом" [3]. В заяві також подавалися ім'я та адреса. Завершувала текст інформація від Управи, де повідомлялося: "Враз з Вашою анкетою просимо ласкаво долучити Ваш короткий життєпис і членську вкладку в сумі... Річна вкладка включає передплату "Українського історика" і "Бюлетень УІТ". Анкету та листування просимо надсилати на адресу д-ра Л. Винара, секретаря УІТ [...] "[3].

Навесні 1967 р. в "Бюлетені" УІТ було опубліковано для обговорення проект Статуту Товариства [14, с. 47-49]. Окремий підрозділ "Членство" у першому пункті визначав три основні категорії членів:

почесних, звичайних та членів-прихильників. Перших мала обирати Управа Товариства за їхні особливі заслуги перед українською наукою і УІТ. Звичайних (дійсних) членів затверджувала Президія Управи. Ними могли стати представники різних національностей, які працювали в галузі українознавства чи історії Східної Європи. Членами-прихильниками мали стати аматори, що займалися науковою працею, активно цікавилися історичною наукою та сприяли діяльності УІТ. Всі члени зобов'язувалися надіслати членські анкети та сплачувати членські внески.

Другим пунктом визначалися права членів. Звичайні члени могли голосувати на Загальних Зборах, вибирати і бути обраними до Управи, подавати поради щодо діяльності Товариства. Члени-прихильники мали лише дорадчий голос і до керівних органів Товариства могли лише кооптуватися в разі потреби. Третій пункт обумовлював сплату членського внеску (вкладки), що встановлювався Управою Товариства і включав передплату журналу “Український історик”. Члени УІТ – “емерити” (пенсіонери. – *А.А.*) звільнялися від членських внесків в разі потреби, але мали передплачувати журнал. Важливим був пункт №4 про можливість припинення членства як за власним бажанням, так і з ініціативи Управи в разі несплати членських внесків, незважаючи на “пригадку” (письмове нагадування про заборгування. – *А.А.*), а також дії члена на шкоду Товариства (з правом апеляції виключеного до Загальних Зборів) [14, с. 48].

Авторитет УІТ поступово зростав і зростала кількість членів. Якщо підчас заснування основу УІТ склали 45 членів-основників, в середині 1965 р. членів було 70 [19, с. 92], під кінець року – 104 [18, с. 110]. У 1966 р. Товариство об'єднувало 110 осіб [17, с. 134]. На початок 1967 р. кількість членів збільшилася ще на 10 осіб. В перші роки членами стали о. Олександр Баран, Ольга Войценко, Василь Гришко, о. Олег Кравченко з Канади, Олекса Вінтоняк, Володимир Мацяк з Німеччини, американські вчені Ярослав Падох, Омелян Пріцак, Дмитро Штогрин, Лев Шанковський, Володимир Гуцул [20, с. 36], Олег Герич, Марта Богачевська-Хом'як та ін. Протягом наступних років кількість членів УІТ зростала.

Активна діяльність Товариства та його толерантність до інших наукових інституцій привертала до нього тих, хто спочатку висловлював побоювання щодо негативного деструктивного впливу УІТ на українську історичну науку в діаспорі. Так, у 1967 р. членом УІТ став відомий діяч УВАН Володимир Варламович Міяковський, який був

готовий стати членом і співпрацювати в журналі через подібність ідеологічних засад діяльності УІТ та УВАН [2].

В грудні 1974 р. УІТ було зареєстроване (інкорпороване) в штаті Огайо. До інкорпораційних документів було включено також і англomовний варіант Статуту, в якому було визначено й основні положення щодо членства [4]. За Статутом збільшилась кількість членів – їх тепер було п'ять категорій – почесні, дійсні (active), члени-кореспонденти (що мешкали в інших країнах), члени-прихильники (supporting members) – особи, що цікавилися діяльністю товариства, включаючи непрофесіоналів, та з'явилася нова категорія колективних (інституційних) членів, якими могли стати будь-які організації, що визнавали завдання УІТ.

До керівних органів Товариства мали право обирати і бути обраними лише почесні та дійсні члени. Пізніше життя змусило зменшити кількість категорій – бо історики були дійсними членами, незважаючи на місце чи країну поселення, тому не було потреби у категорії члена-кореспондента. Від категорії, потребу якої не підтвердила практика, відмовлялися, вже не змінюючи Статуту, а приймаючи через головування уточнення щодо категорій членства. Наприклад, в 1976 р. існували такі категорії (не зафіксовані в Статуті): почесний, звичайний (дійсний) член, член-прихильник, "член-спомогач" (contributing member). Для тих, хто став жертводавцем більшої суми – вводилася категорія "доживотних членів" (що вважалися членами Товариства до кінця життя. – *А.А.*), яка ділилася на дві підкатегорії: членів-меценатів та членів-фундаторів. Пізніше практика довела непотрібність категорії членів-спомогачів – і Товариство від них відмовилося.

Отже, визначені початково Статутом категорії членів Товариства, незважаючи на збільшення чи зменшення їх кількості, можна узагальнити – дійсні члени (фахівці) та члени-любители (ті, що підтримували діяльність УІТ переважно матеріально). Такий поділ був притаманний більшості українських наукових інституцій діаспори, побудованих за принципом наукового товариства.

Ще в 1963 р. у Л. Винара виникла ідея публікації в "Українському історичному журналі" невеликих статей-"гасел" про вчених, які пізніше можна було б видати окремим збірним виданням. І хоча цю ідею не вдалося реалізувати у повному обсязі, своєрідні складові її реалізації – окремі різнопланові публікації сьогодні дають основу для здійснення біографічних досліджень. Інформація про діяльність членів постійно публікувалася в "Українському історичному журналі" та "Бюлетені", де друкувалися й

нагадування про потребу одержання від членів подібної інформації.

Більшість дослідників на такі звернення позитивно реагувала, присилаючи до секретаря Товариства свої бібліографії та розповідаючи про дослідження та досягнення в праці. Намагання зберегти якнайбільше інформації про членів було викликано розумінням керівництвом УІТ потреби у збереженні даних про представників науки поза Україною в той час, коли в Україні про них нічого не було відомо та свідомо замовчувалися праці й наукова діяльність тих, чия творчість не відповідала офіційним “канонам”. Одночасно, в журналі друкувалися некрологи та ювілейні статті як про дійсних членів (професійних істориків), так і тих, хто багато допомагав в організаційній та іншій роботі. У 1981 р. великим біографічно-інформативним некрологом було згадано О. Судчак – керівника Головного представництва журналу на Канаду, у 1982 р. – Р. Коса, представника “Українського історика” на Пенсильванію з 1965 р.

Від початку видання “Бюлетеню” Товариства у рубриці “Успіх наших членів” вміщувалися привітання з нагоди обрання на ту чи іншу посаду в українських та неукраїнських наукових інституціях, установах, виданнях, нагородження та відзначення тощо, що тепер є джерелом для відтворення біографій дослідників. Тоді це сприяло спілкуванню дослідників, ознайомленню з досягненнями, пошуку зацікавлених подібною тематикою. Так, В. Кайє-Кисілевського колеги вітали з обранням почесним членом Канадської асоціації славістів [21, с. 66], о. В. Кушніра – з обранням Президентом Секретаріату Світового конгресу вільних українців (СКВУ), М. Марунчака – з обранням членом контрольної комісії СКВУ [12, с. 88], О. Прицака – зі створенням кафедри українських студій при Гарвардському університеті [22, с. 96], Д. Штогриня – з одержанням дослідницької стипендії для підготовки англومовної праці про український літературний ренесанс, Л. Винара – з підвищенням в Бовлінгтонському університеті та одержанням стипендії на дослідження з історії українського раннього друкарства, Р. Климкевича – з підвищенням до старшого віцепрезидента, обранням до ради директорів акційного банківського підприємства [23, с. 110], з одержанням почесного громадянства республіки Корея [8, с. 117], О. Оглоблина – з одержанням запрошення стати першим професором-гостем на 1968 – 1969 акад. рік в УНІГУ, А. Жуковського – з обранням генеральним секретарем НТШ в Європі [8, с. 117] та ін.

Ювілеї визначних членів відзначалися також науковими конфе-

ренціями, про них друкувалися окремі статті та пов'язані з ними джерельні матеріали, вітальні листи. Осередками і Товариством проводилися конференції та тематичні вечори, присвячені видатним вченим. Так, 27 листопада 1977 р. УІТ в Торонто та Дослідча комісія НТШ в Канаді організували вечір пам'яті відомого українського археолога, члена-засновника УІТ та багатолітнього члена НТШ Ярослава Пастернака. Відкрила вечір голова Комісії НТШ О. Копач. Доповідь про археолога виголосив заступник голови УІТ М. Антонович, який був редактором книги вченого про ранніх слов'ян, опублікованої Товариством. Він вручив видання вдові Я. Пастернака Марії. Зі спогадами виступили Г. Березовський, І. Маковецька та ін.

Вечір пам'яті Михайла Ждана було проведено 19 березня 1978 р. в Клівленді. З вступним словом до присутніх звернувся директор банку М. Тимків, спогадами про вченого поділився Ю. Яремкевич. Доповідь про наукову спадщину історика виголосив Л. Винар. На зустрічі було також влаштовано виставку друкованих праць та рукописів М. Ждана [24, с. 191].

1 грудня 1979 р. першим Почесним членом Товариства було обрано О. Оглоблина з нагоди 80-ліття від дня народження та 60-ліття наукової праці [27, с. 218]. У 1981 р. від Управи УІТ за підписом О. Оглоблина було опубліковано вітання Любомирові Винару з нагоди 30-ліття його наукової діяльності [25, с. 234]. В 1986 р. було обрано нову Управу УІТ. За рекомендацією О. Оглоблина та Л. Биковського президент Товариства та багатолітній редактор "Українського історика" став Почесним членом УІТ. В 1988 р. в журналі було поміщено статтю з нагоди 70-ліття Т. Мацькова, де було подано його біографію з аналізом наукового доробку.

У 1986 р. в "Українському історичному" було відновлено засновану ще 1963 р. рубрику "З діяльності наших членів", де писалося, над чим працюють дослідники. Кілька разів окремі томи журналу було присвячено ювілеям його провідних співробітників: у 1970 р. один із томів журналу було присвячено 70-літтю президента Товариства О. Оглоблина (пізніше, у 1992 р. – століттю вченого), у 1982 та 1997 рр. – ювілею Л. Винара. Такі присвяти журналу ювілеям провідних співробітників та членів УІТ розцінювалися не лише як безпосередні відзначення відомих вчених, а й як елементи популяризації Товариства. У 1986 р. планувалося присвятити том журналу 70-літтю М. Антоновича, але останній, який був дуже скромною людиною, заборонив це робити. Іноді ювілеї відзначалися не присвятою цілого

тому журналу визначній події, а окремими статтями, для чого існувала окрема рубрика “Наші ювілеї”. У 1974 р. відзначалося 75-ліття О. Оглоблина, у зв’язку з чим було опубліковано вітальний лист [10, с.123], а також вченому було присвячено низку статей.

Таким чином, статутом визначались основні категорії членства. Товариство об’єднувало всі покоління дослідників, створюючи можливість наукової самореалізації і для представників старшого покоління, яке часто не мало фахової праці. Керівництво УІТ намагалося вшанувати членів та зберегти інформацію про них. Більшість опублікованих на сторінках “Українського історика” статей пізніше в комплексі з іншими матеріалами використовувалася материковими дослідниками для відтворення біографій та визначення внеску в розвиток науки окремих дослідників.

Джерела та література:

1. Архів УІТ (архів Б. Винара), ф. “Листування”, спр. “І. Витанович”. – Лист І. Витановича до Б. Винара від 29 листопада 1955 р.
2. Архів УІТ (архів Л. Винара), ф. “Листування”, спр. “В. Міяковський”. – Лист В. Міяковського до Л. Винара від 17 жовтня 1967 р.
3. Архів УІТ, ф. “Адміністрація”, спр. “Заяви”.
4. Архів УІТ, ф. “Організаційні документи”, спр. “Інкорпорація”. – Constitution of Ukrainian Historical Association. – 2 арк.
5. Атаманенко А. Є. Історія української історичної науки в листах Лева Биковського до Любомира Винара / А.Є. Атаманенко // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Історіографія і джерелознавство в часовому вимірі. Міжвузівський зб. наук праць. – Дніпропетровськ : РВВ – ДНУ, 2003. – С. 140–152.
6. Верба І. В. Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884 – 1973): Монографія / І.В. Верба / Центр пам’яткознавства НАН України та УТОПІК. – Ніжин : ТОВ “Аспект-Поліграф”, 2008. – 324 с.
7. Винар Л. Епістолярні джерела до історії Українського історичного товариства. З листування доц. Лева Биковського / Л. Винар, А. Атаманенко // Український історик (далі – УІ). – 2004. – Ч.1-2. – С. 238–240.
8. З успіхів наших членів. Бюлетень УІТ, рік 2, ч.5 // Матеріяли до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 117.
9. Лист І. Лисяка-Рудницького до Л. Винара від 22 лютого 1965 р. // Винар Л., Атаманенко А. Епістолярні джерела до історії Українського Історичного Товариства // УІ. – 2003. – Ч. 1-5. – С. 464.
10. Наукова хроніка. Ювілей Голови УІТ // УІ. – 1974. – Ч. 4. – С. 123.
11. Обіжний лист, ч.1. 28.V.1965 // Матеріяли до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 266.

12. Отець д-р В. Кушнір очолив Президію СКВУ. Бюлетень УІТ, рік I, ч.12 // Матеріали до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 88.

13. Прицак О. Організація і завдання української науки в ЗДА / О. Прицак // Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики. – Кембридж; Нью-Йорк: Фонд катедр українознавства, 1973. – 188 с.

14. "Проект Статуту Українського Історичного Товариства", Бюлетень УІТ, рік I, ч. 3 // Матеріали до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 47–49.

15. Симоненко Р. Іван Лисяк-Рудницький / Р. Симоненко // Історіографічні дослідження в Україні. Визначні постаті української історіографії XIX – XX ст. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2005. – Вип. 15. – С. 576.

16. Українське історичне товариство (Комунікат) // УІ. – 1964. – Ч. 4. – С. 1.

17. Українське історичне товариство. Обіжний лист, 1.VI.1966 // УІ. – 1966. – Ч. 3-4. – С. 134.

18. Українське історичне товариство. Обіжний лист, 1.XII.1965 // УІ. – 1965. – Ч. 3-4. – С. 110.

19. Українське історичне товариство. Обіжний лист, ч.1. 28.V.1965 // УІ. – 1965. – Ч. 1-2. – С. 92.

20. Українське історичне товариство. Членство // УІ. – 1966. – Ч. 3-4. – С. 112.

21. Успіх нашого члена. Бюлетень УІТ, рік I, ч.8 // Матеріали до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 66.

22. Успіхи наших членів. Бюлетень УІТ, рік 2, ч.2 // Матеріали до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 96.

23. Успіхи наших членів. Бюлетень УІТ, рік 2, ч.4 // Матеріали до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 110.

24. Хроніка. Наукові конференції // УІ. – 1978. – Ч. 1-3. – С. 191.

25. Хроніка. Українське історичне товариство. Привіт Професорові Любомирові Винареві від Українського Історичного Товариства // УІ. – 1981. – Ч. 1-4. – С. 234.

26. Хроніка. Українське Історичне Товариство. Пригадка членам УІТ і передплатникам УІ // УІ. – 1985. – Ч. 1-4. – С. 246.

27. Хроніка. Українське Історичне Товариство. Проф. Олександр Оглоблин – перший почесний член УІТ // УІ. – 1980. – Ч. 1-4. – С. 218.

28. "Членство", Бюлетень УІТ, 1967, рік I, ч.1 // Матеріали до історії Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 36.

29. Шерех Ю. Ми і ми (До українських читальників моїх) / Ю. Шевельов (Ю. Шерех) // Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – К. : Вид-во "Час", 1998. – С. 21–32.

Ірина Ключковська
(Львів)

РОЛЬ ДІАСПОРИ У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розвиток української термінології та ролі науковців української діаспори у її творенні, який простежено у статті, дає підставу автору зробити висновок про тяглість українського термінотворення, перерваного у просторі, але безперервного у часі. Успіху сучасного творення української термінології можна досягти, поєднуючи зусилля українських науковців в Україні та поза її межами.

Ключові слова: українська термінологія, термінотворення, українська діаспора.

Развитие украинской терминологии и роли учёных украинской диаспоры в ее создании, исследованное в статье, дает основание автору сделать вывод о последовательности украинского терминообразования, прерванного в пространстве, но непрерывного во времени. Успеха в современном образовании украинской терминологии можно достигнуть, соединяя усилия украинских учёных на Украине и за ее пределами.

Ключевые слова: украинская терминология, терминообразование, украинская диаспора.

The development of Ukrainian terminology and the role of Ukrainian Diaspora in its creation, analyzed in this article, gives the reasons to make conclusion that continuity of Ukrainian terminology creation was discontinuous in space, but continuous in time. The success in modern Ukrainian terminology creation can be achieved by unification of efforts of Ukrainian researches from Ukraine and from abroad.

Key words: Ukrainian terminology, terminology creation, Ukrainian Diaspora.

За різними оцінками сьогодні за межами України проживає від 12 до 20 млн. осіб, які покинули матірню землю з політичних та економічних причин та зберігали свою національну ідентичність в умовах бездержавності країни походження. За словами Любомира Ви-

нара, голови Історичного товариства, історія української діаспори є інтегральною частиною історії України. Простежуючи діяльність світового українства за межами України, можемо стверджувати, що культура, освіта та наука, які розвивалися в середовищі української діаспори є також невід'ємною частиною культури, освіти та науки України. Це підтверджується тяглістю традицій та розвитку цих сфер людської діяльності спочатку в Україні, потім у діаспорі, а сьогодні спостерігаємо зворотній шлях повернення цих здобутків на батьківщину. Лише симбіоз українських здобутків з материкової України та її діаспори в різних галузях створить цілісну і повну картину.

Ця теза стосується різних аспектів діяльності, в тому числі й науки, а лінгвістики та термінотворення зокрема. В Україні достатньо широко займаються науковим дослідженням теоретичних аспектів термінології, зокрема такі науковці як Л. Симоненко, Т. Кияк, В. Акуленко, І. Кочан, В. Пілецький, Г. Наконечна, Л. Туровська. Досліджується ця проблема і на прикладному рівні. Прослідковуючи поступ термінотворення, ми дійшли висновку, що можна однозначно стверджувати про тяглість і неперервність розвитку цієї галузі.

Наша термінологія творилася в Галичині, увібравши в себе кращі традиції попередників, які можна простежити вже в "Азбуковниках", з яких в другій половині XVI ст. постають перші спроби справжніх словників, що відомі під назвою "Лексиконів" (перший такий рукописний лексикон з'явився в додатку до Острозької Біблії, відомі також "Лексик" Лаврентія Зизанія, "Лексикон" Беринди та ін.), словничок І. Котляревського до першого видання "Енеїди", Словники Івана Войцеховича, Павловського, словники-попередники Словника Грінченка та багато інших. Адже Галичина з початком XX ст. була необтяженою валуєвськими та емськими указами і саме тут могла вільно розвиватися наукова думка й праця визначних галицьких термінотворців таких як І. Верхрадський (ботаніка), В. Левицький (фізика і хімія), І. Горбачевський (хімія). Галицький період тривав до початку Першої світової війни. Здобутки галицьких науковців у царині термінології стали тією висхідною основою, що забезпечила можливість поступу, покращення і шліфування нашої наукової мови і знайшла свій подальший розвиток у період "золотої доби" – повоєнний час культурного відродження в УРСР у 20–30 рр., протягом якого лише Київська Українська Академія наук видала 30 термінологічних словників [1, с. 27].

У 1933 р. розпочався розгром українського мовознавства, нова

хвиля якого накопилася у 1937. Після цього термінологічна праця надовго припинилася, хоча “чистка” української термінології тихо, але систематично продовжувалася [7].

З приходом П. Постишева на Україну школа термінознавства зазнала нищівних ударів, що призвело до цілковитої зміни засад творення терміносистем. Владою було сплановано втручання в лексичний склад і внутрішню структуру української мови, спрямування її в бік максимального зближення з російською. Заборони впроваджувати в українську термінологію будь-які нові терміни поза посередництвом російської мови лишались чинними протягом усього радянського періоду [3].

Критичний стан термінологічної справи в УРСР спричинив необхідність опрацювання термінології на еміграції.

Юрій Шерех в “Нарисі сучасної української літературної мови”, виданої в Мюнхені в 1951 р. зазначає: “З 1932 – 1933 рр. видання термінологічних словників припинено, а вже видані вилучено, так що поки що ця праця залишається без практичних наслідків. Одначе для вільної української мови (на еміграції) словники ці зберігають характер норм, і нема сумніву, що вони правитимуть за основу української технічно-промислової термінології у майбутньому Україні” [6, с. 56-57]. Фактично, ця теза Юрія Шевельова стала засадничою у термінотворчості українських науковців на еміграції, яка почала розвиватися поза межами України з виникненням там освітніх та наукових структур.

Хронологічно першою вищою школою за кордоном був Український Вільний Університет, урочисте відкриття якого відбулося у Відні 17 січня 1921 р., який згодом 23 жовтня 1921 р. був перенесений до Праги та діяв за приписами Карлового Університету. Згідно з основними постановами, українська мова була мовою викладання. На філософському факультеті та на факультеті права і суспільних наук працювала когорта українських вчених, які, окрім викладацької роботи, потужно займалися науковою діяльністю, про що засвідчує перелік виданих в УВУ праць, серед яких “Органічна хемія” І. Горбачевського, “Загальна наука права і політики” С. Дністрянського, “Основи землезнання” С. Рудницького, “Міжнародне право” М. Лозинського, томи наукових збірників з бібліографією наукових публікацій, яка містить сотні назв книжок, статей, оглядів. Підводячи підсумки 10-літньої діяльності, його керівники зазначали: “... професура довела свій педагогічний досвід та виявила себе науковими працями у різних галузях людського знання...” [3, с. 135].

Наукова діяльність розвивалася й в Українській Господарській Академії, яка вже 3 травня 1922 р. розташувалася в Подєбрадах і мала завданням "... підпирати науковими дослідями та мистецькою працею розвиток наук та вмінь і дбати про технічний сільськогосподарський та промисловий поступ Українського народу та цілого людства" [3, с. 138]. За час її існування було видано сотні друкованих аркушів наукової продукції:

Економіка, право та соціологія.....	804
Хемія та технологія.....	299
Будівництво та мірництво.....	225
Природничо-математичні науки.....	208
Агрономія та зоотехнія.....	198
Гідротехніка та меліорація.....	132
Лісівництво.....	125

Усвідомлюючи необхідність розвитку науково-технічної термінології, Термінологічна Комісія, що працювала протягом кількох літ під керівництвом Є. Чикаленка опрацювала термінологічний агрономічний та лісовий німецько-український термінологічний словники.

Про розвиток науки та про розвиток термінології, зокрема, можна говорити і в контексті діяльності Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі, і Українського Академічного Комітету, Українського Історико-філологічного Товариства у Празі та багатьох інших, які були справжніми осередками наукової діяльності, а також широко розвивали міжнародне наукове співробітництво.

Наступ на українську мову та термінологію в Радянській Україні не зупинив дальшого розвитку української лексикографії. Уважно відстежуючи негативні руйнівні тенденції у радянському термінотворенні, спрямовані на повне знищення українських прикмет (про це йдеться у праці С. Сірополка "Народня освіта на советській Україні" та у монографії Романа Смаль-Стоцького "Українська мова в советській Україні", опублікованих Українським Науковим Інститутом у Варшаві) та, базуючись на національних засадах термінознавства та лексикографії, науковці працюють над створенням нових словників на еміграції. Українська діаспора у Чехо-Словаччині зазначила свою участь у цих процесах виданням "Медичного латинсько-українського словника д-ра М. Галина (Прага, 1926), Чесько-українського словника Щербини (1935), кількома термінологічними словниками з техніки, лісового та сільського господарств, а саме: "Матеріалами до української технічної термінології" (Прага, 1925), "Російсько-україн-

ським лісотехнічним словником” (Подєбради, 1927 – 1931). В Італії, у Римі, побачив світ українсько-італійський словник Є. Онацького з широким використанням української фразеології [3].

Але головним центром від половини 30-х рр. XX ст. стає Берлін, а саме словниковий відділ Українського Наукового Інституту. Від 1936 р. словниковий відділ займався систематичним збиранням і виписуванням лексичного матеріалу для великого словника української мови, видав цілу серію словників таких, як “Німецький та український летунський словник” (Берлін, 1939) І. Ільницького-Заньковича, “Німецько-український підручний словник” Ганни Наконечної, “Українсько-німецький підручний словник” Я. Рудницького, “Німецько-український технічний словник” Жуковського-Кузелі, практичні словники з машинознавства й фабричного виробництва Кузелі й Жуковського, медичний німецько-український словник Р. Смика і багато інших. У 1942 р. світ побачив “Українсько-німецький словник” Кузелі й Рудницького, який був створений на вимогу часу і включав оновлену термінологію. В основу лягли попередні напрацювання. В роботі активно використовували словники та мовознавчу літературу, створену під час “золотої доби”. Зусиллями М. Пежанського, П. Штепи та О. Григоровича було віднайдено та укомплектовано велику збірку рідкісних словників, створено мікрофільми, що послужило доброю основою для майбутньої праці [2].

За цими і багатьма іншими виданнями стоїть титанічна праця українських науковців діаспори, які в тяжких умовах на чужині здійснювали щоденно великий науковий подвиг. Ярослав Рудницький згадує: “Почалася інтенсивна праця у “Словниковому відділі” (відділ на цей час очолював З. Кузеля). ...Не маючи змоги вдень, Кузеля працював ночами й робив виписки з преси, журналів, наукової літератури, белетристики, поезії, радіо тощо. Власне сьогодні, коли всі матеріали пропали через воєнні дії, важко сказати точно, скільки матеріалів мало позначку “Кз”. Немає одначе сумніву, що на приблизно сто тисяч карточок у нашій тодішній картотеці понад 50 тисяч були записані рукою Кузелі” [2, с. 86]. Як зазначає Анатоль Вовк, якому судилося продовжити роботу своїх попередників у повоєнний час на іншому континенті світу: “Термінологія – це не поле для здобуття слави, для козакування. Це натомість муравлина, забарна праця, найчастіше неоцінювана. Єдиною нагородою у термінологічній праці є задоволення з добре виконаної праці та постійна свідомість активної участі у боротьбі за збереження та удосконалення нашої

мови" [1, с. 29].

Така робота, перервана воєнними подіями Другої світової війни, була продовжена у повоєнний час і пов'язана з відновленням діяльності НТШ та інших українських наукових структур поза межами України. Після війни ця праця зосереджувалася в термінологічній комісії відродженого на чужині Наукового товариства ім. Шевченка та Українському технічно-господарському інституті (Мюнхен, ФРН) у Європі, а згодом – в Українському термінологічному центрі в Америці, Товаристві українських Інженерів Америки. "Як американське, так і європейське НТШ, урахувуючи природознавців, працюють у напрямі поліпшення існуючої невеселої ситуації, також у співпраці з УТЦА. Вони організовують термінологічні конференції для обговорення та розв'язання існуючих термінологічних проблем, видають словники, зважають котрі... залишити, а котрі треба все-таки замінити новими" [4, с. 75]. Результатом роботи стали близько 18 англійсько-українських словників з медицини, природознавства і техніки, мовознавства тощо, між ними "Вибірковий англійсько-український словник з природознавства, техніки і сучасного побуту" А. Вовка, а також німецько-український словник з електротехніки та низка перевидань термінологічних словників 20-х і початку 30-х рр.

Науковці української діаспори обґрунтували доцільність термінологічної праці на еміграції (необхідність опрацювання української термінології, вихолощеної та зросійщеної), форми та завдання термінологічної праці, а саме: 1. відшукати, упорядкувати та вивчити термінологічні надбання "золотої декади" української термінології; 2. критично перевірити видані в УРСР галузеві словники; 3. для нових термінів запропонувати українські відповідники; 4. видати англо-українські вибіркові словники). Означили також коло термінологів (мовознавці та фахівці); опрацьовували методологію, підходи; вивчили проблему джерельної бази для термінознавчої праці та розробили рекомендації для покращення її ефективності (ліквідація розпорощення сил, вироблення однієї концепції термінотворення, розробка престижних галузевих словників).

Таким чином, факт лінгвоциду в Україні з одного боку та виникнення українських Вищих шкіл та наукових центрів поза Україною з іншого, стали потужним фактором для розвитку термінологічної праці на чужині.

Анатоль Вовк зазначав: "Термінологічна праця на еміграції мусить бути спрямована в першу чергу на потреби Батьківщини... Із

самостійністю потреба доброї термінології у всіх ділянках культури, науки і техніки стане актуальна і пекуча. Усе, що до цього часу робилося буде упорядковане, виправлене, доповнене чи запропоноване на еміграції, буде тоді використане й належно оцінене. Цей лексичний фонд прискорить, тим самим, процес культурного відродження народу... А з першими проблисками волі вона знайде шлях в Україну” [1, с. 28].

На сьогодні українська термінологія має всі шанси на продуктивний розвиток в Україні, в своєму природному мовному середовищі. Проте, успіх справи у цій галузі може бути забезпечений за умови тандему праці науковців в Україні та науковців діаспори, з використанням усіх напрацювань теоретичного та практичного характеру. Адже в сучасних умовах наша держава має накопичений величезний інтелектуальний ресурс за кордоном.

За статистикою, лише у США понад 20% американців українського походження мають вищу освіту, займають високі місця у суспільній ієрархії. 3 мільйони представників західної діаспори задіяні в різних високопрофесійних сферах діяльності – в бізнесі, політиці, освіті, науці, є активними і авторитетними громадянами в своїх країнах проживання, можуть бути активним партнером України у різноманітних галузях. Для успішної реалізації проекту українського термінотворення, цієї справи державної ваги, необхідно опрацювати єдину концепцію термінотворення (як зазначив Юрій Шерех, краще одна недосконала концепція, ніж десять добрих) та стратегію її розвитку системного та систематичного характеру з поступовим виправленням недоліків та заповненням прогалин, з необхідністю організаційного та інституціонального оформлення. Зокрема, йдеться про створення галузевих термінологічних словників в електронній версії легкодоступних для широкого загалу. Саме тут особливо цінною була б допомога українців діаспори, які володіють величезним досвідом і доступом до новітніх технологій у ділянці створення термінів та словників.

Таким чином, можемо зробити наступні висновки: українське термінотворення характеризується своєю тяглістю, перерваною в просторі, але безперервною у часі. І лише біом вітчизняних науковців та науковців української діаспори може бути запорукою успіху на шляху розвитку термінотворення.

Джерела та література:

1. Вовк Анатоль / [Ред. Б. Рицар, М. Комарова]. – Львів : Ліга-Прес, 2002. – 64 с.
2. Збірник на пошану Зенона Кузеля: Праці філологічної та історично-філософичної секції / [За ред. В. Янева] // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. – Т. CLXIX. – 340 с.
3. Наріжний С. Українська еміграція / С. Наріжний. – Львів; Кент; Острог : Наукове товариство ім. Шевченка, 2008. – 370 с.
4. Трофимено С. Наукове товариство ім. Шевченка і природничі науки: 125 років Наукового Товариства імені Шевченка / С. Трофимено // 36. наукових праць і матеріалів, присвячений Ювілею товариства. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 2001. – 120 с.
5. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциту: документи і матеріали / [Упор. Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська та ін.]. – К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 399 с.
6. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.
7. Ярема С. На теми української мови / С. Ярема. – Львів : Українське товариство з механіки руйнування матеріалів, Львівське крайове товариство "Рідна школа", Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. – 44 с.

Євген Пащенко
(Загреб, Хорватія)

УКРАЇНЬСКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І РОЗВИТОК ХОРВАТСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

У статті розглядається діяльність вихідців з України у презентації української проблематики в хорватському суспільстві першої половини минулого століття. Простежується поступове формування національної інтелігенції та її роль у становленні україністики в Хорватії. Діяльність української і хорватської інтелігенції у прагненні до взаємопізнання в літературі сприяла розвитку україністики, яка поступово набувала динаміки. Цей процес було обірвано репресіями повоєнного комуністичного режиму.

Ключові слова: україністика, Хорватія, українсько-хорватські зв'язки, Антін Івахнюк, Василь Войтановський, русини-українці.

В статье рассматривается деятельность выходцев из Украины в презентации украинской проблематики среди хорватов в первой половине прошлого столетия. Выделены основные этапы становления украинской интеллигенции, ее роль в развитии хорватской украинистики. Отмечены заслуги отдельных представителей в украинистике. Этот процесс был прерван репрессиями коммунистического режима в первые послевоенные годы.

Ключевые слова: украинистика, Хорватия, украинско-хорватские связи, Антон Ивахнюк, Василь Войтановский, русины-украинцы.

The article reviews the activities of immigrants from Ukraine in the presentation of Ukrainian problematic among Croats in the first half of last century. The basic stages in the formation of the Ukrainian intelligentsia and its role in the development of Ukrainian Croatian. Marked contribution of individual representatives in ukrainistics. This process was interrupted by the repression of the communist regime in the early post war years.

Key words: ukrainistics, Croatia, Ukraine and the croatian context, Anton Ivakhnyuk, Vasil Voytanovsky, Ruthenians-Ukrainians.

Мета статі – висвітлити важливий фактор у становленні україністики в Хорватії – включення в цей процес етнічних українців, їхній

вплив на хорватську інтелігенцію. Поставлене питання пов'язане з проблемою української діаспори на югослов'янських теренах. Особливо важливим був період першої половини минулого століття, який, в силу політичних обставин, залишався недостатньо дослідженим. Останнє зумовлене, зокрема, й ідеологічними причинами наступного, повоєнного, періоду – режимом комуністичної Югославії, в якій українське питання не було позбавлене політичної забарвленості. В результаті проблема афірмації українства в Югославії залишалася недослідженою, а діяльність, подальша доля української інтелігенції в період між двома війнами і особливо в роки Другої світової війни і перший повоєнний період в головному замовчувалася.

З огляду на обсяг зазначеної теми, яка вимагає спеціального висвітлення, спробуємо лише окреслити її головні контури. В першу чергу спостерігатимемо їх у контексті поставленої мети – відзначити участь і роль української інтелігенції у становленні україністики. Це питання є складовою задуму – простеження шляхів і головних проявів у поступовому виникненні україністики в Хорватії як відгалуження національної славістики. Хорватська україністика розглядається як частина зарубіжної україністики. Остання – важливий компонент української культури, інтелектуального надбання України – також становить актуальну проблему сучасної філології. З огляду на складність умов, в яких перебувала українська суспільна думка часів російсько-радянського режиму, важливе значення мав її розвиток за кордоном. Іноземна україністика становить великий інтелектуальний фонд України, створений як українськими вченими, так і іноземними україністами. Тому ця тема заслуговує на спеціальне комплексне дослідження як міжнародний проект, на що ми вже звертали увагу [6].

Показ хорватської україністики в її становленні й розвитку дає певні можливості вказати на окремі явища, які стосуються положення української діаспори в тодішній Югославії (до 1929 р. – Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС)), на суспільно-політичні обставини розвитку україністики, ставлення до української проблематики в різних політичних, релігійних колах та інше. Історичний аспект переселення русинів-українців з історичної батьківщини на югослов'янські землі має достатню історіографію [1; 14; 27; 28] і не входить в наше завдання. Відзначимо головний для нашої теми фактор: переселення відбувалися з закарпатської (у XVIII ст.) і прикарпатської, галицької України (кінець XIX – поч. XX ст.) в результаті адміністративної інтервенції ззовні. Міграції мали виразно політичну

мотивацію, рішення надходило не з українського середовища, не з українських ініціатив, а з імперських (Австро-Угорщина). Економічний фактор був наслідком стратегії імперського центру на периферії, доведеної колоніальною політикою до стану, коли з міграцією пов'язувався миф про краще життя.

Іншою важливою детермінантою було те, що русинсько-українські мігранти потрапляли на простір з виразно загостреними етнічними, релігійними, політичними конфронтаціями. Переселенці з українських земель неминуче поставали учасниками згаданих протистоянь, що позначилося на їхній історичній долі. Представлення, захист і відстоювання національної ідентичності було й залишилося першочерговим завданням української спільноти на югослов'янських землях. Головним репрезентантом їхньої ідентичності виступала церква, греко-католицька за конфесією. Будучи, в головному, українцями щодо походження, греко-католицькі священники становили найзначніший національний авторитет і здійснювали найбільший вплив на паству. За соціальним статусом тамтешні українці-русини становили в основному руральну масу. Історії української греко-католицької церкви на югослов'янських землях, у першу чергу в Боснії, Хорватії, Воєводині, приділялося і приділяється чимало уваги у публікаціях українсько-русинської спільноти югослов'янського простору [бібліографія, зокрема: 14, с. 289].

Серйозною проблемою, що позначалася на статусі українсько-русинської спільноти, їхнього бачення ззовні була недостатня наявність національної інтелігенції, яка б представляла, відстоювала українство в політичних конфронтаціях, в яких перебували народи Югославії (КСХС). Проте, незважаючи на складні умови, з якими неминуче повинні були зіткнутися мігранти, потрапивши в специфічні обставини міжконфесійних, міжетнічних напружень, поступово формувалася інтелігенція. Її розвиток пов'язуємо з процесом виявлення себе в хорватському суспільно-політичному, культурному, з часом – науковому середовищі у ствердженні української проблематики і включенні її в інформативний, науковий обіг країни переселення. Останнє має безпосереднє значення для головного предмету аналізу – участь цих українців у формуванні україністики як відгалуженні хорватської славістики.

Упродовж першої половини ХХ ст. умовно можемо виділити кілька хронологічних періодів у становленні й розвитку української громадянської інтелігенції в Хорватії. Перший значною мірою пов'язаний з

початком світової війни, східні фронти якої проходили і через українські землі. Українці в Боснії і Хорватії, що належали до австро-угорської зони, опинилися на протилежному боці щодо українців підросійської території. Важливим завданням було ствердження власного національного ідентитету, що характеризує перший період. Другий охоплює двадцять років й пов'язаний з продовженням представлення української інформації як свідчення про окремих слов'янський народ, всупереч пропаганді білоемігрантів. Третій пов'язаний з тридцятьма роками, коли за умов зростання пропагандистського тиску двох тоталітарних режимів – нацистського і радянського – хорватське суспільство поляризується в політичних орієнтаціях, а відповідно й українська інтелігенція. Наступний, четвертий, період охоплює 1940 – 1950 рр. і позначений складними процесами – від ствердження себе в громадянському суспільстві до трагічного фіналу в зіткненні ідеалів національної незалежності з тоталітаризмом, репресивною політикою останнього щодо національного патріотизму.

Окреслені періоди позначені поступовим зростанням діяльності української інтелігенції в представленні України в хорватському середовищі, що мало безпосереднє відношення і до зміцнення фундаменту майбутньої науки – хорватської україністики. Важливе значення у формуванні наукової дисципліни є, зокрема, створення інформативного фонду. Відсутність достатньої інформації про Україну і прагнення поповнити порожнечу в цій галузі характеризує всі етапи розвитку хорватської україністики й української інтелігенції. Провідною особливістю її світогляду було прагнення представити у поліетнічному середовищі свою історичну Батьківщину і, зокрема, пояснити її назву, тобто власне ім'я. Українці переселялися під традиційним ім'ям – русини, а пізніше, з початком ХХ ст., цілеспрямовано стверджувалися під іменем українців, яке сприймалося символом національної консолідації. Поштовх тому дала й Перша світова війна, коли українська термінологія поповнювала хорватські повідомлення з фронтів. Прагнучи представити себе як неросіяни, українські автори у своїх публікаціях намагалися показати свої етнічні, історичні корені. Саме таким пафосом перейнято книгу Василя Хома-Довського "Україна і українці" опубліковану 1916 р. у Загребі. Вступ розпочинається з пояснення назв, які стоять в заголовку, прагнення представити хорватській аудиторії історичні умови, що впливали на виникнення українських етнонімів [12]. Такою позицією автор, про якого маємо мало відомостей, і який можливо прибув до Хорватії в роки війни з

Галичини, включався в давню проблему. Ім'я України в хорватській науці, зокрема славістиці, упродовж XIX ст. інтерпретувалося крізь призму імперських ідеологій, що впливали на науку [20].

У процесі формування української інтелігенції в Хорватії важливу роль відігравав також міграційний фактор. Міграційні процеси, в цілому, є домінантою українсько-хорватських взаємин від давнини і надалі [18]. Переселення українців-русинів у XVIII, XX ст. були новими хвилями давніх слов'янських розселень, також і з українських земель [19; 21]. У XX ст. представники інтелектуальних кіл опиняються на югослов'янських землях найчастіше внаслідок політичних проблем в Україні. В ході Першої світової війни українські інтелектуали потрапляли до Загреба і як емігранти перед російською загрозою на західноукраїнських теренах. Велика міграційна хвиля виникає після більшовицького перевороту в Росії і приходить на югослов'янські землі зі східної України. У білоемігрантських формаціях серед біженців був певний контингент українського, але русифікованого походження. Ця хвиля недостатньо вивчена, оскільки найчастіше подавалася як російська еміграція. Незважаючи на труднощі адаптації, проблеми відносин з попередньою українською масою (греко-католики й православні, зрусифіковані й національно заангажовані тощо), деякі спромоглися включитися в національну проблематику хорватських українців. Після поразки УНР певна частина східних українців також опинялася в Хорватії як історично схожою у прагненні до національної незалежності, звільнення від тиску “слов'янського братства”. Осмислення історичної долі Хорватії як близької до України, на відміну від Сербії з її хронічним русофільством, стане однією з ідейних домінант розвитку українсько-хорватських пов'язувань. Зазначений світоглядний фактор виразно впливатиме на динаміку цих відносин у наступних десятиріччях – аж до середини XX ст. В першу чергу це позначалося на посиленні зв'язків між Хорватією та інтелігенцією з Західної України. Після поразок ідеалів української незалежності, загострення українсько-польських відносин, інтелігенція, студентство Галичини з особливою симпатією ставилося до Хорватії, яка сприймалася як дружня щодо України. Подібні уявлення були причиною пошуків взаємин з українськими осередками, налагодження контактів з хорватськими інтелектуальними установами. Після російсько-радянського входження на західноукраїнські землі в 1939 р. певний контингент інтелігенції знову пов'язував свою долю з Хорватією як з дружнім середовищем, куди знову приїжджають українці з Галичини.

На відміну від перших міграційних хвиль, що відбувалися в межах Австро-Угорщини, інші не мали організованого масового характеру, представляли не руральні, а найчастіше інтелектуальні кола.

Відзначений характер відносин між українською і хорватською інтелігенцією, особливо після 20-х рр. минулого століття, на жаль, недостатньо вивчений, на сьогодні не маємо повної картини їхнього розвитку. Політичний фактор неминуче позначився на цій проблематиці, оскільки пізніше, в період комуністичного режиму, ідентифікація України з Хорватією оцінювалася в партійній ідеології СФРЮ як аналог "хорватського націоналізму". Нині маємо чимало підтверджень, що політичні міграції до Хорватії з 20-х рр. і надалі значно зміцнювали інтелектуальний потенціал української спільноти. Інтелігенція найчастіше вступала в контакти з представниками діаспори, національними діячами, включалася в культурне життя. Виразним було прагнення представити свою Батьківщину, що не могло залишитися непоміченим в інтелектуальних колах. Все разом відіграло свою роль у поступовому становленні хорватської україністики. Розглянемо головні етапи і найзначніші прояви цього процесу.

Існуюча бібліографія в хорватській літературній періодиці першої половини ХХ ст. [15] дає можливість виділити кілька видимих періодів, які, в головному, співпадають з періодизацією літературного розвитку. Перший стосується літератури модерну, охоплює період кінця ХІХ – першого десятиріччя ХХ ст. Не входячи в характер українсько-хорватських зв'язків цього часу, що не є темою статті, відзначимо лише, що на відміну від попередніх десятиріч саме модерн позначений помітним ослабленням безпосередніх контактів [13]. Причини і зміст подібного явища пояснюються низкою обставин, але показовим є те, що обидві літератури, попри труднощі взаємопізнання, мали багато в чому споріднений характер розвитку [22]. Про українську літературу в цей період пишуть нечисленні хорватські автори, або публікуються переклади з інших слов'янських видань.

Ім'я Україна, при чому саме таке, а не попереднє, перейняте з російських джерел і моделей, типу Малорусія, починає, як вже відзначалося, частіше з'являтися в хорватській періодиці саме з часів Першої світової війни, коли повідомлялося про події на східному фронті. Цей період значно вплинув на осмислення проблеми України як поділеної між імперіями. У хорватській періодиці, а також окремими виданнями, з'являються публікації присвячені безпосередньо Україні, її культурі, історії, красному письменству. Іноді вони становили переклади з

інших мов і літератур – німецької, польської тощо. З 20-х рр. помічаємо присутність української інтелігенції вже безпосередньо в хорватському середовищі – як емігрантів з України. Опинившись спочатку в різних краях тодішньої Югославії, вони найчастіше пов’язували свою діяльність з Загребом як середовищем більшого ступеню толеранції до України [22].

Одним з помітних представників цього періоду був М. Гардовий. Про його долю не маємо достатньо відомостей, крім публікацій, які засвідчують високий патріотизм, зв’язки з науковими колами українців у еміграції. У прагненні представити свою батьківщину, українські діячі найчастіше зверталися до класики, де провідним національним репрезентантом виступає Тарас Шевченко. У 1922 р. в Загребі опубліковано видання “Великому слов’янину. Книга на спомин з нагоди 60-ї річниці смерті Шевченка” [25]. Місце видання, зміст, залучення авторів – ці та інші особливості вказували на досить високу компетенцію редакційної колегії, важливий ідейний задум, адресований, зокрема, політичним верхам, але й друзям України. Хоча імена редколегії не зазначено, не важко припустити, що головну роль відіграв саме М. Гардовий, який ще до того опублікував у загребському журналі “*Narodna politika*” статтю, присвячену Шевченкові. Упорядник вочевидь співробітничав з українсько-русинською громадою тодішньої Югославії. Саме видання своєрідно символізувало консолідацію всієї діаспори різних хвиль. На це вказує назва видавця: “*Rusko narodno-prosvetno društvo u Keresturu*”, тобто давній центр русинів у Воеводині. Проте надруковано книгу в Загребі, латинкою, з орієнтацією перш за все на хорватського читача, але й на два інших головних народів тодішнього Королівства – на сербів і словенців. Книга має великий формат, м’яку обкладинку з портретом Тараса Шевченка у центрі, з датами 1861 – 1921 і назвами трьох мов. Центральна назва над портретом написана хорватською, дві під портретом – сербською і словенською, внизу – герб з архангелом і левом з написом по колу – українською мовою: “За волю України”. Під ним – гасло хорватською: “За слов’янську єдність, рівність і братерство”. Задня сторінка має два канти як відображення жовто-блакитного прапору.

Ідейний задум наголошено в епіграфах: перший становить цитату перекладену з Шевченкової Передмови до “Гайдамаків” (“*Hajduci*”) з наголосом на необхідності слов’янського єднання. Ця ідея адресувалася в першу чергу офіційному Белграду, який займав виразно про-російські позиції щодо українців – еміграції, української громади в

Боснії, яка в тодішнім Королівстві СХС саме з боку Сербії піддавалася різним утискам – від часу проголошення УНР і в наступних роках. Український Уряд у своїх прагненнях до міжнародного визнання був примушений констатувати репресивне ставлення до українців з боку офіційного Белграда і зовсім протилежне, дружнє в хорватському середовищі [9]. Упорядники книги про Шевченка наголошували, що серед сербів було й інше ставлення, що підтверджується і в посвяті: "Славний згадці на поета Джуро Якшича, друга українців і шанувальника Шевченківського генія ця книга присвячується". Сербський поет Джуро Якшич (1832 – 1878) своєю творчістю і діяльністю становив відображення поступового звільнення сербської культурної громадськості від слов'янофільських міфів. Апелюючи до відомого літературного авторитету, що присвятив Україні натхненного вірша, упорядники звертали увагу офіційного Белграда на існуючі переконання – зовсім протилежні антиукраїнізму як породження апології великодержавної політики.

Книга має три розділи, до кожного з яких дано по декілька епіграфів, які розвивають згадану тему слов'янської єдності, заклику до взаємоповаги між слов'янами як рівноправними народами. Перша частина "Провідник народу" у чотирьох епіграфах наголошує на значенні Шевченка для України (цитата з вступу до хорватського перекладу поезій, виконаного А. Харамбашичем); показує Шевченка як поета усіх слов'ян (вислів російського критика Аполлона Грігор'єва); заклик до українців творити власною мовою (цитата з Шевченкового вступу до "Кобзаря"); переклад рядків Шевченка про душу поета, що живе в його творах. Важливе ідейне навантаження має вступ: він представляє українців в еміграції, які відзначають річницю смерті свого поета далеко від Батьківщини; показує український народ з його багатовіковою боротьбою за волю і апелює до розуміння цих прагнень з боку тих, що проводять великодержавну ідеологію. Останнє, очевидно, адресовано белградським політичним колам і російським білоемігрантам, а заклик до слов'янського єднання перегукувався з хорватським славізмом, близьким за твердженням про рівноправність слов'ян до українського славізму. Зазначені переконання розвиваються у наступних розділах "Воскресіння народу" та "Україна і слов'янство". Кожен з них супроводжується низкою епіграфів, що наголошують ідейний зміст книги. Вони складаються з текстів відомих тодішніх славістів – філологів, істориків, політиків: А. Енсен, Й. Бадалич, С. Зуканович, О. Грицай, М. Гардовий, П. Стебницький,

А. Саліковський, Д. Дорошенко, С. Смаль-Стоцький, А. Шульгин, С. Шелухін, Б. Барвинський, М. Феденко. Висвітлюються теми життя й творчості Шевченка, історії та мови України, доля української мови під російським царизмом, відносини української культури з іншими слов'янськими (великоросійська, польська, чеська, сербська), а також показано економічний потенціал України, її етнічний, культурний стан під більшовиками та інше. До участі в збірнику були залучені представники української еміграції з їх головних тодішніх осередків у Європі: Праги, Варшави, Парижа, а також зі Львова. Важливим було й те, що в збірнику взяли участь і вчені з Хорватії – перш за все Йосип Бадалич, з часом один з провідних хорватських славістів.

Видання не могло залишитися непоміченим, що засвідчує й відгук, зокрема, в одному з провідних журналів “Nova Europa” (Загреб, 1922), було позитивно сприйняте в хорватському середовищі, де швидко розходилося в читацьких колах. Це було перше за подібним діапазоном україністичне видання в Хорватії, якщо не брати до уваги кілька книжкових публікацій про Україну, що становили переклади з інших мов і відбивали підвищений інтерес до України з часів Першої світової війни і пізніше. Видання, яке умовно іменуємо як підготовлене М. Гардовим, засвідчувало роль української еміграції в презентації української теми в Хорватії, де інтерес до України був традиційно великий.

Участь хорватських філологів у збірнику відображала і процес поступового залучення до української теми безпосередньо національної інтелігенції, що помітно зростає в наступних роках. Разом з країнознавчими темами, закономірно, виникають публікації про українську літературу. Найчастіше йдеться про класику, де головними представниками виступають Шевченко, Марко Вовчок, Федькович, Франко. Водночас проникають відомості про сучасний літературний процес, проте події в Україні під більшовиками не давали достатню можливість дати чітке уявлення про літературу звідти. Перепони створювала й російська білоеміграція, що опинившись тут з перших років після перевороту в Петрограді, здійснювала помітний вплив на офіційні структури, але й на філологію в Белграді. Стосовно Хорватії, то й тут традиційне слов'янофільство давалося взнаки. Показовим є рецепція творчості Володимира Винниченка. Популярний український письменник став відомим у хорватському театрі у 20-х рр. драматичними творами. Проте сприймався він як представник “слов'янської” душі, як російський автор. Свою руку приклала й російська еміграційна

пропаганда, тамтешній російський театр. Тому в хорватських відгукках на постановку деяких творів Винниченка відомості про автора як українця відсутні. Проте подібні уявлення не означали повної відсутності знань про український літературний процес. В Хорватії перебувало вже достатньо вихідців з України, які не могли не впливати на культурну громадськість своїм прагненням представити правду про Україну як не російську територію, а окремий слов'янський народ.

Період 20-х рр. позначений початком діяльності найзначнішої і найбільш впливової з українських організацій у розвитку українсько-хорватського співробітництва – відгалуженням львівського товариства "Просвіта" серед українців тодішньої Югославії. В Хорватії товариство під назвою "Ukrajinsko društvo Prosvjeta (Prosvita)" почало діяти в 1923 р. з осередком у Загребі. Серед ініціаторів заснування передувала українська студентська молодь, яка тягнулася до Загреба з Західної України, де було відомо про толерантне ставлення хорватів до українців. Слов'янське оточення, наявність греко-католицької церкви, інтерес громадськості до українців, атмосфера, відмінна від характеру відносин українців Галичини з Польщею – ці та інші фактори приваблювали студентську молодь на навчання у Загребі. За їхньої участі проводилася діяльність по згуртуванню хорватських українців-русинів, розвитку зв'язків зі Львовом, поширенню серед громадськості відомостей про Україну. Подібна активність не могла подобатись офіційним органам, тому "Просвіта" тривалий час не отримувала дозвіл на реєстрацію, але знаходила підтримку серед хорватів і до 1925 р. діяла як секція хорватського товариства "Domagoj". З часом ініціативи українців подолали опір властей, "Просвіта" почала діяти відкрито й поширювати свою мережу серед українців-русинів, але й серед хорватів. Важливим напрямком діяльності було стиmuлювання перекладацької діяльності, ознайомлення з Україною та її культурою і літературою а також з суспільно-політичними темами [16]. Члени "Просвіти" перекладали кілька творів з української класики, в першу чергу Т. Шевченка, В. Стефаника, сучасних письменників, представляли їх у хорватських виданнях. Все разом не могло не позначитися на стані хорватської славістики, посиленні інтересу до української мови і літератури.

З другої половини 20-х рр. спостерігається залучення до українських тем безпосередньо хорватських авторів – не принагідно, а як предмет цілеспрямованого зацікавлення. Проте говорити про виникнення україністики і україністів як фахівців ще зарано. Найбільш

показовим виступає Іван Есих (1898 – 1966), публіцист, перекладач, письменник. В першу чергу він – хорватський інтелектуал широкого діапазону інтересів від західноєвропейських до слов'янських літератур. Українська проблематика перебуває в полі його зору як предмет славістики, один з слов'янських напрямів славістичної діяльності. Проте рівень обізнаності, характер інтерпретації матеріалу відзначаються науковим підходом, прагненням отримати інформацію безпосередньо з українських джерел. У формуванні його знань свою роль відіграло налагодження контактів з українськими осередками в тодішній Югославії і, можливо й через них, – з Україною, Львовом у першу чергу. З діяльністю І. Есиха простежується вже відзначена роль саме українців у спрямуванні хорватських дослідників на українську проблематику. Не входячи в зміст українознавчого доробку цього славіста, що становить окрему тему, відзначимо лише, що він торкався питань фольклору й літературної класики, сучасної йому літератури в Україні – від східної до західної. Вчений усвідомлює недостатню обізнаність хорватського середовища з цим предметом і намагається корегувати деякі помилкові твердження. Так, Есих говорить про В. Винниченка як про українського письменника, входить у питання необхідності компаративних досліджень двох літератур, знає про український модерн і сучасний літературний процес, відгукується на різні події в культурному житті та ін.

На прикладі діяльності Есиха можемо спостерігати й роль важливого чинника в становленні хорватської україністики – зв'язки з науковими культурно-просвітними установами Галичини. Відомо, що І. Есих співробітничав з енциклопедичними виданнями у Львові, найвірогідніше був у контактах з Науковим товариством ім. Т. Шевченка, яке у полі своїх комунікацій мало й Хорватію, з “Просвітою”. На жаль, питання наукових, культурних зв'язків між Львовом і Загребом з їх головними інтелектуальними осередками, центрами культури ще недостатньо вивчено, в кращому випадку – фрагментарно. Це питання потребує висвітлення, оскільки саме з Західної України прибували до Хорватії представники української інтелігенції. Деякі з них стали досить помітними фігурами в діяльності хорватських українців. Включаючись в інтелектуальне життя хорватського суспільства, вони продовжували зв'язки зі Львовом, у першу чергу з “Просвітою”, яка з 30-х рр. минулого століття досить помітно діяла у Загребі. Через несприятливий стан у Белграді, центром “Просвіти” знову став Загреб, де українці почували себе краще у плані розуміння й підтримки,

хоча проблеми в діяльності були значними. Чимало перешкод чинила російська еміграція, що прагнула нав'язати великодержавне тлумачення українського питання і найбільше встигала в цьому в сербських колах, включаючи керівні. Українці відповідали прагненням представити правдиву картину своєї батьківщини в широкому спектрі її відображення. Саме таким характером відзначається україністична діяльність упродовж 30-х років, тобто за умов політичного режиму Королівства Югославії з адміністративним центром у Белграді. Хорватсько-боснійські українці значною мірою консолідувалися навколо Загреба, де був центр "Просвіти" з мережею цього товариства у містах компактного поселення українців. Також тривало співробітництво з проукраїнські зорієнтованими представникам, організаціями у Воеводині, Сербії (Руски Керестур, Белград) [3]. Українці друкували свої видання хорватською мовою або ж українською, коли йшлося про поширення знань між українсько-русинською спільнотою. Публікації про українську культуру, церкву, історію й літературу зміцнювали базу для україністичної діяльності в хорватському середовищі. Важливу роль у зміцненні авторитету тогочасної україністики відігравали окремі постаті, що діяли в царині української культури, прибувши до Хорватії з Галичини.

Одним з найбільш виразних, впливових діячів української інтелігенції з початку 1930-х рр. і до середини ХХ ст., був Антін (Антон) Івахнюк (1906 – 2001). За визнанням його біографа Б. Ліського (США), А. Івахнюк входить до групи найвизначніших українських культурних діячів Хорватії [4]. Його життєвий шлях, діяльність окреслюють певні тенденції у розвитку українсько-хорватських відносин зазначеного періоду. Це – формування національного патріотизму в українському середовищі, примушена еміграція через політичні обставини, симпатії до Хорватії і прибуття туди, всебічна діяльність в галузі україністики, вплив на українську діаспору і хорватську інтелігенцію, сприяння в співробітництві зі Львовом, представлення там хорватської культури, переслідування збоку комуністичного режиму і, на кінець, дальша примушена еміграція.

А. Івахнюк був родом з Волині, студіював славістику у Львівському університеті, який не закінчив через звинувачення у проукраїнській діяльності, за що був засуджений до ув'язнення. Не маючи можливості продовжувати навчання після звільнення, подався до Хорватії, яка в Галичині мала репутацію Меки української студентської молоді, завдяки порівняно недорогим цінам проживання, на-

вчання і доброзичливого ставлення хорватів до українців. Прибувши до Загреба у 1933 р., він одразу включився в діяльність української студентської громади, став членом “Просвіти”. Продовжуючи зв’язки зі Львовом, він очевидно мав домовленість писати там про Хорватію. А. Івахнюк налагодив відносини з хорватськими культурними діячами, був знайомий з кардиналом Алойзіє Степинцем, владикою греко-католицької церкви Дионисієм Нараді, знав провідних представників українсько-русинської громади в Югославії. Своїми публікаціями молодий патріот відбивав головні прагнення української інтелігенції: представити Хорватію в Україні (Львові), Україну в Хорватії (Загребі), зацікавити хорватську інтелігенцію українознавством, показати антиукраїнський характер російської великодержавної політики – царистської чи більшовицько-радянської, вказати сербським апологетам російського антиукраїнізму на помилковість їхнього недружнього ставлення до української проблематики та інше.

Опубліковані в українській періодиці Львова матеріали про Хорватію були першим кроком в його такій діяльності, в чому сприяв письменник Богдан Кравець. Започатковані 1934 р. публікації у Львові про культурно-літературне життя на хорватську тему засвідчують досить велику обізнаність, прагнення всебічно представити тему: “Націоналістичний рух серед хорватського студентства” (“Дажбог”, ч. 8, від 30 червня 1935 р.), “Вистава образів селян-малярів у Загребі” (“Обрії”, ч. 23-24, 24 вересня, 1936), “Харамбашіч співець хорватської волі” (“Обрії”, Львів, ч. 21-22, 20 серпня, 1936), “Спогади пана Вргоча” (“Обрії”, ч. 17-18, 1936), “Анте Старчевич ідеолог хорватського націоналізму” (“Обрії”, ч. 8, 26 березня, 1936), “Думки про життя та світ Анте Дукича” (“Напередодні”, ч. 4, 30 листопада 1937), “Неторканна справа (До завдань українського студентства за кордоном)” (“Голос”, ч. 27-28, липень; ч. 29-30, серпень, 1937), “Карпатська Україна в загребському радіо” (“Нова Свобода”, ч. 6/30, 21 березня 1939). Крім літературознавчих, публіцистичних статей, А. Івахнюк виявив себе у тогочасній українській хорватистиці і як перекладач. Так, він переклав і опублікував у львівських виданнях твори тогочасних хорватських письменників з виразно патріотичною темою – поезії Юрая Павичевича, Анте Дукича (“Дажбог”, ч. 8, 30 червня, 1935), прозу Міле Будака (“Обрії”, ч. 10-11, 9 червня, 1936; ч. 17-18, 4 червня, 1936), Динка Шимуновича (“Обрії”, ч. 25-26, 29-39, 1930), Джури Видовича (“Обрії”, ч. 2, 20.10, 1937), Олінка Делорка (“Напередодні”, ч. 4/8, 15 листопада, 1938), Анти Дукича (“Напередодні”, ч. 3, 30 листопада,

1937). Судячи по іменам, змісту обраних творів, А. Івахнюк був знайомий з авторами і сприймав їхні прагнення відстоювати національну ідею як споріднену українським політичним ідеалам. Подібні переконання сприяли налагодженню тісних стосунків, ангажуванню хорватських літераторів щодо співробітництва в українських виданнях, але й займатися безпосередньо українською проблематикою.

У хорватській періодиці А. Івахнюк з'являється, як засвідчує бібліографія, вже наступного року після започаткованих у Львові публікацій на хорватську тему, отже 1935 р. Тема його першої українознавчої статті відбиває одну з домінант в історії зарубіжної україністики – представити Україну в контексті творчості Тараса Шевченка. Він продовжує хорватську Шевченкіану, створювану в даному разі українським автором. А. Івахнюк не міг мовчати на перекручування української проблематики в білоемігрантських інтерпретаціях, тож публікує у сербському виданні відповідь на розлогі заперечування українців як нації одного з тамтешніх авторів ("Jesu li Ukrajinci i Rus ijedan ili dva naroda?", "Дан", (Нови Сад), бр. 28, 31.01.1939) (Бібліографічні дані з письмового повідомлення Б. Ліського (США) – *автор*). Водночас А. Івахнюк не випускає з поля зору важливий адресат – українську громаду в тодішній Югославії, перш за все студентство, розвиваючи теоретичні засади діяльності цього важливого контингенту в піднесенні української ідеї.

З початку й до середини 40-х рр. минулого століття діяльність української інтелігенції активізується, з'являється низка нових осіб, що зробили помітний внесок у хорватську україніану. Одним з найбільш помітних був Василь Войтановський (1894 – 1945), який своєю долею своєрідно уособлював злет і поразку національно-патріотичних прагнень української інтелігенції в Хорватії. З скупих біографічних відомостей про нього вимальовується постать українського інтелігента, що родом з Галичини, належав до спільного з хорватами австро-угорського кола, брав участь у національних змаганнях Західної України, а після поразки подався до Хорватії. Там він включився в патріотичну діяльність як ініціатор створення і голова Українського товариства "Просвіта" в Загребі, був досить відомий в хорватському суспільстві як палкий поборник української незалежності. У полі його діяльності була й література, публіцистика, перекладацька діяльність (переклав твори Б. Лепкого, П. Куліша) [16, с. 50].

З початку 40-х рр. українська тема все частіше присутня в хорватських виданнях, деякі видання присвячують тематичні випуски

Україні, яку представляють текстами про літературу, культуру, історію, церкву. Серед авторів – вихідці з студентства Микола Хлюз, Антін Івахнюк, Надія Івахнюк, інші, що становили когорту української інтелігенції [17]. З'являються книги перекладів з сучасної української літератури – Уласа Самчука в перекладі українця Івана Ваньчика і хорвата Станка Гашпаровича [23], класики – В. Стефаника [24], М. Вовчка [26], дослідження про Тараса Шевченка, ведеться полеміка щодо майстерності перекладу та ін. Показово, що вже не тільки безпосередньо українці виступають перекладачами, авторами досліджень в галузі україністики, а й хорватські славісти, перш за все Іван Есих, Станко Гашпарович, Младен Бошняк та інші. Хорватські автори, за посередництва хорватських українців, виступають в українській (львівській) періодиці з темою про Хорватію, її літературу. А. Івахнюк співробітничав з виданням хорватської енциклопедії, продовжував перекладати з хорватської літератури і передав для друку у Львові роман М. Будака, що з радянським приходом ліквідовано [2].

Налагоджений інтелектуальний обмін обіцяв перетворитися у процес, що створював базу для розвитку україністики. Результатом був і початок викладання україністики на тодішньому філософському факультеті Загребського університету. Проте подальший розвиток подій приніс поразку ідеалам. Трагедія української і хорватської інтелігенції полягала в тому, що їхня діяльність по відродженню національної культури, налагодженню взаємопізнання відбувалася за умов протистояння двох тоталітарних режимів. Жоден з них не бачив в ідеї української незалежності свою мету. В роки війни українські патріоти, перш за все вихідці з студентства, вірили у можливість відродити українську державу, вільну від радянщини, що було перервано німецькими властями, які не бачили в своїй стратегії вільної України. Радянські органи вже на початку 1940 р. налагоджували співробітництво з офіційним Белградом. У плані дій було й відстеження діяльності української та хорватської інтелігенції. Вже навесні 1940 р. “всі визначніші українські діячі Югославії опинилися за ґратами, під закидом найфантастичніших злочинів” [5, с. 56]. Українсько-русинська спільнота на теренах колишньої Югославії в ході війни розділяла долю всього населення країни, перебуваючи на різних фронтах, зазнаючи терору збоку сербських четників, хорватських усташів, навіть якщо займали традиційно нейтральні позиції.

З перемогою комуністичного режиму останній, особливо в періоді 1945 – 1948 рр., вживав радянські репресивні заходи щодо україн-

ців, у першу чергу – національно, релігійно, культурно заангажованої інтелігенції. Чимало діячів зазначеного періоду було репресовано, а ті, що залишилися в живих – або покинули країну, або припинили будь-яку україністичну діяльність. Їхні долі уособлювали два найзначніших представники української інтелігенції. За свідченнями Є. Мацяха, Василь Войтановський був заарештований і знищений [5, с. 61]. Антін Івахнюк встиг емігрувати до Канади, де продовжував справу українсько-хорватського пов'язування, зокрема переклавши українською пам'ятку хорватського середньовіччя [4]. Проте їхня діяльність залишалася невідомою в Україні, тривалий час їхні імена не згадувалися в Хорватії. Як зазначає Б. Ліський, "за свою працю, через політично-історичні обставини, Івахнюк не отримав ніякого визнання, а його твори практично невідомі для молодих українців Хорватії. Але важливим є той факт, що наслідки його праці та праці українських студентів у Загребі до 1945 р. були такими впливовими, що навіть їхні переслідувачі і вороги були змушені продовжити співпрацю у дусі соціалізму між Українською СРС та СР Хорватією" [16, с. 298].

Упродовж першої половини ХХ ст. на теренах тодішньої Югославії поступово формувалася і зростала українська інтелігенція, яка відігравала помітну роль у створенні інформативної бази про Україну. Найбільша заслуга в цьому належала вихідцям безпосередньо з України – східної і західної, що особливо продуктивно діяли в Хорватії, громадськість якої вбачала в Україні та її народі схожу історичну долю. Важливим наслідком діяльності стало посилення інтересу до України в безпосередньо хорватському середовищі, з якого вийшла низка інтелектуалів, що працювали на ниві українсько-хорватських взаємин. Все разом створювало плідний ґрунт для зростання хорватської україністики. Цей процес поступово набував динаміки з кожним десятиріччям зазначеного періоду і досяг своєї кульмінації в роки Другої світової війни. Проте подальший розвиток подій після 1945 р. виявився несприятливим і представники української та хорватської інтелігенції, що діяли в галузі україністики, зазнали репресій з боку політичного режиму. Значний доробок хорватської україністики середини ХХ ст. залишився поза увагою історії славістики, що вимагає подальшого і всебічного висвітлення.

Джерела та література:

1. Карпатській Україні – 70 років. Альманах УНС. – [б.м.] : Видавництво "Свобода", 2009.

2. Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот / Б. Ліський // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Загреб : [б. в.], 2002. – Кн. I. – С. 62–73.

3. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920 – 1945) / Б. Ліський // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Загреб, 2002. – Кн. I. – С. 38–50.

4. Літопис попа Дуклянина. Найдавніша південнослов'янська пам'ятка / [з хорватської мови переклав Антін В. Івахнюк]. – Отава : Українські студії Оттавського університету, 1986. – 83 с.

5. Мацях Є. Українці в Хорватії / Є. Мацях // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Загреб : [б. в.], 2002. – Кн. I. – С. 51–61.

6. Пашенко Є. Зарубіжна україністика – як її наблизити до України? / Є. Пашенко // Всесвіт. Журнал іноземної літератури. – К., 2009. – № 9-10. – С. 197–198.

7. Румянцев О. Є. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів у 1890 – 1990 роках / О.Є. Румянцев. – К. : [б. в.], 2008.

8. Румянцев О. Є. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918 – 1991) / О.Є. Румянцев // SLCCEE, Verlag Otto Sagner. – München; Berlin : [б. в.], 2010.

9. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення / В. Сергійчук. – Львів : “Свічадо”, 2002. – С. 664–670.

10. о. Фірак М. Українська історія / о. М. Фірак. – Ч. I.: Руський Керестур. – [б.м.] : Видання редакції “Рідного Слова”, 1938. – 48 с.

11. Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Загреб : [б. в.], 2002.

12. Choma-Dowski V. Ukrajina i Ukrajinci. (S etnografskom mapom Ukrajine) / V. Choma-Dowski. – Zagreb : Nakladom “Saveza za oslobođenje Ukrajine”, 1916. – 72 s.

13. Flaker A. Ukrajinska književnost u Hrvatskoj. Bilješke uz građu iz XIX st. / A. Flaker // Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra / Priredio Evgen Pašcenko. – Zagreb : Biblioteka “Relations”. Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, 1996. – S. 85–100.

14. Graljuk B. 100 godina ukrajinske grkokatoličke župe Lipovljani 1909 – 2009 / B. Graljuk. – Zagreb; Lipovljani, 2010. – 291 s.

15. Hrvatska Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra / Priredio Evgen Pašcenko. – Zagreb : Biblioteka “Relations”. Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, 1996. – 421 s.

16. Liski B. Iz prošlosti Ukrajinaca u Hrvatskoj. Filijale zagrebačkog društva Prosvita u Šumeću i Kanjiži / B. Liski // Думки з Дуною. Літопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватії. – Загреб; Вуковар, 1990 – 2000. – № 3. – С. 294–298.

17. Obitelj. Ukrajinski broj. – Zagreb. – 15 rujna 1941. – Br. 31-34.

18. Paščenko E. Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine / E. Paščenko. – Zagreb : Meditor, 1999. – 329 s.

19. Paščenko J. Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija // Knjižnica "Ucrainiana croatica". – Zagreb : Udruga hrvatskih ukrajinista, 2010. – Kn. 5. – 104 s.

20. Paščenko J. Podrijetlo Hrvata i Ukrajina / J. Paščenko. – Rijeka : Maveda, 2006. – 163 s.

21. Paščenko J. Slavist i imperij. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine / J. Paščenko // Knjižnica "Ucrainiana croatica". – Zagreb : Udruga hrvatskih ukrajinista, 2010. – Kn. 4. – 71 s.

22. Paščenko J. Ukrajinsko – hrvatske književne poredbe / J. Paščenko. – Zagreb : Književni krug, Split, 2010. – S. 256–259.

23. Samčuk U. Za zemlju. Roman-kronika iz ukrajinskog seljačkog života. Uvod: St. G/ašparov/ić. Ulas Samčuk. – Zagreb: Izdanje "Savremene biblioteke", 1941. – 283 s.

24. Stefanyk V. Sinovi. Novele. St. G/ašparov/ić. Vasilj Stefanyk (Predgovor). – Zagreb : "Suvremena biblioteka", 1943. – 150 s.

25. Velikome Slavenu. Spomen knjiga prigodom 60-godišnjice smrti T. Ševčenka. – Zagreb, 1922. – 80 s.

26. Vovčok Marko. Sestra Melasja / Marko Vovčok. – Zagreb, 1942. – 30 s.

27. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj – etape doseljavanja i problem imena / Z. Zlodi // Scrinia Slavonica. – 2005. – Br. 1. – S. 408–431.

28. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u hrvatskim zemljama: etape doseljavanja i problem imena. doktorska disertacija / Z. Zlodi. – Zagreb : Filozofski fakultet, 3.05.2010. – 334 s.

Любов Корнійчук
(Остроз)

ДІЯЛЬНІСТЬ АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ТОВАРИСТВІ

У статті висвітлюється діяльність відомого українського науковця Аркадія Жуковського в Українському історичному товаристві. Автором зроблено спробу охарактеризувати основні напрямки роботи вченого в редакції журналу “Український історик”, а також його співпрацю з президентом Товариства проф. Л. Винарем.

Ключові слова: Українське історичне товариство, редакційна колегія, “Український історик”.

В статье характеризуется деятельность известного украинского ученого Аркадия Жуковского в Украинском историческом обществе. Автором сделана попытка охарактеризовать основные направления работы ученого в редакции журнала “Украинский историк”, а также его сотрудничество с президентом Общества проф. Л. Винарем.

Ключевые слова: Украинское историческое общество, редакционная колегия, “Украинский историк”.

The article enlightens the work of the famous Ukrainian historian Arkadiy Zhukovsky in the Ukrainian Historical Society. An author made an attempt to describe the main directions of the scientist in the magazine “Ukrainian historian”, and also his cooperation with the president of Society prof. L. Wynar.

Key words: Ukrainian Historical Society, editorial board, “Ukrainian historian”.

З проголошенням незалежності України розпочався процес активного зближення двох гілок української історіографії – материкової і діаспорної, що взаємодоповнюють одна одну. Сьогодні актуальним є вивчення науково-організаційної та дослідницької діяльності українських істориків, що з різних причин виїхали за межі нашої держави. До таких науковців належить багатолітній голова Наукового товариства імені Шевченка в Європі (далі – НТШ в Європі), професор

Українського вільного університету, іноземний член НАН України Аркадій Іларіонович Жуковський. Його життєвий шлях нерозривно пов'язаний з діяльністю НТШ в Європі, але не менш важливою сторінкою його біографії є співпраця з Українським історичним товариством (далі – УІТ) та його президентом професором Л. Винарем.

Серед публікацій, що стосуються життєвого шляху та наукової діяльності А. Жуковського – статті Д. Яремчука [50], Б. Червака [49], В. Наулка [38], А. Атаманенко та Л. Винара [11], Ю. Макара та О. Добрянського [35]. Однак вказаний напрямок діяльності науковця не був предметом окремого дослідження і, зважаючи на його важливе значення, заслуговує на увагу. На нашу думку, існує необхідність комплексного аналізу діяльності Аркадія Іларіоновича в названому Товаристві, а також встановлення його ролі в налагодженні співпраці УІТ та НТШ в Європі. Відтак мета даної статті – проаналізувати діяльність науковця в УІТ та визначити її основні напрямки, розкрити роль особистих контактів А. Жуковського з президентом УІТ у початку його співпраці з Товариством.

Варто зазначити, що до співпраці з УІТ науковець долучився перш за все завдяки особистим контактам з Л. Винарем. Аркадій Іларіонович в статті з нагоди 50-річчя наукової діяльності Л. Винара згадував про те, що вони познайомилися на форумі студентського товариства "Січ" та академічного товариства "Зарево" [22, с. 16]. "Зарево" виникло в 1949 р. у Мюнхені з ініціативи М. Антоновича і об'єднувало еміграційну українську молодь і саме праця в цьому товаристві поєднала двох молодих науковців. При товаристві були створені студійні комісії, наукові дослідження їх членів з 1951 р. друкувалися на сторінках квартальника "Розбудова держави", який виходив за редакцією М. Антоновича, а пізніше Б. Винара [44, с. 34]. А. Жуковський очолював комісію державного планування та відбудови України, а Л. Винар – спочатку літературну, а з 1960 р., на прохання М. Антоновича, очолив історичну комісію "Зарева" [44, с. 34].

Як голова історичної комісії Л. Винар розробив проект видання "Історіографічного збірника", в якому мали б бути проаналізовані основні здобутки української історіографії на Заході та в Україні [13, с. 24]. Фактично збірник мав бути присвячений оцінці стану історіографічного процесу з 1945 по 1965 рр. [14, с. 19]. До збірника мали увійти статті О. Оглоблина, М. Антоновича, Я. Пастернака, М. Ждана, Л. Винара, Б. Цюцюри, Н. Полонської-Василенко, Б. Боцюрківа, В. Дорошенка, а також стаття А. Жуковського "Україна напередодні

революції 1917 р.” [12, с. 25]. Однак збірник не було видано з огляду на аналогічну ініціативу історичної секції УВАН, зокрема, І. Лисяк-Рудницький висунув пропозицію видання “Історичного збірника”, а тому було не доцільно видавати подібні між собою історичні видання. Відтак хоч від ідеї видання “Історіографічного збірника” довелося відмовитись, він став прототипом майбутнього видання бюлетеня “Український історик”.

У 1963 р. виникла ідея видання історичного бюлетеня і було започатковано видання “Українського історика”, перші два випуски якого з’явилися “під фірмою” історичної комісії “Зарева” [44, с. 38]. З утворенням УІТ (1 березня 1965 р.) “Український історик” набув статусу його офіційного друкованого органу і почав виходити як науковий кварталний журнал у книжковому форматі [44, с. 55]. Першим представником редакції “Українського історика” у Франції та Німеччині в 1964 р. став А. Жуковський [36, с. 200]. Члени УІТ належали до різних наукових генерацій, різних релігійних конфесій, походили з різних регіонів України. Аркадій Іларіонович належав до молодшого покоління істориків, що були виховані на поєднанні української наукової традиції з західною методологією наукового дослідження, володіли іноземними мовами і працювали переважно в університетах [9, с. 56]. Як керівник представництва “Українського історика” він займався залученням нових членів до Товариства у Франції, розповсюдженням журналу, веденням фінансових справ, поширенням інформації про УІТ, організацією зустрічей з представниками Установи.

Варто зазначити, що в 1974 р. А. Жуковський взяв участь у Другому Світовому конгресі вільних українців (далі – СКВУ), зокрема, був присутнім на зустрічі членів УІТ, де обговорено окремі питання відносно подальшого розвитку “Українського історика” і стану української науки в Європі, Канаді та США [46, с. 243]. Подальшу співпрацю з Товариством історик продовжив вже у складі редакційної колегії журналу, яку у 1985 р. було вирішено розширити і до її складу введено нових членів, зокрема, О. Барана, О. Домбровського, Т. Гунчака, Д. Штогрини та ін. А. Жуковський відповідав за редагування публікацій з історії церкви, історії культури та середньовіччя [13, с. 261]. Крім цього, дослідник публікував на сторінках журналу свої статті. Так, в “Українському історик” опубліковано статті історика про Буковину [21; 30], Київську духовну академію [18], українознавчі студії у Франції [29], НТШ в Європі [25], “Енциклопедію українознавства” [17], П. Могили [27], М. Шерер [26], С. Петлюру [28], М. Грушевсько-

го [23; 24; 31], В. Кубійовича [20], О. Оглоблина [19], Б. Винара [16]. На сторінках журналу також були опубліковані рецензії на його праці, зокрема, рецензія І. Коровицького на монографію "Петро Могила й питання єдності церков" [33], М. Антоновича на книгу "Histoire de l'Ukraine" ("Історія України") [1] та І. Теслі на карту України, видану А. Жуковським та В. Кубійовичем у 1978 р. [45].

Загалом, початок співпраці А. Жуковського з УІТ пов'язаний з "Українським істориком", адже як член редколегії він брав участь в обговоренні майбутнього розвитку журналу. Варто зазначити, що окрім праці в редколегії журналу науковець брав участь і в інших заходах, які проводило УІТ, переважно разом з НТШ в Європі (наприклад, конгрес з нагоди тисячоліття хрещення України-Руси). Тобто одним із напрямків науково-організаційної діяльності вченого було налагодження співпраці між УІТ та НТШ в Європі, а також участь у заходах, організованих УІТ. Зокрема, УВУ та УІТ влаштували 8 грудня 1984 р. наукову конференцію, присвячену 50-літтю з дня смерті М. Грушевського, на якій А. Жуковський доповідав з темою "Михайло Грушевський і журнал "Україна"" [47, с. 248]. Слід підкреслити, що у вересні 1986 р. відбулись вибори нової Управи УІТ і до її складу обрано А. Жуковського [48, с. 156], а відтак розпочався новий етап його діяльності в Товаристві, адже він активно долучився до організації різного роду конференцій.

Одним із напрямків діяльності УІТ була розбудова галузі грушевськознавства. Науковці доклали чималих зусиль для збереження пам'яті про видатного історика. Зокрема, здійснено перевидання досліджень М. Грушевського, видання архівних матеріалів, організація різноманітних наукових заходів, а також наукові теоретичні напрацювання про його життя, діяльність та аналіз доробку. Дослідниця Л. Сакада окрему розвідку присвятила вивченню теоретичних напрацювань та практичних втілень проектів вшанування пам'яті М. Грушевського членами УІТ [43]. У тому числі вона відзначила вагому роль А. Жуковського у організації різних імпрез. Зокрема, крім суто наукових заходів, дослідник брав участь і в громадських заходах з нагоди вшанування пам'яті М. Грушевського. Так, на пропозицію А. Жуковського відбулося відзначення 100-літнього ювілею М. Грушевського в американському сенаті і палаті представників, після чого "Congress Record" (1966. – Ч. 165) надрукував лист-меморіал до цієї дати, а також статтю Л. Винара і укладену ним бібліографію праць М. Грушевського [43, с. 42].

З ініціативи Наукової ради СКВУ в 1990 р. створено комісію для вивчення історичної термінології історії України, головним завданням якої було уточнення відповідної термінології, що належала до всіх періодів історії України. До комісії увійшов А. Жуковський, який разом з Л. Винарем на Першому конгресі Міжнародної асоціації українців (29-30 серпня 1990 р., Київ) висунув пропозицію, яку було прийнято у резолюціях: “Запропонувати ЦК КПУ скасувати сталінську постанову і тези “До 300-ліття возз’єднання України з Росією”, засудивши тези як такі, що брутально фальсифікують історію України” [42, с. 218]. Крім того, 1991 р. було запропоновано проголосити ювілейним роком М. Грушевського. Варто зазначити, що ще з 1988 р. при УІТ діяла спеціальна комісія, яка займалась вивченням життя і творчості М. Грушевського. До неї входив Аркадій Іларіонович, який в цей же час став членом Світової координаційної ради, що виконувала дорадчу функцію при Президії УІТ. 22 листопада 1988 р. Наукова рада при СКВУ у співпраці з УІТ, НТШ в Канаді та УВАН в Канаді організувала наукову конференцію, на третій сесії якої заслухано доповідь А. Жуковського “Праця НТШ в Європі і видання Енциклопедії українознавства” [32, с. 233].

Аркадій Іларіонович входив до академічного комітету, організованого УІТ для відзначення 125-ліття з дня народження М. Грушевського (1866 – 1934 рр.). 9 червня 1991 р. УІТ і НТШ в Європі спільно провели першу наукову конференцію, присвячену ювілею М. Грушевського. На ній А. Жуковський виголосив доповідь “М. Грушевський і НТШ”, також виступили Л. Винар, В. Заруба, З. Франко. У другій частині конференції відбувся “дискусійний стіл”, присвячений тогочасному стану грушевськознавства в Україні і на Заході. Активну участь у дискусії взяв А. Жуковський. Конференція офіційно започаткувала ювілейний рік М. Грушевського [40, с. 211].

27-29 серпня 1991 р. у Львові відбулась ювілейна наукова конференція “М. Грушевський – визначний український вчений, державний діяч, громадянин”, організована НТШ, УІТ і Республіканською асоціацією українців, на якій з доповіддю “Зв’язки Михайла Грушевського з науковими установами та центрами Європи” виступив Аркадій Іларіонович [37, с. 212-213]. 27 серпня цього ж року відбулося посвячення пам’ятного каменя під пам’ятник М. Грушевському у Львові. Під час дійства А. Жуковський виступив з короткою промовою [41, с. 215-216].

26-28 жовтня 1994 р. заходами Львівського державного універси-

тету ім. І. Франка, НТШ, УІТ, Відділення історії, філософії і права НАН України і товариства "Просвіта" була організована конференція "Михайло Грушевський і Західна Україна", присвячена діяльності М. Грушевського в Галичині і в Львівському університеті. На конференції вчений виголосив доповідь [38, с. 353]. Пізніше А. Жуковський увійшов до Міжнародного академічного комітету для вшанування 130-ліття з дня народження М. Грушевського, що діяв при Президії УІТ з 1996 р. Заходами комітету 15 жовтня 1996 р. в Парижі проведена ювілейна наукова конференція для відзначення пам'яті історика. На цій конференції А. Жуковський виголосив доповідь "Михайло Грушевський і Франція", в якій проаналізовано зв'язки М. Грушевського з французькими істориками та політиками. Автор розглянув "Всесвітню історію" М. Грушевського, зокрема, розділи, присвячені історії Франції. Аркадій Іларіонович запропонував опублікувати французькою мовою монографію про відомого українського історика, в якій крім біографічних даних про вченого планували видати деякі статті з загального українознавства і дещо з його публіцистики [31, с. 419-420].

25 вересня 1994 р. заходами академічного комітету для вшанування пам'яті проф. О. Оглоблина була організована конференція в Нью-Йорку, на першій сесії якої прочитано доповідь А. Жуковського "Енциклопедія українознавства та Олександр Оглоблин" [15, с. 284]. У 1998 р. він увійшов до Комітету для вшанування 100-ліття народження О. Оглоблина. УІТ взяло участь у Ювілейній сесії "Олександр Оглоблин – будівничий української науки", де А. Жуковський виступив з доповіддю "Проф. О. Оглоблин – будівничий "Енциклопедії українознавства".

Аркадій Іларіонович входив до академічного комітету для відзначення тридцятиліття "Українського історика", до організаційного комітету конгресу українських істориків, згуртованих в УІТ та інших наукових установах, що відбувся 16-18 травня 2000 р., був членом Міжнародного академічного комітету для відзначення 40-ліття УІТ (1965 – 2005) при Управі і Світовій раді УІТ, з 2001 р. він є заступником голови Світової дорадчої ради УІТ.

Під час V Конгресу Міжнародної асоціації українців, що відбувся 26-28 серпня 2002 р. у Чернівецькому національному університеті, з ініціативи голови Світової наукової ради Л. Винара відбувся круглий стіл, в якому взяв участь А. Жуковський. Він висловив свої міркування про подальший розвиток наукових установ в діаспорі, розповів про

проблеми, які мають українські наукові установи у Франції та інших європейських країнах [8, с. 572]. Під час VIII Конгресу українців у Києві 18 серпня 2003 р. відбулася конференція, присвячена проблемі українського наукового життя в діаспорі, першою сесією якої керував А. Жуковський. Він виголосив доповідь “Українська наукова діяльність у Західній Європі”. Сорокаліттю УІТ було присвячено наукову конференцію “Українське історичне товариство: сорок років наукової та видавничої діяльності (1965 – 2005)”, що відбулася 30 вересня 2005 р. в Львівській Національній бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України. На цій конференції обговорено доповідь А. Жуковського, яка була присвячена висвітленню історії України в “Енциклопедії українознавства” [34, с. 297].

Варто зазначити, що збереглося листування Л. Винара та А. Жуковського. У листах окрім питань організаційного характеру (утворення представництва УІТ в Парижі [4], запрошення нових авторів до співпраці в “Українському історичному” [5], популяризації журналу в Франції [6] та ін.) знаходимо згадки про намір УІТ видати “Словник історії України” [7], а також про задум спільно з НТШ видати книгу, присвячену розвитку грушевськознавства [2]. Однак обидва проекти не були реалізовані. В архіві також зберігаються, написані на прохання Л. Винара, спогади, в яких коротко викладені провідні напрямки наукових досліджень А. Жуковського [3] і які є важливим джерелом для вивчення його наукової біографії.

До ювілею визначного українського вченого-археолога, поета, громадського та політичного діяча О. Кандиби-Ольжича у 1985 – 1986 рр. УІТ ініціювало формування відповідної секції архіву Товариства. Крім звернень в журналі та пресі, Л. Винар писав безпосередньо до осіб, що знали О. Кандибу-Ольжича, з проханням надати для архіву матеріали, які могли бути одночасно використані в дослідженнях. Надсилаючи зібрані матеріали, А. Жуковський долучився до формування архіву [10, с. 183].

Таким чином, можна ствердити, що діяльність А. Жуковського в УІТ в основному базувалася на співпраці в “Українському історичному” як автора статей та члена редколегії. Щодо проектів поза “Українським історичним”, то А. Жуковський долучився і до них, але ця праця значною мірою була пов’язана з налагодженням співпраці УІТ з НТШ в Європі. Науковець в більшій мірі присвячував свій час НТШ в Європі, відповідно брав участь у спільних проектах, найбільш плідною була його допомога в організації святкувань для вшанування пам’яті

М. Грушевського, а також ювілеїв УІТ та "Українського історика". В цілому, серед основних напрямків роботи вченого в УІТ можна виділити наступні: робота як представника "Українського історика" в Європі та члена Управи УІТ, організація та участь у конференціях, залучення нових членів до Товариства. Співпраця з УІТ значною мірою пов'язана з особистими контактами з його президентом Л. Винарем. Про нього історик писав: "Маючи таких істориків як Любомир Винар та його одностудії, українська історіографія може спокійно і ясно дивитись на своє майбутнє" [22, с. 17], прихильно відгукувався про А. Жуковського і Л. Винар, відзначаючи його роль в діяльності УІТ. Відтак знайомство і співпраця обох науковців посприяли залученню А. Жуковського до роботи в УІТ та організації спільних заходів з НТШ в Європі.

Джерела та література:

1. Антонович М. [рец. на кн.]: Joukovsky A. Histoire de l'Ukraine. – Paris, 1993. – 288 p. / М. Антонович // Український історик (далі – УІ). – 1995. – № 1-4 (124-127). – С. 325–326.
2. Архів УІТ, ф. "Аркадій Жуковський", спр. "Листування". – Лист А. Жуковського до Л. Винара від 23 грудня 1996 р. (копія). – 1 арк.
3. Архів УІТ, ф. "Аркадій Жуковський", спр. "Спогади". – Спогади А. Жуковського від 6 грудня 1997 р. (копія). – 3 арк.
4. Архів УІТ, ф. "Аркадій Жуковський", спр. "Листування". – Лист Л. Винара до А. Жуковського від 14 червня 1970 р. (копія). – 2 арк.
5. Архів УІТ, ф. "Аркадій Жуковський", спр. "Листування". – Лист Л. Винара до А. Жуковського від 5 квітня 1986 р. (копія). – 2 арк.
6. Архів УІТ, ф. "Аркадій Жуковський", спр. "Листування". – Лист Л. Винара до А. Жуковського від 27 травня 1970 р. (копія). – 1 арк.
7. Архів УІТ, ф. "Аркадій Жуковський", спр. "Листування". – Лист Л. Винара до А. Жуковського від 23 червня 1995 р. (копія). – 1 арк.
8. Атаманенко А. Сесія Світової Наукової ради СКВУ під час V-го Міжнародного конгресу українців в Чернівцях / А. Атаманенко // УІ. – 2003. – № 1-5 (156-160). – С. 571–573.
9. Атаманенко А. Українське історичне товариство: 1965 – 2005 / А. Атаманенко // УІ. – 2005. – № 2-4 (166-168). – С. 50–89.
10. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність (1965 – 1991) / А. Атаманенко / Національний університет "Острозька академія", Інститут досліджень української діаспори, Українське історичне товариство. – Острог : Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2010. – 672 с.
11. Винар Л. Академік Аркадій Жуковський: історик і енциклопедист / Л. Винар, А. Атаманенко // УІ. – 2003. – № 1-5 (156-160). – С. 397–408.

12. Винар Л. Українське Історичне Товариство (1965 – 2000). Статті і матеріали / Л. Винар. – Чернівці : Прут, 2000. – 128 с.

13. Винар Л. “Український історик”: 40 років служіння науці, 1963 – 2003. Статті та матеріали / Л. Винар. – Нью-Йорк; Острог : [б. в.], 2003. – 258 с.

14. Винар Л. Як було створене Українське історичне товариство / Л. Винар // УІ. – 2005. – № 2-4 (166-168). – С. 11–49.

15. Домбровський О. Наукова конференція присвячена проф. О. Оглоблинові / О. Домбровський // УІ. – 1994. – № 1-4 (120-123). – С. 284–285.

16. Жуковський А. Богдан Степан Винар – заслужений науковий діяч. До 80-ліття народження / А. Жуковський // УІ. – 2006. – № 1-3 (169-171). – С. 144–152.

17. Жуковський А. Від Енциклопедії українознавства до Енциклопедії сучасної України / А. Жуковський // УІ. – 2000. – № 4 (147). – С. 95–101.

18. Жуковський А. Вклад Київської Духовної академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинках / А. Жуковський // УІ. – 1988. – № 1-4 (97-100). – С. 84–91.

19. Жуковський А. Вклад Олександра Оглоблина в “Енциклопедію українознавства” / А. Жуковський // УІ. – 1995. – № 1-4 (124-127). – С. 209–220.

20. Жуковський А. Діяльність В. Кубійовича на відтинку “Енциклопедії українознавства” / А. Жуковський // УІ. – 1986. – № 3-4 (91-92). – С. 15–22.

21. Жуковський А. Етапи розвитку українського націоналізму на Буковині / А. Жуковський // УІ. – 2004. – № 1-2 (161-162). – С. 162–166.

22. Жуковський А. Любомир Винар: життя, діяльність і творчість (з нагоди 50-ліття наукової діяльності) / А. Жуковський // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів : [б. в.], 2000. – С. 15–41.

23. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал “Україна” / А. Жуковський // УІ. – 1986. – № 1-2 (89-90). – С. 5–20.

24. Жуковський А. Михайло Грушевський і Франція / А. Жуковський // УІ. – 1991 – 1992. – № 3-4 (110-111), 1-4 (112-115). – С. 306–318.

25. Жуковський А. Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття / А. Жуковський // УІ. – 1988. – № 1-4 (97-100). – С. 218–221.

26. Жуковський А. Пам’яті Марії Шерер / А. Жуковський // УІ. – 1998. – № 1-4 (136-139). – С. 245–249.

27. Жуковський А. Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // УІ. – 1997. – № 1-4 (132-135). – С. 61–70.

28. Жуковський А. Симон Петлюра і місія еміграції / А. Жуковський // УІ. – 1999. – № 2-4 (141-143). – С. 175–184.

29. Жуковський А. Українознавчі студії у Франції / А. Жуковський // УІ. – 2001. – № 1-4 (148-151). – С. 151–166.

30. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансільстрія, 1941 – 1944 / А. Жуковський // УІ. – 1987. – № 1-4 (93-96). – С. 83–96.

31. Жуковський А. Ювілейна наукова конференція в Парижі для відзначення 130-ліття народження Михайла Грушевського / А. Жуковський // УІ. – 1996. – № 1-4 (128-131). – С. 419–420.

32. Конференція Наукової ради при СКВУ в Торонто. Третя сесія. Хроніка та інформація // УІ. – 1988. – № 1-4 (97-100). – С. 229–233.

33. Коровицький І. [рец. на кн.]: Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – Париж : УВУ, 1969. – 304 с. / І. Коровицький // УІ. – 1970. – № 1-3 (25-27). – С. 187–189.

34. Магунь М. Наукова конференція до 40-ліття УІТ у Львові / М. Магунь // УІ. – 2005. – Ч. 2-4 (166-168). – С. 295–298.

35. Макар Ю. Патріярх українського буковинознавства / Ю. Макар, О. Добржанський // УІ. – 1998. – № 14 (136-139). – С. 151–156.

36. Матеріали до історії Українського Історичного Товариства: Збірка документів / [ред. А. Атаманенко]. – Нью-Йорк; Острогоз : Українське Історичне Товариство, Національний університет "Острозька академія", Інститут дослідження української діаспори, 2006. – 384 с.

37. Міжнародна ювілейна конференція у Львові. Хроніка // УІ. – 1991. – № 1-2 (108-109). – С. 212–213.

38. Наукові конференції. Наукова хроніка // УІ. – 1994. – № 1-4 (120-123). – С. 352–353.

39. Наулко В. До 80-річчя професора Аркадія Жуковського / В. Наулко // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2002. – Вип. 7. – С. 7–10.

40. Перша ювілейна конференція присвячена М. Грушевському в Європі. Хроніка // УІ. – 1991. – № 1-2 (108-109). – С. 211.

41. Посвячення каменя під пам'ятник Грушевського. Хроніка, інформація // УІ. – 1991. – № 1-2 (108-109). – С. 215–216.

42. Проголошено Ювілейний рік М. Грушевського на конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві // УІ. – 1990. – Ч. 1-4 (104-107). – С. 217–218.

43. Сакада Л. Діяльність істориків українського зарубіжжя в обороні імені М.С. Грушевського / Л. Сакада // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 38–49.

44. Сакада Л. "Український історик": Генеза, тематика, постаті / Л. Сакада. – Нью-Йорк; К. : Видавництво ім. О. Теліги, 2003. – 324 с.

45. Тесля І. Поява нової карти України [рец. на карту]: Кубійович В., Жуковський А. Карта України 1 : 2 000 000. – Мюнхен; Париж, 1978. – 38 с. / І. Тесля // УІ. – 1981. – Ч. 1-4 (69-72). – С. 203–208.

46. Участь УІТ в Другому Світовому конгресі українців. Хроніка // УІ. – 1974. – 1-3 (41-43). – С. 243.

47. Хроніка // УІ. – 1985. – Ч. 1-4 (85-88). – С. 248.
48. Хроніка та інформація // УІ. – 1986. – Ч. 3-4 (91-92). – С. 156–164.
49. Червак Б. Аркадій Жуковський – вчений і націоналіст / Б. Червак // Українське слово. – 1997. – 23 січня. – С. 5.
50. Яремчук Д. 75-річчя проф. Аркадія Жуковського / Д. Яремчук // Український голос. – 1997. – 10 лютого. – С. 3.

Олександр Мазепа
(Острог)

УКРАЇНСЬКЕ ГЕНЕАЛОГІЧНЕ І ГЕРАЛЬДИЧНЕ ТОВАРИСТВО ЯК ОСЕРЕДОК ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ТА ГЕРАЛЬДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ДІАСПОРІ

У статті зроблено спробу висвітлити основні причини створення та проаналізувати наукову діяльність Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства. Товариство було створене дослідниками геральдики та генеалогії в 1963 р. (США) та зробило чималий внесок у вивчення української геральдики та генеалогії закордоном в другій пол. XX ст.

Ключові слова: спеціальні історичні дисципліни, геральдика, генеалогія, Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство.

В статье сделана попытка осветить основные причины создания и проанализировать научную деятельность Украинско-го Генеалогического и Геральдического Общества. Общество было создано исследователями геральдики и генеалогии в 1963 г. (США) и сделало немалый вклад в изучение украинской геральдики и генеалогии за границей во второй пол. XX в.

Ключевые слова: специальные исторические дисциплины, геральдика, генеалогия, “Бюллетень для членов УГГТ”.

The article attempts to highlight the main reasons to create and analyze the scientific work of the Ukrainian Genealogical and Heraldry Society. The Society was founded by researchers of heraldry and genealogy in 1963 (U.S.) and made a considerable contribution to the study of Ukrainian Heraldry and Genealogy abroad in the second half of 20 century.

Key words: special historical sciences, heraldry, genealogy, “Bulletin for members UHHT”.

Історія дослідження закордонних українських установ та товариств, як і їх науково-дослідницької діяльності (особливо у післявоєнний період 1945–1990-ті рр.) на сучасному етапі є невід’ємною складовою частиною української історичної науки. Історичні праці та дослідження, підготовлені й видані закордоном, вносили в до-

слідження історії України багато нового матеріалу, нових наукових положень і висновків. На сьогодні з наукових інституцій діаспори докладно вивчена лише діяльність Українського історичного товариства (далі – УІТ) та частково – Наукового товариства ім. Шевченка в Європі (далі – НТШ). Втім, дослідження спеціальних історичних дисциплін в діаспорі залишається “білою” плямою в сучасній історіографії, хоча в центрі уваги українських науковців закордоном завжди перебували проблеми спеціальних історичних дисциплін, зокрема геральдики та генеалогії.

Ідея створення такого товариства часто обговорювалася між українськими істориками в діаспорі. Так у 1947 р. за ініціативи М. Міллера, Є. Архипенка, Я. Пастернака в Німеччині виникає Українська Родовідна Установа. При установі, яку очолював Є. Архипенко, діяв Інститут Родознавства та Знаменознавства під керівництвом М. Міллера, а Відділом Родознавства керував О. Оглоблін. За часи діяльності цієї установи видано чотири збірники часопису “Рід та Знамено”. Коротка діяльність цього осередку геральдико-генеалогічних досліджень у Франкфурті послугувала у подальшій організації Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства (УГГТ) в м. Маямі (США), яке в липні 1963 р. заснували Л. Винар, Р. Климкевич та О. Оглоблін.

В сучасній українській історіографії немає жодної спеціальної наукової праці, присвяченої УГГТ. Серед досліджень, в яких частково згадувалось про діяльність УГГТ та його співпрацю з іншими українськими науковими установами, слід згадати монографії А. Атаманенко “Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність” [1] та Л. Сакади “Український Історик”: генеза, тематика, постаті” [20], а також аналітично-мемуарну статтю Л. Винара “Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство: генеза і діяльність” [9]. Проте значна частина матеріалів, які стосуються функціонування та діяльності УГГТ (зокрема це “Бюлетені для членів УГГТ”, “Додатки” до Бюлетеню УГГТ та “Записки УГГТ”) зберігається в Інституті досліджень української діаспори Національного університету “Острозька академія” і є важливими джерелами для висвітлення його історії.

Сьогодні науково-дослідницька діяльність УГГТ є важливою складовою розвитку української геральдики (міської та земської, особливо періоду XVI – XVIII ст.) та генеалогії (дослідження родоводів князівських родин, окремих козацьких ватажків та гетьманів). Дослідження з цих галузей спеціальних історичних дисциплін на теренах

України були неможливими в часи діяльності Товариства. В значній мірі це стосувалось генеалогії, адже звернення до українського генеалогічного матеріалу автоматично тягло за собою активізацію наукового дослідження історії українського козацтва та української шляхти – державотворчих станів. Це суперечило б стратегічним намірам самої системи – знищити історичну пам'ять українців, не допустити відродження незалежної української держави [12, с. 63]. Не існувало жодної наукової установи чи товариства, які були б спроможні надавати фахові консультації чи проводити дослідження в цих ділянках спеціальних історичних дисциплін [13, с. 461]. Тому створення такого Товариства представниками української діаспори, які розуміли важливе суспільне значення даних наукових дисциплін, мало заповнити своєрідну прогалину в дослідженнях української геральдики та генеалогії [8, с. 105].

Офіційною датою заснування Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства є 1 липня 1963 р. Як повідомляло найперше число журналу "Український Історик", УГГТ було створене на Заході влітку 1963 р. через усвідомлення науковим середовищем діаспори потреби розвитку українського знакознавства і родознавства, як це має місце в науковому житті інших націй. При цьому зазначалося, що "всі передові культурні нації, як у Старому так і в Новому світі, мають уже віддавна свої генеалогічні і геральдичні науки – державні й недержавні – установи чи товариства... такий осередок потрібний не тільки для науковців, але також для любителів даних історичних наук, які нерідко призбирали цінні наукові матеріали і здобулися на спроби наукового опрацювання, проте не спроможні поки що примінити свого доробку на користь української науки" [15, с. 10].

Головою УГГТ було обрано О. Оглоблина, заступником голови став Л. Винар, посада генерального секретаря і скарбника дісталась Р. Климкевичу. На початку жовтня 1963 р. у Товаристві було лише 50 членів. Проте вже в 1969 р. до складу УГГТ входили 152 члени, які проживали в 14 країнах світу, зокрема в Австралії, США, Канаді, Англії, Аргентині, Італії, Німеччині, Франції. Тобто за п'ять років функціонування Товариства кількість його членів збільшилась більше ніж у три рази, що власне свідчило про зацікавленість його діяльністю в середовищі української діаспори. Серед членів УГГТ зустрічаємо імена таких видатних істориків та вчених, як Л. Винар, М. Битинський, Л. Биковський, С. Кульчицький, Г. Лужицький, М. Міллер, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, В. Сенютювич-Бережний, Р. Смаль-

Стоцький та багато ін. [11, арк. 1]. Варто зазначити, що члени УГГТ часто були членами інших наукових товариств та установ, зокрема Українського історичного товариства, НТШ, Української вільної академії наук, Українського вільного університету.

Ще один факт, про який слід згадати, це те, що до складу УГГТ увійшли троє фахових українських дослідників геральдики, які опинилися закордоном. Це М. Битинський [16, с. 20], Р. Климкевич [22, с. 202] та В. Сенютрович-Бережний [1, с. 660]. Саме величезний практичний досвід роботи цих вчених сприяв популяризації діяльності Товариства не лише в середовищі української діаспори в США та Канаді, а й багатьох інших країнах.

Оскільки УГГТ було недержавною та неполітичною установою, то воно не отримувало ніяких державних дотацій. Саме тому, для функціонування Товариства було життєво необхідним створення фінансової бази, яка б уможливлувала видання “Бюлетенів”, але в першу чергу “Наукового Збірника”. Фактично Товариство розраховувало лише на членські внески (вкладки), передплату і добровільні пожертви від членів. Для УГГТ такий фонд складався переважно з членських внесків. Проте є відомості, що до діяльності Товариства були запрошені кілька відомих українських істориків (зокрема проф. Н. Полонська-Василенко) без оплати членських внесків [10, арк. 3].

Завдяки активній діяльності Р. Климкевича, який співпрацював з багатьма науковими установами та редакціями, інформація про Товариство з’явилась на шпальтах україномовної преси в США та Канаді, Німеччині, Франції та інших країнах [17, с. 157].

Відомо, що більшість українських наукових установ закордоном в другій половині ХХ ст., створені представниками т. зв. III хвилі еміграції, для підтримання зв’язків між членами, які були розкинуті по різних континентах, на великих відстанях, використовували переважно бюлетені чи подібні їм інформаційні видання. Це стосувалось і членів УГГТ, які проживали в різних країнах світу. Про необхідність видання бюлетеня у своєму листі О. Оглоблин до членів Товариства в грудні 1963 р. зазначав, що одним з першочергових завдань УГГТ у видавничій діяльності має бути видання “Бюлетеня” для внутрішнього вжитку [19, арк. 1].

“Бюлетень для членів УГГТ” виконував інформаційну функцію, адже в ньому можна було знайти відомості про найважливіші заплановані події, різного роду організаційні справи. Крім того, в “Бюлетенях” підводилися підсумки зробленого, подавався Тимчасовий Звіт

скарбника про фінансове становище Товариства, інформація про нових членів Товариства, замітки Редакції щодо розсилки "Бюлетеня", а також про надходження добровільних внесків на видавничий фонд УГГТ. Надсилався "Бюлетень" не тільки членам Товариства, а й іншим українським науковим установам, багатьом іноземним геральдико-генеалогічним товариствам, серед яких згадуються *Wappen-Herold-Deutsche Heraldische Gesellschaft* (Berlin), *Academie Internationale d'Heraldique* (Paris), *The Flag Research Center* (Winchester, Mass.) [7, арк. 2], а також різноманітним редакціям журналів, газет, які були зацікавлені у співпраці з УГГТ. За час видання вийшло 42 числа. Головним редактором видання був Р. Климкевич.

Чи не найбільше інформації міститься на сторінках "Бюлетеню" про діяльність УІТ [18, арк. 2]. Це було закономірним, адже більшість членів УГГТ одночасно були членами УІТ, а проф. О. Оглоблін був головою обох товариств, Р. Климкевич – редактором "Бюлетенів для членів УІТ".

Одним з найважливіших видань УГГТ стали "Додатки" до "Бюлетеню" УГГТ. На сторінках "Додатків" подавалось пояснення багатьом термінам із галузі спеціальних історичних дисциплін, але переважно геральдики (зокрема, "Замітки до геральдичної термінології" опубліковані у 12 випусках "Додатків" протягом 1965 – 1967 рр.), а також вексилології та сфрагістики. Слід зазначити, що саме публікація "Заміток..." є значним досягненням членів УГГТ. Фактично ними була реалізована спроба видання першого науково-довідкового видання (термінологічного словника) із спеціальних історичних дисциплін, якого на той час не було в радянській Україні. Нагадаємо, що першим з'явився лише нумізматичний словник В. Зварича у Львові. Сталося це в 1972 р., на той час, коли УГГТ вже фактично призупинило свою наукову діяльність через смертельну хворобу головного організатора Товариства – Р. Климкевича. Слід відзначити і наукові розвідки на сторінках "Додатків", що стосувались гербів українських земель, а саме "В справі гербів українських земель" [6, арк. 1], де було подано характеристики гербів міст відомих історичних центрів Галичини, Поділля та Підляшшя [14, с. 63].

"Додатки" до "Бюлетеня УГГТ", як власне і сам "Бюлетень" до 1968 р. (включно) видавались 6 разів на рік, кожного другого місяця, з 1969 по 1970 – 4 рази на рік (раз на квартал року), тоді як вже у 1971 – лише 2 рази на рік.

Іншим видавничим проектом стало серійне видання "Записки

УГГТ”, започатковане Р. Климкевичем у 1969 р. На сторінках “Записок УГГТ” в скороченому варіанті публікувались геральдико-генеалогічні дослідження Р. Климкевича, М. Битинського, В. Сенютовича-Бережного та ін.

У восьми виданнях “Записок...” було опубліковано “Бібліографічний показник української емблематики” (з осені 1969 по травень-червень 1971 р.) [3]. У шести виданнях “Показника...” було подано назви праць, книг, досліджень, які стосувались геральдики, сфрагістики, вексилології; весь список було розподілено на:

- українські праці та дослідження;
- іноземні (“чужоземні”), які в свою чергу поділялись на: 1) польські; 2) німецькі; 3) російські; 4) англійські; 5) литовські, чеські, французькі та ін.;
- збірники та періодичні видання.

Слід зазначити, що видання “Бібліографічного показника української емблематики”, в якому було систематизовано значну кількість наукових праць, досліджень з української геральдики, генеалогії, сфрагістики, нумізматики та вексилології, стало величезним досягненням УГГТ, адже на той час в УРСР подібного показника не було.

Одним з головних завдань, яке ставили перед собою члени Товариства, було створення Архіву УГГТ. Так в кожному числі Бюлетеня публікувався заклик до співпраці з Товариством: “Архів Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства просить надсилати матеріали, що представляють собою вартість для дослідників української генеалогії, геральдики та інших споріднених дисциплін (публікації з виображенням гербів, прапорів, печатей, відзнаки, родоводи тощо)” [4, арк. 2]. Тому сьогодні в Архіві УГГТ зберігаються рідкісні документи і матеріали не лише з української геральдики та генеалогії, а й сфрагістики, нумізматики, вексилології, що становлять величезну цінність для дослідників цих дисциплін.

Варто відзначити, що УГГТ функціонувало в складних умовах того часу, коли більшість українських науковців змушені були розраховувати лише на свої кошти. Так Товариство намагалось видати “Науковий Збірник”, до якого мала увійти значна кількість цікавих геральдичних та генеалогічних статей [5, арк. 2]. Оскільки видання “Наукового Збірника” УГГТ не вдалось реалізувати, все-таки більшість матеріалів були потім опубліковані, але вже на сторінках журналу “Український Історик”.

Науковий доробок УГГТ, як невід’ємна складова частина дороб-

ку всієї діаспорної гілки української історичної науки є дуже цінним, адже незважаючи на "джерельний голод", який відчувався через відірваність від основної архівно-джерельної бази в Україні, більшість членів УГГТ зробили свій внесок у розвиток таких спеціальних історичних дисциплін.

Головними виданнями Товариства стали "Бюлетені для членів УГГТ", "Додатки" до "Бюлетеня" та "Записки УГГТ". Зокрема, науково-дослідницька діяльність членів УГГТ розгорнулась в таких напрямках, як:

- дослідження генеалогії відомих козацьких та гетьманських родин (Л. Винар, В. Сенютович-Бережний, А. Кушинський, О. Оглоблін);

- дослідження міської та земської геральдики (М. Битинський та Р. Климкевич).

Крім видавничої діяльності, Товариство займалося виготовленням гербів і печаток для різних установ, організацій, церков. Відомо і те, що УГГТ виступало посередником у продажі цінних і раритетних книг, публікуючи оголошення на сторінках "Бюлетеню", а 15% від прибутку йшло на видавничі цілі Товариства. Іншим позитивним аспектом діяльності УГГТ була можливість надавати кваліфіковану консультативну допомогу і наукову інформацію на запити багатьох українців, що опинилися за кордоном, бо нерідко траплялося, що хтось хотів дізнатись про давність свого роду, чи отримати роз'яснення щодо гербової емблематики тощо.

Таким чином, діяльність заснованого у 1963 р. УГГТ розвивалась у кількох основних напрямках, серед яких найголовнішими були наукові дослідження, видавнича діяльність та консультативна допомога щодо родоводів. Організаторами Товариства були Л. Винар, Р. Климкевич та О. Оглоблін, а серед членів – переважна більшість українських науковців, що займалися вивченням спеціальних історичних дисциплін. Оскільки на сьогодні більшість матеріалів з Архіву УГГТ ще опрацьовується, то в подальшому можна буде більш детально висвітлити наукову діяльність членів УГГТ, а також співпрацю з іншими закордонними установами та товариствами, які займались дослідженнями з геральдики та генеалогії.

Джерела та література:

1. Антонович О. В'ячеслав Сенютович-Бережний – історик, дослідник допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін / О. Антонович // Запис-

ки НТШ. Праці Комісії допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – Т. ССXL. – С. 659–664.

2. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко. – Острог : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2010 – 672 с.

3. Бібліографічний показник української емблематики // Записки УГГТ, осінь 1969. – Маямі. – Ч. 3. – Арк. 1.

4. В справі Архіву УГГТ // Бюлетень для членів УГГТ, липень-серпень 1964. – Маямі. – Ч. 4 (6). – Арк. 2.

5. В справі Наукового Збірника // Бюлетень для членів УГГТ, березень-квітень 1966. – Маямі. – Ч. 2 (16). – Арк. 2.

6. В справі гербів українських земель // Додаток до 2 (28) числа Бюлетеня, березень-квітень 1968. – Маямі. – Арк. 1.

7. Важніші чужинецькі генеалогічно-геральдичні осередки // Бюлетень для членів УГГТ, березень-квітень 1964. – Маямі. – Ч. 2 (4). – Арк. 2.

8. Винар Л. Стан української історичної науки в еміграції / Л. Винар // Винар Л. Український Історик: 40 років служіння науці, 1963 – 2003 / [Ред. А. Атаманенко]. – Нью-Йорк; Острог, 2003. – С. 103–110.

9. Винар Л. Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство: генеза і діяльність / Л. Винар // Український Історик (далі – УІ). – 2003. – Ч. 1-5 (156-160). – С. 141.

10. Від Скарбника УГГТ // Бюлетень для членів УГГТ, березень-квітень 1964. – Маямі. – Ч. 2 (4). – Арк. 3.

11. Достойні члени // Бюлетень для членів УГГТ, листопад-грудень 1963. – Маямі. – Ч. 2. – Арк. 1.

12. Іщенко Я. Геральдика в Україні: історіографія проблеми (60-ті – 90-ті рр. XX ст.) / Я. Іщенко // Український історичний журнал. – К., 2002. – № 3. – С. 61–73.

13. Іщенко Я. Формування емблематичного ряду гербів радянської доби: генеза історичної традиції / Я. Іщенко // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвидом. зб. наук. праць. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – К., 2001. – С. 458–480.

14. Климкевич Р. Герби Підляшшя і Полісся / Р. Климкевич // УІ. – 1965. – Ч. 3-4 (7-8). – С. 63–79.

15. Климкевич Р. Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство / Р. Климкевич // УІ. – 1963. – Ч. 1. – С. 8–14.

16. Кучерук О. Сотник Микола Битинський – людина “великого універсального знання” / О. Кучерук // Нумізматика і фалеристика: Довідково-інформаційний журнал. – К., 2007. – № 1 (41). – С. 20–30.

17. Лист Р. Климкевича до Л. Винара від 29.10.1963 // УІ. – 2003. – Ч. 1-5 (156-160). – С. 155–157.

18. Постанова УІТ // Бюлетень для членів УГГТ, вересень-жовтень 1964. – Маямі. – Ч. 5 (7). – Арк. 2.

19. Першочергові завдання Товариства // Бюлетень для членів УГГТ, листопад-грудень 1963. – Маямі. – Ч. 2. – Арк. 1.

20. Сакада Л. Український історик: генеза, тематика, постаті / Л. Сакада. – Нью-Йорк; К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – С. 144–148.

21. УГГТ. Бюлетень для членів УГТ, квітень 1967, ч. 2 // Матеріали до історії Українського історичного товариства / [За ред. А. Атаманенко]. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 53.

22. Ясь О. Климкевич Роман / О. Ясь // Українські історики XX ст.: Біо-бібліографічний довідник. – К.; Львів : [б.в.], 2003. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 202.

Тетяна Возна
(Тернопіль)

ПОСТАТЬ М. СМОТРИЦЬКОГО В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано та досліджено науковий доробок зарубіжної та української зарубіжної (діаспорної) історіографії, який присвячений вивченню постаті визначного українського письменника-полеміста, мовознавця та філософа другої половини XVI – першої половини XVII ст. – Мелетія Смотрицького.

Ключові слова: мислитель, М. Смотрицький, постать, дослідники, за межами України.

В статье проанализирована и исследована научная работа зарубежной и украинско-зарубежной (диаспорной) историографии, которая посвящена изучению личности выдающегося украинского писателя-полемиста, языковеда и философа второй половины XVI – первой половины XVII ст. – Мелетия Смотрицкого.

Ключевые слова: мыслитель, М. Смотрицкий, личность, исследователи, за пределами Украины.

In the article scientific work of foreign is analysed and investigational and Ukrainian-foreign (diaspore) historiography, which is devoted the study of figure of the prominent Ukrainian writer-polemicist, linguist and philosopher of the second half XVI – the first half of the XVII – Meletiya Smotrickogo.

Key words: thinker, M. Smotrickiy, figure, researchers, outside Ukraine.

Мелетій Смотрицький (бл. 1578 – 1633) безперечно відноситься до найбільш видатних діячів української культури. Він є вихованцем Острозької академії, продовжувачем традицій цього навчального закладу і не лише продовжувачем, а й новатором у розвитку літератури, філології, суспільно-політичної та філософської думки України в кінці XVI – першій половині XVII ст. Його творча діяльність зробила його безсмертним в історії філософії, полемічної літератури та в українському мовознавстві, адже він був і залишається найбільш талановитим мислителем, письменником-полемістом та мовознавцем свого часу.

Поряд з тим, Мелетій Смотрицький – одна із найзагадковіших постатей рубежу XVI – XVII ст., адже будучи у 20-х рр. XVII ст. однією з перших і найбільш впливових постатей серед православних ієрархів, його біографічні дані дуже суперечливі.

У даному дослідженні спробуємо проаналізувати дослідження зарубіжних та діаспорних науковців про життя і творчість М. Смотрицького.

Після смерті М. Смотрицького науковець Войцех Кортисція у своїй промові, яка була проголошена ним при похованні Мелетія, і яка була надрукована та видана у 1634 р. у Вільно, як зазначає В. Короткий, подає такі цікаві відомості про мислителя: "...о том, где учился Смотрицкий, и о его путешествиях в последние годы жизни" [3, с. 12].

Пізніше в 1666 р. італійський дослідник Я. Суша присвячує життю і діяльності М. Смотрицького свою працю "Савло і Павло Руської Унії (Церкви), навернений кров'ю блаженного Йосафата, або Мелетій Смотрицький" [12]. Цей твір складається з передмови до читача, "Прелюдії" та двох частин. У першій частині автор розповідає про М. Смотрицького, як "Савла З'єднання" і вона містить у собі шість розділів. А друга частина містить у собі дев'ять розділів, у яких йдеться про мислителя, як "Павла З'єднання". Перша частина мало містить інформації про М. Смотрицького, проте друга більш докладно висвітлює життя і діяльність мислителя. Цей твір є основним джерелом для всіх, хто пізніше писав про М. Смотрицького.

Вже ці згадувані нами дослідження говорять про те, що діяльність М. Смотрицького була досить вагомою, оскільки його постать зацікавила іноземних науковців.

Подальші дослідження життя і діяльності М. Смотрицького стосуються радянських часів. Особливо у цей період дослідників цікавить не стільки неординарна особистість, а скільки його відома праця "Грамматика словенська", яка була видана у 1619 р. в Єв'ю [1; 2]. Вона мала велике наукове значення протягом всього XVII ст., включно до появи "Граматики" М. Ломоносова, яка була видана у 1755 р. Дослідники називають цю книгу найвизначнішим твором давньослов'янського мовознавства, яка опиралася на європейські лінгвістичні теорії свого часу. У ній вперше здійснено наукове обґрунтування церковнослов'янської мови у східнослов'янській редакції та поряд з цим вона виконувала ряд дидактичних функцій. Саме "Грамматика" принесла славу М. Смотрицькому як науковцю.

Крім цього в цей час над дослідженням постаті Мелетія працювали

Е. Прокошина [5] та В. Короткий [3]. Е. Прокошина у своїй монографії вперше висвітлює певні філософські погляди Мелетія Смотрицького, а також розкриває усі тяжкості та протиріччя життєвого шляху полеміста та детально описує його наукову діяльність. А щодо В. Короткого, то він розглядає творчу діяльність мислителя на фоні історичних подій, які пов'язані з прийняттям Берестейської церковної унії 1596 р. У своїй праці про М. Смотрицького він говорить так: “Одно из самых видных мест в литературном процессе Беларуси XVII в. принадлежит Мелетию Смотрицкому, выдающемуся общественно-политическому и культурному деятелю, чье творчество в равной мере принадлежит братским белорусскому и украинскому народам. Писательская и просветительская деятельность полемиста была противоречивой, как сама эпоха, которой он принадлежал” [3, с. 10].

Але звичайно найбільше досліджень належить перу діаспорних вчених.

Найпершою глибокою розвідкою постаті М. Смотрицького є дисертаційне дослідження Б. Куриласа “З'єднання архієпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному наświetленні” [4], яка була захищена в Мюнхені 1955 р. Дисертація складається із передмови, семи розділів, списку літератури, приміток і списку імен.

Свою працю автор розпочинає такими словами: “Постать Мелетія Смотрицького завжди притягувала увагу істориків і полемістів своєю багатогранністю, психологічною експресією та драматизмом. Дуже плідний письменник залишається в пам'яті прийдешніх поколінь, як один з найбільших українських полемістів” [4, с. 3].

Далі Б. Курилас у своїх семи розділах дисертації розкриває постать М. Смотрицького. У першому розділі автор аналізує ту ситуацію, яка виникла напередодні, під час і після Берестейської унії (1596 р.), у другому – подає опис трьох протиставлень між католицизмом і православ'ям (богословсько-догматична, філософсько-психологічна та історико-етнічна протиставленість), у третьому – дається біографічний опис духовного розвитку філософа, у четвертому – висвітлює три історичні факти, які кардинально вплинули на життя М. Смотрицького (мученицька смерть Св. Йосафата або Вітебська трагедія 12 листопада 1623 р., подорож на Схід і Київське насильство над його сумлінням), у п'ятому – описує ідею української Патріархії в Києві та наголошується на видатну роль у ній мислителя, у шостому – розглядає *Parhesis ad Nationem Ruthenam* – “Звернення до української нації”, як духовний заповіт М. Смотрицького до “живих

і ненароджених" синів і дочок України, у сьомому – коротко описує найголовніші твори полеміста [4, с. 3-4].

Незважаючи на те, що Б. Курилас присвятив цілу дисертаційну розвідку він все ж таки більше звернув увагу на історичні і психологічні аспекти дослідження постаті М. Смотрицького.

Ще одним відомим дослідником М. Смотрицького був М. Соловій [6; 7]. Його праця "Мелетій Смотрицький як письменник" складається із двох частин. Перша частина вийшла у 1977 р., а друга – 1978 р.

У ній автор описує М. Смотрицького, як величну постать: "Мелетій Смотрицький належить без сумніву до найбільш цікавих і видатних постатей в історії Української Церкви в першій половині XVII ст. Цікавим було і його життя, і його діяльність, зокрема, ж його твори зробили його безсмертним в історії полемічної літератури. Він являється найбільш плодотворним і талановитим полемічним письменником свого часу. Не диво, що про Смотрицького згадують і мусять згадувати не тільки історики церковного життя, але також літературознавці і мовознавці" [6, с. 9].

Перша частина складається із передмови та п'яти розділів. Щодо двох перших розділів (Розділ перший. Церковне життя на Русі-Україні перед виступом Мелетія Смотрицького, Розділ другий. Богословсько-полемічне письменство перед Смотрицьким), то автор подає опис всіх тих обставин і подій, які передували появі та формації такої талановитої особистості, як М. Смотрицького. У наступних трьох розділах (Розділ третій. Молодість і формація Мелетія Смотрицького, Розділ четвертий. Діяльність Смотрицького, щоб "з'єднати Русь з Руссю", Розділ п'ятий. Останні роки М. Смотрицького) розглядається життя і діяльність мислителя. І головним джерелом для цих розділів, за словами М. Соловія став "клясичний твір про Смотрицького пера Якова Суші" [6, с. 11].

Друга частина присвячена суто характеристиці праць М. Смотрицького. Складається вона із восьми розділів і кінцевих висновків. Сім розділів містять аналіз творів М. Смотрицького від "Антиграфе" й "Треноса" до "Граматики", "Апології" та інших творів після переходу Смотрицького до Католицької Церкви. Дана частина праці найбільш об'ємна і оригінальна, сам автор говорить: "...ця частина нашої праці являється більш оригінальною, ми старалися наші висновки опирати на самих творях Смотрицького" [6, с. 11]. Щодо останнього розділу (Розділ восьмий. До характеристики М. Смотрицького), то тут автор подає осуди й оцінки про Смотрицького колишніх і теперішніх авторів. Цей розділ є підсумком усієї праці М. Соловія.

Досліджуючи постать М. Смотрицького у своїй праці він дійшов таких основних семи висновків: “1. Усі історики й дослідники, що займалися особою, діяльністю та письменницькою творчістю М. Смотрицького, є однозгідні із собою, що він був з природи щедро обдарованих рідкими здібностями, даруваннями і визначними прикметами розуму й серця. 2. Смотрицький був також глибоко емоційною людиною. Він умів промовляти не тільки до розуму, але й до серця слухачів чи читачів. 3. Однак, Смотрицький вмів переборювати свою емоційність і перевірювати свої дотеперішні позиції. Він був пристрасним шукачем правди. 4. Його перехід до Католицької Церкви не був ніякою “слабкістю характеру” чи “зрадою рідної Церкви”, тільки послідовним кроком у його пошуках за правдою. Він довго шукав правди, але знайшовши її, покоровився перед нею і став її боронити. 5. Смотрицький, як і всі великі люди, мав теж свої розчарування і душевні потрясіння. Всі ці розчарування його протверезили і довели його до тих справді геніальних ідей: примирення Руси з Руссю, створення власного патріархату і з’єднання на базі того, що церквам спільне, а не того, що їх ділить. На жаль, ці ідеї не знайшли належного відгону серед колишніх його прихильників, і це, мабуть, було чи не найбільшим розчаруванням у житті Смотрицького. 6. Сам Смотрицький уважав себе жертвою Київського Собору, але його тимчасове осудження свого твору було зроблене в умовах фізичного насильства і ніяк не було осудженням головних його ідей, яким він залишався вірним аж до смерті. 7. Вкінці, Смотрицький був людиною небуденного формату. Він високо підносився понад своє оточення, переростає його своїми ідеями, задумами і починами, і може тому був немов “поза своєю добою”” [7, с. 388-390].

І завершує свою розвідку М. Соловій такою фразою: “Мелетій Смотрицький належить до “найкращих синів Церкви та рідного народу”, але він поки що ще є між тими “недооцінюваними постатями”, що зазираючи своїм генієм у майбутність” [7, с. 390].

Але все ж таки праця М. Соловія носить більше літературний характер, проте вона має велику наукову цінність, оскільки автор подає достовірні факти про життя і діяльність М. Смотрицького.

Проте, існують праці, які з негативного боку характеризують постать М. Смотрицького, це стосується роботи С. Сабола [11], автора, який стояв на католицьких позиціях. Через це він негативно відреагував на православні погляди М. Смотрицького.

На останок варто відмітити, що останнім часом існує тенденція

подолати конфесійні та політичні підходи в оцінці мислителя-полеміста. Тут варто згадати праці американського дослідника Д. Фріка [8; 9; 10]. Він присвятив постаті мислителя спеціальну монографію, в якій подає дуже корисні і цікаві факти із життя і діяльності полеміста. Також видав і опублікував твори М. Смотрицького в "Гарвардській бібліотеці української літератури", що є не менш важливим фактом у збереженні і передачі наступним поколінням усіх історичних, філософських та культурних надбань українського народу.

Таким чином ми в даній публікації спробували проаналізувати дослідження життя і діяльності М. Смотрицького, які проводилися за межами України. Звичайно дана розвідка не охоплює всіх авторів, які займалися дослідженням постаті мислителя. Також існують дослідження вчених на українських теренах, але це тема іншої статті.

Всі зарубіжні та діаспорні вчені сходяться у тому, що М. Смотрицький був неординарною і в той же час визначною постаттю в історії української філософської думки. Проте доводиться констатувати, що ще немає досить повного філософсько-історичного аналізу життя і діяльності М. Смотрицького. Через це залишається і по сьогодні досить актуальною ця проблематика.

Джерела та література:

1. Врядий А. А. Первопечатные книги Ивана Федорова ("Острожская библия" 1581 года) и "Грамматика" М.Г. Смотрицкого / А.А. Врядий // Ученые записки Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. – Ташкент, 1975. – Вып. 26. – С. 90–111.

2. Врядий А. А. Морфологическая характеристика имен существительных в "Острожская библия" 1581 г. Печати Ивана Федорова и "Грамматика" М. Смотрицкого / А.А. Врядий // Сборник научных трудов Ташкентского государственного педагогического института. – Ташкент, 1976. – Т. 166. – С. 31–41.

3. Короткий В. Г. Творческий путь Мелетія Смотрицького / В.Г. Короткий. – Мн. : [б. в.], 1987. – 192 с.

4. Курилас Б. З'єднання архієпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному навітленні / Б. Курилас. – Вінніпег : [б. в.], 1962. – 135 с.

5. Прокошина Е. С. Мелетий Смотрицький / Е.С. Прокошина. – Мн. : [б. в.], 1966. – 159 с.

6. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник: У 2-х частинах / М. Соловій. – Рим; Торонто : [б. в.], 1977. – Ч. I. – 257 с.

7. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник: У 2-х частинах / М. Соловій. – Рим; Торонто : [б. в.], 1978. – Ч. II. – 450 с.
8. Frick D. Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Question in the Early Seventeenth Century / D. Frick // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1984. – № 8. – S. 351–375.
9. Frick D. Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Language Question / D. Frick // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1985. – № 9. – S. 25–52.
10. Frick D. Meletij Smotryc'kyj / D. Frick. – Cambridge, 1995. – 395 p.
11. Sabol S. De Meletij Smotrickyi Polemista Anticatholico / S. Sabol. – Rome : [b. w.], 1951. – 156 s.
12. Susza Jakob. Saulus et Paulus Ruthenae unionis sanguine beati Josaphat transformatus, sive Meletius Smotriscius... archimandrit Dermansis / Jakob Susza. – Romae : [b. w.], 1666. – 191 s.

Марина Доросевич
(Донецьк)

ВПЛИВ РЕФОРМИ 1861 Р. НА СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ У ПРАЦЯХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Здійснено аналіз поглядів істориків української діаспори щодо аграрних перетворень у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX ст. Розглянуто вплив аграрних реформи 1861 р. на розвиток українського сільського господарства.

Ключові слова: аграрна реформа, історіографія, модернізація, сільське господарство, кріпосне право, колоніальна характер економіка.

Осуществлен анализ взглядов историков украинской диаспоры по аграрным преобразованиям, осуществленным в Надднепрянской Украине во второй половине XIX в. Рассмотрено влияние аграрной реформы 1861 г. на развитие украинского сельского хозяйства.

Ключевые слова: аграрная реформа, историография, модернизация, сельское хозяйство, крепостное право, колониальная экономика.

The analysis of looks of historians of the Ukrainian diaspora is carried out on agrarian transformations which was conducted in Ukrainian earths in composition the Russian empire in the second half of XIX century. Influence of agrarian reforms is considered 1861 on development of Ukrainian agriculture.

Key words: agrarian reform, historiography, modernization, agriculture, serfdom, noblemen, colonial economy.

Україна до кінця XIX ст. не мала можливості проводити власну аграрну політику. Аграрні перетворення на теренах України, пов'язані із скасуванням кріпацтва 1861 р., започатковували принципово інший характер соціально-економічного розвитку українського села і селянства, зокрема спричинили глибоке руйнування властивого українському селу способу життя. Виняткового значення набуває пізнання особливостей еволюції сільського господарства пореформеного періоду у працях істориків української діаспори, методологічним

підґрунтям яких слугував народно-державницький напрямок історії України [6, с. 223].

Дослідницька діяльність щодо аграрної історії пореформеної України науковців з діаспори стала предметом уваги незначної частини дослідників.

Серед вітчизняних науковців науковий доробок української зарубіжної історіографії з проблеми розвитку сільського господарства пореформеної України сприяв формуванню нових концепційних засад на еволюцію аграрної галузі другої половини XIX – початку XX ст., надаючи їй націоналістичного забарвлення в оцінці причин, подій та наслідків селянської реформи 1861 р. Це дозволило з новітніх, наукових позицій проаналізувати історію економічного розвитку України, відійти від марксистсько-ленінської методології, долаючи класову обмеженість досліджень та матеріалістичний детермінізм. Напрацювання українських істориків в зарубіжних осередках еміграції знайшли відображення, зокрема, у працях С. Борисевича, І. Власюка, В. Шевченка, О. Лисенка, О. Рудя, О. Гуржія, В. Бондара, В. Орлика та багатьох інших. Представлені праці не містять детального аналізу реформи 1861 р., у своїй більшості присвячені окремим питанням її впливу на соціально-економічний розвиток українських земель. Окремо слід виділити працю Б. Винара “Економічний колоніалізм в Україні та інші праці”, історика діаспори, у якій він надає історіографічний аналіз української еміграційної економічної літератури. Автор зазначає? що значно занедбано історичне вивчення економіки України передреволюційного періоду і майже немає ґрунтовних праць, присвячених еволюції земельних відносин в Україні. Отже, на сьогоднішній день, на жаль, немає спеціальних публікацій, присвячених ґрунтовному аналізу української зарубіжної історіографії з проблеми аграрного реформування.

Мета даного дослідження полягає у створенні уявлення про погляди істориків з української діаспори на аграрні перетворення в Україні пореформеної доби.

Джерельне підґрунтя статті склали праці істориків з української діаспори, найбільш яскравих представників державницької школи в українській історіографії, таких як В. Липинський, Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, В. Верига, Б. Винар, О. Субтельний. Їхні дослідження вирізняються глибиною аналізу економічного становища українських земель другої половини XIX – початку XX ст.

Серед праць, присвячених аграрній галузі України в умовах розвитку капіталізму, привертають увагу роботи визначного економіста та соціолога О. Мицюка – "Община і земельна реформа" (1917, Лубни) та "Земельні реформи на Україні" (1921, Львів), – які детально розглядають розвиток общинного землеволодіння та його вплив на еволюцію аграрного сектору в Україні. Монографії "Історія політичної економії" та "Аграрна політика" (два томи) продовжують дослідження науковцем цієї теми. В рамках аналізу наслідків реформи 1861 р. в Україні в збірнику "Сільське господарство України" якісно вирізняється стаття К. Мацієвича "Завдання аграрної політики і її напрямні у перехідну добу" (Прага, 1942).

Широке коло питань у зарубіжній українській історіографії пов'язано з розвитком сільськогосподарської кооперації під впливом століпінської земельної реформи. Так, у праці визначного дослідника соціально-економічної історії України І. Витановича "Історія українського кооперативного руху" (1954, Нью-Йорк) простежено історію розвитку організаційних форм господарського життя в Україні. Науковець підкреслює, що кооперативні форми, зокрема, в землеробстві, слугували засобом для економічної самооборони українського народу в утиках російської колоніальної економіки. Один із кращих знавців сільського господарства К. Кононенко у праці "Ukraine and Russia. A History of the Economic Relations between Ukraine and Russia, 1654 – 1917" (Marquette University Pres. Milwaukee, 1958, 257 с.) характеризує ситуацію в сільському господарстві в Україні після реформи 1861 р.

Заслугою дослідників з діаспори, передусім, є їхній погляд на економічну історію України очима українського історика, спростовуючи ідеологічні штампи радянської історіографії щодо скасування кріпосного права в Україні. Заходи Російської імперії в аграрному секторі розглядаються ними під кутом зору їхнього впливу та значення для українського населення, хоча в окремих випадках такий підхід і хибує на суб'єктивізм. Водночас необхідно констатувати, що праці мали переважно синтетичний узагальнюючий характер, внаслідок чого вони трактували проблему переважно в політичному аспекті, а та невелика кількість робіт, що присвячена окремим розвідкам, обмежується вузьким колом суто теоретичних економічних питань.

Радикальні зміни в аграрній галузі другої половини XIX – початку XX ст. в Україні історики діаспори пов'язують з проведеною російським урядом селянською реформою 1861 р. При цьому вони під-

креслюють, що для становища тогочасного українського селянства вирішального значення набувало усвідомлення владою необхідності впровадження реформи, її відповідності закладеному у ній кінцевому задуму щодо мети і завдань. Саме тому багато уваги приділено питанню передреформеної ситуації в тодішньому українському селі.

О. Субтельний, розмірковуючи про причини проведення селянської реформи, представив декілька поглядів різних історичних шкіл на цю проблему, які включають економічні та політичні чинники як внутрішнього, так і зовнішнього характеру (відкриття чорноморських портів і дедалі активніша участь землевласників у світовій торгівлі; малоякісна непродуктивна кріпацька праця та безгосподарність поміщицьких господарств; селянські заворушення та створення “революційної ситуації”; модернізація армії у зв’язку з поразкою Росії в Кримській війні; вплив системи західного лібералізму) [8, с. 325].

Д. Дорошенко і Н. Полонська-Василенко, наприклад, схильні підкреслювати роль у реформі української ліберальної інтелігенції, яка в своїй зворушливій прозі, поезії (зокрема, Т. Шевченка) і полеміці піддавала кріпацтво моральному осудові [5, с. 290]. На відміну від радянських дослідників, які розглядали переважно адміністративний бік земельної реформи 1861 р., природне прагнення селянства мати землю, його боротьбу за звільнення, історики діаспори приймають до уваги, передусім, самостійні чинники існування “української економіки” (початок цьому поклав О. Оглоблин), яка поступово переростає в поняття “територіальної української економіки” [1, с. 98].

Сільське господарство України у XIX ст. базувалося на двох укладах. З одного боку – на кріпацькому, який охоплював понад половину селян. Іншим, у всьому без винятку протилежним тогочасному кріпацькому укладу в українському селі, був уклад великих землевласників. Це посилювало соціальні протиріччя на селі, які час-від-часу набували різного роду гострих відкритих форм. На цій основі необхідність реформ на селі ставала все більше очевидною. У ній, як і слід було очікувати, найбільше були зацікавлені селяни. Одночасно з цим її прихильниками ставала зростаюча кількість землевласників і поміщиків, які виробництво продукції сільського господарства поступово доповнювали її переробкою на місцях. На території України це, передусім, стосувалося розвитку спиртової промисловості та цукроваріння. Проте, як показав час, найближчі результати реформи для сільського господарства були далекі від очікувань, які на них покладалися. Адже в результаті її проведення занадто багато земель за-

лишилось у поміщиків, а надміру високі викупні платежі за одержану від поміщиків землю підживляли можливості розвитку селянських господарств.

Характерною рисою проведення аграрної реформи в Російській імперії, на думку О. Субтельного, стало те, що на ній особливо нажилися поміщики України, де точилася найгостріша боротьба за землю. Внаслідок цього селяни Лівобережної та Південної України потерпіли від реформи набагато більше, ніж їхні російські сусіди. У Лівобережній і Південній Україні пани залишили в себе 27,6% селянської землі. За даними Д. Дорошенка, по Україні наділ землі на особу чоловічої статі становив 4,5 дес. й цю землю оцінено було на 45% більше її справжньої вартості. Розмір наділу взагалі був зменшений на 40%, у Полтавській і Катеринославській губерніях селяни втрачали 37% свого попереднього наділу, на Чернігівщині на 25%, у Харківщині на 31% [5, с. 292]. Н. Полонська-Василенко показала, що наслідком реформи було катастрофічне збільшення числа малоземельних селянських господарств, які мали до трьох десятин. У Лівобережній Україні таких господарств було 43,3, а в Південній Україні – 27,6% [7, с. 312]. Виняток становило Правобережжя, де уряд мав на меті обмежити значення польського поміщицького елементу та поліпшити стан українського селянства, яке вороже поставилося до польського повстання. Указ від 30 липня 1863 р. збільшив селянські наділи на 18%. Але виграючи на розмірі наділів, колишні кріпаки втрачали на дуже завищених цінах, які вони мусили платити за землю. В цілому у Правобережній Україні, де землевласниками були представники польської шляхти, дворянське землеволодіння скорочувалося дуже повільно: у 1905 р. воно становило 75% усіх приватновласницьких земель [2, с. 252].

Негативне значення для розвитку українського землеробства мала, на думку В. Вериги, російська політика переселення на Південь, яка спричинила ще більше зростання малоземельних селянських господарств. У 1860-х рр. селянство Київської, Чернігівської, Полтавської і Харківської губерній відчувало великий брак землі, тоді як родючі землі Півдня України російський уряд заселяв переселенцями з російських губерній або німецькими колоністами. В одній лише Херсонській губернії відведено для переселенців 26 533 дес. державної землі, а з 1881 р. по 1893 р. в усіх трьох південних українських губерніях – 157 946 дес. [2, с. 252]. Як показує В. Верига, після реформи 1861 р. площа землі дев'ятох губерній України становила 47 760 тис. дес., або по-

над 11% площі європейської Росії; з того під посівами було 19 727 тис. дес. У 1884 р. площа орної землі в Україні зросла до 23 463 тис. дес., що становило 22% посівної площі європейської Росії, на яких було зібрано у середньому 66 млн. т зерна в 1880 рр. до 123 млн. в 1900 р., або 24% загального збору європейської Росії. Більшість цієї землі на півдні України опинилася в руках російських поміщиків [2, с. 251].

Інша особливість реформ в Україні зумовлювалася формами землеволодіння. На відміну від Росії, де понад 95% жили общинами, в Україні общинні володіння були рідкістю. За підрахунками О. Субтельного, понад 80% селян Правобережжя й майже 70% Лівобережжя вели одноосібне господарство. Відтак більшість українських селянських родин отримували індивідуальне право на землю й несли особисту відповідальність у сплаті боргу за неї. Така ситуація сприяла зміцненню й без того розвиненої прив'язаності до приватної власності, що відрізняло українських селян від російських [8, с. 329].

Провідною рисою еволюції пореформеного сільського господарства України було те, що воно набувало дедалі більше торговельного, підприємницького характеру. Землеробство перетворювалося на товарне виробництво і все більше поглиблювалася спеціалізація. Так, наприкінці XIX ст. український регіон характеризувався щонайменше шістьма економічними районами торговельного землеробства, серед яких, згідно оцінці багатьох істориків, провідну роль відігравав район торговельного зернового господарства, представлений в межах у Катеринославській, Таврійській і Херсонській губернії. Центром комерційного українського землеробства стали степові її частини, на початку XX ст. тут збирали 43% світового врожаю ячменю, 20% пшениці та 10% кукурудзи. Україна постачала на експорт 75,1% озимої та 38,5% ярої пшениці європейської Росії [8, с. 340].

У 1860-х рр. зароджувався в Україні кооперативний рух, основним завданням якого було допомогти звільненому селянству. І. Витанович дослідив формування в Україні кооперативного руху, основним завданням якого була допомога звільненому селянству. За його спостереженням, перші кооперативи були створені в Харкові у 1866 р. (споживча) і в Гадячі на Полтавщині у 1869 р. (кредитова), але російський уряд, боячись будь-якої організації громадських сил, довгий час ставився ворожо до кооперації і гальмував її розвиток на селі. У 1894 р. М. Левитський почав організувати хліборобські артіль, головною в Херсонській губернії. За його почином кооперативний рух розширився по дев'яти українських губерніях [4, с. 105].

В цілому реформа 1861 р. внесла значні зміни в процес удосконалення організації і форм господарювання як поміщицьких, так і селянських господарств. Але цей процес мав ряд проблем, які стосувалися сільськогосподарських виробників усіх рівнів заможності. До їх числа належали досить високі ціни на сільськогосподарську техніку, високоякісне насіння і добрива, а для селян ще й ціни на землю, як купівельні, так і орендні; низький рівень агроекономічних знань. Внаслідок незавершеності реформи перехід до більш перспективних капіталістичних форм і методів ведення господарства на селі був повільним. Темпи й шляхи цього переходу перебували у прямій залежності від феодальних пережитків, як прямого наслідку проведення реформи "зверху". В Україні найбільш сильними феодально-кріпосницькі пережитки були в Чернігівській, Полтавській та Харківській губерніях, які належали до районів змішаної системи господарювання. Порівнюючи нові тенденції в сільському господарстві в умовах розвитку капіталізму відносно українських окремих територій, переважна більшість дослідників діаспори вважає, що ознаки капіталістичної системи домінували в губерніях Правобережної України. Якщо ж говорити про прусський і американський шляхи утвердження капіталістичних стосунків, то перший з них був визначальним на Лівобережній і Правобережній Україні, в той час як у південних губерніях – другий.

Хоч скасування кріпаччини у 1861 р. звільнило селян Російської імперії від поміщиків, воно не покращило їхнього економічного становища. Великою перешкодою в розвитку селянського господарства було багатомужжя та нерозмежованість землекористування між поміщиками і селянами. На селянському господарстві негативно позначалася природна структура ґрунту наділів, що була, як правило, значно гіршою, менш родючою (піщані, суглинкові, болотисті ґрунти). Брак землі, як і великий попит на харчові продукти, спричинили до перетворення колишніх пасовиськ та землі гіршої якості – на орні поля. У 1850 – 1870 рр. багато селян виїхало з Лівобережної України на Кубань і Південну Україну. Наприклад, з Полтавської губернії протягом 1861 – 1876 рр. виселилося у пошуках землі 6340 сімей, з них 34,7% виїхали в Південну Україну, 50,2% – на Кавказ і 7 родин – до Сибіру й на Далекий Схід. Як зазначає В. Верига, все це робилося планово згідно з великодержавною політикою "русифікації окраїн". Унаслідок того з 1795 по 1897 р. питома вага українського населення в шістьох губерніях України скоротилася приблизно на 13% [13].

Поштовх, отриманий сільським господарством і промисловістю за рахунок скасування кріпосного права, зауважив О. Субтельний, вичерпав свій потенціал вже до початку XX ст. Хронічний брак грошей, характерний для 90% населення України, мав значні наслідки для економіки. Більшість селян не могли дозволити собі купити ні додаткової землі для прирощення наділів, ні сучасного реманенту (вже не кажучи про машини) для підвищення продуктивності. У Лівобережжі близько половини селян не мали ні коней, ні якісного залізного реманенту. Селянин-орач, упряжений у дерев'яний плуг, був в Україні звичайним явищем. Проте з точки зору селянина основною причиною його недолі був брак не грошей, а орної землі.

До того ж, вважає О. Субтельний, природна стихія ускладнювала ці проблеми до катастрофічних розмірів. У другій половині XIX ст. Російська імперія, як і більшість країн Європи, переживала демографічний вибух. В Україні чисельність населення за менш ніж 40 років зросла на 72%. У 1890 р. на кожен акр орної землі Право- і Лівобережжя припадало майже вдвоє більше населення, ніж у 1860 р. [8, с. 336]. Наприкінці XIX ст. надлишок робочої сили у селах на Правобережній і Лівобережній Україні становив приблизно 2 183 тис. дорослого чоловічого населення [2, с. 253].

Наслідки цих взаємопов'язаних проблем – перенаселення й нестачі землі – незабаром дали себе відчувати в українському селі підвищенням цін на землю. Останні, за підрахунками О. Субтельного, у деяких регіонах, насамперед у південних степах, у 1900 р. у 3 – 4 рази перевищували ціни 1861 р. і ще більше унеможливлювали купівлю селянами додаткової землі, якої вони так нагально потребували [8, с. 336].

Наприкінці XIX ст. почалося переселення українських селян за межами України за Дон і на Кубань. Частина українського населення посунулася ще далі на схід, на Волгу і за Урал, до Середньої Азії, до берегів Тихого Океану, на т. зв. Зелений Клин, де кожна переселена родина отримувала безплатно 100 дес. землі. Тільки за п'ять років (1896 – 1900) на Зелений Клин емігрувало майже чверть мільйона людей, а за час від 1896 до 1914 рр. число емігрантів з України “За Урал” нараховувало 1 600 000 осіб. При цьому, наголошує В. Верига, важливою рисою міграції був виїзд середньозаможних селян, які, продавши свою землю, мали початковий капітал на розбудову нового господарства. Найбідніші селянські маси залишалися на місцях і збільшували ряди безробітних. Отже, та міграція не розв'язувала питання надлишку селянського населення, яке заздрісно дивилося на ве-

ликі землеволодіння й вимагало від уряду розподілу великих маєтків поміж безземельних. Таким чином, міграція не розв'язувала питання надлишку селянського населення, яке вимагало від уряду розподілу великих маєтків поміж безземельних [2, с. 254].

У 1875 – 1895 рр. попит на зерно, що експортувалося з України в Європу, різко впав і продаж землі став загальним явищем. Селянською надільною землею торгувати заборонялося, проте селяни всіляко обходили відповідні закони, купуючи і продаючи свою землю. Певний прогрес в аграрній галузі намітився з організацією в 1882 р. Земельного банку, через який здійснювалось кредитування селян при купуванні ними поміщицьких земель. Внаслідок цих обставин до рук селян перейшло в Україні близько 4 млн. дес. землі. Н. Полонська-Василенко наводить дані, які свідчать про зростаючу тенденцію збільшення землі у приватній власності селян: у 1861 р. на Україні селянам належало 45,7% всієї землі, року 1913 – 57%, а року 1916 – 65%. За чотири десятиріччя (з 1863 по 1902 рр.) в ринковий обіг України надійшло понад 25,6 млн. дес. приватновласницької землі. Основу фонду, який підлягав перерозподілу, становили землі дворян. За 30 років вони втратили майже 6 млн. дес. землі, що становило більше однієї третини загальної площі землеволодіння на Україні. Дворянське землеволодіння скоротилося за 1877 – 1905 рр. на 49%, на Лівобережжі – на 35% [7, с. 341].

Втрачена дворянами та іноземними підданими земля перейшла до купців, духівництва, міщан, селян та інших станів, селянських, міщанських громад і товариств. У цьому процесі селяни посідали перше місце. В Україні лише через Селянський поземельний банк на початку XX ст. було реалізовано селянам близько 1 млн. дес. дворянської землі. Проте купувати землі могли не всі, тому частина селян її орендували, в основному, за гроші. До орендованих селянами належало 21,3% надільних площ.

Скасування кріпосного права не привело до розв'язання аграрної проблеми. Величезна частина землі належала землевласникам-дворянам. В 1905 р. в Україні налічувалось 32,5 тис. панських маєтків, які охоплювали 10,9 млн. дес. Водночас 3 млн. селянських господарств належали 20 млн. дес. землі.

Н. Полонська-Василенко серед землевласників виділяє магнатів, "дрібнопомісних" поміщиків, які мали по 100 і менше дес. землі. Таких поміщиків було в Україні 21 304 тис., і мали вони пересічно по 21 дес. Великих маєтків на початку XX ст. було в Україні 11,191

тис. Належало їм 10,4 млн. дес. землі, на кожного з магнатів припадало пересічно 930 дес. Були латифундії по кілька тисяч десятин, 2 835 тис. власниками маєтків, що мали понад 1 тис. дес., належало 7,8 млн. дес., тобто 68% дворянської землі. Дрібно- та середньоземельні поміщики, не маючи сили конкурувати з магнатами, наприкінці XIX – на початку XX ст. поступово зникали [7, с. 409].

Як пише В. Верига, в середовищі українського селянства ще з часів проведення земельної реформи почався процес розшарування сільського населення. На початку XX ст. найчисленнішу групу селянства України становили бідні селяни: з 3,1 тис. господарств 1,55 тис. мали менше 3 дес. на кожне. Близько 1 млн. господарів були середньозаможні і 558 тис. – заможними господарями [2, с. 253]. Отже, реформа 1861 р. не задовольнила селянство, зокрема українське. Як правило, бідні селяни не мали відповідного реманенту, посівного матеріалу, худоби, щоб витримати конкуренцію із заможнішими господарствами. Тому вони часто розорювалися і продавали свої наділи, являючи собою дешеву робочу силу для промислових підприємств.

Таким чином, історики з української діаспори показали, що сільське господарство України другої половини XIX ст. було інтегральною частиною російського економічного комплексу. Щодо Правобережжя, то тут реформа 1861 р. мала ще й політичне підґрунтя: підрич впливу польської шляхти. Очевидною була невідповідність її наслідків очікуваним результатам. Розробка і проведення аграрної реформи було зорієнтовано переважно на соціально-економічні інтереси поміщиків.

Дослідники показують специфіку розвитку сільського господарства в Україні. Якщо господарства Лівобережної та Правобережної України пішли пруським шляхом розвитку, то в Південній Україні, де селяни отримали, взяли в оренду чи купили досить багато землі, сільське господарство пішло американським шляхом. Але, попри все, розвиток капіталізму в українському селі супроводжувався удосконаленням форм землеволодіння, перетворенням землі на товар, формуванням селянської власності на землю, майновою диференціацією – появою сільської буржуазії та пролетаріату, формуванням товарно-грошових відносин, впровадженням нових досягнень агротехніки, поглибленням спеціалізації регіонів. Капіталізація аграрного сектору в Україні сприяла швидкому розвитку товарного землеробства. Протягом 60 – 90-х рр. XIX ст. посівні площі в Україні невпинно зростали. Україна відігравала дедалі помітнішу роль не лише на

загальноімперському, а й на світовому ринку. Водночас незавершеність, половинчастість реформи 1861 р. посилила протиріччя між колоніальним господарським визиском Росії щодо України, зумовлене традиційним російським централізмом, та потребами розвитку аграрного сектору "українського" господарства на шляху капіталістичної модернізації [3, с. 72].

Отже, головним досягненням видатних істориків української діаспори є обґрунтування ними думки про Україну пореформеної доби як окремих господарчий терен. Повертаючись до подій в Україні після 1861 р., історики з діаспори підкреслюють позитивне значення звільнення селян з кріпацтва, одночасно виділяючи "українську специфіку" реформи. На їхній погляд, територіальна проблема української економіки була тісно пов'язана з національними та соціальними інтересами України і її політичним станом.

Водночас слід зазначити, що еволюція земельних відносин в Україні пореформеної доби не стала предметом спеціальної уваги істориків з діаспори. Вони цей аспект розглядали в контексті ширшої проблеми – державотворчого потенціалу України, його економічного підґрунтя. Ретроспективний огляд реформування сільського господарства на теренах українських земель у складі Російської імперії у другій половині XIX – початку XX ст. у працях істориків з діаспори відіграли важливе значення у підтримці традицій української історичної науки. Передусім тому, що вони акцентували увагу на його наслідках для українства, корегуючи погляди радянських науковців.

На сьогодні науковий доробок українського зарубіжжя щодо вивчення аграрних перетворень на теренах України після 1861 р. ще не досліджений належним чином. Подібна ситуація, по-перше, пов'язана з віддаленістю більшості діаспорних архівних документів і матеріалів і відносно нетривалим часом з початку публікацій наукової спадщини українських істориків діаспори. Великий масив інформації, яка могла б суттєво доповнити картину економічного розвитку України у другій половині XIX – початку XX ст., потребує подальшого скрупульозного аналізу, систематизації та узагальнень. Все це дозволить поглибити уявлення про різні аспекти еволюції аграрної галузі в сільському господарстві пореформеної України в працях істориків діаспори.

Джерела та література:

1. Верба І. В. О.П. Оглоблин / І.В. Верба // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 92–102.
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів : Світ, 1996. – 446 с.
3. Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці / Б. Винар. – Нью-Йорк; Львів; Париж : Українське історичне товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Європі, Національна Академія Наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 2005. – 476 с.
4. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : ТУК, 1964. – 614 с.
5. Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х томах / Д.І. Дорошенко. – Т. 2: Від половини XVII століття. – К. : Глобус, 1992. – 349 с.
6. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – К. : Либідь, 1992. – 608 с.
8. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1994. – 510 с.

Сергій Рудько
(Острозь)

ВИСВІТЛЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.П. ВАСИЛЕНКА В ПУБЛІКАЦІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті здійснено аналіз публікацій українських діаспорних авторів, що висвітлюють питання суспільно-політичної діяльності М.П. Василенка. Автор також проаналізував основні джерела наративного характеру з даної проблематики. Зроблено висновки про те, що саме завдяки опублікованим українськими діаспорними вченими та суспільно-політичними діячами науковим працям та мемуарам, сьогодні можна більше дізнатися про роботу М. Василенка на громадській та політичній ниві, його наукові вподобання, характер, вдачу та суспільно-політичну свідомість.

Ключові слова: Микола Василенко, суспільно-політична діяльність, Українська Держава 1918 р., Українська Академія Наук.

В статье осуществлен анализ публикаций украинских диаспорных авторов, освещающих вопросы общественно-политической деятельности Н.П. Василенка. Автор также проанализировал основные источники нарративного характера по данной проблематике. Сделаны выводы о том, что именно благодаря опубликованным украинскими диаспорными учеными и общественно-политическими деятелями научным трудам и мемуарам, сегодня можно больше узнать о работе Н. Василенка на общественном и политическом поприще, его научные предпочтения, характер и общественно-политическое мировоззрение.

Ключевые слова: Николай Василенко, общественно-политическая деятельность, Украинское Государство 1918 г., Украинская Академия Наук.

The article analyzes the Ukrainian Diaspora authors publications, covering issues of social and political activities of M.P. Vasilenko. The author also analyzed the main sources of narrative nature of this issue. The conclusions have been made that due to scientific papers and memoirs which were published by the Ukrainian diaspora scholars and political actors, today you can learn more about the

work of M. Vasilenko on public and political field, his scientific tastes, character, temperament, social and political consciousness.

Key words: *Mykola Vasylenko, social and political activities, political worldview, Ukrainian State of 1918, Ukrainian Academy of Sciences.*

Микола Прокопович Василенко (1866 – 1935) – знаний історик, організатор Української Академії Наук та її другий президент був не лише відомим вченим, а й активним учасником суспільно-політичного життя в Україні кін. XIX ст. – поч. XX ст., а особливо в період Української революції 1917 – 1921 рр. Навколо постаті цього діяча в радянській історичній науці склалось багато ідеологічних нашарувань, а то й відвертих міфів та вигадок. Про М. Василенка згадували лише, як правило, побіжно як про “буржуазно-націоналістичного” історика, чи як про одного з міністрів-реакціонерів в “маріонетковому” та “антинародному” уряді П. Скоропадського, чи то як про одного з учасників “контрреволюційної” буржуазно-націоналістичної організації “Київський Обласний Центр Дій”, яка готувала “змову” проти “молодої радянської держави”. Сучасна ж історіографія зробила лише перші кроки в науковому осмисленні діяльності М.П. Василенка. Слід відмітити, що значне зацікавлення постаттю одного з чільних українських політиків доби Української революції та знаного історика українського права було характерним для українських діаспорних авторів післявоєнного періоду.

Загальна кількість публікацій з даної проблематики налічує більше тридцяти праць, які висвітлюють життя, суспільно-політичну та наукову діяльність М. Василенка. Їх можна умовно поділити на такі групи:

- праці загального характеру;
- статті про наукову діяльність вченого;
- роботи, які побіжно торкаються постаті М. Василенка;
- публікації мемуарного характеру.

Насамперед слід сказати про праці дослідників, які входили до найближчого оточення науковця в часи його роботи в УАН-ВУАН – Н. Полонської-Василенко, Я. Падоха, Л. Окиншевича та В. Гришка. Саме їхньому авторству належить основна маса статей загального характеру про М. Василенка.

Найбільше публікацій в діаспорній періодиці присвячених Миколі Прокоповичу зроблено його дружиною, відомим істориком Н. Полонською-Василенко. Хоча її чотири статті і дещо повторюють одна

одну, проте, кожна з них також містить такі відомості, які відсутні в інших. Найбільшою за обсягом та інформативністю є стаття в журналі "Голос державника" [24], яку Н. Полонська-Василенко опублікувала ще в 1947 р., і де значну увагу приділено діяльності М. Василенка протягом першого десятиліття ХХ ст. та його роботі на педагогічній ниві. В розвідці в журналі "Віра й культура" [21] більше місця приділено праці Миколи Прокоповича над створенням УАН та його подальшій участі в роботі цієї установи.

Невелика за обсягом стаття в "Українському історику" [26] в загальних рисах змальовує життя вченого, особливо зупиняючись на його науковій діяльності. Так Н. Полонська-Василенко пише, що під впливом О. Лазаревського М. Василенко, починаючи свою наукову діяльність, зосередив свою увагу на матеріалах історії форм землеводіння Лівобережної України. Поступово з цього матеріалу викристалізувалась тема його дисертації – "Землеводіння Лівобережної України ХVІІ – ХVІІІ ст." [26, с. 41]. З публікації в "Українському історику" також дізнаємося про участь М. Василенка у молодіжному гуртку професора І. Лучицького. Його члени жартівливо називали себе "бродники", бо полюбляли здійснювати екскурсії по околицях міста, а також проводити зібрання у різних місцях. Цікаво, що учасники цього гуртка по-різному розуміли його завдання і характер. Микола Прокопович в листі до В. Мякотіна 24 червня 1897 р. згадував "бродників" такими словами: "Ми задовольняли свої суспільні прагнення хоча б у вигляді тих широких мрій, яких багато в нашу романтичну пору, коли ми гуртком бродників думали перевернути увесь світ" [26, с. 42].

В статті "Микола Прокопович Василенко (1866 – 1966, з нагоди 100-ліття з дня народження)" в журналі "Визвольний шлях" [27] Н. Полонська-Василенко подала цікаву інформацію про спробу отримання М. Василенком посади бібліотекаря Київської міської публічної бібліотеки у 1912 р. Проти його кандидатури почали вести агітацію російські націоналісти з газети "Киевлянин". В одному з її номерів було надруковано фейлетон А. Савенка про те, як "Николай Прокофьевич" збирається ходити пити чай до "Николая Федотовича", і як вони будуть "розводить сепаратизм" (тобто М. Василенко і М. Біляшівський – директор музею, що знаходився навпроти приміщення бібліотеки). Проти кандидатури Миколи Прокоповича виступили також російські націоналісти в Міській Думі [27, с. 1052-1053]. Як наслідок М. Василенко змушений був відмовитись від цієї посади.

Невеликі за обсягом статті В. Гришка в журналі “Батьківщина” [10] та Л. Окиншевича в “Правничому віснику” [18] цінні, перш за все, тому, що в їх основу покладено спогади вчених, які були учнями та співробітниками М. Василенка у ВУАН у 1920-ті рр. Значну увагу в цих публікаціях приділено науковій та педагогічній діяльності Миколи Прокоповича. Авторству Л. Окиншевича належить також замітка про М. Василенка в “Енциклопедії українознавства” [8].

Стаття відомого дослідника українського права Я. Падеха “Микола Василенко – історик і будівничий української державності (у 125-річчя його народження)” [19] розповідає про наукову та політичну діяльність М. Василенка. Автор значну увагу звернув на наукову спадщину вченого та його внесок у вивчення установ Гетьманщини. У ній вміщено цікаву інформацію про діяльність Миколи Прокоповича в Державному Сенаті, органі, який замінив Генеральний суд в період правління П. Скоропадського. Так, зокрема дізнаємось, що М. Василенко став одним із сенаторів Загального зібрання, не входячи до складу конкретних сенаторських комісій. Коли з’явилась необхідність призначити президента цієї установи, на цю посаду прагнув бути обраним колишній міністр юстиції М. Чубинський. Цікаво, що саме його 8 серпня більшістю голосів запропонувала гетьману призначити Рада Міністрів. П. Скоропадський вважав, що М. Чубинський не може бути такою людиною, і 9 серпня 1918 р. президентом Державного Сенату Української Держави було призначено М. Василенка [19, с. 370].

Будь-який напрямок діяльності конкретної людини не можна до кінця збагнути, не з’ясувавши його особистісний портрет, риси характеру і психологічного складу. В рівній мірі це ж стосується і “людини політичної”, якою, безперечно був М. Василенко. Саме особистісні, людські якості М. Василенка, які є важливими й самі по собі, були одним з чинників його політичного світогляду з притаманними йому поміркованістю, толерантністю, гнучкістю. Найбільше відомостей про характер та вдачу М. Василенка в різних публікаціях і спогадах подає Н. Полонська-Василенко. В статті “М.П. Василенко і ВУАН”, опублікованій в діаспорному журналі “Україна”, Н. Полонська-Василенко так характеризувала свого другого чоловіка: “Надзвичайно лагідний, м’який, незлобливий, М. Василенко схильний був ідеалізувати людей. Треба було, щоб вже трапилося щось справді надзвичайне, щоб Микола Прокопович змінив про когось свою прихильну думку. Цікаво, що своє восьмимісячне перебування в Лук’янівській

в'язниці (тут Н. Полонська-Василенко помилилася, у Лук'янівській в'язниці М. Василенко перебував два тижні, а вісім місяців у "Крестах" – *С.Р.*), він завжди згадував з якимось відтінком ідилічності й казав, що знайшов там багато порядних людей, не лише серед медичного персоналу, з яким підтримував дружні зв'язки аж до смерті, а навіть і серед адміністрації" [25, с. 342].

Кілька згадок про М. Василенка і, зокрема, його головування в "Комісії для виучування історії західноруського і українського права", подає у своїх мемуарах Л. Окиншевич. На його думку, Микола Прокопович "був ніби старшим і поважним другом" для членів Комісії [17, с. 34] саме він вносив у її діяльність ту "атмосферу толерантності", завдяки якій вона стала однією з найпотужніших у науковому відношенні установ ВУАН [17, с. 54]. Характеризуючи М. Василенка, Л. Окиншевич пише, що це була людина, "сповнена духовним світлом добра, такту і толерантності" [17, с. 54].

Гетьман П. Скоропадський у своїх "Спогадах" так характеризує діяльність і особистість М. Василенка: "Професор Василенко [...] володів усіма чеснотами і недоліками наших професорів. Він, здається, все життя провів в Україні, в усякому випадку, в області історичних досліджень, наскільки я знаю, присвятив себе виключно їй. Працював дуже багато. З українським питанням ознайомлений ґрунтовно, але, як будь-яка чесна людина, не міг відкинути значення російської культури. [...] Микола Прокопович, повторюю, багато працював, але я його звинувачую в тому, що він хотів обновити склад своїх найближчих помічників, але так і не обновив. Я думаю, що тут відіграла роль його вроджена м'якість. А через це в нього в міністерстві було багато елементів, які діяли всупереч його вказівкам" [32, с. 165].

Побічно торкались постаті М. Василенка у своїх працях науковці, які висвітлювали життя та діяльність різних вчених та суспільно-політичних діячів, що свого часу співпрацювали з Миколою Прокоповичем. Так про співпрацю М. Василенка з іншим відомим істориком В. Модзалевським у статті в "Українському історичному" розповідає О. Оглоблин [16]. Автор публікації порівнює біографії вчених та розповідає про їхню співпрацю від першої зустрічі у 1902 р. і до 1919 р.

Лише в статті О. Оглоблина зустрічаємо інформацію про те, що у 1912 р. в одному з листів до В. Модзалевського Микола Прокопович вказував на нову тему дисертації. Повідомляючи про проект видання Археографічною комісією для розбору давніх актів актових книг судів Лівобережної України під його редакцією, вчений пояснював,

що передмовою до видання буде його дисертація “Про судоустрій і судочинство на Лівобережній Україні” [16, с.11].

Ще за життя М. Василенка вийшли присвячені йому роботи з аналізом його наукових праць. Проте більшість з них, які вийшли в СРСР негативно характеризують наукову діяльність і доробок М. Василенка. Більш об’єктивно спробував підійти до оцінки наукового доробку Миколи Прокоповича С. Наріжний [14, с. 41]. Перебуваючи за кордонами СРСР, автор, незаангажований ідеологічно, зміг уже в загальних рисах окреслити наукову спадщину видатного українського вченого. Автор у ній також побіжно торкається теми участі М. Василенка в Партії Народної Свободи протягом 1917 – 1918 рр. Великий внесок Миколи Прокоповича в українську радянську історичну науку у своїх працях відмічає О. Оглоблин [15; 35].

До 100 річчя від дня народження М. Василенка в “Українському історику” було опубліковано ряд матеріалів присвячених вченому, і серед них бібліографія його найважливіших наукових праць з 1891 р. по 1929 р. складена Н. Полонською-Василенко [21]. Більш ширшу бібліографію М.П. Василенка подає С. Наріжний [14, с. 41].

Майже повністю відсутні наукові розвідки про публіцистичну та редакторську діяльність М. Василенка. Дотичною до даної проблематики є стаття Н. Полонської-Василенко “Цензурові утиски на Україні” опублікована в часописі “Україна”, що видавався в Парижі [31]. У цій публікації авторка частково розглядає роботу Миколи Прокоповича в редакціях київських газет на поч. XX ст. Особливу увагу приділено його діяльності на посаді головного редактора газети “Киевские отклики”, та протистояння з цензором О. Сидоровим, який намагався закрити газету, вбачаючи в ній антиімперські тенденції. Н. Полонська-Василенко зазначає, що газета після її закриття 20 січня 1906 р. була перейменована в “Киевские отголоски”, але оскільки її назва була набрана шрифтом “Киевских откликов”, і рознесли її попередні розповсюджувачі, то її теж закрили [31, с. 515].

Стаття Н. Полонської-Василенко ““Сорочинська трагедія” та українська “дума” Короленка” [20] присвячена публікації в газеті “Киевские отклики” про каральну експедицію Філонова в містечку Сорочинці. Авторка також розповідає про пов’язане з цією статтею ув’язнення М. Василенка як відповідального редактора газети. Саме та обставина, що Микола Прокопович фактично відповідав за вихід газети, призвела до його ув’язнення. У номері від 15 січня 1906 р. було вміщено статтю про каральну експедицію Філонова в містечку Соро-

чинці Полтавської губернії. Взагалі подія в Сорочинцях "Киевские отклики" приділили багато уваги і протягом кількох днів друкували матеріали про побиття в Сорочинцях, помістили відкритий лист відомого громадського діяча та письменника В. Короленка до Філонова та ін. Слідство довело, що факти, які наводились в газеті "Полтавщина", звідки в значній мірі черпали свої дані "Киевские отклики", були правильними. Проте за їх оприлюднення М. Василенко отримав рік ув'язнення. У номері газети за 16 січня було надруковано звіт про засідання з'їзду кадетської партії, і знову Микола Прокопович як редактор був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений Київською судовою палатою на два тижні ув'язнення [20, с. 450-451].

З кінця квітня 1918 р. розпочався один з нових і принципово важливих етапів політичного шляху М. Василенка. Участь Миколи Прокоповича в творенні Української Держави також привернула пильну увагу діаспорних вчених.

Так, у працях Д. Соловєва [33; 34] розглянуто питання участі М. Василенка в кадетській партії та діяльність в уряді П. Скоропадського. Автор звинуватив Миколу Прокоповича у відданості ідеології Партії Народної Свободи та відсутності "національного орієнтиру" в його поглядах. Д. Соловєв відзначив важливу роль М. Василенка у переговорах П. Мілюкова з німецькими військовим керівництвом з приводу відновлення Російської імперії, вказуючи на те, що саме Микола Прокопович у себе на квартирі організував зустріч П. Мілюкова з німецьким майором Гаазе стосовно допомоги в організації походу російських білогвардійців на Москву [33, с. 56].

Пишучи про призначення М. Василенка товаришем міністра освіти Тимчасового уряду з питань середньої і нижчої школи влітку 1917 р. Д. Соловєв висловлює припущення, що призначення Миколи Прокоповича відбулося ще до відставки О. Мануйлова, тобто до 7 липня 1917 р. Проте фактично М. Василенко зміг поїхати до Москви наприкінці серпня. Автор звертає увагу на той дивний факт, що в цей час значно активізувався український національний рух. "Ті, хто в момент революції були за межами України, намагалися переїхати в Україну, щоб допомагати в національному будівництві. Але Микола Прокопович у цей відповідальний момент гострої нестачі в Україні українських культурних сил залишив Київ і поїхав до Москви на посаду четвертого помічника міністра освіти" [34, с. 24]. Окрему інформацію про діяльність М. Василенка на посадах голови Київської шкільної округи навесні 1917 р., а також міністра освіти Української Держави можна почерпнути зі статті Р. Млиновецького [13].

Видатну роль відіграв М. Василенко у реформуванні освіти, науки та культури Української Держави, а особливо у створенні УАН. Цей напрямок його діяльності в значній мірі розкрито в двох працях Н. Полонської-Василенко. У монографії “УАН: Нариси історії” підкреслено велику роль Миколи Прокоповича як одного з головних фундаторів найвищої наукової установи України [30]. Деякі цінні фактичні відомості про участь М. Василенка у творенні УАН знаходимо в публікації Н. Полонської-Василенко “М.П. Василенко і ВУАН” [25]. Найбільше ж інформації у статті присвячено роботі вченого в УАН в радянський період. Окрім УАН значну роль М. Василенко відіграв в організації Національної публічної бібліотеки. Вона почала діяти на початку серпня 1918 р. У ній створили окремих відділ, в якому мали бути зібрані книги, часописи, листівки, ноти, літографії, гравюри – всі пам’ятки духовного життя українського народу, де б вони не друкувались та якими мовами [9, с. 25].

Значну інформативну цінність для вивчення суспільно-політичної діяльності М. Василенка мають мемуари. Уривки зі спогадів самого М. Василенка, надруковані в “Українському історичному” (1988 – 1990) під назвою “Моє життя” [4; 5; 6; 7], розповідають про дитинство та юність вченого, обставини формування його як особистості. В них показана широка картина життя української інтелігенції на тлі тогочасної епохи, розповідається про історичний ґрунт, на якому зріс вчений. Наступні дві статті мемуарного характеру “Два тижні в Лук’янівській в’язниці” [1; 2] та “Історія мого приват-доцентства” [3] знайомлять із обставинами формування антиурядових та антимонархічних поглядів М. Василенка. У спогадах вченого також міститься важлива інформація про його оточення, тут окреслено стосунки Миколи Прокоповича з різними представниками тогочасного політичного і наукового середовища.

Іншу частину мемуарної літератури опублікованої за межами України становлять спогади вчених та громадських і політичних діячів, які співпрацювали з М. Василенком в наукових, політичних та державних структурах. До таких слід віднести мемуари його дружини Н. Полонської-Василенко [28; 29], відомого історика Л. Окиншевича [17], гетьмана П. Скоропадського [32] та міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка [11; 12]. В основному вони містять оцінки діяльності М. Василенка в ході Української революції 1917 – 1921 рр., а текст Л. Окиншевича – особистісні враження молодого вченого від спілкування зі знайомим науковцем в період їхньої співпраці в установах ВУАН.

Таким чином, саме діаспорні вчені та суспільно-політичні діячі своїми публікаціями створили основу для неупередженого ґрунтовного та всебічного дослідження науково-педагогічної та суспільно-політичної діяльності М.П. Василенка сучасною українською історіографією. Саме завдяки опублікованим за кордоном науковим працям та джерелам, сьогодні можна більше дізнатися не лише про наукові вподобання вченого, його роботу на громадській та політичній ниві, а й про характер, вдачу та суспільно-політичну свідомість М.П. Василенка.

Джерела та література:

1. Василенко М. Два тижні в Лук'янівській в'язниці / М. Василенко // Український історик. – 1972. – Ч. 1-2 (33-34). – С. 110–115.
2. Василенко М. Два тижні в Лук'янівській в'язниці / М. Василенко // Український історик. – 1973. – Ч. 1-2 (37-38). – С. 130–138.
3. Василенко М. Історія мого приват-доценства / М. Василенко // Український історик (далі – УІ). – 1966. – Ч. 4-3 (11-12). – С. 52–58.
4. Василенко М. Моє життя / М. Василенко // УІ. – 1988. – Ч. 1-4 (97-100). – С. 129–138.
5. Василенко М. Моє життя / М. Василенко // УІ. – 1989. – Ч. 1-3 (101-103). – С. 114–120.
6. Василенко М. Моє життя / М. Василенко // УІ. – 1989. – Ч. 4 (104). – С. 90-95.
7. Василенко М. Моє життя / М. Василенко // УІ. – 1990. – Ч. 1-4 (104-107). – С. 186–197.
8. Василенко Микола // Енциклопедія українознавства. – П., 1955. – Т. 1. – С. 212.
9. Войнаренко О. З гетьманських часів. Спогади самовидця з року 1918 / О. Войнаренко. – Філадельфія, 1950. – 30 с.
10. Гришко В. Пам'яті учителя (В 25-річчя з дня смерті академіка М.П. Василенка) / В. Гришко // Батьківщина. – 1960. – Ч. 35-36 (1019-1020). – С. 5–12.
11. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє минуле: 1901 – 1914 роки / Д. Дорошенко. – Вінніпег; Манітоба : Тризуб, 1949. – 167 с.
12. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле / Д. Дорошенко. – Мюнхен : [б.в.], 1969. – 542 с.
13. Млиновецький Р. До історії українського протинаступу на освітньому фронті у 1917 – 1918 рр. / Р. Млиновецький // Альманах "Томону України" на рік 1967: У 50-річчя Української національної революції і 100-річчя Канади. – Торонто. – 1966. – С. 105–120.

14. Наріжний С. М.П. Василенко і його наукова діяльність / С. Наріжний. – Львів, 1936. – 41 с.

15. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблин. – Нью-Йорк : Організація оборони чотирьох свобод України, 1963. – 87 с.

16. Оглоблин О. Микола Василенко й Вадим Модзалевський / О. Оглоблин // Український історик. – 1966. – Ч. 3-4 (11-12). – С. 5–25.

17. Окиншевич Л. Моя академічна праця в Україні / Л. Окиншевич. – Львів : [б. в.], 1995. – 88 с.

18. Окиншевич Л. Пам'яті академіка М.П. Василенка: з нагоди сторіччя з дня його народження / Л. Окиншевич // Правничий вісник (Нью-Йорк). – 1971. – Кн. 3. – С. 22–29.

19. Падох Я. Микола Василенко історик і будівничий української державності (у 125-річчя його народження) / Я. Падох // 125 років київській українській академічній традиції (1861 – 1986). – Нью-Йорк, 1993. – С. 359–375.

20. Полонська-Василенко Н. “Сорочинська трагедія” та українська “дума” Короленка / Н. Полонська-Василенко // ЗНТШ. – Париж, 1962. – Т. 169. – С. 449–456.

21. Полонська-Василенко Н. Академік М.П. Василенко / Н. Полонська-Василенко // Віра і культура. – 1956. – № 31. – С. 23–41.

22. Полонська-Василенко Н. Бібліографія праць М.П. Василенка / Н. Полонська-Василенко // УІ. – 1966. – Ч. 3-4 (11-12). – С. 103–109.

23. Полонська-Василенко Н. Історія України: 1900 – 1923 рр. / Н. Полонська-Василенко. – К., 1992. – 136 с. – (Б-ка ж. “Пам'ятки України”, Кн. 4, Вип. 2).

24. Полонська-Василенко Н. М.П. Василенко / Н. Полонська-Василенко // Голос державника. – 1948. – № 6. – С. 3–48.

25. Полонська-Василенко Н. М.П. Василенко і ВУАН / Н. Полонська-Василенко // Україна. – Париж, 1951. – Ч. 5. – С. 337–345.

26. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко – життя та наукова діяльність / Н. Полонська-Василенко // УІ. – 1966. – Ч. 3-4 (11-12). – С. 41–45.

27. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко (1866 – 1966, з нагоди 100-ліття з дня народження) / Н. Полонська-Василенко // Визвольний шлях. – 1967. – Кн. IX. – С. 1043–1059.

28. Полонська-Василенко Н. Революція 1917. Спогади / Н. Полонська-Василенко // УІ. – 1988. – Ч. 1-4. – С. 119–128.

29. Полонська-Василенко Н. Революція 1917. Спогади / Н. Полонська-Василенко // УІ. – 1989. – Ч. 1-3. – С. 106–113.

30. Полонська-Василенко Н. УАН: Нариси історії / Н. Полонська-Василенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 413 с.

31. Полонська-Василенко Н. Цензурові утиски на Україні / Н. Полонська-Василенко // Україна. – Париж, 1952. – Ч. 7. – С. 511–515.

32. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 р. / П. Скоропадський. – К.; Філадельфія, 1995. – 493 с.

33. Соловей Д. Василенко, Мілюков і самостійність України в 1918 р.: Спроба характеристики з нагоди 45-річчя від часу проголошення 3 й 4 універсалів Центральної Ради / Д. Соловей. – Вінніпег, 1965. – 68 с.

34. Соловей Д. Втрата орієнтиру: українська інтелігенція у визвольних змаганнях / Д. Соловей. – К. : Час, 1998. – 66 с.

35. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography, 1917 – 1956 / O. Ohloblyn // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – 1957. – Vol. V-VI. – № 4 (18) – 1, 2 (19, 20). – S. 307–435.

ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ

Жанна Янковська
(Острог)

ПАТРІОТИЧНИЙ СИМВОЛІЗМ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Творчість поета Олександра Олеся є яскравою сторінкою в історії української літератури. Так склалося, що через власні переконання митець довгий час проживав за кордоном, що стало трагедією його життя. Проте твори його свідчать, що думками він завжди був з Україною.

Поезії Олександра Олеся є наскрізь знаковими, часто мають глибокий підтекст. Тому можна говорити про символізм не лише як напрям у літературі, до якого відносять і твори О. Олеся, а й як окрему рису його поетичних візій.

Ключові слова: українська література, поезії О. Олеся, символізм.

Творчество поэта Александра Алеся является яркой страницей в истории украинской литературы. Так сложилось, что за свои убеждения он долгое время жил за рубежом, что превратилось в трагедию его жизни. Но его произведения убеждают, что мысленно он всегда был с Украиной.

Поэзии А. Алеся очень знаковые, часто имеют глубокий подтекст. Поэтому представляется возможным говорить о символизме не только как о литературном течении, к которому относят и его произведения, но и как об особенной черте его поэтических визий.

Ключевые слова: украинская литература, поэзии А.Алеся, символизм.

Poetical works by Olexandr Oles' are the bright page in the history of Ukrainian literature. It became so that because of his own convictions, he lived abroad for a long period of time, and this became tragedy of his life. But his works show, that he was in Ukraine in his minds. Poems, written by O. Oles' are covered with signs, which often have deep metaphorical meaning. That's why we can talk about symbolism not only as about particular feature of his poetical visions.

Key words: ukrainian literature, poems of O. Oles', symbolism.

Красне письменство представників української діаспори довгий

час було мало відоме на Україні, а ті твори, які друкувалися, майже не досліджувалися, тим більше, не включалися до шкільних програм. Серед них твори І. Багряного, В. Барки, У. Самчука, В. Винниченка, В. Підмогильного, О. Олеся та багатьох інших.

За останні два десятиліття ситуація дещо змінилася. Видано і продовжують виходити друком твори українських письменників діаспори, проте стосовно їх дослідження – до сьогодні маємо ще багато “білих плям”, багато непроаналізованого на належному рівні, непроtractованого та непрокоментованого матеріалу.

Зокрема, поетичні твори О. Олеся на Україні видавалися. Це збірка “Твори” 1971 р., яку впорядкував і до якої написав передмову В. Яременко. У 1989 р. цим же автором була впорядкована і видана збірка поезій О. Олеся “Чари ночі”. 1990-го р. дослідник Р.П. Радишевський упорядкував та видав твори поета у двох томах та збірку творів для дітей “Все навколо зеленіє”. За словами М. Жулинського, саме назване двотомне видання поезій О. Олеся, що вийшло у видавництві “Дніпро” за передмовою Р. Радишевського, є на сьогодні найбільш повним, оскільки включало ненадруковану у 1919 р. шосту книжку його поезій та близько шестисот неопублікованих віршів, розкиданих по записниках та рукописних збірниках [2, с. 97]. Тут же М. Жулинський зазначив, що “понад три тисячі одиниць збереження налічує фонд Олександра Олеся в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР ім. Вернадського. Велика частина архіву є десь у Празі. Дослідження творчої спадщини видатного майстра слова тільки розпочинається...” [2, с. 97]. Проте і в останні два десятиліття особливого поступу у цій справі не спостерігається. Біографію та творчий доробок митця раніше досліджували також В. Петров, Г. Петров та М. Неврлі. Незважаючи на досить віддалений час написання, дуже цікавою є стаття М. Грушевського “Поезія Олеся”. Тому можна говорити про те, що біографія поета є достатньо описана. А от стосовно аналізу його творів, то простір для дослідження тут ще широкий.

Завданням цієї розвідки є дослідити символізм окремих творів О. Олеся різних періодів життя. Звичайно, тут важко розраховувати на всеохопність, оскільки поетичний доробок поета дуже численний, тому для аналізу обрано лише найбільш яскраві з нашої точки зору твори.

О, принесіть як не надію,
То крихту рідної землі:
Я принесу до уст її
І так застигну, так зомлію.

Хоч кухоль з рідною водою!..
Я тільки очі напою,
До уст спрагнелих притулю,
Торкнувшись душою вогняною[4, с. 191].

Ці рядки могли б стати епіграфом не лише до цієї статті, але й загалом до тих більш як двадцяти років життя, яке він провів за кордоном. Він ішов по життю небайдужим, справді із "вогняною душою".

Олександр Іванович Кандиба (Олександр Олесь – літературний псевдонім) – поет на диво чутливої та ніжної душі, тонкий лірик і полум'яний патріот. Не маючи наміру переповідати його біографію, нагадаємо, що він народився і провів дитячі та юнацькі роки життя на мальовничій Сумщині (с. Білопілля). Рідний вільний степ був його стихією, а Україна – любов'ю. Вітер степу породив його розкриле слово, а своє глибоке почуття до Батьківщини він проніс крізь усе своє життя та втілював у чуттєвих поезіях.

Можна стверджувати, що на сьогодні ми маємо дві біографії митця. Перша, офіційна, – написана науковцями. Друга – та, що він проживав, відчував у певні періоди життя і віддзеркалював у своїх поезіях. Мабуть, це видається нетрадиційним, але його наукова біографія буде неповною без цієї, "другої", чуттєвої сторони сприйняття ним світу і подій. Саме за його поезіями можемо простежити, як він мужнів, зростав, боровся... Постійне "горіння" було способом його життя і мислення. Наприклад, 1919-й р. офіційно був просто роком виїзду О. Олесь за кордон. Для нього самого це стало трагедією усього наступного періоду життя. І цей драматизм дуже гостро відчувається у його творах. Поетичний дар він передав своїм синам Олегу (літературний псевдонім – О. Ольжич) та Олександрю.

На разі можемо говорити про те, що, будучи багатогранною і дуже різною, його творча спадщина до сьогодні належним чином не оцінована та не проаналізована. А цей спадок досить вагомий і нараховує одинадцять збірок віршів, більше двадцяти драм, оповідання, фейлетони, сатиричні твори, твори для дітей, в тому числі казки.

Талант Олександра Олесь зростав у досить бурхливий для України період, час революцій, хитань, час, коли національна ідея визрівала в інтелігентських колах і давала рясні пагони саме у літературі, де, за словами М. Грушевського, "концентрувалась і виявляла себе національна свідомість, тим часом як народні маси жили стихійно, а дороги до планової соціальної і політичної роботи були забиті і загорожені"[1, с. 423]. Проте післяреволюційні ілюзії початку XX ст. тривали

недовго. Тому не лише надії на волю та незалежність, але й література та письменство, що акумулювали ці надії, знову стали переслідуваними, про що згаданий вище історик зазначив: “Королівна українського життя – література, зокрема – поезія, котрою так тішилось і пишалось українське суспільство, недавно стала Сандрільоною, призначеною сидіти в попелі спалених надій” [1, с. 424].

Мабуть, (за дослідженнями) вперше поетичне слово двадцятирічного Олеся (іноді в ті роки він підписувався ще псевдонімом В. Валентин) у його виконанні публічно прозвучало у 1898 р. на відкритті пам’ятника Івану Котляревському, і було воно помічене й оцінене сучасниками, зокрема і М. Грушевським [1, с. 424, 425]. Окремі поезії, датовані 1903 р., уже були включені до пізніших збірок.

Після навчання у місцевій містечковій школі великий вплив на літературний розвиток та політичні переконання поета мав гурток вчених Харківської хліборобської школи, де він навчався. Тут, як відомо, він захопився слов’янофільством, українською, польською, російською літературою. Проте досить швидко остаточно визначився зі своїми поглядами і вирішив, що буде саме українським письменником. За свідченням М. Грушевського, “ніколи не сплямивши свого пера якими-небудь проявами національної ненависті чи шовінізму, він твердо і непохитно пішов українською дорогою, без яких-небудь реверансів і концесій общеросійству. Пішов, як кобзар-проповідник українського громадянства по його “дорозі в казку”, в котру воно пускалось саме тоді” [1, с. 425].

О. Олесь став поетом того покоління, котре вступало на стежку життя, сповнене надій на краще майбутнє свого народу і Батьківщини. Проте у віршах його є щось таке невлучимо-неповторне, що вирізняло його між іншими. Можливо, та емоційність, чуттєвість, те незбагненне гармонійне поєднання ліричного і патріотичного у символічних образах. Тому символізм його поезій також особливий. Навіть пейзажна лірика у нього за своєю суттю патріотична. Будучи “майстром півтонів” [1, с. 426], він став ще й майстром антитези, тієї Журби і Радості, що стала кредом його життя. Суголосно Лесі Українці, яка, звертаючись до свого поетичного слова, задавала риторичне питання: “Слово, чому ти не твердая криця?..”, О. Олесь закликає: “О слово, будь мечем моїм!”.

Своєю першою збіркою поезій “З журбою радість обнялась”, виданою у 1906 р., О. Олесь увійшов у літературу уже як зрілий поет. Стосовно цього Микола Зеров у 1917 р. писав: “Олесю не довелося

завойовувати свої поетичної слави. Вона сама прийшла до нього на другий день після виходу з друку першої книжки його поезій. Свіжість поетичних образів, плавність і легкість вірша, сміливість деяких прийомів... зачарували українське громадянство" [7, с.158]. Дуже схвальний відзив залишив про цю збірку і М. Грушевський у своїй статті "Поезія Олесь": "На повну сотню поезій першої збірки було дуже мало невдатних, зате кільканадцять таких, які відразу стали окрасою українського слова, були вивчені напам'ять, положені на ноти (до речі, більше двохсот віршів поета стали піснями – *примітка Ж.Я.*), стали улюбленими висловами настроїв, надій, жалів і молитв. Поет прийшов у слушний час з своєю першою книгою як речник молодого покоління, переживши разом з своєю громадою сі пам'ятні роки, коли вперше по довгих, безконечних віках захитались мури каторжної "в'язниці народів", долетіли покрики волі через її загра-товані вікна й майнули прапори повсталого народу. Олесева "Журба і Радість" була овіяна сими першими повіями розбудженого життя, і з однодушним ентузіазмом прийнято її суспільністю – а найбільше сею ж молоддю, від котрої по довгій, нудній перерві зародилось знову в українській хаті" [1, с. 425].

Тематично спадщина поета надзвичайно різнопланова. Це й емоційно-настроєва лірика, в якій відбито контрасти доби і суперечливі людські почуття, це і пейзажно-настроєва лірика, де глибоко асоціюється краса природи із його настроєм та переживаннями. Як зазначає Р. Радишевський, він ніби "пише енциклопедію природи" [6, с. 7] (поема "Щороку", вірші "Айстри", "Осінь віє", "О ніч чудовна і чудова", "Літній вечір", "Зимою", "Безсмертники" та багато інших), це й вірші про кохання, патріотично-політична лірика, відомими є його поезії про українську мову, це й поезія часів еміграції, яку автор об'єднує циклами "Чужиною" та "Кому повім печаль мою...".

Природа, описана у поезіях О. Олесь – це завжди природа України, і, зокрема, Східної України. І це також символічно, бо вона – його мала батьківщина. Такої оди степу, "зробившись рідним братом вітру, простору і трав", мабуть, не співав ніхто до і після нього. Причому, його пейзажна лірика – не просто і не стільки майстерне словесне малювання зовнішнього боку природи, скільки чуттєво-символічне внутрішнє відчуття та розуміння її стану і разом любов до неї. Такими є поеми "Щороку", "Над Дніпром", вірші "Осінь", "При світлі ватри", "Тихого вечора", інші. Та, навіть милуючись красою природи, О. Олесь ні на мить не забуває про народ, який підневільно серед

неї живе. Наприклад, у поемі “Над Дніпром” весняне пробудження природи, пробудження древнього Дніпра він символічно поєднує із пробудженням духу свого народу, пробудженням прагнення до визволення.

Природа завжди присутня і в іншій різнотематичній ліриці поета, саме із нею він завжди знаходить ту символічну паралель, що найбільш вигідно вияскравлює певне явище чи образ. Скажімо, в інтимній ліриці цей символізм особливо сильний:

Сміються, плачуть солов’ї

І б’ють піснями в груди:

“Цілуй, цілуй, цілуй її –

Знов молодість не буде!” [4, с. 13]

Бурхливо-закоханий стан душі у весну життя співставляється і протиставляється одночасно весні у природі. Тому можна говорити й про символічне використання автором при цій паралелі принципу антитези:

Чому ж стоїш без руху ти,

Коли весь світ співає?

Налагодь струни золоті:

Бенкет весна справляє [4, с. 15].

Аналогічні знаково-символічні паралелі можна простежити в поезіях “Любов” (“О, не дивуйсь, що ніч така блакитна...”), “Гроза пройшла...”, “Чому з тобою ми не хвили?”, “Вона ішла...” (“Вона ішла... але здавалося мені, що ніжний пролісок в снігу зоріє...”), “Твої очі – тихий вечір...”, “Ти з’являєшся мені, як ранок...”, “Небо з морем обнялося...” і багато інших.

Але О. Олесь був не тільки співцем природи і ніжних людських почуттів. Як зазначав М. Грушевський, “не той був час – і не з таких був поет” [1, с. 427]. Він не стояв осторонь революційних віянь, якими особливо переймалася молода інтелігенція. Патріотичні почування та порухи душі поет також передає через символічні природні реалії та паралелі. Їх знаходимо у творах “Ой не квітни, весно, – мій народ в кайданах...”, “Ой, і пишно ж розцвіли ви на убогій рідній ниві...”, “Хіба не бачите, що небо голубіє...”, “На цвинтар сумно не ідїть...” та інших. Такими є поезії митця, які присвячені тим зневіреним романтикам, які стали жертвами на шляху суспільного поступу і боротьби за національну ідею на зорі ХХ ст. Це поезії “Айстри” та “Лебідь”. Саме осінні айстри, ніжні квіти смутку, згасаючої природи стали символами цих сміливців, яких ранок зустрів “холодним дощем”:

І вгледіли айстри, що вколо – тюрма...
І вгледіли айстри – що жити дарма, –
Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,
Засяяло сонце над трупами їх!.. [4, с. 20]

Жертвна доля людей, що йдуть попереду часу, пробуджуючи інших до боротьби, виведена й у поезії "Лебідь". Вірш побудовано на контрасті білого лебедя і темного болота, де "спала зграя лебедина, вічна ніч чорніла і стояв туман". Коли ж настав ранок, птахи знялися у небо, побачивши, в якому вони болоті. Лише

Тихо, тихо сходяв білий лебідь кров'ю,
То здавивши рани, крила рознімав...
І в знесиллі бився... Зграє лебедина!
Чи хто-небудь в небі лебедя згадав? [4, с. 151]

Символічний паралелізм з природою простежується і в драматичних за своєю суттю творах О. Олеся, присвячених трагічній смерті митця у широкому розумінні цього слова, який не дожив, не допрацював, не доспівав, не дотворив. Прикладом тут може бути високопоетичний твір митця "Злотна Нитка", присвячений Миколі Лисенку:

Ой чиї ж се згуки ллються,
Може, жайворонки в'ються
І цілуючись, сміються,
Крила крилами черкають,
На проміннях сонця грають,
На дзвіночках пригрівають...
Чи русалки чешуть коси,
Чи з небес спадають роси,
Чи кладуть женці покоси? [4, с. 219]

Ідеальною у уяві поета може бути тільки природа. Музику композитора він прирівнює до чарівних та гармонійних звуків її.

Особливо гостро і болісно звучить слово О. Олеся, писане в еміграції. Ліричне замилювання, радість, революційний неспокійно-бурхливий романтизм змінюються тут глибокою, аж до знемоги тугою за рідною землею, куди дорога йому заказана. Як було зазначено, показовими у цьому плані є його збірки "Чужиною" та "Кому повім печаль мою...". Глибоко символічною за змістом, можливо, з дещо гіперболічно загостреними образами та формами є поезія "Ми плакали на цвинтарі...":

Ми плакали на цвинтарі, безсилі,
А скрізь жовтіли на землі

Потоптані знамена милі
І наші зламані шаблі.
...Свої – серця нам виривали,
Чужі – тесали нам хрести,
А ми дивились і не знали,
Куди нам з цвинтаря іти [4, с. 175].

У цих словах вчувається не лише втрата Вітчизни, але й розчарування, відчай, зневіра в ідеалах, трагічна розгубленість, жаль за даремно втраченим життям, несправдженими надіями. Дуже коротко, лаконічно – і так болюче-глибоко...

Баладно-пісенний символізм можна вбачати й у вірші “На чужині”. Використовуючи народно-пісенний паралелізм, автор звертається до “тополеньки”, яка “хилить-гне голівоньку”, не цвіте “змучена-засмучена”, бо сумує за рідною землею, як і сам поет. Тому, звертаючись до хмари, промовляє:

“Ой хмаронько, ой чаронько,
не лети.
Зірви з мене це листячко,
Це листячко-намистечко
без краси,
У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси” [4, с. 176].

Наскрізними у кількох поезіях цих циклів є символічний образ сліпого або таких, як він, “сліпих”, які ідуть, не знаючи куди, і шукають не знати що. Надзвичайним трагізмом сповнена поезія “Пісня сліпих”:

Дайте сліпим, дайте незрячим,
Дайте.
Дайте покараним праведним господом,
Дайте.
Світ нам застелено чорною хмарою,
Сонечко яснеє ще нам не сходило...
Ой, до труни ж ми його не побачим...
Дайте сліпим, дайте незрячим [4, с. 173].

В образах сліпих тут виступають ті, що змушені були залишити не лише рідну землю, але й “заблукали”, зневірились у своїх переконаннях і втратили ціль у житті, а без бачення її для таких, як О. Олесь, життя втратило свій смисл. Безнадією сповнені слова із поезії “Не зашумлять столітні верби”:

...Не підем ми волошки рвати
ніколи вже.
На призьбі ти сидиш совою
і серце рвеш,
А я іду в крові і ранах,
сліпий іду...
Дурна надія мене тернами
Кудись веде... [4, с. 177]

Дуже глибоким за своїм підтекстом є вірш "Фіалки старий продає...", де в образі сліпого символічно вгадується сам поет, а фіалки – його ідеали, переконання, мрії, які виявилися нікому не потрібними:

Фіалки сліпий продає:
"Візьміть хоч за хліба кавалок!..."

Ах, серце розбите моє
Теж повне пахучих фіалок.
Вони не почули благань,
Не кинули хліба сліпому...
О серце розквітле, зів'янь:
Фіалок не треба нікому!.. [4, с. 202]

Співзвучна із аналізованою є поезія "В яких боях ти пам'ять розгубив...":

...Сліпий... ти ходиш з смутком на чолі,
Кийком чогось шукаєш на землі...
І, що тобі так треба відшукати,
Ніяк не можеш пригадати [4, с. 180].

Драматизм ситуації тут підкреслено не лише втратою зору, але і втратою пам'яті. Метафорично-символічною є також поезія О. Олеся "Ой, була на світі та й удівонька..." [4, с. 180], де під образом вдови бачиться сама Україна, від якої відмовилися сини.

Трагічне сприйняття еміграції для поета було настільки сильним, що перебування "там" і "тут" є для нього не просто періодами життя, а знаковим балансуванням між життям і смертю, життям фізичним і смертю духа, душі, ідеї, смислу. Іноді ще бачимо порив до життя, як у поезії "Як жити хочеться!..":

Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...
Не надивився я ні на зелену землю,
Ні на далекі сині небеса.
...Я все життя горів на огнищу людському,
Я все життя неначе був розп'ятий

За злочин чийсь на вічному хресті [4, с. 186].

У тузі за справжнім життям тут ще проглядається мотив самоспа-лення. У вірші “Коли б гора зневіри впала...” відчуваємо боротьбу активного, бурхливого “Я” поета із зневірою:

Коли б гора зневіри впала,
Коли б зажевілась мета,
Моя б ще сурма золота
Весняним громом пролунала.
Мовчу, мовчу. Кому співати?
Цим фарисеям, крамарям?
Та кожний з них готов продати
Ще раз зруйнований наш храм.
...Мовчу... Іду шляхом зневіри,
Тернами, кручами іду...
І капа кров з моєї ліри,
І квіти маком по сліду [4, с. 205].

З часом духовна депресія поета поглиблюється. Можна думати, що здатність висловити свої почуття у віршах була тими єдиними ліками для зболеної душі, що хоч трохи полегшували страждання. 1924 р. в поезії “Хочеш ти, щоб пісню я для тебе склав...” він ніби вигукує:

...Годі! З рук у мене випало перо...
Коломбіно, плаче твій старий Перо [4, с. 208].

Але ще він підіймається, ще балансує, хапаючись за думку, як потопаючий за соломину, про що пише у творі “Невже прийти, вклонитись і сказати...”:

Невже прийти, вклонитись і сказати:
“Простіть!.. Незрячий я утік...
Тепер прозрів... вернувсь до хати...
Прийшов... спокутувать... свій гріх...” [4, с. 210]

Проте відмова від повержених мрій та ідеалів для поета – це як заперечення своєї сутності, свого “Я”, як визнання даремності свого горіння і пройденого шляху. Тому він задумується над тим, чи потрібна його жертва теперішній Вітчизні, де ці ідеали перекручено і потоптано, де живуть лише тіні його світлих мрій. Він не бачить себе у тій системі й не в силі зректися своїх переконань. Тому із розпачем пише:

Ні, ні! Ніколи, ні! Довіку!
Літа горітиму в огні,
Зроблю з себе старця-каліку.
Згнию, як лист, на чужині...

...Мене б додому не пустили
Червоні ріки на полях,
Кругом розкрилися б могили
І стали тіні на шляхах.

...Упала б мати на коліна
І, не вблагавши, прокляла...
О, ні!.. Не знімуть в її сина
Вінка тернового з чола! [4, с. 210].

О. Олесь і справді все рідше береться за перо. А у тих віршах, які з'являються, неможливість повернутися і беззмістовність життя теперішнього прирівнюється до умирання, тому з'являється нав'язливий, як привид, мотив смерті ("Уймають біль єдині сни...", "Хто в час пожежі край свій", "Однаково: більше не жити" та інші):

Тут, як в труні, нема життя!
Болять лише криваві рани,
Та плаче в грудях каяття,
Що кинув ти свій край коханий [4, с. 211].
Або:

Однаково: більше не жити –
Умерти чи край свій лишити:
Чужина – могила, чужина – труна,
Пустеля безплідна, холодна, нудна [4, с. 215].

І як трагічна кульмінація краху душі, духу звучить його вірш "Коли я вмер – забув, не знаю...":

Коли я вмер – забув, не знаю...
Я в чорній прірві забуття...
О краю мій, коханий краю,
Коли ж це стратив я життя?! [4, с. 212]

Але смерть поетом вбачається скоріше не як падіння, а як спасіння від душевних мук і терзань, тому вона викликає навіть заздрість у іншого такого вигнанця, якому ще потрібно пройти цей шлях:

...І сниться сон мені: неначе
Десь на холодній чужині
Якийсь вигнанець гірко плаче
І заздрить мертвому мені [4, с. 212].
Останні вірші митця сповнені тугою та безнадією:
Чи вгледжу ще свою країну,
Чи, може, тут, на чужині,
В зимі на вулиці загину

І дзвін не вдарить по мені.

Як ніч, майбутнє непрозоре...

На скелі я, навколо – море [4, с. 216].

Як бачимо, у серці поета, хоч і маленька, але все ж жевріла іскра надії побачити рідну Україну. Насправді ж ці мрії так і не збулися. У кінці життя (помер у Празі 1944 р.) – повна зневіра в ідеалах, духовний злам, затьожна хвороба, німецька окупація та загибель у фашистському таборі старшого сина Олега підкосили полум'яне слово митця. Але те, що він залишив, – неоціненний духовний скарб, зразок високої любові й патріотизму. Він так і не побував на Батьківщині. Але повернулися до неї його полум'яні вірші, чого він, мабуть, найбільше прагнув. І читаємо ми їх у вільній державі – цьому він присвятив своє життя.

Як бачимо, творчість Олександра Олеся різних періодів життя надзвичайно багатопланова, далеко неоднакова. За змістом і за настроєм дуже відрізняється лірика до 1919 р., тобто до еміграції, і після виїзду за кордон. Але він завжди був співцем глибоких почуттів. Символізм – основна риса, знаковий код, що характеризує його поезію. Саме за допомогою метафор, символічних образів, дій, властивостей, порівнянь, паралелей йому вдається якнайбільш тонко передати стан душі, переживання, почуття: чи то бурхливо-радісні, чи навіть безнадійно-тужливі. Стосовно цієї риси М. Грушевський назвав його “майстром нової форми – найсильнішим представником українського символізму” [1, с. 428].

Ця розвідка – лише штрих до аналізу поезій митця. Насправді ж, тут ще широке поле для дослідження.

Джерела та література:

1. Грушевський М. Поезія Олеся / М. Грушевський // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. Книга 1. – К. : Аконіт, 2003. – С. 423–428.
2. Жулинський М. Г. Из забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / М.Г. Жулинський. – К. : Дніпро, 1990. – 447 с.
3. Неврлі М. Олександр Олесь. Життя і творчість / М. Неврлі. – К., 1994. – 173 с.
4. Олесь О. Чари ночі. Лірика / О. Олесь. – К. : Радянський письменник, 1989. – 224 с.
5. Петров В. Проблема О. Олеся / В. Петров // Українське слово. – К., 1994. – Т. I. – С. 275–285.

6. Радишевський Р. Поетичний дарунок синові і кожній українській дитині / Р. Радишевський // Олександр Олесь. Все навколо зеленіє (Вступна стаття). – К. : Веселка, 1990. – С. 5–10.

7. Солод Ю. Українська література / Ю. Солод. – К. : Козаки, 1996. – С. 158–165.

8. Яременко В. Вогненна журба поета / В. Яременко // Передмова до книги: О. Олесь. Твори. – К. : Молодь, 1971. – С. 5–28.

Яна Молдован

(Київ)

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АНДРІЯ ЖУКА ПІД ЧАС ЙОГО ПЕРЕБУВАННЯ НА ЕМІГРАЦІЇ У ВІДНІ (1914 – 1930 РР.)

У статті висвітлюються основні аспекти громадсько-політичної діяльності Андрія Жука в період його перебування на еміграції у Відні. Основна увага приділяється його праці в Союзі визволення України за межами рідного краю, а також національно-просвітницькій роботі в таборах полонених українців.

Ключові слова: еміграція, Відень, Андрій Жук, Союз визволення України, Центральні держави, Міністерство закордонних справ, українські полонені, національно-просвітницька діяльність, літературно-інформаційна діяльність, Українська Бойова Управа, Українська Народна Республіка.

В статье освещаются основные аспекты общественно-политической деятельности Андрея Жука в период его пребывания на эмиграции в Вене. Основное внимание уделяется его работе в Союзе освобождения Украины за пределами родного края, а также национально-просветительской работе в лагерях пленных украинцев.

Ключевые слова: эмиграция, Вена, Андрей Жук, Союз освобождения Украины, Центральные государства, Министерство иностранных дел, украинские пленные, национально-просветительская работа, литературно-информационная деятельность, Украинская Боевая Управа, Украинская Народная Республика.

The article deals with the fundamental aspects of the sociopolitical activity of Andrej Zhuk during its stay in emigration in Vienna. The basic attention is given to its work in the Union of clearing of Ukraine, national-educational work in camps of captured Ukrainians.

Key words: emigration, Vienna, Andrey Zhuk, the Union of Ukraine's liberation, the central states, the Ministry for Foreign Affairs, the Ukrainian captured, national-educational work, literary-information work, the Ukrainian fighting justice, The Ukrainian national republic.

У перші роки становлення української державності українська влада пов'язувала великі і особливі сподівання із українцями близького і далекого зарубіжжя. Орієнтація на діаспору переважно відстоювалась представниками західноукраїнської інтелігенції, яка в тих часах була при владі та контролювала міжнародну діяльність, культурний і духовний розвиток країни. Українські емігранти, опинившись в країнах класичного капіталізму, зрозуміли, що забезпечити досить високий рівень добробуту можна виключно шляхом створення і розбудови власної економіки, а саме – шляхом створення кооперативної системи. Творцем кооперативної системи на території України став відомий український громадсько-політичний діяч, Андрій Ількович Жук (1880 – 1968 рр.), який був талановитим політиком, дипломатом, журналістом та письменником. Його багатогранна політична діяльність періоду віденської еміграції ще не має комплексного наукового узагальнення, але слід зауважити, що в різний час було опубліковано кілька статей науково-довідкового, біографічного, спеціального або публіцистичного змісту [1; 2; 6; 9; 16]. Найповніше деякі аспекти його політичної біографії були проаналізовані у низці ґрунтовних статей, уміщених у тематичному випуску альманаху "Молода нація". Але політичний і науковий доробок Андрія Жука еміграційного періоду та його багата публіцистична спадщина, вимагають пильніше придивитися до нащадка давнього козацького роду з Полтавщини, який пройшов довгий та непростий шлях революціонера.

Енергійні громадсько-політичні наддніпрянські емігранти мусили відступати з території Галичини у зв'язку з наближенням російських військ до Львова. Таким чином, Андрій Жук разом з іншими партійними товаришами емігрували за кордон, опинившись у Відні. Тут вони мали можливість відкрито працювати над втіленням в життя своїх першочергових національних ідей та задумів.

Метою публікації є дослідження та загальне висвітлення головних напрямів громадсько-політичної діяльності Андрія Ільковича Жука протягом 1914 – 1930 рр., та його внесок у вирішенні національного питання України.

Активна громадсько-політична діяльність Андрія Жука в Галичині підготувала сприятливий ґрунт для створення у Львові 4 серпня 1914 р. української самостійницької організації – Союзу визволення України, яка вже в кінці місяця мала перенести свій осідок до Відня разом з іншими політичними партіями Галичини. Там відбувається помітна реорганізація Союзу та поповнення його представниками

українських політичних партій з різними ідеологічними поглядами та переконаннями. За словами А. Жука у складі СВУ за весь час його існування перебувало понад 250 співробітників [32], яких об'єднував головний постулат Союзу – державна самостійність України [17].

В ході реорганізації СВУ у Відні, яка відбулася у листопаді 1914 р., була здійснена невдала спроба призначення на посаду керівника Союзу М. Залізняка, який через свої диктаторські та терористичні методи управління невдовзі був звільнений з посади. Натомість керівним органом Союзу було обрано колегіально діючу Президію, до складу якої разом з В. Дорошенком, М. Меленевським і О. Скорописом-Йолтуховським увійшов і Андрій Жук. Союз з самого початку свого функціонування видав спеціальні звернення, які були перекладені на різні мови і відповідно розіслані по різних країнах Європи, з метою ознайомлення останніх з українською справою [22, арк. 4].

Слід зазначити, що на території України на той час існували невеликі самостійницькі організації, які намагалися налагодити контакт з Союзом визволення України. Андрій Жук допоміг цим політичним інституціям у здійсненні своїх задумів, оскільки він був членом спеціальної комісії зі створення єдиної загальноукраїнської самостійницької організації, провідною метою якої було об'єднання всіх політичних партій Галичини та Буковини [11, с. 71-72]. Так, на нараді, яка відбулася 30 квітня 1915 р., і на якій були присутні представники різних політичних напрямів, одноголосно було прийнято рішення реорганізувати існуючу ГУР у Загальну Українську Раду [28, арк. 1]. До новоствореної Ради увійшли 3 представника Союзу, серед яких опинився і А. Жук.

На засіданні Загальної Української Ради від 30 жовтня 1915 р., на якому обговорювалось питання про визначення головного характеру діяльності Союзу та надання відповідної оцінки міжпартійним стосункам, присутній один з членів Президії СВУ Андрій Жук, виголосив промову, в якій головну увагу присутніх зосередив на намірах Союзу щодо налагодження співпраці з урядами Центральних Держав [10, с. 18-19]. Щодо характеристики взаємовідносин між представниками Союзу та західноукраїнськими політичними партіями, то з цього приводу він висловився наступним чином: "...часом ми і австрійські українці говоримо про справи на різних мовах і одні других не розуміємо..." [27, арк. 23]. В цій заяві він намагався довести необхідність проведення культурно-просвітницької роботи та політичної пропаганди серед українського населення Західної України. На жаль,

діяльність Ради не мала вагомих практичних результатів у вирішенні національного питання, оскільки вона не підтримувала необхідних зв'язків з суспільністю, а її дії не відповідали головному партійному домаганню – здобуттю самостійності. Таким чином, на засіданні ЗУР від 28 жовтня 1916 р. Жук виступив з гострою критикою її керівництва: "Ми не вміємо себе поводити ані супроти других народів, ані супроти міністрів. Коли люди, що стоять на чолі, так себе поведуть, то хто буде числитися з нами?" [30]. Коли в листопаді 1916 р. було проголошено про утворення Польського королівства і відокремлення Галичини, відбувся остаточний розкол Загальної Української Ради.

У Відні наддніпрянські емігранти у складі Союзу визволення України, започаткували власні періодичні видання, серед яких був регулярний ілюстрований щотижневик "Вістник Союзу визволення України", який виходив з жовтня 1914 р. до листопада 1918 р., після чого змінив свою назву на "Вістник політики, літератури й життя", коректурою і редагуванням якого займався сам Андрій Жук [13, с.14]. Перебуваючи у Відні А. Жук звертається до МЗС з проханням дозволити проведення національної пропаганди серед полонених українців, і в жовтні отримує згоду від військових властей. В таких обставинах СБУ розпочинає проведення перепису полонених українців по всім існуючим таборам. Звітуючи про розвиток національно-освітнювальної роботи в таборах, А.І. Жук пише, що організована Президією Союзу група переписчиків у складі 20 чоловік "зібрали на протязі 3-х місяців дуже цінний з національного боку матеріал, оброблений у спеціальних звітах, а також заладили списки до 15 000 українців" [31; 29, арк. 15-18].

У Відні А. Жук розвертає активну роботу в напрямку літературно-інформаційної діяльності в Європі, посилаючи туди своїх добре підготовлених і оснащених відповідною літературою емісарів [22, арк. 9]. Андрій Жук розгорнув активну діяльність у середовищі полонених українців зі складу російської армії у австрійському таборі Фрайштадт [20]. Спільно з членами "Політичного гуртка" (був утворений з числа таборян) Андрій проводив серед полонених національно-просвітницьку роботу "в українським, патріотичним, протиросійським дусі". Як зазначалося у підписаному Андрієм Жуком "Звіті з діяльності Союзу визволення України серед полонених російської армії української народності" від 4 листопада 1915 р., основними формами цієї роботи були "доступні популярні читання", навчання грамоті, випозичання з бібліотеки книжок, плекання народної музи-

ки, співу і мистецтва; курси німецької і української мов, літератури та історії, соціальних наук, кооперації, господарства і рільництва; а її метою – “пробудження національної свідомості серед полонених, поглиблення культурного рівня, поширення серед них ідеї політичної самостійності української нації, горожанське виховання на основах політичної активності та самодіяльності”.

Після заснування в таборі у 1916 р. низки культурно-просвітницьких товариств – національна та освітня робота серед полонених набула системності та планованості, чим табірний актив мав завдячувати зокрема і А. Жуку. Особливо активно працювало товариство “Просвіта” та заснований при ньому “Інститут Народного Віча”, на запрошення якого Жук неодноразово виступав з рефератами на різні політичні теми та оглядами міжнародних та військових подій, а також брав участь у публічних дискусіях на національно-історичні та соціально-економічні теми [5, с. 78]. А. Жук приділяв чільну увагу налагодженню контактів і з полоненими офіцерами-українцями, які утримувалися в таборі Терезін. Через прапорщика К. Курила Андрій почав поширювати серед офіцерів українську літературу та “Вістник СВУ” і в такий спосіб безпосередньо причинився до заснування в цьому таборі “Кружка членів Малорусской библиотеки”, що став ефективним чинником зростання національної свідомості таборян [19, с. 54].

Лютнева революція, за словами А. Жука, перетворила СВУ з “політичної репрезентації” українців з Наддніпрянської України за кордоном у “просвітню організацію для полонених і виселенців та добровільним заступництвом інтересів сих жертв війни й окупованих країв перед центральними державами”. Проте це не означало, що його провідні члени мають відмовитися від політичної діяльності самостійницького змісту. Саме під цим кутом зору слід розцінювати входження Жука до складу Бойової (Центральної) управи Українських Січових Стрільців 25 липня 1917 р., де він залишався до кінця Першої світової війни [3]. Але перед тим він активно працював з УБУ. На одному з засідань УБУ яке відбулось 23.10.1914 р., Андрій Жук заявив, що СВУ бажає мати свого представника у складі Бойової Управи [25, с. 2]. Але цю справу було вирішено поступово, ставлячи на перше місце вирішення справ першочергового значення. На засіданні Бойової Управи 28.11.1914 р., на якому був присутній А. Жук, обговорювалась справа висилки січових стрільців до Туреччини, члени наради проголосили, що потребують підтримки і допомоги з боку Союзу визволення України. Присутній на засіданні п. Боберський запропонував обрати

А. Жука, щоб той займався вербуванням російських українців в легіони січових стрільців і підготував відповідні інформаційні матеріали у вигляді брошур [25, арк. 19зв.]. Окрім цього, Союз мав виготовити мапу російської України. В короткий термін Союзом була опрацьована брошура про адміністрацію на російській Україні, яка була поширена між полоненими і українським населенням, в той час коли стрільці увійшли на територію російської України [25, арк. 22]. На засіданні УБУ від 30.11.1914 р., коли йшлося про справи вербування російсько-українського населення до рядів січових стрільців, А. Жук промовляє: "Ми зробимо багато тільки тоді коли робити будемо в імені російської України. Кожна наша акція мусить бути тісною, спільною але під прапором ідеї визволення України від російської України" [25, арк. 24]. За весь період активної діяльності Андрія Жука у складі Української Бойової Управи він проявив професійні організаторські здібності, займаючись не тільки політичними справами, але й вирішенням справ культурно-просвітнього характеру. На засіданні Бойової Управи від 3.05.1916 р., на який йшлося про воєнну виставу А. Жук рішуче заявив: "Нам треба взяти участь у виставі, але оживити наш відділ різнорідністю предметів – сама вистава є комерційною. Ми можемо виставити тільки літературу про УСС, щоби зробити з того кіоск. Все залежить від того скільки коштуватиме Бойовій Управі улагодження нашого відділу. Альбом можна видати в найкоротшій часі. Видати також брошуру. В кіоску треба уладити продаж відзнак, книжок, карток".

З утворенням Центральної Ради члени Президії Союзу визволення України вітали її створення і щиро сподівались на тісне співробітництво з нею [4, с. 48]. Але на звернення Союзу від 2 травня 1917 р., де ці сподівання були чітко та лаконічно сформульовані його провідними діячами, Центральна Рада відверто виказала свою неприхильність до цього задуму і заявила, що вони "не мають нічого спільного з німецькими та австрійськими "агентами"" (представниками СВУ – *авт.*) [15, с. 46]. В світлі цих подій Союз обмежує свої практичні завдання "опікою над культурними потребами полонених і українського населення окупованих українських земель" [7, с. 1]. Це рішення викликало хвилю незгоди серед тих політичних організацій з якими співпрацював Союз визволення України. Так, на надзвичайному засіданні української ради полонених з табору Фрайштадт, яке відбулося 3 червня 1917 р. за безпосередньою участю А. Жука, було складено звернення Президії СВУ, в якому головна увага приділялась необхідності прийняття Союзом нової політичної платформи [15, с. 47].

Після проголошення самостійності УНР та її визнання урядами Німеччини та Австро-Угорщини, Андрій Жук взяв діяльну участь у залученні патріотично налаштованих таборян до лав майбутніх збройних сил незалежної України. З цією метою він часто відвідував табори полонених українців та вів в їх середовищі активну роз'яснювальну роботу. Так, зокрема, 20 - 23 лютого 1918 р. він побував в українському таборі Зальцведель (Німеччина), де взяв участь у табірному вічі. На ньому А.І. Жук в своїй промові відзначив, що “полонені Українці, які увесь час полону працювали над собою, щоб повернутися до дому свідомими громадянами й вірними синами України, представляють такий елемент, на який наша національна власть може покластися як на більш-менш вихований в громадському організаційному житті, який може принести з собою спокій і порядок на Україну” [14, с. 237].

Навесні 1918 р. А. Жук проводив пропагандистську роботу в таборах українських військовополонених у Німеччині, займався комплектуванням “Синьожупанної” дивізії та узгоджував з німецьким військовим командуванням на переговорах у Бресті-Литовському справі відправки вже сформованих дивізій на Україну. Коли після підписання мирного договору Української Народної Республіки з урядами Центральних Держав був налагоджений процес репатріації українських військовополонених, Андрій Жук для здійснення цього процесу мусив був виїхати до Києва [21, с. 5-6], щоби отримати спеціальні необхідні повноваження від українського уряду стосовно самого повернення полонених українців, а також “вияснити цілий ряд справ, зв’язаних з дальшою роботою серед полонених у Німеччині та Австрії”.

Понад десять років Андрій Жук не був на рідній землі, за долю якої він невпинно боровся на чужині. І коли трапилась нагода відвідати свою батьківщину, Андрій з острахом, зацікавленням і великими сподіваннями здійснив цю нелегку і довгоочікувану подорож. “Хотілося на власні очі побачити ті переміни, що зійшли за цей час у житті Рідного краю – чи справді він став самостійним, чи може це яка омана!” [24, арк. 120зв.]. Коли 29 квітня 1918 р. Андрій Жук прибув до Києва, його чекала неприємна звістка про роззброєння німцями в ніч з 27 на 28 квітня дивізії “синьожупанників”, організуванням і відправкою якої займався він сам. Як пояснив цей факт на засіданні Центральної Ради воєнний міністр Жуковський: “...розформування дивізій було вирішено самим українським урядом у порозумінні з німецьким командуванням, але німці несподівано, на власну руку

роззброїли дивізію, пояснюючи це потребою "зберегти майно" [24, арк. 126зв.]. Дещо пізніше А. Жук з цього приводу згадував: "Ясно було для мене, що сформованим Союзом Визволення України з полонених військовим частинам не довіряло ані українське правительство, ані німецьке командування. Але що німці випередили українське правительство і дивізію роззброїли, це вже був акт недовіри їх не тільки до "синьожупанників", але й до самого українського правительства" [24, арк. 126зв.]. З останнього засідання Центральної Ради, на якому Андрій Жук був присутній, дуже вразило і обурило його не тільки те, що найбільш активні і відповідальні провідники різних партійних фракцій, присутніх на цій нараді, втратили впевненість у справжній силі української нації і надію на можливе покращення загальнополітичного становища Української держави, але й їх інертність і індіферентність у вирішенні проблеми німецько-українських стосунків, яка потребувала негайного вирішення тоді як вони вирішили чекати вибуху соціалістичної революції у Німеччині [24, арк.128]. Опинившись в Україні не в зовсім сприятливий момент – момент гетьманського перевороту, Андрій Жук не міг залишатися стороннім спостерігачем цих подій, і тому прагнув докласти всіх можливих зусиль аби допомогти провідним діячам українського визвольного руху чітко з'ясувати перспективи української державності. Так, він зустрічався з найбільш впливовими урядовими працівниками (з гетьманом П. Скоропадським, з головою ради міністрів М. Василенком, з міністром закордонних справ Д. Дорошенком та ін.) в справі вирішення питання фінансування обміну військовополоненими між Україною та Австро-Угорщиною й Німеччиною [24, арк. 114-116]. За його почином і за безпосередньою участю п. Василенка, було створено спеціальну комісію, яка займалась справами повернення військовополонених хворих і інвалідів з територій Центральних держав [21, с. 5].

Після повернення до Австрії протягом липня-серпня 1918 р. А. Жук взяв діяльну участь у процесі формування з числа полонених вояків-українців 1-ої Стрілецько-козацької (Сірожупанної) дивізії [12, с. 76, 83]. За його діяльної співучасті на початку березня 1918 р. у Фрайштадті було сформовано Січковий курінь ім. Гетьмана І. Виговського. А. Жук був присутній на прощальному загальнотабірному вічу та виступив з промовою перед січовиками [18]. У кінці березня 1918 р. Жук виступає з ініціативою саморозв'язання СВУ, для чого розробляє розрахований на тримісячний термін "Ліквідаційний план СВУ". За його пропозицією провід Союзу вирішив не припиняти до

кінця червня 1918 р. видавничої та просвітньої діяльності СВУ, яка повинна була провадитися під особистим контролем ліквідаторів СВУ (А. Жука, В. Дорошенка, О. Скорописа-Йолтуховського і В. Козловського) спільно з представниками табірних громад полонених. 1 липня 1918 р. Союз Визволення України рішенням його членів було ліквідовано у зв'язку зі здійсненням його “програмового домагання – державної самостійності України” [8, с. 393].

Пізніше, за пропозицією голови українського посольства у Відні В. Липинського А. Жук отримує посаду радника посольства з особливих доручень і разом з тим, з наказу Міністерства закордонних справ Української Держави його призначають уповноваженим за ліквідацію справ СВУ. В спробі В. Липинського вдало використати міжнародну ситуацію на користь України і здобути зі сторони країн Антанти необхідну допомогу, необхідну підтримку йому надає А. Жук, який за його дорученням 27 травня 1919 р. звертається з листом до міністра закордонних справ УНР з заявою, що український народ на шляху національного визволення не заперечує проти зв'язку з російськими урядами [9, с. 61].

На початку червня 1919 р. В. Темницький призначає його на посаду радника МЗС Української Народної Республіки та головою його “похідної канцелярії”. Разом з тим Андрій Жук виконував обов'язки секретаря двох нарад голів дипломатичних представництв УНР-ЗУНР за кордоном (Відень, 18-22 червня; Карлсбад, 6-14 серпня 1919 р.), на яких обговорювалися питання щодо першочергових аспектів закордонної політики українського уряду у міжнародній політиці [23, арк. 66]. Але в ході цих нарад так і не вдалось визначити міжнародну орієнтацію УНР. Наприкінці 1919 р. приєднався до Української народної партії, яка стояла на монархістських позиціях.

Коли у Відні 4 січня 1921 р. заходами опозиційних політиці Петлюри сил було утворено Всеукраїнську Національну Раду (ВНР), то до її складу увійшли представники різних політичних партій, в тому числі і сам А. Жук. Провідною ідеєю, яка об'єднувала членів ВНР була ідея української соборної держави. В цей період А. Жук був прихильником середньої земельної власності і монархізму та припускав можливість укладення союзу із російським урядом. Ця тимчасова російська орієнтація Андрія Жука була обумовлена прагненням реалізувати національну мету будь-якою ціною. І оскільки сам термін “політика” він інтерпретував як “пристосування до обставин і використання їх для досягнення реально здійснимих цілей і можливос-

тей до того" [15, с. 57], то для здобуття дорогоцінної та довгоочікуваної свободи рідного краю, Андрій був здатен "найнеможливіше" перетворити в дійсність.

Перебуваючи з другої половини 1914 р. аж до 1930 р. на чужині, Андрій Жук ні на мить не припиняв своєї активної, політично-пропагандистської роботи, спрямованої на визволення України з-під царського деспотизму. Протягом всього періоду свого перебування у Відні, А. Жук співпрацює з українськими та закордонними часописами, розміщуючи в них свої статті з біжучих національних проблем.

Свою інформаційною, національно-просвітницькою та організаційною діяльністю серед населення окупованих Центральними державами українських територій, а також серед військовополонених російської армії, Андрій Ількович Жук відіграв велику роль на шляху визволення України та здобуття нею незалежності. Відданий своїм ідейним переконанням і вірний своїй єдиній меті, він після довгих років перебування на еміграції, мав нестримне бажання повернутися на батьківщину, але здійснити це бажання не міг. Доля українських емігрантів, які більшу половину свого життя відстоювали інтереси Українського народу, боролись за долю цілої української нації, опинившись на батьківщині, підлягали жорстоким репресіям. Обставини життя дозволили йому повернутися до рідного краю лише у 1930 р., але тільки на десять років, після яких він мусив знову емігрувати до Відня, де і помер у 1968 р. Бурхливе, іноді жорстоке і несправедливе до цього "скромного" і водночас "видатного" українського емігранта життя, не зламало його провідних ідейних переконань, а лише закріпило впевненість та віру в те, що долю рідного краю творимо Ми, і тільки від Нас залежить те, як саме нас сприйматимуть в світі.

Джерела та література:

1. Витанович І. Андрій Жук (Ільченко), кооператор-громадянин / І. Витанович. – Львів : [б. в.], 1938. – 48 с.
2. Грач Л. Діяльність Андрія Жука у таборах для українських військовополонених періоду Першої світової війни / Л. Грач // Матеріали третього міжнародного конгресу україністів (Харків, 26 – 29 серпня 1996 р.). Історія. – Харків, 1996. – С. 211–213.
3. Даниленко В. М. Академік Степан Смаль-Стоцький: життя та діяльність (1859 – 1938 рр.) / В.М. Даниленко, О.В. Добржанський. – К.; Чернівці : [б. в.], 1996. – 207 с.
4. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр.: в 2 т.: Документально-

наукове видання / Д. Дорошенко / [Упоряд. К.Ю. Галушко]. – К. : Темпора, 2002. – 320 с.

5. Дубрівний П. Союз визволення України в 1914 – 1918 рр. / П. Дубрівний // Наукові записки технічно-господарського інституту. – Мюнхен, 1968. – № XV (XVIII). – С. 78–85.

6. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / [Гол. ред. В. Кубійович]. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 699–700.

7. Жук А. В новім році / А. Жук // Вістник політики, літератури й життя. – Січень 1918. – Ч. 1-2. – С. 1.

8. Жук А. Розв'язання Союзу визволення України / А. Жук // Вістник політики, літератури й життя. – 30 червня. – Ч. 26 (209). – С. 393.

9. Жук Ю. Спогади про батька / Ю. Жук // Політика і час. – К., 1994. – № 4. – С. 60–63.

10. Корольов Б. І. “Союз визволення України” (1914 – 1918 рр.): До історії створення та діяльності / Б.І. Корольов, І.С. Михальський. – Луганськ : [б. в.], 1996. – 44 с.

11. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918 рр. / К. Левицький. – Львів, 1928 – 1929. – Ч.1–2. – 288 с.

12. Липинський В. З епістолярної спадщини / [Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко]. – К. : Ін-т історії НАНУ, 1996. – 385 с.

13. Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – 372 с.

14. Організація і відправка на Україну відділів українського війська з полонених українців німецьких таборів // Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – 17 березня. – Ч. 15 (198). – С. 237–239.

15. Осташко Т. А. Жук в добі національно-визвольних змагань / Т. Осташко // Молода нація. – К., 2002. – № 3 (24). – С. 46–57.

16. Палієнко М. Матеріали колекції Андрія Жука Національного архіву Канади як джерело вивчення історії України / М. Палієнко, І. Срібняк // Спеціальні галузі історичної науки. Збірник на пошану Марка Акимовича Варшавчика. – К., 1999. – С. 168–175.

17. Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 р. – Відень, 1917. – 368 с.

18. Перша й друга відправка на Україну відділів українського війська з полонених українців німецьких таборів // Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – 14 квітня. – Ч. 15 (198). – С. 225–227.

19. Прохода В. Вплив “Фрайштадтської Республіки” і СВУ на українську чинність у старшинських таборах у Терезіні та Йозефі / В. Прохода // Союз визволення України (1914 – 1918) у Відні. – Нью-Йорк : [б. в.], 1979. – С. 54–57.

20. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914 – 1920 рр.) / І. Срібняк. – К. : [б. в.], 1999. – 296 с.

21. Срібняк І. Українські військово-санітарні місії в Німеччині та Австро-Угорщині (1918 – 1920 рр.) / І.Срібняк, В. Соловйова. – К. : [б. в.], 2000. – 36 с.
22. Центральний Державний Архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.4405, оп.1, спр.13.
23. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 69.
24. ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 49.
25. ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 22.
26. ЦДАВО України, ф. 4405, оп. 1, спр. 48.
27. ЦДАВО України, ф. 4405, оп. 1, спр. 65.
28. Центральний Державний Історичний Архів м. Львова (далі – ЦДІАЛ), ф. 440, оп. 1, спр. 4.
29. ЦДІА України, м. Львів, ф. 360, оп. 1, спр. 53.
30. National Archive of Canada. – A. Zhuk Collection (MG30 C167). – Vol.9. – F.10.
31. National Archive of Canada. – A. Zhuk Collection (MG30 C167). – Vol.15. – F.14.
32. National Archive of Canada. – A. Zhuk Collection (MG30 C167). – Vol.7. – F.15.

Анастасія Хеленюк
(Остроз)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФ. ЛЮБОМИРА ВИНАРА В АМЕРИКАНСЬКИХ НАУКОВИХ УСТАНОВАХ

У статті висвітлюється один з важливих аспектів наукової діяльності відомого українського дослідника з США Л. Винара, зокрема, дано оцінку науково-організаційної діяльності Л. Винара в американських наукових установах. Визначено внесок вченого в розвиток американської науки. Доведено, що завдяки наполегливій праці, йому вдалося отримати визнання в американському науковому світі, як одного з кращих фахівців в галузі етнічних студій та бібліографії.

Ключові слова: Любомир Винар, американські наукові установи, зарубіжна історіографія, науково-організаційна діяльність, етнічні студії, наукова бібліографія.

Стаття посвящена изучению одного из важнейших аспектов деятельности украинского историка из США Любомира Вынара, а именно дана оценка его научно-организационной работы в американских научных учреждениях. Определён вклад учёного в развитие американской науки. Доказано, что благодаря настойчивому труду, ему удалось достичь признания в американском учёном мире, как одному из лучших специалистов в этнических исследованиях и научной библиографии.

Ключевые слова: Любомир Вынар, американские научные учреждения, зарубежная историография, научно-организационная деятельность, этнические исследования, научная библиография.

The essay presents a scholarly analysis of scholarly work of Lubomyr Wynar, the famous Ukrainian-American Historian. The scholar's activity in American scholarly associations have contributed enormously to the development of the American science in general. L. Wynar is also known in American science as a researcher of ethnic studies and bibliography.

Key words: Lubomyr Wynar, American scholarly associations, foreign historiography, ethnic studies, bibliography.

До вивчення постаті Л. Винара українські зарубіжні та материкові

дослідники зверталися неодноразово. Бібліографія праць про вченого щороку поповнюється. Аналіз історіографії свідчить, що з 90-х років серед українських дослідників зростає увага до постаті та творчого доробку Л. Винара. До ювілейних дат його життя і наукової діяльності було опубліковано ряд біоісторіографічних публікацій, напрямки його наукової творчості досліджувались на рівні окремих статей [10;11;12;13;14;15;17;18;19;20;21;24;25;26;32;33;34;35;37]. Однак, деякі факти його біографії, наукової та організаційної діяльності як, наприклад, діяльність в українських та американських наукових установах досі не знайшли достатнього висвітлення у науковій та науково-популярній літературі. Тому метою даної публікації є висвітлити внесок Л. Винара в розвиток американської науки на основі аналізу діяльності вченого в американських наукових установах.

Л. Винар належить до покоління українських вчених, які здобували освіту вже в еміграції. З молодих років він захоплювався українською історією та літературою. Незважаючи на важкі умови еміграційного життя, часті зміни місця проживання, він здобуває освіту, магістерський та докторський диплом в Українському Вільному Університеті, а також магістерський ступінь з бібліотечних наук й архівознавства у Western Reserve University в Клівленді, який до сьогодні вважається одним з найпрестижніших університетів США в галузі бібліотечної справи. Завершивши навчання в американському університеті, Л. Винар отримує можливість працювати в навчальних та наукових установах США. В українському діаспорному науковому світі на той час він уже здобув певний авторитет як перспективний молодий дослідник.

60-ті роки позначилися особливо активною діяльністю Л. Винара в американських наукових установах. Цей час цілком можна назвати періодом кар'єрного зростання вченого. З 1959 по 1962 рік він працює в Технологічному Інституті Кейс в Клівленді на посаді інструктора (викладача) бібліотеки. З початком 60-х рр. він починає активно займатися теорією бібліотечної справи та захоплюється етнічними студіями. В 1960 р. він був обраний на посаду консультанта в Освітній Науковій Раді Великого Клівленда. В 1962 – 1965 рр. Л. Винар мешкав у м. Болдері (Колорадо), де отримав посаду доцента бібліографії в Колорадському університеті, крім того, завідував спеціальною історично-антропологічною колекцією та викладає в цьому університеті курс "Літератури суспільних наук". Одночасно вчений засновує і редагує серію довідкової літератури "Social Sciences General References".

Протягом 1965–66 років Л. Винар викладає в Бібліотечній школі

Денверського університету курси: “Історія книги” (History of the book), “Вступ до бібліографії” (Introduction to Bibliography and References). Він підтримав ініціативу брата Богдана та декана Бібліотечної школи університету Стюарта Бейлі в заснуванні видавництва Libraries Unlimited Inc., в якому пізніше був віце-президентом і редактором.

З 1965 до 1969 року Л. Винар проживає у місті Бовлінг Грін (штат Огайо) і працює в Бовлінггрінському університеті. Він засновує та редагує серію “Професорські видання” (Faculty publications), яка являла собою показник друкованих праць професорів університету, групованих по наукових галузях. Ця серія показників користувалась великою популярністю як серед професорів, так і студентів університету. З 1967 р. Л. Винар отримав ступінь надзвичайного професора цього університету, а також працював в університетській бібліотеці, де спочатку очолював інформаційно-довідкову службу. За рік роботи він отримав визнання колег та високу оцінку від керівництва бібліотеки, зокрема щодо наукових доповідей та дослідницьких проєктів, а також створених ним бібліографічних показників [2, арк.1]. В 1968 р. Л. Винар був обраний бібліотечною радою на посаду заступника директора по громадській службі (один з головних підрозділів бібліотеки) [3, арк.1], що ще раз засвідчило визнання серед колег та співробітників, оскільки призначення відбувалося шляхом таємного голосування з пропозиціями щодо кандидатури на цю посаду.

В цей час він активно займається славістичними студіями та теоретичними проблемами бібліотечної справи. В 1967 р. Л. Винара обирають членом Американської Історичної Асоціації (АНА) та Американської Асоціації для Поширення Славістичних Студій (АААСС). Його також запрошують до участі у дослідницькій програмі Інституту дослідження ССРСР та Східноєвропейських студій в Джан Карол університеті на посаду консультанта в галузі радянських та славістичних студій [38, с. 4]. Зауважимо, що на середину 60-х рр. в США працювала велика кількість наукових центрів, найчастіше при великих університетах, які вивчали минуле і сучасне Східної Європи, зокрема Росії, Радянського союзу та народів, що його населяли. Однак, українські еміграційні наукові кола турбував той факт, що більшість досліджень американські вчені здійснювали на основі загальноприйнятої схеми російської історії, що спотворювало висвітлення українського минулого і часто призводило до термінологічної плутанини. Створення Інституту Советських і Східноєвропейських Студій при Джан Карол університеті, очолюваного українським науковцем М. Папом,

було "великим досягненням української громади у Вільному світі" [15, с. 2]. Завданням цієї установи було "підготувати вчителів гай-скулів (гімназій – *А.Х.*) й коледжів до навчання предметів, зв'язаних з комуністичною імперією в ділянках: географії, історії, політичних наук, економіки, філософії, модерних мов, культури й літератури". Також Інститут ставив собі за мету вивчення колоніальної політики Москви щодо поневолених народів, їх змагання до свободи й незалежності від комуністичного режиму. Діяльність Інституту проходила в двох основних напрямках – академічному та науково-дослідному. Викладалися курси з історії Росії поч. XX ст., Київської Русі, східнослов'янської літератури, східноєвропейської еміграції у США та інших країнах, організовувались наукові та науково-популярні конференції. Крім наукових завдань Інститут займався підготовкою гімназійних вчителів, а також проводив наукові конференції, присвячені різним питанням східноєвропейської і радянської проблематики. Під керівництвом співробітників Інституту студенти американських університетів писали магістерські праці, присвячені цим темам.

Активною була діяльність Л. Винара і в галузі бібліотекознавства. В 1967 – 1968 рр. він очолює Славистичну Східноєвропейську Секцію Американської Бібліотекарської Асоціації (Slavic Holdings Committee (ALA)) та стає президентом Комітету Об'єднаних Славистичних Студій в США та Канаді. Цей комітет був заснований під час зустрічі ALA в 1967 р. Основним завданням організації є здійснення оглядів та моніторинг слов'янських матеріалів в бібліотеках Сполучених Штатів та Канади, а також інших бібліотеках з потужними славистичними колекціями. Результатом діяльності комітету мала бути публікація каталогу славистичних колекцій в бібліотеках США та Канади. Для цього членами секції було підготовлено запитник (анкету), який мав розсилатися до різних бібліотек. До секції входило 7 представників провідних бібліотек США. Спілкування між ними велося в основному листовно, а також на щорічних зустрічах Американської Бібліотекарської Асоціації. Робота Л. Винара полягала в створенні фінального варіанту анкети та зборі й обробці даних, отриманих з цих анкет. Під час цієї роботи Л. Винар налагоджує зв'язки з відомими славістами, що працювали в США. Як президент комітету, він брав участь у конференції Американської Бібліотекарської Асоціації у Вашингтоні (26-30 січня 1969 р.) та виголосив там кілька доповідей [39, с. 4].

Окремо варто згадати про заснування Л. Винаром у співпраці з проф. Кофманом Бібліографічного Наукового Центру в Бовлінггрін-

ському університеті (1967 – 1969). Л. Винар створив концепцію діяльності центру, сформулював напрямки праці та головні завдання. Центр мав на меті координацію усіх бібліографічних проектів, що здійснювались в університеті. Це спрощувало доступ до інформації стосовно процесу та результату їх створення. Крім того, при Центрі організовувались зустрічі представників усіх факультетів, на яких обговорювались бібліографічні проекти, над якими вони працюють. Л. Винар також входив до числа ініціаторів створення університетського архіву [38, с. 8].

Працюючи в Бовлінг Гріні, Л. Винар отримує дослідницький грант від Faculty Leaves and Research Committee. Цей грант, наданий на 1969 – 1970 рр., дав йому можливість продовжувати дослідження з історії друкарства [40, с. 13], розпочаті під час написання магістерської праці. В цей час він також налагоджує контакти з відомим вченим, дослідником середньовічних рукописних колекцій С. Грісоном Томпсоном та створює його біобібліографію, яка до сьогодні залишається єдиним дослідженням життя та творчості цього вченого [45].

В 1968 р. відомий український вчений, засновник і довголітній директор УНІГУ О. Прицак запрошує Л. Винара на посаду консультанта українознавчої програми. Робота Л. Винара полягала в консультуванні в галузі етнічних студій, зокрема щодо історії української громади в США. Він брав участь у зустрічі, присвяченій проблемі розвитку дослідницьких джерел для новоствореного Центру Українських Студій (1968). Він також запропонував публікувати інформацію про наявні джерела та бібліотечні колекції в збірнику “WinderLibrary Shelflist”. Протягом першого ж року праці він здобуває визнання колег. В листі до Л. Винара керівник програми О. Прицак зазначає, що консультації Л. Винара протягом 1968 р. мали важливе значення для діяльності осередку і запрошує його продовжувати бути консультантом гарвардських українознавчих студій [8, арк. 1]. Крім того, зважаючи на поважний доробок Л. Винара у галузі історії та бібліографії, О. Прицак звертається до нього з проектом створити для осередку бібліографічний покажчик української історії, який міг би бути опублікований в “Harvard Ukrainian Studies”. “Це буде обов’язкова публікація для студентів, що вивчають східноєвропейську історію” [8, арк. 1]. Співпраця Л. Винара в Гарварді тривала і в 70-х рр. Він був членом Національної Консультативної Ради для енциклопедичного видання “Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups”. Це видання ретельно планувалося протягом 1974 – 75 рр., а в 1976 р. розпоча-

лася підготовка матеріалів. В цьому ж році Л. Винар отримав запрошення стати консультантом видання [9, арк. 1].

60-ті рр. стали важливим періодом кар'єрного росту вченого. Він здобуває визнання серед американських колег як вчений в галузі бібліографії та славістичних студій. В 1969 р. Л. Винар переїжджає до м. Кент (штат Огайо) та розпочинає працю в Кентському Державному Університеті, в якому він продовжував працювати до 1996 р. В цьому університеті Л. Винар досяг визнання і як науковець, і як організатор, і як педагог. В 70-х рр. пріоритетом наукової діяльності Л. Винара стають етнічні студії та історія української спільноти зокрема. Він стає автором ряду наукових статей та серії цінних бібліографічних покажчиків, присвячених етнічній періодиці та культурним установам, заснованим представниками різних етнічних груп, що проживають у Північній Америці.

З початком 70-х рр. у США почали засновуватись наукові дослідницькі центри, метою діяльності яких було вивчення різних аспектів життя етнічних спільнот у США та їх роль у становленні та розвитку американського суспільства. В 1971 р. Л. Винар виступив з проектом створення програми для вивчення етнічних публікацій в США (Program for the Study of Ethnic Publication in the U.S.), в якому обґрунтував необхідність вивчення неангломовних видань, що публікуються в США різними етнічними спільнотами, створити систематичний бібліографічний контроль та огляд цих видань та пропагувати їх дослідження як важливого джерела до історії поліетнічного суспільства Америки [7]. Результатом запропонованої програми було створення при Кентському Державному Університеті Центру для Вивчення Етнічних Публікацій та Культурних Інституцій (Center for the Study of the Ethnic Publications and Cultural Institutions). Унікальність цієї установи полягала в тому, що дослідження етнічних груп проводилось шляхом аналізу величезного масиву етнічної періодики та вивчення діяльності етнічних культурних установ (музеїв, бібліотек, архівів).

Актуальність створення подібного центру була безперечною, оскільки етнічна періодика, ресурси і програми етнічних музеїв, бібліотек і архівів є носіями цінної інформації, яка дає змогу зрозуміти унікальність культурної спадщини великої кількості етнічних груп у США, їх звичаїв, традицій, історії, мови та роль у формуванні суспільства.

Варто зазначити, що і до сьогодні основна частина етнічних досліджень у США проводиться в рамках діяльності наукових установ,

які відповідно до мети своєї діяльності вивчають різні аспекти життя певних етнічних громад. Більшість цих центрів зосереджує свою увагу на вивченні життя найчисельніших етнічних і расових груп в США. Найчастіше діяльність цих установ зводиться до вивчення лише загальної картини міграційних процесів у США або певної конкретної проблеми, пов'язаної з етнічними спільнотами та їх ролі у американському суспільстві.

Створений Л. Винарем Центр для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій суттєво відрізнявся в першу чергу метою діяльності – ініціювання дослідницьких програм та дослідження етнічної періодики в США, включаючи її типологію і обіг [44, с. 17]. За словами засновника центру, протягом 60 – 70-х рр. XX ст. у США виходила друком величезна кількість етнічної періодики, на 60 мовах світу, утворюючи тим самим значну джерельну базу для вивчення історії різних етнічних груп, а також їх внеску в американську культуру та становлення американського поліетнічного суспільства. Відповідно, постала об'єктивна потреба у ґрунтовному її вивченні. Діяльність Центру проводилась у кількох напрямках: розробка ефективного плану для контролю над бібліографією етнічної періодики англомовної і неангломовної, друкованої і недрукованої, що видавалася в США; заохочення науковців до фахових досліджень етнічної періодики; проведення досліджень з історії становлення та розвитку етнічних організацій, культурних інституцій (бібліотеки, архіви, музеї); тісна співпраця з етнічними організаціями та спільнотами; фінансова підтримка конференцій, присвячених етнічним студіям [44, с. 17-18].

Л. Винар був автором проекту вивчення історії української спільноти за кордоном, зокрема дослідження українських громадських, наукових та культурних товариств та організацій (архіви, бібліотеки, музеї), вивчення україномовних періодичних та неперіодичних видань. Про проект дослідження української спільноти та мету діяльності Центру було оповіщено українську громаду в США в пресовому повідомленні на сторінках журналу “Український історик” [36]. Зазначалося, що позитивний відгук української громади наочно засвідчить перед американськими науковими колами, що українці цікавляться своєю власною історією, своїми здобутками в США: “... Програма наукового дослідження центру охоплює 44 етнічні групи в ЗСА (З'єднаних Штатах) Америки. – *А.Х.*), тому нам ідеться про те, щоб українська громада швидко відгукнулася на цей заклик і допомогла нам у праці” [36]. Серед видавничих планів було

публікація бібліографічного покажчика "Українці в США та діаспорі", колективної праці, присвяченої історії українців в діаспорі (США, Канада, Європа, Австралія, Латинська Америка). Про видавничий проект, присвячений історії української спільноти в США Л. Винар виголосив у доповіді на зустрічі президії Українського Конгресового Комітету Америки в 1973 р. В співпраці з українськими і американськими науковими установами планувалося здійснити двотомне видання "Історія української еміграції в США", яке б включало історію української еміграції в Америці, публікації документів з цієї теми, бібліографію праць з цієї теми, а також "Довідник українського життя в США". Крім того, додатком до видання мав бути запис на аудіо касетах "усної історії" з життя українських американців. В науково-організаційних планах була організація конференції "Українські та слов'янські архіви, музеї та бібліотеки в США" [6]. Був також написаний проект на видання енциклопедичного довідника "Українці в США" [29, арк. 24].

На превеликий жаль, через фінансові труднощі ці проекти не були реалізовані. Проте, можемо зробити висновок, що дослідження української спільноти у США було одним з тематичних спрямувань у програмі діяльності Центру.

В контексті роботи етнічного центру проходили інші напрямки діяльності Л. Винара, пов'язані з етнічними дослідженнями. Один з них – це розробка оглядів етнічних періодичних видань, газет, бібліотечних та архівних центрів. Важливе значення цього проекту полягало в тому, що він сприяв розумінню та ознайомленню з культурною спадщиною різних етнічних груп у США. В 1972 р. Центром було проведено перший великий огляд етнічної преси в Сполучених Штатах, результатом якого було видання "Енциклопедії етнічної періодики в США" [46], що була перевидана в 1976 р. Окремий розділ цієї праці присвячений українській періодиці в США. Це видання було відзначене Американською бібліотечною асоціацією як "Краще довідкове видання 1972 року" [56]. Протягом 1973 – 1975 рр. було підготовлено довідкове видання, присвячене етнічним організаціям під назвою "Енциклопедія етнічних організацій в США" [47]. В цей самий період, в 1974 р., було проведено дослідження етнічних груп в штаті Огайо і видано збірник "Етнічні групи в Огайо з особливим наголосом на Клівленді" [48]. Перший великий огляд етнічних, у тому числі українських, архівів було здійснено Центром у 1977 – 1978 рр., а його результати опубліковано в першому узагальнюючому довіднику

американських етнічних культурних інституцій [56]. У 1980 р. Центр провів спеціальне дослідження слов'янських культурних інституцій в США, яке охоплювало архіви, бібліотеки та музеї 16 слов'янсько-американських товариств [50]. У цьому ж році у співавторстві з ученицею, а пізніше – співробітником Л. Баттлер, Л. Винар опублікував “Покажчик етнічних фільмів та записів на магнітних носіях для бібліотек і медіа-центрів” [54], в якому зібрано інформацію про аудіо-та відео-джерела до історії 46 етнічних груп, включаючи українських американців.

Одним із останніх великих проектів Центру було обстеження власне українських архівів, музеїв та бібліотек у США, проведене впродовж 1993 – березня 1995 р. Центром було підготовлено та надіслано до українських культурних інституцій у США спеціальні анкети з метою ідентифікації українських архівів, бібліотек, музеїв та подальшого аналізу складу їх колекцій. Зібрані шляхом анкетування дані були покладені в основу аналітичного огляду Л. Винара “Збереження культурної спадщини: українські архіви, музеї та бібліотеки у Сполучених Штатах” [49]. Ця праця містить, по-перше, важливу інформацію довідкового характеру, оскільки в ній наведено дані про 32 українські інституції в США, у структурі яких існують українські архіви, музеї, бібліотеки та художні галереї. По-друге, у ній викладено наукові підходи до визначення самого поняття “українські етнічні архіви”, проаналізовано принципи їх комплектування, систематизації, основні напрями використання документальних колекцій [49, с. 79]. Л. Винар робить важливий висновок про те, що “українські архіви, музеї, бібліотеки та художні галереї відіграють вирішальну роль у житті української громади в США на національному, державному та місцевому рівнях; вони є важливою силою в поширенні українських культурних цінностей серед американських українців та американського суспільства в цілому, забезпечуючи національно-культурне самовизначення української діаспори в США” [49, с. 83]. Всі ці довідкові видання, в яких Л. Винар зібрав та узагальнив інформацію про етнічну пресу, архіви, бібліотеки та музеї, на сьогодні є цінним джерелом у вивченні історії етнічних спільнот в США.

З метою уточнення даних для покажчиків та для наповнення інформаційної бази Центру Л. Винар листовно звертався до керівників організацій етнічних меншин, подавав запити до посольств різних країн в США з проханням надавати інформацію про різні національні групи, що населяють країну. Крім того, він активно працював над

формуванням при Центрі книжкової колекції з етнічних студій, праць про різні етноси, що населяють США.

Важливим кроком у популяризації етнічних досліджень було за-
снування при Центрі для вивчення етнічних публікацій та культурних
інституцій періодичного видання "Ethnic Forum" (Етнічний форум).
На його сторінках науковці США та інших країн мали можливість об-
говорювати різні тенденції в етнічних дослідженнях, етнічній бібліо-
графії, освітніх програмах, видавництві та інших важливих темах,
пов'язаних з етнічними студіями у Сполучених Штатах.

Головним редактором та ідейним натхненником журналу протя-
гом усього часу його існування був Л. Винар. В першому числі ви-
дання редактор поділився своїми думками щодо планів. Зокрема він
зазначив: "Кожне число "Етнічного Форуму" буде присвячене певній
етнічній темі, що буде домінувати в числі. Сподіваюся, що ця нова
ініціатива буде успішна і що в найближчому майбутньому "Ethnic
Forum" зможе розширити зміст і авторство. Наскільки нам відомо, це
єдина серійна публікація в Сполучених Штатах, присвячена вивчен-
ню етнічної бібліографії" [44, с. 20]. Сподівання редактора швидко
справдилися. Виданий з перших чисел як 40-сторінковий "бюлетень"
від 1982 р. часопис має в підзаголовку "Журнал етнічних студій та
етнічної бібліографії" і з часом стає національним та міжнародним
виданням, першим у галузі етнічних досліджень.

В перші роки видання журналу, як і в більшості новостворених пе-
ріодичних видань, редакція зіткнулася з певними труднощами, пере-
важно через брак співробітників, проте, зі збільшенням популярності
журналу серед наукових кіл, розвитком контактів між науковцями
та журналом ця проблема була вирішена. В 1984 р. була створена
Консультативна Комісія, до складу якої входили експерти з різних
галузей етнічних студій. Створення цього правління сприяло розши-
ренню наукового профілю журналу. "Ethnic Forum" став дійсно ака-
демічним виданням, в якому співпрацювали відомі науковці: соціо-
логи, історики, бібліографи, політологи, що були фахівцями в галузі
етнічних досліджень. До редколегії журналу входили такі відомі вче-
ні як: Рудольф Джон Веколі (Rudolph John Vecoli) з Мінесотського
університету, Марк Столярік (Mark Stolarik), співробітник Інституту
Етнічних Студій Філадельфії, Джордж Бобінські (George Bobinski) з
Нью-Йоркського університету, Роберт Гарні (Robert Harney) з Між-
культурного історичного товариства в Торонто, а також вчені-укра-
їнці: Дмитро Штогрин, Всеволод Ісаїв, Михайло Пап. Багаторічний

співредактор та помічник Л. Винара Л. Баталер доклала чимало зусиль для успішного розвитку журналу. Важливо також відмітити, що від початку заснування публікації журналу постійно реєструвалися в найпрестижніших американських бібліографічних виданнях, таких як: “Historical Abstracts” (Історичні огляди), “America: History and Life” (Америка: Історія та життя), “Current Index to Journals in Education” (Поточний показник освітніх журналів), “MLA International Index” (Міжнародний показник Американської асоціації сучасної мови).

Таке якісне зростання журналу в першу чергу залежало від професійної та відповідальної роботи редактора. Аналіз епістолярію дає нам підстави стверджувати, що Л. Винар доклав великих зусиль, аби вивести журнал на міжнародний рівень. В першу чергу це видно з кількості адресатів, з якими здійснювалась кореспонденція. Він налагоджував контакти з вченими світового масштабу, залучав їх до авторського колективу журналу, контактував з науковими установами, що займаються етнічними студіями. За півроку до виходу кожного нового випуску журналу до авторів надсилались листи з пропозицією надіслати матеріали до журналу з тої чи іншої тематики. В своїх зверненнях та пропозиціях редактор чітко формулював вимоги до статей, а також надсилав анкету, в якій автори повинні були вказати свої особисті дані, написати коротку анотацію публікації. В кінці цієї анкети редактор ставив свої відгуки щодо статті.

Зауважимо, що автори журналу не одержували гонорари за свої публікації [30, арк. 8], тому вважаємо великою заслугою редактора утримування журналу на високому професійному міжнародному рівні з таким потужним авторським колективом без фінансового заохочення. Це ще раз підтверджує той факт, що журнал став дійсно науковою трибуною етнічних досліджень, і публікуватися у ньому було престижно. Про високий рівень популярності журналу серед науковців говорить лист відомого вченого, редактора видання “Dictionary of American Emigration History” (Словник історії американської еміграції) Франческо Кордаско (Francesco Cordasco), в якому він просить Л. Винара помістити в журналі його статтю про італійських американців [28, арк. 28]. Він вважав, що “Ethnic Forum” є одним з найкращих історичних, соціологічних видань широкого діапазону [27].

Про те, що Л. Винара поважали не лише як редактора журналу, але й як фахівця в галузі етнічних студій, говорить той факт, що деякі дослідники, надсилаючи рукопис в редколегію, давали йому дозвіл вносити корективи в текст на власний розсуд. Для того, аби втримува-

ти високий фаховий рівень видання, статті ретельно відбирались ред-колегією. Іноді після розгляду редколегії статті повертались авторам з рекомендаціями та поправками. Особливістю журналу було те, що, традиційно для американських видань, в ньому велику частину займала рубрика оглядів та рецензій на праці з етнічних студій. Редактор ставився до наповнення цієї рубрики не менш скрупульозно, ніж до рубрики з науковими статтями. Він окремо надсилав відомим вченим картки з пропонованими темами для рецензій. Відзначимо, що це були вчені не лише з США та Канади, але й Європи. Серед адресатів є вчені з Данії, Швеції, Англії, Польщі та інших країн. Загалом за 15 років існування часопису (1980 – 1995) у ньому було запроваджено 46 рубрик, що висвітлювали найрізноманітніші аспекти етнічних досліджень.

Українська тематика на сторінках журналу представлена відносно невеликою кількістю статей, які є дуже різноманітними за змістом, видом і характером викладу матеріалу. З понад 500 наукових статей, опублікованих за 15 років існування "Ethnic Forum", 20 – українознавчі. В тематичному відношенні ці публікації складають кілька груп: наукові статті з історії закордонного українства [43], розвитку української науки на еміграції [42; 52], історії української преси в США [51], літературознавства [57], персоналістики [53]; рецензії, огляди. Автори журналу приділили увагу різним аспектам історії проживання української спільноти за кордоном, зокрема становленню етнічної преси в США, науковому життю українців (статті, присвячені визначним науковцям, науковим установам), розвитку видавничої справи, культурному життю українців в еміграції.

Про популярність "Ethnic Forum" свідчать листовні звернення з різних бібліотек до редактора з проханням надсилати примірники журналу до колекцій цих бібліотек. Керівництво бібліотеки Коледжу при Еберісвічському університеті (College of Librarianship Wales, Aberystwyth University), зверталось з проханням до редактора надіслати примірники журналу, або хоча б їх копії [26]. Л. Винар чітко реєстрував такі надходження, і сьогодні, на основі його записів, можемо зробити висновок, що журнал надсилався до 37 наукових установ світу (серед них установи в Англії, Швеції, Угорщині, Канаді, Польщі та ін.).

На превеликий жаль, з виходом Л. Винара на пенсію в 1995 р. журнал "Ethnic Forum" припинив своє існування, оскільки керівництво університету не змогло знайти вченого відповідного рівня для його редагування. Однак залишилося 28 чисел наукового, багатодисциплі-

нарного часопису міжнародного рівня, який є цінним джерелом для вивчення історії етнічних груп у США і української зокрема.

Як бачимо, заснування Л. Винарем в 1971 р. при Кентському університеті Центру для Вивчення Етнічних Публікацій та Культурних Інституцій важливим кроком у дослідженні життя етнічних спільнот у США, а редагований ним науковий журнал “Ethnic Forum” за 15 років свого існування став відомим на міжнародному рівні як фаховий, науковий журнал в галузі етнічних досліджень.

Одночасно із заснуванням Центру Л. Винар ініціював створення та був директором Американського Етнічного Дослідницького Інституту (American Ethnic Research Institute), діяльність якого полягала в дослідженні різних аспектів життя етнічних громад США, в поєднанні з різними дисциплінами: історією, соціологією, психологією, літературою, мистецтвом, етнологією тощо. Цей інститут діяв протягом 1975–1976 рр. [4].

Протягом всіх років діяльності в Центрі для Вивчення Етнічних Публікацій та Культурних Інституцій Л. Винар входив до різних наукових організацій та установ, що спеціалізувались в етнічних студіях та бібліографії. Відомий як вчений міжнародного формату в етнічних студіях, Л. Винар відіграв важливу роль у створенні об’єднання науковців в галузі етнічних досліджень та представників наукових установ, що займаються етнічними дослідженнями з 30 коледжів та університетів в штаті Огайо. Це об’єднання було відомим на державному рівні як Академічна Рада Етнічних Досліджень в Огайо (Academic Council on Ethnic Studies in Ohio), яка несла відповідальність за розвиток академічної програми етнічних досліджень та проектування наукових та довідкових видань в цій ділянці досліджень. З 1978 по 1982 рр. Л. Винар обирався президентом Ради. Протягом цього часу Академічна Рада координувала ряд важливих проектів, пов’язаних з етнічними дослідженнями, а також було налагоджено тісну співпрацю з багатьма дослідницькими центрами, що працюють в галузі вивчення етнічних меншин у США та Канаді [41].

В 1977 р. Л. Винар був обраний на дворічний термін віце-президентом Асоціації для Вивчення Національностей (СССР та Східна Європа). Діяльність Асоціації полягала в популяризації досліджень, пов’язаних з історією, культурою, літературою, релігією, соціологією, економікою, етнографією та іншими суміжними дисциплінами, пов’язаними з дослідженнями національностей і національних меншин в Східній Європі та СРСР. Періодичним виданням Асоціації є

журнал "Nationality papers", в якому Л. Винар певний час був членом редколегії. Асоціація об'єднувала професорів та вчених з різних відомих американських та канадських університетів [5].

В 1981 – 1983 рр. професор Винар був також заступником голови Національної Ради Етнічних Студій в Америці і координував її академічну та науково-видавничу діяльність. З 1981 до 1990 рр. він очолює Комітет Етнічних Архівів, Бібліотек і Музеїв в Огайо, а з 1983 до 1988 – Комітет Досліджень Слов'янських і Східнослов'янських Джерел в Америці та Канаді.

В 1985 р. праця Л. Винара "Reference service: An Annotated Bibliographic Guide to Reference Service" була визнана одним з 25 найважливіших видань за останні 25 років [1]. Наукові дослідження, огляди та рецензії Л. Винара з етнічних студій та бібліографії публікувалися на сторінках таких відомих видань як "Ethnic Forum", "Journal of Library History", "Journal of Education for Library and Information Science", "Canadian Slavic Review", "Library Quarterly".

Діяльність Л. Винара в американських навчальних та наукових інституціях полягала також у консультуванні в галузі етнічних студій та бібліографії. Протягом 70-х рр. він був консультантом видань: "Dictionary of American National Biography (1977–1978)", "Harvard Ethnic Encyclopedia". Він входив до числа експертів, що рецензували рукописи до таких видань, як "Journal of American library history", "Slavic review", "Nationality papers", "Ethnic Forum", "Libraries Unlimited", був також членом редколегії журналу "Abstracts of Soviet and East European Periodicals Literature". Л. Винар здійснював експертизу проектів, що подавалися на розгляд Ради Соціальних та Гуманітарних Наук Національного Гуманітарного Фонду Канади, а також був консультантом Освітньої Ради Соціальних Наук (в м. Бодлер, Колорадо). Він брав участь у конференціях, присвячених етнічним студіям та теорії бібліографії в рамках їх проведення відовими дослідницькими центрами та організаціями: Американською Бібліотечною Асоціацією, Асоціацією Єврейських Бібліотек, Світовою Дослідницькою Радою Українських Студій в Ілінойському університеті, Багатонаціональним Історичним Товариством Онтаріо, Бібліотечною Школою Кентського Університету, Українською Дослідницькою Програмою в Урбана-Шампейн, Комітетом Збереження Архівів та Бібліотек, Угорською Бібліотечною Асоціацією, Дослідницьким Центром Еміграційної Історії Мінесотського університету тощо.

Л. Винар як редактор "Ethnic Forum" і як керівник різних орга-

нізацій з етнічних студій та бібліографії підтримував тісні контакти з вченими в галузі славістики, етнічних студій та бібліотечної справи не лише США, але й з усього світу. Він вів переписку з редактором журналу “Journal of multicultural librarianship” (Англія) Майклом Фостером, директором Бібліотечної Секції для Багатонаціонального Населення (Section on Library Service to Multicultural Population) Стокгольмської бібліотеки Ніколасом Гуляером, бібліотекою м. Хоторн (Австралія), президентом Азійсько-Американської Бібліотечної Асоціації Сьюзан Гар-Ніколеску та ін.

Діяльність Л. Винара в Кентському університеті не зводилася лише до керівництва Центром. З 1971 до 1990 рр. він керував постмагістерськими студіями на бібліотечному факультеті Кентського державного університету, він також був опікуном української студентської громади університету, а протягом 1984 – 87 рр. був головним завідувачем Стипендіальної комісії (Principal Investigator Fellowship grants). Окрім цього, він викладав ряд курсів для студентів, в тому числі про дослідницькі методи в науковій роботі, історію книги, курс з літератури суспільних наук, а також був автором посібника методичних рекомендацій по написанню наукових проектів та грантів. Л. Винар входив також до різних комітетів, що діяли при університеті, зокрема був головою Бібліотечного Комітету Розвитку Етнічних Колекцій, був членом Комітету Популяризації Університету та членом Представництва Бібліотечної Школи, що діяло при університеті тощо.

За активну діяльність в американському науковому житті та Кентському університеті зокрема у 1989 р. Л. Винар був номінований на найвищий професорський ранг університету. З 1995 р. він отримує титул Professor Emeritus та виходить на пенсію, однак не полишає науково-організаційної праці в українських наукових установах.

Таким чином, найбільш плідна та активна діяльність Л. Винара в американському науковому житті припадає на 70 – 80-ті рр. Це період потужного кар’єрного зросту не лише в рамках університету, але й загально академічного американського наукового світу. Л. Винар здобув визнання як фахівець з етнічних студій, бібліотечної справи та бібліографії. Загалом він брав участь у 23 американських та міжнародних організаціях, товариствах та установах, що спеціалізувалися в галузі етнічних, славистичних студій, бібліографії та бібліотечної справи. Л. Винар активно досліджує поліетнічне американське суспільство, створює ряд наукових публікацій з цієї теми, стає автором близько 200 рецензійних публікацій в цих галузях, а його серія бібліо-

графічних показників, присвячених етнічним бібліотекам, музеям, архівам та культурним установам в США стала значним внеском в американську науку. У співпраці з найвідомішими вченими славістами, бібліографами та спеціалістами з етнічних студій Л. Винару вдалося створити потужний науковий Центр для Вивчення Етнічних Публікацій та Культурних Інституцій та вивести на міжнародний науковий рівень журнал "Ethnic Forum". Л. Винар бере активну участь в американському науковому житті і шляхом участі в великій кількості наукових конференцій, що проходили в найвідоміших американських університетах та дослідницьких центрах, його запрошують до співпраці, консультування та редколегій у відомих наукових періодичних виданнях США. Як бачимо, праця Л. Винара в американських наукових та навчальних установах вимагала великого вкладу зусиль, енергії та часу. В ділянці етнічних студій, бібліографії та бібліотечної справи він зробив дійсно вагомий внесок у розвиток американської науки, чим заслужив пошану і визнання колег з усього світу.

Джерела та література:

1. Архів УІТ, ф. "Kent State University", спр. "Листування". – Лист Салі Девіс до Л. Винара від 16 вересня 1985 р. – 1 арк.
2. Архів УІТ, ф. "Kent State University", спр. "Листування". – Лист Роберта Роджерса до Любомира Винара від 13 квітня 1967 р. – 1 арк.
3. Архів УІТ, ф. "Kent State University", спр. "Листування". – Лист Роберта Роджерса до Любомира Винара від 24 червня 1968 р. – 1 арк.
4. Архів УІТ, ф. "Kent State University", спр. "Центр для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій". – American Ethnic Research Institute. – 1 арк.
5. Архів УІТ, ф. "Kent State University", спр. "Центр для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій". – KSU Professor Elected Vice President of National Scholarly Association. – 1 арк.
6. Архів УІТ, ф. "Kent State University", спр. "Центр для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій". – Ukrainian Ethnic Studies. Tentative project. – 1 арк.
7. Архів УІТ, ф. "Kent State University", спр. "Центр для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій". – Wynar L. Program for the study of ethnic publication in the U.S. – 4 арк.
8. Архів УІТ, ф. "Л. Винара", спр. "Листування". – Лист О. Пріцака до Л. Винара від 13 листопада 1969 р. – 1 арк.
9. Архів УІТ, ф. "Л. Винара", спр. "Листування". – Лист Оскара Гандліна до Л. Винара від 14 липня 1976 р. – 2 арк.
10. Атаманенко А. Дослідник життя Олега Кандиби-Ольжича / А. Ата-

маненко // Винар Любомир. Олег Кандиба Ольжич: дослідження та джерела / [Ред. Алла Атаманенко]. – Острог; Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство; Національний університет “Острозька академія”, Інститут дослідження української діаспори, 2008. – С. 13–34.

11. Атаманенко А. Любомир Винар як редактор “Українського історика” / А. Атаманенко // Український історик. – 2003. – Ч. 1-5. – С. 16–38.

12. Атаманенко А. Любомир Винар: життя і праця (3 нагоди 75-ліття вченого) / А. Атаманенко // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Острог; Париж, 2007-2008. – Ч. 3-4. – С. 7–44.

13. Атаманенко А. До 75-річчя Любомира Романа Винара / А. Атаманенко, Ю. Макар // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 225–229.

14. Атаманенко А. Покликання – історія (До 75-ліття Любомира Романа Винара) / / А. Атаманенко, А. Хеленюк // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. Т. 25-26. *Spotkania polsko-ukraińskie. Emigracja ukraińska historia, kultura, postacie, instytucje, związki z Polakami. Studia Ucrainica* / [Pod redakcją Stefana Kozaka przy współpracy Walentyny Sobol i Bazylego Nazaruka]. – Warszawa, 2008. – S. 418–428.

15. Баран О. Любомир Роман Винар (3 нагоди 65-ліття) / О. Баран // Український історик – 1997. – Ч. 1-4. – С. 11–32.

16. Винар Л. Інститут для советських і східньо-європейських студій в Клівленді / Л. Винар // Свобода. – 1961. – Ч. 236. – 12 грудня. – С. 2.

17. Гирич І. Професор Любомир Винар і сучасне грушевськознавство / І. Гирич // Любомир Винар Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток. – К., 1998. – С. 119–126. – (Серія: “Грушевськіяна”, Т.5).

18. Гирич І. Засновник “Українського історика”: коротка біографічна довідка / І. Гирич // Український історик: покажчик змісту. – Нью-Йорк; К.; Мюнхен, 1993. – С. 113–114.

19. Гирич І. Любомир Винар зблизька / І. Гирич // На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 53–61.

20. Гирич І. Науково-організаційна діяльність Любомира Винара / І. Гирич // Любомир Винар: історик, педагог, бібліограф. / [Ред. О. Домбровський]. – Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. – С. 13–22.

21. Домбровський О. Любомир Винар – будівничий української історіографії в діаспорі / О. Домбровський // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 245–251.

22. Жуковський А. Любомир Винар: життя і діяльність (з нагоди 75-ліття історика) / А. Жуковський, А. Атаманенко // Любомир Винар. Біобібліографічний покажчик (1948–2007) / [Упоряд. Н. Кошик, Л. Кужель; Відп.

ред.: М. Романюк, А. Атаманенко]. – Львів; Острог; Париж; Нью-Йорк, НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Українське історичне товариство, Національний університет "Острозька академія", 2007. – С. 19–46.

23. Калакура Я. Теоретично-методологічні засади української історіографії (За працями проф. Любомира Винара) / Я. Калакура // На службі Кліо... – С. 42–52.

24. Ковальський М. Теоретичне обґрунтування грушевськознавства / М. Ковальський, А. Атаманенко // Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2001. – С. 31–41.

25. Краснодемська І. Істинна наука, породжена великою любов'ю до рідної землі й свого народу (до 75-річчя з дня народження відомого українського історика Любомира Винара) / І. Краснодемська // Українознавство. – 2007. – Ч. 1 (22). – С. 38–40.

26. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР.), ф. 263, папка 5. – Лист від 3 жовтня 1988 р. – Арк. 29.

27. ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР, ф. 263, папка 5. – Лист від Ф. Кордаско до Л. Винара 8 жовтня 1988 р. – Арк. 131.

28. ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР, ф. 263, папка 5. – Лист Ф. Кордаско до Л. Винара від 25 червня 1987 р. – Арк. 28.

29. ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР, ф. 263, папка 11. – Проект "Українці в США: енциклопедичний довідник". – Арк. 24.

30. ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР, ф. 263, папка 5. – Лист Л. Винара до Лі Еліс від 17 січня 1989 р. – Арк. 8.

31. Макар Ю. Любомир Винар – учений і організатор / Ю. Макар // На службі Кліо... – С. 71–84.

32. Макар Ю. Любомир Винар – вчений, організатор науки / Ю. Макар // Подвижник української історичної науки: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 31–50.

33. Марусик Т. Любомир Винар і грушевськознавство / Т. Марусик // Подвижник української історичної науки. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 59–76.

34. Піскун В. До ювілею Любомира Винара / В. Піскун // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. – Warszawa, 2003. – Ч. 15/16. – С. 542–546.

35. Степанков В. Проблеми козацтва та боротьби за незалежність України у творчості Любомира Винара / В. Степанков // Винар Любомир. Козацька Україна: Вибрані праці. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 11–80.

36. Центр етнічних публікацій // Український історик. – 1971. – Ч. 3-4. – С. 150.

37. Яценюк Ф. Українське козацтво в дослідженнях Любомира Винара / Ф. Яценюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 2006. – Вип. 323/324: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 22–27.

38. Bowling Green State University Library. Information Leaflet. – 1969. – № 51. – February 28. – 12 p.
39. Bowling Green State University Library. Information Leaflet. – 1969. – № 48. – January 17. – 14 p.
40. Bowling Green State University Library. Information Leaflet. – 1969. – № 52. – March 14. – 32 p.
41. Buttlar Lois. The Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institutions / Lois Buttlar // На службі Кліо... – С. 119.
42. Hyrych I. The Ukrainian Historian. Turns Thirty (1963 – 1993) / I. Hyrych // Ethnic Forum. – 1993-94. – Vol. 13. – № 2. – Vol. 14. – № 1. – P. 81–88.
43. Stebelsky I. Ukrainians in the Displaced Person Camps of Austria and Germany After World War II / I. Stebelsky // Ethnic Forum. – 1986. – Vol. 6. – № 1-2. – P. 49–80.
44. Wynar L. Center for the Study of the Ethnic Publications: the first decade: 1971 – 1981 / L. Wynar // Ethnic Forum. – 1981. – Vol. 1. – № 2. – P. 17–22.
45. Wynar L. S. Harrison Thomson: Bio-bibliography / L. Wynar. – Boulder: University of Colorado Libraries. – 1963. – 32 p. – (Bio-bibliographical Series: №1).
46. Wynar Lubomyr R. Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States / L. Wynar. – Littleton; Colorado: Libraries Unlimited, 1972. – 414 p.
47. Wynar Lubomyr R. Encyclopedic Directory of Ethnic Organization in the United States / L. Wynar. – Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, 1975. – 414 p.
48. Wynar Lubomyr R. Ethnic groups in Ohio with special emphasis on Cleveland / L. Wynar. – Cleveland: Cleveland Ethnic Heritage Studies Development Program, Cleveland State University, 1975. – 254 p.
49. Wynar Lubomyr R. Preservation of the Cultural Heritage: Ukrainian Archives. Libraries and Museums in the United States / L. Wynar // Ethnic Forum. – 1995. – Vol. 15. – № 1-2. – P. 78–107.
50. Wynar Lubomyr R. Slavic Ethnic Libraries, Museums and Archives in the United States: A Guide and Directory / L. Wynar. – Chicago: Association of College and Research Libraries and the Center for the Study of Ethnic Publications, Kent State University, 1980. – 164 p.
51. Wynar Lubomyr R. The Ukrainian press in the USA: Past and present developments / L. Wynar // Ethnic Forum. – 1985. – Vol. 5. – № 1-2. – P. 66–105.
52. Wynar Lubomyr R. The Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952 / L. Wynar // Ethnic Forum. – 1988. – Vol. 8. – № 1. – P. 40–72.
53. Wynar Lubomyr R., Bloch Marie Lew Bykowskyj // Ethnic Forum. – 1993. – Vol. 5. – № 13. – P. 65–68.
54. Wynar Lubomyr R. Ethnic Film and Filmstrip Guide for Libraries and Media Centers. A selective flexography / L. Wynar, L. Buttlar. – Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, 1980. – 276 p.

55. Wynar Lubomyr R. Guide to Ethnic Museums and Archives in the United States / L. Wynar, L. Buttlar. – Kent: Program for the Study of Ethnic Publications; Kent State University, 1978. – 378 p.

56. Wynar Lybomyr R. Guide to Ethnic Museums and Archives in the United States / L. Wynar, L. Buttlar. – Kent: Program for the Study of Ethnic Publications, Kent State University, 1978. – 378 p.

57. Zyla Wolodymyr T. Recent developments of Ukrainian letters in the United States / W. Zyla // Ethnic Forum. – 1983. – Vol. 3. – № 1-2. – P. 48–65.

Наталія Конопка
(Острозь)

МИКОЛА ПАВЛОВИЧ КОВАЛЬСЬКИЙ – КЕРІВНИК ОСЕРЕДКУ УІТ В ОСТРОЗІ

У статті висвітлюється роль професора Миколи Павловича Ковальського як керівника острозького Осередку Українського Історичного Товариства (США) в зародженні та становленні наукового центру, завдяки плідній співпраці з УІТ та президентом Товариства проф. Любомиром Р. Винарем. В дослідженні здійснена спроба глибокого аналізу передумов, чинників та особливостей діяльності Осередку УІТ в Острозі та його ролі в процесі розвитку загальнонаціональної історичної науки.

Ключові слова: М. Ковальський, Л. Винар, УІТ, Осередок УІТ в Острозі, Національний університет “Острозька академія”, українська історична наука.

В данной статье освещается роль профессора Николая Павловича Ковальского как руководителя острожского центра Украинского Исторического Общества (США) в зарождении и развитии научного центра, благодаря плодотворному сотрудничеству с УИТ и президентом Общества проф. Любомиром Р. Винарем. В исследовании предпринята попытка глубокого анализа предпосылок, факторов и особенностей деятельности центра УИТ в Остроге и его роли в процессе развития общенациональной исторической науки.

Ключевые слова: М. Ковальський, Л. Винар, УИТ, Центр УИТ в Остроге, Национальный университет “Острожская академия”, украинская историческая наука.

In this article has been highlighted prof. Kovalskyi's (the head of Ostroh Center of Ukrainian Historical Association (USA)) role in formation and development of the scientific center owing to the fruitful cooperation with Ukrainian Historical Association and with its President prof. Lubomyr R. Wynar. In the research has been made an attempt of in-depth analysis of the preconditions, factors and peculiarities of Ukrainian Historical Association's activities in Ostroh and its role in the process of development of the national historical science.

Key words: *M. Kovalskyi, L. Wynar, UHA, the Center of UHA in Ostroh, The National University of Ostroh Academy, ukrainian historical science.*

Історія постання Острозького осередку УІТ, формування наукового центру в Острозі та співпраця з Українським історичним товариством (США) постійно цікавить дослідників. Зокрема цій тематиці присвячені розвідки Алли та Віктора Атаманенків [21; 19], Анастасії Хеленюк [42], в яких окреслено основні віхи становлення та розвитку осередку в Острозі та визначено місце та роль двох вчених в цьому процесі [22]. Окремі автори у своїх дослідженнях лише побіжно згадували Острозький осередок в контексті аналізу організаційної розбудови та розвитку Українського Історичного Товариства (Ю. Маркар, Л. Сакада та ін.). Цієї розвідкою маємо на меті визначити роль проф. Миколи Павловича Ковальського у становленні Острозького осередку УІТ. Джерельною основою дослідження стала епістолярна спадщина двох відомих науковців [27], документи організаційного характеру – проекти статуту, анкети, програми конференцій тощо та автобіографічні статті обох вчених [33; 24; 26].

Тісна співпраця між проф. Миколою Павловичем Ковальським, тоді – проректором з наукової роботи щойно відновленого Острозького Вищого Колегіуму та президентом Українського Історичного Товариства проф. Любомиром Р. Винарем розпочалася з листопада 1995 року. Перші контакти нав'язалися телефонним, факсовим та листовим шляхом. А активізації стосунків сприяли кілька обставин. По-перше, у Денвері проживала рідна тітка Микола Павловича п. Марія Биковська (з дому Кікець) (дружина відомого громадського діяча, члена УІТ Лева Биковського), яка заочно й познайомила двох вчених, які згодом нав'язали досить довгі та плідні наукові, дружні контакти. Як вказував проф. Л. Винар у своєму листі від 26 лютого 1999 р. "Наші зв'язки, знайомство і співпраця по особистій лінії іде від п. Марії Биковської, яка ще давно показувала мені знімку Професора ще з його молодечих літ (1938/39?) і розказувала про нього. А з працями я запізнався раніше – безпосередньо цікавився джерелами XVI стол., історією друкарства і історіографією – це вже по академічно-дослідчій лінії" [8, арк. 1]. Другою умовою була, звичайно, новопостала "Острозька академія", яка відкрила перспективу для формування та розвитку потужного наукового осередку, про що й писав Микола Павлович в одному із своїх перших листів до

проф. Л. Винара від 20 лютого 1995 року [27, с. 554-556]. Варто згадати й те, що Микола Павлович був активним членом, а згодом головою науково-краєзнавчого товариства “Спадщина”, яке зібрало навколо себе активних любителів, краєзнавців, ентузіастів, дослідників історії Острога та Острожчини. Саме вони стали одними з ініціаторів відродження “Острозької академії”.

Острозький осередок УІТ ім. М. Грушевського було засновано 29 листопада 1995 року [23]. Було створено Управу та розпочалася робота над формуванням членського активу. Головою Осередку та його Управи було обрано проф. М.П. Ковальського, заступником голови – к.і.н. Петра Кулаковського; скарбником став к.і.н. Віктор Атаманенко; секретарем – к.і.н. Алла Атаманенко; до осередку долучилися й острожани – відомий краєзнавець, перший голова острозького науково-краєзнавчого товариства “Спадщина” ім. кн. Острозьких, св. п. Петро Андрухов (є одним із найактивніших засновників Острозького осередку) [3] та тодішній директор І-ої загальноосвітньої школи м. Острога св. п. Микола Михальчук та ін. На той час осередок налічував 8 осіб [27, с. 556, 557].

Президент УІТ, проф. Любомир Винар відзначав у зверненні до громадськості, що “Українське Історичне Товариство, яке повстало поза межами в Америці, є самотнім українським науковим товариством, що розгорнуло діяльність в Україні і повністю включилося в розбудову української наукової історіографії. Осередок УІТ в Острозі ім. М. Грушевського на чолі з проф. Миколою П. Ковальським планував поважну науково-академічну і науково-видавничу діяльність у співпраці з іншими установами... Постанови осередку УІТ на Волині має велике значення в розбудові українського наукового життя і історичної науки в Україні” [1].

Згодом число членів збільшилося, зокрема протягом 1996 – 1997 рр. науковими співробітниками УІТ стали – о. Вітольд-Йосип Ковалів (настоятель Острозького кафедрального костелу), доктор медичних наук сл. п. Рафаель Шпізель; членами-любителями: Микола Руцький – редактор Нетішинського телебачення; викладачі “Острозької академії” – В. Павлюк, В. Яремчук. До розбудови Осередку долучилися й студенти 3 курсу спеціальності “Історія” – О. Андрійчук, С. Глинянчук, С. Ліпінін, Г. Олійник, І. Похлеба, І. Шишкін [2].

Однак, як повідомляв Микола Павлович у листі ще від 9 січня 1995 року, осередок мав за мету розширити свою географію на Житомир, Луцьк, Кременець, Рівне [27, с. 557], тобто на територію історичної

Великої Волині. Вважаємо не випадковим те, що лист проф. Л. Винара від 14 січня 1999 р. був адресований проф. М. Ковальському як Голові *Волинського УІТ ім. М. Грушевського* [9].

Згідно "Складу острозького осередку УІТ" на 20 лютого 1996 р. в місті Острозі дійсними членами були Ковальський Микола – доктор історичних наук, професор ОВК (Острозького Вищого Колегіуму. – *Н.К.*), академік Острозького академічного братства, голова Осередку; Кулаковський Петро – кандидат історичних наук, доцент ОВК, заступник Голови осередку; Атаманенко Віктор – кандидат історичних наук, доцент ОВК, заступник Голови осередку; Пасічник Ігор – доктор психологічних наук, ректор ОВК; Андрухов Петро – почесний професор ОВК, Голова науково-краєзнавчого товариства "Спадщина". Категорію наукового співробітника осередку мали Позіховський Олександр – науковий співробітник Острозького краєзнавчого музею; Манько Микола – науковий співробітник Острозького краєзнавчого музею; Хведась Анатолій – краєзнавець; Криловець Анатолій – кандидат філологічних наук, доцент ОВК; Захарчин Віра – кандидат філологічних, доцент ОВК; Атаманенко Алла – викладач ОВК. Членами-любителями були Михальчук Микола – краєзнавець, директор СШ №1 м. Острог; Кушнір Мирон – кандидат медичних наук, доцент ОВК; Грицюк Ігор – краєзнавець, ОВК. З рівненських дослідників дійсними членами були Бухало Гурій – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Рівненського краєзнавчого музею; Ричков Петро – доктор архітектури, професор Рівненського інституту водного господарства. Науковими співробітниками – Цибульський Валерій – кандидат історичних наук, доцент Рівненського інституту водного господарства [17, арк. 1].

В листах вчених обговорювалися, насамперед, організаційні питання щодо функціонування наукового осередку як клітини УІТ [11]. Товариство надіслало в Острог анкети для нових членів, ділилося досвідом щодо структури новоствореного осередку та його майбутньої діяльності [11, арк. 1]. Документація про заснування клітини УІТ була надіслана на адресу Президента УІТ. Членські заяви Острозького осередку УІТ зберігаються в архіві Товариства.

Справи торкалися й фінансового боку функціонування клітини УІТ в Острозі, адже відомо, що члени УІТ сплачували членські внески, однак, зважаючи на тогочасні труднощі, такі сплати для членів осередку були б не реальними [27, с. 557]. Зважаючи на це, Президія УІТ залишила дане питання на рішення Управи Осередку [27, с. 568],

бо в цілому притримувалася думки, що внески, хоча б символічні, мали бути – бо це було реальним підкресленням зв'язку Товариства та його членів. Зрозуміло, що нічого з фінансів Осередку не потрапляло до централі.

Досить важливою організаційною справою була реєстрація осередку в Острозькій районній адміністрації на основі попередньо прийнятого статуту [27, с. 558-559]. Вирішення цього питання Микола Ковальський вважав справою “дуже важливою і справді священною” [27, с. 559], але справа з реєстрацією затримувалася через ряд бюрократичних перепон [27, с. 561].

Статут Острозького осередку УІТ був розроблений М. Ковальським та членами осередку і надісланий на розгляд Президії УІТ. Саме він став основою для майбутніх статутів Осередків УІТ в Україні. Статут осередку складався з семи розділів (I. Загальні положення, II. Мета і завдання, III. Членство, IV. Права членів, V. Виключення і вихід з осередку; VI. Керівні органи; VII. Розпуск осередку) [42, с. 47; 33 та ін.].

У листі др. О. Домбровського до проф. М. Ковальського від 20 жовтня 1997 р. відзначалося, що “Президія УІТ затвердила Статут осередку УІТ в Острозі з дрібними заувагами. Тут є такий звичай, що голова і члени Управи не можуть бути рівночасно в Контрольній комісії, бо це означало б, що вони самі себе контролюватимуть. ...Було б дуже корисним для нашої спільної справи, якби осередок УІТ в Острозі став центром біо-бібліографічної праці в рамках УІТ” [5, арк. 1].

Варто відзначити, що Микола Ковальський посприяв також утворенню Осередку УІТ в Дніпропетровську (яке очолив у 1996 р. д-р Ю. Мицик [27, с. 568]), Рівному, Житомирі, Луцьку, Кременці.

Одночасно з Осередком було утворено й кореспонденційний пункт журналу УІТ “Український Історик” [11, арк. 1]. Першим головою цього пункту став проф. М.П. Ковальський, який ще з 1994 року був членом Редакційної колегії цього періодичного видання. Пізніше в Острозькій академії було утворено єдине в Україні Редакційне бюро журналу “Український Історик” [27, с. 557] на чолі з Аллою Атаманенко.

Радісною вісткою було для УІТ й те, що Указом Президента України Л. Кучми “Острозькій академії” було повернуто її славне історичне ім'я. Неодноразово проф. М.П. Ковальський від імені університету запрошував проф. Л. Винара відвідати Острог та університет, зокрема на святкування 420-річчя від часу заснування найстарішого учбового закладу Східної Європи [27, с. 561, 567].

Вже в перших листах обговорювалися майбутні наукові проекти та плани співпраці. Одним з таких найбільших організаційно-наукових проектів стало відзначення на базі "Острозької академії" 130-ліття від дня народження Михайла Грушевського¹. Було сформовано організаційний комітет, який очолив проф. М. Ковальський і розпочалася активна підготовка до відбуття такого наукового форуму [37; 20, с. 423-424]. У листі до проф. Л. Винара від 25 січня 1996 року Микола Павлович писав: "Ваша участь в конференції сприятиме відродженню Острога як наукового центру України та посиленню дослідницького інтересу до історії Волині" [14, арк. 1]. На адресу президента УІТ згодом були надіслано програму конференції, та узгоджено тему доповіді проф. Л. Винара ("Значення історичної схеми Грушевського в українській і світовій історіографії") [6, арк. 1].

Наукова ювілейна конференція "Велика Волинь у науковій спадщині і громадській діяльності Михайла Грушевського" [27, с. 556] відбулася 28 вересня 1996 року з широкою участю науковців з України та закордону. На превеликий жаль, через поважні обставини проф. Л. Винар не зміг бути присутнім на цьому науковому форумі. Ця конференція склала вагомий внесок в розбудову наукового грушевськознавства, зокрема в його складову "волинського" грушевськознавства, започаткувала добру традицію проведення подібних наукових форумів, а також засвідчила плідну діяльність Острозького Осередку УІТ. Окремі доповіді, що прозвучали на конференції, було видруковано в журналі "Український історик" (В. Степанкова [39], М. Костирич [35], М. Кулаковського [36], А. Санцевича [38] та ін.).

В листах повідомлялося про інші заплановані наукові конференції, присвячені історії та культурі, товариствам та видатним діячам Острога тощо [27, с. 559, 560]. Так, наприклад, 31 травня – 2 червня 1996 р. завдяки співпраці Науково-краєзнавчого товариства "Спадщина", міської Ради народних депутатів, Українського історичного товариства (Острозький осередок) відбулася наукова конференція "Острог на порозі 900-річчя"², збірник доповідей з якої побачив світ за фінансового сприяння УІТ.

Як згадувалося вище, однією з найважливіших ділянок співпраці Острозького осередку і УІТ були проекти, присвячені працям та

¹ 1996 р. – було оголошено міжнародним ювілейним роком Михайла Грушевського (1866 – 1996 рр.).

² Наукова конференція "Острог на порозі 900-річчя" відбувалися щорічно, починаючи з 1990 р.

діяльності Великого Українця – Михайла Грушевського. Однак, між науковцями обговорювалися й інші видавничі проекти, зокрема створення “Словника українських істориків”, “Енциклопедії української історії”, розробки монографічних досліджень та підручників з історичної методології й джерелознавства [12], перевидання “Спогадів” Лева Биковського, видання праць М. Ковальського, започаткування серії УІТ “Історичні джерела” [27, с. 575] тощо. У листі від 13 травня 1997 р. [40; 41; 10, арк. 1] проф. М. Ковальський повідомляв про працю над проектом видання джерелознавчих лекцій проф. В. Антоновича, (які в 2003 р. появились як спільне видання УВАН у США та “Острозької академії”) та завершення праці над унікальним виданням енциклопедії “Острозької академії” [16, арк. 1].

Окремі задуми реалізовувалися, інші – так і залишилися мріями. Одним з перших реалізованих спільних проектів УІТ та ентузіастів Острозького осередку стало видання ювілейного збірника на пошану проф. Миколи Павловича Ковальського. Проф. Л. Винар писав, що “коли до мене звернувся Пан Ректор Острозької академії проф. д-р Ігор Пасічник з проханням очолити Редакційну Колегію ювілейного збірника, присвяченого 70-літтю народження проф. Миколи Ковальського – це для мене велика честь і взяв на себе цей почесний обов’язок...” [25, с. 6]. Л. Винар детально обговорював з учнями М.П. Ковальського назву, зміст та структуру видання [4, арк. 1], склад редакційної колегії, уточнювався список авторів статей, розміщення та специфіка матеріалів, фінансові деталі [7, арк. 1] тощо. УІТ взяло на себе фінансування видання та розсилку збірника до бібліотек України та закордону [13, арк. 1]. У 1999 р. збірник “Осягнення історії” було видано за редакцією Любомира Винара та Ігоря Пасічника. Більшість наукових планів вдалося здійснити завдяки невтомній праці Острозького осередку та матірнього УІТ.

У 1998 році Микола Павлович, зважаючи на погіршення стану здоров’я, фактично поволі відходить від активного керування Острозьким осередком УІТ, про що свідчить його лист від 8 лютого 1998 року до проф. Л. Винара [15, арк. 1-2]. І надалі обов’язок активної співпраці з УІТ бере на себе Алла Атаманенко [8, арк. 1], яка пізніше очолила осередок в Острозі і керує Редакційним бюро журналу “Український історик”.

Співпраця між проф. М. Ковальським та УІТ в особах проф. Л. Винара та др. О. Домбровського сприяла розвитку історичних досліджень в Острозі, формуванню наукового осередку. Листування

між вченими мало плідний дорадчий, дружньо-рекомендаційний характер. Вчені обмінювалися думками, обговорювали наукові плани, радилися в поточних справах, ділилися своїми науковими успіхами та здобутками, проблемами та труднощами [27, с. 558, 564].

За авторством Миколи Ковальського або за його сприяння неодноразово містилися інформаційні статті в регіональній пресі про історію УІТ, діяльність Острозького осередку, ювілеї, заплановані конференції Товариства. Це, в свою чергу, сприяло як популяризації діяльності Товариства серед широкого читацького загалу, так і "відродженню наукової слави і культури Острога – славетних Волинських Афін, які були широко відомі в усьому цивілізованому світі XV – XVII століттях" [31, с. 3]. Такі статті були опубліковані в газетах "Сім днів" [32, с. 2], "Життя і слово" [18] та ін.

"Український історик" став ще одним важливим науковим форумом, де розвивалася співпраця між двома вченими. Микола Павлович опублікував у журналі низку наукових статей, некрологів, рецензій, інформаційних заміток [29; 30; 28; 33; 34 та ін.]. Він активно працював як член редакційної колегії, а пізніше – співредактор видання, залучаючи нових авторів з цікавими науковими дослідженнями.

Починаючи свою співпрацю з Острогом, Президія УІТ розуміла, що молодий науковий осередок потребує неабиякої інтелектуальної допомоги [43]. Студенти та дослідники отримали можливість познайомитися з виданнями УІТ та українського закордоння, які постійно надсило товариство і за які неодноразово й щиро у листах дякував проф. М. Ковальський. Останній висловлював занепокоєння байдужістю та пасивністю української американської діаспори в справі передачі книжкових збірок до України (мав на увазі трагічну долю бібліотеки та архівного фонду родини Биковських, який мав бути в Острозі, але висланий був до Луцька), адже українським бібліотекам, в тому числі і острозькій, бракувало закордонних видань і це, звичайно, не могло не відбитися на якості студентських знань [27, с. 554, 556, 557, 560].

Президія УІТ намагалася також налагодити справу з поширенням видань товариства, кошти за котрі б залишалися на різні поточні видатки у віданні Осередку [27, с. 573]. Завдяки невтомним зусиллям Українського Історичного Товариства та Острозького осередку УІТ в особі двох вчених, а згодом і інших активістів цієї наукової установи бібліотека "Острозької академії" отримувала найрізноманітніші унікальні видання, присвячені історії, літературі, мовознавству та іншим галузям науки.

Підсумовуючи, варто відзначити, що саме завдяки ентузіазму, організаторському та науково-дослідному хисту, дружній співпраці проф. Любомира Р. Винара та проф. Миколи Павловича Ковальського вдалося створити міцний фундамент острозької наукової школи, в якій і до сьогодні опрацьовуються фундаментальні галузі історичної науки – грушевськознавство, історія історичної науки в Україні та за її межами, джерелознавство, наукова бібліографія, біографістика та багато ін. Щороку навесні в Національному університеті “Острозька академія” проводяться конференції-академії пам’яті проф. М. Ковальського. УІТ активно долучається до їх організації та бере участь у підготовці підсумкових наукових видань. Започаткована Миколою Ковальським наукова співпраця між УІТ та Національним університетом “Острозька академія” продовжується і сьогодні, що проявляється у появі нових книжкових видань, діяльності Редакційного бюро журналу “Український історик” та проведенні спільних наукових конференцій, в тому числі й присвячених вивченню проблем української діаспори, викладаються лекційні курси, виховується молоде наукове покоління – реалізуються наукові мрії двох вірних adeptів Української Історичної Науки.

Джерела та література:

1. Архів Українського Історичного Товариства (далі – УІТ). – В[инар] Л[юбомир] Р[оман]. В Острозі основано осередок УІТ ім. М. Грушевського / Л[юбомир] Р[оман] В[инар] // Українське слово (факс). – 1 арк.
2. Архів УІТ. – Виписка із ухвали засідання Острозького Осередку УІТ від 18 вересня 1997 р. – 1 арк.
3. Архів УІТ. – Ковальський М. Петро Андрухов (12.07.1924 – 6.08.1996) (машинопис). – 4 арк.
4. Архів УІТ. – Лист А. Атаманенко до проф. Л. Винара від 10 березня 1999 р. – 1 арк.
5. Архів УІТ. – Лист др. О. Домбровського до проф. М. Ковальського від 20 жовтня 1997 р. – 1 арк.
6. Архів УІТ. – Лист А. Атаманенко до проф. Л. Винара (отриманий 29 жовтня 1996 р.). – 1 арк.
7. Архів УІТ. – Лист проф. Л. Винара до А. Атаманенко від 2 березня 1999 р. – 1 арк.
8. Архів УІТ. – Лист проф. Л. Винара до к.і.н. А. Атаманенко від 26 лютого 1999 року. – 1 арк.
9. Архів УІТ. – Лист проф. Л. Винара до проф. М. Ковальського від 14 січня 1999 р. – Арк. 1.

10. Архів УІТ. – Лист проф. Л. Винара до проф. М. Ковальського від 28 лютого 1999 р. – 1 арк.

11. Архів УІТ. – Лист проф. Л. Винара до проф. М. Ковальського від 7.XI. 1995 р. (факс). – 2 арк.

12. Архів УІТ. – Лист проф. Л. Винара до проф. М.П. Ковальського від 18 січня 1996 р. – 2 арк.

13. Архів УІТ. – Лист проф. Любомира Р. Винара до проф. І.Д. Пасічника від 8 березня 1999 р. – 1 арк.

14. Архів УІТ. – Лист проф. М. Ковальського до проф. Л. Винара від 25 січня 1996 р. – 1 арк.

15. Архів УІТ. – Лист проф. М. Ковальського до проф. Л. Винара від 8 лютого 1998 р. – 2 арк.

16. Архів УІТ. – Лист проф. М.П. Ковальського до проф. Л. Винара від 13 травня 1997 р. – 1 арк.

17. Архів УІТ. – Склад Острозького осередку УІТ на 20 лютого 1996 р. – 1 арк.

18. Атаманенко А. Конференція з нагоди 130-ої річниці з дня народження видатного українського історика М.С. Грушевського / А. Атаманенко // Життя і слово. – 9 жовтня 1996 р. – №76.

19. Атаманенко А. Листування Миколи Ковальського як джерело до вивчення історії Українського Історичного Товариства / А. Атаманенко // Наукові записки. Історичні науки / [Редкол.: І.Д. Пасічник (гол. ред), Л. Винар (гол. ред.), В. Трофимович (відп. ред.) та ін.]. – Острог, 2004. – Вип. 4: Збірник на пошану проф. Миколи Павловича Ковальського. – С. 40–46 та ін.

20. Атаманенко А. Наукова ювілейна конференція в Острозі / А. Атаманенко // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1996. – Ч. 1-4(124-127). – С. 423–424.

21. Атаманенко А. Острозький осередок Українського Історичного Товариства / А. Атаманенко // На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності / [Ред. М. Брайчевський, О. Домбровський, І. Гирич]. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 107–111.

22. Атаманенко А. Українське Історичне Товариство та М.П. Ковальський / А. Атаманенко, В. Атаманенко // Осягнення історії: Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя / [Гол. ред. Л. Винар, І. Пасічник]. – Острог; Нью-Йорк: "Острозька академія", УІТ, 1999. – С. 45–49 та ін.

23. В[инар] Л[юбомир] Р[оман]. В Острозі засновано Осередок УІТ ім. М. Грушевського / Л[юбомир] Р[оман] В[инар] // Новий шлях. – 23-30 грудня 1995 р. – Рік LXVI. – Ч. 51-52.

24. Винар Л. Наше листування (з приводу 70-ліття основника УІТ в Острозі) / Л. Винар // Осягнення історії: Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя / [Гол. ред.

Л. Винар, І. Пасічник]. – Острог; Нью-Йорк: “Острозька академія”, УІТ, 1999. – С. 553–554 та ін.

25. Винар Л. Свято української історичної науки (з приводу Ювілею Миколи Павловича Ковальського) / Л. Винар // Осягнення історії: Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя / [Гол. ред. Л. Винар, І. Пасічник]. – Острог; Нью-Йорк: “Острозька академія”, УІТ, 1999. – С. 6.

26. Д[орик] Р[оман]. Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Острозі / Р[оман] Д[орик] // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1995. – Ч. 1-4 (124-127). – С. 356–357.

27. Епістолярні джерела до утворення осередку УІТ в Острозі / [Упор. А. Атаманенко, В. Атаманенко] // Осягнення історії: Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя / [Гол. ред. Л. Винар, І. Пасічник]. – Острог; Нью-Йорк: “Острозька академія”, УІТ, 1999. – С. 554–578.

28. Ковальський М. [Рец. на кн.] : Ісаєвич Я. Україна давня і нова // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Париж, 1999. – Т. 36: На порозі нового тисячоліття. – Ч. 2-4 (141-143). – С. 270–274 та ін.

29. Ковальський М. Аналіза поглядів Олександра Мезька-Оглоблина на історіографічні процеси в Україні в повоєнні часи / М. Ковальський // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Париж, 2000. – Т. 37: Олександр Мезько-Оглоблін: діяльність і творча спадщина. – Ч. 1-3 (144-146). – С. 155–170.

30. Ковальський М. Внесок Любомира Винара в розробку проблеми “наукова історична школа” / М. Ковальський // Український Історик. – Нью-Йорк; К.; Торонто; Мюнхен; Львів, 1995. – Т. 32: Тридцятиліття Українського Історичного Товариства, 1965 – 1995 (Ювілейне видання). – Ч. 1-4 (124-127). – С. 40–47 та ін.

31. Ковальський М. Консолідуючий чинник наукової української історіографії: Українському Історичному Товариству виповнилося 30 років / М. Ковальський // Життя і слово. – 2 березня 1996 р. – № 17. – С. 3.

32. Ковальський М. Краєзнавці знову зібралися в Острозі / М. Ковальський // Сім днів. – 7 червня 1997 р. – С. 2.

33. Ковальський М. Осередок Українського Історичного Товариства в Острозі / М. Ковальський // Український Історик. – Нью-Йорк; К.; Торонто; Мюнхен; Львів, 1997. – Т. 34: на пошану Любомира Винара основника “Українського Історика” і Українського Історичного Товариства. З нагоди 65-ліття. – Ч. 1-4 (132-135). – С. 205–211 та ін.

34. Ковальський М. Наукова конференція з нагоди 100-річчя від дня народження О. Оглоблина і 35-ліття Українського Історичного Товариства в Острозі / М. Ковальський, А. Атаманенко // Український Історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2000. – Ч. 1-3 (144-146). – С. 307–309 та ін.

35. Костиця М. Законотворча діяльність Центральної Ради в Житоми-

рі / М. Костиця // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1997. – Ч. 1-4 (132-135). – С. 192–196.

36. Кулаковський П. Грушевський як дослідник Руської (Волинської) Метрики / П. Кулаковський // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1998. – Ч. 1-4 (136-139). – С. 166–172.

37. Новий осередок // Українське слово. – 14 грудня 1995.

38. Санцевич А. Велика Волинь як історико-географічний фактор у творчості М. Грушевського / А. Санцевич // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1996. – Ч. 1-4 (128-131). – С. 306–310.

39. Степанков В. Події початкового етапу Національної революції (1648 – пер. пол. 1649 рр.) на Волині у висвітленні М. Грушевського / В. Степанков // Український Історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1996. – Ч. 1-4 (128-131). – С. 310–314.

40. Факс п. проф. Любомиру Винару від 25 лютого 1999 р., Острог.

41. Факс проф. Л. Винару від А. Атаманенко від 3 березня 1999 р., Острог.

42. Хеленюк А. Микола Павлович Ковальський та Любомир Винар (до питання взаємовідносин двох вчених) / А. Хеленюк // Наукові записки. Історичні науки. – Острог : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2008. – Вип. 12. – С. 44–54.

43. Press release // News. Ukrainian Historical Association. – 10.1995.

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Іван Логвин
(Острозь)

ЖУРНАЛ “КООПЕРАТИВНА ДУМКА” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФЕДЕРАЛЬНОЇ КРЕДИТОВОЇ СПІЛКИ В РОЧЕСТЕРІ

У статті охарактеризовано журнал “Кооперативна думка” як вагоме джерело для вивчення історії Української Федеральної Кредитової Спільки в Рочестері. Подано важливі відомості про економічне життя української еміграції.

Ключові слова: бюлетень, “Кооперативна думка”, Українська Федеральна Кредитова Спілька.

В статті подано характеристику журналу “Кооперативная мысль” як джерела по изучению истории Украинского Федерального Кредитного Союза в Рочестере. Подано інформацію об економічній житті української еміграції.

Ключевые слова: бюллетень, “Кооперативная мысль”, Украинский Федеральный Кредитный Союз.

The article deals with the problems of Ukrainian Diaspora periodical edition as a significant source for research of the history of Ukrainian Federal Credit Union in Rochester. Important information about Ukrainian emigration's life is presented.

Key words: bulletin, Credit union opinion, Ukrainian Federal Credit Union.

Протягом усієї історії людські суспільства мали властиві для себе певні види писемних пам'яток, які є важливими історичними джерелами. Серед них особливе місце належить пресі, тому що “періодичні видання становлять джерело великої пізнавальної цінності” [25, с. 130]. Діаспорна преса була і залишається предметом багатьох наукових досліджень, адже в ній містяться безпосередні факти про життя української еміграції в Європі, Америці та інших територіях її поселення. В наш час дослідження діаспорних періодичних видань є досить популярними, і, головне, потрібними. Дослідження Я. Сеника [38], В. Гарасима [11], Л. Завайської [19], І. Скавронської [39] дають нам узагальнені образи діаспорної преси. Чимало праць присвячено

конкретним виданням, таким як “Український історик” (А. Атаманенко [3], Л. Винар [7], Я. Калакура [22], Л. Сакада [37] та інші), “The Ukrainian Weekly” (І. Держко [14]), “Український голос” (О. Дзвінчук [14]) та ін.

Проте, незважаючи на таке розмаїття праць, поза увагою дослідників залишилися видання українських економічних установ за кордоном, минулих і теперішніх, зокрема кооперативних спілок, видавнича практика для яких була і залишається дуже поширеною. Недостатньо вивченими є видання кооперативів на власне українських теренах: “Волинська газета”, “Зоря кращого”, “Новий час” [32], а також діаспорні видання, такі як “Кооперативний голос” української нью-йоркської кредитової спілки “Самопоміч”. Саме явище діаспорного кооперативного руху в українській історіографії є недостатньо висвітленим. А праці про періодичні видання, які є одними з найважливіших джерел до їх історії, практично відсутні. З огляду на таку ситуацію, дослідження періодичних видань кредитових спілок є більш ніж потрібними. До того ж, праця в сфері економіки була і залишається однією із найголовніших сторін діяльності українства за кордоном. Тому без її вивчення неможливо дати повну оцінку українській діаспорі.

Дана стаття присвячена видавничому органу Української Федеральної Кредитової Спілки (далі – УФКС) – журналу “Кооперативна думка”. На даний час повне, комплексне дослідження журналу “Кооперативна думка” відсутнє, як і дослідження по історії самої організації. Статті про видання, які в невеликій кількості розміщені на його сторінках, належать в основному дописувачам або редакторам журналу і носять узагальнюючий характер.

Підсумовуючи вищесказане, актуальність та новизна дослідження журналу “Кооперативна думка” як джерела до вивчення історії УФС полягає не лише в недостатній вивченості даного питання, а й в необхідності залучення до наукового обігу такого важливого джерела з історії української діаспори. Багатство та різноманітність матеріалів на його сторінках є важливими для дослідників українознавства та історії України.

В процесі написання статті були використані різні матеріали. Безперечно, основним джерелом для дослідження виступав сам журнал “Кооперативна думка”, комплект якого є в Інституті досліджень української діаспори Національного університету “Острозька академія”. Також була залучена різноманітна література, метою використання

якої було вироблення загального уявлення про діаспорну пресу, та матеріали, що стосуються методики дослідження періодичних джерел. Особливе місце серед цієї літератури належить виданням Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України.

Метою дослідження є комплексна оцінка періодичного видання "Кооперативна думка", доведення його вагомості та значущості як джерела до вивчення історії УФКС. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1955 до 2009 року. Початкова межа пов'язана з роком заснування журналу, кінцева – з останнім доступним випуском журналу. Проте вона не є остаточною, адже видання існує до сьогодні.

На сьогоднішній день УФКС як і журнал "Кооперативна думка", займають особливе місце в світовому українському кооперативному русі. УФКС заснована у Рочестері – місто в штаті Нью-Йорк в США, розташоване на березі озера Онтаріо, де перші українські переселенці з'явилися у 1900 – 1901 рр. [8, с. 5]. Пройшовши складний шлях утвердження в чужому середовищі, скориставшись позитивним прикладом та досвідом як американських, так і українських ентузіастів кооперативної справи, у 1953 р. вони заснували власну кредитову спілку, яка успішно діє і по сьогоднішній день [23, с. 3]. Вже з перших місяців існування організації постало питання про заснування власного друкованого органу, який би містив короткі матеріали про її діяльність.

Можна сказати, що підвалини майбутнього журналу були закладені ще 23 вересня 1953 р. – на перших зборах засновників, коли було утворено Культурно-пропагандивну комісію [13]. Її мета та завдання чітко окреслені в одному з її звітів: 1) дорогою друкованого слова поширювати кооперативну ідею, якій служить УФКС; 2) притягти в ряди УФКС нових членів та тримати з ними постійний зв'язок засобом інформування їх про життя УФКС [4, с. 18]. Заходи по поширенню такої інформації завершилися кульмінаційною подією – почав виходити квартальний "Інформативний листок". Причиною заснування квартальника можна назвати необхідність в постійній та ефективній подачі відомостей про стан УФКС як її членам, так й іншим зацікавленим особам. Мета його видання – забезпечення широкого кола людей тією необхідною інформацією, яка сприятиме формуванню позитивної думки про УФКС. Завдання – встановити постійний зв'язок кредитівки з громадськістю, стабільне інформування членів про справи УФКС, поширення кооперативних ідей серед рочестерських українців та ін.

Перші випуски журналу видавались циклостилем (мімеографічним способом), і були досить простими в технічному відношенні. Було вирішено, що “Інформативний листок” видаватиметься квартално – в січні, квітні, липні та жовтні кожного року. Така форма його видання триває і до сьогодні. Переважна більшість видань мали форму бюлетеня, який виділяється в самостійний вид видань за двома ознаками: характером інформації та оперативністю виходу в світ. Специфіка бюлетеня як періодичного видання полягає ще й в тому, що він містить короткі офіційні матеріали, які відображають діяльність організації, котра його видає [29, с. 276].

Як було сказано вище, кварталник було задумано як видання, що містило б відомості про основні аспекти діяльності УФКС. Саме тому журнал, перше число якого вийшло 3 липня 1955 р., є одним із найголовніших та найцінніших джерел до вивчення історії УФКС в Ро-честері.

Звичайно, значущість того чи іншого історичного джерела визначається його внутрішнім змістом. За довгі роки існування “Кооперативна думка” (до початку 1970-х рр. – “Інформативний листок”) наповнилась найрізноманітнішими відомостями, які стосуються усіх сторін діяльності УФКС. Тому правильна характеристика джерельної інформації – сукупності наявних у джерелі типів інформації та стійких зв’язків між ними, які забезпечують його цілісність і здатність слугувати основою для отримання наукового фактичного знання [20, с. 72], є конструктивним рішенням до вирішення даної проблеми. У зв’язку з багатьма специфічними особливостями даного видання, найбільш доцільним вважаємо розподіл усієї сукупності інформації на декілька тематичних напрямів (або ж блоків), що допоможе запобігти хаосу під час їх характеристики.

Першим таким напрямом слід вважати інформацію, яка стосується основ діяльності організації, та яку певною мірою можна охарактеризувати як теоретично-організаційну – це історія кооперативного руху, переваги кредитових спілок над іншими фінансовими установами, причини створення подібних установ, засади і принципи їх функціонування. Саме такому роду інформації надається більша увага у перших випусках журналу, що було пов’язано з виконанням покладених на нього завдань, які були згадані вище. Характерно, що 1-й випуск журналу розпочинається зі статті першого президента Вілліяма Андрушина, у якій він докладно роз’яснює сутність розпочатої справи [48, с. 1]. Подібні статті та замітки ми зустрічаємо і в наступних

номерах – “Про уділювання позичок” (№ 5), “Українська Кредитова Спілка на новому етапі” (№ 12). Спостерігаються також і незвичні способи подання інформації, такі як схеми та малюнки [46, с. 8]. До цього ж напрямку можна віднести й те, що є законодавчим підґрунтям до діяльності подібних організацій. Цим підґрунтям виступають статут організації, різні державні документи, покликані регулювати відносини у цій сфері людської діяльності. Хоча жоден із вищеназваних матеріалів не був опублікований на сторінках “Кооперативної думки” у повному обсязі, проте про них є численні згадки і посилання на них.

До другого напрямку відносимо опубліковані відомості, які стосуються власне основних виконавців кооперативної справи в УФКС в Рочестері, тобто інформація про персоналії. Відразу ж з першого номера журналу починають зазначатись імена директорів, менеджерів, голів різних діючих комітетів. На початковому етапі існування квартильника розміщення такої інформації не мало чіткого системного характеру, її найчастіше розташовували поряд з фінансовими звітами. Проте згодом такі відомості починають розміщувати на, як правило, 2 сторінці у рамці. Така форма зберігалась на протязі багатьох років, проте в номері 201 з’являється інший, пов’язаний з прогресивним розвитком бюлетеню, спосіб [49]. Припускаємо, що зміна способу викладу матеріалу могла відбутись і раніше, проте через відсутність примірників журналу ми не можемо ні підтвердити це, ні спростувати. Майже в усіх випадках такі дані подавались як українською, так і англійською мовами.

Сюди також належать і найцікавіші для нас, у цьому аспекті проблеми, відомості – це дані про редакторів бюлетеню. Ними по чергово були: І. Демиденко, І. Білик, Х. Довгалюк, В. Пилишенко та інші. Знову ж таки, спочатку безсистемно, а з номера 67 вже за певними складеними традиціями, ця інформація розміщувалась на другій сторінці. В відведеному місці зазначалось, хто видає бюлетень, чиє мистецьке оформлення, адреса видавництва. Така тенденція спостерігається до 124 номеру. Впродовж наступних номерів ця інформація знову ж розміщується без особливих канонів, відповідно до мистецьких уподобань того чи іншого редактора. З номера 201 оформлення відомостей про редакторів відбувається так само як і інформації про керівництво організації [50]. На жаль, у зв’язку з відсутністю повних та достовірних даних, не вдалося встановити, хто був у складі видавничої комісії у період з 2002 по 2007 рр. З випуску 211/212 дізнаємося, що редактором “Кооперативної думки” сьогодні є генеральний менеджер УФКС

Тамара Денисенко. До редакційної комісії також входять Г. Лісова та Х. Вагенблас, яка за сумісництвом є і графічним редактором [51].

Звичайно, УФКС в Рочестері існує не лише завдяки її керівникам, але й в більшій мірі завдяки своїм багаточисельним членам. На жаль, в жодному з випусків не вміщено повного списку членів організації, що б ще більше підвищило значущість журналу як джерела до вивчення історії УФКС. Випуск 205, який присвячений Загальним Зборам Співки, цікавий у цьому плані наявною статтею про 55 членів Співки з найдовшим часом членства [53]. Більш поширеною є практика відзначення нових та ушанування померлих членів УФКС.

Проте буде помилково вважати, що даний журнал, як історичне джерело, в своєму внутрішньому наповненні представлений лише сухими замітками та повідомленнями. Існує також чималий ряд статей, з яких ми також можемо почерпнути багато детальних відомостей про окремих членів УФКС. Так у випуску 204 є стаття, присвячена генеральному менеджеру УФКС Тамарі Денисенко. Під назвою “Тамара Денисенко – фіналіст премії Атена 2008”, вона приурочена отриманню цим відомим економістом однієї із найбільш почесних нагород для ділових жінок, які вручаються у США [42, с. 4]. Цінність статті полягає насамперед у тому, що в ній докладно охарактеризовано Тамару Денисенко як одну з ключових постатей не тільки в українському, але й загальносвітовому кооперативному русі, зроблено перелік займаних нею посад в різних організаціях, а також отриманих за великі здобутки як американських, так і українських нагород.

В журналі міститься чимало статей про активних членів УФКС, таких як Володимир Пилишенко. Публікації почались із невеликого повідомлення у № 67 про те, що В. Пилишенко є мистецьким оформлювачем журналу. Це ж саме стосується і редакторів видання. З їхніми іменами пов’язаний один із найцінніших для вивчення матеріал – безпосередні спогади редакторів та видавців журналу, таких як І. Демиденко [13], В. Гавриляк [10], Б. Венгльовський [54], Х. Довгалюк [16], Л. Білик [5] та ін., як найбільш причетних до цієї справи людей.

“Кооперативна думка” є тим джерелом, в якому можемо віднайти важливі відомості про власне фінансову діяльність УФКС. Тому третім напрямом є офіційно-діловодча, економічного характеру, інформація. Це різноманітні звіти та офіційні повідомлення. Як правило, кожен випуск журналу вміщував в собі звітну інформацію за пройдений квартал, або підсумкові річні дані. Останні матеріали є корисними не тільки для простого члена Співки, але й для наукового

дослідження установи, так як вони значно полегшують пошук інформації серед значного числа випусків журналу. Вони включають у себе відомості всебічної діяльності організації, адже звітують голови усіх комітетів. Публікація цієї інформації завжди займає одне з пріоритетних місць у структурі журналу, адже сама мета його видання була тісно пов'язана насамперед з поширенням відомостей про фінансовий стан Спілки, а тим самим і підвищення рівня довіри до неї.

Наявний ряд статей і письмових звітів дає змогу більш краще зрозуміти як тодішнє положення організації, так і тенденції його розвитку. Перший такий звіт був використаний у номері 3, де тодішній касир В. Гавриляк підбив підсумки розвитку кредитівки за 1955 р. у порівнянні з іншими роками, і подав загальний підсумок за 3 роки [9]. Розміщення таких даних в перших випусках зайняло декілька сторінок, адже одна і та ж інформація подавалась як українською, так і англійською мовами. Найчастіше ця інформація під заголовком "Фінансовий звіт (або стан)" була розбита на декілька колонок: "Активи", "Пасиви", "Позички", "Баланс", в залежності від об'єму подаваної звітності. Проте в наступних номерах кількість відведених на це сторінок зменшується. Це пов'язано з новими, більш прогресивними методами публікації матеріалу, а також виокремлення з усієї сукупності даних лише найнеобхідніших відомостей, які можуть чітко окреслити фінансовий стан справ. Застосовувався також метод узагальненої подачі інформації. Так, у номері 66 опублікована спеціальна таблиця, у якій подано фінансовий стан УФКС з 1953 по 1971 рр., з метою наглядного показу росту та зміцнення організації [10, с. 9]. В останніх випусках ця інформація не виноситься на окреме місце, а просто розміщується між статтями.

Четвертим напрямом є доволі значний масив інформації, яка відображає громадсько-суспільну діяльність організації, що переконливо доводить, що її інтереси не обмежуються лише економічною сферою. Як потужна фінансова організація, заснована свідомими членами рочестерської громади, УФКС виконує також плідну суспільну та культурну працю. Організація виявила себе активним громадським діячем, адже на сторінках журналу ми можемо зустріти відомості про всі підтримувані кредитівкою суспільні проекти, її участь у громадських заходах, надання фінансової допомоги акціям подібного змісту. Зокрема саме за її участю відбувається святкування річниць незалежності України, ювілеїв відомих українських історичних діячів, письменників та поетів. Особливу увагу привертає інформація про те,

що за сприянням Спільки у Рочестерському медичному університеті пройшли стажування студенти з України – Наталія Карел, Юрій Шаповалов [45], Тетяна Більбот [6].

На нашу думку, одна з найважливіших функцій, яку виконують УФКС та “Кооперативна думка” полягає в тому, що вони виступають інститутом збереження пам’яті громади, адже за час свого існування журнал став майже піввіковою хронікою життя рочестерських українців. Підтвердженням цьому є заснування рубрики “Хроніка Рочестеру”, яка є важливою літописною збіркою про існування громади [44]. На сторінках журналу знайшли відображення усі важливі події – відзначення ювілеїв, державних та релігійних свят та ін. Ряд статей присвячено загальному опису рочестерських українців [36, с. 14]. Сюди ж варто віднести і різноманітні візити до громади інших представників української діаспори, а також гостей з України. Приїзд в Рочестер у 2007 р. посла України у США Олега Шамшура був особливо відзначений на сторінках “Кооперативної думки” [34, с. 12].

З часу свого заснування УФКС не існувала у відриві від українства за кордоном, а активно включилась в процеси розвитку української діаспори. Тому на сторінках “Кооперативної думки” є значний об’єм інформації, який стосується життя української діаспори в цілому. Вона є багатоплановою, різномірною та певною мірою може дати загальну характеристику тенденцій розвитку нашої діаспори. До цієї думки підводить вже лише одна кількість назв діаспорних організацій та установ, які присутні на сторінках журналу. Насамперед це є громадські організації (Український Народний Союз [1, с. 8], Союз Українок Америки [28, с. 12], Спілька Української Молоді [40], Пласт [24], Український Робітничий Союз [43]), організації політичного спрямування (ОУН, УПА [2, с. 9; 27]), релігійні установи та організації (Українська Католицька церква, Українська Православна Автокефальна церква [36, с. 15], СУК “Провидіння” [41]), наукові центри української діаспори (Наукове товариство ім. Шевченка [18], Кафедра українознавства при Гарвардському університеті [17]). Особливо багато такої інформації розміщується у виданнях, присвячених ювілеям збірки. Так, у Ювілейному бюлетені № 33 вміщенні поздоровлення для Спільки від вищеназваних і багатьох інших таких організацій [47]. Проте публікації журналу сягають значно далі звичайної інформативності. Серед них наявні статті філософського характеру – осмислення тогочасного стану української діаспори, зокрема відношення молодшого покоління до культури та мови своїх батьків [30; 26].

Для довершення повного образу "Кооперативної думки" вважаємо за потрібне згадати матеріали, які не мають безпосереднього значення для вивчення історії УФКС, проте без їх згадки характеристика журналу вийде неповною. Це інформація, яка стосується власне України. Якщо до 1991 р. таких публікацій було небагато, то після нього, у зв'язку з відомими подіями, їх кількість помітно зросла. У журналі можемо знайти багато відомостей про Україну, особлива цінність яких полягає в тому, що вони є більше-менш об'єктивним поглядом на ситуацію в країні. На рівні багатьох статей та фотоматеріалів представлена політична еліта нашої держави: Л. Кравчук [52, с. 12], В. Ющенко [35], Ю. Тимошенко [31], чиї імена пов'язані насамперед з політичною та економічною ситуацією в країні, співпрацю держави та УФКС. Чимала кількість публікацій про культурне та наукове життя на теренах України. Цікавими є матеріали про навчальні заклади країни – Києво-Могилянську та Острозьку академії [33], зокрема про їхню співпрацю із УФКС.

Підводячи підсумки, впевнено можемо сказати, що кварталник вміщує на своїх сторінках ґрунтовні відомості з економічного та громадсько-культурного життя організації, не оминаючи увагою і те середовище, в якому вона функціонує. Багатство та розмаїття матеріалів на сторінках "Кооперативної думки" дає нам підстави стверджувати, що журнал є більш ніж важливим джерелом для вивчення не лише історії УФКС, але і української громади Рочестеру загалом. Цінність його публікацій спонукає до подальшого його поглибленого вивчення, що збагатить українознавчі студії новими та важливими матеріалами з історії української діаспори.

Джерела та література:

1. А ви вже є членом Українського Народного Союзу? // Інформаційний бюлетень УКС в Рочестері. – 1963. – № 32. – С. 8–10.
2. Академія 60 річчя УПА // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2002. – № 185. – С. 9–10.
3. Атаманенко А. Перше число журналу "Український історик" (1963) як джерело до вивчення української історичної науки на еміграції / А. Атаманенко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичні науки. – Вип. 2. – Острог : В-во НУ "Острозька академія", 2002. – С. 241–247.
4. Білик Л. Звіт Пропагандивно-освітньої Комісії / Л. Білик // Кооперативна думка [Credit Union Opinion]. – 1972 р. – № 66. – С. 18–19.

5. Білик Л. Спогади редакторів з нагоди ювілею “Кооперативної думки” / Л. Білик // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1985. – Ч. 120. – С. 15.
6. Больбот Т. Студенти-медики з України в Рочестері / Т. Больбот // Кооперативна думка [Credit Union Opinion]. – 2001. – № 181. – С. 11.
7. Винар Л. “Український Історик”: сорок років служіння науці, 1963 – 2003. Статті та матеріали / Л. Винар / [Ред. Алла Атаманенко]. – Нью-Йорк; Острого, 2003. – 422 с.
8. Вільні Козаки: Ювілейна пропам’ятна книга Українського Народного Дому в Рочестері, Н.Й. та його середовища. – Нью-Йорк : Український Народний Дім, 1970. – 352 с.
9. Гавриляк В. Річні загальні збори і вибори керівних органів / В. Гавриляк // Інформативний листок Української кредитової спілки в Рочестері. – 1956. – № 3. – С. 4.
10. Гавриляк В. Спогади редакторів з нагоди ювілею “Кооперативної думки” / В. Гавриляк // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1985. – Ч. 120. – С. 14.
11. Гарасим В. Українська преса першої хвилі еміграції на теренах Північної Америки та її роль у національно-культурному житті нації / В. Гарасим // Українська періодика: теорія і сучасність. Доповіді та повідомлення IX Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 28-29 жовтня 2005 р., Львів / [Ред. М.М. Романюка] / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – С. 92–96.
12. Гринівський Т. Видавнича діяльність української діаспори початку ХХ ст. у висвітленні часопису “Книгарь” / Т. Гринівський // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. – Вип. 9 : Матеріали II міжнародної конференції “Українська діаспора: проблеми дослідження”. – Острого : РВР НаУОА, 2007. – С. 374–378.
13. Демиденко І. Спогади редакторів з нагоди 30-річчя ювілею “Кооперативної думки” / І. Демиденко // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1985. – Ч. 120. – С. 14.
14. Держко І. “The Ukrainian Weekly” (1933 – 2003): до річниці створення / І. Держко // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення VIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 24-26 жовтня 2003 р., Львів / [Ред. М.М. Романюка] / НАН України, ЛНБ ім. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2003. – С. 145–147.
15. Дзвінчук О. Часопис “Український Голос” – організатор громадського життя українців Канади (релігійно-церковний аспект) / О. Дзвінчук // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. – Острого : РВ НаУОА, 2007. – Вип. 9. – С. 386–395.
16. Довгалюк Х. Спогади редакторів з нагоди ювілею “Кооперативної думки” / Х. Довгалюк // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1985. – Ч. 120. – С. 15.

17. До справи фонду катедри українознавства // Інформативний бюлетень УКС в Рочестері. – 1968. – № 51. – С. 2–3.

18. Енциклопедія українознавства // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1972. – № 69. – С. 9.

19. Завайська Л. Видавнича діяльність української еміграції у Західній Європі та Канаді (20-ті – кінець 50-х рр. XX ст.) / Л. Завайська // Українська періодика: історія та сучасність. Доповіді та повідомлення IX Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 28-29 жовтня 2005 р., Львів / [Ред. М.М. Романюк] / НАН України, ЛНБ. ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – С. 162–165.

20. Історичне джерелознавство. [Підручник] / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

21. Історія Української Кредитової Спільноти в цифрах // Кооперативна Думка [Credit union opinion]. – 1972. – № 66. – С. 9–10.

22. Калакура Я. "Український Історик" в обороні національних традицій української історіографії / Я. Калакура // Український історик. – 2005. – Ч. 2-4 (166-168). – С. 90–107.

23. Корнило В. Шановні члени кредитівки, працівники, друзі та поважні гості! / В. Корнило // Кооперативна Думка [Credit union opinion]. – 2008. – № 206. – С. 3.

24. Крамарчук М. 45-ліття пласту в Рочестері / М. Крамарчук // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1996. – № 162. – С. 17.

25. Крупський І. Українська преса як історичне джерело: Загальний огляд (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. Крупський // Зб. праць Наук.-досл. центру періодики. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 130–138.

26. Лецишин П. Мамо чому ти не навчила мене української мови, щоб я міг розуміти моїх рідних з України? / П. Лецишин // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1985. – № 118. – С. 17.

27. Лико І. Соборницькі святкування 40-річчя УПА в Рочестері. Н.Й. / І. Лико // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1982. – № 108. – С. 13.

28. 50-літній ювілей Союзу Українок Америки // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1976. – № 84. – С. 12–13.

29. Марченко Н. Періодичні видання як історичне джерело / Н. Марченко // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне : Рівненський держ. гуманітарний ун-т, 2009. – Вип. 16. – С. 276–277.

30. Наші відношення до наших уродженців Америки / Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1972. – № 68. – С. 7.

31. Нас читають в усьому світі: Прем'єр міністр України Юлія Тимошенко розглядає квартиральник УФКС "Думка" // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2008. – № 204. – С. 27.

32. Павлюк І. З. Кооперативна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917 – 1939 рр.) / І.З. Павлюк // Українська періодика: Історія і су-

часність / Доповіді та повідомлення V Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 27-28 листопада 1998 р. / [За ред. М.М. Романюка]. – Львів, 1999. – С. 72–77.

33. Пилишенко В. Мірко. Моя подорож в Україну 2008 р. / В. Мірко Пилишенко // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2008. – № 206. – С. 18.

34. Посол України в США Олег Шамшур відвідав Рочестер, НЙ // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2007. – № 210. – С. 12–15.

35. Реклама та зв'язки // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1996. – № 164. – С. 12.

36. Рочестер, Українська громада і наші здобутки // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1970. – № 61. – С. 14–15.

37. Сакада Л. “Український Історик” – журнал Українського Історичного Товариства / Л. Сакада. – Нью-Йорк; К. : В-во ім. О.Теліги, 2003. – 328 с.

38. Сенік Я. До історіографії дослідження історії української іммігрантської преси США / Я. Сенік // Українська періодика: історія та сучасність. Доповіді та повідомлення VIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 24-26 жовтня 2003 р., Львів / [Ред. М.М. Романюк] / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2003. – С. 706–721.

39. Скавронська І. Матеріали до вивчення української еміграційної преси в англomовному середовищі (історіографічний аспект) / І. Скавронська // Українська періодика: теорія і сучасність. Доповіді та повідомлення IX Всеукраїнська науково-теоретична конференція, 28-29 жовтня 2005 р., Львів / [Ред. М.М. Романюк] / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – С. 216–219.

40. Спілка Української Молоді ім. ген. Гриця-Перебийноса // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1992. – № 148. – С. 7.

41. СУК “Провидіння” // Інформаційний бюлетень УКС в Рочестері. – 1963. – № 31. – С. 15.

42. Тамара Денисенко – фіналіст премії Атена 2008 // Кооперативна Думка [Credit Union Opinion]. – 2008. – № 204. – С. 4–5.

43. Український робітничий союз // Інформаційний бюлетень УКС в Рочестері. – 1960. – № 22. – С. 11.

44. Хроніка Рочестеру / Інформативний листок Української кредитової спілки в Рочестері [Rochester Ukrainian federal credit union bulletin]. – 1959. – № 16. – С. 18.

45. Шульга Н. Перші стипендіати української громади Рочестеру / Н. Шульга // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1998. – № 171. – С. 13.

46. Що таке “кредитова кооператива” / Інформативний листок УКС в Рочестері. – 1965. – № 41. – С. 8–9.

47. Ювілейний бюлетень 1953 – 1963 [Jubilee Bulletin №33 – jubilee between №33-№34]. – 1963. – № 33 (jubilee). – С. 47.

48. Andrushin W. "In summer of 1953..." / W. Andrushin // Інформативний листок Української кооперативної кредитової спілки в Рочестері. – 1955. – № 1. – С. 1.
49. Editorial Staff // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2007. – № 201. – С. 2.
50. Editorial Staff // Кооперативна Думка [Credit Union Opinion]. – 2009. – № 211. – С. 2.
51. Executive Staff // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2007. – № 201. – С. 2.
52. Hrycelak L. President L. Kravchuk in Rochester / L. Hrycelak // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1995. – № 157. – С. 12–13.
53. On the occasion of our 55th Anniversary we extend our Appreciation to our 55 longest members // Кооперативна Думка [Credit union opinion]. – 2008. – № 5. – С. 5.
54. Wenglowskyj B. Спогади редакторів з нагоди ювілею "Кооперативної думки" / B. Wenglowskyj // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1985. – Ч. 120. – С. 15.

Артем Жуков
(Остроз)

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЇ “ПЛАСТ” У КАНАДІ (1945 – 1970-ТІ РР. XX СТ.)

У статті досліджено процес становлення та розвитку організації української молоді “Пласт” у Канаді від 1945 р. до Другого Пластового Конгресу 1970 р. Показано умови, у яких розвивалася організація, відзначено характерні риси її діяльності, вказано чисельність пластових осередків. Подано характеристику ключових пластових конгресів та з’їздів, акцентовано увагу на їх значенні для подальшого існування організації.

Ключові слова: організація “Пласт”, Канада, українська діаспора, скаутський рух, пластові осередки, Пластові конгреси, українська ідентичність.

В статье исследовано процесс становления и развития организации украинской молодежи “Пласт” в Канаде от 1945 г. до Второго Пластового Конгресса 1970 г. Показано условия, в которых развивалась организация, характерные черты ее деятельности, указано количество пластовых центров, охарактеризовано важные конгрессы и съезды, подчеркнуто их значение для деятельности организации.

Ключевые слова: организация “Пласт”, Канада, украинская диаспора, скаутское движение, пластовые центры, Пластовые конгрессы, украинская идентичность.

The article analyses the establishment process of Ukrainian youth organization “Plast” in Canada after its revival in Germany in DP camps before the Second Plast Congress in 1970. The conditions, in which the organization developed, are researched; the characteristic features of its activity and the number of Plast centres in Canada are mentioned. The characteristic of the main Plast congresses is given. The attention is drawn to their significance for the future existence of the organization.

Key words: organization “Plast”, Canada, Ukrainian diaspora, scout movement, Plast centres, Plast congresses, Ukrainian identity.

Історія Пласту закордоном є частиною історії українського народу, потужним інститутом збереження культурних традицій та націо-

нальної ідентичності. Історіографія проблеми представлена рядом невеликих досліджень, опублікованих переважно у пластових виданнях – у ювілейних збірниках великих осередків Едмонтону [26] та Саскатуну [11], проте вони обмежені хронологічно і регіонально. З них заслуговують уваги дослідження О. Закидальської [16] про окремі аспекти діяльності організації закордоном, стаття М. Шелудишевої [35], яка стосується спортивної діяльності пластових організацій та низка мемуарно-аналітичних статей. Загальне уявлення про суспільні та культурні процеси в українській громаді Канади досліджуваного періоду дають праці канадських дослідників М. Марунчака [36] та О. Войценко [8] тощо. Діяльність Пласту в Канаді ще не досліджувалась комплексно, тому головним завданням статті є вивчення головних складових діяльності Пласту в Канаді.

Джерельна база дослідження складається переважно з публікацій джерельних матеріалів на сторінках канадських періодичних пластових видань "Пластовий шлях", "Молоде життя", "Юнак", газет та інших часописів, а також спогадів. Опубліковане листування між осередками, організаційні документи (статут, правильники, регламенти тощо). Попри суб'єктивність спогадів учасників, вони все ж залишаються дійсним підґрунтям для створення загальної картини. Проте основний комплекс джерел, що містить важливу інформацію до історії Пласту, зосереджений у Національному архіві Канади в Оттаві, провінційних архівах Онтаріо, Квебеку, Манітоби, Альберти, муніципальних та приватних архівах.

Від часу заснування пластових осередків у Канаді у країні були створені позитивні умови для їх подальшого розвитку. Лояльна позиція та майже повна відсутність перешкод з боку провінційних урядів, бажання і природна потреба зберегти свою культурну та мовну приналежність до українського народу сприяли розвитку пластових організацій та створенню в Канаді основи для подальшого відродження Пласту вже на українських землях 1989 р.

Після капітуляції Німеччини у Другій світовій війні значна частина українського населення опинилася на чужині, зокрема понад 200 тисяч – у т. зв. таборах Ді-Пі (таборах для "переміщених осіб" у Німеччині й Австрії, окупованих з 1945 р. американськими, британськими й французькими військами) [29, с. 53]. Силами інтелігенції у таборах запроваджено власне самоврядування, засновано школи, бібліотеки, громадські товариства, одним з яких був "Пласт". Згодом, у жовтні 1945 р., пластуни відновили Союз Українських Пластунів Емігрантів

та обрали Тимчасову Команду, а вже у квітні 1946 р. на Пластовому з'їзді в Карлсфельді ними було обрано Головну Пластову Старшину. Як і більшість українських громадських і політичних структур, Пласт мав свій осередок у Мюнхені. Німецький період існування Пласту вважається відродженням організації в еміграції. Через те, що європейські та заокеанські країни виявили готовність прийняти "переміщених осіб" з таборів Ді-Пі, із 1948 р. починається їх масовий виїзд із економічно виснаженої після війни Німеччини, у т. ч. й до Канади.

В окупованій Німеччині Пласт розвивався як самодостатня організація української молоді. Відбувалися з'їзди: Перший Загальний Пластовий З'їзд 5 жовтня 1945 р. у Карлсфельді, Другий Загальний Пластовий З'їзд 28 квітня 1946 р. у тому ж місті, Третій Загальний Пластовий З'їзд 15-17 березня 1947 р. у Регенсбурзі [14, с. 28].

Варто відзначити, що підготовка до виїзду пластунів у західні країни, які приймали таборовиків, відбувалася централізовано і узгоджено. Прикладом може бути Перший Пластовий Конгрес, який пройшов 26-29 березня 1948 р. у м. Ашафенбурзі (Німеччина). Гаслом конгресу було: "В дальшу мандрівку до Великої Мети"[14, с. 29]. Було вирішено не організовувати спільний виїзд пластунів до однієї з країн. Головним рішенням було те, що пластові провідники і пластова молодь повинна емігрувати далі до різних країн, бо український Пласт має існувати й діяти всюди, де будуть перебувати українські емігранти [32, с. 8]. Очевидно, подібні кроки керівництва Пласту ще в Європі внесли вагомий вклад у подальше поширення ідей організації у Північній Америці і Канаді зокрема. Яскравим прикладом відданості українській організації дещо пізнішого періоду є досвід відомої пластунки Кекилії Паліїв, яка за один вечір зібрала речі та емігрувала до Канади лише через вірність пластовим ідеям [10, с. 34].

На Четвертому Пластовому З'їзді 15-17 квітня 1949 р. було обрано провід – Головну Пластову Раду (далі – ГПР), повноваження якої можна визначити як повновладні і єдині, а її рішення є обов'язковими для виконання всіма крайовими (у межах однієї країни. – *автор*) організаціями. Завданнями ГПР було провести упорядковану ліквідацію пластового життя у Німеччині та Австрії, керувати відновленням пластових організацій у країнах нового поселення, утримати ідейну і організаційну єдність, зберегти українську виховну концепцію [8, с. 8]. На засіданні ГПР 19 квітня 1949 р. обрано президію, до якої увійшли В. Івашко та А. Івахнюк – майбутні активні діячі пластового руху у Канаді [17, с. 12].

Незважаючи на проблемність зв'язку між пластовими частинами, вже на 30 липня 1948 р. (у рік, коли постали основні пластові осередки у Вінніпезі, Торонто та Едмонтоні), у офіційних заявах до Крайової Пластової Старшини про свою приналежність до пластової організації заявили 108 пластунів, з яких 54 чоловічої і така ж кількість жіночої статі, а ще 40 залишалися неофіційно зареєстрованими членами організації [9, с. 110].

У жовтні 1948 р. в Канаді налічувалося 130 пластунів. Тоді ж було призначено референта (керівника підрозділу. – *автор*) преси та інформації Красового уповноваженого Головної Пластової Старшини у Канаді. Організація почала видавати "Пластовий Вісник" – інформаційний журнал для новостворених пластових частин у Канаді, у якому було вміщено офіційні матеріали, поради і вказівки щодо роботи, а також інформацію й оголошення від керівництва організації. Активна робота канадських пластунів полягала у збиранні грошей на Пластовий видавничий фонд при Союзі Українських Пластунів у Німеччині [33, с. 7]. У грудні 1948 р. референтом пластунів у Канаді було призначено Д. Штундера, а референткою пластунок – д-ра Н. Івахнюк. До їх компетенції входила організація діяльності відділів.

У 1947 – 1951 рр. до Канади прибуло майже 30 тисяч українців, частина з яких продовжила відродження організації [33, с. 7]. Учасники "Пласту" були національно свідомими і спрямовували роботу у русло збереження національної ідентичності громади. Щодо професійної приналежності переселенців 1947 – 1952 рр. варто відзначити, що приблизно 50% українців заявили, що є хліборобами (але ця цифра є сумнівною, оскільки країна найбільше потребувала представників саме цієї професії), 25% – ремісниками, 6% – інженерами та механіками, 6% – учителями, 2% – митцями, приблизно по 300 лікарів, 300 професорів, 600 духовного стану [33, с. 271]. Вони ж поповнили лави організації.

Нову ситуацію, у якій опинилися новоприбулі пластуни, ілюструють слова Н. Білозір: "Ми попали в повну розпорошеність по всіх частинах світу. [...] Безділля, легкий прожиток та безтурботність за хліб щоденний, такі питомі таборам ДП, змінилися у важку, часто не за фахом працю, у справжню боротьбу за існування, сполучену з безліччю дрібних турбот. Дешевша комунікація та невеликі відносно простори Німеччини дозволяли нам зустрічатися часто навіть з людьми з найбільш віддалених українських осередків. Тут дорога комунікація і великі простори цього не до дозволяють"[3, с. 50]. Втім, досить швид-

ко Пласт створив мережу “будинків рекреації” по всій Канаді, видав серії публікацій, присвячених молоді, організації, табірництву, брав активну участь у відзначенні національних свят [12, с. 65]. Бачимо, що займатися громадською роботою в нових політичних і географічних умовах було нелегко, проте, Пласт розвинув широку діяльність і залучив до своїх рядів не одну сотню дітей та представників старшого покоління.

Постійно відбувались зміни у складі пластунських організацій та змінювалась їх кількість. Однією з перших, у 1948 р., в Канаді було створено т. зв. “Бурякову станицю” (так неофіційно називали себе пластуни й пластунки, які працювали на бурякових плантаціях) у м. Летбриджі [6, с. 2]. У жовтні 1949 р. в країні діяло вже 12 пластових станиць, кількістю 509 пластунів і пластунок, половина з яких була зосереджена у провінції Онтаріо [21, с. 14]. Заслужують на увагу і деякі невеликі станиці, такі як Віндзор та Оттава [25, с. 16], де всього працювали 2 пластунки [7, с. 8]. У 1955 р. відбувся значний відтік пластових кадрів зі станиці Гамільтон (Онтаріо) до Торонто [22, с. 7].

Змінювався і склад осередків. Зі звітів діловодів керівників уладів (структурних частин. – *автор*) бачимо, що станом на 31 грудня 1952 р. загальна кількість членів організації чоловічої статі була 446 [9, с. 111]. Загальна ж кількість пластунок на 1952 р. була 419 осіб [9, с. 117]. Загалом за 1952 р. було проведено 19 таборів для дітей [4, с. 26]. Із утвердженням пластових осередків відбувалась співпраця з іншими українськими організаціями, які діяли в Канаді. Пласт став членом Комітету (Конгресу) Українців Канади, а пізніше і до Ради Української Молоді Канади [28, с. 12]. Відомий український економіст та громадський діяч Б. Гаврилишин на поч. 1950-х рр. був діловодом зв'язків у Торонто. За його каденції були налагоджені зв'язки з Канадською Скавтовою Асоціацією [19, с. 107].

Перший Крайовий Пластовий З'їзд у Канаді відбувся 1-2 вересня 1951 р. Країна була 3-ою після США та Австралії, де було проведено КПЗ після переселення з Європи [5, с. 102]. До 1953 р. Пласт не був зареєстрований у державних органах, а “діяв на основі свободного права творити товариства у Канаді”. Влітку 1953 р. було затверджено статут Пласту в Канаді. У жовтні того ж року скасовано контролюючий орган Крайову пластову раду, а Головою КПС обрано Цюпу Паліїв [5, с. 103].

Долю існування пластових частин у світі визначили події – 1-3 січня 1954 р. у м. Ніагара Фоллс у Канаді. Там відбувся П'ятий з'їзд

Союзу Українських Пластунів Емігрантів, участь у якому взяв 61 делегат від пластових організацій США, Канади, Австралії, Англії, Аргентини, Венесуели, Німеччини і Франції. Схваливши резолюції і статут конференції, з'їзд перетворився у перші Збори Конференції Українських Пластових Організацій (далі – КУПО), де було обрано новий керівний орган – Головну Пластову Раду, головою якої став О. Бойчук [30, с. 3]. КУПО було створене “для витримання ідейних підстав і виховних метод українського Пласту”[27, с. 2]. На основі статуту КУПО можемо простежити конкретні завдання, які ставила КУПО перед собою, а саме – утримувати устроєву подібність цих організацій і спільність ідейних принципів, закладених засновниками [31, с. 4]. Було узгоджено проводити збори конференції раз на три роки, і визнати членами пластові організації країн, які були представлені на I з'їзді КУПО.

Слід зазначити, що на I зборах КУПО було конкретно визначено функції і завдання ГПР і Головна Пластова Булава (далі – ГПБ) – головних контролюючого та виконавчого органів пластової організації у всесвітньому масштабі по відношенню до Конференції. З того часу до обов'язків Головної Пластової Ради входять вирішення невідкладних основних справ, які належать до компетенції зборів КУПО (до наступного скликання), доповнювати у випадку потреби особовий склад ГПБ і її перевіряти. Визначено кількість членів ГПР: голова, 3 заступники і 8 членів. ГПБ визначалася виконавчим органом організації і обирається зборами конференції ГПБ, складається з голови, головних булавних уладів [31, с. 4]. Більшість членів Конференції Українських Пластових Організацій була пластунами з Канади, а місцем подальших сесій конференції залишався готель “Шертон Брок” у м. Ніагара Фоллс [13, с. 4]. II збір КУПО відбувся 30 травня – 1 червня 1957 р. у тому ж місці [20, с. 13].

Перше десятиріччя Пласту в Канаді 1948 – 1958 рр. було порівняно активним у плані внутрішньої і зовнішньої праці, співпраці із старшим українським населенням Канади. Пласт задовольняв і культурні потреби української громади. Пластуни організовували щорічні “пластові тижні”, виставки пластових умілостей, концерти, драматичні представлення, а насамперед, пластові обговорення під час таборових сезонів, були не лише засобом самовиховної праці молоді, але й важливим чинником поживлення всього суспільно-культурного життя [28, с. 10]. Пластова молодь активізовувалась у студентських організаціях при університетах. Значною мірою завдяки пластунам

у деяких університетах було започатковано щорічні “українські дні”. Пластуни популяризували українську ідею в Канаді [28, с. 11].

На відміну від інших національних канадських скаутських організацій, Пласт не фінансувався державою. Так, на 1970 р. Пласт Канади мав 810 американських доларів [1] чистого прибутку, що є не так багато, зважаючи на бюджети інших організацій того часу. Але варто зазначити, що кошти до головного виконавчого органу Пласту в Канаді надходили лише з пожертв меценатів (в основному батьків молодих пластунів), членських внесків учасників, презентацій, продажу української літератури та інших занять. Винятком було дотування пластових видань “Юнак” та “Пластовий шлях” приватними особами, що складало 2 000 та 1 078 канадських доларів відповідно [1].

У 1967 р. організація об’єднувала вже більше півтори тисячі молодих українських канадців у 10 осередках [18, с. 308], проте із 1960-х років з’являються проблеми не лише у пластовому житті Канади, але й у світових організаційних формаціях Пласту. Відсоткове співвідношення повнолітнього та неповнолітнього членства у Пласті було 51% і 49%, що дестабілізувало суть і призначення Пласту “для дітей” і перетворювало його у формат “для дорослих”. Насправді Пласт в еміграції більше декларував своє існування на скаутських принципах, аніж змістовно їх дотримувався [29, с. 53].

1967 – 1970 рр. – переломний період у існуванні організації не лише в Канаді, але в усіх країнах діаспори, де на той час діяли пластові осередки. Це роки діяльності Другого Пластового Конгресу [13, с. 4]. Про кризовість ситуації після 17-річного існування організації поза Україною свідчать прийняті документи конгресу, зокрема “Справа можливості існування української спільноти у розпорошенні по різних континентах, можливості збереження її організаційних форм і виявів, а також, існування й розвитку Пласту взагалі” [34, с. 8]. Ще на 3-х зборах КУПО, які відбулися у листопаді 1962 р. в Торонто [23, с. 91], Головній Пластовій Булаві було доручено почати підготовку чергового пластового конгресу, щоб проаналізувати становище Пласту [24, с. 4]. Перша сесія відбулась у січні 1967 р. під час 4-х зборів КУПО. Завданням конгресу було критично проаналізувати роботу організації від 1948 р., тобто від часу ППК [20, с. 14]. Конгрес проходив під гаслом “За усучаснення Пласту й утривалення його в діаспорі” [23, с. 5]. Серед тез, які розкривають слоган, були такі: “Пласт докладає всіх зусиль щоб пластуни стали носіями національної гідності”, “Розумно інтегрували себе і помагали іншим розумно

інтегруватися в оточення", "Уміли розуміти й пристосувати пласт до духового поступу і здобутків тенденції ХХ ст.", "Стали символом збереження української ідентичності в діаспорі, – завжди готові служити своїй спільноті" [23, с. 5]. Як бачимо, окрім адаптації до сучасних умов існування були й тези, ключовою думкою яких була культурна складова. Таким чином, пластунам відводилась виключна роль – "нести" українську ідею для забезпечення молоді від повної асиміляції з канадським населенням.

Однією з підготовчих комісій конгресу була видавнича, яку очолював Ю. Пясецький. Комісії було доручено відновити видання журналу "Пластовий шлях" як виразника пластових інтересів. З 1 січня 1966 р. його почали друкувати періодично [20, с. 23]. При підготовці до конгресу загалом було проведено 8 семінарів і опубліковано ряд видань: "Листок пластового конгресу", "Бюлетень пластового конгресу" та ін. [34, с. 11].

Під час 4-х Зборів КУПО (січень 1967 р.) відбулася перша сесія конгресу, де обговорили результати праці за 2 роки. Остання, друга сесія ДПК, відбулась 1970 р. у рамках 5-х Зборів КУПО (4-6 вересня) [2]. У рішеннях обох сесій ідейні основи Пласту не змінювались, але широко інтерпретувались. Окремо відзначалося збереження ідентичності української спільноти в діаспорі та її розбудови через пластову організацію. Іншою постановою Пласт визначався як організація української молоді для патріотичного і всебічного самовиховання [15, с. 34]. У більшості доповідей, виголошених на кінцевій сесії конгресу, наголошувалося на потребі розвитку виховної ролі Пласту, особливо у формуванні національної свідомості та ідентичності [34, с. 10].

Із закінченням Другого Пластового Конгресу розпочався новий, якісно інший етап у розвитку канадського Пласту. Кризові явища, які називали у кінці 1960-х рр. в українській діаспорі Канади через можливу асиміляцію, народження нового покоління українців вже у Канаді тощо, стали поштовхом до активізації роботи і переосмислення підходів до пластової праці. Завдяки чисельності канадської організації вона займала важливе місце серед інших пластових крайових осередків. Доказом того є вище проаналізовані ключові з'їзди в історії розвитку Пласту у західних країнах, у яких канадські пластуни не лише брали активну участь, але й були їх організаторами. Велика кількість подій, які гуртували пластову молодь інших країн, відбувалась на території Канади. Бачимо, що ще із започаткуванням плас-

тової традиції у Канаді, організація за короткий час зросла чисельно і якісно, зберігала українські звичаї, чим відтермінувала покоління українців від повної асиміляції з нацією, яка їх прийняла.

Пласт у Канаді і США після 40-річної перерви в існуванні на рідних землях, зберіг і доніс паростки тих начал, які були започатковані українцями і пронесені через дві світові війни до нашого часу. Завдяки тому, що пластуни діаспори не втратили ідеологічного стержня пластового руху, сьогодні близько 10 тисяч українців асоціюють себе з організацією вже у незалежній Україні.

Джерела та література:

1. Архів Інституту досліджень української діаспори НаУОА, ф. "Пласт", спр. "Фінансові звіти". – Звіт діловода господарки ГПБ за час від 1 січня до 30 червня 1970 р.
2. Архів Інституту досліджень української діаспори НаУОА, ф. "Пласт", спр. "Сесії конгресів". – Кінцева Сесія Другого Пластового Конгресу.
3. Білозір Н. Старше пластунство в "Новому Світі" [Текст] // Пластовий шлях. – Ч. 4. – Мюнхен, 1950. – С. 45–55.
4. Бойчук О. Звіт з діяльності Головної пластової Старшини за час від квітня 1949 до жовтня 1953 року [Текст] // О. Бойчук // Пластовий шлях. – Ч. 7. – Мюнхен, 1954. – С. 19–30.
5. Бойчук О. Організаційне оформлення Пластового руху. Звіт діловода організації за час від квітня 1949 до жовтня 1953 року [Текст] // О. Бойчук // Пластовий шлях. – Ч. 7. – Мюнхен, 1954. – С. 99–104.
6. В Канаді [Текст] // Молоде життя: журнал Пластового юнацтва. – Ч. 7 (грудень). – Регенсбург, 1948. – С. 2.
7. Відомості про діяльність УСП-ок [Текст] // Молоде життя: журнал Пластового юнацтва. – Ч. 3 (жовтень). – Регенсбург, 1953. – С. 8.
8. Войченко О. Літопис українського життя в Канаді / О. Войченко. – Вінніпег; Едмонтон, 1961–1992. – Т. 1-8.
9. Гладкий Я. Звіт головного команданта пластунів за час від 15.4.1949 до 31.12.1952 [Текст] // Я. Гладкий // Пластовий шлях. – Ч. 7. – Мюнхен, 1954. – С. 107–112.
10. Горохович Т. Кекилія Паліїв – її життя в Пласті [Текст] / Т. Горохович // Пластовий шлях. – Ч. 4. – Торонто, 1979. – С. 30–35.
11. 10-річчя Пластової Групи в Саскатуні 1955 – 1965. – Саскатун : [б. в.], 1965. – 67 с.
12. Дещо з історії і завдань Пласту [Текст] // 10-річчя Пластової Групи в Саскатуні 1955 – 1965. – Саскатун, 1965. – С. 65.
13. Друга Сесія Головної Пластової Ради [Текст] // Молоде життя: журн. Пластового юнацтва. – Ч. 1-2 (січень-лютий). – Регенсбург, 1956. – С. 4.

14. Дубрак Т. Огляд попередніх конгресів [Текст] / Т. Дубрак // Пластовий Шлях. – Ч. 72-73 (січень-червень). – Торонто, 1985. – С. 28.

15. Дубрак Т. Союзівка 6-го жовтня 1984 [Текст] // Т. Дубрак // Пластовий шлях. – Ч. 72-73. – Торонто, 1985. – С. 34.

16. Закидальська О. Пласт відзначає своє 95-річчя / Свобода. – № 18 (4 травня 2007). – С. 14–15.

17. Левицький С. Звіт з діяльності Головної Пластової Ради за час від 18 квітня 1949 до 25 грудня 1953 року [Текст] // С. Левицький // Пластовий шлях. – Ч. 7. – Мюнхен, 1954. – С. 9–19.

18. Марунчак М. Історія українців Канади [Текст] / М. Марунчак. – Вінніпег, 1991. – Т.2. – 512 с.

19. Мілянич А. Звіт діловода зв'язків ГПС старшини за час від 16.7.1950 до 15.12.1953 року [Текст] // А. Мілянич // Пластовий конгрес другий. Звіти й рекомендації. – Нью-Йорк; Торонто, 1970. – С. 107.

20. Мілянич А. Конгрес праць пластового конгресу другого [Текст] // А. Мілянич // Пластовий конгрес другий. Звіти й рекомендації. – Нью-Йорк; Торонто, 1970. – С. 13.

21. Пластова активність [Текст] // Молоде життя: журнал Пластового юнацтва. – Ч. 1. – Мюнхен, 1950. – С. 14.

22. Пластова Група в Гамилтоні [Текст] // Молоде життя: журнал Пластового юнацтва. – Ч. 5-6. – Регенсбург, 1955. – С. 7.

23. Пластовий конгрес другий. Звіти й рекомендації. – Нью-Йорк; Торонто. – Липень 1970. – 91 с.

24. Пластові вісті. – Ч. 1/71(35). – Торонто; Дітройт, 1971. – С. 4.

25. Початки Пласту в Канаді [Текст] // Молоде життя: журнал Пластового юнацтва. – Ч. 9-10. – Торонто, 1950. – С. 16.

26. 15-ліття Пласту в Едмонтоні. – Едмонтон, 1963. – 84 с.

27. Резолюції 5-го загального з'їзду союзу українських пластунів, що відбувся 1-3 січня 1954. у Наягра фоллс, Онт. [Текст] // Пластовий шлях. – Ч. 7. – Мюнхен, 1954. – С. 2–7.

28. Сенчук Р. Дія пластової організації серед української молоді в Канаді (з нагоди 20-річчя Пласту в Канаді) [Текст] // Р. Сенчук // Пластовий шлях. – Ч. 3-4. – Торонто, 1968. – С. 9–13.

29. Сич О. Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення / О. Сич. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 76 с.

30. Скочилиас І. Створено Конференцію українських пластових організацій [Текст] / І. Скочилиас // Молоде життя: журн. Пластового юнацтва. – Ч. 3 (червень). – Регенсбург, 1954. – С. 3.

31. Статут Конференції Українських Пластових організацій [Текст] // Пластовий шлях. Орган пластової думки. Мюнхен. – вересень 1954. – Ч. 7. – С. 7–8.

32. У справах дальшої еміграції пластунів [Текст] // Молоде життя: журнал Пластового юнацтва. – Ч. 5 (жовтень). – Регенсбург, 1948. – С. 8.

33. Українські пластуни в Канаді [Текст] // Молоде життя: журнал Пластового юнацтва. – Ч. 7 (грудень). – Регенсбург, 1948. – С. 7.

34. Фіголь А. Перед закінченням пластового конгресу другого ПКД [Текст] // А. Фіголь // Пластовий конгрес другий. Звіти й рекомендації. – Нью-Йорк; Торонто, 1970. – С. 8.

35. Шелудешева М. Легкоатлетичні змагання пластунів діаспори 1959 – 1969 років / [Електронний ресурс] , режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/E-Journals/SNU/2007-3/articles/07smvici.pdf>

36. Marynychak M. The Ukrainian Canadians: A History [Text] / M. Marynychak. – Ottawa, 1982. – 970 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Атаманенко Алла – доктор історичних наук, директор Інституту досліджень української діаспори Національного університету “Острозька академія”, Острог.

Баран Марія – молодший науковий співробітник Відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника, Львів.

Берковський Владислав – кандидат історичних наук, директор ЦДАЗУ, голова Ради директорів Центральних державних архівних установ України, Київ.

Божук Людмила – кандидат історичних наук, провідний історик, що проводить НТР Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Київ.

Боряк Тетяна – кандидат історичних наук, доцент кафедри документальних комунікацій Інституту державного управління та інформаційної діяльності Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Київ.

Винар Любомир – доктор габілітований (історія), професор Кентського державного та Українського Вільного університетів, президент Українського історичного товариства, Української американської асоціації університетських професорів, Світової наукової ради при СКУ, голова Історичної секції УВАН у США, Кент (США).

Власенко Валерій – кандидат історичних наук, доцент, докторант Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Суми.

Возна Тетяна – викладач Тернопільського національного економічного університету, Тернопіль.

Горват Ірина Люба – член Союзу українців Румунії, Сату-Маре, Румунія.

Гумницька Наталія – науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”, Львів.

Дмитрук Ольга – здобувач кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету, викладач української мови та літератури Дубенського коледжу РДГУ, Дубно.

Доросевич Марина – аспірантка Донецького національного університету, Донецьк.

Жив'юк Андрій – кандидат історичних наук, доцент, завідувач

кафедри історії України Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. Степана Дем'янчука, Рівне.

Жуков Артем – магістр історії Національного університету “Острозька академія”, Острог.

Зубко Ольга – кандидат історичних наук, викладач Вінницького соціально-економічного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”, Вінниця.

Іваник Мирослав – доктор філософії, Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, Торонто (Канада).

Каковкіна Ольга – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, Дніпропетровськ.

Ключковська Ірина – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”, Львів.

Ковалевська Ольга – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, Київ.

Конопка Наталія – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин Національного університету “Острозька академія”, Острог.

Корнійчук Любов – аспірантка кафедри історії ім. М.П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”, Острог.

Косенко Олена – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації ЦДАЗУ, Київ.

Логвин Іван – студент IV курсу спеціальності “Історія” Національного університету “Острозька академія”, Острог.

Луняк Євген – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Ніжин.

Мазепа Олександр – аспірант кафедри історії проф. ім. М.П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”, Острог.

Молдован Яна – аспірантка кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету, Київ.

Мушинка Микола – доктор філології, іноземний член НАН України, голова Асоціації українців Словаччини та НТШ в Словаччині, Пряшів (Словаччина).

Нагірний Микола – кандидат історичних наук, Нововолинський факультет Тернопільського національного економічного університету, Нововолинськ.

Папакін Артем – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації ЦДАЗУ, Київ.

Пашенко Євген – завідувач кафедри української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету, доктор філологічних та історичних наук, голова Асоціації хорватських українців, Загреб (Хорватія).

Петришин Роман – директор Українського Центру засобів та розвитку при університеті ім. Грента МакЮена в Едмонтоні, Едмонтон (Канада).

Посівнич Микола – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.

Рудько Сергій – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Національного університету "Острозька академія", Острог.

Сеник Ярослав – науковий співробітник відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника, Львів.

Сінельнікова Валентина – здобувач Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, Київський Національний університет культури і мистецтв, завідувач лабораторії кафедри музичного мистецтва, Київ.

Сополига Мирослав – доктор історії, директор Музею української культури в Свиднику, Свидник (Словаччина).

Супронюк Оксана – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Київ.

Трофимович Лілія – викладач Академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, Львів.

Хеленюк Анастасія – кандидат історичних наук, директор Музею історії Національного університету "Острозька академія", Острог.

Шміло Галина – молодший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету "Львівська політехніка", Львів.

Янковська Жанна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та філософії Національного університету "Острозька академія", Острог.

ЗМІСТ

Алла Атаманенко ПЕРЕДМОВА	4
---	---

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ

Люба-Ірина Горват ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІЙ РУМУНІЇ (ПОВІТИ: МАРАМУРЕШ І САТУ-МАРЕ) У ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	9
--	---

Микола Посівнич УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КОЛОНІЯ В МАНДЖУРІЇ У 1920 – 1945 РР.	43
---	----

Валентина Сінельнікова ГОВІРКА ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ВОЛГОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ РФ	55
---	----

Євген Луняк “НІЖИНЦІ” У ФРАНЦІЇ У ХVІІІ – ХХ СТ.	65
---	----

ГРОМАДСЬКА І ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ДІАСПОРИ

Роман Петришин ІСТОРІЯ КАНАДСЬКО-УКРАЇНЬСЬКОЇ ФУНДАЦІЇ (КУФ) З 1995 ПО 2010 РОКИ: СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗДУМИ	82
---	----

Валерій Власенко САМООПОДАТКУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНЬСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У РУМУНІЇ	99
--	----

Ольга Каковкіна УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА БОЛГАРІЇ В РОЗВИТКУ УКРАЇНЬСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИН	110
--	-----

Андрій Жив'юк

КОМПАРТІЙНА НОМЕНКЛАТУРА УРСР

І ЗАХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ІДЕОЛОГІЧНЕ

ПРОТИБОРСТВО 40-Х – 60-Х РОКІВ ХХ СТ.121

Лілія Трофимович

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛЬСЬКОМУ ЕМІГРАНТСЬКОМУ

СЕРЕДОВИЩІ В ЖОВТНІ – ГРУДНІ 1939 РОКУ136

**КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЗДОБУТКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ****Мирослав Сополіга**

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ:

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ151

Микола Мушинка

ВСЕСВІТНЬО ВІДОМИЙ ГІТАРИСТ СТЕПАН РАК

ТА ЙОГО БІОЛОГІЧНА МАТИ ВАСИЛИНА СЛИВКА162

Ольга Ковалевська

ПОРТРЕТИ ІВАНА МАЗЕПИ У ВИКОНАННІ МИТЦІВ

УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ177

Наталія Гумницька

КУЛЬТУРНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ –

ДУХОВНИЙ ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ І ФОРМУВАННЯ

НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ187

Ольга Дмитрук

ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК У КОНСТРУЮВАННІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГЕРОЇВ

У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КОСАЧА202

**АРХІВИ, АРХІВНІ ФОНДИ, БІБЛІОТЕЧНА ДІАСПОРІАНА
В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ****Мирослав Іваник**

АРХІВ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В КРАКОВІ

ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ

ПОЛІТИКИ ЩОДО УКРАЇНЦІВ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ210

Тетяна Боряк

“ПРАЗЬКИЙ АРХІВ” ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОШУКУ “ВОРОГІВ НАРОДУ”225

Владислав Берковський

АРХІВНА УКРАЇНІКА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ238

Ярослав Сеник

МАТЕРІАЛИ ФУНДАЦІЇ ОМЕЛЯНА І ТЕТЯНИ АНТОНОВИЧІВ
У ФОНДАХ ЛННБУ ІМ. В. СТЕФАНИКА245

Артем Папакін, Олена Косенко

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У АРХІВАХ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ261

Оксана Супронюк

БІБЛІОГРАФОЗНАВЧІ ТА КНИГОЗНАВЧІ ПУБЛІКАЦІЇ
НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “УКРАЇНСЬКА КНИГА”
(ФІЛАДЕЛЬФІЯ, 1971 – 1982)265

Микола Нагірний

“НОВА ДУМКА” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
ІСТОРІЇ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1990-ТІ РР.)276

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ПОЗА УКРАЇНОЮ**Людмила Божук**

УКРАЇНОЗНАВЧА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ:
ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ290

Галина Шміло

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
У ШКОЛАХ ДІАСПОРИ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ
ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ306

Марія Баран

ПРО КОМІСІЮ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ
(НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ З АРХІВУ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ ВІДДІЛУ
РУКОПИСІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. СТЕФАНИКА)318

Ольга Зубко

ОФІЦІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМ. М. ДРАГОМАНОВА В ПРАЗІ322

РОЗВИТОК НАУКИ В ДІАСПОРІ

Любомир Винар

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ330

Алла Атаманенко

ЧЛЕНСТВО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

(1965 – 1991): СТРУКТУРА ТА СКЛАД344

Ірина Ключковська

РОЛЬ ДІАСПОРИ

У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ355

Євген Пащенко

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І РОЗВИТОК ХОРВАТСЬКОЇ

УКРАЇНІСТИКИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)363

Любов Корнійчук

ДІЯЛЬНІСТЬ АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО

В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ТОВАРИСТВІ381

Олександр Мазепа

УКРАЇНСЬКЕ ГЕНЕАЛОГІЧНЕ І ГЕРАЛЬДИЧНЕ ТОВАРИСТВО

ЯК ОСЕРЕДОК ГЕНЕАЛОГІЧНИХ

ТА ГЕРАЛЬДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ДІАСПОРІ392

Тетяна Возна

ПОСТАТЬ М. СМОТРИЦЬКОГО В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ401

Марина Доросевич

ВПЛИВ РЕФОРМИ 1861 Р. НА СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ

У ПРАЦЯХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ408

Сергій Рудько

ВИСВІТЛЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

М.П. ВАСИЛЕНКА В ПУБЛІКАЦІЯХ

УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ420

ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ**Жанна Янковська**

ПАТРІОТИЧНИЙ СИМВОЛІЗМ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ432

Яна МолдованГОЛОВНІ НАПРЯМИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АНДРІЯ ЖУКА ПІД ЧАС ЙОГО ПЕРЕБУВАННЯ НА ЕМІГРАЦІЇ
У ВІДНІ (1914 – 1930 РР.)445**Анастасія Хеленюк**ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФ. ЛЮБОМИРА ВІНАРА
В АМЕРИКАНСЬКИХ НАУКОВИХ УСТАНОВАХ457**Наталія Конопка**МИКОЛА ПАВЛОВИЧ КОВАЛЬСЬКИЙ –
КЕРІВНИК ОСЕРЕДКУ УІТ В ОСТРОЗІ477**Трибуна молодого автора****Іван Логвин**ЖУРНАЛ “КООПЕРАТИВНА ДУМКА”
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ФЕДЕРАЛЬНОЇ КРЕДИТОВОЇ СПІЛКИ В РОЧЕСТЕРІ490**Артем Жуков**РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЇ “ПЛАСТ” У КАНАДІ
(1945 – 1970-І РР. XX СТ.)503

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ514

Збірник наукових праць

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Історичні науки
ВИПУСК 15

Головний редактор *Ігор Пасічник, Любомир Винар*

Заступник головного редактора *Алла Атаманенко*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Формат 42х30/4.

Папір офсетний. Друк різнографія.

Ум. друк. арк. 32,75. Гарнітура “TimesNewRomanCyr”

Наклад 100 прим.

Видавництво Національного університету “Острозька академія”

Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідцтво про державну реєстрацію

РВ №1 від 8 серпня 2000 року.